m

1. No subject

Book no. title

GAI SALLVSTI CRISPI

QVAE SVPERSVNT.

RECENSVIT

RVDOLFVS DIETSCH

VOL. I

CONMENTATIONES. LIBRI DE CATILINAE CONIVRATIONE ET DE BELLO JVGVRTHINO.

LIPSIAE

IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI

MDCCCLVIIII.

LIPSIAE TYPIS B. G. TEVBNERI.

VIRO DOCTISSVMO SIBIQVE CONIVNCTISSVMO

CAROLO HALMIO

EDITOR.

PRAEFATIO.

Cum semper animo meo recurrit iocundissuma illius temporis recordatio, quod ante hos tris annos Monaci transegi et per quod cotidie consuetudine, conloquio, domo Tua usus sum, tum nunquam gratior et magis viva, quam nunc ubi hunc librum emissurus sum. Ad quem ipsum parandum instruendumque Tu, vir amicissume, me non modo consiliis prudentissumis ac doctissumis excitavisti ac monuisti, verum etiam multis magnisque summae liberalitatis ac benivolentiae officiis adiuvisti atque confirmavisti. Qua re si quid utilitatis ex hac mea opera redundaverit, nemo sibi eius fructum maiore iure vindicare poterit quam Tu, nec quidquam ego mihi magis religioni duco nisi ut ipsum opus meum pii ac grati erga Te animi publicum monumentum extet. Quamquam igitur quam parum amplissumo Tuo nomine dignum sit ipse persentio, tamen non diffido, ob animi mei sinceritatem magis quam ob ipsius dignitatem Tibi gratum acceptumque fore. Set, qua eximia es humanitate, non dubito, quin nihil Tuo splendori detractum opinaturus sis, si hoc loco publice eis viris amplissumis, inlustrissumis, doctissumis, qui mihi in hoc libro adornando opitulati sunt, gratias publice egero, *Haasio*, *Darembergio*, *Hundzikero*, quibus quae bibliothecae Parisinae debentur, accepta refero, *Bethmanno*, bibliothecae Guelferbytanae — vel ut rectius Fleckeisenius noster scripsit Wolffenbuttelanae — antistiti, qui mihi liberalissume codicum inspiciundorum copiam fecit, in primis vero *Carolo Ludovico Rothio* Basileensi, qui nonnulla quae ipse multa cura ac diligentia ad edundum Sallustium paraverat, humanissume mihi concessit.

De ratione, quam in scribundo secutus sum, pauca tantum monenda puto. Ac primum quidem vereor ne multi mihi crimini daturi sint, quod non pluris Sallusti codices excusserim, neque

infitior nonnullos etiam investigandos atque perscrutandos esse. Set dementiae est conari, quod fortuna neget, neque aequi iudices plus postulabunt, quam quod praestare possis. Ad hoc si vera est quam de codicibus proposui sententia, omnis quos nunc noverimus ex uno eodemque archetypo quasi fluxisse, frustra opera eis inpendetur, qui non ex ipso aut ex alio fonte derivati sint. Deinde verendum mihi est, ne multis in notanda scripturae varietate nimius et tamen parum mihi constans fuisse videar. Scilicet ad viginti Catilinae capita prima omnis exhibui, quae mihi innotuerunt, divorsitates, quo de singulorum codicum fide ac dignitate iudicari posset. In relicuis scripturas antiquissumorum tantum librorum atque eorum, quibus aliquid vel tribuendum vel ab aliis viris doctis tributum esset, copiose perscripsi, set etiam ceterorum rationem habui eis locis, unde mihi aliquid testimonii proferri posse videretur, in posterioribus aetate codicibus aut antiquiorum errores et glossemata propagata esse aut coniecturas praeberi. Multis locis etiam hoc mihi demonstrandum putavi, quam nihil tribuendum esset eis suspitionibus, — maxume de eiciundis verbis — quas nonnulli librorum testimoniis confirmari dixissent aut credidissent. Quod consilium num minus recte secutus sim alii iudicent; mihi fortasse accidisse, quod in magna copia facillume humano ingenio evenit, ut quid delegamus haereamus et nimis multa effundamus, haut infitias ibo. Denique metus est, ne multa veterum scriptorum testimonia me omisisse mihi crimini detur. At reputent, quaeso, homines docti, me pro fortuna mea pluris libros perquirere non potuisse, et eos locos enotare satis habuisse, qui aliquid utilitatis, quo rectius de textu scriptoris iudicaretur, adferre viderentur. Illud doleo, quod Hertzii Prisciani editionis volumine altero mihi uti non licuit.

In formis vocabulorum exhibendis rationes, quas Ritschelius Fleckeisenius alii viri de latinae linguae scientia inmortaliter meriti invenerunt, ita secutus sum, ut quod libris manu scriptis confirmaretur ac commendaretur, tamen antiquius haberem. Sic quamvis

dis, is magis tueantur codices antiquissumi, tamen cum nonnullis locis eis testentur hanc formam ubique restitui, at quoius uno loco, quo Vaticanus exhibet, scripsi, in relicuis cuius intactum reliqui. Tum quoniam multis locis accus. plur. tert. decl. in is reperitur, eam formam etiam in alia eiusdem generis vocabula transtuli, nollem tamen ab me J 66, 1 civitatis relictum, quod qua librorum fide munitum sit ignoro. Magis mihi fateor in talibus placere constantiam, set non tam quid ratione inventum esset, quam quid libri praeberent mihi exhibendum putavi.

Neque silentio praetereundum puto me nonnullas suspitiones subpressisse, quod emendandi ratio mihi parum certa videretur, alias in varietate scripturae breviter conmemorasse. Ita C 9, 2 quamquam antiquissumis libris cunctis consentientibus in amicos fideles scripsi, tamen quod posteriores nonnulli in amicis exhibent, in propatulo est conicere Sallustium scripsisse in amicitiis, id quod ab sententia non prorsus alienum iudicabitur, quamquam quod in illo scriptore fuit variandae orationis studium magis in amicos — scilicet praecedit in subpliciis — conmendet. Atque J 85, 26 propter ea quae in codd. P[1] et m inventa sunt, etiamnum dubito, an reticere verum sit. Doleo autem quod in Conmentationibus omisi locum J 100, 5, ubi quamquam libri nihil variant, tamen verba belli Jugurthini pro glossemate habenda mihi videntur. Quae enim tot tempora belli Jugurthini erant, quibus exercitus coërcendus esset, et cur illud tempus ita prae ceteris ecferretur? Nonne aptius haec de omnibus bellis quae Marius gessit, dicentur? Qualem in bello Jugurthino sese ostendit, talis non minore gloria fuit in Cimbrico. Et quid mirum, ab grammatico illo explicatum esse belli Jugurthini sc. tempore, quod ab aliis in scriptoris verba inlatum.

Alterum volumen prope diem evolgabitur. Quod si, mi Halmi, in fragmentis nonnulla a me emendata, alia rectius explicata inveneris, tamen veritas me cogit publice fateri, me nihil prorsus in ea parte operis praestiturum fuisse, nisi eis quae *Fridericus*

Kritzius ad inlustrandas illas reliquias egregia doctrinae copia atque diligentia contulit, uti licuisset.

In indice conficiundo an rectas ac veras rationes secutus videar, valde dubito. Mihi hoc unum propositum fuit, ut quid apud Sallustium extaret, facillume inveniri posset. Quod si alias rationes, quam vel litterarum ordinem vel casuum vel formarum secutus essem, multo ampliore spatio opus fuit, simul verendum, ne multi se meis rationibus in errores inductos esse conquererentur. Illud omnis rogatos volo, ut si forte hic illic indicem non prorsus cum eo quem exhibui textu convenire viderint, id benivole ignoscant, reputantes secum maxumam partem iam tum parandam fuisse ante quam relicus liber typis exaratus esset, praeterea me veteres scripturas, maxume si emendatio minus certa esset, non prorsus omittere debuisse, denique multa vel diligentissumum mortalem effugere. Itaque huic libri mei parti cum operam navarem intellexi, quam arduum esset illud opus, thesauri latinitatis, quod Tu, mi Halmi, una cum Ritschelio Fleckeisenio Büchelero paras. Inmortalis vostra laus erit, nec quisquam melioribus vos votis prosequitur quam ego. Quod si vos hanc meam operam non prorsus inprobaveritis, summae mihi laetitiae erit.

Summo autem animi candore hoc Tibi scribo, vir amicissume, me cunctantem hunc librum edere, cum incohata potius quam perfecta me proferre sentiam. Nihil mihi gratius atque exoptatius accidet, quam si alius vir me doctior, acutior, fortunatior Sallustio utiliorem et salubriorem operam inpenderit. Illud Te enixe oro, ut Tibi persuasum habeas, neminem me Tibi deditiorem esse quam me. Faxit Deus Te Tuosque salvos et incolumis atque omnia quae suscepisti et suscipies, ad bonum faustum laetum eventum perducat. Sic vale meque ut semper fecisti amare perge.

Dab. Grimae d. XX. m. Febr. MDCCCLVIIII.

CONMENTATIONES.

Cap. I.

De Sallusti codicibus.

Sallusti libros manuscriptos, quorum maxumus est numerus, primus, quod sciam, in genera et classes descripsit v. doctissumus Car. Ludov. Rothius Mus. Rhen. IX 1 p. 129—35, argumento certissumo usus lacunis, quae in libris inveniuntur.

Primus igitur locus, ubi plerique libri mutili sunt, est Iug. 44, 5, ubi verba *neque muniebantur ea* exciderunt eam ob caussam manufestissume, quod librarius ab priore ad alterum *neque* oculis aberraverat.

Tum, id quod iam alii observaverant [1], in multis libris Iug. 103, 2 verba *ex omni copia necessariorum* excipiuntur verbis 112, 3 *pacem vellet*, *daret operam* cet., in aliis illis verbis liber clauditur. Quod quin ita factum sit, cum archetypi aliquot folia excidissent aut loco suo mota essent, nemo dubitabit [2]. Cum autem quae omissa sunt, in editione mea priore expleant fere lineas 168 [3], conputando invenies, si duo folia exciderint, in quaque pagina scriptas fuisse lineas 42, si quattuor lineas 21, si sex 14, si octo $10^1/_2$. Quod si spatium, quod liber de Catilinae coniuratione et Iugurthae relicua pars conplent, eodem modo conputaveris, singulos numeros sic convenire reperies, ut unoquoque totum recte dividatur.

Tertium locum in censum vocavit Rothius Iug. 21, 4, ubi pauci libri post verba *ab armis discedere* adiiciunt *de controvorsiis suis iure*

1) Bojesen. ed. II praef. p. IV n. 2.

2) Scilicet qui librum c. 103, 2 finivere, extrema quae supererant, aut neglexere aut quod nexu carerent consulto abiecere.

3) Quippe si rationem diligenter subduxeris earum linearum, quae non plenae sunt.

potius quam bello disceptare, de quibus quamquam ab relicuorum virorum doctorum sententia divorsum est, tamen quid mihi censendum videatur dicam. Ac primum quidem ea salva sententia abesse posse, nemo facile infitias ibit, nisi forte quis negat, senatum, si quos ab armis discedere iubeat, sese de eorum controvorsiis iudicare velle luculenter et perspicue dicere. Quo tollitur Kritzii dubitatio, qui si verba illa abessent, *ita seque illisque dignum esse* non habere dixit, quo satis commode referrentur. Atque ut mittam eos locos, in quibus *disceptatio* ipsi *bello* obposita est (Drakenb. ad Liv. XXXVIII 35, Beier ad Cic. d. off. I 34), duo, in quibus *bello* vel *armis disceptare* dictum est, Caes. b. c. III 107 *ostendit sibi placere regem Ptolemaeum atque eius sororem Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere et de controvorsiis iure apud se potius quam inter se armis disceptare*, et Liv. XXXVIII 38, 17 *controvorsias inter se iure ac iudicio disceptent, aut si utrisque placebit, bello*, ab Sallusti loco paululum tamen divorsi sunt, hic quod membra disiuncta sunt, ille quod Caesar sese ipsum de Ptolemaei et Cleopatrae discidio iudicare, non alii, senatui crede aut populo romano, iudicium permittere velle, necessario addere debebat, apud Sallustium senatus id omittere potuit. Iam cum eum scriptorem ab doctis grammaticis tractatum et explicatum esse constet, nec minus ex eorum conmentationibus nonnullos locos interpolatos esse satis certa vestigia ostendant, quaero utrum veri similius videatur, glossam ab docto grammatico ad eum locum, qui sane explicatione egere videretur, adscriptam ab eis, qui posteriores et deteriores libros conscripsere, inconsulte in verba scriptoris inlatam esse, an, id quod Cortius auguratus est, errorem librarii, qui ab *discedere* ad *disceptare* aberravisset, per omnes libros vetustissumos atque optumos propagatum esse? praesertim cum ea verba in aliis libris paulo vetustioribus ad marginem scripta reperiantur, nec qui ea in textu exhibeant, ab relicuis ita divorsi sint, uti eos ex singulari quodam archetypo transscriptos esse cum aliqua veri specie contendas.

Quae cum ita sint, librorum, qui Catilinam et Iugurtham continent, haec tria genera esse iudico:

primum eorum, qui neque Iug. 44, 5 verba *neque muniebantur ea* habent et in eo libro extremo ampla illa lacuna mutili sunt,

alterum eorum, qui hanc lacunam explevere,

tertium eorum, qui etiam Iug. 44, 5 *neque muniebantur ea* exhibent.

Iam eos libros, quos quoniam adcuratius cognovi ad hanc editionem adornandam adhibui, describam.

I. Primi igitur generis hos nanctus sum:

1. P, Parisinus [1]) Sorbonn. 500 (nouveau fonds de la bibliothèque impériale), saec. X [2]). In prima pagina litterae aliquantulum obscuratae sunt, ut ne discerni quidem possit utrum praenomen scriptoris in titulo *C.* an *G.* sit, quamquam ad finem Catılinae *C.* perspicue scriptum est. Ultima folia aliquot locis mutilata sunt eoque factum ut verba extrema Iug. ab 112, 3 *colloquio decretum* prorsus perierint. In principio scriptum est: *C. Sallustii Crispi bellum Catulinarium* (quae scriptura fortasse non prorsus neglegenda est, cum testimonium haberi possit eius nominis formae, qua Th. Mommsenius utendum putavit, Catalina) *incipit*, in fine eius libri: *C. Sallustii Crispi bellum Catiline explicit. incipit Iugurthinum*, quae a posteriore manu adiecta esse adparet. *ae* et *oe* fere semper plene scripta sunt, raro *e* pro *ae*, saepius *ae* pro *e* (Cat. 5 *atquae*, 7 *braevi*, 9 *rellinquaere*, al.). Ex codice eum librum exscriptum esse qui *a* apertum habuerit, multa docent (Cat. 7 *habebunt*, 23 *obnoxia*, 30 *totum*), nec minus adparet librarium in legendo archetypo saepe haesitasse, nec vero quidquam proprio marte divinasse. Nonnulla menda eadem manus correxit. Quamvis satis constanter formas volgares exhibeat (genetivos secdae decl. vocabulorum in *ius* et *ium* semper *ii*, eodemque modo semper *dii*, *diis* sim., item *vulgus vultus vult* al. id genus [3]), *libet libido*, *haud* al.), tamen nonnullis locis antiquiores servavit (statim in principio *omnis*, tum *intellegit*. Quod Iug. 37, 4 exhibet *thessauros*, in archetypo *thensauros* fuisse testari videtur). *h* saepissume vocalibus praefixum (*honeri* Cat. 2. *nichilhominus* 3. *abhorigines* 6. *inherat* 25), nec minus saepe *ch* pro *h* scriptum (*michi*, *nichil*). Glossae paucae ab eadem manu superscriptae sunt [4]), item correctiones, in quibus nonnullae littera graeca Δ notatae, pro qua bis *dia-*

1) Codices Parisinos meum in usum contulit iuvenis doctissumus Hunziker, quem, ut in principio negotii minus adhuc vorsatus fuerit, tamen summa diligentia usum esse maximeque in eis libris, qui pro optumis habendi sunt, multis mihi documentis conpertum est.

2) In primo vacuo folio haec scripta sunt: Ce Ms. peut être un des plus anciens, qui existent dans le royaume, contient la guerre de Catilina et de Jugurtha par Crispe Salluste.

3) Semper *cum*, nusquam *quom*.

4) Quod Iug. 90, 1 super *agendum* scriptum est *minandum*, inde conicias codicem ab homine Francogallo scriptum (mener). Quo fortasse pertinet etiam scriptura *langua* Cat. 6.

lyton vel *dialiton* invenitur. Scilicet librarius litteras male contractas esse, ita significare voluit (cfr. Iug. 85, 31 ubi supra *parum* scr. *parvi Δ*, ibid. 48 sup. *dis: diis Δ*).

2. P¹, Parisinus nr. 1576 saec. X, set paulo posterior quam P, cum quo ita consentit, ut quin ex eodem fonte fluxerit prorsus dubitari non possit. Quoniam autem saepius quam ille antiquiores formas servavit (eius generis est gravissumum vetustatis testimonium *thensauros* Iug. 37, 4. 75, 1), inde adparere videtur, eas in P consulto in volgares conmutatas esse. Nonnunquam optumas scripturas solus servavit. Ab recentiore manu multae glossae interlineares et marginales adscriptae sunt, eademque non nihil in textu correctum. His tertia et quarta manus nonnulla adiecere.
3. P², Parisinus 6085 membr. saec. XI. Eadem manus post Iugurthae finem Bocchi orationem (c. 110) adscripsit, tum recentior manus omnem illam lacunam explevit (quam significavi p²). Multas continet glossas et interlineares (argumenta) et marginales. In orthographia cum plerisque libris fere consentit (saepius *e* pro *oe* et *ę* pro *ae*). Ad idem archetypum exaratum esse atque P¹ cum ceterae scripturae ostendunt, tum quod Cat. 57, 1 uti ille *pistoriosem* exhibet.
4. P³, Paris. 6095, de quo infra 6 plura dicenda sunt.
5. P⁴, Paris. 5748, in quo quae Iug. 103, 2 — 112, 3 omissa, ab eadem manu ad finem libri, set sine glossis et paulo divorsa orthographia subpleta sunt (quare cum id subplementum ex alio libro quam relicua haustum esse manufestum sit, p⁴ libri eam partem notavi). Ceterum cum multas glossas, simul ordinem verborum multis locis inmutatum exhibeat, non dubium videtur, quin secundum codicem exaratus sit, qui ad captum discipulorum adiuvandum institutus et factus esset [1]).
6. B, Basileensis, nunc A N. IV. 11 signatus. Quem quoniam Gerlachius descripsit, plura dicere supersedeo [2]). Consentit haut raro cum PP¹P², set cum P³ ita, uti utrumque ex eodem archetypo

1) Eiusdem generis esse Parisinum 5750 membr. saec. XII, multas glossas marginales et interlineares continentem, per Hunzikerum cognovi.

2) Cum, quamvis Gerlachius ter eius codicis scripturas enotasset, tamen de multis locis dubitandum esset, Rothium per litteras adii, qui, qua est eximia benignitate, codicem omnibus eis locis, quos indicaveram, denuo inspexit summaque diligentia quid exhiberet perscripsit.

transscriptum esse certissumum sit, P[3] ex Basileensi, id quod Rothius censuit, paene credibile (vid. infr. p. 26 n. 1).

7. G, Guelferbytanus [1]) 68, 16. Ms. Aug. 8 (Ebert zur Handschriftenkunde II nr. 751) membr. form. 8. saec. XII. Cum finiatur in verbis Iug. 103, 2 *ex omni copia necessariorum*, quaeque post illa erasa sunt, non fuerint quae apud Sallustium sequuntur, quin primo generi adscribundus sit dubium non est (Cort. p. 886).

8. E, Einsiedelensis [2]) saec. XI, quem, quamvis iam Iug. 85, 28 desinat, tamen in primo genere numerare, quoniam Rothius, qui eum diligenter exploravit, id adseverat, non dubito.

9. M, Monacensis [3]) cod. lat. 19474 (Tegerns. 1472) membr. form. 8. Continet primum Ciceronis orationes Catilinarias (saec. XIII, o apud Halmium), tum fol. 62—145 Sallusti Catilinam et Iugurtham alia et ea quidem vetustiore manu, quam qua orationes illae scriptae sunt, exaratos. Desinit Iug. 114 in verbis *non pro gloria certare, sed postquam*, relicua, cum folium finitum sit, excidisse adparet.

10. M[1], Monacensis cod. lat. 19479 (Tegerns. 1479), membr. forma 4 saec. XIII. Continet solum Sallustium (147 p.), set prima pag. aliis rebus conferta est, ita ut scriptoris verba ab revorsa pagina folii primi incipiant. Quamvis male habitus sit, tamen bona indole non prorsus caret. Haut raro cum M consentit.

12. M[2], Monacensis cod. lat. 4559 (Benedictoburanus 59, 219) saec. XI ineuntis, ut in catalogo notatus est, set ego saec. XII esse iudico [4]). Fol. 22 finitur in verbis Iug. 28, 1 *omnes ut mortales*, post quae adscriptum est *deficit*, fol. 24 incipit ab 31, 12 *rem publicam occupavere*. Quae intercedunt, in fol. 23 alia manus posterior, set quae vetustiorem imitata sit, ita subplevit, ut folium non prorsus expleretur. Iug. 103, 2 alia manus ab *V delegit* incipit et usque ad extremum librum pergit (quam manum nota m[3] signavi). Consentit saepissume cum M et M[1]. Multae in eo sunt rasurae, nec desunt glossae germanicae, veluti Cat. 27 *composite: redalicha*, Iug. 12 *tugurio: hittcha*, 18 *mappalia:* sclida, 85 *histrionem: skirnen*. Admirabile est, quod Iug. 22 sup. *clemens* scriptum est *xmbrf*.

13. F, Fabricianus, nunc Havniensis biblioth. regiae 25, quem dili-

1) Libros Guelferbytanos ipse contuli.

2) Usus sum conlatione Gerlachiana.

3) Codices Monacenses ipse contuli.

4) Continet praeter Sallustium Martiani lib. I et II, quos contulit Koppius.

genter descripsit et denuo contulit Bojesen ed. II praef. (posteriores manus f notavi). Cum M ita consentit, ut utrumque ad idem exemplar exaratum esse luce clarius sit.

14. T, Turicensis [1]), in quo manus posterior (t) non solum amplam illam lacunam explevit, set etiam omnem extremam Iugurthae partem denuo exaravit. Cum F plerumque consentire iam Gerlachius (ed. I vol I p. XXII, ed. II praef. p. VI) observavit.

Libri MM^1M^2TF quasi familiam primi generis efficiunt, set iuniorem. Unde qua usus sit fortuna per medium aevum scriptor, intellegitur; verborum ordo enim saepissume inmutatus est, ut librarios elegantiam quandam illi adfingere voluisse facile adpareat.

Primi generis denique est Nazarianus, ex quo Gruterus nonnullas scripturas protulit. Quem librum quoniam Nipperdeius aliique viri docti tanti fecere, ut nisi is repertus foret nullam spem esse dictitarent, scripturas ab Grutero enotatas diligentissume exscripsi, ex quibus hoc mihi adparuit, optumum eum esse et dignissumum qui investigetur et denuo exploretur, set tamen ab relicuis codicibus vetustissumis non tam divorsum, ut nova recensio constitui possit.

Cuius generis sit eiusdem viri docti *Commelinianus* diiudicari non potest, quoniam Iug. 97 'desinit fine lacer', uti ait Gruterus ap. Haverc. p. 348. Eius quoque libri scripturas ab Grutero enotatas diligenter exscripsi.

II. Alterius generis hi libri vel a me ipso vel meum in usum conlati sunt:

1. p, Parisinus S. Victor. 503 (nouveau fonds de la bibliothèque impériale), qui quamvis multo posteriore tempore scriptus sit, tamen saepissume cum P^3 consentit.
2. p^1, Paris. 5752 (antea 5278) membr. saec. XIII.
3. p^3, Paris. 1574, glossis carens; in textu nonnulla manus posterior correxit.
4. p^5, Paris. (nr. 116 du nouveau fonds), nitide exornatus. Ad finem haecce subscripta: *Deus mihi adiutor. Deo laus semper et gloria. Mli anno domini* MCCCCXVII.
5. p^6, Paris. 6088, cum multis glossis; in textu pauca correcta sunt nonnullaeque glossae adscriptae manu recentissuma (fortasse saec.

1) Usus sum conlatione Gerlachii, passim ab Orellio et Rothio correcta.

XVII). Documento est, quanto opere recentiores libri Sallusti conrupti sint [1]).

1) Burnoufius eum codicem saec. XIII esse contendit, in eoque Iug. 44, 5 *neque muniebantur ea* ad marginem scripta esse narravit, de qua re Hunzikerus tacuit. — Ceterum Parisiis praeter libros meum in usum conlatos hi Sallusti codices adservantur: 1. 5749, membr. saec. XII, multis locis interpolatus, plerumque formas antiquiores exhibens. — 2. 5754, membr. saec. XV. — 3. 5755, membr. saec. XV (sic in catalogo not., at Hunzikerus saec. XVI esse iudicat). — 4. 5756, membr. saec. XV, nitide scriptus. — 5. 5757, chartac. (non membr., uti in catalogo scriptum) saec. XV. — 6. 5758, membr. saec. XV. Sub finem scriptum nomen *Georgius de Iveert.* — 7. 5759, membr. saec. XV, nonnullis foliis malo ordine conlocatis. — 8. 5760, membr. saec. XV. Ad finem haecce scripta: *Pro Iohanne Duboschet iurium doctore prothonorio aptico ac beatissimi tugualis Lavallen decano. Explicit bellum Iugurthinum. Duboschet. Non miretur aliquis, si aliqua vocabula in hoc libro prius non usu moderno scripta sunt. Nam hoc fuit gratia exemplaris bene antiqui et veraciter scripti, de quo omissis duntaxat diptongis omnia ut iacebant hic apposui, verbi gratia omnis pro omnes. finis pro fines. advorsum pro adversum, et sic de aliis multis.* Tractatui, qui Sallustium excipit, beati Bernardi abbatis Clarivallensis de consideratione ad Eugenium papam, subscriptum est *in anno domini* M° C°L IIIIto, scilicet eo anno tractatus ille ab Scto Bernardo confectus est. — 9. 5761, membr. saec. XV, liber valde conruptus nec vero interpolatus. Subscr. *G. Guilermus vocatur qui scripsit.* — 10. 5762, membr. saec. XV, nitide scriptus cum glossis francogallicis. — 11. 6086, membr. saec. XI. Desinit Iug. 108, 2 in verbis *tempus ipse deligeret. consulto* (sic) *sese.* Cum secundi generis in antiquissumis sit, illud non neglegendum, quod Hunzikerus monuit, eum in illis verbis, quae in primo genere omissa sunt, non multum ab relicuis discedere. Iug. 104, 1 exhibet *Sullam ab tuca venire iubet, item l. bellienum praetorem tum praeterea;* ib. 3 *octavio pisone.* — 12. 6087, membr. saec. XII, male scriptus, nec tamen sine pretio. Iug. 104, 1 post *praetorem* om. *Utica.* — 13. 6089, membr. saec. XIII, incipit ab Cat. 42, 2 *Catilina autem dimiserat inconsulte.* — 14. 6090, membr. s. XV. Ad mg. manus saec. XVII nonnullas scripturae divorsitates adnotavit. — 15. 6091, membr. a. 1434 scriptus. — 16. 6012, membr. a. 1452 et 53 scriptus. — 17. 6093, membr. scr. a. 1496. Praemissa est brevis vita Sallusti, in qua perscriptum est *Leneum Pompeii libertum* advorsus Sallustium, *qui manes Pompeii laceravit*, scripsisse eumque *nebulonem, lucronem, popinionem, lastarum* (quod vocabulum explicatur *homo valide libidinis)* adpellasse. — 18. 6095, chart. saec. XV. — 19. 6097, membr. saec. XV. — 20. 6098, chart. s. XV. Ultimum folium Iugurthae excidit, uti desinat in verba 113, 6 *ac statim signo dato undique simul.* — 21. 6099, chart. s. XV. Ad finem Cat. haec leguntur: *metha libri primi Salustii cernitur hic. Catilinarius hic finit. abi crispe salusti.* — 22. 6100, chart. s.

6. m, Monacensis cod. lat. 14777 (Rat. G. Emmer. 477, Emm. E. 100) membr. forma 4, ut in catalogo notatum, saec. X vel XI, nitide atque eleganter scriptus, set ultima folia lacera sunt, ibique nonnullae litterae obscuratae. Desinit Iug. 106, 1 in verba *volux adveniens*. Ad marginem multa ex veteribus grammaticis, Prisciano, Servio, aliis adscripta, quae pleraque non sine difficultate leguntur. Per aliam manum paucissuma quaedam correcta sunt. Eius libri conlationem v. d. Wölfflin Gerlachio commodavit, qui in praef. ed. IV nonnullas scripturas conmemoravit, unde quod intellexi meam conlationem cum illius consentire laetor.
7. m^1, Monacensis cod. lat. 14515 (Rat. G. Emm. 515), membr. forma 4 saec. XII. Ad marginem multae explicationes scriptae sunt, in quibus nonnulla ex aliis rerum scriptoribus ad inlustrandum Sallustium excerpta. Interdum voces Germanicae superscriptae sunt, veluti Iug. 13 *in gratiam: hulda*. Tria folia, quae conplectuntur verba Cat. 14, 5 *haut difficulter* usque ad 21, 3 *hominem familiarem* ab alia manu scripta sunt. Inter Catilinam et Iugurtham quattuor paginae et dimidia refertae sunt futilibus etymologiis et brevi de re militari Romanorum disputatione. Item Iug. 102, 13 post *partem* in suprema pag. 102 rasura est, tum duas paginas fragmentum grammaticum obsidet, denique fol. 52 alia manus in Sallustio usque ad finem pergit.
8. m^2, Monacensis cod. lat. 14685 (Emmer. 685), membr. forma 4 saec. XII exeuntis vel XIII ineuntis. Is quoque liber glossas Germanicas habet, veluti Iug. 36 *vades: gisel*. Divorsis manibus scriptus est. Ab Cat. 31, 8 *maledicta alia* secunda manus incipit, tum tertia perscripsit Iug. 7, 5 *afferre plerumque solet* us-

XV. — 23. 6101, chart. s. XV, hic illic cum parvis lacunis, unde coniciundum est librarium, hominem religiosum, quae in suo exemplari legere non posset, omittere maluisse, quam suo marte periclitari. — 24. 6103, chartac. s. XV. — 25. 6014, chart. s. XV. — 26. 6253, membr. Principium saeculo XII scriptum. Ab Iug. 99 membranae divorsae sunt et nonnulla folia palimpsesta saec. XV, unde facile adparet librarium in perscribundis relicuis Sallusti verbis priorem manum imitatum esse. — 27. 6254, membr. s. XV. — 28. 8554. A, chart. s. XV. — 29. 8609, membr. saec. XV. — 30. Bibliothecae Mazarini nr. 1295, chart. s. XV. — 31. Bibliothecae d'Arsénal nr. 73, a. 1477 exaratus, ad exemplar antiquum, uti ex servatis formis antiquioribus adparet. — 32. Eiusd. bibl. nr. 74, saec. XV. — 33. Eiusd. nr. 75, chart. a. 1467 exaratus. In bello Iugurthino nonnulla folia falsis locis inserta.

que ad 8, 2 *in suis artibus*, post quae secunda manus pergit usque ad 23, 2. Ibi enim verba *nas in extremo sitas* — 24, 3 *quintum iam mensem* in singulari foliolo scripta sunt, et quae illa sequuntur, rursus ab prima manu exarata. Cum m is liber ita consentit, ut paene ex eo exscriptus videatur.

9. *μ*, Monacensis cod. lat. 2602 (Aldersparcensis 72) membr. forma 8 saec. XIII, litteris minutis conscriptus, multas notas marginales et glossas ab divorsis manibus scriptas continens. Iug. 21, 4 verba *de controversiis* — *disceptare* ab eadem manu, quae textum exaravit, ad marginem scripta sunt.

10. s, Lipsiensis [1]) bibliothecae senatoriae Rep. I fol. 4 (vid. Naumann catal. librorum manuscr. XL p. 14) membr. saec. XI (mea quidem sententia certe exeuntis).

11. s[1], Lipsiensis biblioth. senat. Rep. I 4. 41 (Naum. LXVIII p. 22) membr. saec. XIII.

12. s[2], Lipsiensis biblioth. senat. Rep. I. 8. 91 (Naum. LXIX p. 22).

13. *σ*, Lipsiensis biblioth. senat. Rep. fol. 14 (Naum. XCI p. 27 sq.). Iug. 21, 4 verba *de controv.* — *disceptare* in textu exhibet.

14. g, Guelferbytanus 8, 6. Ms. Aug. 4 ex bibliotheca I. Chunradi Rhumelii (Ebert 747) membr. forma 8 saec. XIII. Prima manus scripsit usque ad Cat. 10, 6 *vindicari* (tria folia integra), tum in fol. 4 alia manus incipit ab Cat. 9, 3 *pax evenerat*, set paginae 8 et 9 extremae partes prima manu scriptae sunt. Item (fol. 15) verba Cat. 60, 4 *sauciis arcessere* — Iug. 2, 4 *aetatem agunt* erasa et denuo exarata sunt, denique Iug. 8 extr. rursus rasura est et deinde nova manus pergit.

15. g[1], Guelferbytanus 51, 12 Ms. Aug. 8 (Ebert 750), membr. saec. XII forma 8 min. In Iug. fol. 30 exciderunt (17, 5 *fertilis* — 62, 4 *vitabundi);* igitur in secundum genus referri non potuisset, nisi scripturae cum libris eius generis prorsus consentirent. Nova manus incipit ab Cat. 44, 3 *L. cum his;* tum Iugurthae principium usque ad 3, 2 *vi quidem* alia manus, set quae priorem imitata, subplevit; denique Iug. 76, 6 post *onerati* pagina vacua est et ab fol. 102 nova manus pergit. Nec minus in extremis foliis, cum litterae modo pressae modo diductae sint, laceros aut obscuratos locos subpletos esse adparet.

16. g[2], Guelferbytanus 50, 4 Ms. Aug. 8 (Ebert 748), membr. forma 8

1) Codices Lipsienses ipse denuo contuli.

min. saec. XIII. Desinit Iug. 107, 5 *solum cum Sulla*, a quibus verbis alia manus usque ad 109 extr. *praeterea labor* (sic pro *Dabar*) pergit. Male habitus est; p. 130 lacera et obscurata. Iug. 21, 4 verba *de controversiis — disceptare* ad marginem scripta sunt. Set nonnullis locis is liber cum optumis et antiquissumis consentit atque admodum memorabile est, eum Iug. 85, 31 *parvi* pro *parum* exhibere, unde si quis concludere velit eum ex singulari fonte fluxisse, videat ne id audacius sit, quippe cum *parvi* in P superscriptum fuerit.

17. g^3, Guelferbytanus Gud. 125 (Ebert 754) membr. fol. min. saec. XIII, permultis glossis inlustratus. Fol. 12 (Cat. 47, 2 *esse vicesimum — 49, 4 conflaverant)* alia manus subplevit.
18. g^4, Guelferbytanus 6. 2. Ms. Aug. 4 (Ebert 764), membr. forma 4 saec. XV in Italia exaratus. Dolendum est, quod eum librum sciolus librarius ita correxit, ut cum exemplaribus volgaribus prorsus consentiat.
19. g^5, Guelferbytanus 12. 10. Ms. Aug. 4 (Ebert 749) membr. forma 4 saec. XV in Italia exaratus. Externo nitori fides non respondet.
20. g^6, Guelferbytanus Gud. 177 (Ebert 755) chart. forma 4 saec. XV.
21. g^7, Guelferbytanus 17. 21. 2. Ms. Aug. 4 (olim abbatiae Florentinae. Ebert 745) chart. forma 4 saec. XV in Italia conscriptus.
22. r, Rulandianus, quem descripsit Gutenäckerus progr. Münnerstadiensi, Wirceburgi 1837 [1]).
23. h, Havniensis 3560, cuius scripturas Bojesen praef. exhibuit.

III. Tertii generis duos libros ad hanc editionem adornandam adhibui

1. l, Leidensem Ms. Lat. Bibl. Publ. n. 63, chart. forma 4 max. saec. XV (1467. 1471), apud Havercampium C [2]).
2. γ, Guelferbytanum Gud. 272 (Ebert 753) membr. saec. XV in Italia exaratum. Catilina in eo libro bis inest. Exemplar quod alia manu scriptum g II adpellavi.

1) Iugurtham ipse contuli, cum Halmii benivolentia eum librum nanctus essem. Duos relicuos libros, ex quibus Gutenäckerus eodem libello scholastico varietates in Cat. enotavit, propterea neglexi, quod cui classi adscribundi essent nesciebam nec multum fructum praebere videbantur.

2) Eius libri conlationem ab ipso diligentissume factam debeo eximiae Rothii humanitati. Eadem iam ante me Gerlachius in ed. IV usus erat. Libros Leidenses relicuos nancisci non potui, quoniam in eis conferendis occupatus erat v. d. Rinckes, gymn.Leidensis praeceptor, qui num quid inde ediderit nescio.

IV. Adiungo his eos libros qui quoniam non pleni sunt, cui generi adnumerandi sint diiudicari nequit.

1. 𝔐, Monacensis cod. lat. 4603 (Benedictoburanus 103. 312), membr. forma 4 saec. XI exeuntis [1]). Desinit (fol. 129) Iug. 52, 5 *in aequum locum deducit.* Qua re nihil certi de eo dici potest, nisi tertii generis non esse.
2. 𝔊, Guelferbytanus Extrav. 148 (Ebert 752), desinit Iug. 15, 4 *callide occultans.* Ab Cat. 51, 14 *quae apud alios* alia manus incipit. Ad finem haec leguntur: *liber sanctae Mariae et sancti Liborii* [2]).

V. Transeo ad libros, qui nihil nisi orationes et epistulas ex Sallusti libris excerptas continent. Cuius generis vetustissumus est liber

𝔙, Vaticanus 3864 saec. X [3]). Qui cum ex Historiis quoque orationes quattuor et epistulas duas exhibeat, quin ex antiqua conlectione, quales sua iam aetate confectas esse testatur Fronto ed. Mai. Rom. p. 178 (Med. p. 122. 309. Berol. 169), conscriptus sit non dubium videtur. Ex eodem fonte fortasse haustus est Bernensis 357 saec. X, quem in eis partibus, quas cum Vaticano conmunes habet, miro

1) Continet praeter Sallustium Aristot. de anima et varia.

2) De libris Parisinis, qui vel partes tantum Cat. et Iug. exhibent, vel cuius generis sint iudicari nequit, haec per Hunzikerum cognovi: 1. nr. 5747 A (nunc supplément 845) membr. s. XIV praeter alia Sallusti Catilinam continet. — 2. 5747 membr. s. XV Iugurtham sine magna illa lacuna exhibet. — 3. 5751 membr. praeter alia continet a) Catilinam et Iug. usque ad 85, 38 *divitias, imagines, memoriam sui praeclaram,* quae omnia saec. XII scripta sunt. b) Catilinae initium usque ad 42, 2 *namque illi quos,* scr. saec. XIII. c) folium forma 8, conplectens Iug. 107, 1 *nudum et cecum corpus* usque ad 112, 3 *fedus fieret neque.* — 4. 5733 membr. s. XIV Catilinam primasque quattuor lineas Iug. continet. — 5. 6069 membr. s. XV verba scriptoris exhibet ab Cat. 5, 6 *id quibus modis assequeretur* usque ad Iug. 76, 4 *contra hec oppidani festinare parare prorsus ab.* Titulus Iugurthae hic est: *C. Crispi Salustii de bello Incurronhino.* — 6. 6102 chart. s. XV solum Catilinam continet. — 7. 6105 chart. s. XV ab Cat. 5, 9 *quoniam de moribus civitatis* usque ad Iugurthae prima verba pergit. — 8. 7659 chart. continet Catilinam usque ad c. 36 a. 1468 scriptum, relicuam partem ab posteriore manu set ad exemplar vetustum exaratam.

3) Eius codicis conlationem ab viro doctissumo Henrico Brunnio confectam Rothius, cui tam multa debeo, mihi tradidit. Ea ab Forchhammeri, quam Linkerus post praefationem editionis suae (Vindobonae 1855) proposuit, perpaucis locis discedit, quos locos diligenter notavi.

modo cum illo consentire adfirmavit Rothius l. c. p. 129 n. 1. Set Parisinum 6082 membr. saec. XV, quoniam ex Catilina et Iugurtha solis orationes, praeterea alias plerasque ex Livio excerptas continet, ad idem genus referre dubito. Quid enim obstat, quo minus medio aevo ex scriptore multum tractato orationes potissumum excerptas esse statuamus, praesertim cum sententias ex multis veteribus conlectas esse Parisin. 188 du nouveau fonds saec. XV ostendat?

Cum igitur Vaticanum ex alio fonte, quam ex quo relicui libri fluxere, derivatum esse adpareat, cumque eum fontem non solum ex ipsa antiquitate ortum, set etiam purum atque integrum esse ex multis documentis certum sit — quamquam non desunt vestigia, quae grammaticos ab scriptoris verbis suas manus non prorsus abstinuisse declarent —, eum ante omnia ad examinandam reliquorum librorum fidem adhibendum esse nemo infitiabitur. Quod si diligenter feceris, vetustissumos codices recentioribus longe anteponendos esse facillume tibi persuadebis.

Ergo quod in omnibus veterum scriptis factum esse conpertum est, ut quo saepius scriberentur quoque magis legerentur, eo turpius conrumperentur, quodque de Sallusti libris per se quisque autumare potest, id codicis Vaticani fide confirmatur. In qua re non neglegendum est, nullum fere veterum scriptorum per medium aevum magis adsidue tractatum esse, quam Sallustium, id quod qui paucos tantum eius aetatis scriptores rerum legerit, profecto concedet [1]).

Deinde ad quam sententiam qui aliorum veterum scriptorum libros manuscriptos diligenter percunctati sunt fere semper adducti sunt, ut omnes ex eodem archetypo propagatos esse censerent, eam in Sallustio conprobabit, qui quam multis locis omnes libri inter se prorsus consentiant, quoque modo divorsitates scripturae natas esse adpareat perpenderit. Et prospera fortuna accidit, ut quod archetypum fuerit cum aliqua veri specie suspicari possimus. Conmemoravit enim Servatus Lupus (Bernhardy R. L. p. 332 n. 248 et p. 335) Sallusti codicem in Germaniam translatum. At difficilior haec quaestio est, num tria genera librorum, quae supra recensui, suam quodque quamvis ex eodem archetypo deductam originem habuisse videantur, de qua quamquam disputatio ad certum finem iam adduci non potest, quoniam nondum omnes codices diligenter explorati sunt, tamen quo perveniri possit, eo magis

1) Ab veri specie non abhorrere videtur, si id propterea factum esse dixerimus, quod Sall. ab scriptoribus ecclesiasticis, Augustino Hieronymo aliis, conmendatus esset.

periculum faciundum est, quod inde quid ponderis singulis testimoniis tribuendum videatur, pendet. Rothius enim l. c. p. 135 hanc legem editori Sallusti praescripsit, ut eae scripturae archetypi putandae essent, in quibus recentiores pleni libri cum mutilis vetustissumis consentirent; si discreparent, quae in non contaminato exemplari alius generis item reperirentur. Censuit igitur singula genera ex singulis vetustis libris originem duxisse. Cui sententiae quae mihi videantur obstare, libere exponam.

Primum per se mirum videtur, si libri vetustissumi omnes ex eo exemplari transscripti sint, quod inter tria maxume mutilatum fuerit, tum demum plenior liber repertus sit, ad quem iam libri exarari soliti, denique extremo medio aevo tertium exemplar ex tenebris in lucem prolatum, quod omnium plenissumum fuerit, indeque paucissumi libri exscripti. Ad quae illud accedit, quod libri generis secundi et tertii in eis partibus, quas cum primo conmunes habent, nullam fere divorsitatem scripturae ostendunt, quod non ita intellectum volo quasi recentiores libri non multis locis conrupti atque interpolati sint, hoc dico, interpolationes et conruptelas omnes eius modi esse, ut ex eis, quae in scribundo accidere soleant, satis commode explicari possint, quaeque meliora et probabiliora sint talia, quae homo paulo peritior ac sagacior coniectando facile invenire potuerit [1]); in quo illud non

1) Nulla in re maior dissensus est, quam in ordine verborum, cuius discrepantiae partem ab scholastica tractatione originem ducere, qui in vetustioribus codicibus litteris superscriptis constructionem verborum praeiri viderit, intelleget. Haut raro librarios elegantiam quamdam captasse nemo infitiabitur. Quo cautius lex illa diplomaticae artis sequenda est, qua inmutatum ordinem verborum pro indicio glossematis habere iubemur. Ceterum quo certius de codicibus, quorum scripturae in hac editione non adnotatae sunt, iudicetur, simul quo iure recentioris generis non plures conferendos putaverim, de duobus locis Iug. haec addam. Iug. igitur 73 extr. Parisini 5747, 5762, 6091, 6093 exhibent *sed paulo ante senatus numidiam provinciam decreverat*, 5749 *sed paulo ante nobilitas decio decreverat*, 5750 *sed paulo decio decreverat senatus*, 5760 *sed paulo* (sup. *ante) decreverat senatus*, 5761 *sed paulo decreverat*, 6086 *sed paulum decreverat*, 6087 *sed senatus paulo antea decreverat* (sup. *numidiam provinciam metello*), 6089 *sed paulo ante nobilitas numidiam provinciam metello decreverat*, 6090 *sed senatus decio metello paulo decreverat* (corr. *s. sen. metello numidiam prov. paulo ante decreverat)*, 6094 *sed senatus paulo ante decreverat* (subpl. a po. ma. *numidiam metello)*, 6096 *sed senatus paulo ante metello numidiam provinciam decreverat*, 6097 *senatus sed paulo decreverat*, 6100 *sed paulo ante senatus decre-*

neglegendum est quod vetustior aliquis liber sit, eo magis cum primo genere consentire. Set illud Iugurthae extremae partis subplementum multo vitiosius est, quam omnes relicuae partes. Quid igitur? Num veri simile est, aut eum librum, unde illa pars sumpta, in ea sola vitiosum fuisse, aut relicuas partes ex meliore codice correctas vel contaminatas? Utrum statuas, illud concedendum est recentiorum codicum testimonia advorsus vetustiores nihil valere.

Set quid si via pateat, qua et illud, quod nemini non mirum videatur, commode explicari et quo modo lacunae illae expletae sint coniectura veri simili explanari possit? Ut de Iug. 44, 5 primum dicam, nonne qui aliquam latini sermonis scientiam haberet, primo statim adspectu intellegere debebat, ante *neque more militari* cet. alterum membrum ab *neque* incipiens excidisse? Et itane difficile fuit, quale illud fuisset ex eis quae praecedebant divinare? Quid autem? nonne eidem libri, qui verba illa *neque muniebantur ea* exhibent, etiam Cat. 6, 2 quod ab docto homine adnotatum fuerat, in textum inlatum habent? Quid, si verba *neque muniebant* in vetustioribus libris ad marginem scripta sunt, et alia documenta ostendunt librarios lacunam explere conatos esse (Roth. l. c. p. 133 n. 7)? Utrum igitur veri similius, paucos illos et eos novissumos libros, qui lacunam Iug. 44, 5 expletam habent, ad antiquissumum exemplar, quod omnes per quattuor saecula doctos latuisset, exaratos esse, an subplementum illud ab margine vetustioris libri inlatum vel potius recte receptum esse?

De secundo autem genere quo rectius iudicemus, illud considerandum est etiam vetustissumos codices, in quibus ampla illa lacuna est, omnes in extrema Iugurthae parte vitiosiores esse, ut coniciundum sit archetypi ultima folia mutila, pallidis atque obscuris litteris conscripta, atque adeo male habita fuisse. Quid igitur? Si eius libri folia, quotquot fuere (vid. p. 1), aut cum excidissent, aut quod falso loco ingluti-

verat numidiam metello, 6101 *sed paulo ante metello senatus decreverat,* 6103 *sed paulo ante senatus numidiam metello decreverat,* 6253 *sed senatus paulo metello decreverat numidiam,* Ars. 73 *sed senatus paulo ante decreverat numidiam metello,* 74 *sed paulus senatus ante numidiam provinciam metello decreverat.* Ex qua farragine nonne quam lubidinose quae legi non possent subpleta sint adparet? — Iug. 93, 4 *perscribit* tuentur 5747, 5749, 5761, 6086, 6089, 6090, 6092, 6093, 6094, 6098, 6099, 6100, 6101, 6104, 6253, 6254, 8609, Ars. 74. *perscribit* (sup. *al. prospicit*) 5758, 6091, *inscribit* 5750, *pervenit* 5760, *describit* 5762, *perspicit* 6087, *scribit* (sup. *proscribit, considerat in animo)* 6097, *proscribit* (corr. *scribit)* 6103, *perscripsit* Ars. 73.

nata essent, latuere, dum reperta et tum vel mutili libri subpleti vel novi pleniores exarati sunt, nonne et quo modo factum sit ut illa pars postea inventa relicuis vitiosior sit et cur secundum genus in ceteris partibus ab primo genere non ita discrepet, planius atque apertius est, quam si suam cuique originem fuisse statuas? Ad quam suspicionem confirmandam etiam illud pertinet, quod iam ante quam unde omnis lacuna expleretur inventum esset, librarios quae deessent quaesivisse ostendunt libri P^2P^3B, in quibus ex libro eius generis, cuius est 𝔅, Bocchi oratio c. 110 perscripta invenitur; neque incredibile est archetypi illa folia, quamvis excidissent, tamen non deleta esse.

Haec igitur mea sententia est, ex archetypo cum excidissent nonnulla folia, primi generis libros conscriptos esse, tum cum folia illa reperta essent, alterum genus natum esse, postremo ex margine verba illa tria Iug. 44, 5 in textum scriptoris recepta esse. Quae sententia, si etiam plures libri reperti vel diligentius explorati fuerint, aut confirmabitur aut infringetur. Interim quo iure mihi hanc legem scripserim, ut nisi sententia obstaret, codices vetustissumos sequendos putarem, benivoli lectores iudicent.

Cap. II.

De locis in quibus aliquid excidisse vel alii viri docti iudicarunt vel ego suspicatus sum.

Cat. 3, 5 et alii viri docti et ipse ego olim cupide adripuimus scripturam nonnullorum librorum *eadem qua*. Set recte homo dicitur aliquem *probris omnibus maledictisque vexare* (Cic. pr. Flacc. 20, 48), an Sallustius de cupidine honoris idem dixerit tam diu dubitandum videtur, dum simili exemplo prolato ostentum fuerit Romanorum scriptores pedestres animi cupiditati id, quod aliquis agendi sua ratione ab illa cupiditate profecta apud alios homines sibi contraxisset, tribuendum putasse. Ac cum optumi et vetustissumi libri *eadem quae* exhibeant, nonne ablativus ab eis scriptus videtur, qui orationem hiulcam et claudicantem emendare studerent? Nam profecto *eadem quae* ferri non potest, nisi Linkeri ratione, qui *eadem* pro ablativo habendum et ad *quae ceteros* mente *quae* (fama atque invidia) *ceteros propter malos*

mores vexabat subplendum censuit (Act. gymn. Austr. VI p. 43), contortiorem fieri orationem negas. Quid igitur veri similius quam propter litterarum similitudinem aliquid excidisse? Quod intellegens Gerlachius ed. novissumae praef. p. XVII *eademque quae* coniecit. At ita non illud exprimitur, quod sententia flagitat, Sallustium, quod eadem cupidine honoris qua ceteri captus fuisset, etiam eadem qua illos fama atque invidia vexatum esse? Cui quid melius satisfacit, quam si ab Sall. scriptum statuas *honoris cupido eadem eademque quae ceteros?*

Cat. 5, 9 quicumque verba *ut paulatim inmutata ex pulcerruma pessuma ac flagitiosissuma facta sit* adtente legerit, quod aequabilitas membrorum, cuius Sallustius studiosissumus est, violata sit, offendet. Ea servata est in codice omnium vetustissumo P, qui *ex pulcerruma pessuma facta sit* exhibet; at quo minus hoc ab Sallustio scriptum putemus, cum aliae caussae obstant, tum Augustini (de civ. d. II 18) testimonium. Unde non dubium est, quin verba *atque optuma* cum Sellingio lectt. Sall. p. 7 et Linkero recipiunda sint. Num igitur pauci recentiores libri, qui ea tenent, ad antiquius et plenius exemplar exarati esse censendi sunt? Minume. Quae inter eos intercedit scripturae divorsitas, satis *optima* ab margine inlatum esse ostendit.

Set Cat. 6, 2 Rothius post *coaluerint* ex paucis libris novissumae aetatis inserendum esse censuit: *ita brevi multitudo divorsa ac vaga concordia civitas facta erat.* Quam sententiam Gerlachius ed. IV praef. p. XI sq. recte refutavit, quamvis, uti fieri solet studio redarguendi, nimis acutis nimisque multis argumentis usus. Nam Sallustianae orationis speciem ea verba prae se non ferre, nec connexui narrationis apta esse, nemo nisi qui praeiudicata opinione Sallustio vindicare studeat infitiabitur. Simul Augustinum (Ep. V vol. II ed. Erasm. p. 14, al. Ep. CXXXVIII), apud quem illa verba leguntur, ea ex Sallustio non sumpsisse satis certum est propterea, quod cum paulo antea scriptorem nominasset, non *apud eos*, set *apud eum* vel *illum* dicturus fuit. Ex eodem potius fonte hausta esse atque quae Lactantius Inst. VI 10, 13 sqq. protulit, veri simile; Ciceronis esse — quae fuit Maii sententia locum Cic. d. Rep. I 25, 39 eis referciundum censentis — non incertum, verum incredibile. Nec mirum talia ab librariis in Sallusti verba inlata esse, cum ad marginem locos ex aliis scriptoribus excerptos adscriptos esse conpertum habeamus (vid. supra de m[1]).

Cat. c. 18 duobus locis mutilum esse censeo. Primum enim in verbis §. 3 *erat eodem tempore Gn. Piso, adulescens nobilis, summae*

audaciae, *egens*, *factiosus*, *quem ad perturbandam rem publicam inopia atque mali mores stimulabant*, miror *erat eodem tempore* cum tam gravi numero omnibus praeposita. Quod si Sallustius exprimere voluisset vixisse eodem tempore Pisonem, ut nonnulli interpretes arbitrati videntur esse, id dicere paene ridiculum fuit. Neque, ut omittam locos Cat. 17, 7. 36, 4. 55, 3. Iug. 47, 1. 48, 3. 89, 4. Cat. 23, 3. Iug. 71, 3, quos divorsos esse quivis perspicit, conparari poterit hic locus cum Cat. 17, 5 *erant praeterea conplures paulo occultius huiusce consili participes nobiles*, *quos magis dominationis spes hortabatur quam inopia aut alia necessitudo* et 39, 4 *fuere extra coniurationem conplures*, *qui ad Catilinam initio profecti sunt*. Nam quae de Gn. Pisonis ingenio et moribus conmemorantur, certe in multis aliis infuere, qui aetate, auctoritate, potentia ad coniurationem adiuvandam magis quam ille idonei essent: illud dicundum fuisse adparet, eum per fortunam ministrum Catilinae et Autronio oblatum fuisse. Quod non exprimitur, nisi ubi fuerit tum Piso adicitur. Igitur si *Romae* vel *in urbe* excidisse statuerimus, simillumus hic locus fiet Cat. 21, 3 *esse in Hispania citeriore Pisonem*. Iug. 35, 1 *Erat ea tempestate Romae Numida quidam*, *nomine Massiva*. 65, 1 *Erat praeterea in exercitu nostro Numida quidam*, *nomine Gauda*.

Tum §. 6 verba *ea re cognita* quod sciam omnes ita interpretati sunt, ut consilium caedis patefactum fuisse eamque ob caussam coniiuratos illud distulisse dici arbitrarentur. Cui obstat primum usus verbi *cognoscere*, quod passive ita ut significaret patefieri, evolgari, rumore accipi, nusquam dictum est, tum ratio grammatica. Cum enim latini scriptores hanc legem diligentissume observaverint, ut ablativi absoluti semper ad idem subiectum referrentur, nisi quo pertinerent per se satis perspicuum esset (Fabri ad Iug. 10, 1), vide ne Sallustio indignum sit tantam ambiguitatem ei tribuere. Set, id quod multo gravius est, res obstat. Etenim si iam ante Kalendas Ianuarias coniuratio patefacta fuisset, quid quod in volgus nota, ut *cognita* significare necesse esset, num credibile est, nihil prorsus de ea re publice actum fuisse, ita caussam neglectam esse, uti coniurati consilium suum in Nonas Februarias, tam propinquum tempus, differre auderent? (Cfr. Hagen Catil. p. 99.) Narrat praeterea Cassius Dio (XXXVI 27. Vid. Drum. V p. 396. II p. 88 et 515) novos consules, cum de periculo aliquo conmoniti essent, Kalendis Ianuariis cum praesidio armatorum in Capitolium ivisse, eamque ob caussam coniuratos rem distulisse? Quod si statueris ante *ea re cognita* id narratum fuisse set malo casu exci-

disse, et oratio recte se habebit neque res ulli dubitationi obnoxia erit [1]).

Admirabilia porro sunt, quae Cat. 28, 1 leguntur, *G. Cornelius eques Romanus operam suam pollicitus et cum eo L. Vargunteius senator coustituere ea nocte paulo post cum armatis hominibus sicuti salutatum introire ad Ciceronem ac de inproviso domi suae inparatum confodere.* Quid enim? illi homines tam stolidi fuere, ut cum armatis ad Ciceronem introire et tamen salutationem se simulare posse crederent? (Cfr. Hagen l. c. p. 6 extr.) Quid porro? itane vecordem Sallustium credis fuisse, ut tam inepta narrare potuerit? Quamvis in aliis longe ab Sallustio discrepent, tamen multo prudentius eam rem narrarunt Appian. b. c. II 3 p. 538 Bekk. *Λέντλον μὲν αὐτὸν καὶ Κέθηγον ἐφεδρεῦσαι ταῖς Κικέρωνος θύραις περὶ ἕω μετὰ κεκρυμμένων ξιφιδίων, ἐσδεχθέντας δὲ διὰ τὴν ἀξίωσιν καὶ λαλοῦντας ὁτιδὴ μηκῦναι τὴν ὁμιλίαν ἐν περιπάτῳ καὶ κτεῖναι περισπάσαντας ἀπὸ τῶν ἄλλων*, et Plut. Cic. 16 *Μάρκιον δὲ καὶ Κέθηγον ἐλθεῖν ἐπὶ τὰς θύρας ἕωθεν ὡς ἀσπασομένους τὸν Κικέρωνα καὶ διαχρήσασθαι προσπεσόντας* (cfr. praeterea Cass. Dio XXXVII 32). Cum iam librum de Catilinae coniuratione etiam aliis locis mutilum esse cognoverimus, iniuriane scriptorem summis ineptiis liberare videbimur, si excidisse in eius libris statuerimus, quod ad quem usum illi hominum armatorum comitatum postulavissent contineret?

Cat. 32, 1 cum ceteri editores tum ego certatim nos torsimus in defendundis atque explicandis verbis *neque insidiae consuli procedebant*, set frustra. Nam sive dativus ab substantivo pendere putatur, insolentior constructio est, quia *insidiae* non ab *insidiari* ducitur, ut *intercessor* ab *intercedere*, *obtemperatio* ab *obtemperare*, relicua quae cum hoc loco conparavere Krüger Gr. lat. §. 362 not. p. 482 sq. Weissenborn Gr. lat. §. 303 n. 3, sive ad verbum referundus censetur, verbi *procedere* usus obstat, cum quo dativus iunctus nusquam non significat eum, cui aliquid utilem et bonum successum habeat, fructum et utilitatem praebeat, nec recte conparatur infr. 2 *insidias consuli maturent*, quoniam in *maturare* inest notio mature parandi, neque conferri possunt, de quibus disputavit Madvig. Gr. lat. §. 241 adn. 2 [2]). Iam qui naturam librorum manu scriptorum noverit, non dubitabit, quin

1) Nihil in hac quaestione tribuendum esse ei rei, quod in g^4 ante *ea re* rasura est, vix est quod moneam.

2) Ne quis obponat Atti fr. 214 ed. Ribb. *multae insidiae sunt bonis*, moneo longe aliud esse quod mihi sit, quam quod mihi procedat.

exciderit participium passivi, unde pependerit dativus *consuli*, idque fuisse suspicor *intentae*, quod ob simile initium post *insidiae* facile omitti potuerit.

Recipiundum porro fuit cum Linkero Cat. 36, 1 cognomen *Flammam*, quamvis in duobus tantum libris [1]) inventum esset, quippe cum multo veri similius videatur id propter similitudinem litterarum excidisse, quam vel ab docto grammatico adscriptum vel ex dittographia natum esse. Id cognomen in nonnullis gentibus fuit, ut in Volumniorum (Fast. Capit. ap. Grut. 291), Antoniorum (Tacit. Hist. IV 45), Calpurniorum (Zonar. VIII 12. Flor. I 18, 13 al.).

Similis locus est Cat. 53, 1, ubi *effeta parentum* nemo satis commode explicavit. Neque enim ablativus *effeta* recte ad *Romae* refertur, neque genetivus recte ab *effeta* suspenditur, neque qui anacoluthiam statuere *(Sellingius)*, ullam caussam invenere qua Sallustium ab instituto deductum esse demonstrarent. Quod persentientes alii alio modo locum sanare conati sunt. Set in tanto omnium librorum consensu nonne veri simillumum videtur vocabulum ob similitudinem litterarum ab librario archetypi omissum fuisse? Qua re ego conieci scribundum esse: *effeta aetate parentum*, quod Kritzio viro summo probatum esse laetor.

Cat. 57, 4 omnes Sallusti libri, quorum aliqua fides est, quid quod Prisciani XVIII p. 1197 P. p. 240 Kr. exhibent *neque tamen Antonius procul aberat, utpote qui magno exercitu locis aequioribus expeditos in fuga sequeretur;* quae pervorsa esse nemo non intellegit; nam qui magno exercitu quamvis locis aequioribus eos qui expediti fugiant sequatur, si non procul absit miraculi instar est. Quare omnes fere viri docti paucorum librorum scripturam *expeditus* amplexi sunt, recteque Kritzius intellexit cum hoc coniungenda esse verba *locis aequioribus*. At tum *in fuga* prorsus non habet quo commode refera-

1) Hic codicis m cum Nazariano consensus non minumi momenti est ad confirmandam eam quam supra de origine secundi generis protuli sententiam, nisi forte quis m contaminatum esse ex Nazariano contendit, id quod eo minus credi potest, quia ut alia omittam, Cat. 17, 1 quod in Naz. omissum est *singulos*, in m ad marginem adscriptum. Ceterum quo facilius quam saepe in eo genere libri peccaverint intellegas, cfr. var. scr. Cat. 39, 2. 41, 1. 51, 42 ubi *in* vel in Vaticano propter sequens *illis* excidisse adparet. Quare non est cur Iug. 16, 3 *in inimicis* pro *in amicis* restituere dubitemus. Vid. Selling. lectt. p. 22. Dici vix potest quot vitia ex more librariorum syllabarum earundem si concurrerent semel tantum scribundarum orta sint.

tur, quibus verbis si Sallustius exprimere voluisset: cum hostium fuga esset, merito in vituperationem incurreret. Iam locus postulat, ut hoc dicatur: Antonius haut procul aberat, id quod non mirandum, quoniam et magnas copias habebat (ut semper essent, qui praemitti possent) et locis aequioribus expeditus iter faciebat, contra hostes in fuga *(per montis asperos)* inpediti erant. Cum igitur libri *expeditos* exhibeant pervorse, nonne veri simile videtur, scribundum *expeditus inpeditos?* qualia apud latinos scriptores frequentissuma esse vix est quod moneam.

Quam facile ex libris aliquid exciderit, testimonio est etiam Cat. 60, 7 ubi nomen Catilinae, quo careri nullo modo potest, cum in archetypo omissum esset, in aliis libris alio loco interpositum est. Cfr. Selling. em. p. 36.

Admodum autem memorabile est, Diomedem p. 325 P. et Charis. p. 159 Keil haec verba Sallusti proferre: *alis alibi stantes omnes tamen adversis vulneribus conciderunt* [1]). Quorum cum ultima Cat. 61, 3 legantur, admirandum est, quod in libris praecedentium ne vestigium quidem reperitur. Quid igitur? num grammatici illi errore Sallustio tribuere, quae alius scriptoris essent? Vix credibile est, inter duos scriptores ita convenisse. An quod in Sallusti libris ex glossa ad *paulo divorsius* adscripta inlatum esset, pro ipsius scriptoris verbis habuere? Ne hoc quidem veri simile est, glossatorem antiqua et obsoleta forma *alis* (cfr. de ea Priscian. p. 1014. Lachm. ad Lucr. IV 637 p. 249) usum esse. An quae Kritzii fuit sententia Fr. inc. 94 p. 392, Sallustius eadem verba paululum variata in Historiis repetiverat? Non prorsus haec sententia veri specie caret, quod apud grammaticos illos in quo libro ea verba fuerint non dictum est, in Historiis autem multas res scriptor narravit, ad quas ea aptissuma essent, nec desunt denique exempla earundem sententiarum ac locutionum repetitarum (cfr. Fr. I 45, 7 Kr. cum Cat. 52, 9, Fr. III 82, 13 cum III 1, 8, I 51, 9 c. Cat. 51, 11 [2]). Accedit quod *paulo divorsius* idem atque *alis alibi stantes* significare videtur. Verum tamen cum lacunosos libros manu scriptos Catilinae esse cognoverimus, ea verba, quae grammatici illi conmemorant, ex eis excidisse certe non minus veri simile est [3]). Ac quamvis nemo nisi grammatici illi praeberent ea desideraret, tamen

1) Quae ap. Charisium est verborum discrepantia, nihili videtur faciunda.

2) Fr. inc. 13 omittundum puto, Servium ad Iug. 106, 3 respexisse ratus.

3) Ipse Kritzius, cum verba illa inter fragmenta in ea editione, quae Lipsiae 1856 prodiit, non rettulerit, sententiam suam videtur abiecisse.

nihil video quod vituperemus. Cur *divorsius stare* minus recte dicatur quam *divorse iacere* (Bell. Afr. 40 extr.) non magis intellegitur, quam qua re scriptor *divorsius* adiuncto *alis alibi* inlustrare noluerit, cum simili abundantia scripserit Iug. 46, 4 *legatos alium ab alio divorsos adgreditur*, 50, 5 *sese recipiebant — alius alio quam maxume divorsi*, 101, 2 *quia divorsi redeuntes alius ab alia parte atque omnes idem significabant*. Neque illud recte obponetur, iam 60, 5 scriptum esse *eosque perturbatos atque alios alibi resistentis interficit*. Quid enim? nonne scriptori hoc loco, ubi de virtute quae fuisset in exercitu Catilinae dicebat, postquam conmemoravit fere omnes suum quemque locum corpore texisse, illud repetere licebat paucos modo disiectos non uno eodemque loco restitisse, set omnes tamen advorsis volneribus concidisse? Et quem ad modum inter nostrates fuere, qui cum opinionem quamdam de Sallusti brevitate inbibissent, quidquid liceret eiecere, quidni iam antiquioribus temporibus idem factum esse credamus?

Iug. 1, 5 *Quodsi hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena ac nihil profutura multaque etiam periculosa petunt*, *periculosa* sententiae non satis facere persensere ei viri docti qui paucissumorum librorum [1]) scripturam *pernitiosa* probavere, Döderlein. Mus. Rhen. 1829 p. 15. Linker Act. gymn. Austr. VI p. 45. At si *pernitiosa* scribitur, tamen violata ac laesa est membrorum aequabilitas, cuius Sallustium studiosissumum fuisse iam supra monitum est. Prospera igitur fortuna accidit, ut apud August. Ep. LIV T. II ed. Bas. p. 160, ubi verba haec Sallusti, quamvis eo non nominato, repetuntur, legitur *periculosa ac pernitiosa*, quorum alterum in libris excidisse non mirum est. Quibus receptis et aequabilitas membrorum restituitur et chiasmus, cuius scriptor non minus amans fuit. Adparet enim nihil profuturis respondere periculosa, pernitiosa alienis, i. e. quae nihil ad bene beateque vivendum pertineant.

Iug. 47, 2 *Huc consul simul temptandi gratia et si paterentur oportunitate loci praesidium inposuit* secundum Gruteri emendationem plerique scripsere. Quae ut paucis atque adeo vetustis codicibus confirmetur, tamen cum magnus plerorumque consensus *oportunitates* exhibentium dubitationem movet, tum sententiae ratio. Etenim oportunitas loci caussa fuit, ut Metellus Vagenses potissumum temptaret, eam tum accessisse si illi paterentur pervorsum est. Debebat Sall., si tale aliquid exprimere vellet, scribere: ratus si paterentur locum

1) Praeter γ nullum novi nisi quem Döderl. conmemoravit.

se oportunum habiturum, sin minus animos eorum cogniturum (cfr. 88, 4). Quod cum intellexisset Könighoff crit. et. exeg. progr. Trevir. 1854, viam emendandi praeivit, ostendens *et* ab librariis interpositum esse, qui usum particulae *si* post verba, in quibus experiundi notio est, ignorarent. Cuius usus quamvis nullum aliud ap. Sall. exemplum inveniatur, tamen ita pervolgatus est, ut quin ita ille dixerit dubitari nequeat. Set restabat *oportunitates*, quod ferri nullo modo posset et tamen librorum fide munitum esset. Quid igitur veri similius quam excidisse *ob* praepositionem, id quod iam antea viros doctos intellexisse cognoscitur ex l. Rectissume igitur hoc probavit Gerlachius ed. IV praef. p. XXIII extr.

Iug. 53, 5 quae in paucis et eis deterioribus libris inventa est correctio *fessi lassique erant* [1]), ita adridet, ut non miremur quod plerique eam adripuere. At quamvis mirifice saepe scribentium lapsi sint calami, tamen quo modo *lassi* in *laeti* conrumpi potuerit, tam difficile est ad intellegundum, ut si alia pateat via, ea utique ingrediunda sit. Nonne igitur laetitia victoriae eam vim in militum animos habet, ut omnia alia neglegant? Veteres certe id opinati sunt. Nam ap. Liv. XXII 6, 9 T. Manlius Torquatus *et cum fessis* inquit *pugnando hostibus, tum victoria laetis et ipsis plerisque regressis in castra sua noctem ad erumpendum liberam habuissent* cet. Unde quo iure ego apud Sallustium post *laetique* excidisse vel *victoria* vel quod simile esset iudicem lectores statuant.

Iug. 55, 4 *ita quo clarior erat eo magis anxius erat* nemo quidquam reprehendet aut desiderabit. Set cum boni libri *eo magis animus anxius*, alii *eo magis animosior*, alii *eo animosior* exhibeant, veri non dissimile videtur in archetypo *animo anxius* scriptum fuisse. Quid quod *animo* aptissume adiectum videtur quippe quo significetur, claritudine Metelli animum non elatum set cautum et providum factum esse. Alio modo *animi anxius* dictum est Fr. inc. 75 Kr. ap. Arus. p. 216 L.

Iug. 63, 6 *consulatum* in optumis libris deest, quamquam eo vocabulo carere nullo modo possumus [2]). Nam cum Kritzius monuit, quoniam cum in toto capite, tum praecedentibus verbis *ampliore quam gerebat dignus* de consulatu sermo esset, facile id vocabulum mente sub-

1) Correctoris esse etiam inde, quod in B super *laetique* scriptum est *lassati*, adparet.

2) Ut de hoc loco statim absolvam perturbationem ordinis verborum ab mendo cod. P[1] profectam esse moneo.

pleri, et 64, 1. Cat. 21, 5. 26, 5 *petere* et *petitio* similiter dictum esse, neglexit primum haec de Mari superiore vita narrationi ab scriptore interposita esse, id quod ex *set* §. 3 adparet, tum cum in praecedentibus Sallustius non narraverit Marium praetorem fuisse, *ampliorem potestatem*, qua dignus habitus sit, quemvis maiorem magistratum esse posse, de consulatu ut cogitetur nihil prorsus cogere, denique libris manu scriptis non *petere* set *adpetere* praeberi. Scilicet his verbis ad supra dicta revorsus scriptor Marium, quamvis in eo omnes virtutes inessent, tamen consulatum, cuius ingenti cupidine exagitaretur, non modo non petere i. e. nomen inter candidatos profiteri, set ne adpetere quidem, prorsus nihil quod ad eum capiundum pertineret facere ausum esse dicit. Cfr. Cat. 14, 5. Iug. 14, 5.

Iug. 67, 1 qui consideraverit, codicum optumorum et vetustissumorum esse *Romani milites*, *inproviso metu*, *incerti ignarique quid potissumum facerent*, *trepidare*, *arcem oppidi*, *ubi signa et scuta erant*, *praesidium hostium*, *portae ante clausae fugam prohibebant*, *ad hoc mulieres puerique pro tectis aedificiorum saxa et alia*, *quae locus praebebat*, *certatim mittere*, praepositionem *ad* ab librariis ad subplendam mutilam orationem adiectam esse eo facilius sibi persuadebit, quod illa recepta non omnes difficultates removentur. Nam si cum Cortio *trepidare ad arcem* (Liv. IX 37, 9 *ad arma trepidantes)* coniungas, ubi illud praesidium hostium, quod fugam prohibebat, fuerit, prorsus non intellegitur. Sin Kritzii sententiam *ad arcem* — *praesidium hostium* coniungenda censentis probaveris, illud offendit, quod cum trium horum membrorum, quibus cur milites trepidaverint inlustratur, posteriora suum quodque verbum habeant, id in primo aegre desideratur. Qui vero *ad* eiciundum decrevere, set *arcem* ad *prohibebant* rettulere, zeugmatis genus statuere apud Sallustium certe inauditum. Quid igitur restat, nisi ut hoc loco idem accidisse iudicemus, quod aliis factum esse cognovimus, ut post *hostium* verbum exciderit? quod *obsidebat* fuisse ab veri specie non prorsus abhorret, nisi forte, ut caussam omissionis veri similiorem invenias, *praecludebat* mavis.

Novo exemplo inperium belli Iugurthini ad Marium iussu populi translatum est. Quae res obscura est, cum quicumque de ea memoravere scriptores nihil aliud nisi belli ab Metello paene iam patrati inperium Mario traditum esse narraverint (vid. Freinshem. subpl. Liv. LXV 50). Metellus enim, cum a. 109 consul esset eique provincia Numidia evenisset (43, 1), comitiorum mora (44, 3) et adparatu militari (44, 2) inpeditus eo tempore in Africam venit, quo aestivorum tempus

iam inminutum esset. Et cum exercitus prius maiorum disciplina laborare cogendus fuerit, pugnam ad Muthul fluvium (48—54) et obpugnationem Zamae (56—61) a. 108 factas esse necesse est (cfr. Mommsen Hist. Rom. II p. 140 not.). Post eas res gestas in hiberna eum discessisse et senatum de provinciis consultum ei Numidiam decrevisse narrat Sallustius 61, 2 et 62, 10. Ex quo satis adparet ei inperium in annum 107 ab senatu prorogatum esse. Iam Mario vaticinium illud, quo ad petundum consulatum confirmatus est, cum *per idem tempus* editum esse dicatur (63, 1) [1], non potest nisi in hibernis ei evenisse, praesertim cum Uticae deis eum subplicavisse Sall. referat. Cum petitio missionis aliquamdiu ab Metello reiecta et tandem cum bellum tamquam integrum pararetur dimissus sit, necessario statuendum est eum non multum ante comitia consularia — fortasse eo anno ut superioribus per tribunos inpedita — Romam venisse, nec minus proelium, quo rursus Iugurtha victus est, expugnationem Thalae, denique foedus ab Numidarum rege cum Boccho initum a. 107, quo Marius consul fuit, facta esse. His factis demum Metellus provinciam Numidiam Mario datam esse conperit (82, 2). Manufestissumum ergo est Metello inperium non a. 107, set in a. 106 abrogatum esse, id quod praeclarissumus rerum Romanarum inlustrator Th. Mommsenius (II p. 145 extr.) verissume contendit. Id confirmatur etiam eo, quod si ante quam Iugurtha ad Bocchum confugere coactus esset Metello provincia adempta esset, non recte iam parta victoria ei erepta (82, 3) nec magis bellum paene patratum (Vellei. II 11) diceretur. Quod si T. Manli Mancini rogatione Mario in annum 106 belli Iugurthini inperium datum esse certum est, Sallustium rem non prorsus cognitam habuisse inde adparet, quod eum consulem bellum gessisse narravit, quamquam id quidem levius est, quoniam adeo ubi de rebus certe non ante a. 106 extremum gestis conmemoravit (103, 4. 104, 2. 109, 2), neglegentius eundem consulem adpellavit. At valde dolendum est, quod quid de ipsa ademptione provinciae narraverit, nescimus. Nam Iug. 63, 7 archetypum mutilum fuisse elucet, quia vetustissumi libri omnes nil nisi *set paulo decreverat* exhibent, et quae ex aliis libris in var. scr. et supra p. 13 n. 1 protuli, librariorum conmenta esse vel ex ordinis verborum gravibus perturbationibus adparet. Set si quid scriptum fuerit divinare velimus, eo magis cautio adhibenda est, quod ne turpissumum errorem scriptori adfingamus verendum est. Nam si nihil aliud scriptum fuisse

1) Plut. Mar. 8 ante quam dimissus ab Metello Uticae navim adscenderet, subplicationem illam factam esse conmemoravit.

opineris nisi Metello Numidiam provinciam ab senatu decretam fuisse, facile videatur senati decretum, quod ipse 62, 10 conmemoravit, cum altero posteriore confudisse. At provinciam ei prorogatam fuisse, cum ex eis verbis Sallusti adparet quae nobis servata sunt, tum inde quod nisi inperium in a. 106 prorogatum fuisset idque futurum esse tantum sperasset, non potuit contumeliam sibi factam indignissumam conqueri (vid. orat. eius ap. Gell. XII 9. Sall. Iug. 82, 3): Set cum omnia circumspicimus, vestigium invenimus, quod viam ostendat, qua ad veri similem coniecturam veniatur. Recentior enim primi generis librorum familia uno consensu *set senatus paulo decio decreverat* praebet. Quod ab librariis fictum esse cum prorsus incredibile sit, neque illo tempore Decius homo inlustris et praeclarus fuerit, in archetypo fuisse, unde *decio* conruptum sit, manufestum est. Atque in promptu coniectura est, illud *denuo* fuisse. Res igitur hoc modo videntur actae esse: Cum Marius consul factus esset, senatus quamvis lege Mamilia nobilitas fusa et Mari petitione perculsa esset (65, 5 et 73, 7), tamen quo vel Metelli famam defenderet, vel id quod veri similius, Mari inportunitati et partium studiis resisteret, Metello inperium prorogandum decreverat. Qua re exacerbatus T. Manlius Mancinus ad populum tulit eiusque iussu inperium belli Africani ad Marium translatum est. Quae suspicio duobus argumentis confirmatur. Primum enim cum qui illa aetate populum tractabant, G. Memmius, G. Mamilius, alii cum summa modestia et continentia et ita ut leges ipsi diligentissume observarent, nobilitatem inpugnaverint, eos sperasse fore ut sua sponte senatus Mario Numidiam decerneret, et tum demum cum contra spem ne Metello succederetur decretum esset, rationem asperiorem iniisse prorsus credibile est. Tum Marius postquam ad eum inperium delatum est, tam vehementer in nobilitatem ea oratione, quam Sallustius c. 85 perscripsit, ingressus est, ut necessario statuendum videatur eum, cum multum de eius ingenio ac virtute agitatum esset, exacerbatum fuisse. Quae si probaverimus, manet in Sallustio illud obprobrii eum in temporibus observandis minus diligentem fuisse, set res adcurate eum explorasse cognoscitur.

•. Iug. 78, 2 *quorum proxuma terrae praealta sunt, cetera uti fors tulit, alta, alia in tempestate vadosa* plerique interpretes *uti fors tulit* et *alia in tempestate* inter se aequata esse dixere summamque scriptoris artem orationis variandae admirati sunt. At mea quidem sententia fors utramque tempestatem, et qua alta et qua vadosa fiunt cetera loca, conplectitur, nec minus apertum mihi videtur, ea

quae forte mutentur, eis locis obponi quae semper praealta sint. Quam autem olim ipse inii expediundae difficultatis rationem, cum *alius* semel poni et ad praecedens membrum audiri dixi, eam nunc quidem abiiciundam censeo, quippe cum intellexerim, prorsus divorsa ab hoc loco ea exempla esse, in quibus cum antea de toto dictum est, tum de parte aliquid singulare adicitur (Liv. V 21, 4. Nipperdei ad Tacit. ab exc. d. Aug. I 17, 1). Igitur iam librorum manu scriptorum natura melius perspecta facile ad eam sententiam adductus sum ut *alia* excidisse statuerem. Quod cum exhibeant g^2 et l, tamen audacius aliquis inde eos ex meliore exemplari quam relicuos libros exscriptos esse opinetur; cautius videtur iudicare librarios quosdam quid sententia postularet acute perspexisse. Ceterum illi emendationi non nihil conmendationis accedit ab chiasmo, cuius Sallustium studiosissumum fuisse constat.

Iug. 81, 2 qui verba *eis atque aliis talibus dictis ad Cirtam oppidum iter constituunt, quod ibi Metellus praedam captivosque et inpedimenta locaverat*, uti volgo eduntur, legerit, profecto nemo offendet. Set multi eique boni libri *ibi Q. Metellus* praebent neque intellegitur quid tandem librarios movere potuerit, uti contra scriptoris constantem morem praenomen hoc loco adicerent. Scilicet cum in nonnullis libris atque in omnium antiquissumo P scriptum sit *ibique*, manufestum est, in archetypo id quod ad *ibique* adiunctum esset, excidisse et cum *q'* quid sibi vellet, non perspiceretur, inde praenomen illud factum esse. Et quid? num incredibile est, Metellum praedam, captivos, inpedimenta per conplura loca divisa conlocasse, praesertim cum inperatoris prudentiae sit cavere, ne captivi, si maiore numero in unum locum congregati sint, vel fugae vel tumultus occasionem inveniant. Quod si tale aliquid, ut *et in vicinis castellis* excidisse statuerimus, simillumus huius loci color est 89, 7 *id ibique et in omni Africa* cet.

Iug. 92, 11 cum verbum in altera parte codicum vetustissumorum prorsus omissum sit, in altera *peregit* legatur, set in P^1 posteriore manu additum, hoc non minus quam *patravit*, quod in paucis esse memoriae proditum est, non ex archetypo haustum, set ab ipsis librariis inventum esse, verbum in illo obscuratum fuisse aut excidisse adparet. Quod si in tali discrepantia, id quod minus consuetum est, quoniam inlustratione egere videbatur, ceteris praeferundum esse recte criticae artis magistri praecipiunt, quod in m inventum est *effecit* recipiundum videtur. Nam

insolentius dici *tantam rem effecit* nemo negabit, set simili modo Cic. Phil. II 42, 109: *statimque illa mirabilia facinora effecit.*

Pergo ad eum locum Iug. ubi libros manu scriptos lacunosos esse, quo est ingeni acumine primus ostendit Linkerus (Em. zu Sall. Vindob. 1854), c. 93, 8. Nam quamvis ex eis, quae infra narrantur, satis adpareat, quae Marius ad capiundum castellum Ligure auctore et duce instituit eo spectasse, ut Numidae ab tergo terrerentur magis quam inpugnarentur (94, 5), et quamvis cum aliis ex rebus, tum ex ipsa descriptione adscensionis (94, 2) exiguum numerum escendentium fuisse luce clarius sit, tamen quinque tubicinibus non plus quattuor centuriones praeter Ligurem comites datos esse cum per se incredibile videtur tum Frontini testimonio (Strateg. III 9, 3) redarguitur, quem quamquam Sallusti verba multis modis contraxisse et variasse manufestum est, tamen in re ab illo aberrasse prorsus ab omni veri specie abhorret. Quare Linkerus emendationem ab Oudendorpio propositam, set postea abiectam recepit: *itaque ex copia tubicinum et cornicinum numero quinque militesque quam velocissumos delegit* cet. Quam sententiam, quamvis Kritzius adsensus sit, quo minus conprobem his caussis inpedior. Primum enim verba *praesidio qui forent* illud quod Linkerus voluit, qui praeessent et consilio negotium regerent, simul ne quid temere fieret caverent, significare nullo modo concedere possum. Nam *praesidere* recte is dicitur, qui in aliqua regione cum inperio est, quo aut hostium incursiones defendat aut seditiosos coerceat et obprimat, ut Cat. 57, 2 *Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno praesidebat* et Fr. II 28 (Metellus) *Titurium legatum cum cohortibus XV in Celtiberia hiemem agere iussit praesidentem socios* (cfr. praeterea Mützell. ad Curt. III 1, 20. V 2, 16); qui militibus in expeditione ita praesunt, ut ipsi neque stationem habeant, neque certam partem vel regionem curent, set suam operam adhibeant, *praesides* adpellari nequeunt. Et quos tandem ab centurionibus illis quattuor consilio rectos opineris, cum Liguri omnes parere G. Marius iusserit? An fortasse centuriones adiuncti sunt, ut ne aeneatores atque milites Liguri oboedire recusarent caverent? Profecto cum verbis *praesidio qui forent* eos significatos esse, qui tubicinibus, ne dum signa canerent inermes adeo ab infirmissumo genere occiderentur, volnerarentur, deturbarentur, armati additi essent, constans cum omnium scriptorum tum Sallusti usus demonstret, vocabulum *milites* non eo loco, quo Linkerus censuit, excidisse, set cum *centurionibus* coniunctum fuisse certissumum videtur. Tum quod in l *milium*, in h *milia* post *quinque*

scriptum est, parum grave est argumentum, cum G ostendat id supra scriptum fuisse, scilicet ab eo cui numerus nimis parvus visus esset. Certe inde non magis aliquid certi effici potest, quam ex scriptura codicis g[1] *quinque pedites numero* aut ex superscripto in g[2] *multi duū.* Quamvis igitur mihi veri similius videatur *milites paucos et* inter *praesidio qui forent* et *quattuor centuriones* excidisse, tamen tantum abest, ut Linkeri, viri amicissumi, laudem minutam velim, ut per eum mihi viam rationemque demonstratam esse libere atque ingenue profitear.

In Sulla c. 95, 3 dicitur fuisse *ad simulanda negotia altitudo ingeni incredibilis.* Altitudinem ingeni igitur Graecorum *βαθύτητα* esse, eum habitum ex quo nullo modo quid vere mente agitetur cognosci possit, rectissume ab Kritzio ostensum est (add. nunc. Döderl. ad Tacit. Hist. IV 86. Nipperdei ad Tac. ab exc. d. Aug. III 44. Alio modo altitudinem animi dictam esse Cic. ad Fam. III 10, 10. IV 12, 2 ostendit Fabrius). Verum enimvero ea ingeni virtus plerumque in celaudis animi permotionibus cernitur. Quod secum reputans Kritzius sive coniectura sive ad codd. s[2]g[5]r fidem in novissuma editione *ad dissimulanda negotia altitudo ingeni incredibilis* scripsit. Set quamvis *dis* in omnibus vetustioribus libris omissum ac vitium in recentissumis demum correctum esse minume incredibile videatur, tamen cum verba illa ad rationem qua Sulla in eos, quibuscum consuetudinem quandam haberet, se gesserit pertinere ex eis cum quibus connexa sunt adpareat atque adeo inlustrari et amplificari calliditatis notionem, ut sequentia verba ad *amicitia facilis* spectare facile intellegatur, parum dictum videtur, si eum quae animum moverent atque angerent, prorsus recondidisse summaque constantia celasse significetur. Immo prudentia ac calliditas in hominum consuetudine non dissimulando solum, verum etiam simulando ostenditur et ad utrumque altitudo ingeni necessaria est, quippe qua ne vera animi sententia perspiciatur inpediatur. Set quid *negotia?* Num eadem sunt, a quibus eum numquam voluptatem remoratam esse supra scriptor dixit? Profecto eadem, set ut magis animi agitatio et permotio quae cum negotio coniuncta est ('Interessen'), quam agundi et perficiundi difficultas ac labor prematur. Ac qui vere callidus est, non modo sese aliquid studiose cupere simulare, quam quarum rerum adpetens sit dissimulare potest. Nonne igitur hoc ab Sallustio dicendum videtur fuisse: in Sulla summa calliditas fuit, quippe animi permotiones non minus simulare quam dissimulare ita potuit, ut nemo veram animi sententiam perspiceret, vel ut ipsius Sallusti verbis utar, fuit in eo animus cuius rei lubebat simulator ac dissimulator (Cat.

5, 4)? Quidni igitur simili lapsu, quoniam alios in libris vetustioribus omnibus errores natos esse vidimus, post *simulanda* excidisse *ac dissimulanda* statuamus?

Iug. 100, 1 vetustiorum librorum scripturam *Dein Marius uti coeperat in hiberna propter conmeatum in oppidis maritumis agere decreverat* non ita posse defendi ut ellipsis statuatur rectissume ostendit W. Kergelius N. Ann. LXXIII p. 451. Set in archetypo iam lacunam fuisse ex magno librorum primi generis consensu manufestum est, atque in illo verba obscurata fuisse ex P scriptura satis certo concludi videtur posse, quippe in quo etiam vocabula *ceperat hyberna* supra lineam scripta sint, ita ut adeo *in* ab librariis suo marte subpletum videatur. Antiquissumus liber, in quo lacunae explendae periculum factum invenitur, B est; nam si illud, quod in eo fuit, in archetypo perspicue scriptum fuisset, prior pars verbi credo non erasa esset, ex cuius rasurae ambitu *pergit* potius quam *proficiscitur* illud fuisse veri simile videtur [1]. Inde natum est *it*, quod ab P[2] per recentiores plerosque libros propagatum est, quod ferri vix posse recte Kergelius l. c. contendit. Set *proficiscitur*, quod nonnulli recentioris aetatis libri exhibent, vere ab Sallustio scriptum esse concedere non possum quia, ut in archetypo ab *proficiscitur* ad *propter* ob litterarum similitudinem aberratum esse non prorsus ab veri specie abhorrere largiar, tamen scriptoris diligentiae fuit, ut Marium in itinere perrexisse potius, a proposito suo (uti *coeperat)* proelio illo non abductum esse diceret, quam eodem verbo, quo supra 97, 3, uteretur, praesertim cum in eo itineris incipiundi magis quam continuandi notionem inesse ostenderim Obss. critt. in Iug. partem extr. Grimae 1845 p. 17. Etiam multo minus *quae* quod in eisdem recentioribus libris — set non omnibus — inditum est, ab Sallustio scriptum esse persuadere mihi possum, cum neque exemplum noverim, ubi *hiberna agere* dictum sit, id quod eo maiorem dubitationem conmovet, quia hiberna, i. e. castra hiberna, habentur potius quam aguntur, et Sallusti consuetudinis consideratio eo potius ducat, ut *agere* absolute dictum esse exspectemus. Igitur quid Sallustius scripserit, in incerto relinquendum est eo magis, quod quamquam unum tantum verbum excidisse veri simile est, tamen plura omissa esse nullo certo argumento negari potest.

1) Quod in P[3] superscriptum est *id*, inde luce clarius adparet in eo exemplari, unde uterque liber transscriptus est, quod sive ad marginem, sive super lineam sive in textu scriptum esset, legi non potuisse. Vid. sup. p. 5.

Iug. 108, 2 ante *quo res conmunis licentius gereretur* aliquid, certe integrum versum excidisse, iam olim Obss. critt. p. 30 sq. contendi. Quam sententiam, cui Kritzius adstipulatus est, cur nunc abiiciam, nullam caussam video. Nam quae ad defendundum *quo* prolata sunt ab Iacobsio et Wagnero (Ztschr. für das G. W. IX p. 799 sq.), et linguae latinae legibus repugnant et eo refutantur, quod cum sequatur *nam ab insidiis eius aliter caveri nequivisse*, Sallustium cur legatum Iugurthae Bocchus admisisset, non praetermisisse manufestum est, id quod acute perspexerunt ei librarii qui suo marte lacunam explere conati sunt. Quo argumento simul Gronovii coniectura *quin* reicitur. Ceterum cum hic locus testimonio sit, exemplar, unde posteriores librarii conplementum amplae illius lacunae, quae vetustissumos omnes libros insedit, accepere, eadem natura fuisse, atque illud, unde relicua propagata sunt, ea quam supra dixi sententia, omnes libros manu scriptos unam eandemque originem habere, confirmatur.

De eis locis, ubi ex vetustioribus libris quod in relicuis omissum recipiundum videatur, infra disputabo. Ceterum non omittam uno loco praeterea mihi visum esse aliquid excidisse. Iug. 18, 7 Numidarum nominis originem Sall. declaraturus haec scripsit: *Ei* (Persae) *paulatim per conubia Gaetulos secum miscuere et quia saepe temptantes agros alia, deinde alia loca petiverant, semet ipsi nomadas adpellavere.* Nomadas ab scriptore scriptum fuisse cum vetustissumi eidemque optumi libri contestantur, tum inde manufestum est, quod si id vocabulum non posuisset, nemo facile quid sibi vellet intellecturus fuit. Nihilo minus mirum est, si S. id ipsum nomen, cuius originationem ostendere velit, ne conmemoraverit quidem. Quod me in eam mentem inpulit, ut scribundum arbitrarer *semet ipsi Numidas i. e. nomadas adpellavere.* Set quamvis ei coniecturae aliquid conmendationis ab eis libris adcedere videretur, qui pro *nomadas* exhibent *Numidas*, superscripto *vel instabiles*, tamen de ea re aliis iudicium permittere malui, eo magis, quod Sallustius id, quod dubitationem moveret, verbis infra 11 *ac postea nomine Numidae* scriptis ipse removisse videri posset.

Quicumque Sallustium adtente legerit, eum ab conmuni consuetudine Romanorum, ut ubi aliquis primum nominaretur praenomen praemitteretur, non recessisse multis locis exploratum habebit. Qua re non dubitavi Iug. 15, 3 *M.* contra omnis libros inserere, quamquam fateor, mihi melius placere *M. Scaurus*, ut 25, 4 nominatus est, ut *Aemilius* potius glossema sit; contra 28, 4 praenomen non aegre desideramus.

Nec Iug. 43, 1 *Q.* et *M.* omitti potuere et 50, 1 *P.* ex libris quamvis paucissumis recipiundum fuit. Iug. 73, 5 quamquam in eo libri variant, tamen praenomen ab Sall. additum fuisse certum est; ego equidem optumos libros secutus *T.* scripsi. Ceterum mirum est Iug. 37, 3. 38, 2 et 4. 39, 1. 43, 1 pro *Auli* nomine in antiquissumis libris aut *Albini* inveniri aut certe id adscriptum esse. Quod nonne documento est, ab Sallustio ubique scriptum fuisse *A. Albinus*, quem ad modum 44, 1 ut frater distingueretur *Sp.* additum est? Quippe insolitum est aliquem per solum praenomen significari nisi in familiari sermone.

Cap. III.

De transpositionibus.

Librarii cuiusdam levitate in conpingendis foliis archetypi gravissumum errorem in libro de Catilinae coniuratione per omnes codices propagatos esse, nuper duo viri docti insigni ingeni acumine praediti censuere. De qua re ut recte disputatio procedat, primum quae de rebus c. 27—32 narratis ex certis testimoniis constent, exponunda videntur.

Cum igitur Catilina sese consulatum in a. u. 692 (a. C. 62) petiturum palam profiteretur, Cicero petitionem eius lege de ambitu perlata inpedire conatus est (Cic. pr. Mur. 32, 67. Schol. Bobi. ad Cic. or. pr. Sulla p. 362 ed. Orell. ubi in adnotatione relicua scriptorum testimonia conlecta sunt), atque eodem referente senatus, sperans fore ut interea nefaria coniurationis consilia patefierent, comitia in a. d. XII Kal. Nov. (21. Oct.) distulit (Drum. V p. 448. Halm. praef. ad. Cic. or. in Catil. p. 10). Quae quamvis advorsus se instituta esse persentiret, tamen Catilina non modo alacer atque laetus omnia agitare perrexit, set etiam Catoni iudicium minitanti ac denuntianti respondit, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum id se non aqua set ruina restincturum (Cic. pr. Mur. 24, 49. 25, 51). Cum iam percrebruisset Catilinam comitiorum die in Campo cum armatis in consulem inpetum facturum esse, Cicero a. d. XIII Kal. Nov. (20. Oct.) ad senatum rei publicae periculum rettulit et senatus consultum factum est: ne postero

die comitia haberentur, ut de eis rebus in senatu agi posset (Cic. pr. Mur. 25, 21). Eo iam die, a. d. XII Kal. Nov. (Cic. in Cat. I 3, 7), cum Catilina in senatu adesset, Cicero palam quae conperuerat, a. d. VI Kal. Nov. G. Manlium in armis futurum, ipsum Catilinam caedem optumatium in a. d. VII Kal. Nov. distulisse, enuntiavit, illumque excitatum de eis rebus, quae ab se adlatae essent, si quid vellet iussit dicere (Cic. pr. Mur. 25, 51). Ad quod cum ille ferociter atque audacter respondisset, senatum decrevisse viderent consules ne quid res publica detrimenti caperet, Ciceronis testimonio constat, qui in Cat. I 2, 4 se ipse accusat, quod iam vicesimum diem hebescere patiatur aciem patrum auctoritatis, quibus verbis ipsum illud senatus consultum significari ex eis quae ante cesserunt manufestum est. Eius testimoni fidem eo non infringi quod Ascon. in Cic. or. Pis. p. 6 ed. Or. *cum octavus decimus dies esset* scripsit, qui latini sermonis peritus est, intelleget. Nec magis repugnant, quae Cic. pr. Mur. 25, 51 dixit, senatum frequentem congemuisse neque tamen pro rei indignitate satis severe decrevisse, cum quare illi ita visum esset, enucleate Drum. V p. 450 ostenderit. Iam comitia consularia a. d. V Kal. Nov. (28. Oct.) habita esse inde luculentissume adparet (Halm. l. c. p. 11), quod Cic. in Cat. I 3, 7 caedem in eum diem ab coniuratis dilatam esse adfirmat (cfr. Cic. in Cat. I 5, 11. pr. Mur. 26, 52. pr. Sull. 18, 51). Paucis diebus post litteras ab Saenio in senatu recitatas esse, nec minus alios de motu, qui extra urbem factus esset (Q. Arrius ap. Plut. Cic. c. 16), rettulisse, ac tum ea decreta esse, quae Sall. c. 30 narravit, ita ex re ipsa elucet, ut nihil prorsus dicundum videatur. De rebus, quae secutae sunt, conventum illum penes M. Porcium Lecam *nocte ea quae secuta est posterum-diem nonarum Novembrium* factum esse Cic. testatur pr. Sull. 18, 52. Mane igitur a. d. VII Kl. Nov. (7. Nov.) G. Cornelius et L. Vargunteius Ciceronem domui suae inparatum confodiundum frustra suscepere et postero die Cicero eam orationem in senatu habuit, qua Catilina ut urbe exiret permotus est (recte de ea re disputavit Halm. l. c. p. 12 n. 55).

Ita eas res actas esse cum certissumis testimoniis, quae omni dubitatione exempta sint, constet, Sallustius eas ita confuso ordine enarravit, ut non erroris, set neglegentiae crimen merito ipsius ei obprobrio dari videatur. Quo probro cum liberare Linkerus Em. Sall. p. 5 — 15 studuit ita ut, librariis illam confusionem tribuendam censens, scriptoris verba transpositione emendanda putaret. Quam sententiam I. G. Ottema disp. de loco Sallustii in bello Catilinario c. 27 — 31 transpositione

emendando Leeuwardi a. 1855 edita confirmavit, cum qua ratione factum esset ut foedum illud vitium libros omnes inquinaret ostendit. Censuit enim archetypi folia ita scripta fuisse:

Fol. I p. 1.

effecerat uti Q. Curius de quo paulo | ante memoravi consilia Catilinae sibi | proderet: ad hoc collegam suum An|tonium pactione provinciae perpule|rat, ne contra rempublicam sentiret: | circum se praesidia amicorum atque | clientium occulte habebat. Postquam | dies comitiorum venit et Catilinae | neque petitio neque insidiae, quas | consuli fecerat, prospere cessere, | constituit bellum facere et extrema | omnia experiri; quoniam, quae occulte | tentaverat,

p. 2.

aspera foedaque evenerant. || Igitur Caium Manlium Faesulas atque | in eam partem Etruriae, Septimium | quendam Camertem in agrum Picenum, | Caium Iulium in Apuliam dimisit; | praeterea alium alio quem ubique o|portunum sibi fore credebat. Interea | Romae multa simul moliri, consuli in|sidias tendere, parare incendia, opor|tuna loca armatis hominibus obsidere; | ipse cum telo esse, item alios iubere, | hortari uti semper intenti paratique es|sent; dies noctesque festinare, vigilare, | neque insomniis neque labore fatigari. ||

Fol. II p. 1.

Interea Manlius in Etruria plebem sol|licitare, egestate simul ac dolore in|iuriae novarum rerum cupidam, quod | Sullae dominatione agros bonaque | omnia amiserat; praeterea latrones | cuiusque generis, quorum in ea re|gione magna copia erat; nonnullos | ex Sullanis colonis, quibus lubido | atque luxuria ex magnis rapinis ni|hil reliqui fecerant. Ea cum Ciceroni | nuntiarentur, ancipiti malo permotus | quod neque urbem ab insidiis privato | consilio

p. 2.

longius tueri poterat, neque || exercitus Manlii quantus aut quo con|silio foret satis compertum habebat, | rem ad senatum refert iam antea vulgi | rumoribus agitatam. Itaque, quod ple|rumque in atroci negotio solet, sena|tus decrevit: darent operam consules | ne quid respublica detrimenti caperet. | Ea potestas per senatum magistratui | maxima permittitur, exercitum pa|rare, bellum gerere, coercere omni|bus modis socios atque cives, domi | militiaeque im-

Fol. III p. 1.

perium atque iudici|um summum habere; aliter sine po||puli iussu nullius earum rerum con|suli ius est. Post paucos dies Lucius | Saenius senator in senatu literas re|citavit, quas Faesulis allatas

sibi di|cebat, in quibus scriptum erat, Caium | Manlium arma cepisse cum magna | multitudine ante diem VI Kalendas | Novembres. Simul, id quod in tali re|solet, alii portenta atque prodigia nun|tiabant, alii conventus fieri, arma por|tari, Capuae atque in Apulia servile | bellum moveri. Igitur senatus decreto | Quintus Marcius

p. 2.

Rex Faesulas, Quintus || Metellus Creticus in Apuliam circum-|que ea loca missi, hi utrique ad ur|bem imperatores erant, impediti ne | triumpharent calumnia paucorum, qui|bus omnia, honesta atque inhonesta, | vendere mos erat, sed praetores Quin|tus Pompeius Rufus Capuam, Quintus | Metellus Celer in agrum Picenum, his|que permissum uti pro tempore atque | periculo exercitum compararent. Ad | hoc si quis indicavisset de coniurati|one, quae contra rempubli-

fol. IV p. 1.

cam facta | erat, praemium servo libertatem et || sestertia centum, libero impunitatem | eius rei et sestertia ducenta, itemque | decrevere, uti gladiatoriae familiae | Capuam et in cetera municipia dis|tribuerentur pro cuiusque opibus, Ro|mae per totam urbem vigiliae habe|rentur, iisque minores magistratus | praeessent. Quibus rebus permota ci|vitas atque immutata urbis facies | erat, ex summa laetitia atque las|civia, quae diuturna quies pepererat, | repente omnes tristitia invasit: fes|tinare, trepidare, neque loco neque ||

p. 2.

homini cuiquam satis credere; neque | bellum gerere, neque pacem habere, suo quisque metu pericula metiri. Ad | hoc mulieres, quibus rei publicae mag|nitudine belli timor insolitus incesse|rat, adflictare sese, manus supplices ad | coelum tendere, miserari parvos libe|ros; rogitare, omnia pavere, superbia | atque deliciis omissis sibi patriaeque | diffidere. At Catilinae crudelis animus | eadem illa movebat, tametsi prae|sidia parabantur et ipse lege Plautia |

fol. V p. 1.

interrogatus erat ab Lucio Paullo. || Postremo ubi multa agitanti nihil | procedit, rursus intempesta nocte | coniurationis principes convocat pe|nes Marcum Porcium Leccam, ibi|que multa de ignavia eorum ques|tus docet se Manlium praemisisse | ad eam multitudinem, quam ad ca|piunda arma paraverat, item alios | in alia loca oportuna qui initi|um belli facerent, seque ad exer|citum proficisci cupere, si prius | Ciceronem oppressisset; eum suis | consiliis mul-

p. 2.

tum officere. Igitur || perterritis ac dubitantibus ceteris | Caius

Cornelius eques Romanus o|peram suam pollicitus et cum eo | Lucius Vargunteius senator consti|tuere ea nocte paullo post cum | armatis hominibus sicuti salutatum | introire ad Ciceronem ac de improvi|so domi suae imparatum confodere. | Curius ubi intelligit quantum peri|culum consuli impendeat, propere per | Fulviam Ciceroni dolum qui paraba|tur enuntiat. Ita illi ianua prohibiti | tan-

fol. VI p. 1.

tum facinus frustra susceperant. || Postero die dissimulandi causa Ca|tilina aut sui expurgandi, sicuti iur|gio lacessitus foret, in senatum ve|nit. Tum Marcus Tullius consul sive | praesentiam eius timens sive ira com|motus orationem habuit luculentam | atque utilem rei publicae, quam post|ea scriptam edidit. Sed ubi ille asse|dit, Catilina ut erat paratus ad dis|simulanda omnia, demisso vultu voce | supplici postulare a patribus coepit, | ne quid de se temere cre-

p. 2

derent: ea fa|milia ortum, ita ab adolescentia vitam || instituisse, uti omnia bona in spe | haberet; ne existimarent sibi, patri|cio homini, cuius ipsius atque maio|rum plurima beneficia in populum Ro|manum essent, perdita republica opus | esse, cum eam servaret Marcus Tul|lius, inquilinus civis urbis Romae. Ad | hoc maledicta alia cum adderet, ob|strepere omnes, hostem atque parrici|dam vocare. Tum ille furibundus: | Quoniam quidem circumventus, in|quit, ab inimicis praeceps agor, | incendium meum ruina restinguam.

Censuit igitur cum fol. V errore quodam inter fol. I et II intersertum esset, confusionem illam rerum ac temporum ortam ac per omnes libros manu scriptos propagatam esse. Cui sententiae quamvis adstipulari cupiam, quippe cum ita scriptor, quem unum omnium maxume diligo, gravi obprobrio liberetur, et quamvis verendum sit, ne nonnullis eo acumine eaque libertate ingeni, quae criticum deceant, carere videar, tamen quae mihi obstare videantur exponam.

Ut igitur ab codicibus ordiar, si illa sententia probetur, necesse est, archetypum ex singulis foliis conpositum fuisse, quae inter se conglutinata aut filis consuta essent. Nam aliter fieri non potuit, ut unum folium falso loco insereretur, nisi alterum simul locum suum conmutaret. Num vetustissumorum codicum constanter ea conditio fuerit ut discernant, eis permitto, qui illarum rerum me peritiores sunt; mihi quidem praesertim in tam minuta forma, qualem illius libri fuisse statuendum sit, id veri simile non videtur.

Deinde si ab eodem archetypo, qui in caussa huius confusionis

fuisse dicitur, amplae illius lacunae, quae in Iugurthae parte extrema omnes libros vetustiores insedit, repetunda videatur, cum quae illic exciderunt, per lineas paris amplitudinis atque Ottema statuit dividuntur, efficiuntur lineae 257, ad summum 258, quibus paginae 20 sive folia decem non prorsus explentur. Set fateor illud discrimen non tantum esse, ut propterea sententia illa reiciunda videatur, praesertim cum fieri potuerit, ut lacuna illa ex alio exemplari, quod ad archetypum exaratum esset, oreretur. Atque omnino, modo aliqua ratio probabilis, qua error natus esse videatur, ostenta fuerit, si certa argumenta vitiatos libros esse planum faciant, emendationis conatus non pro audaciore incepto habendus est.

At gravioris momenti est, quod illa transpositio probari nequit, nisi verba conmutentur, nisi c. 31, 5 pro *postremo* scribatur *postero die* et *Catilina* inseratur. Admirabile profecto esset, si conmutatio verae scripturae, quam ab emendatore factam esse apertissumum esset, ita propagata esset, ut ne minumum quidem illius vestigium in libris manu scriptis remansisset. Tum rursus cogeremur statuere, omnes nostros libros ex correcto quodam exemplari, quod unum ex archetypo confectum exstitisset, originem ducere. Librorum autem scripturis *aut sui, ut sui, et ut sui, ut et sui, ac sui* neutiquam confirmari Linkeri suspicionem, nomen *Catilina* excidisse, alio loco demonstrabo. Illud ergo intellegetur ab libris non nihil obstare, quo minus transpositio sine omni dubitatione conprobetur.

Igitur cetera argumenta, quibus Linkerus usus est, exploranda videntur, ac primum quidem eos scriptores consideremus, quos ille ex Sallusti libro hausisse atque alio ordine, quam is est qui in codicibus servatus, res enarratas in illo legisse contendit. Iam quoniam Florum, quem quae de Catilinae bello II 12 narrat ex Sallusti libro excerpsisse apertum est, ipse recte Linkerus exclusit — nihil enim quod ad hanc quaestionem pertineat, apud eum legitur —, tres scriptores graeci explorandi sunt, Plutarchus, Appianus, Cassius Dio. Plutarchi una Ciceronis vita in censum vocanda est, quoniam in ea sola de his rebus copiosius scripsit, in aliis tantum modo quae ad singulos homines pertinerent tetigit.

Is igitur Cic. c. 14 haec scribit: *οὗτοι γὰρ ἡγεμόνα Μάλλιον ἔχοντες, ἄνδρα τῶν ἐπιφανῶς ὑπὸ Σύλλᾳ στρατευσαμένων, συνίσταντο τῷ Κατιλίνᾳ καὶ παρῆσαν εἰς Ῥώμην συναρχαιρεσιάσοντες.* Nullum de ea re apud Sall. verbum. Pergit ille: *ὑπατείαν γὰρ αὖθις μετῄει βεβουλευμένος ἀνελεῖν τὸν Κικέρωνα περὶ αὐτὸν τῶν ἀρχαιρεσιῶν τὸν θόρυβον.*

Haec ab Sallustio, non aliunde petita esse nemo contendet. Quae sequuntur verba ἐδόκει δὲ καὶ τὸ δαιμόνιον προσημαίνειν σεισμοῖς καὶ κεραυνοῖς καὶ φάσμασιν, fortasse aliquis contenderit ex illis Sallusti 30, 2 *simul*, *id quod in tali re solet*, *alii portenta atque prodigia nuntiabant* hausta esse, set nulla caussa cur aliunde sumpta esse negemus, eoque minus, quod longe alia quam apud Sallustium sequuntur. Relicua enim, quae eo capite narrantur, ex Cic. or. pr. Murena c. 25 et 26 sumpta esse, facile qui utriusque scriptoris verba inter se conparaverit sibi persuadebit, nec quemquam credo fore, qui id propterea neget, quod *in senatu Catilinam excitavi* Plutarchus ὁ Κικέρων ἐκάλει τὸν Κατιλίναν εἰς τὴν σύγκλητον interpretatus est. Quid quod inde perspicitur, quo modo factum sit, ut illud senatus consultum *darent operam consules* cet. postea demum c. 15 extr. conmemoraverit. Quippe cum Cicero *congemuit senatus frequens neque tamen satis severe pro rei indignitate decrevit* dixisset, animum inducere non potuit, ut iam tum maxumam eam potestatem illi permissam esse crederet. In his ergo nihil est cur Plutarchum Sallusti libro in enarrandis his rebus usum esse contendas. Transgrediamur ad c. 15. Quae de litteris ab M. Crasso, aliis nobilibus viris ad Ciceronem perlatis narrantur, de eis Sallustius nihil, neque inprobabilis videtur Drumanni (V p. 458) sententia, ea ex Ciceronis quadam oratione, nobis non servata, sumpta esse. In eis, quae statim subsequuntur καὶ Μάλλιος ἀπηγγέλλετο σὺν χειρὶ μεγάλῃ περὶ τὰς πόλεις ἐκείνας αἰωρούμενος ἀεί τι προσδοκᾶν καινὸν ἀπὸ τῆς Ῥώμης, si quis ex Sall. *post paucos dies L. Saenius* cet. sumpta opinetur, mirum profecto videatur, cur Plutarchus cum Q. Arrium ex alio scriptore conmemorandum putasset, quem Sallustium nominaverat silentio praeterire voluerit. Set res eo conficitur quod statim post hos nuntios adlatos Plutarchus γίνεται δόγμα τῆς βουλῆς παρακατατίθεσθαι τοῖς ὑπάτοις τὰ πράγματα pergit, Sallustius id antea narravit. Qua re lubenter concedam, si quis quae adiecit τοῦτο δ' οὐ πολλάκις, ἀλλ' ὅταν τι μέγα δείσῃ, ποιεῖν εἴωθεν ἡ σύγκλητος non suo marte addidisse, set Sallusti illa *ea potestas — consuli ius est* in brevius contraxisse contenderit. Quod si Plutarchus post praesidia ad tutandam urbem atque Italiam parata insidias Ciceroni mane a. d. VII Id. Nov. intentas conmemoravit, ergo eum ordinem rerum observavit, quem Linkerus et Ottema apud Sallustium restituendum censuere, tamen cum res ita gestas esse ex Ciceronis orationibus cognoscere potuerit, cum in nominibus ab illo dissentiat — nam Linkeri coniectura (p. 10 n. 1) Μάρκιον καὶ Κέθηγον ex Οὐαργουντήϊον con-

rupta esse et Cornelii nomen excidisse, audacior videtur[1]) —, cum denique verba ὡς ἀσπαζομένους cur ex Sallusti *sicuti salutatum* potius quam ex Cic. pr. Sull. 18, 52 *consulem salutatum* interpretata credamus nulla caussa videatur, nec magis οὐκέτι καρτερῶν τὴν μέλλησιν illa Sallusti *multa de ignavia eorum questus* reddant, nihil inde de condicione, qua Sallusti liber eius aetate fuerit, concludi posse manufestum est. Postremo ut largiar Linkero, Plut. c. 16 ὡς ἀπολογησομένου ex Sall. (31, 5) *dissimulandi caussa vel sui expurgandi* relicuis, quae apertissume ex Cic. in Cat. II 6, 12 sumpta esse adparet, intermixta esse, quid firmamenti inde eius sententiae additur?

Transeo ad Appianum, quem multa ab Sallustio accepisse non negandum[2]), set si quis ex eo de illius libro concludi vellet, profecto multa omittunda, multa transponunda esse ipse Linkerus persensit p. 9 sq.

Superest igitur unus Cassius Dio. Quae is XXXVII 29 narrat, de eis apud Sallustium nihil. Set c. 30 pergit καὶ οὕτως ὕπατοί τε ἕτεροι ᾑρέθησαν καὶ ἐκεῖνος οὐκέτι λάθρα οὐδὲ ἐπὶ τὸν Κικέρωνα τούς τε σὺν αὐτῷ μόνους, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πᾶν τὸ κοινὸν τὴν ἐπιβουλὴν συνίστη. Quae verba Link. conparavit cum Sall. 26, 5 *postquam dies comitiorum venit et Catilinae neque petitio neque insidiae quas consulibus in Campo fecerat prospere cessere, constituit bellum facere et extrema omnia experiri, quoniam quae occulte temptaverat aspera foedaque evenerant*, set quis est quin videat maiorem similitudinem esse cum 18, 7 *iam tum non consulibus modo, set plerisque senatoribus perniciem machinabantur?* Quae sequuntur ἐκ γὰρ τῆς Ῥώμης αὐτῆς τούς τε κακίστους καὶ καινῶν ἀεί ποτε πραγμάτων ἐπιθυμητὰς κἀκ τῶν συμμάχων ὡς ὅτι πλείστους, χρεῶν τε ἀποκοπὰς καὶ γῆς ἀναδασμοὺς ἄλλα τε ἐξ ὧν μάλιστα δελεάσειν αὐτοὺς ἤμελλεν ὑπισχνούμενος σφίσι, συνῆγε, καὶ τούς γε πρώτους αὐτῶν δυνατωτάτους (ἦσαν δὲ ἄλλοι τε καὶ Ἀντώνιος ὁ ὕπατος) καὶ ἐς ἀθεμίτων ὁρκωμοσιῶν ἀνάγκην προσήγαγε. παῖδα γάρ τινα καταθύσας καὶ ἐπὶ τῶν σπλάγχνων αὐτοῦ τὰ ὅρκια ποιήσας, ἔπειτα ἐσπλάγχνευσεν αὐτὰ μετὰ τῶν ἄλλων, ex Sall. c. 21 et 22 consuta esse nemo negaverit, set

1) Cornelium Plutarchus ex Cic. or. pr. Sulla l. c. noverat, eiusque nomen apud eum pro Μάρκιον restituendum censeo. Κέθηγον quo minus mutemus, obstat Appiani testimonium, qui eundem in eadem re nominat. Scilicet quod Cic. in Cat. I 4, 9 de *duobus equitibus* dixerat, aut Sallustio de Vargunteio non credidit, aut Cethegum, audacissumum coniuratorum, alterum fuisse divinavit.

2) Neque negare voluisse Hagen Cat. p. 18 puto.

adtendas quaeso ea narrata esse, postquam iam conmemoratum est in petitione consulatus anni 62 Catilinam repulsam tulisse. Pergit Dio: *συνέπραττον δὲ αὐτῷ τὰ μάλιστα, τὰ μὲν ἐν τῇ Ῥώμῃ ὅ τε ὕπατος καὶ ὁ Λεντοῦλος ὁ Πούπλιος ὁ μετὰ τὴν ὑπατείαν ἐκ τῆς γερουσίας ἐκπεσών (ἐστρατήγει γὰρ ὅπως τὴν βουλείαν ἀναλάβῃ), τὰ δ' ἐν Φαισούλαις, ἐς ἃς οἱ στασιῶται αὐτοῦ συνελέγοντο, Γάϊός τις Μάλλιος, τῶν τε πολεμικῶν ἐμπειρότατος (μετὰ γὰρ τῶν τοῦ Σύλλα λοχαγῶν ἐστρατεύετο) καὶ πολυδαπανώτατος ὤν. σύμπαντα γοῦν, ὅσα τότε ἐκτήσατο, καίπερ πάμπολλα ὄντα, κακῶς καταναλώσας ἑτέρων ἔργων ὁμοίων ἐπεθύμει*, in quibus nonnulla ex Sall. c. 24 et 25 sumpta esse concedo, set ita ut ea aliis intermixta sint, quae Sallustius partim non narravit, partim refutavit, veluti quod de G. Antonio dictum c. 26, 4. C. 31 apud Dionem haec iam leguntur: *παρασκευαζομένων ουν ταῦτα αὐτῶν μηνύεται τῷ Κικέρωνι πρότερα μὲν τὰ ἐν τῷ ἄστει γινόμενα διὰ γραμμάτων τινῶν, ἃ τὸν μὲν γράψαντα οὐκ ἐδήλου, τῷ δὲ δὴ Κράσσῳ καὶ ἄλλοις τισὶ τῶν δυνατῶν ἐδόθη.* Quod si prima verba ex Sall. Cat. 26, 1 *His rebus conparatis* in Graecum convorsa dicas, profecto expectatur iam de Fulvia et Curio narratum iri, at pro eis subiciuntur quae Plutarchus solus (vid. supra) Cic. c. 16 conmemoravit. Plutarchum etiam in sequentibus secutum esse Dionem, set ita ut nonnulla variaverit, ita apertum est, ut acumini legentium diffidere videar, si pluribus exponam. Set si quis ad corrigendam Plutarchi narrationem Sallusti libellum adhibitum esse contenderit, adtendat ita narrari: postquam Cicero quae in urbe fierent, in senatu aperuit *δόγμα ἐκυρώθη ταραχήν τε εἶναι καὶ ζήτησιν τῶν αἰτίων αὐτῆς γενέσθαι* — de quo senatus consulto apud Sall. nihil —, tum cum ex Etruria nuntii adlati essent, *προσεψηφίσαντο τοῖς ὑπάτοις τὴν φυλακὴν τῆς τε πόλεως καὶ τῶν ὅλων πραγμάτων, καθάπερ εἰώθεσαν· καὶ γὰρ τούτῳ τῷ δόγματι προσεγράφη τὸ διὰ φροντίδος αὐτοὺς σχεῖν, ὥστε μηδεμίαν ἀποτριβὴν τῷ δημοσίῳ συμβῆναι*, ut si ex his quo ordine res apud Sallustium narratae fuerint constituendum censeas, illud senatus consultum *darent operam* cet. post ea quae ab L. Saenio aliisque ex Etruria adlata sunt conmemoratum fuisse concludere debeas. De eis, quae sequuntur, *γενομένου δὲ τούτου καὶ φρουρᾶς πολλαχόθι καταστάσης τὰ μὲν ἐν τῷ ἄστει οὐκέτι ἐνεωτερίσθη, ὥστε καὶ ἐπὶ συκοφαντίᾳ τὸν Κικέρωνα διαβληθῆναι*, ubi ap. Sallustium aliquid? nisi forte ex illis 31, 4 *tametsi praesidia parabantur*, 32, 1 *ab incendio intellegebat urbem vigiliis munitam*, eisque quae Catilina in senatu respondisse dicitur 31, 7 *ne quid de se temere crederent*, consuta esse au-

tumas. At illud Linkerus ecfert (p. 11) ab Dione narrari, quod solus Sallustius tradiderit, de vi reum factum esse Catilinam. Set vide quo modo rettulerit: *τὰ δὲ ἐκ τῶν Τυρσηνῶν ἀγγελλόμενα τήν τε αἰτίαν ἐπιστώσατο, καὶ βίας ἐπ' αὐτοῖς γραφὴν τῷ Κατιλίνᾳ παρεσκεύασεν.* Non nominatur, qui nomen eius de vi detulit, et cum rebus ea interrogatio connectitur, de quibus prorsus tacuit Sall. Scilicet L. Paulum accusare voluisse Catilinam aliunde notum fuisse ostendunt schol. Bob. ad Cic. in Vatin. 10, 25 p. 320 Or. *Hic igitur Paulus accusare instituerat de vi L. Catilinam et, ut quidam memoriae tradiderunt, Cethegum. Sed enim Catilina deficiens ab re p. se ad arma contulerat, Cethegus quoque in eadem perseveratione consumptus est.* Quae iam c. 32 Dio narrat, ea ex Cic. in Cat. I 8, 19 cognita erant, et quae adiecta aut mutata sunt, certe non ab Sallustio sumpta. Postquam igitur Dio reum factum esse Catilinam narravit — alio connexu quam Sallustius — tum quid is propterea fecisset, ex alio scriptore interposuit, iam apud eum leguntur, ex quibus potissumum Linkerus conclusit, quem ordinem rerum apud Sallustium invenerit: *Ὡς δ' οὐδέν οἱ προεχώρει* (largiamur haec ex illis *ubi multa agitanti nihil procedit* convorsa esse) — *ὅ τε γὰρ Λεντοῦλος φοβηθεὶς ὑπεστέλλετο καὶ ὁ Λεντοῦλος ἥκιστα δραστήριος ἦν* (haec ipse scriptor aliunde, non ex Sallustio adiecit) — *προεῖπεν αὐτοῖς νυκτὸς εἰς οἰκίαν τινὰ συλλεγῆναι* (eis adeo Link. censuit confirmari Palmerii emendationem *intempesta nocte coniurationis principes convocat penes M. Porcium Laecam.* Nihil tribuamus, quod eum hominem non nominat Dion), *καὶ λαθὼν τὸν Μέτελλον* (rursus subplevit Sallustium) *ἦλθέ τε πρὸς αὐτοὺς καὶ ἐπετίμησε σφίσιν ἐπί τε τῇ ἀτολμίᾳ καὶ ἐπὶ τῇ μαλακίᾳ* (haec similia sunt Sall. *ibique multa de ignavia eorum questus*), *κἀκ τούτου διεξελθὼν ὅσα τε πείσοιντο φωραθέντες καὶ ὅσων τεύξοιντο κατορθώσαντες* (haec ex oratione c. 20 ap. Sall. huc relata videntur; quam apte pro eis, quae Sall. Catilinam in Ciceronem iactasse memoravit, subiecta sint, quivis sentiet), *οὕτως αὐτοὺς καὶ ἐπέρρωσε καὶ παρώξυνεν* (at Sallustius *perterritis* inquit *et dubitantibus ceteris*), *ὥσθ' ὑποσχέσθαι δύο τινὰς* (nomina cur subpressit, praesertim cum aliorum narrationes corrigere posset?) *ἔς τε τὴν τοῦ Κικέρωνος οἰκίαν ἅμα τῇ ἡμέρᾳ* (at Sall. ea *nocte paulo post.* Num Dio Sallustium ex Plut. Cic. 16 *ἕωθεν* correxisse cum Linkero censendus est?) *ἐσήξειν κἀνταῦθα αὐτὸν φονεύσειν.* [c. 33] *Ὡς δὲ καὶ τοῦτο προεμηνύθη* (cur tandem Dio, si Sall. libro usus est, cum ex eo haurire posset Curium per Fulviam enuntiasse, haec potius adiecit: *ὁ γὰρ Κικέρων, πολὺ δυ-*

νάμενος, συχνούς τε ἐκ τῶν συνηγορημάτων τούς τε οἰκειούμενος, τοὺς δὲ ἐκφοβῶν, πολλοὺς τοὺς διαγγέλλοντάς οἱ τοιαῦτα ἔσχε?), μεταστῆναι ἡ γερουσία τὸν Κατιλίναν ἐψηφίσατο (haec isne, qui Sallusti librum in narrando ante oculos haberet, ita narrare potuit?). Iam haec quo iure quaeram lectores iudicent: num scriptor, qui quae ab Sallustio accepisset vel potius adripuisset, eis ita usus sit, ut non solum inter se confunderet set etiam cum aliis, quae aliunde sumpsisset, summa lubidine conmisceret, pro teste satis locuplete habendus est, ut eius fide res alio ordine ab illo dispositas fuisse, quam quo omnes libri exhibent, persuasum nobis videatur? praesertim cum ante eum iam alios scriptores alio ordine, quam qui nunc apud Sallustium est, res enarrasse constet. Illud mihi satis demonstrasse videor, apud posteriores rerum scriptores nihil inveniri quo pro satis certo argumento utaris, ut libros manu scriptos omnes vitiatos esse evincas.

Quamvis autem laudandus sit, qui hominem praeclarum erroris obprobrio liberare studeat, tamen ne veritati obficiamus, quoniam errare humanum est, num ille errare potuerit diligenter nobiscum reputare debemus. Igitur si illum errorem non Sallusti, set librarii cuiusdam culpae tribuerimus, num omnes res diligenter ab eo exploratas esse evincitur? Immo manent alia non minus gravia obprobria. Ut de reliciuis erroribus taceam, qui ab viris doctis, Drumanno, Hagenio, Halmio aliis aperti sunt, ne quo tempore quidem senatus consultum *darent operam consules ne quid res publica detrimenti caperet*, factum esset recte enarravit, quamvis id adeo ex Cic. invectiva in Catilinam prima, si modo aliquo acumine aut sollertia in perquirendis rebus esset, cognoscere potuisset. Quod si eum eodem modo atque Plutarchum supra demonstravi in errorem ductum esse arbitreris, qua tandem ratione factum est, ut Catilinam in senatu furibundum exclamantem faceret, quod Cic. pr. Mur. 25, 21 Catoni eum respondisse testatus erat? Et quale illud videtur, quod G. Manlium, quem Romam venisse ne conmemorasset quidem, ab Catilina in Etruriam praemissum esse tradidit? Quare cum satis adpareat, Sallustium, modo diligentius Ciceronis orationes, quibus uti certe potuit, perscrutatus esset, de Catilinae coniuratione veriora ac certiora prolaturum fuisse, non tam rerum scriptoris officio fungi voluisse quam alia consilia secutus videtur esse. Quae plana fecisse mihi videor diss. Grimae 1856 edita: *quo tempore quoque consilio Sallustius Catilinam scripsisse videatur*, eisque quae coram philologis Germaniae Stuttgartiam congregatis eodem anno disserui. Quod si Sallustium minus diligentem in rebus ac temporibus ex-

plorandis fuisse concessum fuerit, etiam illum, de quo h. l. agitur, errorem ei condonabimus, modo aliqua ratione eum non temere set certo quodam consilio egisse ostendatur. Quid autem? Nonne primum uno tenore 26, 1 usque ad 28, 3 *ita illi ab ianua prohibiti tantum facinus frustra susceperant*, enarrantur, quae Catilina ipse in urbe instituit, paravit, fecit? Tum scriptor transgreditur ad ea, quae Manlius interea (quod vocabulum premendum esse nemo non intellegit) in Etruria fecit, quaeque ob ea senatus decrevit; postremo 31, 4 satis eleganter atque artificiose transitu sibi parato rursus ad Catilinam revortitur, atque quibus rebus permotus sit ut ad Manlium proficisceretur enarrat. In quibus nonne dispositio quaedam ac consilium, eo qui rhetorum scholis institutus fuerit non indignum, deprehenditur?

Ut iam quam argumentis omnibus circumspectis rationibusque subductis summam fecerim cogitationum omnium mearum, breviter exponam, cum sententiae ab Linkero et Ottema dictae ab libris non nihil obstare videretur, neque nullum ex aliis scriptoribus argumentum adlatum esset, quo Sallusti libellum antiquitus eo vitio inquinatum non fuisse evinceretur, postremo consilium, quo res ordinasset, non indignum esse scriptore, qui ornate quam tenuiter annalium in modum scribere mallet, adpareret, librorum fidem potius sequendam, quam quidquam novandum esse censui.

Alium locum Cat. 51, 39 transpositione emendandum esse censuit Döderlein Philol. IX p. 579 sq. Cum enim ego iam antea demonstrassem, quantis dubitationibus obnoxium esset, quod orator sive Caesar sive Sallustius morem verberibus in civis animadvortundi ab Graecis acceptum esse diceret, cumque simul sententiarum connexus rationi repugnare ei videretur, ita hunc locum scribundum esse praecepit: *Set eodem illo tempore verberibus animadvortebant in civis, de condemnatis summum subplicium sumebant. Postquam res publica adolevit et multitudine civium factiones valuere, circumveniri innocentes, alia huiusce modi fieri coepere, tum* G r a e c i a e m o r e m i m i t a t i, *lex Porcia aliaeque leges paratae sunt, quibus legibus exilium damnatis permissum est.* Qua ratione certe summa ac gravissuma dubitatio removetur, cum aliqua cum veri specie exili permittundi morem ab Atheniensibus sumptum esse contendi potuisse vir summus ostenderit coll. Demosth. Aristocr. 69 p. 643 init. Set tamen cum ille mos Athenis singularis fuerit neque in omnibus iudiciis capitalibus valuerit, cumque illam mutationem legum cum relicuis, quae in iure Romae populi libertate adolescente novata sint, congruere ac convenire demonstraverit

Mommsenius H. R. ed. II vol. I p. 407, utique etiam atque etiam considerandum est, ne altero errore sublato alterum scriptori inponamus. Praeterea si eam sententiam conprobaveris, oratio habet hiulci aliquid atque abrupti, quod ab Sallusti ingenio ac more prorsus alienum est, qui certe scripturus fuit: *tum Graeciae morem imitati legem Porciam aliasque leges paravere.* Set quaerendum est de sententiarum nexu omnique conclusionis ratione. Caesaris igitur sententia haec est, ut coniuratos deprehensos, quamvis meruerint, tamen mortis poena non afficiundos censeat. Qua re postquam non decere senatum ira aut aliqua cupiditate conmotum decernere exposuit (1—15), Silani sententiam duobus argumentis reiciundam esse ostendit, primum quod legibus non conveniat (16—24), tum quod verendum sit ne ex merita poena conprehensorum malum exemplum oriatur (25—36). Ad hoc confirmandum pertinere, quae de maioribus 37—42 dicantur, adparet. Quorum quae summa est? nonne haec: maiores sapientiores et fortiores fuisse, quam qui iam vivant; qua re hos decere illorum exemplum sequi atque imitari, i. e. quae illi rerum usu edocti instituerint tenere et observare? Quid autem ad hoc conmendandum gravius est, quam si ostendatur, maiores, quo optuma quaeque et maxume idonea in re publica instituerent, adeo peregrinos imitari non fugisse? Nonne eo magis posterorum esse, ut maiorum exempla sequantur, adparet, cum illos, quo minus bonos ac fortes imitarentur, nulla invidia nulloque rerum domesticarum studio atque amore inpeditos esse ostendatur? Eo si spectat illa institutorum ab peregrinis acceptorum conmemoratio, minume necesse esse intellegitur, aut morem verberibus animadvortundi aut exili permittundi consuetudinem ab peregrinis translata esse dici. Recte sic procedit oratio: maiores nostri, ut instituta civitatis emendarent, omnem curam inpendere, adeo ab peregrinis quae idonea videbantur sumpsere; unum tamen morem retinuere crudeliter condemnatorum puniendorum, set cum postea usu rerum qui abusus fieri posset experti intellexissent, eum quoque morem inmutavere. Nonne nos, qui illis virtute et sapientia inferiores simus, eadem quae illos metuere, eadem cavere decet? Iam quamquam verba illa *Graeciae morem imitati* ad concludendi rationem non necessaria esse cognovimus, tamen si aliquid ponderis ad confirmandum argumentum addant, non reiciunda videbuntur. Quod si Doederleinii sententiam conprobaveris, nonne illud ipsum, quo Caesar conmendare cupiat suam sententiam, ad eam inprobandam valet? An credibile est Catonem, qui 52, 19 hoc ipsum argumentum Caesaris diluere studet, id praetermissurum fuisse, si ille leniorem ac mitiorem puniendi

modum ab Graecis, contempto hominum genere, quos malis moribus atque institutis in servitutem redactos esse constaret, arcessitum dixisset? Qua re cum etiam alia ei sententiae obstare videantur, audaciore genere emendandi hoc loco abstinendum censeo. Set si eo loco, quo in libris inventa sunt, relinquantur, sane Caesar aliquid consequi videatur, cum eum ipsum morem, quem reiciundum censeat, peregrinum esse dicat. Set nonne tum maiores minus sapientes fuisse viderentur necesse fuit? Et quid? num Caesarem credibile est finxisse, quod falsum esse si non omnes, multi tamen ex rebus romanis cognitum haberent, praesertim cum id ad conmendandam suam sententiam minume idoneum esset? An Sallustium, quem Caesarem ab obprobriis inimicorum defendere voluisse inter viros doctos convenit, tale aliquid eius personae inpositurum fuisse opinaris? Quid multa? Verba illa scioli grammatici videntur esse, qui cum propter praecedentia crederet hunc quoque morem ab peregrinis acceptum dicundum fuisse, memoriaque teneret a. 454 Athenas missos esse, qui inclutas leges Solonis describerent et aliarum Graeciae civitatium instituta mores iuraque noscerent (Liv. III 31 extr.), sive quo Sallusti orationem subpleret, sive doctrinae ostentandae gratia ea adscripserit. Cui sententiae non vereor ne obponatur, satis vetustum videri adsumentum, quod etiam in 𝔙 inveniatur.

Verba Iug. 19, 1 *Postea Phoenices alii multitudinis domi minuendae gratia, pars inperi cupidine sollicitata plebe et aliis novarum rerum avidis, Hipponem Hadrumetum Leptim aliasque urbis in ora marituma condidere* ita confusa sunt, ut omnes, qui ea explicare studuere, ad contortas rationes confugerint. Iam rem adcuratius consideremus; in quo illud non quaerendum videtur, quid Sallustius de coloniis Phoeniciis acceptum habuerit, set quas caussas earum deducendarum fuisse dixisse videatur. Nam id non mirum, si hominem romanum fugerit mercaturae faciundae, augendae, amplificandae caussa multas colonias deductas esse. Quando igitur domi multitudo minuenda videbitur? apertum est, cum numerus civium ita creverit, ut agri, opificia, aedificia ad eos alendos et tuendos non sufficiant, aut cum multi seditiosi cives sint, qui a magistratibus sine vi et sanguine neque regi neque coërceri posse videantur. Quae autem civitates inperi cupidine colonias condere dici possunt? Scilicet quae quo regiones teneant incolasque inperio coërceant, ibi suos cives habitare volunt. Utramque caussam coloniarum deducundarum Romae fuisse, qui res eorum vel leviter adtigerit, non ignorabit. Atque factum quidem est, ut qui

frustra ad summam potentiam domi adnisi essent, in colonias se deduci lubenter paterentur, et fieri potuit, ut nonnulli plebe sollicitata sollicitatisque omnibus, qui rerum novarum avidi essent, efficerent ut ipsi in colonias mitterentur, qui quod in patria principes se futuros desperassent, in longinqua nova urbe primum locum obtinere mallent, quem ad modum hunc locum videtur accepisse Movers Phön. II 2 p. 5 sq. At ei non inperi cupidine colonias condidisse dici possunt, certe tum populi qui emittunt non sua inperi cupidine moventur, set nonnullorum inmoderatam potentiae cupiditatem e civitate ita ut nemini noceatur tollere cupiunt. Quod si cum Kritzio *inperi cupiditate* cum *sollicitata* coniungitur atque *sollicitatis* ad *aliis novarum rerum avidis* repetimus, et constructio inpeditior est, et qui tandem sint illi alii rerum novarum avidi sollicitati quaeritur. Nonne plebes, cum sollicitatur, eadem ipsa spe et cupiditate rerum novarum sollicitatur? Set, cum plebes sollicitata est, i. e. aere alieno et egestate obpressa, iniuriis exacerbata, in principes irata, cumque alii, i. e. principum nonnulli, rerum novarum avidi, illi se duces praebituri videntur, tum caussa est, cur colonia emittatur; at ea non inperi cupiditate, set multitudinis domi minuendae gratia emittitur. Ergo si verba *pars inperi cupidine* transponantur ita ut haec inter se coniungantur, *alii multitudinis domi minuendae gratia sollicitata plebe et aliis novarum rerum avidis*, omnia sana sunt. Facile autem fieri potuisse, ut verba illa in omnibus libris falso loco ponerentur, si in archetypo omissa et ad marginem adscripta essent, vix est quod pluribus exponam. Ceterum Sallustium *pars* ei quod obponatur, non minus saepe praemittere, quam postponere, nosces si locos Cat. 2, 1. Iug. 13, 8. 31, 13. 51, 1. 57, 4. 66, 4. 74, 1. 85, 13 conparaveris cum Cat. 38, 3. 48, 5. Iug. 32, 3. 38, 5. 50, 4. 69, 2. Fr. III 78 Kr. Nam Iug. 58, 3 *alii* — *magna pars*, 100, 5 *multi* — *pars* obposita sunt.

Iug. 87, 1 omnes libri exhibent *proelia multa, ceterum alia levia aliis locis facere* [1]), quae pervorsa esse quivis intellegit. Neque facile quisquam in eam opinionem adducatur, ut alterum membrum veluti *alia graviora* excidisse arbitretur. Etenim hoc adparet, Marium novorum militum exercitandorum caussa omnia proelia levia facere debuisse, set eorum loca mutare, quo peritiores cuiusque generis illi fierent. Recte igitur Ciacconius perspexit *alia* cum propter sequens *aliis* omis-

1) Scriptura cod. s[1] *alia omnia levia* nihili faciunda est.

sum et vel superscriptum vel ad marginem adiectum esset, ab librariis falso loco inlatum esse ideoque transponendum *ceterum levia alia aliis locis facere.*

Cap. IV.

De glossematis.

Arduum ac difficile adgredior opus, de eis locis disputaturus, quibus glossemata in Sallusti verba inlata aut visa sint aut videantur. Etenim cum glossemata in textum multa inlata esse ipsi libri prodant (cfr. var. scr. ad Cat. 20, 5), aliis locis grammaticorum veterum testimonia ostendant (cfr. Cat. 49, 1), cumque codices paene omnes multas glossas marginales et interlineares contineant, facile aliquis in eam opinionem adduci potest, ut omnia, quibus aliquo modo salva atque integra sententia careri posse videatur, eiciunda censeat; set in ea re magna cautio adhibenda est, ne ex praeiudicata de scriptoris brevitate opinione potius quam ex eius vera indole ac more iudicare videamur. Quam ob caussam codices diligenter perquirendi sunt. Cum autem aliis in rebus vetustissumos libros maxumam fidem merere adpareat, ei ibi quoque sequendi erunt, ubi quod recentiores exhibent, non peius esse inveniatur.

Nulla autem vox magis dubitationibus obnoxia et fuit et est, quam verbum *esse*. Quam ab Sallustio saepius quam ab aliis scriptoribus omissam esse cum constaret, multi praeeunte Cortio paene ubique expellundam censuere. Ac sane in libris multis saepissume superscripta est, et inveniuntur loci, ubi in recentiores libros ex glossemate inrepsisse inde adpareat, quod in vetustiore superscripta est et locus in aliis alius; cfr. Cat. 19, 6. 39, 1. Iug. 25, 2. 27, 3. 28, 6. 84, 4. 92, 6. 96, 4. 100, 5. 101, 3. 102, 6. At tamen in ea re summa cautio adhibenda est. Cum enim qui libros Sall. adtente ac diligenter perlegerit, has leges ab eo observatas esse inveniat, ut copulam omitteret, ubi narratio vel descriptio quasi magno cum vigore decurreret — qua re ei dicendi generi similis usus est infinitivi, quem historicum grammatici adpellavere — item ubi aliquid cum gravitate dicundum esset (cfr. Iug. 85, 22: *quanto vita illorum praeclarior, tanto horum socordia flagitiosior;* saepissume id in clausulis fieri facile intelleges), denique ubi per obpositum verbum, quo modo praecedens accipiundum esset, perspicuum fieret, simul gravitas obpositionis adposita copula imminueretur

(cfr. Cat. 39, 1, cuius generis nunc iudico esse Iug. 88, 6 *ita Iugurtham aut praesidiis nudatum, si ea pateretur, aut proelio certaturum*, de quo loco olim disputavi Obss. p. 1), contra poneret, ubi aut quieta esset oratio atque scriptor, vel quem loquentem fecit, distincte ac perspicue doceret, aut nisi adiuncta copula tempus vel modus non perspiceretur [1]), aut, id quod potissumum in verborum temporales formas cadit, aliquid factum esse vel quo tempus definiretur vel ut praeteritum significaretur dicundum esset, aut denique verbum *esse* non copulae locum obtineret, sed graviorem vim haberet — cum igitur adpareat omissionis licentiam in iudicio ac sensu Sallusti sitam esse, magno opere cavendum est, ne quid in libris scribundum fuerit ex eis quae nosmet ipsi de mente scriptoris finxerimus existumemus potius, quam ex eis quae testata sunt quo animi habitu scripserit iudicemus. Igitur Cat. 5, 3 *supra quam cuiquam credibile est*, cum omissum esse *est*, quoniam praecederet *e*, credibile videatur, cum quamvis vivida sit et alacris Catilinae ingeni descriptio, tamen tranquillius aliquid interpositum esse non alienum sit, denique Sall. non vituperandus sit, si dici voluerit: supra quam a quoquam credibile habeatur, librorum satis multorum eorumque vetustorum testimonia non reiciunda puto; nec magis 20, 11 *cui virile ingenium est*, quod in E g^2 superscriptum, in s^2 omissum est, advorsus omnium relicuorum fidem — nam etiam ei libri, in quibus *inest* scriptum, testantur — *est* expellundum iudico. 46, 2 Linkerus praeter alia etiam *esset* eiciundum iudicavit; cuius sententiae in tanto ceterorum consensu non satis grave argumentum est, quod P *opus erat*, pauci recentiores libri *sit* exhibent.

1) Cfr. quae olim ad Iug. 10, 2 p. 80—83 et Obss. p. 2 disputavi. Rarissuma sunt coniunctivi omissi exempla. Tamen Iug. 53, 7 *et paene inprudentia admissum facinus miserabile, ni utrimque praemissi equites rem exploravissent*, facilius toleratur copulae omissio, quoniam praecedit *paene*, et perspicuum est, graviorem orationem esse, quod scriptor legentium animos ad id, quod evenisset, summo opere intendisset. Eorum locorum, quos in Obss. tractavi, in altero Iug. 88, 6 *id simulaveritne quo inprovisus gravior adcederet, an mobilitate ingeni pacem atque bellum mutare solitus, parum exploratum est*, praegressum *simulaveritne* lenit duritiam, simul adparet, si *sit* adiunctum esset, non tam de vitio, quam quod tum fecisset B. cogitari potuisse. De altero Iug. 113, 1 *Haec Maurus secum ipse diu volvens tandem promisit, ceterum dolo an vere cunctatus parum conperimus*, non dubium est, quin *cunctatus* participium et ex *promisit* repetundus sit coni. *promiserit*, quem ad modum nos loquimur: 'Er versprach es, ob nach hinterlistigem oder ernstlichem Bedenken, ist nicht gewisz.'

Eoque minus suspiciosum *esset*, quod coniunctivi omissi exempla rarissuma sunt neque praeter Fr. I 47, 19 *(quid opus decretis, quid auxilio Catuli?)* umquam in illa locutione verbum *esse* omittitur, cfr. Cat. 1, 6. 20, 10 (solus l om. M[1] *est opus*). 31, 7. 43, 3. 45, 1. 58, 15. Iug. 55, 4. 7. 71, 4. 84, 2. 85, 31. Etiam minus probanda est suspicio quam idem v. d. in *est* contulit Iug. 31, 6 advorsus omnis libros ipsumque, quem merito plurumi fecit, 𝔙. Scilicet videtur ei offensioni fuisse, quod sequitur *necesse est.* Quod contra est. Neque enim Sall. talem repetitionem eius voculae fugit (Cat. 3, 1 *pulcrum est — haut absurdum est.* 7, 2 *suspectiores sunt — formidulosa est;* eodemque modo Iug. 55, 4 secundum optumos libros recipiundum est *ita quo clarior erat, eo magis animo anxius erat;* denique Iug. 85, 2 *quo pluris est universa res publica, est* praesertim cum ab libris munitissumum sit, eo minus eiciundum, quod graviter adfirmari ita esse minume ab h. l. alienum est) et ipsa obpositionis atque chiasmi ratio, ut in utroque membro *est* ponatur postulat. Cat. 48, 3 *Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat* Link. *erat* delevit. Atque aliquid quidem suspicionis per libros manu scriptos movetur (vid. var. scr.), quod tamen prae tanto optumorum consensu nihili putandum est. Latuit autem iam librarios, qua ratione plusqpf. dictum esset, quo Sallustius usus est, quod quae sequuntur cur dissereret, conmemorato quod praecessisset explicare vellet (cfr. Cat. 18, 6. 24, 1. 36, 5. 50, 4. 56, 2. Iug. 42, 1. 72, 1). Iug. 6, 1 *uti mos gentis illius est* cur advorsum codices omnis *est* cum Cortio et Linkero deleatur, nulla profecto caussa est; nec magis caussam video cur 17, 7 *quamquam ab ea fama, quae plerosque obtinet, divorsum est,* cum libri ne minumam quidem suspicionem moveant, eiciatur. 24, 8 *quid est relicum* ita optumorum librorum consensu firmatum est, ut quod in paucis recentioribus libris omissum est, nihil prorsus valeat. 31, 25 *hosti acerrumo prodita senati auctoritas, proditum inperium vostrum* Vaticanum, cum quo relicui libri consentiunt, sequendum censeo ac scribundum *proditum inperium vostrum est.* Etenim ita demum de facinore singulari Bestiae dicitur, neque insolentior verborum ordo offensioni est, quia *inperium vostrum,* quippe obpositum senati auctoritati, graviore numero ecferundum fuisse adparet. 82, 3 *nobis satis cognitum est,* qui cum MM[1]Fm[2]s[2] *est* delendum censeat, viderit ne neglegat Sallustium dicere voluisse: se illud pro satis cognito habere. 94, 3 qui legerit: *tum vero cohortatus milites et ipse extra vineas egressus testudine acta succedere et simul hostem — terrere,* vix

offendit, at cum optumi et vetustissumi libri testentur scriptum fuisse *est egressus*, quidni id conprobemus, cum *succedere* — *terrere* non ea sint, quae Marius per se fecerit, igitur eis, quae dux ipse peregit, apte subiiciantur quae milites confestim perfecerint? 104, 3 *profecti sunt*, 107, 7 *perventum est*, 113, 7 *deductus est* libri conmendant [1]), nec minus 110, 5 *flagitiosum est* optumi testantur, set difficilius est iudicare de 110, 3: *qua apud meum animum nihil carius est.* Etenim cum antiquiores libri 𝔓 P^2P^3B *carius est* exhibeant, recentiores omnes in *carius habeo* consentiant, sane et *est* et *habeo* ex glossemate inrepsisse veri simile videri potest. At cum sententiam esse adpareat 'qua apud animum meum nihil carius habetur', contra veri dissimile sit *habeo* superscripto *est* explicatum esse, antiquioribus codicibus etiam in hac minoris momenti re obtemperare satius est. Ac ratio quidem me movit, ut Iug. 35, 1 *Erat ea tempestate*, quamvis libri variarent, tamen in suspicionem vocare non auderem, quod idem de Iug. 85, 46 et 102, 5 dicendum. Contra Cat. 8, 6. 10, 6. 52, 22 et 23. Iug. 19, 5. 107, 6. 109, 3 et 114 extr. cum ratio eorum librorum, qui copulam omittunt, fidem confirmet, eam recipere nolo et vehementer recuso. Et quamquam in membris temporalibus, quae per *ubi* vel *postquam* adiunguntur, copulam fere semper adpositam esse observamus — quippe ibi rem factam significari, verbi ergo tempus praeteritum poni necesse est (cfr. Cat. 45, 4. 47, 1. 50, 5. Iug. 23, 1. 34, 1. 39, 1. 41, 10. 52, 2. 53, 2. 60, 5. 7. 62, 8. 68, 1. Cat. 45, 4. 51, 5. 53, 5. 55, 5. 60, 2. Iug. 14, 10. 26, 1. 27, 1. 35, 1. 10. 41, 4. 62, 2. 85, 1. 104, 4. 106, 6) — tamen Iug. 75, 7 *ubi ad id loci ventum*, 77, 3 *ubi ea inpetrata*, 79, 4 *postquam* — *fusae fugataeque et* — *adtriverant*, 91, 2 *postquam tempus visum*, ib. 4 *ubi dies coepit et* — *multi* — *egressi*, 109, 2 *postquam* — *congressi*, colorem orationis Sallustianae quibusdam libris postulantibus mutare nimiae audaciae esset. Set sane confiteor Iug. 14, 15 cum 𝔓 *relicta anima est*, relicui omnes praeter g^6 *relicta est anima* exhibeant, *est* suspectum esse, nec minus 85, 47 *quibus militaris aetas est*, quamvis hic copula aegre careri possit. — Ut ad infinitivum *esse* transeam, Cat. 1, 3, cum inter ipsos optumos libros de loco infinitivi non conveniat, simul usus verbi *videri* omissionem conmendet,

1) Nolo dissimulare in extrema parte Iugurthae verbi *esse* omissi exempla multo frequentiora esse, quam in relicuis. Scilicet scriptor res, ad quas legentium animos adtentos esse sciret, cum gravitate et celeritate scribere animum induxit. Incertius iudicium esse in ea parte, quam ex recentioribus codicibus solis cognovimus, non diffiteor.

quo mihi rectius videtur utique retinendum est, contra qui 44, 5 *memineris te virum esse* propterea, quod MM¹GFp¹g²g⁴s¹ *esse virum* praebent, in suspicionem vocaverit, viderit ne merito homo suspiciosus audiat. Nec magis Iug. 20, 1 *certum esse ratus*, quamvis nonnulli libri *esse* omittant, mutandum est, cum praesertim sententiam esse adpareat: certum inventum esse ('als gewis sich zeige'). Porro 79, 7 *postquam Curenenses aliquanto posteriores se esse vident* quin verum sit dubitari vix potest. Set varietas scripturae viam ac rationem ostendit qua alium locum emendemus. Cum enim 64, 3 *facturum sese quae peteret* nulla caussa inveniatur, cur graviore *sese* quam simplici *se* scriptor uti maluerit, *facturum se esse* scribundum suspicor. 85, 40 *omnibusque bonis oportere plus gloriae quam divitiarum esse: arma non supellectilem decori esse* Linkerus, credo non tam quod in recentiore primi generis librorum familia multisque secundi omissum, in P¹ et G superscriptum esset, quam quod sententia flagitare videretur, prius *esse* delendum censuit; set neglexit praegressum membrum *munditias mulieribus, viris laborem convenire* inlustrari et amplificari altero per *que* adiuncto, quod in duas partes sine vinclo inter se obpositas divisum sit. Cum igitur in talibus membris repetitionem verbi *esse* Sallustium non fugisse supra viderimus, cum *gloria* et *divitiae* habeantur, quae *decori* sint et ab nobis ostendantur, ideoque repetitionis iustam caussam esse adpareat, cum denique casu quodam ab librario *esse* omissum esse ab veri specie non abhorreat, infinitivum illum codicis 𝔅 cum relicuis vetustissumis consensu confirmatum recte abici nego. Denique 111, 1 cum libri paene uno consensu testarentur *faciundum esse aliquid, quod — rettulisse videretur*, id revocandum putavi, quippe cum id quietae et prudenti expositioni optume convenire videretur.

Eadem fere quae de omissione copulae, de asyndeti admissione valere olim ad Cat. 11, 2 p. 39 sq. ostenderam. Qua re etiam in ea caussa libris potius obtemperandum, quam meum sensum sequendum putavi esse, nec Cat. 2, 2, nec 11, 1 Linkero illic *atque*, hic *et* delenti obedivi. Contra 17, 1 *et*, quod inter *L. Caesare* atque *G. Figulo* interpositum est, item 38, 1 tollendum censeo, non quod unus cod. μ omittat, set quod constans Romanorum usus ita postulet. Quam proclives fuerint librarii ad interserendam particulam copulativam documento est Cat. 25, 2, ubi cum praecesserit *genere atque forma*, *viro atque liberis* ferri non posse, qui Sallustiani generis dicendi gnarus est, facile concedet. Prospera igitur fortuna accidit, ut codd. P¹B *atque* ex glossa inlatum esse perspicue ostenderent. Tamen eidem libri

qui *atque* omittunt, paulo post *psallere et saltare* exhibent, cum Frontonis et Macrobii testimoniis *et* additamentum esse constet. Asyndeton secundum optumos libros restituendum putavi Cat. 27, 2 *uti semper intenti parati essent*, cum omnis loci rationi maxume conveniret, set idem Iug. 44, 5 quamquam fateor *et*, quod ante *palantes agros vastare* cet. omnes Sall. codices praeter g et g[1] et liber Frontonis tenent, rectius mihi abesse videri, quippe in alacri et vivida descriptione, tamen in tanto librorum consensu delere non ausus sum, cum utique dubitandum videretur, annon scriptor transitum ad facinora in incolas regionum perpetrata notare voluerit, ut infra *praeterea* — *postremo* sequuntur. Item maxumus optumorum librorum consensus me inpedivit, quo minus 51, 4 *orare et hortari* asyndeton restituendum censerem, praesertim cum ibi narratio placide ac tranquille procedere videretur. Contra ut 50, 4 *et praeterea* verum iudicem moveor uno primi generis librorum consensu. Ac *et praeterea* scripsit Cic. Ep. ad fam. III 10, 1, quamquam leviore genere scribendi fortasse excuses, set h. l. *praeterea* futuri temporis significationem habere ex eis quae sequuntur *si deprehensi forent* luculenter adparet, ut *et* rectissume adiectum videatur. Ceterum me eandem ob caussam Iug. 18, 4 *et* inserendum putasse, ob quam 85, 46 *atque* deleverim, neminem latere arbitror. Set Iug. 85, 3 *bellum parare simul et aerario parcere* cum Vaticano *et* eiciundum esse nego, cum et Sallusti usus id postulare videatur (vid. Ind. Quam olim ad Iug. p. 173 sq. dixi sententiam, eam nunc ita recolo ut *simul* ubique vere priori membro adhaerere censeam) et sententia, cum tria coniungi adpareat cum ea, quae singulis adhaereat, difficultate: belli adparatum, exercitus subplementum, rerum omnium curam, contra ubi *et* omitteretur, *simul* non ad unum quod sequitur, set etiam ad cetera pertineret. Contra 91, 1 *et*, quod Linkerus uncis incluserat, delevi, cum in multis vetustissumis libris omissum esset. Nec difficile ad cognoscendum est, quibus rebus factum sit, ut Iug. 92, 7 in plerisque et optumis libris *magna pars et frumenti* pervorse scriptum inveniatur.

Per glossema superscriptum Schmidt Philol. X p. 734 sq. conruptum esse arbitratus est locum Cat. 3, 2, cum ab Sall. *auctorem et actorem* scriptum fuisse, deinde pro *auctorem* glossema *scriptorem* substitutum esse crederet. Quod mihi secus videtur. Nam primum qui quam saepe *auruspex* pro *aruspex* in libris scriptum sit secum reputaverit, libris in ea re non multum tribuendum esse intelleget, et eo, de quo disputamus, loco *actorem* maior pars optumorum codicum tue-

tur. Tum *auctor* quamquam apud Ciceronem et alios rerum scriptor haut raro dicitur, tamen id ita semper factum est, ut magis qui quid verum esset ostendisset, quam qui res narrasset, intellegendus esset, id quod ab h. l. alienum. Denique eadem hoc loco obpositio est, quae ab Homero usque per omnem antiquitatem manavit (Hom. Il. IX 443 *μύθων τε ῥητῆρ' ἔμεναι πρηκτῆρά τε ἔργων*, quod Cic. d. or. III 15, 57 expressit: *oratorem verborum actoremque rerum)*, eoque minus Sall. *auctorem* rerum actori obponere potuit, quod *auctor rerum* etiam is est, qui consilio praeit ac regit res, cum pro *oratore* recte *scriptor* substituatur. Multo magis merito Iug. 1, 5 *suam quique culpam actores ad negotia transferunt* dubitari videtur an scribundum sit *auctores*. Recte enim ei qui consilio suo rem gerundam praecipiunt et regunt, i. e. auctores, pro se ipsis negotia adcusare dicuntur; set cum vetustissumi in *actores* ita consentiant, ut *auctores* minus testatum sit, cumque illud ad sententiam, quippe cum plures conplectatur, magis idoneum sit, adquiescendum videtur. Ceterum quo proverbii speciem prae se ferre ea verba, id quod olim contenderam, declararetur, Lahmeyerus Nov. Ann. LXXVI p. 148 ostendit Cic. locum Cat. mai. 5, 14 *sua enim vitia insipientes et suam culpam ad senectutem transferunt*.

Cat. 7, 6 praeeunte Sellingio emend. Sall. p. 11 sq. Nauckius (d. Vorw. zu Sall. Cat. Verschw. Königsb. in d. N. 1850) p. 5 verissume observavit *sic* ante *se quisque ferire* nullo modo ferri posse, eamque ob caussam scribundum esse coniecit *sese*, quod recepit Linkerus. Cum autem Pm𝔖 Naz. et Comm. *se* omittant, in P[1] superscriptum sit, contra *se* in GE septemque recentioribus exciderit, eoque ducat etiam s scriptura *si quisque*, non dubitandum videtur quin *sic* ab grammatico superscriptum per relicuos libros permanaverit.

Quoniam constabat apud posteriores scriptores *quam* ita dictum esse ut in praegresso membro *magis* vel *potius* omissum esse videretur (vid. Grysar. Act. Gymn. Austr. IV p. 16. Opitz spec. Lexicol. arg. aet. Numburgi 1852 p. 17), fuere qui Cat. 8, 1 *ea res cunctas ex lubidine quam ex vero celebrat obscuratque* et 9, 1 *quod benificiis quam metu inperium agitabant*, 48, 5 *tanta vis hominis leniunda quam exagitanda videbatur* scribundum censerent. At primum Sallustium ab consuetudine eorum, qui ipsius aetate floruere, non discessisse per se consentaneum est, Ciceronem autem et Caesarem constat illum usum particulae *quam* raro neque umquam nisi cum verbis, in quibus optionis vel voluntatis notio inesset, admisisse (Weissenb. gr.

lat. §. 439 p. 466). Quid igitur? Cum *magis* etiam multis locis incuria ab librariis omissum esse conpertum sit (vide si tanti est, Cat. 1, 2, ubi in σ, ib. 5 ubi in BM^{2}m^1 deest; cfr. var. scr. ad 7, 1. 11, 1. 52, 3) nec minus saepe locum mutasse (cfr. var. scr. ad 20, 17. 22, 2. 54, 5), utrum credibilius 8, 1 ubi ne qui libri quidem omittant satis constat, et 9, 5 ubi *magis* magno vetustissumorum consensu munitum est, glossema in textum inrepsisse, an per neglegentiam in nonnullis excidisse?

Contra glossema nunc iudico, quod olim summo studio defendi, *hostibus* Cat. 12, 5. Nam si ex librorum fide atque auctoritate existumare volueris, cum uno consensu primi generis codices omnes et ex recentioribus optumus quisque omittant, in uno ad marginem in altero pro eo *victis* scriptum sit, gravissumae suspicioni illud vocabulum obnoxium esse negare non poteris. Deinde, quod olim contendi, cum *ignavissumi homines* et *fortissumi viri*, per *summum scelus* et *victores* (i. e. victoriae iure) inter se obposita essent, ratione efflagitari ut *sociis* quoque quod responderet haberet, idque *hostibus* commodissume esse, acutius quam verius dictum fuit. Nonne enim obpositorum gravitas eo ipso augetur, cum ad unum conmune referuntur? Et nonne qui victi se Romanis dedidere, confestim socii facti sunt? Scilicet non de eis rebus agitur quae flagrante bello hostibus eripiuntur, set de eis quae dediticiis iure adimi potuerint quaeque per scelus adimantur. Qua re merito in hoc me ipse castigasse mihi videor.

Alea, quod Cat. 14, 2 in nonnullis libris aut *manu* adiunctum aut pro eo substitutum legitur, glossema esse omnes confessi sunt, eiusdem autem capitis principio eo quod in nonnullis libris scriptum est *in tanta itaque tamque conrupta civitate*, facile ad eam sententiam adducaris, ut *itaque* per *tamque* explicatum idque in textum inrepsisse opineris, set quoniam in aliis *itaque* praemissum, in T *igitur* scriptum est, illud *itaque* ab eis adscriptum essê veri similius videtur, qui nexum quendam cum praecedentibus restituendum censerent. Cat. 15, 5 postquam de mente per conscientiam vastata dictum est, sic pergitur: *igitur colos exanguis*, *foedi oculi, citus modo modo tardus incessus: prorsus in facie voltuque vecordia inerat.* Ita praeeunte Cortio omnes edidere; primus Gerlachius in editione novissuma ex vetustissumis libris *colos ei exanguis* restituit, cuius sententiam conprobandam duxi. Neque enim quod recentiores libri *eius* praebent, quod in paucis locus pronominis mutatus, in uno m super linea scriptum est, tanti est ut glossematis suspicio libris munita habenda sit, neque Probi,

qui hunc locum propter formam *colos* adfert, auctoritas codicum fidem infringere potest, quam etiam confirmat quod in Naz. et Comm. scriptum fuisse Gruterus memoriae tradidit: *colore exanguis.* Facilius concedi posset, si in vetustissumis libris *eius* scriptum esset, non *ei* quo casu glossatores usos esse minus credibile est. Set gravissumum argumentum videtur, quod h. l. cum ab animo ad ea, quae in corpore illius habitus effecerit, transeatur, aptissume pronomen adiicitur, ut 25, 5 ubi ab facinoribus Semproniae ad ingenium, Iug. 63, 3 ubi ab Mari virtutibus ad vitam pergitur. Exemplum quod Cortius ostendit Cat. 5, 3 et 4 divorsum esse adparet, quoniam ibi omnis Catilinae natura atque indoles describitur et *animus* ac *corpus* per asyndeton inter se obposita sunt.

Set transeo ad locum difficillumum Cat. 18, 3, de quo ut recte iudicari possit, res gestae diligentissume perscrutandae sunt. Catilina igitur, cum a. 68 praeturam gessisset, a. 67 Africam provinciam obtinuit. In qua provincia eum etiam a. 66 fuisse constat ex Cic. pr. Cael. 4, 10: *fuit assiduus mecum praetore me, non noverat Catilinam. Africam tum praetor ille obtinebat.* Iam *cum provinciam graviter vexasset, legati Afri iam tum absente illo questi sunt*, ut ait Ascon. ad Cic. in tog. cand. p. 85 Or. Senatusconsultum tum in Catilinam factum esse cum Ciceronis ipsius fr. 3 testatur *cum gravissumis vostris decretis absens notatus est*, tum Asc. pergens *multaeque graves sententiae in senatu de eo dictae;* decretum autem esse ne ei consulatum petere liceret, id quod ipse olim contenderam [1]), de ea re nihil prorsus traditum est. Set iam a. 66 rediisse ex Africa et eo ipso anno consulatum petere voluisse, nisi omnis testimoniorum fides labefactetur et artificiose rerum publicarum romanarum ratio cogitetur — etenim Drum. V p. 393 eo modo acute difficultatem removere studuit —, negari non potest, cum Cic. in tog. cand. fr. 11 *te vero* inquiat, *Catilina, consulatum sperare aut cogitare non prodigium atque portentum est? A quibus enim petis? A principibus civitatis? qui cum L. Volcatio consuli in consilio fuissent ne petendi quidem potestatem esse voluerunt*, quem ad locum Asc. p. 89 sq. *paulo ante diximus Catilinam, cum de provincia Africa decederet petiturus consulatum et legati Afri questi de eo in senatu graviter pervenissent* (vid. p. 55 n. 1), *professus deinde est Catilina, petere se consulatum, L. Volcatius Tullus consul consilium publicum habuit, an rationem Ca-*

1) Gerlachius cum ed. Bas. 1853 p. 452 contra sententiam meam disputavit, merito me in nonnullis castigavit, at alia parum pensitavit.

tilinae habere deberet, si peteret: nam quaerebatur repetundarum. Catilina ob eam caussam destitit petitione (addas si tanti testimonium Cassi Dionis 36, 27 ᾐτήκει δὲ καὶ αὐτὸς τὴν ἀρχὴν καὶ διὰ τοῦτο ὀργὴν ἐποιεῖτο). Ergo hoc constat Catilinam a. 66 quo minus consulatum peteret prohibitum fuisse, illud dubium est quo iure et quam ob caussam; in quo unum certum L. Volcatium eius petitionem non admissurum fuisse, idque consilii principum civitatis auctoritate atque consensu. Inde quod *consilii publici* nomine putatum est senatum dici, is error obfusus est multis, ut senati decreto illud factum esse contenderent (vid. Halm. ad Cic. pr. Sull. 4, 13. Hagen Catil. p. 82). Quid autem senatum, cum Africani oratores de Catilina graviter questi essent, decrevisse veri simile est, quod simul in Catilinam ignominiosum esset et precibus Afrorum satis faceret? Quoniam Cic. pr. Cael. 4, 10 Catilinam se praetore Africam obtinuisse narravit indeque etiamsi Ciceronem aut minus vere aut parum diligenter dixisse concedas, tamen coniciundum videtur illum maxumam anni partem in Africa fuisse, facile aliquis in hanc sententiam adduci possit: senatus consultum factum esse ut ei succederetur. At si id factum fuisset, admirabile certe foret, si id Cicero Catilinae obprobrio non dedisset. Atque plerumque aestate demum ab provinciis decessum esse demonstravit Drum. l. c. n. 7. Qua re si quae tradita sunt teneas, nihil aliud conici licet, nisi tales sententias de eo dictas esse, quibus accusatio repetundarum adiuvaretur animique ad eam instituendam instigarentur et confirmarentur. Nam cum *decreta* possint esse sententiae a singulis senatoribus dictae (cfr. Sall. Cat. 50, 4. 51, 18. Iug. 104, 2. Fr. I 47, 1), adeo factumne sit senatus consultum incertum est. Iam a. 65 Catilinam a. P. Clodio accusatum caussam dixisse constat ex eodem Cic. pr. Cael. 4, 10 loco: *secutus est annus, cum* (recte hoc Garatonius inseruit) *caussam de pecuniis repetundis Catilina dixit.* Set, qui ex G. Verris caussa cognoverit, quantum temporis inter nominis delationem ipsamque iudicii actionem intercedere potuerit, non dubitabit, quin statim post eius reditum Catilina reus factus sit, eoque minus, quod credibile est acerrumis ac gravissumis in eum sententiis in senatu dictis animos ad nomen deferundum promptiores et alacriores factos esse [1]). Deinde nisi

1) Quamquam arduum est de libro iudicare, cuius naturam perspectam non habeas, tamen non tacebo, Asconi locum apertissume lacunosum non cum Hagenio *essent pervenisset*, set sic fere subplendum mihi videri: *questi, ad P. Clodium ut suam caussam susciperet publice rogantes pervenissent.*

omnem Sallusti verbis fidem abrogare volueris, negare non poteris Catilinam tum demum consulatum petere voluisse, cum P. Autronius et P. Sulla legibus ambitus interrogati poenas dedissent et comitia consulibus subrogandis habenda essent. Ut iam ad Sallusti locum me convortam, inter eum et Asconium de ea re nulla divorsitas est, Catilinam per nobilitatem prohibitum esse ab consulatus petitione; nam in *prohibitus erat consulatum petere* nihil aliud inest nisi *conmotus erat ut a petitione desistendum putaret*, de qua re eo minus dubitari potest, quod eam caussam referri, qua Catilina ad coniurandum cum P. Sulla et P. Autronio inpulsus fuerit, apertissumum est. Id ita factum esse, cum L. Volcatius Tullus se, si peteret atque adeo crearetur, nomen eius non renuntiaturum esse ex consili sententia declarasset [1]), Sallusti verbis nullo modo reicitur, set quae adiecta sunt, *pecuniarum repetundarum reus* et *quod intra legitumos dies profiteri nequiverat* — ponam enim Sallustium ita scripsisse —, caussas contineant necesse est, quibus adductus consul iure renuntiationem recusare sibi visus sit. Igitur caussam fuisse crimen repetundarum praeter Sallustium per Asconium confirmatur verbis *nam quaerebatur repetundarum.* Ut autem nominis delatio inpedimentum legitumum non fuerit, quo quis a petitione arceretur, tamen certe idonea caussa fuit, cur consul Catilinam sibi indignum videri quem renuntiaret declararet praesertim cum ille gravibus decretis in senatu notatus vel multae graves in eum sententiae dictae essent, atque adeo adpareret eum petitione, si crearetur, iudicium effugere velle — quemadmodum P. Clodium constat a. 57, cum ei actio de vi ab T. Annio Milone intenderetur, aedilitatem petiisse (Drum. II p. 318) [2]). Illud unum quaeri potest, num recte Sallustius eum repetundarum reum dixerit, cum Asconi verba indicare videantur, speratum esse fore ut eius nomen deferretur; set iam supra ostendimus, quam per se non incredibile esset, statim post reditum eius nomen delatum atque adeo ab praetore,

1) De his rebus cfr. Gruchius de comitiis Roman. Venet. 1559 p. 60 sq. Becker Ant. Rom. II 2 p. 33 sqq.

2) Quamquam nullum testimonium adferre possum, tamen, qui reus factus esset tali crimine, ut condemnationem infamia atque exilium consequi possent, semper ab magistratu qui comitiis praeesset reiciundum fuisse pro certo habeo (Lange Ant. Rom. I p. 516), nominis delationem, non ipsum iudicium petitione effugi potuisse, id quod mihi confirmari videtur, quia in P. Clodi caussa id potissumum actum est, ut ante comitia sortitio iudicum fieret (Cic. ad Q. fr. II 1, 2; vid. Drum. II p. 320 n. 6), i. e. iudicium institueretur (non ipsum haberetur), ergo ne petere ei liceret, P. Clodius inter reos referretur.

quippe qui quid senatus maxuma pars censuisset sciret, receptum fuisse, nec si Sallustium hanc nominis delationem paulo anteceperit, id tanti est, ut propterea quod tradidit in suspicionem vocandum videatur. Iam videamus de altera caussa. Cum igitur lege praescriptum fuerit ut candidati tribus ante comitia nundinis coram populo se petere profiterentur (Beck. Ant. Rom. II 2 p. 37 et 49), verba illa *quod intra legitumos dies profiteri nequiverat* nihil aliud significare possunt, nisi Catilinam quo minus trinum nundinum (sive praesens sive absens) peteret inpeditum fuisse, eaque re L. Volcatium Tullum pro caussa usum esse cur eius nomen se renuntiaturum negaret, id quod Hagenius l. c. p. 83 propterea sic institutum esse censuit, ne Catilina laederetur atque exacerbaretur. Set quid? num Catilinam tam inprudentem fuisse credibile est, ut se petere profiteretur, cum quod lege praescriptum esset facere nequivisset, propter quod iure ei petitionis potestas negaretur, aut tam audacem atque inpudentem, ut postularet uti lege solveretur, in quem gravissumae in senatu sententiae dictae essent? An consulem, si lex Catilinae petitioni obstaret, consilium publicum de ea re habiturum fuisse opinaris? Quod si Asconi locum diligenter nobiscum reputaverimus, professionem petitionis non de voluntate coram populo declarata intellegundam esse inde adparet, quod L. Volcatius ad consilium retulit, num Catilinae rationem habere deberet, s i p e t e r e t. Ergo si Asconi testimonio aliquid tribuendum, Catilina se petiturum professus est sive apud consulem, id quod non necessarium fuisse optume demonstravit Becker. l. c. p. 37 sq., sive alio modo, set cum L. Volcatius ex consili sententia se eum renuntiaturum negasset, a petitione i. e. ab professione apud populum destitit. Haec si consideraveris, quid est, quod cogat ut consulem legis praetextu uti, quam homini indignissumo atque optumatibus metuendo resistere maluisse statuamus? praesertim cum nobilitatem condemnationem Catilinae constanter voluisse inde adpareat, quod Asc. p. 90 eum postero anno ita liberatum esse testatur ut eum senatorum urna damnaret, quamquam nonnullos ex senatu, atque adeo L. Torquatum consulem ei favisse constat (Drum. V p. 410). Videmus ergo, cur credibile videatur Catilinam intra legitumos dies profiteri nequivisse, neque in scriptorum testimoniis, neque in rebus ipsis quidquam argumenti inveniri, verba quae apud Sallustium leguntur sola id testantur. Quid autem, si ea alio modo suspecta sunt? Primum enim libri vetustissumi atque optumi omnes *nequiverit* exhibent, quem coniunctivum Gerlachius ita defendere conatus est, ut verba illa non Sallusti neque senatorum esse iudicium, set ex mente Catili-

nae dicta esse, quem Sallustius quasi loquentem induxisset, diceret. Quod omnibus legibus ac rationibus grammatices repugnare [1]) non est cur pluribus exponam, cum nemini persuaserit, eoque minus, quod absurdum est h. l. scriptorem dicere qua re Catilina quod ab petitione destitisset se excusaverit, ubi de caussis dicit quibus ille ad coniurandum inpulsus sit. Set illud *nequiverit* glossatorem sapere, qui quod suspicaretur adscripserit, quivis facile concesserit. Set concedamus, id quod credibile non est, errorem librarii per omnes vetustissmos libros propagatum esse et Sallustium id quod in libris recentioribus invenitur, *nequiverat* scripsisse; num omnis dubitatio de eis verbis removetur ac tollitur? Inepte dici *nequiverat*, si caussa proferatur qua ad capiundam per vim rem publicam Catilina stimulatus sit, recte persentit Hagenius l. c. p. 81; nam ita non optumatium iniquitate, set sua culpa vel rerum necessitudine exclusus erat. Et cur tandem, cum *pecuniarum repetundarum reus* iam causam reiectionis continerent, scriptorem alteram adiecisse credamus? Nonne, si utramque fuisse vel conperisset vel suspicaretur, eas coniungere debebat? An Sallustium ita amentem fuisse opinaris, ut cum apud auctores suos invenisset *quod intra legitumos dies profiteri nequiverat*, quamvis verba non intellegeret, tamen ea transscripserit, set antea caussam probabiliorem ac veri similiorem caussam *pecuniarum repetundarum reus* adiecerit? Cum igitur tam multa eis verbis ab scriptoris ingenio, ab aliorum testimoniis, ab re ipsa obstarent, denuo diligentius omni re pertractata, ab ea quam olim dixeram sententia, verba illa *quod* — *nequiverit* ex glossemate orta esse, non modo non dimotus, verum etiam in ea confirmatus sum.

Cat. 22, 2 quod in libris plerisque legitur *dictitare* ferri non posse omnes intellexere, nec quisquam Gerlachii rationem conprobabit, qui infinitivum historicum necessarium esse censuit (ed. nov. praef. p. XVII) quo quae antea dicta, *fuere qui dicerent*, adiuncta consuetudinis et iteratae actionis notione repeterentur, ne quis talia a Sall. ficta potius quam aliorum testimoniis confirmata putaret, cum iam Fabrius

1) Non vereor, ne quis obpositurus sit locos Cic. in Verr. I 30, 75 *qui in illa re quid facere potuerit non habebat*, II 21, 50 *facta sunt — ut in curia — posuerint*, ubi ex Lagom. 42 *ponerent* repositum est, IV 6, 16 *illa se habuisse venalia eaque se quanti voluerit vendidisse*, V 10, 27 *eo usque se praebebat patientem — ut eum nemo umquam in equo sedentem viderit*, Cael. ap. Quint. VI 3, 41 *hic subsecutus quo modo transierit — nemo sciebat*, cum eorum locorum diversas rationes esse adpareat.

exposuerit, consuetudini dicendi h. l. infinitivum historicum repugnare. Nec vero Sellingii (lect. Sall. p. 10 sq.) sententiae adsentior, qui *dictitare* turpem glossam iudicavit. Nam primum quae in nonnullis libris recentioribus inventae sunt scripturae, *dictam rem dictas res* similes, conrectiones potius putandae sunt quam glossematis indicia. Deinde mirum esset, si glossator verbo frequentativo, quod ap. Sall. praeter Iug. 84, 1 nusquam legitur, uti maluisset, quam vel *fuere qui dicerent* repetere vel *dixerunt* sive *dicebant* adscribere. Tum cum adpareat omne hoc membrum non ad praegressum *aperuisse consilium suum*, set ad univorsam rem de circumlato sanguine corporis humani et tum demum patefacto consilio referri, aegre desideratur obiectum, quod praegressa omnia conplectatur, qua in re durities, quam Fabrius vere persensit, posita est, non in particula *atque*. Cum igitur veri simile videretur, *dictitare* ex conruptione potius ortum esse, quam ex glossemate, in eam coniecturam incidi, ut *ita* ab Sallustio scriptum crederem, ac cum ei superscriptum esset *dictam rem*, id *dictitare* verbo originem dedisse.

Multis modis dubitationi obnoxius est locus Cat. 26, 5. Nam pro *consuli* vetustissumi libri *consulibus* exhibent, et *in campo* multi boni libri omittunt. Quae res Linkerum videntur movisse ut *quas — fecerat* glossatoris esse uncis additis declararet. Boni autem rerum scriptoris est, ita narrare, ut de eo quod dicat nulla dubitatio oriri possit. Ponamus igitur illa verba deesse, quis haec verba de aliis insidiis intelleget, quam de eis, de quibus supra dictum est *omnibus modis insidias parabat Ciceroni?* Set credisne Sallustium ignorasse, ipso comitiorum die ab Catilina et Autronio homines armatos ad caedem faciundam in Campum deductos esse (Cic. pr. Mur. 26, 52. pr. Sull. 16, 51)? credisne id, quod summae audaciae esset, quo nihil periculosius accidere potuisset, eum omittere voluisse? Ergo haec in suspicionem vocari nequeunt, quin iniuria fiat scriptori. At miramur *in campo* excidisse, multo magis optumos libros *consulibus* exhibere. Nam, ut G. Antonium, etiamsi comitia non haberet, a campo non afuturum ac futurum fuisse ut ei, si Ciceronem adiuvaret, Catilina non parceret largiamur, tamen si Sallustius *consulibus* insidias factas narrasset, omnibus testimoniis repugnaret atque merito in neglegentiae crimen incurreret. Ergo verbis *in campo* carere non possumus, at alterum neque necessarium est — cui enim insidiae factae essent omnes sciebant — et quoniam *consulibus* antiquior scriptura est suspectum. Quid igitur? nonne *consulibus* glossema videtur, quo recepto *in campo*

omissum est? Set eodem modo 27, 2 *consulibus* — ea enim vetustissumorum atque optumorum librorum scriptura est — pro glossemate habendum, eoque magis, quod eo addito aequabilitas membrorum *insidias tendere, parare incendia* turbatur.

Cat. 30, 3: *ei utrique ad urbem inperatores erant, inpediti ne triumpharent calumnia paucorum, quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat,* Linkerus extremum membrum relativum uncis circumdedit. Cuius suspicionis quae caussae sunt? Num in libris manu scriptis est, quo verba illa suspecta fiant? Nihil profecto. An quod grammatici Sergius et Servius, cum ob alias caussas hunc locum adferrent, ea omisere, idoneum argumentum est? Minume. An Sallustio indignum eisdem verbis bis uti? Nam Iug. 80, 5 *quam rem* inquit *oportunissumam incepto bello pauci inpediverant, caeci avaritia, quis omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat* et similiter Iug. 31, 12 *quis fides decus pietas, postremo honesta atque inhonesta omnia quaestui sunt.* Neque ab Sallusti consuetudine id abhorret et laudi potius ducendum, si idem perditum genus hominum eisdem verbis saepius notavit. An veritas obstat, quo minus ea ab Sallustio dicta putemus? At nonne, qui Gn. Pompeio aliisque inservientes (vid. Drum. II p. 54. Momms. R. H. III p. 154) triumphos illorum virorum prohibebant, pretio potius quam vero studio rei publicae agebant? Nisi forte opinaris Sallustium tam caecum fuisse, ut qui nobiles homines inpugnassent vituperare nollet, aut ita Gn. Pompeio amicum, ut eius ministros turpes reprehendere non auderet. Has ob caussas uncos removendos censui.

Eiusd. cap. 6 *decrevere,* quod in multis libris inter *praemium* et *servo* interpositum est, glossema esse, codices vetustissumi et optumi testantur. Similis est locus 35, 6 *nunc Orestillam trado tuaeque fidei conmendo*, ubi quod 𝔅 cum tribus novissumi generis codicibus exhibet *tibi conmendo* ex glossemate ortum summus relicuorum consensus evincit. Vide infr. de 46, 5.

Quamquam autem vereor, ne qui aliis locis glossematum suspiciones reiecerim, ipse nimis suspicax et acutus audiam, tamen non tacebo Cat. 31, 8 mihi *civis* male adiectum videri, his quidem de caussis: primum *inquilinus* ubique substantivum est; quamquam autem substantiva haut raro adiectivorum naturam induunt, tamen id in vocabulo iuris, nisi usu receptum esset, minus facile fieri licebat. Deinde *civis urbis Romae* ubi dictum sit, nescio (cfr. Nieb. H. R. II p. 75), ac vehementer dubito an illis temporibus dici potuerit, quibus civitas romana non urbis pomoerio continebatur, set multis oppidis et civitati-

bus data erat, ut iam non esset *civitas urbis Romae* set *civitas populi romani*, Cic. de Leg. II 2, 5. Ac quamquam eodem Cicerone l. c. auctore qui in municipiis nati erant, ortu municipes erant, civitate Romani, habebant alteram loci patriam, alteram iuris i. e. Romam qua excepti erant, a qua univorsa res publica nomen habebat, tamen Romani erant, non urbis Romae. Tum inquilinus civis Romanus recte is adpellatur, qui cum Romam venisset, particeps factus est civitatis romanae, quo iure municipiorum genus utebatur (Paul. Diac. p. 105. Gell. N. A. XVI 13, 6 et 7) — vel qui inquilinatu (utar hoc vocabulo decendi caussa) civis romanus factus est. Sic recte Ciceronem dici non potuisse certum est, at tribuendum id videtur Catilinae audaciae, cum postea L. Manlius Torquatus simili convicio illum peregrinum adpellare ausus sit (Cic. pr. Sull. 7, 22 et 23). Postremo quid referebat Catilinae civitatis admonere, cum ex omni nexu facile adpareat eum nihil aliud consuli obprobrio dare voluisse, nisi Romam urbem ei patriam non esse, quod recte intellexit Appianus b. c. II 2 p. 536 Bekk. *Κατιλίνας δ' αὐτὸν ἐς ὕβριν τῶν ἑλομένων ἐπέσκωπτεν, ἐς μὲν ἀγνωσίαν γένους καινὸν ὀνομάζων —— ἐς δὲ ξενίαν τῆς πόλεως ἰγκουϊλῖνον ᾧ ῥήματι καλοῦσι τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν ἀλλοτρίαις οἰκίαις.* Neque quemquam quidquam desideraturum esse persuasum habeo, si *civis* abesset, quid quod eo remoto omnes difficultates tolluntur. Quod si quis quaesiverit unde illud in textum inlatum sit, meminerit multas non glossas set glossarum reliquias ab librariis receptas esse, et facile fieri potuisse, ut cum super *inquilinus* scriptum *peregrinus civis* idque male receptum esset, *peregrinus* deleretur itaque *inquilinus civis* remaneret.

Cat. 32, 1 *multa* cum Cortio delevi. Neque enim intellegitur, cur tandem Catilina multa potius, quam omnia quae bello usui forent ante capere voluerit, et spurium esse scripturae varietas, quae in libris est, ostendit.

Quoniam verba dicendi et intellegendi saepe ab Sallustio ante accusativum cum infinitivo omittuntur, ubi ex praecedentibus aliquo modo subpleri possunt, nonnullis locis, ubi ab ea consuetudine discessum, glossematis orationem vitiatam esse viri docti statuerunt. In qua re diligenter cavendum est, ne quod saepe factum, id scriptorem aliter facere non potuisse statuamus itaque qualis eius indoles fuerit fingamus potius quam ex eis quae tradita sunt perspicere studeamus. Cat. 46, 2 *at illum ingens cura atque laetitia simul occupavere; nam laetabatur intellegens coniuratione patefacta civitatem*

periculis ereptam esse; porro autem anxius erat dubitans in maxumo scelere tantis civibus deprehensis quid facto opus esset: poenam illorum sibi oneri, inpunitatem rei publicae perdundae fore credebat, verba *laetabatur intellegens*, deinde *anxius erat dubitans*, tum *esset*, denique *credebat* ab glossatoribus addita esse cum alii, tum Linkerus censuit. Ac de *esset* quidem supr. p. 48 dixi, de reliquis hic agam. Primum igitur in libris vetustissumis atque optumis nihil prorsus est, quod ullum eorum verborum suspectum reddat. Deinde Sallustius h. l. non quid transactum sit alacriter et vivide refert, set quid de Ciceronis habitu animi in tanta re conpertum habeat [1]) exponit. Quod qui facit, tranquille et diligenter cogitare circumspicere perpendere debet, eoque magis ubi de viro agitur, uti egregio ita ab permultis infestato. Quo animi habitu qui scribit, is solet copiose ac distincte omnia dicere cum natura ipsa cogente, tum eo consilio ne lectores in errorem inducantur. Igitur non mirum quod Sall. in tali re alius est, quam in aliis. Porro cum antea *curam* et *laetitiam* permixtas fuisse dixisset, nonne perspicuitas postulabat, ut qua re Cicero laetus, qua re anxius fuisset distincte diceretur, id quod eo minus perspicuum futurum erat, quod chiasmus admissus; qua re verbis *laetabatur* et *anxius erat* aegre careremus. At fortasse participia *intellegens* et *dubitans* omitti potuere. Illud si abesset, qua re gavisus esset exprimeretur, non quo magis sibi persuasisset iam periculum civitatis pro remoto ac superato habendum esse, eo magis laetitiam auctam esse, id quod maxume h. l. idoneum. Quod si retinetur, adeo membrorum aequabilitas efflagitat, ne *dubitans* removeatur, praesertim cum sic significetur, récurrente semper dubitatione quid consili capiundum esset, anxiam curam revocatam esse. Postremo ubi *laetabatur* et *anxius erat* non expelluntur, si tertium membrum verbo suo careret, id summo vitio scriptori vortundum esset. An *credebat* ineptum est? Non magis quam Cat. 20, 1. 24, 4 (cfr. 27, 1). Iug. 107, 4. Profecto omnis periodus tanta arte perfecta, ut admirabile ingenium eius putandum sit, qui Sallusti orationem ad tantam elegantiam verbis tam aptis subplendis expoliverit. Qua re veritus ne scriptoris laudem minuerem potius quam augerem, praesertim cum libri manu scripti ne minumum vestigium quidem glossematis ostenderent,

1) Non agitur h. l. de eo, num recte Sall. Ciceronem haec reputantem fecerit, set quae olim contra Drum. V p. 491 monui, ea etiamnum teneo. Vid. diss. meam *quo consilio* cet. p. 9. Hagen l. c. p. 244 sq.

ab uncis adpingendis me continui. Transeo ad relicuos locos. Cat. 47, 1 *docetque* uncinis notatum est, at ne eo quidem loco quidquam in libris optumis variatum. Quod si diligenter omnem locum consideraveris, intellecturum te esse credo, *omnia uti gesta erant aperit* non posse non referri ad interrogationem *de itinere*, *de litteris*, *postremo quid aut qua de caussa consili habuisset*, ad ea quae 48, 2 fusius conmemorantur; quibus si adiungatur sine ullo vinculo *se paucis ante diebus — in ea coniuratione esse*, obscuram ac difficilem fieri orationem, quod ita quasi minuantur, quae Volturcius responderit. Cum igitur haec ad ea, quae antea interrogatus esse dicitur, insuper adcedant, *docetque* aptissume adiectum esse adparet. Simile est *dicitque*, quod quattuor locis Iug. 90, 2. 106, 1. 2. 112, 1 Cortius et Linkerus eiciundum censuere. At primo loco *dicitque*, quod ab libris prorsus non suspectum, adeo necessarium, quoniam non id refertur, quod Marius eis quae A. Manli mandavit addiderit, set quod evolgari voluerit, quo inceptum suum occultaretur. Iug. 106, 1 autem num *dicitque* suspectum fit eo quod in solo *γ dixitque* legitur, aut quod ap. Serv. ad Verg. Aen. V 540 scriptum *appellat vel dicit vel salutat?* An ineptum est, id quod Volux, postquam ab Sulla adpellato aditus ei datus est, exposuit, cum verbo dicendi adiungi? Quod autem paulo post sequitur rursus *dicitque*, an scriptore indignum est? Quamquam multos id non concessuros neque persensuros credo, tamen libere dicam mihi omnem rem uti gesta esset depingere voluisse Sallustium videri; illo *dicitque* adiuncto nos quasi oculis cernere adcurrentem Volucem, prae pavore vocem emittere nequeuntem, denique conlecto ac confirmato animo quid cognoverit exponentem. Pari modo 112, 1, quoniam hoc dicitur: adpellat et cum venisset dicit, *dicitque* defendundum puto. Postremo Iug. 71, 5: *Iugurtham placandi gratia adcedit; dicit, quae ipse paravisset facere, perfidia clientis sui praeventa; lacrumans obtestatur per amicitiam* cet. Linkerum recte *dicit* in suspicionem vocasse eo minus mihi persuadeo, quod quoniam ultimum membrum suum verbum habet *obtestatur*, aequabilitas periodi, ut alterum eo non careat, postulat, nec quod in T *dicit* omissum, in paucis *dicitque* scriptum est, satis est ad confirmandam suspicionem. His locis non prorsus dissimilis est Cat. 45, 2 *Flacco et — Pomptino inperat, ut in ponte Mulvio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant; rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur: cetera uti facto opus sit ita agant permittit. Illi homines militares* cet. Num *permittit* glossema esse inde iure concludatur, quod plerique libri locum ita con-

ruptum exhibent: *permittit illis homines*, hoc ut demonstrent ipsis eis permitto,' qui vel uncis inclusere vel eiecere. Set quoniam unde coniunctivus pendeat, id novum neque ullo connexu intersertum membrum *rem* — *mittebantur* ab eis, quae sequuntur, separat, meo iure deleto *permittit* orationem vitiosiorem fieri aut contortiorem mihi contendere videor. Superest locus Cat. 48, 2 *veluti ex servitute erepta gaudium atque laetitiam agitabat: namque alia belli facinora praedae magis quam detrimento fore, incendium vero crudele inmoderatum ac sibi maxume calamitosum putabat, quippe cui omnes copiae in usu cotidiano et cultu corporis erant.* Varietatem scripturae si perlustraveris, quod *putabat* suspectum reddat nihil invenies. Nam T multis modis contaminatus et conrectus est, ghs[1] erroribus scatent. Quod si id verbum omittitur, ex praecedentibus *fore* subplendum esse adparet. Quid autem? num Sallustius dicit, quale incendium futurum esse plebi visum sit, an quid de omnibus incendiis iudicaverit? Apertum est plebem omnium incendiorum crudelitatem et coërcendi ac restinguendi difficultatem reformidasse. Quare *putabat* verbo careri non potest,

Set illud ipsum caput Cat. 46 tam multis glossematis scatere viri docti iudicavere ut veluti tabes vitiandae orationis pruritus quidam librarios invasisse videatur. Ac primum quidem 3 *que* eiectum est, quod ad rem aptissumum esse, quoniam Caeparius in praecedentibus nominatus non est, conlatis locis Cat. 30, 7. 47, 3. 53, 1. Iug. 19, 7 adparet; *quendam* autem quin recte cum optumo libro P[1] anteponatur, id quod inconsultius antea negaveram, non dubium est. Facile igitur perspicitur, *quendam* ob simile initium omissum et alio loco inlatum esse, eandemque caussam fuisse cur in nonnullis libris *que* eiiceretur. Meliore iure §. 4 *ex urbe* expelli videtur, quod in P[3] omissum, in B superscriptum est. Cum vero P[3] ad B exaratus videatur, nihil aliud testatum est, nisi in uno codice superscriptum esse, unde utrum veri similius videtur errore omissum esse, an quemdam librarium quod in archetypo superscriptum esset sapienter recipere noluisse? Et quamvis non necessarium illud esse concedam (cfr. Iug. 54, 10. 67, 3. 69, 4. 106, 2), tamen non minus recte adiectum contendo, quam *ex oppido* Iug. 76, 1. Contra infra §. 5 *in senatum*, quamvis omnes libri teneant, ab Sallustio scriptum esse mihi persuadere non possum. Nam si cum Gerlachio et Fabrio censeas Sallustium primo nihil aliud cogitasse quam Lentulum ab Cicerone ipso perductum esse in senatum, quem in locum senatus convocatus esset post modo demum eius menti quasi occurrisse, vide utrum scriptori obprobrium dementiae cuiusdam

facere malis, an glossatori explicandi studium, quid ad *perducit* intellegendum esset, tribuere. Quod autem Linkerus *venire iubet*, quae verba ne Cortius quidem in suspicionem vocare ausus est, uncinis adpositis notavit, admiror, quippe cum *cum custodibus perducit* dici non posse videatur, nihil autem magis cavendum sit, quam ne licentiam scriptoribus adfingamus.

Cat. 48, 1 verba *coniuratione patefacta* ab Linkero pro glossemate habita sunt, credo nullam aliam ob caussam, quam quod eis interpositis relativum ab eo ad quod pertinet separatur. Nam certe paene necessarium videtur ut adiciatur, qua re illa mentis inmutatio incesserit, cum bellum, cui initio plebes favisse dicitur, nondum finitum sit. Quamdiu bellum civile agi credebat, plebes Catilinae favebat, coniurationis consilia clandestina reformidabat, quae nisi patefacta essent non tanta subito mutatio mentis facta esset. Tum ut concedamus relativi relationem h. l. aliquid durius habere, quam infr. §. 4. Iug. 6, 3 (noli huc cum Kritzio referre Iug. 14, 23. 24, 8) atque adeo quam Tac. ab exc. D. Aug. I 74. Vell. II 47, 4, quoniam ibi ab relativo novum membrum incipit, tamen in ea re non obfendundum, primum quia nemo qui paulo adtentior esset, *quae* ad *coniurationem* relaturus fuit, deinde membrum relativum artius cum *mutata mente* coniungendum esse adparet, ita ut *quae* — *mente* in parenthesi adiecta esse recte dicantur. Eiusdem cap. §. 4 extr. neque scripturae varietas, neque Sallusti consuetudo mihi tanti visa sunt, ut *e* eiciundum censerem.

Contra glossemate inquinatum esse adparet locum Cat. 49, 1 *Q. Catulus et G. Piso neque precibus neque gratia neque precio Ciceronem inpellere potuere.* Nam ut auctoritatem Prisciani X p. 539 Hertz, qui hunc locum ob perfecti *quivi* usum adtulit — qua re necessario contra omnes libros *quivere* restituendum — in relicuis verbis minus valere contendas, tamen quod in libris multis, recentiore primi generis familia optumisque secundi, verborum ordo inmutatus est, unum ex tribus illis substantivis ex glossa inrepsisse confirmat. Nec quocumque modo te torseris, *gratiae* vocabulo *preces* contineri negare poteris; nec cum alio substantivo coniunctum illud est, quam cum *pretio* vel *pecunia* (Cat. 52, 23. Iug. 16, 1. 27, 2. 29, 3. 35, 8). *Neque precibus* igitur quin expellundum sit non dubium est. Set diu multumque haesitavi utrum *neque gratia neque precio*, quod Sallusti codices commendant, an cum Prisciano *neque precio neque gratia* scribundum esset. Atque illud quidem suadere videbatur quod sic homines illi a gratia, i. e. precibus ac pollicitationibus, ad precium, gra-

vius incitamentum, progressi dicantur, at quia fieri potuit ut alter illorum Piso precio, alter Catulus gratia apud Ciceronem uteretur, itaque chiasmus restituitur, etiam hac in re Prisciano, quem hunc locum rectius quam codices tradidisse constaret, obtemperandum putavi.

Eiusdem libri 50, 2 mirum est, quod libri manu scripti praeter tres recentioris aetatis [1]) omnes exhibent *Cethegus — per nuntios familiam atque libertos suos lectos et exercitatos orabat in audaciam, ut grege facto cum telis ad sese inrumperent.* Quod cum ferri non posse manufestum esset, plerique locum ita sanandum putavere, ut transponerent: *lectos et exercitatos in audaciam orabat,* quod ita dici potuisse, quamquam *exercitatus* sequi solet praepositio *ad* et ubi de audacter factis dicundum pluralis vocabuli *audacia* usitatus est (vid. Klotz Lex. s. v.), non negabo, tamen cum per se intellegi possit quo nomine illi *lecti et exercitati* adpellentur — *lectus* enim adiectivi vim nactum esse et significare qui maxume idoneus sit, constat; cfr. Cat. 59, 3. Fr. III 65, 4; ad lectionem autem cum adcedit exercitatio, quorsum haec spectet, non ambiguum —, cumque falsus locus, quem in codicibus tantum non omnibus occupavere, ea ex margine vel intervallo linearum archetypi in textum inlata esse patefaciat, mihi cautius videtur ea ad illum locum unde profecta sunt remittere.

Cat. 51, 6 utrum *et* ante *in pace* delendum an retinendum sit, in incerto relinquatur. Mihi, quoniam P^1 et m consentiunt, neque disiunctio necessaria est, omittundum videtur.

Multis dubitationibus obnoxius est locus eiusdem cap. §. 27 *omnia mala exempla* cet. Etenim si libros perlustraveris vetustissumam scripturam esse *ex rebus bonis* invenies (𝔙 cum plerisque codd. generis primi in ea consentit), praeter eam aliam antiquam extitisse *ex rebus domesticis*, eas duas autem in nonnullis conmixtas esse; set *rebus* omnes confirmant, praeter P^2p^6 qui omittunt, et $p^3p^5\gamma$ qui *bonis initiis* exhibent. Qua re sobrii est diligenter quaerere utrum *rebus* pro glossemate habendum sit, id quod plerique censuere — nam Gerlachius ed. nov. p. XIX suspectum esse dixit, Linkerus uncis adpositis idem significavit — an defendi atque idonee explicari possit. Quod ut recte fieri possit, quae Caesaris sententia sit considerandum videtur. Conmemorat postea triginta viros, quos Lacedaemonii Atheniensibus devictis inposuere, et L. Sullam. Ei utrique potestate sua, cum primum

1) Eorum g^2 ad exemplar ab homine non inperito conrectum scriptum esse constat.

ad puniendos scelestos atque inprobos homines contulissent, postea ex summa lubidine usi in omnes bonos saevivere. Iam id §. 35 neque in M. Tullio neque his temporibus verendum esse declarat, set fieri postea posse, ut quod nunc in scelestos homines permissum sit, in alios non dignos transferatur. Monet ergo ne Ciceroni maior potestas — de civibus sceleratis subplici sumundi — tradatur, non quo illum ea abusurum credat, sed quod postea alius, cui eadem potestas propter falsam suspicionem tradita sit, quo minus abutatur prohiberi non possit; quod bono et prudenti recte permittatur, id ignaro et minus bono tradi periculosum esse (27) [1]). In quo illud facile perspicitur, exempla triginta virorum Atheniensium et L. Sullae ad praesentem rerum statum propterea non prorsus apta esse, quod illi perpetuam nec legibus circumscriptam potestatem obtinuerant, Cicero anno exacto consulatum depositurus fuit [2]), unde intellegitur in eis exemplis hoc potissumum spectari, quibus initio cives laetati essent, ea mox in eorum summam calamitatem convorsa esse, cum puniendi licentia ab dignis et idoneis ad indignos et non idoneos transferri soleat. *Novom illud exemplum* igitur patet esse extraordinariam puniendi potestatem, quae in scelestos cives alicui tradita sit, qualem nunc in coniuratos conprehensos Ciceroni decreturi erant patres conscripti. Id membrum autem praecedenti sententiae conmuni obponitur. Quae qualis esse debet? Si quid video, ita recte procedit argumentatio: Potest aliquid, quod ad conservandam rem publicam decernitur, laetum atque utile esse et merito fieri, set cavendum est ne malum exemplum constituatur; ubi inperium ad ignavos aut minus bonos translatum fuerit, ei indignissume illo exemplo abutentur, innocentes summa iniuria perdentur. Ita demum exempla triginta virorum Atheniensium et L. Sullae aptissuma sunt. Igitur talisne sententia inest in verbis *omnia mala exempla ex bonis orta sunt*, quae alio modo accipi non possunt, nisi: quaecunque mala exempla facta sunt, ea initio bona fuere? Tum *novom illud exemplum*

1) Plutarchus vit. Caes. 7 cum ita de Caesaris sententia exponat: *λόγον διῆλθε πεφροντισμένον, ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπροὺς οὐ δοκεῖ πάτριον οὐδὲ δίκαιον εἶναι μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης*, ultima verba ad hanc partem orationis pertinere adparet. Nam et Athenienses per triginta viros, et Romani per L. Sullam primo sibi inperio eorum qui malo rei publicae creverant liberati visi sunt remque publicam ab pernicie conservatam, ergo illos summa necessitate interfectos putavere.

2) Callide ita Caesarem rem instituisse, ut aliquam suspicionem moveret, fore ut Cicero alter Sulla evaderet, vix est quod moneam.

ita dictum est, ut pro universali singulare substituatur et *illud* ad tempus potissumum referatur: novom id exemplum, quod superiore tempore editum est. Minoris momenti est, quod hoc non recte per *set* obponitur praegressae sententiae — id quod recte iam Herzogius senserat —, quoniam ea difficultas tollitur facilluma emendatione *scilicet*. At gravius est, quod ita Caesar ipse vim argumentationis suae minuit, si illud exemplum, quod decreturus est senatus, bonum esse concesserit. Quod alicui merito accidit, ideo non bonum exemplum est, set malum potius, quia idem etiam in alios statuitur. Quod si dicat bonum exemplum edituros esse senatores, set futurum ut id postea malum fiat, neminem facile ab ea sententia deterreat, omnes abusum non tollere usum clament, quod utile sit nunc statuendum, abusum cavendum esse. Ex omni autem loci connexu illud perspicitur id agere Caesarem, ut quam malum sit exemplum gravissume ostendat, ut terrorem atrocissumae dominationis senatoribus incutiat. Eo spectare exempla, quae tum conmemorat, etiam inde intellegitur, quod post illa pergit: *Atque haec ego non in M. Tullio neque his temporibus vereor*, quae apertissume eius sunt, qui cum gravissumam suspicionem moverit, iniustitiae crimen ecfugere studeat. Ergo sententia illa habet, in quo merito obfendamus. Ad quae adcedit, quod nullo modo intellegimus, quid tandem homines moverit, ut cum ad *bonis* subplere *exemplis* in promptu esset, planissumam sententiam interposito *rebus* conrumperent. Quod si *ex rebus bonis* legitur, sententiam hanc esse patet: omnia mala exempla ex prosperis rerum conditionibus orta sunt i. e. prosperae rerum conditiones semper homines induxere ut mala exempla statuerent, malum esse quod in rebus prosperis bonum et utile visum erat postea demum cognitum est. Quae sententia aptissuma est ad praeccedentia: moneo vos ut caveatis ne quid inconsultius statuatis, ne malum exemplum edatis; nam usu conpertum est omnia mala exempla, cum res prosperae viderentur, edita esse; aptissuma est ad sequentia, modo pro *set* scribatur *scilicet:* natura scilicet fit, ut novum exemplum, quod felici rei publicae conditione constitutum est, ubi inperium ad minus bonos pervenerit, advorsus non merentis adhibeatur. Convenit porro ea sententia cum exemplis conmemoratis. Nam cum triginta viri, qui Athenis inperavere, et Sulla recuperata re publica cum summa licentia potestate abuterentur, quod salutare, faustum, laetum visum erat quod felicissumus sibi visus summa voluntate illis permiserat, in perniciem ac miseriam convorsum esse summo cum dolore populus cognovit. Convenit denique cum omnis argumentationis conclusione. Nunc,

Caesar inquit, omnia nobis fausta ac prospera sunt, nihil periculi timendum videtur [1]; at mala ex eo exemplo, quod decretūri estis, consequi possunt. Set quem ad modum *rebus* tuendum puto, sic in sequentibus *eius*, unde pervorsum *cives* natum, nullo artificio retineri posse arbitror.

Etiam Catonis oratio c. 52 nonnullis locis glossematis vitiata est. Primum §. 20 *res* glossema esse cum Augustini testimonium et scripturae varietas — in qua illud animadvortundum in m deesse — evincit, tum consuetudo Sallusti (cfr. Cat. 51, 11 *non ita est.* Iug. 85, 42 *verum non est ita;* contra Iug. 53, 81 *res humanae ita sese habent.* 85, 23 *et profecto ita se res habet).* Item §. 25 scripturae varietas ecficit, ut *et dubitatis* ab interpolatore profectum censendum sit. Nec minus *iam* §. 33 interpolatum esse, quod inter 𝔅 et alios vetustos libros convenit, patefacit. Postremo §. 36 *ego* quin ex glossa ortum sit, cum in vetustissumis libris aliis alio loco legatur, non dubium videtur eoque minus, quod nulla caussa reperitur, cur Cato suam sententiam aliorum graviter obponat, quippe qui D. Iunio Silano adsentiatur; nisi forte Caesarem 51, 43 *set ita ego censeo* dicere debuisse opinaris. Set difficilior est locus §. 35, qui vetustissumis libris sic traditus est: *Catilina cum exercitu faucibus urguet, alii intra moenia atque in sinu urbis sunt hostes.* In quibus *urbis*, si eo careri possit, suspectum est, cum 𝔅 omittat. Set Linkerus Em. Sall. p. 19 sq. cum hunc locum ad imitationem Cic. in Cat. I 2, 5 *Castra sunt in Italia contra populum Romanum in Etruriae faucibus conlocata, crescit in dies singulos hostium numerus, eorum autem castrorum inperatorem ducemque hostium intra moenia atque adeo in senatu videtis intestinam aliquam cotidie perniciem rei publicae molientem* conpositum arbitraretur, cum *faucibus urguet* et an dici potuisset dubitandum neque *intra moenia* recte obponi videretur, cum denique glossam *italiae*, quae in nonnullis libris inventa est, et *in* ante *faucibus* in paucis [eis vero recentioris aetatis neque ullius preti] additum graviorem conruptelam indicare crederet, scribundum censuit *Catilina cum exercitu in faucibus Etruriae agit, alii intra moenia atque in senatu sunt hostes.* Quam acutissumam et ingeniosissumam coniecturam mihi

1) Copiosius si ea Caesar explicare voluisset, haec dixisset: Nunc omnia prospera sunt: civitas ex periculo erepta, senatus auctoritas firma est; valent leges, resistitur inprobis; habemus consulem, habemus eos magistratus, qui ne potestate sua abutantur non verendum sit.

inprobandam videri eo minus timide confiteor, quod M. Hertzius, qui quam bene Linkerus de Sallustio meruerit mecum praedicat, Philol. XII 2 p. 378 advorsus eam disputavit. Ac primum quidem *faucibus urguere* neque legibus sermonis latini neque consuetudini repugnare, exemplis iam per alios conlatis Plaut. Cas. V 3, 4 (783) *omni modis miser: ita manufesto faucibus teneor*, Cic. pr. Cluent. 31, 84 *istam conciliationem gratiae Staienus tum recenti re, cum faucibus premeretur, excogitavit*, Val. Max. V 3, 2 *qui pestifera Ti. Gracchi manu faucibus obpressam* (al. *adprehensam) rem publicam strangulari non passus est*, ipse, credo, Linkerus ingenue concedet. Tum etsi Ciceronis locum quandam cum h. Sallusti similitudinem habere nemo negabit, tamen quae intercedat divorsitas non minus considerandum est. Quippe Cic. illa dixit, cum copias G. Manlius conparare incepisset, Catilina etiamtum in urbe esset atque adeo in senatum venire auderet, Cato, cum Catilina cum exercitu ad urbem adventaret, quique ab eo relicti erant, aut conprehensi essent aut profugissent. Ciceroni igitur castra in faucibus Etruriae posita esse dicere licuit, Cato recte Catilinam cum exercitu faucibus urguere dixit; Cicero ducem illius exercitus in senatu sedere dicere potuit, Cato, quamquam Caesarem in suspicionem vocavit (§. 16), tamen conprehensis principibus coniurationis si adeo in senatu hostes adsidere dixisset, obstrepentium tumultu perculsus foret. Illud certum est, quod ap. Cic. *in senatu* scriptum est, nihil caussae praebere, cur ap. Sall. idem restituendum arbitremur. Ceterum his verbis explicari *undique circumventi sumus* eaque respondere illis quae §. 24 dicta sunt *dux hostium cum exercitu supra caput est*, tum variantibus codicum paucorum scripturis nihil tribuendum esse, quoniam copiose atque adcurate Hertzius exposuit, omittunda puto. Set is ipse *intra moenia atque* et *urbis* subdita esse arbitratus est. De *urbis* quoniam 𝔅 omittit, concedo, relicuis haec mihi videntur obstare. Primum omnium ubicumque *in sinu esse* de homine dicitur, semper significat in conplexu (aut in intima familiaritate) esse. Cfr. Cic. ep. ad fam. XIV 4, 3 *Cicero meus quid aget? Iste vero sit in sinu semper et conplexu meo* (similiter ea coniuncta sunt in Cat. II 10, 22 ubi Muretus obscaenitatem quandam inesse recte sensit. Add. in Verr. lib. I 10, 27 *calumniatores ex sinu suo adposuit*), ad Q. Fr. II 13, 1 *de Pompeio adsentior tibi, vel tu potius mihi. Nam ut scis iam pridem istum canto Caesarem. Mihi crede, in sinu est, neque ego discingor.* Qua re nisi aliquid adcedat, *in sinu* de urbe non intellegetur, atque adeo qui faucibus urgueat propior esse videbitur,

quam qui in sinu est. Ea obscuritas tollitur, ubi praecedit *intra moenia*. Deinde minume inepta huic loco est gradatio, qua *intra moenia* adiuncto *atque in sinu* explicetur simul et augeatur, nec membrorum aequabilitas ita turbatur, uti ferri non possit.

Cat. 55, 1 cum plerique vetustissumi atque optumi libri *tresviros* (sic enim pro *triumviros* scribundum censeo) *quae ad subplicium postulabat parare iubet* contestarentur, in paucis *ad* erasum, in duobus supra lineam scriptum esset, omnes qui edidere Sallustium praepositionem illam uno fere consensu eiciundam decrevere. Atque omissa praepositione oratio habet quidem quod placeat et consuetudini scriptoris optume convenire (cfr. Cat. 44, 5. Iug. 12, 3. 17, 1. 35, 5. 52, 5. 54, 6. 85, 29. 56, 1. 70, 3) videatur; quod ipsum paucos illos librarios qui erasere videtur conmovisse. At contra difficile dictu est quid tandem glossatores inpulerit ut locum planissumum non inlustrarent, set tenebris obfunderent. Tum an ineptum est dici Ciceronem non modo quae subplicium postularet, set quae ipse quo illud tuto ac celeriter perficeretur inperanda putaret, parari iussisse? Cum igitur illud scribere potuerit Sallustius quod in libris est, quamvis praepositionis omissio quasi blandissume adrideat, tamen non delendam censeo. Set uti hoc loco *ad* tutari audeo, sic non possum non defendere Cortii sententiam, qui infra §. 5 *vindices rerum capitalium* delendum iudicavit, in qua plerisque viris doctis atque adeo Linkero non satis idoneis caussis motus esse visus est. Scilicet errasset Cortius, si tresviros capitales ipsos gulam perfregisse opinaretur, quod fuit carnuficum, nec vero cum *vindices rerum capitalium* tresviros dici putaret. Nam apud Cic. de Legg. III 3, 6 lex de magistratibus minoribus praecipit: *capitalia vindicanto*. Tum quid adiecta verba *quibus praeceptum erat* sibi volunt? Utrum ei carnufices, quibus praeceptum erat, distinguendi fuere ab aliis, an dicundum erat eos ante quid agere deberent edoctos atque instructos esse? Haec verba per se aptissuma sunt ad eos qui illud iussi perfecere significandos, ad *vindices rerum capitalium* relata supervacanea videntur ac paene absurda. Ad quae cum adcedat, in libris ita variatum esse, ut aliquid turbatum fuisse adpareat, Cortium recte iudicasse arbitror.

Cat. 57, 1 quod olim defenderam, *Transalpinam*, nunc abiciundum censeo, quamvis omnes libri teneant. Quamquam enim quin Catilina Allobroges sollicitatos iam ad suas copias adiungere voluerit (Drum. V p. 566 et 569) dubitari nequit, tamen scriptor, qui viam describat *(per tramites)* et eis locis, in quae ea ducit, quasi transiliens longin-

quiorem finem itineris adiungat, merito in vituperationem incurret, quod sentiens aliquis *cisalpinam*, quae scriptura in paucis libris inventa esse dicitur, conrexit. Qua re non dubium videtur, quin grammaticus quidam doctrinam aut ingeni acumen ostentare cupiens ansam dederit vitiandae narrationis.

Cat. 58, 5 *quo in loco res nostrae sint* suspectum non esset, nisi 𝔅 cum PBP[3]P[4] aliis *in* omitterent. Nam recte dici ostendunt loci, Caesaris B. G. II 26, 5 *qui cum ex equitum et calonum fuga quo in loco res esset quantoque in periculo et castra et legiones et inperator vorsaretur*, quique multis nominibus huic Sallusti simillumus Liv. VII 35, 7 *in eo enim loco res sunt nostrae ut vobis — auctor sim. neque enim maneatis an abeatis hinc deliberari potest.* Qua re iudicium inde pendet, utri codicum generi plus tribuendum sit, nec tamen illud dubium quin *in* additum quam omissum esse credibilius sit.

Cat. 60, 1 *omnibus rebus exploratis* Linkerus *rebus* uncis notavit. At quamvis Sall. Iug. 46, 6 *explorare omnia*, 90, 5 *omnibus exploratis*, 93, 5 *exploratis omnibus* scripserit (Iug. 53, 7 *rem exploravissent* divorsum est), tamen in *rebus* eo minus obfendundum est, quod fortasse Sallustius exprimere voluit Petreium non solum loci naturam et hostium aciem, set etiam cuius generis milites essent, quibus in locis qui duces curarent, ubi Catilina constitisset, exploravisse. Quod si illud propterea in suspicionem vocandum censeas, quod in duobus recentioris aetatis libris omissum, in F alio loco conlocatum est, in uno denique s[1] *locis* scriptum, profecto permultis vocabulis haec scripta Sallusti spoliare possis. Contra ab libris suspectum est, quod paulo post ante *ferentariis* legitur, *a* et cum ablativus de copiis per quas aliquid dux perficit dictus sit (vid. interpr. ad Caes. B. G. I 8), hoc exprimitur: unde duces ferentariis usi proelium conmittere possent. Postremo eiusdem cap. §. 6 quod nomen *Catilinae*, quo careri nullo modo potest, in vetustissumis libris divorso loco conlocatum, in aliis omissum est, in archetypo illud excidisse planum est atque apertum. Qua re quaerundum erit, annon ante aliquid omissum sit, cum sane desiderari possit, quid Catilina fecerit ubique vorsatus sit ante quam in hostes incurrisset.

Iug. 3, 3 qui *se* ante *fatigando* spurium iudicavere, videant an satis auctoritatis in uno P[1] (nam s[1] testimonium nihili putandum, certe non plus ei tribuendum, quam transpositioni in g[4] et g[5]) esse

putent. Nam Naz. cum *sese* exhibeat, tamen *se* suspectum non reddit et Hieronymi testimonio tum demum aliquid tribuendum videtur, cum eius codices diligenter explorati fuerint. Scilicet, num aliquid errore librarii an vere recteque omissum esse statuendum sit, cum etiam optumi libri et ne P[1] quidem talibus erroribus prorsus liberi sint, de ea re iudicium pendet ex dicendi consuetudine et loci cuiusque natura. *Fatigare* igitur ubi reflexive dictum esset, nemo adhuc ostendit, et si quod semel inveniatur propterea recte inprobari negaveris, tamen Sallustium non modo insolentius, set ad captum hominum parum perspicue scripsisse infitiari non poteris. Non magis ergo hoc loco unius libri auctoritate *se* eiciundum videtur, quam 4, 5 *et* quia P[3]Bm[2] soli omittunt. Contra eiusd. cap. 4 postquam *sum*, quod commode in recentiore primi generis familia conservatum est, in *sim* conruptum fuit, *et* contra sententiam inlatum esse, tam apertum est, ut vix de ea re disputandum videatur. Set paulo post *mei*, cum paucissumi eique malae notae libri in eo vocabulo varient, nullo modo expellundum videtur, cum praesertim vis quaedam insit, quippe ita Sallustius dicat se consilium summa animi voluntate captum mutavisse. Multo suspectius est pron. poss. 110, 3 *qua apud meum animum nihil carius est,* quoniam ibi in plerisque libris turbatum est, at ab sententia nihil obstat, quo minus optumum cod. 𝔅 sequamur; cfr. 14, 22 *animo meo carissume.* Contra 85, 27 *ex animi sententia* recte *mei* eiecisse mihi videor, quoniam in vetustissumis libris tantum non omnibus omissum est, quamquam in formulis censoriis (Cic. d. or. II 64, 260. Gell. N. A. IV 20, 3) et iurandi (Beier. ad Cic. d. off. III 29, 108) pronomen possessivum sollemniter additur. Scilicet facilius careri potest, cum praecedat *me.*

Iug. 5, 5 *Igitur amicitia Masinissae bona atque honesta nobis permansit. Set inperi vitaeque eius finis idem fuit, set* ineptum est, neque quod ego olim quo defenderem excogitaveram, neque quod Kritzius nuper dixit praegnanti sensu *inperio* totum atque indivisum regnum Numidiae significari, probari potest. Narrat Sallustius nihil aliud, nisi Masinissam ad finem vitae usque inperium obtinuisse, i. e. nulla re eius inperium conlabefactum aut infestatum esse, tum ad filium pervenisse. Cur autem illud? Cur non simpliciter post mortem eius Micipsam filium regnum obtinuisse? Facile adparet, id eum factum censere quod semper Masinissa populo romano amicus fuisset. Qua re haec verba nullo modo praecedentibus obponi possunt; rectius per *et* adiungerentur, id quod Bojesenus coniecit; at veri similius est, parti-

culam ab glossatore, qui asyndeti rationem parum perspexisset, adiectam esse (cfr. var. scr. ad 14, 7).

Multam dubitandi ansam praebet principium orationis Iug. c. 10 [1]). Ac primum quidem in verbis *in regnum meum accepi* suspectum est *meum*, quia in 𝔅Pg²l post *regnum*, in relicuis ante positum est. Et cum apertum sit hoc dici: te regio cultu atque honore esse volui, pronomen possessivum recte omittetur. Nam Micipsa in alius regnum Iugurtham accipere non potuit. Ad quae adcedit, quod si *meum* adicitur, facile Micipsa in societatem regni quod suum esset Iugurtham adscivisse videri possit. Tum *liberis* quod in omnibus libris manu scriptis legitur, iure ac merito offensioni est. Nam si illud exprimere voluisse Micipsam statuamus: sperasse se Iugurtham sibi non minorem pietatem praestiturum esse, quam filium genitori, mirum est liberos, quos utrum geniturus esset annon incertum tum fuit, conmemorari. Et recte ab aliis animadvorsum est, sic *ob benificia* etiam ad *liberis* pertinere videri. Set quid? num credibile est, cum planissuma sit sententia si *liberis* absit, ab glossatore adiectum esse? Optuma est sententia modo una littera conmutata *liberos* scribamus. Aptissume enim Micipsa ipso in principio eius orationis, qua Iugurtham ne post mortem suam fratribus hostis fiat dehortaturus est, illum admonet offici, quo ob benificia non solum sibi, set etiam liberis suis obstrictus sit, cum dicat se ea spe illum accepisse fore ut etiam liberos, quos geniturus esset, pariter ac se ipsum ob benificia amaret. Nec qui quam error semel conmissus per omnis libros propagetur teneat, qui fieri potuerit ut *liberos* in *liberis* conmutaretur, quaeret. Sequuntur verba *neque ea res falsum me habuit*, in quibus paene miror neminem obfendisse. Quid enim? nonne exspectatur *ea spes?* Certe scriptorem neglegentiae crimine liberare non poteris, si eum *ea res* pro *id* dixisse statuas, quo ipso si usus esset minus adcurate scripsisset? Num igitur *res* ex *spes* conruptum videtur? Minume, set ita censeo: *ea* ab librariis adiectum esse, quos latuerit *rem*, i. e. vera eventa, obponi *spei* i. e. rebus speratis (cfr. Cat. 20, 13. 21, 1 ibiq. locos ab aliis conlectos) [2]). Set dixerit fortasse quispiam: si *liberos* scribatur, hanc sententiam non satis recte ad praecedentia adiunctam videri; nulla enim caritatis in

1) *Parvum ego, Iugurtha, te* cum Paris. et B alteri scripturae, quae in 𝔅 est, *te Iugurtha* praeferundum putavi, quod ita *te* firmius cum sequentibus coniungitur.

2) Quintiliani (Inst. or. IX 3, 12) codicum fide me non magis conmoveri quam Sallusti librorum, nemo credo mirabitur.

fratres documenta Iugurtham edidisse. Ex quo hoc quaero: nonne quod Iugurtha familiae gloriam auxerat Romanosque ei devinxerat, etiam liberis Iugurthae commodo atque summae utilitati futurum erat, ut pro illis id fecisse videretur? Deinde cum infra legatur *gloria invidiam vicisti*, nonne quaerimus quorum hominum invidiam? Absurdumne est conciliandae gratiae caussa dici fratres omnem invidiam propter Iugurthae gloriosa facinora deposuisse?

Iug. 11, 6 quod Hiempsal dicit *ipsum illum tribus proxumis annis adoptatione in regnum pervenisse*, prorsus repugnat supra dictis 9, 3 *Igitur rex ubi ea quae fama acceperat ex litteris inperatoris ita esse cognovit, cum virtute tum gratia viri permotus flexit animum suum et Iugurtham benificiis vincere adgressus est statimque eum adoptavit et testamento pariter cum filiis heredem instituit.* Cùius pervorsitatis qui culpam Sallustio, florentissumo rerum romanarum auctori, quam librariis inponere malit, neminem futurum confido. At quaeritur, quae medicina adhibenda sit. Linkerus igitur 9, 3 conrexit *tandemque eum adoptavit.* Set nonne omnis loci connexus talis est, ut quod statim fecerit Micipsa exspectemus potius, quam quod undecim annis post factum esse ex 11, 6 adparet (nam Iugurtha non post a. 132, quo P. Scipio Romae triumphavit, in Numidiam rediit, Micipsa autem cum a. 118 mortuus sit, adoptationem non ante a. 121 factam esse adparet). Quid autem? num adoptationem Iugurthae et testamentum eodem tempore facta esse necesse est? Neque particula *et* obstat, neque res ipsa. Quod si statuerimus adoptatum esse Iugurtham statim post reditum ab Numantia, set testamentum a. 121 demum scriptum esse, inter duos locos ita conveniet, ut priori nulla vis adhibeatur, modo ex posteriore *adoptatione* removeamus. Quod ab librario sciolo adscriptum esse minume incredibile ac ne mirum quidem videtur.

Iug. 12 praepositio *in* bis negotium facessit. Primum enim an in verbis §. 5 *qui postquam in aedis inrupere* praepositio recte scripta sit, eo magis dubitandum, quod P[1], cuius fides multis in rebus spectata est, eam omittit, et alias (25, 9. 58, 1) verbum ab Sall. cum acc. coniunctum est. Tamen uni illi codici non tantum tribuendum censeo, ut omnium relicuorum consensus nihili fiat, praesertim cum per clavis adulterinas aperta porta celeriter milites incurrere, nec vero aedis per vim sibi aperuere. Nec magis Iug. 32, 4 *in*, quod optumi libri tuentur, delendum censeo, quamvis ap. Sall. semper simplex acc. adiunctus sit, cum illius constructionis munita exempla apud omnes

scriptores inveniantur (cfr. Caecil. Stat. fr. 217 ed. Ribb. *tantan hinc invasit in tua corda dulcitas*, ubi metro *in* munitur), id quod non minus de *inrumpendi* verbo valet. — Difficilius est de altero loco diiudicare *occultans se in tugurio*, quoniam ibi vetustissumi atque optumi libri praepositionem omittunt. Non dubium autem videtur quin tugurium casula sit leviter aedificata (18, 5. 19, 5. 46, 5. 75, 4) [1]); nam domus Numidarum non aliter instructas fuisse, quam ut nunc sunt illas regiones incolentium, ita ut aula casas servorum contineret, veri simillumum est. Set quamvis de aedificio exiguo cogitandum sit, tamen omissio praepositionis defendi videtur exemplis Cic. d. inp. Gn. Pomp. 3, 7. Tusc. II 15, 36. Nihilo minus confiteor magis mihi placere *in tugurio*, quippe quo exprimatur Hiempsalem initio in illud aedificium confugisse, tum in eo sese occultare studuisse.

Orationis ab Adherbale in senatu habitae c. 14 hi loci vel in suspicionem vocati vel suspecti sunt. Primum fuere, qui 3 *meorum* delendum censerent, sine idonea caussa, cum neque varietas scripturae, quae in paucis libris est, advorsus omnium optumorum consensum valeat, neque quamvis eo vocabulo recte careri possit, tamen per se inprobandum sit. Meliore iure infr. §. 9 *tuis* et 24, 3 *mei* propter 𝔅 auctoritatem spurium esse iudicatum est. §. 4 cur *mihi* eiciatur neque in libris manu scriptis quidquam caussae est, neque in dicendi ratione, neque in sententia, imo aptissume repetit atque ecfert Adherbal suo iudicio suoque sensu ita esse. At primus ego in suspicionem vocare audeo §. 5 *amicitiam*, non quo ab usu loquendi (Cic. ad fam. XIII 17. III 9, 4. Liv. VII 31) aut ab sententia alienum existumem, set quia altera librorum optumorum familia post *instituit* exhibet. Neque infitias quisquam ibit, obpositionem quae est inter gentem Masinissae et relicuos reges, gravius ecferri, si ad alterum membrum ex praecedentibus non *amicitiam* solum, set etiam *societatem* mente repetatur. §. 6 verba *me nepotem Masinissae* habere quod graviter obfendat nemo facile negabit, set cum omnes libri ea teneant, cumque insolens verborum ordo eiusdemque notionis repetitio et definitio non modo concitatae mentis sint, set adeo perspicuitatem adiuvent (nam *Quorum progeniem* longius ab verbo remotum est), huic argumento, facile ea verba ex §. 2 ab librario adscribi potuisse, haut ita multum tribuendum videtur.

1) Non dissimiles sunt cellae ostiariorum vel ianitorum apud Romanos; cfr. Becker Gall. I p. 76. Caecil. fr. 83: *habitabat in tugurio sine operculo.*

Set ne longus sim, eos locos, in quibus aliquod vocabulum glossema esse et librorum scripturis et sententia evincitur, breviter indicabo: 15, 2 *senatus*. 24, 10 *ex* (quamquam 82, 3 *ex manibus* legitur, set simili modo Cat. 46, 2 *periculis*, at 48, 4 *e periculo;* cfr. Cat. 48, 1 *ex servitute erepta).* 45, 5 *ea*. 48, 2 *passuum*. 54, 1 *iam*. 79, 2 *nos*. 85, 11 *sibi*. 93, 8 *ei*. 97, 2 *eius*. Nec magis vero fuse disputandum censeo de locis, ubi vocabulum, quod et libris satis munitum neque ab sententia alienum est, retinendum putavi, velut: Iug. 22, 2 *se*. 25, 4 *usi* (nam casu id in libro, unde multi exscripti sunt, excidisse facile adparet).

Iug. 17, 6 postquam terrae Africae natura descripta est, sic pergitur: *Genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum; plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro aut bestiis interiere: nam morbus haut saepe quemquam superat. Ad hoc malifici generis pluruma animalia.* In quibus verba *ad hoc* — *animalia* Grutero tam male praegressis adiuncta esse visa sunt, ut ab grammatico, qui quod Sallustius bestias conmemorasset, quantam copiam Africa malifici generis bestiarum haberet conmonefactus esset, adsuta esse iudicaret atque adeo, cum in Naz. post ea duodecim fere litterae erasae essent, nomen auctoris, a quo illud acceptum esset, adscriptum fuisse suspicaretur. Frontonem si novisset, fortasse eo quod apud eum illa verba omissa sunt, ad confirmandam suam sententiam usus esset. Ea argumenta nihil valere cum perspexisset Linkerus, set tamen ratione conexionis obfenderetur, verba *nam morbus* — *ad hoc* potius uncis additis seclusit. De quo eo diligentius quaerundum est, quod omnes libri manu scripti Sallusti illa verba tenent ad eosque adcessit Frontonis testimonium, quamquam verba adfert quo ostendat agri naturam non praetereundam esse, tamen satis grave et certum. Iam ut ab extremo incipiam, si verba *malifici generis pluruma animalia* sine ullo vinculo praecedentibus adiungerentur, Sallustius ne sensisse quidem censendus esset, quam parum ordo rerum naturae conveniret, quae postularet ut primum de terrae natura diceretur, tum ad bestias, denique ad homines quasi adscenderetur. Haec se, antea oblitum, nunc non praetereunda putare, certe aliquo signo indicare debebat, quale quin *ad hoc* sit, qui usum eius noverit (cfr. Cat. 14, 3. 17, 4. 21, 4. 30, 6. 31, 8. 37, 10. 44, 6. 53, 3. Iug. 6, 1. 31, 28. 49, 4. 67, 1. 111, 2) non dubitabit. Eo addito neglegentia grata fit. Set praegressa verba Linkerus, credo, eam ob caussam Sallustio indigna esse arbitratus est, quod supervacanea, quippe ex antea dictis per se conleguuda putaret.

Quod mihi quidem secus videtur. Nam profecto duri et asperi iudicis est, scriptori nihil, quod quo minus acutorum hominum inbecillitatem adiuvet adiungat, ignoscere. Et num prorsus supervacanea sunt illa verba? Nonne etiam, qui acriori ingenio et peritior esset, si illa abessent, in eum errorem induci potuit, ut nullos esse in Africa morbos putaret? Nolim igitur vituperari scriptorem, qui cum dixisset plerosque homines senectute dissolvi, nisi qui violenta morte ante extremam aetatem abrepti essent, adiungendum censuerit, morbos quidem in Africa esse, set adeo firma incolarum corpora, ut rari eis frangerentur.

Difficile est de Iug. 24, 2 iudicare: *non meá culpa saepe ad vos oratum mitto.* Nam *ad* salva sententia et omitti et adici posse nemo negabit. Omitti iubet 𝔅, adici omnes relicui libri. Set cum obiectum ad supinum relatum rarum sit (Krüger. gr. lat. §. 483 ann. 1 p. 635), cumque *vos* magis ecferatur si per praepositionem ad *mitto* referatur, quam si ipsum ab *oratum* pendeat — ecferundum autem est, quoniam se excusat Adherbal, quod saepe *senatui* negotia facessat — omissionem sive errori sive conrigendi studio eius, qui 𝔅 auctor fuit, tribuendum censeo.

Iug. 31, 14 *metum ab scelere suo ad ignaviam vostram transtulere; quos omnis eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coëgit*, verba *eadem metuere* ex glossemate nata esse adparet, primum quia singularis praedicati *coëgit* subiecta tamquam in unam notionem coalescere ostendit, id quod fieri non potest, si tria illa retineantur; deinde quod cupiditas et odium metum conplectuntur — nam metuimus ne quae cupiamus non eveniant, quae oderimus accidant; tum quoniam pervorsum est eosdem qui modo omni metu se liberasse dicti sint, tamen metu in unum globum coactos esse dici. Atque ut concedamus metum inter homines societatis vinculum quoddam esse, tamen ubi societas iungitur iam non metus adest, set prohibendi ac defendundi studium. Qua re recte Cat. 20, 4 *nam idem velle atque idem nolle ea demum firma amicitia est.*

Quam multa glossemata in textum Sallusti inlata sint, ostendunt loci Iug. 31, 17 ubi *montem*, et 32, 5 ubi *praetor*, pro quo alii perperam P. R. exhibent, optumorum librorum consensu reiciuntur. Set admirabilius quod 35, 1 liber omnium vetustissumus P solus *profugus ex patria abierat*, relicui omnes *ex Africa abierat* praebent. Quorum utrum glossema tibi videtur esse? Mea quidem sententia hic locus documento est, quam facile glossemata vera scriptura remota per omnes libros propagata sint. Contra in notissumo illo Iugurthae dicto

eiusd. cap. 10, quamvis interiectionem saepissume ab librariis prave inlatam esse constaret, tamen eam ex $P^1G\mu$ recipiundam duxi, cum et relicuorum scriptorum testimonia eam munirent, et gravitas quaedam ad sententiam adcederet.

Iug. 38, 2 multi exstiterunt qui verba *ita delicta occultiora fore* defenderent, rati eis caussam adferri, qua Iugurtha Aulum Albinum permovisset, uti se in abditas regiones sequeretur. Iam quamquam per se intellegitur A. Albini non minus quam Iugurthae interfuisse ne delicta patefierent atque evolgarentur, tamen neque illud dici necessarium fuit — spes pactionis i. e. pecuniae capiundae (37, 3) satis movebat Aulum, ut caecus periculi sui oblivisceretur neque aliis incitamentis egeret — et obscuriora sunt verba, quoniam quibus occultiora futura fuerint quaeritur. Et qui sperari potuit, quod inspectante exercitu fieret, etiamsi in abditis regionibus, occultum fore, Romae nihil aut incerta cognitum iri? Rem autem conficit, quod scriptura optumis testimoniis tradita *fuere* est. Quam si teneas, non multo acumine opus est, ut ea verba glossematis speciem prae se ferre intellegas.

Iug. 40, 3 *Set plebes incredibile memoratu est quam intenta fuerit quantaque vi rogationem iusserit* quin Kritzius verba volgo addita *decreverit voluerit* iure ac merito deleverit, nemo dubitabit, cum nunc constet vetustissumos et optumos libros manu scriptos ea non habere, et facile adpareat librarios verbum sibi minus cognitum (cfr. tamen Iug. 73, 7. 84, 1. 85, 11) inlustrandum atque explicandum putasse.

Set mira quadam sorte accidit, ut qui multa aliis viris doctis suspecta defenderim, ipse alia advorsus relicuorum editorum nostrae aetatis sententiam in suspicionem vocem, id quod testimonio erit, me non caeca quadam pertinacia, set libero iudicio codicum scripturas defendere. Iug. igitur 41, 1 omnes scripsere *Ceterum mos partium popularium et senatus factionum ac deinde omnium malarum artium paucis ante annis Romae ortus est.* At cum vetustissumi libri PP^b al. *senatores* exhibeant, in quod quo modo *senatus* conrumpi potuerit non intellegitur, in relicuis autem libris inter *senatorum* et *senatus* variatum sit, cum *senatus* in Naz. deesse Gruterus testetur, cum denique in m et m^2 *popularium* et *senatus* al. ma. supra lineam scripta sint, *senatus* certe iure suspectum esse nemo, qui artis criticae peritus sit, negabit. Quod si removetur, *popularium* relinqui adeo membrorum aequabilitas vetat. Set num ea vocabula recte omitti possunt? Igitur *partes* de populi partibus (Iug. 43, 1) dictum ab Sallusti con-

suetudine non alienum esse intellegitur ex Iug. 40, 2 et 3 et 73, 4 nec quidquam obstat quo minus 42, 5 de eisdem solis cogitetur. *Factionem* autem semper dici ad obtinendam in re publica initam societatem, ergo per se de optumatibus intellegi, cum ex Cic. d. Rep. III 14, 23 constat, tum usus Sall. docet (cfr. Cat. 34, 2. Iug. 31, 1 et 4. Fr. III 59, 3 et 8, neque dissimile est Iug. 29, 2; certe M. Scauri factio fuit nobilitas). Quae cum ita sint, nonne adparet illa duo vocabula *popularium* et *senatus* librariis potius accepta referunda esse quam scriptori. Ceterum eiusd. cap. 10 iam in var. lect. significavi, quoniam *permixtione* vetustissumi et optumi libri tenent, et in *oriri* variatur, verba *et dissensio civilis* et *oriri* mihi ex glossemate nata videri, quippe quo *moveri civitas* explicatum fuisset: non quo recte omnia dicta esse negarem, set civitatem tam vehementer permotam esse, quam in permixtione terrae fieri consentaneum sit, non minus recte dici videbatur.

Iug. 49, 1 *suorum* ab libris non admodum suspectum esse facile concedo, at id vocabulum non modo superfluum, set paene absurdum esse contendo. Quorum enim aciem extenuare potuit, nisi suorum? Talia dicere non est scriptorum paulo elegantiorum et quisquilias fugientium. Cum igitur aliquid suspicionis codicum scripturis moveatur, tollendum illud arbitror. Nec minus 50, 3 *peditum*, quod necessarium esse nemo contendet, removendum censeo, quoniam in recentiori optumorum librorum familia, quamvis in eo saepe ordo verborum mutatus sit, tamen eo loco positum est, quo ferri nequit: *montem occupat peditum*. De 53, 7 cap. V dicam.

Iug. 54, 5 paene miror ab recentioribus editoribus praeter Kritzium *in acie* intactum relictum esse. Quamquam enim qui libri omittunt *in*, non tanta fide sunt, uti casu omissam esse praepositionem negandum videatur, tamen quin recte eiecta sit, dubitari vix potest. Nam aequabilitas membrorum tollitur ea addita — variare orationem amavit Sall. set in dissimili re —, neque ullum exemplum reperitur, ubi cum de modo pugnandi sermo sit, *in* adiunctum legatur (cfr. Iug. 97, 4 *non acie neque ullo more proeli*) et ne ratio quidem ut ea adiungatur concedit, quoniam *in acie pugnat* is, qui acie instructa pugnat, non qui acie instruenda bellum gerit. Idem discrimen intercedit inter *iure vindicare* et *in iure vindicare* (Cic. d. or. I 10, 41. Piderit zur Kritik u. Exegese v. Cic. d. or. Hanau 1858 p. 15).

Iug. 58, 4 sic editur: *Interim Metellus cum acerrume rem gereret, clamorem hostilem a tergo accepit.* Set ea scriptura paucorum

ac recentiorum librorum est, vetustissumi et optumi *clamorem vel tumultum hostilem* exhibent, unde in proxumis *cl. et tumultum*, in sequentibus aliis aliud factum est. *hostilem* solus M^2 sup. lin., pro eo *hostium* unus T. Igitur alterum utrum *clamorem* aut *tumultum* glossema esse certum. Plerique *tumultum* iudicavere, credo quod per *vel* alteri adiunctum esset. At multi inveniuntur loci, in quibus glossema ante vocabulum ab scriptore scriptum inlatum sit. Et utrum veri similius est explicatum esse, *clamorem* an *tumultum?* Linkerus autem *hostilem* in suspicionem vocavit; quibus de caussis ego equidem non perspicio. Nam neque libri quidquam suspicionis movent et, ut abesse posse negandum non est, sic recte adiectum facile intellegitur. Profecto enim maius periculum fuit, si Metellus non solum tumultum a tergo accepit, set eum hostilem, i. e. ab pugna cum hostibus ortum esse persensit (cfr. ind. s. v.).

Iug. 61, 4 ad hoc tempus volgatum est *et inde vadibus datis clam Massivae de nece iudicium fugerat.* Ac *de Massivae nece,* quem ad modum ego olim et nuper Gerlachius edidimus, cum optumorum librorum scriptura sit, quin in textum recipiundum sit, eo minus dubitari potest, quod Sallustius numquam praepositionem inter genetivum et substantivum posuit, nisi in membris relativis (Iug. 4, 2. 28, 4. 30, 3. Fr. I 10), id quod etiam Iug. 14, 1 *in locum* ex glossemate natum ac veram esse 𝔙 scripturam *loco* praeter alia argumenta planum facit. Iam quod in nonnullis atque adeo vetustis codicibus *de* aut loco suo motum aut omissum est, ad eam suspicionem adducit, glossema in verba scriptoris inlatum eius expellendi caussam praebuisse, et cum *clam* in optumis libris vel desit vel supra scriptum sit, quid apertius quam id ex loco 45, 9 a glossatore huc translatum esse? Nisi forte necessario exprimundum fuisse credis, eum qui iudicium fugisset, id clam fecisse.

Difficilluma verba sunt Iug. 69 extr. Ponamus primum recte scribi, quod P^1 prima manu cum paucioribus libris exhibet quodque volgo editum est, *nam is civis ex Latio erat;* duo tum quaerenda sunt, qui recte dicatur *civis ex Latio* et quo modo ea res ad inlustranda vel confirmanda praegressa pertineant. *Civis* igitur *ex Latio* ubi dictus aliquis esset, nemo ne ullum quidem veterum scriptorum locum ostendit, at pauci num recte dici posset dubitavere. Ac Niebuhrius quidem H. Rom. II 75 Sallustium, teste Gellio X 20, 10 proprietatum in verbis retinentissumum, eam locutionem obsoletam ex prisca antiquitate repetivisse censuit. Quod credo vir ille inmortalis memoriae non

dixisset, nisi ad confirmandam suam de antiqua Latinorum conditione pertinere arbitratus esset. Nam pervorsum fuit, si Sallustius, quem Gellius eod. l. consuetudini non cedere non potuisse monuit, de iure dicens pro eis vocabulis, quibus illa aetate publice Romani utebantur, obsoleta, quae nemo tum intellecturus esset, revocavisset. Quod si quis quo minus diligenter in talibus vorsatum eum esse ostendat, nos ad locum Iug. 40, 2 remiserit, ubi *per homines nominis latini ac socios Italicos* usui sollemni repugnare ostendit Momms. H. R. ed. II. I p. 400 n. 2, nihil efficiet, quoniam quamvis a consuetudine abhorreant, tamen rei ac veritati ea verba conveniunt [1]; set hominem nominis latini, quamquam certis conditionibus — illa aetate iam artius circumscriptis — civitatem Romanam nancisci poterat (Marquardt Ant. Rom. III 1 p. 38 sqq. Momms. l. c. I p. 776), tamen si quis *civem ex Latio* adpellasset, omnes uno consensu reclamassent, Latinos peregrinos non civis esse. *Civis ex Latio* nemo dici potest, nisi qui civitate romana retenta in Latio habitat (ut *G. Servilius civis romanus ex conventu Panormitano* est ap. Cic. in Verr. V 54, 140), aut qui cum antea nominis latini fuisset (Latio oriundus) civitatem romanam adeptus est. Quo modo si verba accipiuntur, convenit inter Sallustium et Appianum qui p. 253 Bekk. Turpilium ἄνδρα Ῥωμαῖον dixit, et Plutarchum, secundum quem (Mar. c. 8) ἦν ἐκ πατέρων ξένος τῷ Μετέλλῳ. At altera quaestio oritur, quo verba illa pertineant. Iam constat lege Porcia sanctum fuisse ne in morte condemnatos verberibus prius animadvorteretur (cfr. Cat. 51, 22. Liv. X 9. Cic. in Verr. V 63, 162. pr. Rab, 4, 12. de Rep. II 31, 53. Drum. V p. 95. Göttling. Gesch. d. Röm. Staatsverf. p. 427. Pauly. R.-Enc. IV p. 992 sq.). Quam legem quamquam extra urbem nonnunquam neglectam esse scimus (Pauly. R.-E. VI p. 2467), tamen si Turpilius civis Romanus fuit, verba illa, de quibus agimus, prorsus pervorsa sunt, neque ullo modo defendi possunt, nisi ut antea excidisse nonnulla statuamus, quibus Sall. inprobandum fuisse illud subplici genus dixisset. Neque neglegendum est, utique mirum esse, cur Sallustius *civis ex Latio* dicere, quam simpliciter civem Turpilium fuisse conmemorare maluerit. Set ne levius in re tanta pervestiganda vorsemur, num probari ea verba possint, si Turpilium Latii iuris fuisse statuamus, sive id emendando *non civis set ex Latio*, sive alio modo effici volumus, quaerendum videtur. Pro-

1) Si aliqua suspicionis caussa ab codicibus praeberetur, *Italicos* ex glossemate natum arbitrarer, eo minus dubitanter, quod ipse Sall. 42, 1 recte *per socios ac nomen Latinum scripsit.*

fecto tum haec verba recte adiecta esse adpareret, quo explicaretur, cur Turp. ante verberatus esset. Tamen res dubia est. Nam cum Plutarchus G. Gracch. c. 9 memoriae hoc prodiderit: *ἔτι δὲ ὁ μὲν (Γ. Γρακχ.) τοῖς Λατίνοις ἰσοψηφίαν διδοὺς ἐλύπει, τοῦ δὲ ὅπως μηδὲ ἐπὶ στρατείας ἐξῇ τινα Λατίνων ῥάβδοις αἰκίσασθαι γράψαντος ἐβοήθουν τῷ νόμῳ*, nisi lex illa aut non perlata aut mox abolita fuerit (Göttling. l. c. p. 427 sq. Pauly. R.-E. IV p. 992 sq.), ita illum verberatum esse explicari non potest. Et cum etiam post legem Porciam in castris verberibus in civis Romanos animadvorsum esse constet, nullum aliud discrimen fuit, nisi quod fortasse saepius Latini verberati sunt; quod qui ita removere studuerunt, ut *verberatus* hoc loco de fustigatione intellegendum esse statuerent (Iacobs. Cless Interpr. Germ. p. 158), cuius in socios usus fuisset, ut in civis vitibus animadvorsum, apertissume, quod nemo Romanus in eo verbo invenisset, inesse statuerunt, Sallustioque obscuritatis et pervorsitatis crimen inposuerunt. Set fatendum est, si verbis illis Turpilium nominis Latini fuisse significetur, omnia planiora ac veri similiora esse. At *civis ex Latio* id significare non potest, et ne ea quidem satis testata scriptura est. Nam vetustissumi omnes in *civis ex collatio* consentiunt; at antiquissumum fuisse *civis collatio* ex P (ubi *ex* supra scriptum est) et P[1], ubi *ex latio* in *collatio* conrectum est, adparet. Quod quo ducit? Scilicet veram scripturam esse *nam is civis*, *non ex Latio erat*. Quae cum ita sint, si librorum testimoniis aliquid tribuendum, ante ea verba aliquid excidisse statuendum erit. At num ea verba Sallusti sunt? Minume. Nam credibile non est eum, qui 67, 3 Turpilium *inprobum intestabilemque* dixisset, genus subplici vituperasse, certum videtur eum Metellum potius excusaturum quam reprehensurum fuisse; tum *is* habet quod glossema sapiat; denique pro *erat* certe scripsisset S. *fuit.* Qua re mea quidem sententia verba illa reliquiae sunt longioris glossae marginalis, qua aliquis, doctrinae copiam suam effundens, monuerit, non debuisse Turpilium necari verberarique; nam eum non latinum set civem fuisse.

Iug. 71, 4 *et* quod summo consensu optumi libri tuentur, non recte a plerisque per glossatorem adiectum putatum est. Quid enim? Nonne Sallustio rem sic narrare licebat: Qui postquam litteras adlatas audivit eamque ob caussam (i. e. *et)*, quod opera aut ingenio suo opus esse arbitrabatur, neque arcessitus neque aditu dato tabernaculum introiit, epistulam facile repperit? Contra quod in plerisque libris paulo post legitur *et rem omnem uti acta erat ex perfugis cognovit* vitio-

sum esse facile perspicitur. Nam primum quod P[1] *ex servis* superscr. *vel ex perfugis*, g[2] *ex scurris*, h *ex servis perfugis*, alii pauci *ex profugis* exhibent, ea re ad illam suspicionem adducimur, ut librarios narrationem explendo magis perspicuam reddere voluisse credamus. Deinde qui tandem illi perfugae fuerint? Dignumne fuit diligenti scriptore rerum perfugas Romanos conmemorare, cum antea praesidium eorum secum habuisse Nabdalsam non significasset? Tum si *ex servis* vera fuit scriptura, quo tandem modo id in *perfugis* conrumpi potuit? Denique quid res postulat? Nonne omnia Nabdalsam coniectando suspicari potuisse manufestum est? Quis introierit tabernaculum, fortasse a praesidibus vel servis percontatus est, aut negotiorum suorum curatorem subito discessisse ab eis, qui in vicinia erant, conperit, set relicua omnia nisi coniectura adsequi non potuit; quare requirimus, quod significet: eum perspexisse quod factum erat ita, ut vere factum erat, ut verbo *cognovit* nihil addendum fuisse adpareat. Ceterum veri non dissimile est *ex perfugis*, cum 73, 1 scriptum esset in pagina advorsa, fortasse ad marginem subpletum, ab librariis ad hunc nostrum locum translatum esse.

Iug. 72, 2 *civis hostisque iuxta metuere* Linkerus *que* iniuria videtur suspectum habuisse. Neque enim quod particula praeter Commelinianum in tribus eisque non optumae notae libris manu scriptis omissa est, satis idoneum est ad eam damnandam argumentum, neque ipsa ab consuetudine Sall. aliena (cfr. Cat. 2, 8. 61, 6. Iug. 67, 2. 85, 47. 88, 1), neque denique ea addita huius loci natura vitiatur [1]). At paulo post *experrectus,* quoniam Diomed. p. 376 K. ob id ipsum vocabulum hunc locum conmemoravit, pro eo quod libri exhibent *excitus* vel *excitatus* necessario restituendum; quod autem in P scriptum est *exercitus*, non ex *excitus* errore factum videtur, set cum archetypi scriptura obscurata esset, male scriptum conruptelae caussam praebuisse.

Quam licenter Sallusti oratio glossematis conrupta sit, testimonio est locus Iug. 76, 3. Primum enim libri manu scripti vel *deinde iubet locis*, vel *deinde duobus locis*, vel *deinde iubet duobus locis* exhibent. At *iubet* ferri non potest, non quo infinitivus activi advorsus usum dicendi pugnet (vid. quos in priore editione laudavi), set quia omnis loci natura ut de rebus factis non iussis dicatur postulat. Illud quidem dubitari potest, utrum *iubet* ab librariis infinitivos histo-

1) *Que* in plerisque libris adiectum est 75, 4, ubi cum P et P[1] cum nonnullis aliis codicibus omittant, non dubitavi omittere.

ricos non concoquentibus adiectum, an ex *duobus* conruptum sit. Nam per se nihil obstat, quo minus Metellum, postquam moenia vallo fossaque circumvenit, duobus non pluribus simul locis murum adgressum esse statuamus. Set cum quae infra leguntur *murum arietibus feriri* satis perspicue ostendant multis undique locis Romanos murum subruere conatos esse, veri simillumum videtur, *duobus* ex *iubet* ab eis factum esse, qui id verbum contra consuetudinem dicendi et rei naturam dictum intellexissent. At tum in omnibus libris sequuntur haece: *vineas superque eas aggerem iacere*, in quibus *superque eas* male inlatum esse omnes nostrae aetatis editores arbitrati sunt praeter Herzogium, qui cum *super* locale ineptum esse intellexisset, pro *praeter* dictum putavit, conl. Tac. ab exc. d. A. III 63 *consules super eas civitates quas memoravi, aput Pergamum Aesculapii conpertum asylum retulerunt*, id quod probari nequit, quoniam is usus praepositionis *super* posteriorum tantum scriptorum et poëtarum videtur fuisse, apud Sall. certe nullum exemplum est, multoque magis quod eo addito narratio languida ac putida fieret. Tum *et* cum in P¹ optumo libro desit et oratio tripartita optume huius loci colori conveniat, omittendum erit. Quod si conprobaveris quin *aggerem*, quod Linkerus uncis inclusit, retinendum sit minus dubitabis, praesertim cum neque in sententia neque in libris quidquam sit, quod suspectum reddat.

Cum tam saepe Linkero oblocutus sim, ut paene verear, ne studio quodam eius sententias inpugnare videar, gaudeo quod mihi cum eo convenit Iug. 77, 2 *Nam Leptitani iam inde a principio belli Iugurthini ad Bestiam consulem et postea Romam miserant amicitiam societatemque rogatum* vocabulum *Iugurthini* ex glossa fluxisse. Quamquam enim in libris manu scriptis non tanta varietas est, ut glossematis suspicio magno opere confirmetur, tamen quod bellum intellegundum sit, ita perspicue relicuis significatum est, ut id glossatore potius quam scriptore superflua et putida fugiente dignum sit.

Iug. 79, 1 *eam rem nos locus admonuit* Cortio adsentior *nos* eiciundum esse, non quo recte dictum esse negem, set quia varietas scripturae luculenter ex margine aut interlineari spatio in verba scriptoris inrepsisse ostendit. De *eam rem* nunc cfr. Müller Philol. IX p. 621 n. 16.

Iug. 85, 10 *hominem veteris prosapiae ac multarum imaginum et nullius stipendi* sane suspectum est *ac*, quoniam 𝔅g² omittunt, P²P³B *aut* exhibent. At asyndeton ferri vix potest, quoniam prioribus duobus tertium contrarium *et nullius stipendi* adiungitur. Ac facile aliquis in eam opinionem adducatur, ut *veteris prosapiae* glossema

arbitretur, ad inlustrandum *multarum imaginum* adscriptum. Set tamen *multarum imaginum* novi aliquid adiungit, quod ad definiundum id quod latius pateat, pertineat, in quo genere copulativas particulas et *atque* vel *ac* potissumum usurpari ostendi olim ad Cat. 2, 9. 3, 4. Iug. 107, 2. Eiusd. cap. §. 11 scripsi: *ita plerumque evenit uti quem vos inperatorem iussistis, is inperatorem alium quaerat*, quamvis 𝔅 multique libri manu scripti *is sibi inperatorem* exhiberent. Primum enim relicuis vetustis libris glossematis suspicio movetur; tum per se perspicuum est, quo modo verba sint intellegunda, quippe cum praecedat *sumat aliquem ex populo monitorem offici sui;* denique augetur vis et gravitas sententiae, cum Marius dicit eum, quem inperatorem populus iusserit, alium quaerere, qui vere illi inperator sit. Paulo post 12, cum 𝔅 cum nonnullis optumis alterius generis libris consentiat cumque gravior sit oratio, si illi non solum acta maiorum, set etiam Graecorum praecepta legere dicantur, probo quod Linkerus recepit *et acta maiorum*. At nulla caussa est, cur infra 23 *eorum* advorsus summum optumorum librorum consensum eiciamus. Contra 29 𝔅 verum servasse cum ratio ostendit — quippe advorso pectore cominus pugnans volnera excipit, set advorso corpore volnerari potest aliquis etiam eminus — tum quod in P et P^1 illud super *corpore* pro var. lect. scriptum est. Porro 30, cum libri vetustissumi alii *quae egomet plurumis laboribus et periculis quaesivi*, alii *ego meis plurumis*, pauci *egomet meis plurumis* exhibeant, hoc probandum puto. Neque enim absurdum est dicere Marium se nobilitatem non solum ipsum, set etiam summa suarum virium contentione ac periculo quaesivisse, et veri similius est alterum propter similitudinem litterarum excidisse, quam librarios orationem subplendam arbitratos esse. — Quamvis autem verendum sit ne multis nimis suspiciosus videar, tamen libere quae de eiusdem orationis §. 41 sentiam exponam. Ubi postquam Marius acerbe invectus est in nobilitatem ita: *Quin ergo quod iuvat, quod carum aestumant, id semper faciant: ament potent, ubi adulescentiam habuere ibi senectutem agant*, haec adiciuntur: *in conviviis, dediti ventri et turpissumae parti corporis*. Scripturae paene nulla est varietas; nihili enim est, quod 𝔅 et P^1 frequenti vitio *convivis* exhibent, nec libris $p^6r\gamma$, qui *et* omittunt, advorsum relicuorum omnium consensum quidquam tribuendum. Iam per se adparet extrema verba praegressis *ament potent* ita respondere ut chiasmus admissus sit, *ventrem* ad potationes, *turpissumam partem corporis* ad amores spectare. Quod si ita est, *in conviviis* parum placet. Nam

ratio postulat, cum quae ad duas res spectent sequantur, ut etiam duo praecedant. Dixerit fortasse quispiam: *convivia* utrumque conplecti; esse talia, ad quae scorta adhibeantur, in quibus et ventris cupiditatibus et lubidinibus amoris indulgeatur; at id probari nequit, quoniam ita tecte et artificiose loqui minume ingeni Sallustiani est, et ipse scriptor Cat. 7, 4 plene ac distincte dixit *magisque in decoris armis et militaribus equis quam in scortis atque conviviis lubidinem habebant.* Quod si obposueris infra *epulas* solas conmemorari *(quibus illa epulis iocundiora sunt)*, aliud est praegressum omittere, aliud id quod alteri adposito respondeat neglegere. Quid igitur? utrum aliquid excidisse statuamus, an *in conviviis* glossema esse? Hoc mihi quidem veri similius videtur. In eis quae sequuntur *pulverem* om. 𝔅T, sup. lin. m. Alterum ex glossemate ortum esse vel inde adparet, quod Sall. *et alia talia* nunquam nisi uno non pluribus praecedentibus dixit (Iug. 40, 2. 44, 5. 62, 2. 64, 3. 81, 2. 85, 10. add. 32, 1)[1]), id quod eo magis tenendum, quia consuetudo Romanorum sic postulat. At utrum glossema est? Facile intellegi puto *sudorem* ad *pulverem* explicandi caussa adscriptum esse. Quem ad modum hoc loco auctoritate 𝔅 aliquid male adiectum esse statuimus, sic cur ex eodem infra *omnibus* ante *flagitiis* receperimus omnes perspecturos confido. Quem ad modum autem supra propter leges sermonis latini *sudorem* eiciundum censui, sic eaedem me permovent, ut 45 *Nam quae ad hoc tempus Iugurtham tutata sunt, omnia removistis, avaritiam, inperitiam atque superbiam* cum libris recentioribus primi generis *atque* contra ceterorum consensum removendum arbitrer. Neque enim recte dixeris posteriora duo in unum coniuncta primo ἀσυνδέτως adiungi (vid. quae olim ad Iug. p. 120 disputavi), neque tertium prae ceteris ecferundum fuisse (= et adeo, et etiam). Paulo post §. 47 cum vetustissumi et optumi libri exhibeant *Egomet in proelio aut in agmine consultor idem et socius — vobiscum adero*, iniuria *aut* ab editoribus praeter Gerlachium pro additamento librarii habitum est, neque ego ipse recte de hoc loco olim iudicavi. Nam cum duplex sit genus periculorum, quae in proeliis adcidant et quae in itineribus, nec cum agmine incedunt milites proelio simul decertant, recte hae notiones per *aut* disiun-

1) Scilicet ubi duo praecedunt, haut raro *ceterus* et *alius* per copulativam particulum adiunguntur, Cat. 10, 4. 13, 2. 32, 2. 52, 36. 39, 2. Iug. 1, 3. 3, 2. 39, 1. 64, 1. Set quod ubicumque libri viam monstrabant id conrexi, velut 86, 1, non vereor ne in peritorum vituperationem incurram.

guntur (cfr. Iug. 53, 3 *collis aut noctis auxilio integri abeunt.* ' Hand. Turs. 1 p. 541).

Iug. 89, 5 de regione, quae est inter Capsam et relicuam Numidiam, haec leguntur: *alia omnia vasta, inculta, egentia aquae, infesta serpentibus, quarum vis sicuti omnium ferarum inopia cibi acrior; ad hoc natura serpentium ipsa perniliosa siti magis quam alia re adcenditur.* Scripturae varietate, quae in libris invenitur, unum vocabulum *ipsa* suspectum fit, tamen haec verba ab Sallustio sic non scripta esse recte iudicavit Linkerus, quamquam longius mihi progressus videtur esse cum omnia haec *inopia cibi* — *pernitiosa* eiciunda censuit. Nam quod ap. Serv. ad Verg. Ge. III 434 ex hoc loco referuntur *quod genus siti magis quam alia re adcenditur*, inde, quoniam grammaticus verbis ad inlustrandum *asperque siti* utitur, atque omnino non de scripto, set de memoria ea relata esse adparet, certe non ecficitur, illa *inopia cibi acrior* ab Sallustio scripta non esse. Num vero ratio obstat, quo minus utrumque ab eo conmemoratum esse credamus? Quid aliud voluit, quam ostendere naturam eius regionis plurumum ad exasperandas serpentis conferre? Cum igitur praecedat et *vasta inculta,* qua re inopiam cibi fuisse intellegitur, et *egentia aquae*, cur Sallustius ibi omnia quae ad adcendendam vim serpentium pertinerent fuisse coniuncta, et inopiam cibi et sitim, dicere non potuerit non capio. Quid ergo displicet hoc loco? Scilicet quod quamvis praecedat *vis*, tamen sequitur *natura serpentium ipsa pernitiosa.* Quae verba si removeris — quippe *ipsa* ab libris suspectum est neque librarium vocabulum *vis* explicare voluisse ab specie veri abhorret — nonne relicua omnia plana sunt? Dixeris fortasse: nimis multa verba esse, quam quae Sall. brevitatis studio con veniant. Audio: at ex eis, quae tradita sunt, de scriptoris ingenio iudicare, non ex ea opinione, quam de hoc inbiberimus, de illis decernere debemus. — Eiusd. cap. §. 8 *illis*, quo careri posse nemo negaverit, ab librariis additum esse intellegitur ex P^1 et P^4.

Iug. 91, 1 Linkerus verba *maxuma vis utrium effecta* uncis additis spuria sibi videri indicavit, quae sententia quibus argumentis confirmetur, non video. Nam primum, quod in P^3B solis *effecta utrium* legitur ad suspicionem confirmandam parum valet, tum quamvis concedam hominem acutum per se intellegere quam magna vis utrium effecta fuerit, tamen cur absurdum sit, si Sall. id quod cura Mari effectum fuerit copiose narret, praesertim cum id gravissumi ad relicuam difficultatem superandam momenti fuerit, non perspicio; denique

Sall. *ibi* aut novum membrum incipere semper voluit (Cat. 11, 6. 32, 1. Iug. 11, 5. 49, 6. 68, 3. 76, 6. 81, 1. 101, 6. 108, 1. Fr. II 48. inc. 15) aut postposuit, neque hoc loco eodem modo dictum esse potest quo Iug. 58, 3 *sin* — *ibi vero*. Eiusd. cap. autem pars extrema quanto opere Sallusti libri glossematis inquinati sint ostendit. Nam cum *coërcitum* explicatione egere librarii arbitrarentur, *ante* adiecere, quod cum in P[1] superscriptum, in recentiore familia omissum sit, glossema esse perspicuum est.

Iug. 92, 2 Kritzius etiamnum verba *modo verum etiam casu data*, quae in paucissumis libris, quosque eleganter interpolatos esse 21, 4 iam supra cognovimus, adiecta sunt, retinuit. De quibus ut recte iudicare possimus, primum quaerendum est quid sit *in virtutem trahere*. Cum *trahere ad aliquem* sit cum contentione aliquid alicui conparare, tribuere, conciliare studere (cfr. Liv. I 7, 1: *at hi numero avium regnum trahebant*. IX 28, 6 *captae decus Nolae ad consulem trahunt*), *in virtutem trahere* nihil aliud significare potest, quam virtuti vindicare studere, virtuti alicuius tribuere, ostendere quam aliquid virtutis sit, ut similia sint *rem in superbiam vortere* Iug. 82, 3, *modestiam in conscientiam ducere* 85, 26, *in lubidinem vortere* 41, 5. Quae cum ita sint *casu data in virtutem trahebantur* minus proprie dici adparet; ad gloriam augendam pertinent, quem ad modum de Tiberio, qui apud patres nulli ante Romanorum eiusdem fastigii viro geminam stirpem editam quin iactaret non temperavit, Tacitus ab exc. d. Aug. II 84: *nam cuncta*, *etiam fortuita*, *ad gloriam vertebat*. *Non bene consulta*, i. e. audacius et alacrius suscepta, quoniam singularis animi magnitudinis esse videntur, in virtutem trahuntur, sive inprudentia pro virtute habetur. Si talia forte conriguntur, gloriam pro culpa inveniunt, ut ipse Sall. 94, 7 dicit, set etiamsi fortuna non faverit, tamen virtuti tribuuntur ab volgo inperito. Quae ita intellegi nolim, quasi omnino *casu data in virtutem trahebantur* dici potuisse negem, unum illud adparere puto, tantum abesse, ut Sallustius zeugma admisisse putandus sit, cum ex eo, quod vere ad *casu data* solum referri posset, ad prius communis notio *gloriam augebant* intellegi voluerit, ut quod priori optume conveniret, etiam cum altero minus proprie iunxisse censendus sit. Tum scriptorem de *non bene consultis* tantum cogitasse extrema verba ostendunt: *credere illi aut mentem divinam esse aut deorum nutu cuncta portendi;* in quibus *portendi* esse futura indicari constans eius usus demonstrat (cfr. Cat. 47, 2. Iug. 3, 2. 63, 1); diligentissumus quippe est in talibus periodis ita conformandis, ut

postrema prorsus primis respondeant. Ad quae cum adcedat quod pauci novissumae originis et ei interpolati libri illa verba soli exhibent et ne prorsus quidem inter se consentiunt, num dubium videtur, ea glossatoris esse? At quo modo quispiam adduci potuit, ut ea adscriberet? Scilicet, cum intellexisset de eis non bene consultis dici, quae prosperum tamen eventum habuissent, memorque esset infra de temeritate per fortem conrecta dici, lecturos de ea re admoneri voluit.

Iug. 92, 7 non iniuria mihi videor verba *et aliis machinationibus* uncis seclusisse. Nam primum quae tandem praeter vineas, aggeres, turris aliae fuere machinae, quae ad moenia loci obpugnati admoverentur? Tum num credibile est ex *aliis* casu quodam factum esse id, quod in vetustissumis libris inventum est *altis*? nonne potius veri simile quoniam aggeres et turres ab vineis distinguuntur, librarium, quo id notaret, *altis machinationibus* adscripsisse?

Contra ab me inpetrare non potui, ut Iug. 94, 5 verba *Romanis hostibusque* cum Linkero aliisque viris doctis pro glossemate habenda censerem, non quo eis careri posse negarem, set quia si adiungerentur, perspicuitatem augere videbantur, praesertim cum *his*, *illis* sequeretur, nec quod in paucis *Romanis omnibus* inventum est, in aliis *que* omissum, in uno *romanis et hostibus* scriptum, satis ad suspicionem confirmandam valere arbitrabar.

Non dissimilis huic loco est Iug. 97, 5 ubi omnes libri — nam exiguae discrepantiae vix conmemorandae sunt — ab Sallustio scriptum testantur: *denique Romani veteres novique et ob ea scientes belli, si quos locus aut casus coniunxerat, orbis fecere* (haec vetustissumorum librorum scriptura cur reiciunda sit non video) *atque ita ab omnibus partibus simul tecti et instructi hostium vim sustentabant.* In quibus *veteres novique et ob ea scientes belli* ferri non posse omnes (cfr. Selling. lect. p. 32 sq.) praeter Gerlachium intellexere. Igitur plerique ut ego ipse olim Kritzio auctore *novique*, quippe ex 87, 3 huc translatum, ab librariis adiectum censuerunt. Set quamvis librariis multorum et admirabilium vitiorum culpa merito inponatur, tamen ne nimis creduli itaque iniusti in eos simus cavendum est. Ac vereor, ne eis cum eos locum planissumum addito *novique* conrupisse insimulemus, aut firmiorem memoriam, quippe quibus cum *veteres* legissent, statim loci 87, 3 in mentem venerit, aut nimium mutandi pruritum tribuamus. Nam si de re adcuratius quaesiverimus utrum veri similius videtur, paucos veteranos, quos forte casus aut locus coniunxisset — nam novorum militum in Mari exercitu numerum

magnum fuisse ex 86, 4 intellegitur — hostibus restitisse, an omnes Romanos, ubicumque potuissent, orbibus factis vim illorum sustentasse? Et num Sallustio indignum fuit, cum eximium fortitudinis et peritiae documentum conmemoraret, admonere lectores, quam brevi tempore novi veteresque milites coaluissent (87, 3), quam celeriter omnis exercitus Mari prudentia ad eam rei militaris scientiam adductus fuisset, ut quid in rebus dubiis atque asperis faciundum esset, nemo dubitaret? Quae cum ita sint, hoc quaero, utrum *noviquè*, quod rectissume adici potuit, an *et ob ea scientes belli*, quae verba eo quo posita sunt loco prorsus inepta, magis speciem glossematis prae se ferant.

Iug. 99, 1 admirabile est, quod vetustissumi atque optumi libri paene omnes *erumpere iubet* exhibent. Quod quamquam magna in suspicione est, — nam elegantis scriptoris certe non est idem verbum in duobus enuntiatis se excipientibus ponere —, tamen num defendi possit quaerendum est. Primum igitur infinitivi *signa canere*, *clamorem tollere*, *portis erumpere*, quo minus ab *iubet* praegresso pendere putentur, *deinde* particula obstat, ex qua nemini perspicuum esse non potest infinitivos historicos esse. Nihil ita vituperandum videtur; set utique mirum, si quod milites fecerint narretur nulla ducis conmemoratione, cum tamen id quoque ab illo tam prudenter tamque apte institutum esse adpareat; praesertim cum principium capitis *Plurumum vero Marius inperitia hostium confirmatus*, faciat ut exspectemus de omnibus, quae advorsus hostes ab eo instituta sint, dictum iri. Contra id quod iussisset dux, ab militibus recte et ordine factum esse, ex ipso eventu facillume intellegebatur. Quae cum ita sint, cumque eiusdem vocabuli repetitio minume ab scriptorum consuetudine aliena (Drakenb. ad Liv. I 3, 9, cfr. Iug. 85, 38) neque ab Sallusti ingenio abhorreat, quippe qui saepe duo enuntiata ab eadem particula ordiri non fugerit (Cat. 25, 4. 26, 2. 52, 16 et 17. 56, 3 et 4. Iug. 31, 22 et 23. ib. 28 et 29 al.), iudicium continendum arbitror. — Eiusd. cap. §. 3 ab plerisque editur: *Ita cunctos strepitu clamore, nullo subveniente nostris instantibus, tumultu terrore formido quasi vecordia ceperat.* At ita in solo M^2 scriptum. Vetustissumi et eidem optumi libri *tumultu formidine terrore*, qui eis proxumi sunt *tumultu terrore formidine* exhibent. Unde quid sequitur, nisi ut alterutrum *terrore* aut *formidine* glossema iudicandum sit? Atqui veri similius est ad *formidine*, quippe quod hoc loco extremum per omnem exercitum diffusum metum significet (cfr. Iug. 53, 7: *alteri apud alteros formidinem simul et tumultum facere)*, *terrore* adscriptum, quam hoc per illud explicatum esse.

Quid igitur, cum legimus *tumultu formidine quasi vecordia ceperat*, nonne omnia plana sunt? Servata est aequabilitas membrorum, quae cum duo paria praecesserint, tertium quoque ut duobus constet postulat; et quamquam ipsa formido vecordiae similis esse potest (Iug. 72, 2: *formidine quasi vecordia exagitari*), tamen quid obstat, quo minus per formidinem vecordia quaedam animis iniecta esse dicatur?

Iug. 100, 4. *praeterea alios super vallum in munimentis locare* verba *in munimentis* non modo superflua set etiam parum convenientia esse facile intellegitur. Nam tertium genus excubiarum per *super vallum* satis ab relicuis duobus distinctum est et ita verba coniuncta sunt, quasi munimenta vallo inposita fuerint. Cum autem in recentiore primi generis familia multisque aliis codicibus *in munimentis* ante *super vallum* conlocatum sit, nonne ea res satis arguit, illud ad *super vallum*, quod insolentius dictum esse videbatur (cfr. tamen 76, 3), ab librariis adscriptum esse? — Paulo post 5 volgo editur *quod multi per ambitionem fieri aiebant, pars quod a pueritia consuetam duritiam et alia, quae ceteri miserias vocant, voluptati habuisset*, quae recte dicta esse nemo negabit. At mirum profecto est quod codices vetustissumi duo PP[1] *habuisse* exhibent, deinde quod paene omnes primi generis *pars* omittunt. Cum autem *pars* nullo modo omitti possit, nonne veri simile est, id vocabulum per aliud superscriptum loco suo motum esse? Et si *quod* eiciamus et *habuisse* recipiamus, nonne omnia recte procedunt? Neque enim quod subiectum infinitivi *habuisse* omissum est, cum de quo dicatur dubium non sit (cfr. 83, 1), obfensioni est, neque quod quae in caussa fuisse dici potuere, ab illis ita putata esse dicta sunt.

Iug. 102, 10 ubi Sulla ad Bocchum haec dicit: *multa atque oportuna habes, quo facilius errata officiis superes*, particula copulativa *atque* quamquam codicis 𝔙 auctoritate munita est, tamen relicuorum optumorum librorum testimoniis suspecta fit. Ad sententiam non ita magni interesse, utrum Bocchus dicatur multas oportunitates habere, an multas res easque oportunas habere, manufestum est. Nec desunt loci in quibus grammatici consuetum genus dicendi restituere conati sint.

Iug. 103, 4 verba *in itinere* nullam aliam ob caussam secludenda arbitratus sum, quam quod in multis libris alio loco conlocata sunt ac facile eis careri potest.

Novam recensionem exhibui principii cap. 104, auctoritate eorum librorum, qui inter recentiores optumi sunt. Primum cum mto *ubi*

exhiberent et veri similius mihi videretur librarios illud hoc loco non localem significationem habere monere voluisse, quam pro *postquam* restitutum esse *ubi*, optumos libros sequendos putavi. Deinde *infecto* cum plerisque et optumis libris retinendum putavi. Cum enim aliunde quid vere factum fuerit cognitum non habeamus, libri sequendi erunt, nisi quod exhibeant falsum esse demonstratum fuerit. Atqui si Marius infecto negotio ab obsidione turris regiae, quam susceperat, redire coactus fuerit, facilius intellegitur, quibus caussis motus sit, ut bellum pactione — quae quam ardua fuerit, vid. Momms. H. R. II p. 147 — quam vi conficere mallet. Tum nemo mirabitur, quod eum verborum ordinem nunc exhibui, qui ab optumis libris conmendatus esset, set maxume admirabuntur homines docti, quod pro *quo*, quod adverbium loci esse studiose Obss. p. 24 sq. demonstravi — qua in re Kritzius mihi adsensus est — tamen quod illic recte dici negavi *quod* restituendum existumavi. Scilicet mihi persuadebam quem ad modum *consilium*, *fallaciam*, *iter intendere* recte dicatur, sic *intendere negotium* non esse quidem: suscipere, consilium capere, set advorsus hostis summo studio et contentione agitare ('die Unternehmung, die er gegen den Feind gerichtet hatte'). Tametsi ei qui *quo* scribundum existumet, ne nunc quidem vehementer repugnabo. Postea cur *et* — *certior factus est*, id quod in plerisque et optumis libris est, ferri non queat, prorsus non intellego. Denique eorundem optumorum codicum — quatenus id de recentioribus libris dici licet, — haec est scriptura: *eosque et Sullam* (de *que* — *et* cfr. Iug. 26, 1. 55, 1. 76, 6. 89, 7. Fabri ad Liv. XXI 30, 2) *ad Uticam venire iubet*, *item L. Bellienum praetorem*, *praeterea omnis undique senatorii ordinis*, *quibuscum mandata Bocchi cognoscit*. *Utica* quod in nonnullis libris post *praetorem* legitur, glossema esse, ex discrepantia quae inter eos ipsos est satis adparet. Set quod pro *ad Uticam* legitur *ab Tucca* plerisque et mihi ipsi olim quod reciperetur dignum visum est, eoque magis, quod sic facillume intellegi posset, quo modo inde *ab Utica*, quod in plerisque legitur, factum esset. At primum mirum profecto est, si Sallustius, qui ipse pro praetore Africam obtinuerit, cum tres atque adeo quattuor essent loci nomine Tuccae (vid. [illegible]ess Interpr. Germ. p. 186), ergo errare lectorem non modo facile set necessarium esset, quem locum diceret, adcuratius ostendere noluerit. Tum num incredibile est Marium hiberna ad Uticam habuisse? Clamabunt certe, ex 102, 1 adparere eum Cirtae sedem conlocasse. Audio: set nihil aliud ibi Sallustius dicit nisi eum, cum exercitum in hiberna ducere vellet, primum

Cirtam petisse, oppidum firmissume munitum. Atque idem postea 103, 1 narrat tum exercitum in hibernaculis conpositum esse, qui 100, 1 Marium in oppidis maritumis hiberna agere decrevisse tradidit. Num igitur Cirta oppidum maritumum fuit? Quamquam Sallustius supra 21, 2 *haut longe a mari prope Cirtam oppidum* scripsit, tamen non vereor, ne quis eum qui locus ab mari quadraginta milibus abesset (Strabo 832 Cas. p. 1160 Mein. ἐν μεσογαίᾳ, Pomp. Mel. I 6. de b. Afr. 25, Liv. XXX 12. Cfr. Cless l. c. p. 122) in oppidis maritumis habuisse arguat. Set Utica in provincia romana sita erat. Num inauditum est exercitum in provincia proxuma pacata hiemem transegisse? Et nonne Mari, cum exercitus reficiundus et multa bello utilia paranda essent, plurimi interfuit, ut in vicinia portus oportunissumi et frequentissumi esset. Quod si quis dixerit, qui pro praetore provinciam obtineret, Uticae sedem habuisse itaque ab Mario L. Bellienum ad Uticam vocatum esse veri dissimile esse, nonne qui provinciae praeerat, ei conventus agundi multaque itinera faciunda erant, ut rectius eum nullo in oppido sedem fixam habuisse contendi possit? Postremo *ad* praepositio quo modo dicta sit, non est, quod exponam. Ceterum quod ante *legatis* §. 2 legitur *in quibus* vel *in quis* turpe dehonestamentum orationis esse, ut gaudeamus quod tres libri eo careant, quemvis intellegere arbitror.

Iug. 105, 2 *peditum* glossema esse tam manufestum est, ut iure mireris ab admodum paucis eiectum esse. Nam nonne cohors Paeligna peditum fuit? Set illud dubium est, utrum cum Linkero *atque*, an *item*, quorum alterum utrum ferri nequit, eiciundum sit. Ad rem parum interest, set ego quoniam in permultis libris *item* omissum est nec mirum si librarii, coniungenda vocabula arbitrati, *item*, quod Sallustio consuetum esse tenerent, addiderint, pressius librorum vestigia secutus mihi videor. Paulo post verba *quod ea levia sunt*, quamquam aliunde cognitum non habemus levia fuisse illorum populorum tela, neque quae multis proeliis evenere id confirmant, tamen removenda non censuissem, nisi quae in libris manu scriptis sunt discrepantiae et maxume quod in p^2 praefixum est *causa*, suspicionem non movissent, set confirmassent.

Iug. 106, 3 Linkerus praeter *dicitque*, de quo supra p. 63 disserui, etiam *pavens* uncis inclusit. Libri nullam caussam suspicionis praebent; nam nihili est, quod solus M^2 *incerto pavens vultu* exhibet. Num igitur sententia ut eiciatur postulat? Minume. Nam *pavere* cum de metu tanto dicatur, qui pallorem et tremorem efficiat (Döderl. Syn. II

p. 203), gradationem quandam adhibitam esse ab Sallustio recte Kritzius monuit. Minus aegre verbis *incerto voltu* careri posset; nam is incerti consili, non terroris atque formidinis est. — Paulo post §. 4 ex libris restitui *ignisque quam creberrumos fieri.* Duo enim fieri iussit Sulla, ut milites coena sumpta ex castris ne discederent, utque, quo hostibus numerus vero amplior videretur, ignes quam plurumi incenderentur et alerentur. — Set 5 ut *eos* omittatur non tantum valet unius l testimonium, eoque minus, quod credibile est glossatorem non insolentius *eos* set quod ratio poscere videretur *se* restituturum fuisse. Tum coniuncta Mauros et Romanos castra habuisse veri simile non est, et *ante se* utique ambigui aliquid haberet. Ceterum cfr. quae olim ad Iug. 96, 2 p. 545 contuli, quibus add. Müller Philol. IX p. 597.

Iug. 108, 1 haec leguntur: *praeterea Dabar, Massugradae filius, ex gente Masinissae, ceterum materno genere inpar, nam pater eius ex concubina ortus erat.* Quamquam neque de Dabare neque de patre eius Massugrada quidquam conpertum habemus — Appianus p. 224 Bekk. Magdalsen, Bocchi amicum, ei negotio interfuisse memorat — tamen non dubium est, quin Massugrada unus fuerit ex Masinissae spuriis filiis, quos multos ab eo susceptos esse App. p. 228 memoriae prodidit (cfr. Cless l. c. p. 99). Ita si res fuit, Dabar vere non materno genere inpar fuit, set ab avia paterna; minus ergo diligenter Sallustium scripsisse adparet. At plerique libri exhibent *mater — orta erat,* id quod recte dici secundum omnia quae cognita habemus veri simile non est. Et variant libri inter *nata* et *orta.* Num igitur credibile videtur, librarios quae scripta invenissent, ut cum *materno genere inpar* convenirent, arbitrio suo mutasse? Mihi ea discrepantia satis argumenti videtur, ut librarios variis modis rem explicare voluisse existumemus; doctiores patrem ex concubina natum fuisse adscripsisse, indoctos de matre autumasse. Quae autem res fuerit, utique in incerto relinquendum est. Quid enim obstat, quo minus Massugradam filium Gulussae vel Mastanabalis ante patrem mortuum fuisse eique ex concubina Dabarem genitum statuamus? Cum Masinissa senex nonagenarius mortem obierit (App. l. c.), filium eius quinquaginta annorum aetate ante eum decessisse, eoque genitum filium Massugradam rursus ante avum relicto ex concubina filio Dabare occubuisse minume ab omni specie veri abhorret.

Iug. 109, 3: *tum rex, uti praeceptum fuerat post diem decumum redire iubet; ac nihil etiamtum decrevisse, set illo die responsurum.* Linkero, qui *ac* delendum censuit, hoc concedundum est, ubi

oratio obliqua ab verbo ex praegresso cogitando pendeat, particulam copulativam non addi. Neque ratio, cur Sall. ab eo constanti usu h. l. discedere voluerit, ulla idonea reperitur. Librorum denique in hac parte exigua fides est.

In oratione Bocchi c. 110 *pretium* glossema esse, quamquam adeo optumos libros veluti 𝔅 inquinavit, ex varietate scripturae non minus, quam ex sententiae obscuritate — nam quam Bojesenus auctore Madvigio iniit explicandi rationem: 'fuerit hoc ipsum, quod aliquando ope indigui, pretium, quo amicitiam tuam emerim, qua carius nihil habeo', contorti aliquid habere vix quemquam negaturum esse credo — certum est (vid. praeterea quae infra de loco Iug. 3, 1 disputabuntur). Infra 3 cum $P^3Bg^3\gamma$ *tibi* omittant, s^2 post *redditam* habeat, cumque in aperto sit cur librarii id adiciundum putaverint, glossema id esse iudico, atque adeo videtur mihi illo deleto vis quaedam maior in sententia inesse. Tum 6 volgo edebatur *bellum ego populo Romano neque feci neque factum umquam volui; finis meos advorsum armatos armis tutatus sum.* Ibi 𝔅 *adfinis meos* exhibet, quod probavit Linkerus. Set sive de finitumis adcolis regni Mauretaniae, sive de necessitudine quadam coniunctis id vocabulum intelleges, ea sententia cum praecedente non congruit. Nam qui ipse nulla iniuria lacessitus vel finitumis vel necessariis suis auxilium fert, bellum ei, advorsum quem illos tutatur, facit. Nihil aliud Bocchus, ut bellum ab se advorsus Romanos susceptum excuset, dicere potest, nisi quod iam 102, 12 conmemoratum est, se finis suos contra Mari incursiones defendisse. Atque id praecedentibus cum gravitate quadam obponundum fuit, quoniam sese armis cum Romanis pugnasse negare neque volebat neque poterat. Ergo *at finis*, quod libri, qui secundum 𝔅 optumi sunt, exhibent recte dictum esse adparet, et cum ad illos 𝔅 adcedere videatur — facili enim errore *ad* pro *at* scriptum esse manufestum est — quod relicui omittunt non tanti faciundum est, praesertim cum librarios asyndetorum restituendorum non minus studiosos, quam particularum adiciundarum fuisse constet. Postremo si 7 *id* cum libris, quamvis non optumis, tamen satis multis omittatur, eadem de h. l. valebunt, quae supra p. 76 de 14, 5 monita sunt.

Iug. 112, 2 non video cur *proficiscitur*, quod plerique libri tuentur, ei, quod minus testatum est, *venit* posthabeatur. Set id levius est; gravius mendum admissum esse videtur infra 3, ubi vetustissumi et optumi libri exhibent *ibique sibi Sullam traderet; cum talem virum in potestatem habuisset tum fore uti iussu senatus aut populi foedus*

fieret. *Romani* quod permulti recentiores libri post *populi* scriptum exhibent, eo vocabulo facile caremus, cum ex omni loco quibuscum pax aut foedus faciundum sit eluceat. Set *senatus aut populi* nullo modo ferri potest, quibus verbis hoc diceretur: Iugurtham sperasse si Sullam captum haberet, fore ut ab senatu si non a populo, ab hoc si minus ab illo foedus inpetraret. Nam quamquam interdum factum est, ut populus contra senatus auctoritatem bellum fieri iuberet, nullum tamen extat exemplum, quo populum sine patrum auctoritate pacem decrevisse doceatur, atque adeo si id factum esset, tamen senatus aut tacitus aut consulto facto auctor fiebat. Quid igitur? num *atque*, pro quo interdum *aut* errore scriptum est quodque hoc loco pauci libri praebent, adprobabimus? Cui non illud quidem obponendum videtur, quod Sallustius nusquam in ea formula particula *atque* usus est (*et* Iug. 104, 4. 111, 1 et 9, 2, ubi nonnulli veteres codices *que* praebent; *que* Iug. 21, 4 ubi pauci codd. *que* omittunt, pauci pro eo *et* exhibent. Cat. 34, 1 *senatum populi romani*, — quae formula adeo inscriptionibus testata est, cfr. Cenot. Pis. ap. Or. nr. 642 — scribendum esse cum librorum conmendatio ostendit, tum rerum ratio, in quibus populo nullus locus datur), quoniam nihil obstat, quo minus Sallustium hanc ob caussam ab consuetudine discessisse statuamus, quod exprimere vellet, praeter senatum etiam ab populo foedus ratum habitum iri. Set gravioris momenti est, quod *iussu senatus* dici non licet ac nullo prorsus modo ubi *populus* adiunctus est, quoniam *iubere* et *iussu* tum sollemnia sunt de eis quae ab senatu aut ab magistratibus promulgata populus suffragiis suis rata habet (cfr. Iug. 40, 3. 73, 7. 84, 1. 85, 11. Cat. 29, 3). Ad quae adcedit, quod ubicumque *aut*, *vel*, similia in libris alieno loco inveniuntur, suspicio est vel variae lectionis vel explicationis in textum receptae. Iam *iussu* munitissumum est, *senatus* cum eo non convenit, ergo videndum, num *iussu populi* eiectis *senatus aut* vel *atque* recte dicatur. Cum igitur tum demum firmum foedus fuerit, si ad senatus auctoritatem populi scitum adcessisset, advorsum populi voluntatem vero senatus nihil valuerit, cumque Iugurtha certe conpertum habuerit saepe foedus ab senatu datum populi iussu subvorsum esse, vituperandusne est Sallustius, si regem Numidiae, cum de foedere non frustra pangendo ageretur, solum hoc conmemorantem fecerit: si talem virum in potestate habuisset, fore ut populi iussu foedus fieret?

Iug. 113, 2 Linkerus tacite in verbis *illi pariter laeti ac spei bonae pleni esse* particulam *ac* delevit. At omnes libri boni eam

tuentur neque insolens eius usus est, ubi praegresso quo illud explicetur adiungitur (vid. Cat. 2, 9. 3, 5. Iug. 14, 15. 107, 2. Madv. ad Cic. de fin. I 10, 34 p. 75). Multo rectius suspectum habebitur *bonae*, quod in cod. vetustissumo P superscriptum, in P^4m^1t ante *spei* conlocatum est. Aegre id vix quisquam desiderabit, neque a specie veri abhorret librarios vim vocabuli *spei* augendam arbitratos esse. Set tamen haec non tanti sunt, ut adiectivum eiciundum videatur, non magis quam Iug. 42, 2. — Paulo post 3 *ceteris*, quamquam in vetustissumis tantum non omnibus legitur, suspectum esse non nego, fortasse tamen ita defendere poterimus, ut Sall. primum *amicorum* notionem, deinde omnium qui adessent, i. e. ceterorum, remotionem urguere voluisse statuamus. Set multo gravioribus dubitationibus obnoxia sunt, quae sequuntur: *dicitur secum ipse multum* [1]) *agitavisse, voltu corporis pariter atque animo varius.* Sic plerique atque optumi libri; at *voltu corporis* dici nequit, et ratio explicandi, quam ab Kritzio propositam olim ipse probavi — genetivum nullam aliam ob caussam adiunctum esse, nisi ut genus, cuius esset voltus, maiore gravitate animo obponeretur; cfr. Naegelsb. Theor. d. lat. St. p. 274 sq. — ea in philosophica disputatione potius quam in simplici narratione locum habet. Set iam antiquis temporibus aliam huius loci fuisse scripturam intellegitur inde, quod Serv. ad Verg. A. VII 251 ex hoc loco adfert *voltu et oculis*, quae eadem verba, quamquam Sall. nominatus non est, leguntur apud Hieronymum Conm. in Ezech. lib. III T. V p. 85 ed. Vall. Et cum recentiores libri praebeant *vultu colore motu corporis*, nonne apertum est glossis hunc locum inquinatum esse? Quid igitur statuendum videtur? Utrum glossatorem philosophico quodam pruritu ad *voltu* adscripsisse *corporis*, an Sallustium scripsisse *corpore*, quod cum ex glossis *voltu* inlatum esset, non potuit non in genetivum conmutari? Quod si reputaveris tecum, constare iam antiquis temporibus glossas in hunc locum inlatas fuisse, *animo* nihil melius potuisse obponi quam *corpore*, at nihil eo ipso magis inlustrandi librariis ansam praebuisse, postremo quam diligens scriptor in membris exaequandis fuerit, profecto me non audacius ac temere, set iustis de caussis scri-

1) Hanc optumorum librorum scripturam ei, quod ceteri praebent, *multa* praeferundam existumavi. Etenim quid agitaverit Bocchus certum est; nulla alia optio ei iam data fuit nisi utrum Sullam Iugurthae an Iugurtham Sullae traderet; haec, non multa, agitavit; at recte dicitur *multum*, in quo inest aut rei saepius factae aut maioris modi significatio (cfr. Cat. 27, 4. 60, 4. Iug. 1, 5. 19, 1. 94, 3. 108, 1).

pturam volgo receptam inmutavisse intelleges. Nec magis vereor ne in temeritatis crimen incurram, quod quae sequuntur *quae scilicet tacente ipso occulta pectoris patefecisse* solus in dubitationem vocaverim. Nam primum *quae* minus recte ad praecedentia refertur, et quod olim contendi, pluralem non ad voltus tantum varietates, set etiam ad amicorum adhibitiones atque remotiones spectare, id eo quod verba *tacente ipso* adiuncta sunt, prorsus refutatur. Set largiamur Sallustium, quoniam in *corpore varius* insit notio pluralis, varios gestus atque habitus corporis ostendens, *quae* recte dixisse, largiamur *scilicet* recte apud elegantem scriptorem cum acc. et inf. coniunctum esse, quamquam exemplum eius constructionis Iug. 102, 9 iam optumorum librorum auctoritate ac fide remotum et Fr. I 47, 5 eo nomine ab h. l. divorsum est, quod ibi membrum est non pendens set liberum: nonne quae est in libris discrepantia, ac maxume interpositum in optumis *ita* suspicionem movent? Scilicet duplicem adparet fuisse scripturam: *quae scilicet tacente — patefecisse* et *scilicet ita tacente — patefecisse:* quae discrepantia nonne glossema haec verba fuisse arguit? Denique num eius, qui ingeniosis et eruditis hominibus scribat, est, ut quae lectores ipsi intellecturi sint, ea fuse ac copiose doceat?

Iug. 114, 2 *illique* ferri non posse, nisi qui contorta Sallustio quam plana tribuere malit, nemo non concedet. Kritzius *ibique*, Linkerus *scilicet* scripsit, quae propterea probari non possunt, quoniam vitium orationis remanet, *inde* non praegresso *iam* dictum (vid. Klotz ad Sintenis p. 105 et 152). Rationem emendandi ostendit, quod in libro ceterum non optumae notae scriptum est *illincque.* Scilicet scripserat Sall. *illimque*, de qua forma vid. Ritschl Mus. Rhen. VIII 472; Lachm. ad Lucr. II 169. III 880; Corssen Zeitschr. f. d. vergl. Sprachw. V 120 sq. Id per *inde* explicatum et cum lineola super i adpicta, qua *m* notare solebant librarii, deleta esset, factum esse *illique et inde usque ad*, profecto mirum non est. — In ipsa clausula belli Iugurthini non dubitavi ex P[1] recipere *et ea tempestate*, quod aliorum librorum scriptura *ex ea* confirmare videbatur. Constat autem *et* particula adiungi id, quod ad relicua confirmanda pertineat ('und in der That, und wirklich'); cfr. Naegelsb. l. c. p. 538. Quod si quis obposuerit, tum *et* plerumque verbum sequi, id hoc loco propterea non factum esse manufestum est, quod *ea tempestate* ecferundum erat.

Cap. V.

De emendationibus.

Nihil dicam de eis locis, in quibus vel codicum scripturam veram vel rectam emendandi rationem ab aliis ostentam esse ab omnibus viris doctis intellectum est, velut de Cat. 1, 7, ubi nemo nunc Palmerii *veget* amplexus tenet; de eis tantum disputabo, de quibus vehementius etiamnum dubitatur vel aliam quam relicui viam sequendam puto.

Nobilissuma sententia est Cat. 2, 9 *verum enimvero is demum mihi vivere atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus praeclari facinoris aut artis bonae famam quaerit.* Ablativum *aliquo negotio* non posse cum *intentus* coniungi, nisi ut hoc absolute dictum esset et ablativo res qua ut aliquis intentus esset efficeretur exprimeretur, omnes censuere (cfr. Roth. ad Tac. Agric. 12 p. 161. Peter ad Cic. Or. 2, 5 p. 98). Recte id dicitur de ea re, qua animus tenetur, velut Iug. 44, 3 *Metellus — expectatione eventus civium animos intentos putabat*, h. l. aptum non est, quoniam ea res est fama praeclari facinoris aut artis bonae, non aliquod negotium. Neque metaphora ab arcu sumpta h. l. convenit, quia cum arcum intentum tenemus, data copia scopum tangere parati sumus, h. l. autem *intentus* non adparatum, set modum ac rationem quaerendi significare manufestum est. Quae cum intellexissent, alii *aliquo* ex *aliquoi* conruptum esse statuerunt, quorum sententiam conprobavit Gerlachius ed. noviss. p. XVI. At Arusianus p. 243 L. iam ab veteribus ablativum lectum esse testatur et *alicui negotio* non modo superfluum est, set adeo sententiam obscuram facit. Quid igitur? Ablativus coniungendus est cum *quaerit*. Ut *nullo negotio* (Cic. ad Att. X 16, 3: *Siciliam tenere nullo negotio potuit)*, *magno negotio* (Cels. VII 5: *tela, quae — haeserunt, magno negotio saepe eiciuntur)*, *tanto negotio* (Cic. ad fam. II 10, 3: *oppugnabam oppidum — tantis opibus tanto negotio)*, sic *aliquo negotio* dicitur pro: non sine aliquo labore. Neque supervacaneum est, quod sequitur *intentus* (absolute dictum; vid. Ind. s. v.), quia *aliquo negotio* ad industriam, virium contentionem, *intentus* ad animi curam et diligentiam pertinere adparet. Ad sententiam autem aptissumum est. Quae enim fama eum consequetur, qui sine labore ac cura laudem quaerat? Ac talem scriptoris sententiam

fuisse inde elucet, quod statim quam arduum sit res gestas scribere, quantum laboris et intentionis id requirat, exponere incipit.

Multis dubitationibus obnoxium est Cat. c. 3 extremum. Ac de ultimis quidem verbis supra p. 15 disputatum est, set non nihil difficultatis est etiam in eis, quae praecedunt. Primum enim quaeritur quo modo verba *tamen inter tanta vitia inbecilla aetas ambitione conrupta tenebatur* intellegunda sint. Quae plerique sic videntur accepisse, ut *conrupta* pro nominativo singularis haberent et *inter tanta vitia* instar esse enuntiati secundarii: quamvis tanta vitia essent, putarent, ut ergo sententia esset: tamen cum vitia tanta essent, aetas inbecilla ambitione conrupta erat eaque capta tenebatur. Set quid aliud scriptor agit, nisi ut quo modo factum sit ut in malam famam incurrerit, ostendat? Quod cum agat, quid aliud facere potest, quam ut se excuset quod non prius aetatem a re publica procul habuerit, cum tam multa ei advorsa fuissent, tanta vitia in re publica vigere intellexisset? Nonne igitur apertum est *inter tanta vitia* artissume cum *tenebatur* coniungenda esse, eodem modo quo dicitur *intra claustra teneri*, *Corcyrae teneor*, *exercitum in stativis tenere?* *Inter tanta vitia* autem dictum esse pro: in re publica tantis vitiis inquinata ac polluta, non magis mirum est, quam quod *aetas (mea) inbecilla* dictum est pro: ego iuvenis inbecillus (Naegelsb. Theor. p. 46). Iam non minus apertum *ambitionem* esse id, quod eum tenuerit, et *conrupta* si pro nominativo habeatur, *aetatem* tentam esse dici quod ambitione conrupta fuerit. Quod quale est? An translate dictum pro: in pravum abstracta ('bestochen, verführt'). At id dici non oportuit, quoniam per se intellegitur, qui ambitione inter tantà vitia teneatur, ea obcaecatum esse, et ambigue dictum est, quia qui ambitione conruptus est, male agere semper putatur. Quid vero obstat quo minus *conrupta* pro ablativo habeamus, ut ipsa ambitio conrupta dicatur? *Conruptus* fere pro adiectivo ab Sallustio habitum esse ostendit, quod Fr. I 47, 7 *homines conruptissumi* scripsit (Naegelsb. l. c. p. 190), aptum autem esse ad eius sententiam, quod infra 4, 2 *ambitio mala* dixit; denique non verendum fuit, ne ambigua videretur oratio, quoniam apud Romanas id aetatis locutiones *misera* (Cic. off. I 25, 87), *prava*, *pervorsa ambitio* pervolgatae erant. Dixerit iam quispiam, his confirmari, quae olim ad defendendum *cum ab reliquis malis moribus dissentirem* protuli, non potuisse Sall. *ab reliquorum* scribere, quoniam ab uno certe vitio, ambitione, non liber fuisset. Quae acutius quam verius disputata sunt. Nam ambitionem in vitiis habet Sallustius, quamquam 11, 1 id vitium

propius virtutem esse dicit, nec vero in malis moribus, tum *conrupta* non tam inhonesta, quam prava ac pervorsa ambitio est; denique *reli-cuorum* necessario postulat, quod sequitur *quae ceteros*. Qua re non est, quod optumorum codicum scripturam reiciamus.

Cat. 6, 2 volgo edebatur: *Hi* (Troiani et Aborigines) *postquam in una moenia convenere, dispari genere, dissimili lingua; alius alio more viventes, incredibile memoratu est quam facile coaluerint*, ego ut libros pauciores secutus *alii alio more viventes* scriberem hac caussa adductus sum, quod apertum est non de multis hominibus, inter quos summa sit morum divorsitas ac varietas, dici, set de duabus gentibus, inter quas morum fuit divorsitas, quem ad modum generis et linguae. *Alius* autem cum saepe de altero dicatur (Caes. B. G. I 1, 1. Cic. acc. IV 12, 29), nec minus saepe *alius alium* simil. de duobus, ubi divorsitatis notio premenda est, velut ap. ipsum Sall. Cat. 54, 1: *his* (Caesari et Catoni) — *fuere, magnitudo animi par, item gloria, set alia alii* (cfr. Liv. I 21, 6 et 25, 5 ibiq. Weissenborn) —, cur pluralis *alii* pro *alteri* dici non possit, non perspicio. Nec vero dubito quin, quae est in multis vel caeca codicum admiratio, vel obloquendi studium, exstituri sint, qui *alius alio* ita defendere conentur, ut Sallustium his homines utriusque gentis inter se conmixtos, quorum vicinus alium quam vicinus morem secutus sit, quasi depingere dicant, quibus ut contorta simplicibus, inepta aptis, recte cogitatis argute conmenta praeferant permitto.

Cat. 8, 4 postquam expositum est Atheniensium res gestas propterea pro maxumis celebrari, quod ibi scriptorum praeclara ingenia provenissent, haec sequuntur: *Ita eorum qui ea fecere virtus tanta habetur, quantum ea verbis potuere extollere preclara ingenia*, in quibus verbis libri plerique et optumi consentiunt. Set quaeso nonne miraris tautologiam? Ad quid enim *eorum* — *ea* — *ea* referri possunt, nisi ad Atheniensis eorumque facta? Quid vero refert, eorum quorum facta quo maxumis celebrari dicta sint, virtutem tantam haberi dici, quantum scriptores extollere potuerint? quid necesse id ex praecedentibus conligi (cfr. 2, 8. 7, 6)? Scilicet Atheniensium rerum gestarum gloria eam ob caussam conmemoratur, ut exemplo confirmetur id quod positum est: fortunam res cunctas ex lubidine magis quam ex vero celebrare atque obscurare. Hoc singulare exemplum iam ad omnes transferri particula *ita* luce clarius ostendit. Qua re *eorum* non ad Atheniensis spectat, set sequente membro relativo definitur. Quod si ita est, *ea* delendum et *fecere*

absolute dictum esse ut 3, 1 *qui fecere* et infra *facere quam dicere*, adparet, nec minus alterum *ea* mutandum esse in *eam*. Ceterum moneo, ne quis quod p[3]s[1]l prius *ea* omittunt, *eam* Fg[6] exhibent, his libris plus fidei quam relicuis tribuendum censeat; etenim coniectura saepe librarii verum invenere.

Cat. 10, 2 plerique libri exhibent: *qui labores pericula, dubias atque asperas res facile toleraverant, eis otium divitiae, optandae aliis, oneri miseriaeque fuere.* Ibi primum restituendum fuit *optanda*, cum ad ea argumenta, quae protulit Sellingius emm. Sall. p. 12, adcessisset codicis P fides; alterum quod idem v. d. postulavit *divitiaeque*, probare non potui, cum locus 36, 4 minume hoc loco idem genus coniunctionis adhibendum fuisse evincere videretur. Tum *alias*, quod olim Kritzius coniecerat ac sese probaturum si scriptum esset in libris Wex progr. Suerini ed. 1833 p. 9 dixerat, ex codd. P et P[1], quibus adcedebat 𝔊 m. II, recepi. Sententiam ita multo aptiorem esse facile adparet, cum non Romani ab relicuis mortalibus separentur, set eis quoque otium atque divitiae optanda fuisse dicantur, si ferre potuissent, i. e. *alias*.

Cat. 11, 8 cum *ne* in vetustissumis et optumis libris scriptum sit, et quae in nonnullis aliis inventae sunt scripturae librarios vel pro eo *nedum* ponendum fuisse vel *ne* per hoc explicandum putavisse ostendant, tollendus est error, qui nostrorum grammaticorum libros et lexica occupavit, *nedum* testimoniis magis munitum esse, et hic locus addendus exemplis per viros doctos conlectis, Plaut. Amphitr. 330. Cic. acc. IV 23, 52. ad fam. IX 26, 2. Liv. III 52, 9. Set coniunctivus inperfecti *temperarent* mea quidem sententia ferri non potest. Neque enim de re, quae cum altera in idem tempus inciderit, neque de repetita vel saepius facta dicitur, set de eo quod ab militibus Sullanis, cum in Asia omnibus luxuriae et lubidinis generibus adsueti essent, perpetratum est; nihil aliud hoc membro continetur, nisi alio modo expressum, quod supra dictum est *nihil relicui victis fecere*. Quem ad modum ergo si illa verba ipsa repeterentur, *ne illi quidquam victis relicui fecerint* dicendum fuisse omnes concedent, sic facilluma mutatione scribendum existumavi *temperarint*. Ceterum qui quam saepe *e* et *i* in libris confusa sint teneat, nec quam diligentes veteres scriptores in legibus linguae observandis fuerint, aut ex librariorum levitate aut ex sua lubidine existumandum putet, merito me Cat. 34, 1 *respondet* cum Nipperdeio et Linkero scripsisse iudicabit, nec minus Cat. 41, 5 *praecipit*.

Multum virorum doctorum ingenia exercuere quae Cat. 13, 1 leguntur: *a privatis conpluribus subvorsos montis, maria constructa esse. Constructa* recte dici de aedificiis super mare constructis ego olim defendi adsensumque tuli Kritzii. Set optumorum librorum scriptura est *constrata*, quam quamquam defendit Sellingius em. p. 13, tamen propterea probare non possum, quod *consternere* ubique dicitur de rebus singulis dissipandis, quibus aliquid obtegitur, id quod in eos locos ipsos cadit, quibus Sellingius ad confirmandam sententiam suam usus est, Caes. B. G. VIII 14, 4 *pontibus palude constrata.* Liv. XXXV 49, 6 *consternit maria classibus suis.* Curt. IX 6, 7. 8, 5 [1]), ergo recte diceretur de aedificiis multis super mare exstructis, minus recte de molibus in eo aedificatis. At utrique hoc obstat, quod neque consternendo mare ipsum inmutatur, obpositum autem *subvorsos montis* necessario postulat, ut quod ipsum mare quasi patiatur, quo natura eius conmutetur, adiungatur. Cui prorsus satis facit id, quod in paucissumis libris inventum est quoque ducit Com. *contra, contracta.* Quod adeo coniectura restituendum censerem, quoniam quonam modo divorsitas scripturae *constrata* et *constructa* nata sit, vix commode explicari potest, nisi ab Sallustio verbum utrique simile scriptum fuisse statuerimus, set multo magis conmotus loco Horati Carm. III 1, 33 *contracta pisces aequora sentiunt iactis in altum molibus* [2]). Horati enim animo multis locis, ubi de moribus conruptis atque luxuria canit, Sallusti dicta obvorsata esse certum est [3]). Quod idem valet de loco Cat. 20, 11, quem ex 13, 1 repetitum esse nemo umquam negavit. Quo loco ad inlustranda Horati verba Carm. II 18, 20 *marisque Bais obstrepentis urgues submovere littora parum locuples continente ripa* num uti potuit Acro, nisi legisset id, quod J. F. Gronovius pro *extruendo*, quo verbo quo minus Sallustium usum esse credamus ipsius notio atque usus obstant, scribendum esse coniecit *extrudendo* (cfr. Caes. B. G. III 12, 3 *extruso mari aggere)*? Et num Porphyr. ad eundem locum Horati verba Sall. 13, 1 conmemorare potuit, nisi *contracta* scriptum invenisset?

1) Nec moveor quod Ambros. hex. V 10 *deficit terra hominibus, sternuntur et maria* scripsit.

2) Ne quis temere me Horatium nominasse iudicet, quoniam Peerlkampius et Meinekius eas duas strophas spurias censuere, defendi eas posse ostendit Herbstius Lectt. Venus. (Gedani 1858) p. 19.

3) Ut uno exemplo defungar, quam saepe Horatius ambitionem, quam Sall. Cat. 4, 2 *malam* adpellavit, notat. Cfr. Sat. I 4, 26. 6, 51. 129. II 6, 18.

Cat. 14, 5 cum Gerlachio scripsi *molles aetate et fluxi* pro eo, quod volgatum est *molles et aetate fluxi.* Illud enim et optumi libri suadebant et sententia. Nam inconstantia consiliorum num aetatis iuvenilis vitium est, mollities non est? Ut igitur *aetate* ad utrumque referretur, optumorum librorum auctoritati parendum fuit. Cfr. Krüg. gr. lat. §. 648 2b p. 937.

Cat. 15, 2 cum optumis libris nunc scripsi *privignum adultum aetate*, quod in *adulta aetate* mutare librariis proclive erat. Etenim illud tuetur locus Suet. Aug. c. 69, ubi omnes libri *qui matres familias et adultas aetate virgines denudarent.* Nec temere *aetate* supervacaneum putandum est, cum significet, quo argumento aliquis adultus habeatur ('der nach seinem Alter für erwachsen angesehen werden musz').

Cat. 19, 3 [1]) haec in plerisque et optumis libris leguntur: *Set is Piso in provincia ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens occisus est. Ductare*, quod Sallusti proprium esse Quint. VIII 3, 44 monuit, cum proprie sit huc illuc ducere (Iug. 38, 1 *quasi vitabundus per saltuosa loca et tramites exercitum ductare)*, tum de ducibus dictum est, qui exercitui in bello aut in expeditionibus, quae varias in regiones fiunt, praesunt (cfr. Cat. 11, 5. 17, 7. Iug. 70, 2). Quid autem illud est, quod Piso Hispanos equites in exercitu ductasse dicitur? In exercitu habuisse recte diceretur, in exercitu ductare potest vel is, qui ei parti exercitus praeest, vel qui partem militum una cum exercitu ducit, ab exercitu non dimittit, set una cum relicuis iter facere cogit, quorum neutrum in Pisonem cadit. Et profecto miramur, quo tandem modo fieri potuerit, ut equites Hispani Pisonem adgrederentur, si eos in exercitu secum habuisset. Quod si quis dixerit Sall. nihil aliud dicere voluisse nisi equites Hispanos in exercitu Pisonis militavisse, id prorsus superfluum fuit. Senserunt eam difficultatem librariorum ei, qui *in exercitum* conrexerunt, ut Piso illos equites fortasse ab sociis coactos ad exercitum ipse duxisse diceretur, id quod non minus ab veri specie abhorret, quam *in exercitu.* Expectamus equites oportunitate data usos dici; quae autem melior obtingere potuit, quam cum soli in itinere Pisonem comitarentur? Ergo quod iam antea conieceram, *sine exercitu* scribere eo minus dubitavi, cum codicis m auctoritas adcessisset.

Cat. 20, 15 recte Linkerum ex 𝔅 recepisse *hortantur* pro *hor-*

1) Paulo ante *et iam tum* advorsus Sellingium em. p. 14 defendere supersedere posse mihi videor.

tentur cum gravitas, quae ita sententiae additur, ostendit, tum quod Vaticani fides per marginem cod. P confirmata est. Atque cum eodem in sequentibus *utemini* scribere eo minus dubitavi, cum rursus cum 𝔅 conplures optumi libri consentirent, et veri similius videretur futurum in inperativum, quippe qui pro conditione positus magis in usu esset, mutatum quam ex hoc illud factum esse. De forma membri cfr. Madv. gr. lat. §. 348 an. 5. Simile huic loco est Cic. Ac. II 36: *age restitero Peripateticis, sustinuero Epicureos: Diodoto quid faciam Stoico,* set futurum simplex ponendum fuit, quoniam de re continuanda dicitur.

Etiam optumos libros emendationi locum relinquere cum alii loci ostendunt, tum Cat. 23, 4, ubi pervorse *insolentia Curi caussa cognita* in plerisque scriptum est.

Cum conventum coniuratorum, de quo Sall. Cat. 27, 4 narrat, in domo M. Porci Laecae factum esse ex Cic. in Cat. I 4, 8. pr. Sull. 18, 42. Cass. Dione l. supra p. 40 conlato constet, mirum profecto est, quod apud illum scriptum est *coniurationis principes convocat per M. Porcium Laecam*, ut aut nescierit quo Catilina socios convocasset, aut lectoribus permiserit, ut ex *per M. Porcium Laecam* acute intellegerent in domum eius convocatos esse, quorum neutrum eo dignum est. Recepi ergo cum Linkero Palmerii coniecturam *penes* [1]), neque deterritus sum eo, quod *penes* alias semper significat in cuius domo vel potestate aliquid sit, cum *apud* similiter pro *ad* dictum esse ab Lucilio Nonius testetur p. 357 ed. Roth.

Cat. 28, 4 ex optumis libris scribundum existumavi *nonnullos ex Sullanis coloniis*. Ubi *nonnulli* cum *ex* partitivo coniunctum sit, nullum alium locum novi, et cum illud adiectivum non tam partem, quam multitudinem quamdam significet, minus recte eam praepositionem adsciscit, nisi de exemptione et delectu dicatur. Cum genetivo coniunctum est ap. Sueton. Caes. 20. Aug. 59. Sallustius alias ut omnes elegantiores scriptores cum nominativo coniunxit; cfr. Cat. 49, 4. 58, 13. Set recte dicitur *ex coloniis*, ut 17, 4: *ad hoc multi ex coloniis et municipiis, domi nobiles.*

Nollem Cat. 29, 1 librorum omnium scripturam olim defendissem *exagitatam*. Recte iam Cortius emendaverat *exagitatum*. Vid. Selling. p. 19.

Multum disputatum est de loco Cat. 31, 5, ubi Kritzius ita

1) *per* pro *penes* in nonnullis libris scriptum est lib. ad Herenn. IV 5, 7 p. 129, 13 ed. Kays.

scripsit: *Postremo dissimulandi caussa et ut sui expurgandi, sicuti iurgio lacessitus foret, in senatum venit,* Fabrio adsentiens et reiectis eis, quae Nov. Ann. XLVI p. 385 monui. De qua re ut recte iudicari possit, primum ordiundum est ab vocabulo *iurgii. Iurgium* igitur Nonius inquit p. 292 ed. R. *et lis hanc habent distantiam: iurgium levior res est siquidem inter benivolos aut propinquos dissensio vel concertatio iurgium dicitur; inter inimicos dissensio lis appellatur. M. Tullius de Rep. lib.* IIII: *admiror nec rerum solum set verborum etiam elegantiam. Si iurgant, inquit: benivolorum concertatio, non lis inimicorum, iurgium dicitur. Et in sequenti: iurgare igitur lex putat inter se vicinos, non litigare;* unde illud certum est, *iurgium* significare obprobrium in aliquem coniectum, unde altercatio oriatur (cfr. Döderl. Syn. III 250. V 274). Sic dictum Cat. 9, 2: *iurgia discordias simultates cum hostibus exercebant* et Iug. 27, 1: *interdum iurgiis trahendo tempus.* Adparet ergo iurgium h. l. nihil esse posse, nisi aut quod in senatu in Catilinam dictum iam fuerit, aut quod dictum iri expectari potuerit. Illud si posuerimus, hoc dicetur: quasi (vid. tamen infra ubi de Iug. 60, 4 dicetur) antea in senatu indignum in eum obprobrium iactum esset; Catilinam igitur simulare voluisse se iurgio lacessitum esse. At num ea quae in senatu quamvis tecte in se dicta et decreta essent, se pro iurgio habere simulare potuit? Quid effecturus fuit, si se quae antea dicta essent, leviorem altercationem habere dixisset; si non dixisset, cui illud in mentem venire potuit, eum in senatum venire hac specie praetenta ut se expurgaret, quasi iurgio lacessitus esset? Illud satis certum est Sallustium quid Catilina in senatu facere, non quae homines eo, quod in senatum veniret, credere voluerit, dicere; unde hoc consequens est, iurgium esse, quod in eum fieri potuerit. Tum vero *sicuti* ferri non potest. Qua re Linkerus conrexit *sicubi;* quod ut recte ab eo Iug. 60, 4 restitutum est, ita h. l. mihi minus probatur, quia non tam incertiorem expectationem: 'si forte quando', quam aliquid certe positum loci ratio videtur flagitare. Et probarem quod in P[1] primo exaratum fuit, *si,* quodque etiam P *si...t* testatur, si quo modo inde *sicuti* fieri potuisset, facile esset ad intellegendum. Cum igitur veri simile mihi videretur, scripsisse Sallustium, quod per *si* explicatum cum eo ipso conmixtum *sicuti* peperisset, *ubi* restituendum putavi. His igitur disputatis de eis quae praecedunt facilius statui poterit. *Expurgare* dici de eo constat, qui culpa se liberet, crimina diluit, velut Tac. ab exc. d. A. XVI 24: *Thrasea — codicillos ad Neronem conposuit, requirens*

obiecta et expurgaturum adseverans si notitiam criminum et copiam diluendi habuisset. Neque aliter dictum est ap. Gell. N. A. VI 3, 5; *fidem consiliumque publicum expurgarent,* et ap. ipsum Sall. Iug. 69, 4; *Turpilius — iussus a Metello caussam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus — poenas solvit.* Adparet ergo Catilinam in senatum venisse, ut si crimen — quoniam in senatu agebatur, iurgium id dicendum — in se coniectum foret, id dilueret. Iam quaeritur num id idem sit atque *dissimulare?* Nonne autem qui aliquid dissimulat, hic se id fecisse aut scire negat, ut Volturcius Cat. 47, 1 *de coniuratione dissimulat?* An igitur is qui dissimulat, crimina diluit? Unde apertum est haec per *et* coniungi non potuisse, multoque minus per *et ut,* in quibus *ut* quid significet prorsus non intellego. Venit ergo Catilina in senatum, ut consilia dissimularet, i. e. negaret se quidquam consili advorsus rempublicam iniisse nec quidquam de ea re scire, sive id verbis declaraturus erat sive speciem praetenturus, si tamen iurgio lacessitus foret, si quaedam sibi obiecta, quibus argueretur, ea diluere. Recte ergo *aut* locum haberet. Set mirum est, quod in P *ut* scriptum est, nec facile intellegitur quo tandem modo ex *aut* fieri potuerit, quod in recentiore primi generis familia exaratum est. Scilicet in archetypo fuit *vel,* quod h. l. quia alterum quod fieri potuerit adiungitur, aptissumum est. Quod cum in archetypo obscuratum *ut* lectum esset, alii *aut* scripserunt, alii *et* coniunctionem adiecerunt. — Paulo post 7 *postulare a patribus* coepit veram scripturam esse confirmatur per vetustissumos codices, qui *postulare patribus coepit* exhibent, ut ea scriptura utique praeferunda sit Gruteri coniecturae *postulare patres conscripti ne quid,* quae quam parum apta esset demonstravit Sellingius em. p. 21.

Cat. 33, 5 quamquam optumi libri omnes *amittit* tuentur et, qui *amisit* exhibent recentiores neque ullius fidei sunt, tamen cum Sellingio em. p. 22 perfectum de coniectura restitui, quippe cum sententiae maior vis esset, cum usu id conpertum esse significaretur, neque ab veri specie abhorreret, librarios usum illum vel ignorantes vel hoc loco ab sententia alienum iudicantes praesens suo marte restituisse.

Cat. 35, 3 quoniam optumi libri, quamquam *quin* exhibent, tamen ante *possem* negationem *non* retinent, *quia* autem non prorsus librorum testimoniis caret, *quia — non possem* archetypi scripturam fuisse persuasum habeo. Atque profecto adeo maiore gravitate Catilina ita

inopia solvendi se moveri negare videtur, quam si *quin* — *possem* scribatur. Set quae sequuntur *cum et alienis nominibus* non solum eo nomine suspecta sunt, quod Sallustius *et* numquam pro *etiam* dixit, nisi forte fr. III 31 satis certum testimonium esse putas, set etiam quod in libris vetustissumis et optumis vel *cum* omissum vel *set* vel *set et* scriptum est. Quod quis non videt ex *scilicet* per conpendium scripto natum esse? Librarios cum *et* vel *set* legissent, *cum* delevisse quid mirum? Postremo nonne acerbitas quaedam, qua Catilina illud obprobrium reiciat, aptissume illo adiuncto exprimitur.

Cat. 36, 5 in verbis *tanta vis morbi uti tabes plerosque civium animos invaserat* nemo obfenderet (cfr. Iug. 32, 4 *tanta vis avaritiae animos eorum veluti tabes invaserat.* Fr. I 47, 9 *neu patiamini licentiam scelerum quasi tabem ad integros contactu crescere.* IV 26 *qui quidem mos ut tabes in urbem coierit)*, nisi in multis bonis libris legeretur *atque uti tabes*, quod casu quodam aut per librariorum lubidinem inlatum esse prorsus veri dissimile est. Commode ac scite igitur Hauptius *ac veluti tabes* coniecit, set veri similior mihi visa est coniectura eius viri docti, qui censuram novissumae editionis Kritzii in Actis litterariis ab Zarnckio editis scripsit, Conradi Bursiani ut opinor, *erat quae uti tabes*, praesertim cum obscuratae in archetypo litterae ac voces multis locis conruptelarum origines fuerint.

Cat. 38, 3 quamquam *per illa tempora* et in editione mea et Nov. Ann. XLVI p. 386 sq. defendi, tamen nunc tanto optumorum codicum consensui cedendum ac *post illa tempora* retinendum censeo. *Illa tempora* eadem putanda sunt, quae paulo ante 37, 11 verbis *multos post annos* Sall. significavit. Set tamen vitio Sallustio tribuendum est, quod de quibus temporibus dicat legentes suspicari potius quam edoceri maluerit. Quod cum ab eius studio perspicuitatis alienum existumem, scribundum conicio *post Sullae tempora.* Quod nomen cum *sillae* scriberetur, obscuratio litterarum facile errorem *illa* gignere potuit.

In eis, quae in conventu philologorum Stuttgartiae de Sallustio disserui (vid. Act. p. 6), dixi mihi Cat. 39, 4 scribundum videri *illis si.* Cuius sententiae argumenta in diss. quo tempore quoque consilio Sallustius Catilinam scripsisse videatur (Grimae 1846) his verbis exposueram, quae quoniam is libellus paucorum in manus venit, h. l. repetam: „Verba ut in libris scripta sunt, sane aliter accipi non possunt, quam ut sententia conmuni quantas in turbas permixtionesque rerum civitas

semel laxatis legum vinculis ruat, ostendatur [1]). At ex omni nexu nihil manufestius est, quam scriptorem ea ponere voluisse, quae si Catilinarii vicissent futura fuissent, unde adparet scribundum esse *illis si victoriam adepti forent*, et *illis* liberiore modo ad Catilinarios relatum, qui quin intellegundi essent, antea Catilinae nomine posito non dubium esset.“ Quibus nunc addo, illud ipsum quod pronomen liberius ad praecedentia relatum est, librarios videri movisse, ut *qui* scriberent.

Cat. 42, 3 omnes libri *item in citeriore Gallia G. Murena* exhibent. At G. Murenam in Gallia Transalpina fuisse, constat ex Cic. pr. Mur. 41, 89; in Galliam cisalpinam Q. Metellum missum fuisse (Cic. in Cat. II 12, 26) certe non ignorabat Sallustius, quamquam supra 30, 5 *agrum Picenum* solum nominavit. Hunc igitur errorem turpissumum utrum Sallustio an librariis inputandum existumas?

Quae difficultates Cat. 43, 1 omnium librorum scripturae *in agrum Faesulanum* obstarent, olim exposueram et suspicatus eram locum intellegundum esse Romae urbi propiorem. Quam suspicionem nunc abicio, quoniam num alterum oppidum Faesularum nomine exstiterit, incertissumum est et Sallustius utique obscure scripsisse putandus esset. Set iam dudum mihi persuasum est, aliud nomen ab eo scriptum fuisse, quod librarii cum minus eis frequentatum esset, in *Faesulanum* con rupissent, quod fuisse *Carsulanum* paene certum mihi videtur. Carsulae enim, oppidum Umbriae inter Tiberim et viam Flaminiam, haut longe ab Narnia situm (Strabo V p. 312 ed. Mein. Plin. H. N. III 14 (19), 113. Tac. Hist. III 60. Mannert. Geogr. ant. IX 1 p. 482), neque procul aberant ei, qui ab Faesulis devio itinere per montis Romam peteret — id vero Catilinam sic instituisse, ne copiae vel dilaberentur vel pugnis minuerentur, veri simillumum est, — neque ab urbe ita dissitae erant, ut si coniurati Roma erupissent, eodem die exercitum ab illo oppido profectum convenire non possent.

Duobus locis Linkerus *item* pro *autem* restituit, Sellingio em. p. 23 sq. praeeunte, Cat. 43, 2 ubi omnes libri *Cethegus Ciceronis ianuam obsideret eumque vi adgrederetur, alius autem alium*, et 50, 1 *liberti et pauci ex clientibus Lentuli divorsis itineribus opifices atque servitia in vicis ad eum eripiundum sollicitabant, partim exquirebant duces multitudinum —, Cethegus autem per nuntios familiam atque libertos suos, lectos et exercitatos, orabat ut grege*

1) Iacobs: ‘Andeutung des un- durch eine Umwälzung entfesselten ausbleiblichen Weiterstürmens der Kräfte’.

facto cum telis ad sese inrumperent, ubi item omnes libri *autem* tuentur. Set primum advorsus eam suspicionem hoc dubitationem movet, quod *item* semper in principio membri ponitur, nisi ubi aliqua notio ecferunda est, velut Cat. 17, 7 *fuere item* (coll. 61, 8), 18, 1 *set antea item coniuravere pauci*, Cat. 51, 22 *an quia lex Porcia vetat? at aliae leges item condemnatis civibus — exilium permitti iubent*, Iug. 31, 7 *post G. Gracchi et M. Fulvi caedem item vostri ordinis multi mortales — necati sunt*, vel post relativum Cat. 51, 36 *cui item exercitus in manu sit*, Iug. 47, 4 *quos item uti priores consul inlectos ad proditionem domum dimittebat.* Iam priore illo loco nulla prorsus caussa est cur *alius* numero ecferatur, cum etiam aliis praeter Ciceronem insidias structas fuisse verbis praecedentibus *ceterosque quibus insidiae parabantur* indicatum sit et per se adpareat Cethegum Ciceronis ianuam obsidere simul et aliis caedem intendere non potuisse. Qua re Sallustium certo credo scripturum fuisse non aliter quam in loco simillumo Cat. 27, 4 *se Manlium praemisisse ad eam multitudinem — item alios in alia loca oportuna. Autem* vero cum ibi ponatur, ubi quod rem conpleat adicitur (vid. quae olim ad Iug. p. 239 disputavi) eo loco aptissumum est. Altero porro loco Cethegi nomen ecferundum fuisse nemo negabit, at per *item* ecferri ne potuit quidem, quoniam, quae is ipse instituit, non eadem fuere, quae pro Lentulo alii fecere. Ad hunc per seditionem eripiundum amici et clientes sua sponte, iniussu illius, adnisi sunt, ille ipse ad suos gladiatores misit. Quid vero? Cum novi aliquid quodque simul maius et gravius sit, ad idem pertinens, adiungatur, nonne *autem* aptum est?

Cat. 47, 2 de Allobrogum indicio haece referuntur: *eadem Galli fatentur ac Lentulum dissimulantem coarguunt praeter litteras sermonibus, quos ille habere solitus erat: ex libris Sibyllinis regnum Romae tribus Corneliis portendi; Cinnam atque Sullam antea, se tertium esse cui fatum foret urbis potiri: praeterea ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem saepe ex prodigiis aruspices respondissent bello civili cruentum fore.* Quae si conparaveris cum eis, quae Cic. ad populum dixit in Cat. III 4, 9: *Lentulum autem sibi confirmasse ex fatis Sibyllinis aruspicumque responsis esse se illum tertium Cornelium, ad quem regnum huius urbis atque imperium pervenire esset necesse; Cinnam ante se et Sullam fuisse; eundemque dixisse fatalem hunc annum esse ad interitum huius urbis atque imperii, qui esset decimus post virginum absolutionem, post Capitolii autem incensionem vicesimus*, in rebus non multum

differre intelleges, quamquam Cicero prius illud non ex Sibyllinis libris modo, set etiam ex aruspicum responsis ductum fuisse adfirmat, Sallustius prius ad Sibyllinos libros, alterum ad aruspices rettulit, praeterea hic virginum absolutionis nullam mentionem fecit. Uter verius rettulerit quaerere non est huius loci; pro Cicerone recens memoria, pro Sallustio eorum quae Ciceronis iussu perscripta erant (pr. Sull. 14, 42) usus conmemorari potest; hoc loco illud potius quaerendum, num in Sallusti verbis conruptela sit, quae Ciceronis ope tolli possit. Nam mirum profecto est, quod cod. m [1]) *quem sibi ex prodigiis aruspices respondissent bello civili cruentum fore* exhibet; quod ex errore librarii natum esse cum per se veri simile non sit, tum eo redarguitur, quod ad sententiam aptissumum est. Nam profecto Lentulus, quem, ut mentitus sit, tamen probabiliter mentitum esse consentaneum est, cum tribus Corneliis regnum Romae portendi dixisset, debebat conmemorare, unde se tertium Cornelium esse, cui fatum foret urbis potiri, conclusisset. Quod qua re melius confirmare potuit, quam cum oraculum sibi editum proferret? Aruspices autem ad ea sacra adhibitos esse, quae aliquis ut quod sibi portenderetur conperiret faciebat, vix est quod moneam. Ac fateor quidem, quae illud responsum continet, publice magis quam privatim editi oraculi speciem prae se ferre, set quidni statuamus, Lentulum cum quo anno optume praeturam petiturus esset — scilicet ut ignominiam sibi inpositam tolleret, — quaesivisset, hoc responsum accepisse ut eo anno peteret, qui esset post Capitolii incensionem vigesimus; eum enim bello civili cruentum fore? Adcedit, quod Cicero alteram partem eorum, quae Lentulus dicere solitus esset, ita a priore separat ac discernit, ut ad alia oracula quam ad quae in priore illum spectasse adpareat. Quod si *sibi* tale est, quod prorsus reiciundum non videatur, quid de *saepe*, quod relicui libri omnes tenent, iudicandum? Idne ex *sibi* conruptum esse censebimus, an librarios ita emendavisse? Minume. Set quid? nonne veri simile est Sallustium scripsisse *quem saepe sibi ex prodigiis* cet.? Scilicet pro gravissumo ac maxumo incitamento habendum est, si idem non semel, set saepe ex prodigiis alicui ab vatibus responsum fuerit.

Cat. 52, 25 nunc pro *deprensis* vel *deprehensis* scribundum putavi *adprehensis*, cum vetusti atque optumi libri id praeberent et veri similius videretur insolentius verbum in usitatius conmutatum, quam pro consueto minus frequentatum restitutum esse. *Adprehendi* autem

1) Nec neglegendum est in 𝔊 supra *saepe* adpictum esse *i*.

eos dici, qui subito in vincula conripiantur, ostendit Caecil. ap. Gell. XV 9, 1 (80 ed. Ribb.) *nam hi sunt inimici pessumi fronte hilaro, corde tristi, Quos neque ut adprendas neque uti dimittas scias* et Apion. ap. eund. Gell. V 14, 26 *a militibus visus adprehensusque sum.* — Paulo post 27 *convortat*, quod ab libris maxume munitum est, tamen in *convortet* mutandum censui, non quo post *ne* adfirmativum coniunctivum poni posse negarem, qui ipse scriptus est Iug. 14, 21, set quia gravis adfirmatio non solum huius loci naturae, set etiam Catonis ingenio aptior videbatur. — Tum 32, ubi ne Linkerus quidem Vaticano quidquam tribuendum existumavit, ego cum ad illius fidem alii ex vetustissumis et optumis libris adcederent, pro *aut hominibus* scripsi *si deis atque hominibus umquam ullis pepercit.* Etsi enim non ignorabam in sententia vim negativam esse, tamen neque *atque* ab negativis sententiis prorsus exclusum est, et recte dei cum hominibus in unum coniunguntur, quo exprimatur Lentulum non veritum esse ea conmittere, quibus dei simul et homines laederentur.

Dubia sunt verba, quae Sallustius 54, 5 postquam de Catone *esse* inquit *quam videri bonus malebat*, adiecit: *ita quo minus petebat gloriam, eo illum magis sequebatur.* Ac primum quidem si librorum scripturas aestumaveris, pronomen post *magis* ponendum esse facile concedes. Set quo minus *illum* verum putemus, cum libri obstant, nam optumi *illum assequebatur* exhibent, quod cum ferri non possit aliud quiddam ab S. scriptum fuisse ostendit, tum ratio, cum quidquid oblocutus est Selling. em. p. 34, illud non ecferundum esse luce clarius sit, Catonem gloriam secutum esse, quippe cum non huic id soli acciderit, set cuique simili. Contra adparet *gloriam* numero quodam notandam esse, quae quamvis spreta, tamen eum secuta sit. Poterit ergo quodam modo *illam adsequebatur* defendi, set tamen hoc rectius diceretur de eo qui gloriam peteret, non qui contemneret. Qua re paene certum videtur Sallustium scripsisse: *eo magis illa sequebatur.* Ad quod confirmandum iuvat similes aliorum sententias conmemorare: Plin. Ep. I 8, 14 *sequi enim gloria non adpeti debet, nec si casu aliquo non sequatur, idcirco quod gloriam meruit minus pulchrum est.* Liv. II 47 extr. *spreta in tempore gloria interdum cumulatior rediit.* IV 57, 6: *exemplum fuit collegis se eumque intuentibus, quam gratia atque honos oportuniora interdum non cupientibus essent.* XXII 39, 19 *gloriam qui spreverit, veram habebit* (quippe gloria est vera, quae sua sponte, non adpetita sequitur).

Quo iure cum Linkero et Kritzio Cat. 58, 9 contra libros *sin*

metu cesserimus scripserim, harum rerum peritis vix exponendum videtur [1]).

Cat. 59, 3 volgata sunt haec: *ipse* (Catilina) *cum libertis et colonis propter aquilam adsistit, quam bello Cimbrico G. Marius in exercitu habuisse dicebatur.* Mirum est, si Sallustius scripserat *colonis*, id in *coloniis*, atque adeo quod vetustissumi et optumi exhibent *colonibus* conrumpi potuisse. Et qui tandem fuere illi coloni, quos Catilina secum habere voluit? Sullae, inquiunt, veterani, in Etruriam deducti colonique facti. Eorum magnum numerum in Catilinae exercitu fuisse nemo ignorat, at nonne credibile est eos optumos armatos fuisse quos omnes in primam aciem subductos modo scriptor conmemoravit? Iure meritoque Gruterus hic requiri dixit cohortem praetoriam, quam sibi Catilina ex fortissumis paraverit, at id Sallustius certe dixisset. Scilicet ex omni re apertum est, Catilinam exiguum numerum copiarum suarum celare voluisse. Qua re optumos in primam aciem subduxit, minus bene armatos et inutiles ad pugnandum in subsidiis conlocavit, quo hostibus maioris numeri speciem praeberet. Ipse aperte in subsidio constitit nec per se incredibile est secum habuisse eos, cum quibus laborantibus optume auxilium ferre posset. At num liberti tales fuere? Contemptum profecto genus et in armis minume exercitati. Videlicet eos quoque nullam aliam ob caussam circa se retinuit, nisi ut hostes specie falleret. Recte talibus adiunguntur *calones*, quos interdum militibus, quo numerus augeretur, inmixtos esse constat (cfr. Liv. XXXVII 18). Qua re *calonibus* non tam codicis cuiusdam Cuiaciani auctoritate, quam coniectura ex optumorum librorum scriptura *colonibus* refingendum censui.

Locus difficillumus est Iug. 3, 1 ubi non solum libri manu scripti mirum in modum variant, set etiam virorum doctorum sententiae in divorsissuma abiere. Alii enim *is*, alii *vis*, alii *ius* (Selling. lect. p. 18 sqq.) probavere, set nemo negavit, haec omnia inpedita neque satis plana et perspicua esse. Quicumque autem codicum scripturas diligenter perscrutatus fuerit, facile ad eam sententiam adducetur, locum conruptum esse, cum pro eo quod Sallustius scripsisset explica-

1) Omnino de eis locis, in quibus emendandi ratio iam ab aliis inventa ac probata est aut facile perspicitur, fusius disputare supersedeo, velut de Iug. 8, 5 *suamet ipsum pecunia.* Iug. 68, 4 *late* pro *latere.* 80, 7 *nulla* pro *nullam.* 98, 3 *quaerebat* pro *gerebat.* Neque copiosius de talibus suspicionibus exponam, qualis est, quam ad Iug. 10, 5 significavi, pro *amicior* mihi scribundum videri *coniunctior.*

tiones et glossemata in textum reciperentur. Ut igitur quale illud fuerit coniectura probabili consequi possimus, de sententiarum nexu ac ratione quaerendum est. Iam qui nulla praeiudicata opinione verba *nam vi quidem — libertatem suam gratificari* consideraverit non poterit non concedere, ea omnia ad gerendorum honorum ac magistratuum rationem spectare. Quae semper duplex est, ut boni aliquid aut efficiatur aut non efficiatur. Atque ita Sallustium bipartitam orationem esse voluisse, intellegitur ex ea ratione, qua *frustra niti* per particulam *autem* praegressis obposuit. *Nisi forte* vero numquam ab Sallustio usurpatum est, nisi ut cum modo praegresso artissume coniungatur, quod aut contra spem acciderit aut ab nemine facile factum iri scriptor ponat (vid. Ind. et quae olim disputavi ad Iug. p. 117), ut manufestum sit, membrum *nisi forte — gratificari* continere rationem, qua aliquid effici possit, quam vero nemo facile ingressurus sit. Verba autem ne neglegantur, *inportuna* dici non quae periculum minitentur, set quae oportunitate perficiundi vel tractandi careant (vid. Madv. ad Cic. d. Fin. II 26, 85 p. 288), ergo quae nemo facile adgrediatur, apertum est, nec minus si *delicta conrigere* is dicatur, qui magistratum multo negotio ac labore petiverit, non de aliorum delictis, set de eius ipsius cogitari posse; scilicet qui vi utitur in regendis patria et parentibus, tollit quidem vitia civium et mala in re publica nata et inveterata, set ita simul, quae ipse advorsus leges deliquit, conrigit. Iam hanc esse Sallusti sententiam invenimus: in magistratibus et inperiis aut ut aliquid efficias vi utendum est in patriam et parentes, aut frustra niteris. Ab illo, ut nihil inpediat utque quae peccaveris ipse conrigas, tamen multa dehortantur, praesertim cum quo abitura sint quae instituas nescias; alterum, frustra niti et nihil efficere nisi ut in odia hominum incurras, dementiae esse iudico; nam neminem credo fore, qui ut aliquid ipse possit paucis potentibus libertatem suam ac dignitatem vendere velit [1]). Iam cum verba *nam vi — libertatem suam gratificari* nihil aliud significent nisi magistratus illo tempore geri non posse ut aliquid boni et utile te effecturum sperare possis, sententiam, ad quam inlustrandam et confirmandam ea pertineant, nullam aliam esse posse adparet nisi hanc: qui in magistratu sit, ei nullam copiam esse honoris i. e. gloriae adipiscundae. His igitur quid efficitur? Nempe *tuti* notionem ab eo loco, de quo quaerimus, alienam esse; id quod etiam aliis argumentis confirmatur. Nam cum de vita

1) Cfr. libell. meum *quo tempore quoque consilio Sall. Catilinam scripsisse videatur* p. 5.

tuta quaerere omnino Sallusti ingeni non est, qui per summa pericula et labores ad inmortalitatem gloriae enitundum censeat, tum ipse luce clarius ostendit se de eis tantum artibus dicere, *quibus summa claritudo paretur*, non quibus vita tuta, quae latentis et in obscuro ac demisso degentis est, praestetur. Deinde mirum profecto est, cur scriptor *tuti* ab *honesti* ita separare maluerit, ut alterum in comparatione poneret, cur non scripserit *eo tutiores aut magis honesti sunt*. Quis ergo est, qui *tuti* ex conruptela natum esse neget? [1]). Quae vero caussa proferri potest h. l., cur magistratus et inperia non cupiunda videantur ei, qui ad veram gloriam enitatur? Aperte haec: ea neque honeste peti neque honeste geri posse. Cum autem honorem nemo per virtutem nancisci possit, necesse est, qui eum adeptus sit, per fraudem adeptum esse. Qua re hoc in verbis illis inesse debere consequitur: qui honoribus functi sunt, per fraudem nancti, non eo magis honesti sunt, eo maiorem honorem sibi parare potuere, vel: neque quibus per fraudem ut honorem nanciscerentur contigit, eo magis honesti sunt. Iam quid vetustissumi libri duo exhibent? P *quibus per fraudem iis fuit uti tuti aut eo;* P[1] *quibus per fraudem his fuit uti eo magis*, et postea demum conrectum est *tuti*. *Iis* vel *his* ferri non posse, quoniam praecedit singularis *honos*, adparet, nec tamen difficile est ad intellegundum, additum id esse, ut *uti* haberet, quo referretur [2]). In archetypo ergo certum est fuisse: *neque illi quibus per fraudem fuit uti eo magis honesti sunt*. Quae scriptura nonne ad sententiam prorsus apta est? Nam obiectum verbi *uti* omissum obfendere non potest, cum nemo quid adsumendum sit frustra quaesiturus sit, neque *est* cum infinitivo coniunctum quamquam poëtarum moris est, ab Sallusti ingenio alienum iudicandum est, quippe qui multa ad Graecorum exempla novasse videatur, eoque minus cum supra p. 96 ut Iug. 110, 3 idem dicendi genus probetur, sententiam postulare cognoverimus. Nonne denique facile perspicitur, quo modo ex illa scriptura relicuae, quae in libris sunt, *fuit tuti*, *fuit utique*, *fuit tuti utique*, quaeque ante *fuit* addita sunt, nasci potuerint?

Iug. 10, 7 *quia aetate et sapientia prior es* eo lubentius recepi, cum eo P duceret, et si relativum teneretur, utique coniunctivum Latinitas efflagitare videretur.

1) Ne quid ex aliena laude mihi adrogasse videar, Linkerus iam ita se iudicare ostendit, *tuti aut* uncis includens.

2) *eis* ad *magistratus et inperia* referri posse non ignarus sum; at sic contortior utique oratio Sallustio tribuitur.

Iug. 12, 3 volgatum fuit *uti tamquam suam visens domum eat.* Quae verba contorta esse, cum *suam domum* obiectum participii *visens* sit simul et ad *eat* referri debeat, facile perspicitur. Qua re non dubitavi recipere, quod Gruterus coniecerat, quodque casu quodam in M^1 et M^2 scriptum est, *sua visens.*

Iug. 14, 3 *vellem potius — posse me — petere* iam ab multis *me*, cum in multis bonis libris omissum esset, eiectum est, set quo modo factum esset, ut in tot adiectum legeretur, nemo aperuit. Id ostendit P^1, cum quo scribendum esse *possem* vix est quod pluribus exponam. — Eiusd. cap. 17, auctore Bojeseno praef. ed. prioris p. XVIII cum recentiore primi generis familia nunc scripsi *nationesne aut reges* pro *nationesne an reges.* Quid enim agit Adherbal nisi ut nusquam sibi auxilium petere licere nisi a populo romano ostendat? Qua re de eis tantum illud quaerere potest, qui Romanorum dicionis non sunt; ei autem in unum conprehendundi sunt, ut per *qui omnes* coniunguntur. Utrum ad reges an ad liberos populos adcedat quaerere pervorsum est [1]). In *aut* hoc inest: Num adpellem qui dicionis vestrae non sunt, qui aut liberi sunt aut regio inperio utuntur? — Eiusd. cap. §. 23 qui anaphorae vim atque usum noverit, Vaticani scripturam *set omnis has* cum Linkero probare non dubitabit, praesertim cum librarios id in *et* mutasse non mirum sit.

Ut Iug. 18, 2 reciperem *quas nox coëgerat* pro eo, quod studiose olim defendi *qua nox coëgerat*, non tam Hieronymi et Sulpici Severi testimoniis conmotus sum — nam illis obponere possumus Pomp. Mel. I 8, 3 —, quam optumorum librorum consensu. Et *quas*, quod difficilius est, facile in *qua* aut errore aut consulto mutari potuisse in propatulo est. — Eiusd. cap. 6 optumorum librorum scripturam *mare magnum et ignara lingua conmercio prohibebant* eo lubentius amplexus sum, quod quid Persas, qui aedificandi materia egerent, quo minus cum Hispanis conmercia instituerent prohibuerit dicendum potius esse adparet, quam quid Hispanos et Persas ab mutui conmerci consuetudine excluserit [2]). Set non potui Linkero adsentiri,

1) Peerlk. ad Verg. Aen. IV T. I p. 276 coniecturam: *nationesne an reges? Quine omnes — infesti sunt?* conmemorare satis habeo. *An* constat usurpari ubi inlustrandorum praegressorum caussa nova interrogatio adiciatur.

2) Similibus caussis adductus Iug. 67, 1 ex solo P scripsi *portae ante clausae fuga prohibebant*, cum aptius videretur, Romanos milites per portas clausas fugiendo exclusos fuisse.

qui infra 8 sane ex optumis libris *tecto* recepit. Nam constructionem tam duram ac contortam Sallustio tribuere vereor, praesertim cum pluralis potius *tectis* expectetur et *a* illud apertum erroris caussam praebere potuerit, quod ut factum esse suspicemur faciunt, quae in P[1] et B supra scripta sunt. Ceterum per se adparet si aedificium incurvis lateribus tectum sit, ipsum tectum incurvatum esse. Paulo post non video, cur quod optumorum fere omnium codicum testimonio munitum est ***Medis autem et Armeniis adcessere Libues*** mutandum sit in ***Medi — et Armenii.*** An quia Libues in Africa iam sedes habebant, Medi et Armenii autem inmigravere? Quidni antiqui incolae novis se adiungere, cum eis societatem iniisse dici possunt? Cfr. Horat. Sat. II 5, 75 *illis accedas socius.*

Iug. 24, 3 cur Linkerus Vaticanum, quem iure meritoque plurumi fecit, sequi noluerit, paene miror. Nam *incertus esse* is dicitur qui consili inops est (Iug. 14, 23. 67, 1. 74, 1. 101, 2), id quod ab hoc loco prorsus alienum, atque ut ponamus *incertum* eum dici potuisse, qui quid iudicaret nesciret, utrum gravius dicit Adherbal, se non discernere, an neminem discernere posse, ferro an fame acrius urgueatur? Nec neglegendum est P margine Vaticani fidem confirmari. Quod si quis miretur, quo tandem modo fieri potuerit ut pro *incertum est incertus sum* scriberetur, conparet inter se sigla *ĩcertū sī* et *ĩcertu' sū.* Nec minus infra 9 *scripsi* ex eo 𝔅 solo recepi, cum perfectum constanti Romanorum in epistulis scribundis consuetudini conveniret, nec mirum esset librarios pro eo quod recentiorum temporum moris esset restituisse.

Iug. 25, 4 quod ex optumis libris *senatus princeps* pro insolito *in senatu princeps* restitui, nemo qui quid in textu recensendo sequendum sit teneat vituperabit. Facilius paterer, si quis ex scriptura *in senatu* Sallustium scripsisse *in senatu potens* et *princeps senatus* ab sciolo interprete adiectum esse autumaret. — Cum quod olim iudicaveram, eod. cap. 7 utrum *rapiebatur* aut *rapiebat* scribendum esset, ab librorum auctoritate sola pendere, ad rem nihil interesse, etiam nunc tenerem, non potui non optumorum librorum magno consensui cedens passivum conprobare.

Iug. 26, 3 quamquam Sellingius lect. p. 23 *armatus* defendundum suscepit, tamen *armatis* eo magis rescribundum est, quod cum in deditione arma ponantur, nemo nisi inermis hostibus armatis obvius esse potuit; quem armatum invenissent, iure interficere licebat.

Non constat de numero, qui Iug. 31, 2 ab Sallustio scriptus sit.

Plerique et optumi libri *quindecim* tuentur, alii *duodecim*, multi *viginti* praebent. Iam constat hanc orationem a. a. u. 643 (a. C. 111) habitam esse (Fischer Tab. p. 156). Cum autem G. Memmius quam foede quamque inulti perierint plebis defensores conmemoret, necesse est ab Sallustio numerum annorum positum fuisse qui G. Gracchi eiusque sectatorum necem includeret vel adeo qui ab Tiberi Gracchi tribunatu numeratus esset. Quod si *viginti* scriptum fuisset, quo anno Tiberius Gracchus occisus est (621=133) numero eo inclusus non esset, et si scriptorem in universum significare, quam adcurate definire maluisse dixeris, aptius ad huius loci naturam fuit augeri numerum quam minui. Contra *duodecim* numerus optume convenit, cum G. Gracchus a. 631 (123) tribunus plebei fuerit, 633 interfectus sit. *Quindecim* si probatur, rursus ad illud confugiendum est, minus diligenter scripsisse scriptorem. Set cum infra 7 Tiberi Gracchi nex conmemoretur, ab omni veri specie abhorret, eius inmemorem fuisse scriptorem, cum illum numerum scriberet. Quid igitur? Nonne omnes eos numeros, qui in libris sunt, falsos esse adparet, atque aut XXV aut XXII scribundum esse? Interim tamen, quod in optumis libris inventum est, intactum reliqui. — Eiusd. cap. §. 10 cum omnes consensissent, non de praeda ex honoribus capienda set de honoribus quasi pro praeda captis dici, quin *praedas*, quod adeo coniectura restituendum fuit, reciperem eo minus dubitare debebam, cum in Vaticano id esset. Scilicet librarii membrorum aequandorum studio in pravum abstracti sunt. — Tum §. 17, quamquam diu multumque dubitavi, tamen tandem librorum optumorum tanto consensui cedendum arbitratus *nonne* scripsi, quippe cum minume ab Memmi ingenio alienum videretur ita dicere ut pro certo id se exspectare significaret (cfr. Madv. ad Cic. d. fin. II 3, 10 p. 153. Klotz Nov. Ann. XXII p. 134. Tischer ad Cic. Tusc. I 8, 17). Neque obscurum est, ad talem spem adiungi aptissume interrogationem illam, qua orator sibi obici fingat: ergo se atrocissume in optumates vindicandum censere. — §. 18 *vobis* recepi ex 𝔅 et P¹, non solum quia ita constructio minus inpedita videbatur, set multo magis, quod aperte dicundum fuit: ea fecisse ab dignitate populi alienum est. Quod vero in P¹ *vos* conrectum est, ea res, quam permultis locis factam esse reperies, ostendit, quantus librariorum mutandi pruritus ad conrumpendos Sallusti libros adnisus sit. — Cum iam olim ad Iug. p. 232 ostendissem *amittere* non numquam dictum esse de rebus consulto neglegendis, non potui non obsequi §. 25 𝔅 *amittatis* exhibenti. Quod eo facilius probavi quod interea cognoveram iam veteres

comicos sic dixisse *noxiam amittere* (Terent. Eun. 852 *unam hanc noxiam amitte: si aliam admisero umquam, occidito).* Ergo hoc quoque loco pro insolentiore usitatius librarios restituisse adparet.

Iug. 35, 3 quoniam aptius videbatur Minucium ipsum omnia movere voluisse dici neque ea, quae sic nascitur, constructionis difficilior ratio ab Sallusti ingenio aliena (cfr. Iug. 14, 16. 101, 5), cum optumis libris *movere* quam cum deterioribus *moveri* scribere malui.

Quem ad modum saepe grammaticorum et scriptorum veterum testimoniis plus quam librorum scripturis iure meritoque mihi tribuisse videor (velut Iug. 36, 2 *ludificari* ex solo Arusiano scripsi. Iug. 72, 2 Prisciani *experrectus* aliquid munimenti ab scriptura P *exercitus* accipere videtur), sic Linkero (praef. p. XI) adsensus sum, Iug. 37, 4 ex Senec. Ep. 114, 19 *hiemantibus* reponenti. Neque enim ulla caussa est cur ex Historiis potius exemplum illud sumptum esse autumemus, quam ad hunc locum Senecae verba pertinere putemus, eoque minus cum credibile sit grammaticos insolentiam dictionis emendando tollere voluisse. Et videtur Sallustius exprimere voluisse: aquis quae tum per hiemem ibi perpetuo manebant, non defluebant, quamquam Arruntius aliter accepit. — Nec vereor ne in vituperationem eorum incurram, qui quid ratio postulet teneant, quod 38, 9 *teneret* proprio magis marte quam libri h praesidio refinxi [1]). At audacius videbitur, quod eo capite extremo *mortis metum intuebantur* scripsi. Set quidquid viri docti ad defendundum *mutabantur* (Lechner. Progr. Hof 1828 p. 18 sqq.) vel adeo *mutabant* protulerunt, artificiosiora quam apertiora ac simpliciora esse, nisi qui praeiudicatas opiniones sequi malit, nemo negabit. Ex librorum autem scripturis nihil ad locum sanandum peti posse, quae exhibent aut conrupta esse aut coniecturas, facile adparet. Set cum plerique et vetustissumi *mutabantur* exhibeant, hoc in archetypo fuisse indeque in emendando ordiundum esse certum est. Sententia quid flagitet, non obscurum: mortis metu eos inpulsos esse ut graves ac turpes Iugurthae conditiones acciperent. Qua re diu haesitavi, annon Nazariani *motabantur* probandum esset, set abieci quod id verbum magis huc et illuc pellere quam ad aliquid conpellere significat. Qua re ea quam proposui emendatio mihi placuit, cum non solum sententiae conveniret, set etiam facile ansam conrumpendi praebuisse videretur. *Metus* quam saepe de eo, quod metum iniciat,

1) Simili ratione 46, 4 *procederet* scripsi contra libros, 54, 1 *sint* pro *sunt*.

dictum sit, vix est quod pluribus doceam (vid. quae olim ad Iug. p. 260 disputavi), nec magis *intueri* esse: ante oculos habere, considerare, maxume in talibus rebus, unde consilium capiatur.

Iug. 46, 1 cum Kritzio scripsi *simul de innocentia eius certior Roma factus*, quamquam in omnibus Sallusti libris manu scriptis *Romae* legitur, non quo Noni libris tantum tribuendum putarem, set quia id natura loci postulare videbatur. Etenim *simul* parum recte dictum est, nisi quod tum, non duobus annis ante factum sit adiungatur, nec dubium videtur, si Iugurtham Romae id cognovisse Sallustius conperisset, quin *Romae expertus* scripturus fuerit. Neque desiderandum est aliquid tale additum, ut Iug. 82, 1 *interim Roma per litteras certior fit*, cum per se intellegatur aut per litteras aut per nuntios id factum esse, neque obfendit *Roma* inter *certior* et *factus* interpositum, quia illud ecferundum fuit, ab amicis Romanis eum certiorem factum esse, quippe quibus id etiam magis quam aliis credendum esset.

Iug. 47. 2 sane haesitari poterit, utrum Madvigii emendatio *frequentiam negotiatorum et conmeatu iuvaturam exercitum* praeferunda sit, an Palmerii *frequentiam negotiatorum et conmeatuum iuvaturam exercitum*. Illa enim eo conmendatur quod quae sequuntur *et iam paratis rebus munimento fore* ita obpositum habent quod paene sibi postulare videantur, altera inde conmendationem habet, quod sic facillume perspicitur, quo modo omnes libri Sall. conrumpi potuerint. Cum vero negotiatorum frequentia nulla re nisi conmeatu exercitum iuvare possit, cumque maior oportunitas sit, si ad incolentium negotiatorum frequentiam mercantium frequentes conmeatus adcedant, cum Könighoffio Crit. et exeg. Progr. Trier 1854 Palmerii emendationem amplector.

Diu multumque dubitavi de loco Iug. 53, 7 quid statuendum esset. Quod plerique et optumi libri exhibent, *strepitu velut hostes adventare*, id Kritzius ita defendit ut *strepitu* pro ablativo modali (cfr. quae olim ad Iug. p. 359 congessi) haberet, et cum *adventare*, infinitivo historico, coniungeret. Cui sententiae illud obstat, quod cum luce clarius sit alteros, quod hostium adventantium speciem praeberent, apud alteros formidinem et tumultum fecisse, *velut hostes* non cum *adventare*, set cum *formidinem simul et tumultum facere* coniungenda fuisse adparet. Multo melius Cortius, Linkerus alii eiecerunt *adventare*, set ne illud quidem *velut hostes* satis placet, quoniam nulla tum

falsae opinionis vel speciei significatio adest. Diu optumum mihi visum est scribere *velut si hostes adventarent*, quod ad sententiam aptissumum esse nemo facile negabit. Set cum *velut* interdum dictum sit, ubi *velut si* exspectatur (Liv. XXXV 14 init. *secutum tamen sua sponte est, velut consilio petitum esset, ut vilior ob ea regi Hannibal et suspectior ad omnia fieret.* Cfr. Fabri ad Liv. XXIII 18, 14. Heerw. ad XXI 8, 6), facilius videtur *velut hostes adventarent*, quod cum in libris nonnullis repertum esse narretur, tamen pro emendatione potius quam pro scriptura ex archetypo propagata habendum est.

Multum torsit viros doctos ignis ille missilis, quem Zamenses in Romanos coniectasse Sall. narravit Iug. 57, 5, et sane ab libris satis larga copia et facultas elegundi atque optandi praebetur. Nos in talibus semper ab eis libris ordiundum existumamus quos archetypo proxumos et simillumos esse cognoverimus; eorum scripturam, si probari possit, ubique retinendam. Iam hoc loco vetustissumos libros in *picem sulphure et taeda mixtam ardenti* consentire vix negabis (in P num a erasum sit et primitus *ardentia* fuerit, utique in incerto relinquendum, *tedam* autem errore natum facile concedetur). Ex eis igitur locis veterum scriptorum, quos contulerunt Lipsius Poliorc. V 2 T III p. 623 ed. Vesal. 1675. et Sellingius lect. p. 28, picem, sulphur, taedam, asphaltum, oleum ad talem ignem missilem adhibita esse constat, set nullus loco Sallusti similior est, quam Herodian. VIII 4, 9 p. 195 ed. Bekk. *οἱ δὲ Ἀκυλήσιοι λίθοις τε ἔβαλλον ἄνωθεν, καὶ κιρνῶντες θείῳ τε καὶ ἀσφάλτῳ πίτταν ἔλαιόν τε, κοίλοις σκεύεσιν ἐμβαλόντες λαβὰς ἐπιμήκεις ἔχουσι καὶ πυρώσαντες ἅμα τῷ προσπελάζειν τοῖς τείχεσι τὸν στρατὸν κατεσκεδάννυσαν, καταχέοντες ὅμβρου δίκην ὁμοθυμαδόν*, unde illud certum est, in eo genere ignis, quo obpugnatores ab muris removerentur, picem fuisse, qua maxime contineretur. Et id naturae conveniens est, quoniam pix diffluit et per guttas decidit. Quod si Acylesii pro taeda admiscuerunt asphaltum, eum ut taedam facile ignem concipere densoque fumo ac lucente flamma ardere constat (Naumann El. d. Miner. nr. 609 p. 428). Eundem sulphuris usum esse si docere velim, ne diffidere lectoribus meis videar, verendum sit. Cum ergo hoc constet, picem id fuisse, quo ignis missilis constaret, eique sulphur et taedam admixta, quae ignem conciperent et alerent, *picem sulphure et taeda mixtam* recte scriptum esse adparet. Set difficultas summa in eo esse visa est quod sequitur *ardenti*. Nam expectatur quod ad massam omnem pertineret potius, quam ad eius partes, quam ob caussam Gerlachius *ardentia* probavit, scite etiam ad

sudis et *pila* referens, credo *pila* sine ferro intellegens (Polyb. VI 23, 10) [1]), Sellingius autem l. c. *ardentem* emendavit, satis probabiliter, modo quo modo id in *ardenti* conmutatum esset adpareret. Set quid nonne sulphur et taeda sunt, quae in illa massa ardeant? nonne quoniam utriusque idem usus erat, in unum ita coniungi potuere, ut *ardenti* singularis ad utrumque referretur? Nonne denique postpositum videtur, quo loco suo motum gravius ecferretur, quippe quo detracto aut neglecto omnis res minus plana esset? His ego caussis ut hoc quoque loco vetustissumos libros sequerer motus sum.

Iug. 60, 4 num oppidanis tanta vel stultitia vel alacritas ingeni iure tribuatur, ut crediderint sese ab suis audiri aut cerni posse, quod inesse in librorum scriptura *sicuti — possent* plerique censuere, in incerto relinquam, mihi Sallustium illud non scripsisse propterea certum est, quoniam *sicuti* cum coniunctivo id tantum significat, quod quis simulet, velut Cat. 38, 3 *alii sicuti populi iura defenderent — bonum publicum simulantes — certabant* (nec divorsum est Cat. 28, 1 *sicuti salutatum introire ad Ciceronem*). Qua re probavi Linkeri emendationem *sicubi*.

Iug. 63, 4 libri omnes exhibent: *ergo ubi primum tribunatum militarem a populo petit, plerisque faciem eius ignorantibus facile notus per omnis tribus declaratur.* Quae Kritzius sic explicavit: 'licet plerique (etiamtum) faciem eius ignorarent, tamen (conmemoratione strenue factorum ac virtutum) facile notus (factus est et) per omnis tribus declaratur'. Set quaero quo nomine is scriptor adpellandus videatur, qui tam multa lectoribus subplenda relinquat. Praeterea velim exempla proferantur, quibus *notum aliquem alicui facio* dictum esse ab latinis scriptoribus ostendatur. Ceterum quid tanti fuit, si Marius aliorum conmendationi et praedicationi tribunatum militarem deberet? Et qua tandem arte qui de eius facinoribus et virtutibus narrabant, ut facile nosceretur effecere? Scilicet notus fuit, ante quam peteret, facinoribus eius fama evolgatis. Qua re palmam meruit Palmerius, cum *factis* scribundum esse docuit.

Ut de loco Iug. 64, 2 recte iudicetur, primum quid discriminis inter *primo* et *primum* apud Sallustium intercedat dicendum est. *Primo* igitur significare semper *initio* conparatis omnibus locis, Cat.

1) Infra 60, 6 rursus *tela* (sudes et pila) ab igne et lapidibus separata sunt.

10, 3. 6. 11, 1. 17, 1. 24, 1. 3. 45, 4. 47, 1. 48, 1. 51, 29. Iug. 25, 6 (MM²T *primum*) 42, 1. 49, 5. 53, 1. 7. 60, 7. 61, 4. 69, 1. 71, 2. 5. 85, 1. 89, 2. 94, 5. 111, 2. Fr. I 53. II 5. 65. III 27. IV 60, 5, certo cognoscitur, ac Iug. 29, 3, quamquam *primum* multi boni libri exhibent, tamen in archetypo *primo* fuisse inde adparet, quod in P et P¹ id prima manu scriptum est, ab altera *primum* conrectum. *Primum* autem significat, semper quod aliud praecedat, qua re aut in enumeratione usurpatur (Cat. 3, 2. 37, 5. Iug. 6, 1. 13, 6. 14, 11. 45, 2. 64, 2. 85, 45. 102, 7. Fr. III 59, 14), aut eam rem significat, quae ante aliam inciderit, vel tempus quo primum aliquid factum sit; sic *iam primum* Cat. 7, 4. 15, 1 (libri nonnulli *pridem*). *ibi primum* Cat. 11, 6. *tunc primum* Iug. 5, 1. *ubi primum* Cat. 39, 3. 40, 2. Iug. 6, 1. 41, 10. 43, 2. 62, 1. 63, 3. 4. 64, 3. *cum primum* Iug, 7. *ut primum* Fr. IV 28. *quam primum* Cat. 57, 5. Iug. 25, 1. 97, 1. Quae vere disputata esse adparebit, si Fr. II 4 *Daedalus primum Sardiniam, post delatus est Cumas* conparaveris cum II 5 *Aristaeus — Cretam tenuit primo — postea — ad Sardiniam transitum fecit.* Ut iam ad eum locum, de quo dicturus sum, redeam, recte scribi *primo conmotus insolita re* facile adparet, quoniam conmotio animi postea constantiae negandi cessit, prorsus eodem modo quo Iug. 25, 6 scriptum est: *ubi accepit — primo conmotus metu ac lubidine divorsus agitabatur — vicit tamen — pravom consilium;* set non minus apertum est, *mirari primo eius consilium et quasi per amicitiam monere* parum recte scribi, cum is non sit animi adfectus qui alii cesserit, set quod ante alia fecit Metellus; ibi *primum* dicendum fuit. Iam vetustissumi libri paene omnes exhibent *primum conmotus insolita re mirari primum eius consilium.* Num igitur casu factum esse dicemus ut *primum* bis scriberetur, cum omnia plana et recta sint, modo priore loco *primo* emendetur?

Iug. 65, 3 cum *in inperatorem* archetypi scripturam fuisse inde adpareat, quod in recentiore primi generis familia sic scriptum est, nec divorsum quod in P et P¹ inventum *imperatorem*, quippe *in* omissum esse nemo infitiabitur, cumque id loquendi genus ab latinitate non alienum esse ostendant loci a Fabrio adlati Liv. I 23, 4: *magnumque deorum numen ab ipso capite orsum in omne nomen Albanum expetiturum poenas ob bellum impium* et Curt. IV 6, 29 *Achillem — se imitatum esse poena in hostem capienda*, nec desit caussa cur id Sallustius dicere maluisse quam *ab inperatore* videatur — etenim eas poenas ut peteret suasit Marius, quae non ab ipso inperatore solven-

dae essent, set eum laederent —, in illa scriptura mihi acquiescendum videtur, praesertim cum librarios miratos insolentiorem locutionem *imperatoris* restituisse indeque *imperatori*, obscurato quod supra adpictum erat *s*, factum esse non prorsus ab veri specie alienum sit. Dativus quo modo ferri possit non video, neque enim ullum eius generis exemplum novi, et, si rationem exploraveris, *poenas alicui petere* significat potius *pro aliquo* quam *ab aliquo petere*. Nolo tamen diffiteri, me non admodum aegre laturum esse, si quis ob eam ipsam scripturae divorsitatem haec verba glossema esse iudicaverit. Nam neque desiderabuntur haec verba et eis eiectis Sallustius ambiguitatis vitio liberabitur.

Iug. 67, 2 plerique libri manu scripti exhibent: *id misericordiane hospitis an pactione aut casu ita evenerit parum conperimus*, alii *aut pactione aut casu*, alii *an pactione an casu*. Rem igitur si diligenter consideraveris, cum illud mirum esset unum intactum Turpilium profugisse, duo tantum quaeri potuisse intelleges, utrum casu effugiendi occasionem invenisset, an ea illi ab hostibus data esset: dari autem ab hostibus potuisse aut misericordia aut promissorum spe. Qua re scribundum mihi visum est: *misericordiane aut pactione an casu.*

Iug. 70, 2 speciosiora quam veriora argumenta, quibus olim *clarum acceptumque* advorsus Kritzium defendi, ea nunc prorsus abicio nec dubito contra omnis libros *carum* conrigere, cum id non solum consuetudinem latinorum scriptorum, set etiam rerum ordinem postulare intellexerim. Scilicet quod *clarus* exprimat, id sequentibus dici manufestum est.

Iug. 74, 3 recte Linkerus scripsit: *Nam ferme Numidis in omnibus proeliis magis pedes quam arma tuta sunt;* eam enim scripturam archetypi fuisse atque *numidas* et *tutàta* vel *tutati* conrecturas esse ex varietate, quae in codicibus est, adparet. Cum autem *tutus* apud Sall. semper adiectivum sit (vid. Ind.), adeo de coniectura dativus *Numidis* restituendus fuit. Num igitur illa scriptura apta est? Quoniam quae tuta sunt, eis confidi potest, factum est ut *tuta* dicerentur, quae tutum praestent; vid. Duk. ad Flor. IV 3, 22. Caes. B. G. II 28, 1 *victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum.* Nec dissimile est Cat. 58, 9: *omnia nobis tuta erunt* i. e. omnia talia, quae nobis ne eripiantur, timendum non sit, ergo quae nos adiuvent. Sententia ergo est: in omnibus proeliis Numidae pedes quam arma tutiora praesidia habent. Quae sententia in universum pertinens an ab hoc loco aliena?

Nonne Sallustium, qui ipse advorsus Numidas bellum gesserat, id etiam postea cognovisse credes?

Iug. 75, 1 cum pro planissumo *ubi* multi libri *ibique* exhibeant, in P et P[1] autem primitus *ubique* fuerit, hoc scribendum esse, membrum relativum praedicatis ad *oppidum* adiunctis addi manufestum est.

Iug. 82, 2 vetustissumorum et optumorum librorum scripturam probavi *supra bonum aut honestum*, cum relicui omnes *atque honestum* retinuissent. Iam dudum enim intellectum est, *bonum* latius spectare et gravius esse, quam *honestum*, illud quod per se rectum esset significare, hoc quod deceret. Ergo scriptor alterum ita adiungere debebat, ut prius quasi conrigeret eo subiecto, quod minus quidem, set si illud inprobaretur, certe tenendum esset, in qua membrorum coniunctione *aut* locum habere ostendi olim ad Cat. 26, 2 p. 99. Cfr. Hand. Turs. I p. 540. Similiter 85, 13 ex optumis libris cum Linkero recepi *quae illi audire aut legere solent*, ubi *et legere* ceteri conprobavere. Etenim rectius Marius dicere videbatur alia illos legere alia audire, non eadem et audire et legere.

In eadem G. Mari oratione nonnulla ex Vaticano emendanda fuere. Levius est 12 *et acta maiorum et Graecorum militaria praecepta*, quoniam utrum hoc probes an cum relicuis libris, ex quibus tamen nonnulli vetustissumi ad 𝔅 adcedunt, prius *et* omittendum censeas, ex codicum aestumatione pendet (vid. sup. p. 86). *Possit* autem 16 grammaticam si non flagitare, at rectius dictum ostendere qui eius periti sunt concedent. Diutius dubitavi, num 14 *obiciuntur* ei, quod relicui omnes libri tuentur, *obiectantur* praeferundum esset, set, cum cognovissem etiam aliis locis verba graviora a grammaticis restituta esse (cfr. Iug. 16, 3), etiam in hac re optumo libro obsequium praestandum duxi. 23 *ita se res habent* singulari anteponendum esse facile adparet, quoniam plurali exprimitur, rerum naturam et ordinem ita ferre. Set audacius fecisse videbor, cum paulo post *cuius rei ego inopiam fateor* scripsi, nec quod in P[1] *cuiusce* supra scripto *h* legitur idoneum eius suspicionis munimentum esse clamabitur. Neque ignorabam *hice* ab Sallustio de eis rebus dictum esse, de quibus tum agit (Cat. 17, 5 *huiusce consili* i. e. de quo h. l. dicam. Iug. 80, 4 *huiusce belli* i. e. quod hoc libro scribo), set utique mihi mirum videbatur quo tandem modo librarius ab *huiusce* ad *cuiusce* aberrare potuerit, nisi *cuius* in *huiusce* conrectum legisset, et quod *cuius rei* non tam ad *gloriam maiorum* quam ad conmemorationem eorum factorum fortium refertur, librarios ut *huiusce* scriberent, movisse mihi persuadebam. Tum 26

abunde illis facundiam et conpositam orationem fore non solum 𝔅, set etiam nonnulli ex relicuis libris praebent. Ac dixerit quispiam minus bene procedere ac quasi defluere orationem si non aliud adiectivum ad *orationem* referatur, set substantivum anteponatur. At *abunde* cum *facundiam* coniungendum esse adparet ut membrorum aequabilitas servata sit, Set quamquam non nescio Ovidium Metam. XIII 127 scripsisse *neque abest facundis gratia dictis*, tamen an in pedestri genere *facunda oratio* dici potuerit, vehementer dubito. Etenim cum *facundus* is sit qui fandi id e. verborum profundendorum copia polleat, homo recte ita dicitur (Iug. 95, 3. Fr. IV 25), recte dicitur *libertas* (Quintil. X 1, 55) quippe quae, cum fandi copiam faciat et animum addat, ipsa facunda videatur, oratio, quae ipsa profunditur, dici non potest. Nec vereor ne quis mihi obponat Ciceronem scripsisse d. or. I 54, 231 *sic illam orationem disertam sibi* (Socrati) *et oratoriam videri, fortem et virilem non videri* [1]). Nam cum disertus sit is qui perspicue, dilucide, ad persuadendum apte dicat (Cic. d. or. I 21, 94. Or. 5, 18), hanc virtutem ad orationem transferri posse facile adparet. Infra 27 volgo editur: *Nam me quidem ex animi sententia nulla oratio laedere potest; quippe vera necesse est bene praedicet, falsam vita moresque mei superant.* Quaeritur num praestet, quam antiquissumam scripturam esse non solum ex 𝔅, set etiam ex relicuis libris conpertum est: *praedicent* et *falsa.* Primum igitur adparet, si haec probentur, *vera* neutrum pluralis non posse subiectum haberi, set obiectum esse verbi *bene praedicent*, cuius subiectum sit indefinitum. Haec ergo sententia est: quae vera sunt, ea homines non laudare non possunt, quae falsa, per vitam meam et mores refelluntur et refutantur, vel quoniam vera ea sunt, quae Marius vere fecit: quae feci, non possunt non laudari, quae mihi adfinguntur, ea nullo negotio reiciuntur ac ne egent quidem refutatione. Tum facile intellegitur eum, qui cur se nulla oratio laedere possit exponat, graviore argumento usurum esse, cum in se nihil esse quod non laudari non possit, nihil sibi adfingi posse quod non statim falsum esse cognoscatur ostendat, quam cum orationis genera contraria discernat et altero sibi laudem addi, altero nihil detrahi dicat: ergo illo modo declarare Marium omnino nullam orationem inveniri posse, quae sibi noceat, hoc modo alterum genus sibi laudi fore, alterum non nociturum. Ad quae adcedit, quod qui se nulla oratione laedi posse neget, cum de oratione non vera,

1) *Litterae disertae* Cic. ad fam. III 11, 4. ad Att. VII 2. 8.

set malivola cogitare manufestum est, ergo de generibus orationis quaeri non posse, de eis tantum quaerendum esse, quae malivolorum oratio tangere possit. Quae cum ita sint, hic quoque locus mea quidem sententia quae in 𝔙 sit praestantia docet. — 28 formam *paenitundum* 𝔙 aliorumque scripturae *paenitendum* statim praeponam, cum eius ratio ostenta aut usus exemplis conprobatus fuerit. — 31 *parvi id facio* non est quod defendam, cum iam omnes viri docti id verum esse concesserint. — Set quamquam Vaticani maxumam fidem atque auctoritatem esse agnosco, tamen 32 *quae ad virtutem doctoribus nihil profuerant*, non *profuerunt* probavi, quippe cum plusquamperfecto exprimi videretur: quae eis, qui docuerant, non eam utilitatem praebuerant, ut postea virtutem ostenderent, libertatem scilicet tuerentur ac servarent. Quae sententia confirmatur Plutarchi testimonio, qui Mar. c. 2 hunc locum ita expressit: *ὡς γελοῖον ὂν γράμματα μανθάνειν ὧν οἱ διδάσκαλοι δουλεύοιεν ἑτέροις.* — 39 𝔙 ne Linkerum quidem movit, ut *sordidum me et incultis moribus aiunt* recepto *incultum* mutaret. Et vereor ne multi clamaturi sint *moribus* ita supervacaneum esse. Set id prorsus nego, quoniam iam ab ignorantia litterarum ad novum genus obprobri, mores agrestes, orator transit, ergo docendum fuit, quo *incultus* pertineret. Nec credo defuturos, qui Sallustium variandae orationis studiosum ablativos et genetivos, quos qualitatis grammatici dicunt, cum adiectivis conponere amasse dictitent. At mihi quos finis scriptoris consuetudo habeat, ex librorum fide eo magis explorandum videtur, quo certius quam multa librarii vel errore vel consulto mutaverint, cognitum habeo.

Iug. 86, 3 *cara* vetustissumorum librorum scriptura est; ab ea *cura* profectum (quippe aperto illo *a*) dativum *curae* genuit. Ad sententiam aptissumum illud est. Quae enim cara habemus, ea magni facimus, ne amittamus providemus, retinere et conservare studemus. Cui igitur sua non cara sunt, is facile ac lubenter quoquo ducitur sequitur, ad audendum paratus promptusque est. Et similiter *carus* dictum est Cat. 25, 3 *cariora ei semper omnia quam decus atque pudicitia fuit.* Iug. 15, 3 *quibus bonum et aecum divitiis carius erat.* 16, 4 *paucis carior fides quam pecunia fuit.*

Iug. 88, 1 cum constet *accipere* de modo, quo aliquis adveniens tractetur, saepe dictum esse, de qua re satis est ad lexica relegare, non potui quin *accipitur* ex optumis libris pro eo, quod librariis notius esset, reciperem.

Iug. 89, 7 rationem emendandi putidi et inauditi illius *Africa, quae procul a mari incultius agebat*, quod minume defenditur eis, quae Kritzius ad Iug. 55, 2 contulit, recte vir sagacissumus Linkerus ostendit; a quo in eo tantum discessi, quod cum optumi libri *agebat* exhiberent, facilius et ad sententiam aptius *agebatur* quam *agebant* scribi existumavi. Ea autem emendatione recepta etiam facilius probabitur, quod supra p. 88 exposui *illis* pro glossemate habendum esse, cum sic ultumum membrum ad *ibique et in omni Africa* referatur.

Iug. 92, 5 quod difficilius set ab latinitate non alienum *flumine Muluchae* receperim, non vereor ne a peritis vehementer vituperer, nec magis quod paulo post ex eo, in quo vetustissumi libri consentiunt *omnia natura* scribendum conieci *omnis a natura*, quod recte dictum esse ostendunt, quae Handius Turs. I p. 28 sqq. et Peter. ad Cic. Or. 12, 37 p. 123 disputavere.

Iug. 93, 4 Linkerus et Kritzius Orellii coniecturam *castelli planitiem perrepsit* conprobavere, quam tantum abest ut reprehendam, ut laudem et ingeniosam iudicem. Set si librorum scripturas perlustraverimus, duo videmus antiquissuma esse: *in planitiem pervenit* et *planitiem perscribit*, *perscripsit* pauciorum et recentiorum esse. Quam scripturae divorsitatem quo alio modo natam esse censes, nisi in archetypo obscuratum fuisse verbum statuas? Utrum autem ei quod scriptum fuerat, proxumum ac simillumum videtur, *in planitiem pervenit*, quod glossematis speciem aperte prae se fert, an *perscribit*? Ab utro ergo emendatio repetenda est? His caussis adductus, quod iam antea conieceram, *perscrutatur* reposui. Quod si quis *perrepsit* in nonnullis libris servatum esse monuerit, eam librarii sagacis et acuti emendationem esse teneto.

De loco 94, 1 quoniam ipsi libri emendationem praebuere, nihil dicam, set paulo post 2, quamquam neque Linkerus neque Kritzius adsensi sunt, tamen etiamnum illud quod Obss. p. 7 dixi, tenendum puto, scribendum esse *vetustae radices*, confirmatus eo potissumum, quod in m conr. id inveni. Neque enim *vetustate eminere* recte sic dici puto radices, quae sua vetustate solum perfregerint, multoque minus cum Kritzio de saxis vetustate paulatim adesis, maceratis, solutis cogitari posse concedo. *Vetustae radices* sunt, quarum arbores iam diu caesae aut procellis subrutae. Inde quo modo *vetustate* nasci potuerit, qui quam saepe litterae ab oscitantibus librariis repetitae sint cognoverit, non admirabitur.

Emendati loci Iug. 97, 5 laus debetur Linkero, qui perspexit pervorse dici ab Romanis alios caesos, alios obtruncatos esse; dicendum esse quid Romani divorsi fecerint. Set miror emendationem ab viro doctissumo rectissume institutam non perfectam esse. Quo modo enim Romani hostes qui numero priores et undique circumfusi erant ab tergo circumvenire potuere? et cur Sallustius *advorsum hostes* scripsit, cum deberet *advorsum se*? Commodissume P et P[1] exhibuerunt *circumveniri*, unde etiam *multi* et *pugnantes* restituendum adparet.

Timide hanc propono sententiam, videndum esse annon Iug. 98, 1 scribundum sit *manu consulere ac significare militibus. Significare* enim quod solus m exhibet, tale est, quod ut sibi obponatur sequentia *quoniam inperare conturbatis omnibus non poterat* paene videantur efflagitare.

Iug. 100, 4 cum castra non unam portam habeant neque *porta* notio sit, quae collective vel generaliter dici possit, praesertim in re militari, summam diligentiam non solum ab inperatoribus et militibus set etiam ab scriptoribus exigente et postulante, utique probanda est Lipsii emendatio *in portas*, ut Marius diligenter omnes portas praesidiis munivisse dicatur. Paulo post num recte ex librorum vetustissumorum scripturis emendaverim *equites ex auxiliariis* aequi iudices videant. Quod tum *futura* conrigens Sallustium liberavi obprobrio usus ex obsoleta antiquitate repetiti, audacius factum esse multi clamabunt, quippe qui Sallustium omnia sibi indulsisse fingant. Consolor me interea, quod Halmius meus adeo contra A. Gelli N. A. I 7 testimonium ap. Cic. in Verr. V 65, 167 unum *futuram* probandum censuit. Ab Sallustio *futurum* scriptum esse nullus idoneus et locuples testis memoriae prodidit, nec mirum est librarios duritie offensos et *esse* omissum non ferentis participium ad substantivum adaptasse.

Iug. 102, 2 volgo edebatur *velle de suo et de populi romani commodo cum eis disserere*. Dubitavere viri docti num *suus* ad Bocchum relatum recte dictum sit, de qua re disputavi Obss. p. 20—22. Recte autem persensum erat, minus commode Bocchum cum de pace acturus esset, de suo commodo dicere, minus commode suum commodum ante Romanorum conmemorare. Quae omnia removentur, cum optumos libros secuti *de se et de po. ro. commodo disserere* scripserimus. In oratione Sullae quae sequitur 5, cum mihi veri dissimile videretur, librarios quod Sallustius ab *ut* pendere et de Boccho dictum

voluisset ad deos referre maluisse, contra facile quid eos ad conmutandum moverit perspici, quod P[1] exhibet et Naz. confirmat, *dempsere* recipiundum existumavi. Paulo post 6 *inopi* ferri non posse plerique intellexere nec Gerlachio concedi potest aptum esse ad sententiam, quoniam verba significant: cum iam ab principio inops fuerit atque etiamnunc sit, non cum inops esset. Illud solum quaerendum est, utrum cum recentiore primi generis familia eiciundum an emendandum sit. Cum vero non solum in 𝔅, set etiam in relicuis libris omnibus sit, nec caussa inveniatur, cur ab grammatico adiectum videatur, Sellingii coniectura *inperi* mihi conprobanda videtur. Aptissume is genetivus ab Sulla adicitur, quoniam nisi qui inperio potiatur, nemo de servis quaerendis statuere secum potest. Ceterum tenendum est, quod saepe iam monui, archetypi extremam partem neglegentius scriptum aut in ea multa obscurata fuisse, nec deesse exempla quae librarios, quod legere non possent, si ad sententiam non necessarium esset, prorsus omisisse doceant. — Eiusd. cap. 12 cum optumi libri exhibeant *se non hostili animo, set regnum tutandum arma cepisse*, cum per se veri simile est ab Sall. non *ob regnum tutandum*, set *regnum tutantem* scriptum fuisse, tum hoc multo rectius dici adparet. Nam qui arma ob regnum tutandum capit, nondum lacessitus set ne lacessatur bellum ultro inferre potest; at qui regnum tutans arma capit, bello sibi inlato suam terram defendit. At Bocchus hoc ipsum mentitur, caussam sibi belli fuisse, quod Marius eam partem Numidiae, quae sua esset, armis vastavisset (cfr. 110, 6).

Iug. 103, 1 in vetustissumis libris scriptum est: *Tum rursus Bocchus feliciter, seu reputando — seu admonitus — reliquerat, ex omni copia* cet. Recentiores *feliciter* illud omittunt, nec desideratur, at quo modo in libros inlatum sit, nemo dicet, nisi forte aliquis fingit grammaticum ardenti Romanorum vel Mari vel Sullae studio gaudium animi sui, quod sic evenisset, adscribundo illo adverbio profiteri voluisse. Idem igitur in hunc locum cadere adparet, quod supra de 102, 6 monitum est et probanda emendatio, quae in nonnullis libris manu scriptis inventa est, *flectitur* (cfr. 102, 15. Iug. 64, 3 *animus Mari flectitur; flectere animum* Iug. 9, 3. 62, 6. *ingenium* 102, 3). Set qui eam reiecerunt, ei rectissume persensere hiare orationem. Qua re equidem ante *ex omni copia* particulam *igitur* inserundam censui, quod eo minus audacter factum videri debet, quod ab hoc ipso loco ampla illa lacuna, quae in plerisque libris est, incipit. — Eod.

cap. §. 6 *ignorata* pro *ignota* ex optumis libris primus scripsi, quoniam illud, quod postulatur: usu nondum cognita, melius mihi illud exprimere videbatur.

Iug. 104, 3 *Rusone* probavi, quoniam id cognomen in Octavia gente fuisse constat ex Porphyr. ad Hor. Sat. I 3, 86.

GAI SALLVSTI CRISPI

LIBER

DE CATILINAE CONIVRATIONE.

---

1 Omnis homines, qui sese student praestare ceteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant veluti 2 pecora, quae natura prona atque ventri oboedientia finxit. Set

Testimonia scriptorum. 1. Charis. p. 149 K. *nam accusativus iuxta regulam manente i littera debet enuntiari, hos et has agilis, ut est* 'omnis homines'. p. 139 *Omnes Sallustius in Catilina* 'omnes P. C. qui de rebus dubiis consultant ab odio amicitia i. a. m. u. d.', *cum idem in eodem* 'omneis homines qui sese student praestare ceteris animalibus'; *quod ratione potius esse subnixum sub f et m littera poterit ostendi (cfr.* p. 104 *et* 111*), sed Asper, si genetivus, inquit, omnium i litteram natura retinet, et in accusativo esse servandam.* Priscian. VII p. 358 H. *Omnium quae tam nominativum quam genetivum similem habent, eorum accusativus raro in es, frequenter in is solet terminari ut hic et haec omnis, huius omnis, hos et has omnis. Sallustius in Catilinario:* omnis homines qui sese student. — Arus. p. 260 L. *Studeo me praestare illis. Sal. Cat.* qui sese student praestare caeteris animantibus. — Non. p. 253 R. *Praestare antecellere.* Verg. Aen. lib. VII *o praestans animi iuvenis. Sallustius in Catilinae bello* omnis homines qui sese student praestare. *Terentius Formione vir viro quid praestat?* Diomed. p. 313 K. *ante eo illi et praesto illi dativo casu dicimus, ut — Sallustius* praestare ceteris animalibus.

3. Sen. Ep. 60, 3: *Hos itaque, ut ait Sallustius* ventri obedientes, *animalium loco numeremus, non hominum; quosdam vero ne animalium quidem,*

Varietas scripturae. 1. Omnis $PP^2P^4BFM^2pgg^1g^3g^4g^5g^6g^7l\mu\gamma$𝔐𝔖 *margo* T. Omnes *e ras.* M. — se M^2 $se^{se}\mu$. student sese $P^4pp^5p^6s^2rg^4g^7$. praestare student p^3. — animantibus $P^3g^4g^5g^7\gamma$. — 2. summa illos ope l. decet niti F. — vitam silentio ne transeant 𝔖. — transeat P. transeant *(supr. scr.* transigant) M^2mm^2. transe ant 𝔐. transigant M. veluti pecora transeant g^5. — prona et ventri p^3. ventri atque obedientia 𝔖. obediencia uentri $g^2g^4s^1\mu$. natura finxit prona atque ventri obedientia g^6. oboedientia $PP^1MGTFM^2g^3$. — 3. Set p^1s^2 *(semper)*. Omnis nostra

nostra omnis vis in animo et corpore sita est: animi inperio, corporis servitio magis utimur; alterum nobis cum deis, alterum cum beluis commune est. Quo mihi rectius videtur ingeni quam virium 3 opibus gloriam quaerere, et quoniam vita ipsa qua fruimur brevis est, 5 memoriam nostri quam maxume longam efficere. Nam divitiarum et 4 formae gloria fluxa atque fragilis est, virtus clara aeternaque habetur.

Set diu magnum inter mortalis certamen fuit, vine corporis 5

sed' mortuorum. Prisc. XVIII p. 1210 P. *Hinc Romani obedio tibi et ausculto tibi. Sallustius in Catilinario* quae natura prona atque ventri obedientia finxit *pro obaudientia.* Arusian. p. 250 *Obediens praeceptis. Sal. Bello Catil.* pecora quae natura prona atque ventri obedientia finxit. *Non. p.* 212 *Fingere parare — Sallustius in Catilinae bello* quae natura prona atque ventri obedientia finxit. Victorin. ad Cic. d. inv. I p. 8 ed. Orell. *Sic Sallustius* et quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, memoriam nostri quam maxime longam efficere *convenit, non pecorum more vivere,* quae natura prona atque ventri obedientia finxit.

1. Serv. ad Verg. Aen. II 452. *Vimque, virtutem, ut Sallustius* sed nostra omnis vis in animo et corpore sita est. Id. ad Ge. I 198 *ni vis humana, possibilitas — Sallustius* sed nostra omnis vis in animo et corpore sita est.

2. Lactant. inst. div. II 12, 12: *Quod quidem non fugit hominem nequam Sallustium, qui ait:* sed omnis nostra vis in animo et corpore sita est; animi imperio, corporis servitio magis utimur. Hieron. adv. Iovin. II 10 (T. II p. 339 Vallars.)*: unde et historicus* animae *inquit* imperio, corporis servitio magis utimur; alterum nobis cum dis, alterum cum belluis conmune est. Conm. in Ep. ad Gal. III 5, 16 (T. VII p. 500): *et secundum sententiam historici* animi imperio, corporis servitio magis vivere. in Ep. ad Eph. III 5, 3 (T. VII p. 662): animi *quippe, ut ait Sallustius,* imperio, corporis servitio magis utimur. Augustin. Ep. LXIII.

3. Serv. ad Verg. Aen. V 81: *unde et Sallustius ait* alterum nobis cum diis alterum cum belluis commune est.

$P^4Fp^5p^6g^6r\sigma\gamma\mathfrak{M}$. Sed nostra omnis vis animo et.^{in} corpore g^4. in *om.* g^2 anima r. in animo sita est et corpore M^1. et in corpore T. — 1. corporisque servitio g^6. servicio corporis r. magis *om.* σ. — 2. alterum nobis g^2. diis *omnes quos novi libri.* cum diis nobis r. et alterum cum beluis p^1. commune cum beluis P^4. — 3. Q^{uita}uo $\mathfrak{M}$. rectius esse videtur $PP^1P^4ETM^2p^1p^3p^5mm^1m^2g^3g^5g^7\mathfrak{h}s^2\sigma\mu\gamma\mathfrak{S}$. rectius videtur esse $P^3MBGFpg^2g^4g^6s^1l\mathfrak{M}$. videtur ^{melius} rectius esse p^6. quo mihi videtur esse s. quam *om.* g^2. opibus virium p^1. gloriam opibus g^5. opibus adquirere gloriam s^1. — 4. ipsa vita $Gp^1p^5\gamma$. vita ista g^6. vita *om.* p^6. quoniam efficere *om.* T *sed in margine adscripta sunt hac varietate* vita ipsa *et* efficere debemus. brevis est vita p^6. — 5. nostram l *et prima manus* G. maxime cupimus longam p^3. efficere decet. Nam g^2lw. longum s^2. — 6. et *om.* g^1. gloria *sup. lin.* G. fluxu^{a} P^1. fluxa et fragilis MM^1Fm^1. fluxa |||||||| fragilis $\mathfrak{M}$. est *om.* P^3 *eras.* B. at virtus p^1p^3. sed virtus p^6. virtus vero clara g^3. virtus clara g^1. virtus animi clara s^2. clara animi aeternaque P^3. clara et eterna p^5gg^2.

7. diu sed magnum p^3. magnum inter *in ras.* m. magnum *sup. lin.* g^2. maximum p^6. certamen *sup. lin.* G. diu inter mortales magnum γ. magnum certamen fuit inter mortales s^1. certamen inter mortales fuit $p^3g^1g^7$. fuit certamen g^6. fuit anne corporis σP^3 *(sed supr. scr.*

6 an virtute animi res militaris magis procederet. Nam et prius
7 quam incipias consulto, et ubi consulueris mature facto opus est. Ita
2 utrumque per se indigens alterum alterius auxilio eget. Igitur initio
reges (nam in terris nomen inperi id primum fuit) divorsi pars
ingenium, alii corpus exercebant; etiamtum vita hominum sine cu- 5
2 piditate agitabatur, sua cuique satis placebant. Postea vero quam
in Asia Cyrus, in Graecia Lacedaemonii et Athenienses coepere
urbis atque nationes subigere, lubidinem dominandi caussam belli
habere, maxumam gloriam in maxumo inperio putare, tum demum

2. Prisc. XVIII p. 1130: *ablativi quoque eorum pro infinitis, ut idem in Catilinario* nam et prius quam incipias consulto et ubi consulueris mature facto opus est. p. 1171 *quomodo enim illa, sic etiam ista participia pro infinitis verbis ponuntur. Sall. in Catilinario* nam et priusquam incipias consulto, et ubi consulueris mature facto opus est. Donat. ad Ter. Andr. II 1, 34 (*invenite efficite*) *Sallustius* nam et prius quam incipias consulto, et ubi consulueris mature facto opus est. Cfr. eund. ad Heaut. I 1, 28.

3. Augustin. de civ. Dei III 10: *Quid autem mali esset ac non potius plurimum boni, si ea tempora perdurarent, quae perstrinxit Sallustius ubi ait:* igitur in initio reges, nam in terris nomen imperii id primum fuit, diversi pars ingenium, alii corpus exercebant; etiamtum vita hominum sine cupiditate agitabatur, sua cuique satis placebant. Cledon. ars. p. 1931 P. *sunt mediae ut igitur. qua parte voluero, licenter pono et stat elocutio* — — *Sallustius* igitur initio reges.

---

ne ui an
al. vine). vi corporis g. fuit corporis g^2. vine r. — 1. militaris res s^1g^4. res magis militaris P^4. magis *om.* BM^2 *(sed al. ma. supr. scr.)* m^1. Nam priusquam $P^3p^5gg^4g^6l\gamma$. nam et *om.* g^1. prius *sup. lin.* g^1. — 2. incipias opus est consulto g. postquam consulueris p^5. mature consulueris F. opus est facto $g^1hr\mu$. opus facto est s^1. itaque utrumque $P^3p^3m^2\gamma$. — 3. Ita utrimque σ. per se utrumque p^6. indigens per se μ. indigens est. alterum p^5. alterius alterum g^1g^6. auxilio semper eget p^5. auxilio indiget $MM^1GFp^6g^1g^5g^6s^2$. auxilio alterius indiget g. auxilio indigebit m^2. veget *Palmerius ci. quod nescio quo in libro fuisse dicitur.* in initio p^1p^2 (*m.* I) $p^6gg^1g^2g^4g^5g^7s^2r\gamma\sigma$. — 4. reges ab initio p^5. reges initio μ. nomen *sup. l.* p. inperii *sup. lin. ead. ma.* m^2. id nomen imperii primum fuit p^5g^1l𝔐. nomen id primum fuit imperii p^3. id primum nomen fuit imperii g^7. diuisi 𝔊. pars eorum ingenium p^3. — 5. exercebant ingenium animi. Etiamtunc g. etiam tunc p^3gl. et tum g^6. agitabatur sine cupiditate p^1 (*m.* I) g^4. — 6. agebatur $M^1p^6m^1lg^6$. agitabatur et sua m^2. suaque cuique g^6. sua satis placebant cuique g^7. satis *sup. lin.* M^1. sua — placebant *ad marg.* G. vero *om.* g. postea quam vero g^6. — 7. cirus in asia $p^3p^5r\mu\gamma$. cur in asia g^2. lacedaemonii in Graecia r. lacedaemonii et athenienses in graecia γ. — 8. atque *om.* P^3m^2 *eras.* B. nationes atque subigere F. atque sibi nationes subegere propter libidinem g. subegere g^6. subegere nationes p^6. nationes sibi subigere m^1𝔐. libidine G (*cum gl.* desiderio) $pss^1s^2g^4g^5$. dominandi *om.* 𝔐. causa^s M. causa M^2g. libidinem causam belli dominandi habere p^8. —
bant
9. habere 𝔐. habuere $r\gamma$. habere et maximam P^2. habuere et maximam
bant
g^5. gloriam maximam g^1. putare P^2. *sup. lin.* g^2. tunc demum p^1p^3l.

periculo atque negotiis conpertum est in bello plurumum ingenium
posse. Quod si regum atque inperatorum animi virtus in pace 3
ita ut in bello valeret, aequabilius atque constantius sese res hu-
manae haberent, neque aliud alio ferri neque mutari ac misceri
5 omnia cerneres. Nam inperium facile eis artibus retinetur, quibus 4
initio partum est; verum ubi pro labore desidia, pro continentia 5
et aequitate lubido atque superbia invasere, fortuna simul cum
moribus inmutatur. Ita inperium semper ad optumum quemque 6
a minus bono transfertur.

10 Quae homines arant navigant aedificant, virtuti omnia parent. 7
Set multi mortales dediti ventri atque somno, indocti incultique 8

1. Non. p. 248 *Periculum experimentum.* — — *Sallustius in Catilinae bello* tunc vero periculo atque negotiis compertum est.

11. Prisc. de praeex. p. 1334 *ab iudicio ut: Sallustius quoque haec comprobat dicens* sed multi mortales dediti ventri atque somno vitam sicuti peregrinantes transiere. Serv. ad Verg. Aen. VIII 316 *(cultus) alii ad animum referunt, ut Sallustius* indocti incultique. Id. ad Ge. I 3 *alias*

---

1. in periculo *Leid. L.* in *eras.* p^6. negotio h. est *om.* l. ingenium plurimum m^2g^5. ingenium plurimum in bello 𝔐. plurimum posse ingenium $s^1\mu g^7$. ingenium in bello plurimum posse T (*m.* I). ingenium *om.* σ. — 2. Quotsi P. virtus *om.* m^2. ita in pace ut $g^1g^6g^7$ (uti) $s^1\mu\gamma$.
bi
ita et in bello g^5. — 3. valet g^6. aequalius P. aequalibus P^1. humanae res sese m^1. humanae res $p^3s^1g^7r\mu$. — 4. semper haberent r. haberent idemque neque m^2. neque cerneres aliud — misceri omnia
aliud al. ferri ferri
nam m^2. neque alio P. ferri alio p^1. fieri M^1. alio mutari g^2. alio transferri σ. nec mutari s^1. ĩmitari γ. mutari atque misceri g^4. immisceri p^1. commisceri l. — 5. Namq; imperium m. namque imp.
quibus partum est
TM^2. his artibus facile r. retinetur his artibus p^6g. retinetur. Verum P.
ab
retinetur et quibus E. — 6. quibus initio m. quibus ab initio TM^2. in initio $p^1p^3p^5$ (*m.* I) $p^6gg^1g^4g^6g^7s^1r\mu\gamma$. quibus partum est in initio g^5. ubi *sup. lin.* g^6. desideria g. pro *alterum om.* p^3. — 7. et *om.* s^1. aequalitate MM^1. aequabilitate FM^2 (*m.* I) lσ. invasere fortuna p^6.
simul
fortuna cum moribus immutatur M. simul non mutatur cum moribus g. mutatur cum moribus p^3. ĩmitantur g. inmitatur g^2. mutatur g^7. — 8. Itaque imperium g^5. imperium semper g^1. ad optimum semper quemque a minus p^1 (*m.* I). ad optimum quemque animi a minus *Coloniensis et Sigebergensis sec. Palmer. Ex nonnullis libris conmemoratur:* ab optimo quoque ad minus bonum.' e minus bono g^6. ad quemque optimum 𝔐. a minus bono ad optimum quemque s^1s^2 (*m.* I) r. quemque *om.* g^7 (*m.* I). transferatur γ.

10. Quae omnes $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GFTEpmm^2g^3\sigma$𝔐𝔖. omĩes g^2. Quae arant omnes navigant m^1. hedificant navigant p^6g^1. navigant vel edificant g^7. et omnia virtuti ps^2. omnia parent *sup. lin.* g^1. omnia *om.* 𝔖. parant gl. — 11. ventre P (*m.* I). ventri dediti atque p^3m^1r. ventrique atque somno g^4. indocti incultique *om.* p^5. que *om.* g^1 *sup. lin.* s^2. indocti atque inculti P^3B. indocti et inculti m^2. trans-

vitam sicuti peregrinantes transiere; quibus profecto contra naturam corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mor-
9 temque iuxta aestumo, quoniam de utraque siletur. Verum enimvero is demum mihi vivere atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus praeclari facinoris aut artis bonae famam quaerit. 5
Set in magna copia rerum aliud alii natura iter ostendit.

3 Pulchrum est bene facere rei publicae, etiam bene dicere haut absurdum est; vel pace vel bello clarum fieri licet; et qui

ad animum refertur, ut — Sallustius indocti incultique vitam sicuti peregrinantes transegere. Non. p. 284 *Vitam — Sallustius in Catilinae bello* vitam sicuti peregrinantes transiere. Donat. ad Ter. Phorm. IV 2, 15 *Astute 'hospitem' de eo qui supervenit, nomen aptum imprudenti rerum atque alieno ab earum scientia. Sallustius* vitam sicuti peregrinantes transegere *cet.*

2. Prisc. XIV p. 992 P. *(iuxta) quando vero verbo per se coniungitur adverbium id esse existimant, ut Sallustius in Catilinario* horum enim vitam mortemque iuxta aestimo.

3. Prisc. XVI p. 1032 P. *completivam autem esse (vero) etiam Sallustius ostendit in Catilinario* verum enimvero is demum mihi vivere et frui anima videtur. XVIII p. 1170 *Vero et autem. S. in C.* verum enim vero is d. m. v. atque frui anima videtur. XVII p. 1076 P. *Sall. in Catilinario* verum enimvero is demum mihi vivere atque frui anima videtur. *Is in hoc loco et relativum et discretivum est ad omnes.* XVIII p. 1138 P. *(de indicativo) S. in C.* verum enim vero is d. m. v. ac f. a. videtur.

4. Non. p. 212 *facinus factum. Sallustius in Catilinae Bello* qui aliquo negotio intenti praeclari facinoris aut artis bonae famam quaerit. Arus. p. 243 *Intentus illa re. Salust. Cat.* qui aliquo negotio intentus.

---

iere indocti atque inculti p^5. — 1. sicut P^3G. secuti l. quasi m^1. sicut peregrinantes vitam σ. transiere $P^1EM^2mp^5\gamma$ *(vid. libros Gerlachii ed.* I *vol.* II p. 12. 13. 24. 29. 30. 31. 39). transierunt m^2g^5. transegere (vel transegere) $PP^2P^3P^4MM^1GBTpm^1gg^2g^3g^4g^7ss^1s^2h\sigma\mu$. transigere Fp^1g^6𝔖. exegere p^6. — 2. animus g^1. a oneri *in ras. al. ma.* 𝔖. anima vero honeri g^1. Eorum ergo vitam $MM^1M^2l\sigma\mu$𝔐. eorum autem vitam p. eorum vitam ego P^4. Quorum ego vitam p^1. ego *sup. lin.* G. — 3. mortem vitamque P^2. vitam et mortem 𝔐. existimo $p^5g^1g^3g^6s^1\gamma$. ex(i)timo g^5. exstimo g. iustam esse existimo p^3. mortemque proximam esse existimo g^7. quia de p^3. de utroque $m^1\mu$. — 4. hyc demum σ. is mihi demum m^2g. mihi vivere demum P^4. vivere mihi Gp^1. demum vivere atque frui anima mihi videtur p^5. animo p^6. atque anima frui MM^2Fm^1g. alico P^4. aliquo negotio qui p^3. qui ab aliquo p^5. qui in aliquo 𝔖. — 5. negotio videtur intentus g. intentius p^3. facinoris atque bonae artis 𝔐. at artis g^6. bonae artis $p^5m^2g^4$ (*m.* II) γ𝔐. artis bonam famam g^6. — 6. rerum copia g^7. aliud iter aliis natura g^1 iter *sup. lin.* p. natura *om., sed ut spatium vacuum sit* γ. iter natura g^4. ostendit iter g.

7. Pulcrum enim est s^2. pulcrum est enim γ. est ||||||| bene f. g. rei publicae bene facere TM^2. publicae rei 𝔐. et bene dicere g^6. — 8. est *om.* p^5. vel in pace vel in bello p^1. vel bello vel pace m^1g^4 (*m.* I) h. vel bello cl|amare fieri M (*m.* I).

fecere et qui facta aliorum scripsere multi laudantur. Ac mihi 2
quidem, tametsi hautquaquam par gloria sequitur scriptorem et
actorem rerum, tamen in primis arduum videtur res gestas scri-
bere: primum quod facta dictis exaequanda sunt; dehinc quia
5 plerique quae delicta reprehenderis malivolentia et invidia dicta
putant, ubi de magna virtute atque gloria bonorum memores, quae

1. Gell. N. A. IV 15: *Nonnulla tamen videri possunt non indigna reprehensione: quale illud in Catilinae historia repertum est quod habeat eam speciem, quasi parum attente dictum. Verba Sallustii haec sunt:* Ac mihi quidem, tametsi hautquaquam par gloria sequitur scriptorem et auctorem rerum, tamen inprimis arduum videtur, res gestas scribere: primum quod facta dictis exaequanda sunt; dein quia plerique quae delicta deprehenderis, malivolentia et invidia dicta putant. Vbi de magna virtute atque gloria bonorum memores, quae sibi quisque facilia factu putat, aequo animo accipit; supra, veluti ficta, pro falsis ducit. *'Proposuit', inquiunt, 'dicturum causas quamobrem videatur esse arduum res gestas scribere; atque ibi .... non causas sed querellas dicit. Non enim causa videri debet, cur historiae opus arduum sit, quod hi, qui legunt, aut inique interpretantur, quae scripta sunt, aut vera esse non credunt.' Obnoxiam quippe et obiectam falsis existimationibus* [*potius?*] *eam rem dicendam aiunt, quam arduam, quia quod est arduum sui operis difficultate est arduum, non opinionis alienae erroribus. Haec illi malivoli reprehensores dicunt. Sed arduum Sallustius non pro difficili tantum, sed pro eo quoque ponit, quod Graeci χαλεπὸν appellant, quod est cum difficile tum molestum quoque et incommodum et intractabile. Quorum uerborum sententia a sententia Sallustii supra scripta non abhorret.* Charis. p. 215: *Quaquam Sallustius* tametsi haut quaquam par gloria sequitur scriptorem et auctorem rerum.

4. Hieron. vit. S. Hilarionis 1 (T. II p. 13 Vallars.): ut facta dictis exaequentur (vid. ad c. 8).

---

1. facere $p^5m^1\sigma$. et qui fecere *sup. lin.* T (*m.* II). fecere ea et qui $g^6\gamma$. fecere qui facta l. aliorum facta rg^5. facta illorum g^1. facta eorum g^6. scripsere aliorum facta h. scripserunt g^6. conscripsere MF. At mihi p^1p^3 (*m.* I) $p^5p^6lg^2g^6ss^1r\sigma\gamma$. — 2. aut par p^3 (*m.* I). gloria par M^2. $\text{sequ}\overset{a}{\text{i}}\text{tur}$ P^1m. sequatur $P^2P^3P^4BFM^2pp^3p^5p^6m^1m^2gg^1g^4g^5g^6g^7ss^2lh\sigma\mu\gamma$. sequatur gloria p^1. sequatur *sup. l. post* rerum M. — 3. scriptorem et auctorem rerum sequatur g. auctorem PP^4B (*m.* I) $pp^1p^3p^5p^6gg^1g^4g^5g^6s^1lhrm^2$ (*m.* I) $\mu\gamma$. et rerum actorem m^1. sequitur auctorem et actorem *Schmidt Philol.* X *p.* 734 *sq.* rerum *om.* s^1. rerum verum tamen l. arduum michi videtur σ. res *om.* σ. gestas res 𝔐. — 4. primum que facta g. primum quia facta s^1h. $\text{fact}\overset{a}{\text{i}}\text{s dict}\overset{is}{\text{a}}$ exe$\overset{a}{\text{q}}$uenda P^1. $\overset{\text{facta dictis}}{\text{factis dicta}}$ P^2P^4. factis dicta p^3 (*m.* II). facta sunt dictis exequenda g^6. quod sunt facta dictis exaequanda 𝔐. sunt exaequanda P^4. exequenda $P^3p^1p^6g^2s^1s^2l$. coaequanda m^2. sint σ. dein P^3. deinde m^1s^2. quod plerique g. — 5. quae 𝔐. quorum delicta h. $\overset{\text{orum}}{\text{delicta que}}$ g^2. quod delicta s^1 (*m.* I). delicta *sup. l.* g^6. ex mal. g. et *om.* s^1. dictum $MM^1M^2Fm^1h$. dicta esse putant $p^5\gamma$. — 6. de *om.* 𝔊. virtute atque gloria *scripsi pro* et *ex* $PP^1P^2P^3P^4M^1M^2FBEGTpp^1p^3p^6mm^2g^3g^4g^6g^7s^2lrh\sigma\gamma$𝔐𝔊. atque bonorum gloria g^5. atque de gloria g^1m. virtute bonorum atque gloria m^1. bonorum *eras.* g^4. memor es μ. tu me-

sibi quisque facilia factu putat aequo animo accipit, supra ea veluti ficta pro falsis ducit.

3 Set ego adulescentulus initio sicuti plerique studio ad rem publicam ~~latus sum~~, ibique mihi multa advorsa fuere. Nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute, audacia, largitio, avaritia vige- 5
4 bant. Quae tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium, tamen inter tanta vitia inbecilla aetas ambitione conrupta teneba-
5 tur; ac me, cum ab relicuorum malis moribus dissentirem, nihilo minus honoris cupido eadem *eademque* quae ceteros fama atque in-
4 vidia vexabat. Igitur ubi animus ex multis miseriis atque periculis 10 requievit et mihi relicuam aetatem a re publica procul habendam decrevi, non fuit consilium socordia atque desidia bonum otium

6. Non. p. 220 *insolens rerum non solens — — Sallustius in Catilina:* quae tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium.
7. Prob. p. 124 L. *Tale est Sallustianum:* imbecilla aetas, non imbecillis.

---

mores h. — 1. sibi facilia quisque factu g^6. facili^{ma} g^2. facto^{u} P^1. facta^{u} pg^1. ^{facta}facto^{u} P^4. facto $MM^1TEFp^3mm^1m^2g^3r\sigma$. facta l. factu *ex corr.* s^1. actu g. factu *om.* 𝔐. factoo 𝔖. putat *om.* g. putant B (*m.*I) s^1. accipit si supra p^3h. accipit si supra ea aliquid addideris veluti σ. supra ea si memores veluti m^1. ea *ad marg.* g^7. — 2. ficta *in ras.* M^2. pro falsis *om.* M^1. ducit *in ras.* 𝔐.
3. in initio $p^1p^3p^5p^6gg^2g^4g^5g^7s^1r\mu\gamma$. sicut p. a studio $P^3P^4Bpp^1p^5$ *(sed ante* a *vocabulum deletum est)* $p^6gg^1g^4g^5g^6s^2lrh\sigma\mu\gamma$. a *sup. lin.* P^2 Ts^1. *Praepositionem in Commeliano et Nazariano deesse testatur Gruterus.* a studio litterarum ad g^7. studio ad g^4. — 4. delatus p^1 (*m.*II) $p^5p^6rg^4g^5$ $g^6g^7\gamma$. ^{de}latus m. translatus p^3. que *om.* FM. ubi mihi g. multa mihi $pgg^7r\gamma$. mihi *om.* 𝔐 g^2. multa adversa mihi m^1. adversa multa P^4T. multa adversaria s. — 5. pro pudore astinentia pro virtute g^7. largitudo g. largitio et auaritia g^3. avaricia largitio p^5p^6. avaricia vigebant g^4. avaricia in me vigebant σ. fiebant 𝔐. — 6. Quae etsi p^5. animus insolens malarum artium aspernatur γ. aspernabatur *post* tenebatur *positum in* s^1. insollers g. malarum rerum P^3. artium malarum m^1. artium *sup. lin.* M^1. — 7. etas inbecilla m^1. aetas mea ambitione p^3. aetas corrupta tenebatur ambitione p^5. — 8. at me T *(spl.)* $p^1p^3g^4$𝔐. me g^2. ab *sup. lin.* s^1. ac cum mea reliquis malis moribus dissentire r. dissentirem ab reliquis malis moribus g^6. reliquorum *pro* reliquis *restitui ex* $PP^1P^2P^3MM^1M^2GBEpmm^1m^2g$ (*m.*II) $g^2g^3ss^1\sigma\mu$𝔖. a reliquis P (*m.*I) p^5l. moribus malis P^2. malis artibus et moribus m^1. malis *om.* p^5. malis *sup. l.* G. dissentirem *om.* g. — 8. honoris eadem ^{cupido}que p^6 *(ead. ma.)*. eadem quae *vel* que $PP^1P^3P^4MM^1M^2GEFpp^3p^6lmm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6ss^1$ (*m.*II) $s^2h\sigma\mu$. eadem qua P^2BT (*m.*II) $g^7\gamma$. eademque quae *coni. Gerlachius. Vid. Conm. p.* 15. — 10. vexabant P^4. Igitur animus ubi g^4 (*m.* I) g^5. miseriis requievit atque periculis p^6. — 11. et *om.* s^1 (*m.*I) g^6. et ubi mihi m^1. et ubi ^{mihi}reliquam 𝔐. habere P^2 (*m.*I). — 12. fuit *om.* l. non fuit mihi consilium g^5. secordia $P^3p^5lg^4g^5g^6$. ^{Soc}exordia 𝔐.

conterere, neque vero agrum colendo aut venando, servilibus officiis, intentum aetatem agere, set a quo incepto studioque me am- 2 bitio mala detinuerat, eodem regressus statui res gestas populi Romani carptim, ut quaeque memoria digna videbantur, perscri- 5 bere, eo magis, quod mihi a spe, metu, partibus rei publicae animus liber erat.

Igitur de Catilinae coniuratione, quam verissume potero, pau- 3 cis absolvam; nam id facinus in primis ego memorabile existumo 4 sceleris atque periculi novitate. De cuius hominis moribus pauca 5 10 prius explananda sunt quam initium narrandi faciam.

Lucius Catilina nobili genere natus fuit, magna vi et animi 5

4. Non. p. 350 *Strictim — Sallustius:* strictim, ut quaeque memoria digna videbantur, perscriberem.

5. Arus. p. 244 *Liber ab illa re. Salust. Catil.* a spe, metu, partibus rei publicae animus liber erat.

7. Victorin. ad Cic. de inv. I p. 56 ed. Orell. *ut Salustius sibi omnia in Catilina tribuit:* quam brevissime potero paucis absolvam.

11. Non. p. 240 *Nobile ad dignitatem generis refertur. Sallustius:* Lucilius Catilina nobili genere natus fuit. S. Aur. Vict. d. v. ill. c. 76

---

1. neque enim agrum g^6. nec vero P^3. vero *om.* lh. *sup. lin.* p. colendo agro P^4 (*m.* I). colendo agrum s^1. colendo atque venando γ. aut et venando p^3. servilibusve officiis, *ut coni. Popma, in vetusto cod. inventum esse testatur Coler.* — 2. officiis me intentum g^5. intentum officiis g^2. intentam P^1 (*m.* I) Mg^4. intentum et aetatem g^1. agere aetatem 𝔐. aetatem ducere γ. que *om.* $p^3p^5g^2g^5g^6s^2r\gamma$. studioq me s^1. inceptoque studio g^4 (*m.* I). que me *om.* lg^7. — 3. mala ambitio $MTFpp^5m^1m^2g^6\sigma$. mala ambitione r. ambitio mala detinuerat me g^2. mala me detenuerat eodem ambicio ad statum scribendi regressus g. tenuerat h. eodemque *in* 𝔐 *videtur fuisse.* gestas rei publicae g^6. — 4. romani earum ut p^3. carptim atque ut *Popma ex vetusto libro.* carptim sc t ut g^1. carptim scribere ut queque — videbantur eo magis μ. ut quaeque *scripsi pro* uti quaeque *ex* $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2pp^1p^3mm^1m^2gg^1g^3g^5g^6ss^2\gamma\mu$𝔖𝔐. digna memoria Gp^6g^2. videbuntur g^7. prescribere σ. — 5. eo magis *sup. lin.* P et eo magis p^5. eoque magis γ. quo mihi M^1. mihi animus a spe g^3. ab spe l. aspere metu p^3. a spe et metu $p^1p^6m^1$. a spe metu a partibus g. a metu spe partibus σ. a spe a metu partibus g^6. a spe a metu a partibus g. partibus p. r. g^2. animus meus liber g. liber fuit F.

7. *Nolo bonum otium conterere conmemorandis portentis quae ex Catilinae nomine effecere librarii.* de coniuratione Catilinae $M^2p^5g^1g^6\gamma$𝔐. Catilinae de coniuratione s^1. quam verissime *ad marg.* G. — 8. absolvam paucis verbis. Nam s^1. absolvam. Benedixi me scripturum de coniuratione catiline. Nam σ. ego *om.* lg^6. memorabile ego g^1. inprimis esse memorabile g^4. estimo $p^6m^1g^1g^6s^1\sigma$. ex^is^stimo s^2. extimo g^5. — 9. hominis *om.* $\dot{P}^1p^6$. de cuius N. moribus s^2. de cuius moribus hominis 𝔐. — 10. prius *om.* m^1, *sup. lin.* m. explicanda g^4r. sunt quam initium narrandi faciam *ex corr.* P^1. inicium narrandi incipiam s^2.

11. Lucius — pravoque P^1 *ad marg. adscripto verbo* dialiton. natus *om.* p^3. ortus g. fuit *eras.* g^4. vi animi $P^3p^5p^6gg^1g^2g^5g^6$r.

2 et corporis, set ingenio malo pravoque. Huic ab adulescentia bella intestina, caedes, rapinae, discordia civilis grata fuere, ibique iu-
3 ventutem suam exercuit. Corpus patiens inediae, algoris, vigiliae
4 supra quam cuiquam credibile est. Animus audax, subdolus, varius, cuius rei lubet simulator ac dissimulator; alieni adpetens, sui pro- 5 fusus, ardens in cupiditatibus; satis eloquentiae, sapientiae parum:

Pit. *Mithridates, rex Ponti, oriundus a septem Persis, magna vi animi et corporis.*

2. Non. p. 294 *Iuventus et iuventa et iuvenilitas differunt hoc: iuventus iuvenes, iuventa aetas ipsa, iuvenilitas quod ormen vel phathos vocant Greci ..... Sallustius in Catilinae bello:* ibique iuventutem suam exercuit.

3. August. ad Hieron. ep. CXXXI 6 (Opp. Hieron. ed. Vallars. T. I): *Catilina, ut de illo scripserunt qui nosse potuerunt, frigus, sitim, famem ferre poterat eratque* patiens inediae, algoris, vigiliae, supra quam cuiquam credibile est (Op. Aug. ed. Erasm. Ep. 29. T. II p. 71 A.).

4. Non. p. 298 *simulare et dissimulare ..... Sallustius in Catilinae bello:* cuius rei libet, simulator ac dissimulator. Serv. ad. Verg. Aen. I 516: *Dissimulant; dissimulamus nota, simulamus ignota, ut Sallustius:* [cuius libet rei] simulator ac dissimulator.

5. Priscian. XVIII p. 1123 amans illius *nomen est — Sallustius in Catilinario:* alieni appetens, sui profusus. *Et attende quod voce passiva* profusus, *quia magis actum significat, genetivo est coniunctum.*

6. Arus. p. 209 *ardet in illa re. Sallust. Bello Catil.* ardens in cupiditatibus.

6. Front. p. 161 ed. Mai. Rom. *Sallustium antithetis honeste compositis usum:* 'alieni adpetens, sui profusus; satis eloquentiae, sapientiae parum'; *paronomasia etiam non absurda nec fribola, sed proba et eleganti* simulator ac dissimulator. Gell. N. A. I 15, 18: *Valerium Probum, grammaticum inlustrem, ex familiari eius, docto viro, comperi Sallustianum illud:* satis eloquentiae, sapientiae parum *brevi antequam vita decederet, sic legere coepisse et sic a Sallustio relictum affirmasse:* satis loquentiae, sapientiae parum, *quod loquentia novatori verborum Sallustio maxime congrueret, eloquentia cum insipientia minime conveniret.* Prisc. XV p. 1020 P. *quomodo et adverbia loco nominum posita invenimus. — Et Sallustius in Catilin.* satis loquentiae, sapientiae parum.

---

1. sed malo (p supra) ingenio pravoque (*ad marg.* p al. alieno) s^2. huic *om.* m^1. adulescencia P^4𝔊. — 2. intestina bella p^5h. cedere g. discordie civiles $p^5\gamma$. civilis discordia huic grata m^1. — 3. suam iuventutem p. ibique virtutem suam s^2. algoris *sup. lin.* 𝔊. vigiliae algoris p^4. vigiliae fuit supra g^1. — 4. supra quod cuiquam σ. cuiquam *om.* P^2. cuique gg^3𝔊. cuique fore credibile g. credibile est $PP^2P^3P^4BMM^1pp^3mm^1m^2ss^1s^2gg^4g^6\sigma\mu\gamma$. credibile sit p^6. credibile est *ad marg.* g^2. quam est credibile cuiquam g^7. credibile est cuiquam p^1. incredibile est g^1. est *rel. om.* animus eius audax g^2. animus eius varius, subdolus, audax p^5. — 5. cuius libet rei $P^2P^3P^4MM^1M^2GBFpp^1p^3p^5p^6m^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7s^2hr\mu\gamma$. [cuius rei libet *in Nazariano esse testatur Gruter*]. rei *om.* 𝔊. similator P *(sed* u *fuisse veri simile est)*. ac diss. *om.* p^3 *sup. l.* g^1s^1. atque diss. m^1g^4. et diss. g^6. appetens alieni $P^3\mu$. suis profusus g^1. — 6. ardens in cup. g^1. in *om.* g^6. loquentiae *scriptum esse in cod. S. Martini Lovaniensi Popma testatur, in mscr. suo Inc. Cortius, in Venet.* 2 *Gerl. (vol.* II *p.* 44*). pro varia scr. inter lineas conmemoratum in* s, *eraso* e *restitutum in* p^6g^5. parum sapientiae MM^1GFm (*m.* I) $m^1gg^1g^4$ (*m.* I) γ𝔐. el. sed parum sap. m^2. et parum scientiae g^2 (*supr. l.* al. sapi). parum scientiae p^1 (*m.* I) σ.

vastus animus inmoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc post dominationem Luci Sullae lubido maxuma invaserat rei publicae capiundae, neque id quibus modis adsequeretur dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat. Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris et conscientia scelerum, quae utraque eis artibus auxerat, quas supra memoravi. Incitabant praeterea conrupti civitatis mores, quos pessuma ac divorsa inter se mala, luxuria atque avaritia, vexabant.

Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, supra repetere ac paucis instituta maiorum domi militiaeque, quo modo rem publicam habuerint quantamque reliquerint, ut paulatim inmutata ex pulcherruma *atque optuma* pessuma ac flagitiosissuma facta sit, disserere.

5. Augustin. Confess. II 5: propter inopiam rei familiaris et conscientiam scelerum *(de Catilina dicens)*.
12. *Conferantur, quae de hoc loco disputavit* August. d. civ. Dei II 21,

---

parum prudentiae p^5s^2 (*ad marg.* al. sap.) g^6. — 1. immoderata incredibilia m^2. immoderata et incredibilia nimis γ. immoderata et incredibilia et nimis g^6. incredibilia et nimis g^7. semper *om* g^7. semper alta nimis h. — 2. **Libri aut* Syllae *aut* sillae, Luci *tamen* P. lubido P𝔊. maxime M (*m.* I) M^1. invaserat g^4 (*m.* II, *m.* I invasit?). — 3. rep. honoris cap. g. capiundae $PP^1P^4M^1Gpp^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5ss^1$σμγ𝔐𝔊. capiundae rei p. m^2. id *sup. lin.* G. adsequęretur PP^1m. cum sibi m^1.
ra c
dum *ad marg.* s. — 4. paret M. paret F. quiquam m^3. quiquam 𝔐. quidquam σ. habuit m^1. agitabatur magisque s^1 (*m.* I). — 5. in dies *om.* p^6G. animus in dies F. animus *om.* M^1. *sup. l.* p. ferox animus P^4. animus
inopia
eius ferox p^5. ferox *om.* r. ferus s^1. inopia familiaris rei g^2𝔐. ī necessitate rei 𝔊. — 6. utraque auxerat his artibus quas p^6. his artibus quas supra memoravi auxerat MFg. artibus *sup. lin.* 𝔊. auxerant s^1. commemoravi m^1. incitabant eum praeterea $p^3p^5g^5h$μγ, g^4 (*m.* I). incitabant illum praeterea s. — 7. praeterea eum corrupti g^2s^2. corruptae G. mores corrupti civitatis p^6. mores civitatis $p^3p^5g^2g^4g^5g^6g^7s^1hr$γ. mores civitatis rēp. quos σ𝔐. quas m^1. atque diversa g^4. — 8. diuissa MM^1g.
diuisa
diuersa M^2. ac divorsa *om.* σ. inter se et mala p^1. diūsa mala inter ea luxuria 𝔐. ac mala diūsa inter se μ. atque *sup. lin.* g^2. luxuria et avaritia g^4.

9. Set res ipsa p^1. videtur hortari p^6. hortari me disserere videtur g. quomodo de mor. σ. — 10. tempus — paucis *ad marg.* s^1g^5. admonuit tempus g^7. — 11. quo morem publicam p^6. quo modo se r. p. habuerit s^2. que *om.* p^1 (*m.* I). quanta ^{re}liquerint g^1. relinquerint P^3B $pgg^6g^7s^1$σ. — 12. reliquerint et ut $P^1P^2Bp^3g^1$. rel. atque ut g^7. rel. ac paul.
ut
r. rel. et paul. s^1. rel. atque paul. s^2. utque p^1g^6. ut quemadmo-
im
dum paul. g. mutata pg. mutata m^2. imminuta FET (*var. lect. in* m). inmutata sit ex g^2. immutata et ex μ. atque optuma *in his tantum libris legitur* $p^3p^6g^4$. ex pulcerrima et optima p^5g^5γ. ex optima atque pulcherrima s^2. ex pulcherrima et ex optima s^1r. optima *ad marg. add. in* g^7. pessima ex pulcherrima optima ac flagitiosissima g^6. — 13. ac flagitiosissima

6 Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani, qui Aenea duce profugi sedibus incertis vagabantur, cumque eis Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine 2 inperio, liberum atque solutum. Hi postquam in una moenia convenere, dispari genere, dissimili lingua, alii alio more viventes, in- 5 3 credibile memoratu est quam facile coaluerint. Set postquam res

et pertinent huc, quae idem II 18 *scribit: Porro si illa tempora talia reperiuntur, quibus pulcherrima atque optima fuisse praedicatur res publica Romana, quid iam — arbitramur, quum* paulatim mutata, *et eiusdem historici verbis utar,* ex pulcherrima atque optima pessima ac flagitiosissima facta est.

1. Non. p. 170 *Condere constituere. Sallustius in Catilinae bello:* urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani. Serv. ad Verg. Aen. VII 48: *accipimus; propter varias opiniones hoc adiecit, ut Sallustius:* urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere [in] initio Troiani. ad VII 678: *adeo ut ne urbis quidem Romae origo possit diligenter agnosci. Nam Sallustius dicit:* urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani et cum his Aborigines. Isidor. XV 1 p. 460. *De auctoribus conditarum urbium — agnosci. Nam Sallustius dicit:* urbem Romanam, sicuti ego accepi, condidere atque inhabitavere initio Troiani et cum his Aborigines. Inc. auct. or. gent. rom. c. 3 p. 26 Schrot. *(loco spurio): quaeritur quomodo Sallustius dicat:* cumque his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum.

4. Prisc. de pond. p. 1354 *Uni quoque et unae et una semper pluralibus adiunguntur, quae pro singularibus accipiuntur, ut Sallustius in Catilinario:* Hi postquam in una moenia convenere *pro in unam urbem.* Serv. ad Verg. Aen. XII 164: *ita dicimus unas bigas, unas quadrigas, unas scalas. Sallustius:* Hi postquam in una moenia convenere.

---

om. P *(sed videntur ad mg. subpleta fuisse).* ac *sup. lin.* s^1. flagiciosa g. facta *sup. lin.* M^2.

1. sicuti *pro* sicut *restitui* ex $PP^1P^2P^3P^4M^1Gp^3p^5p^6m^1g^2g^4g^5g^6g^7ss^1s^2\gamma$. ego *om.* 𝔐. accepi id est audivi p^1. habitavere B (*m.* I) h, *pro var. scr. supra scriptum* in P. habuere eam in g. — 2. in initio $p^3p^5gg^1g^2g^4g^5s^1s^2lr\gamma$. troiani in initio p^6g^7. qui enea p^6. duce eorum profugi g^6. incertis sedibus $P^4Fp^5g^4$ (*m.* II). sedibus in incertis g. — 3. cumque is g^5. abhorigines P. aborigenes $P^4M^1M^2BTFp^5m^1m^2gg^2s^2l$. aborrigenes p^1. aborrigines p^6. ab origenes M. ab origine p^3g^4 (*m.* II) g^6r. agrèste genus hominum $p^5g^1\mu\gamma$. agrestium MM^1F𝔐 (*m.* II). sine imperio sine legibus σ. — 4. atque absolutum g^3l. Ii g^6. convenere in una moenia $g^1\mu$. convenerunt g^7. — 5. dispare 𝔐 (*m.* I). genere et dissimili γ. alii alio P^3B (*m.* I) T (*m.* II) $p^1p^3p^5p^6gg^2g^5g^6g^7ss^2hr\mu\gamma$𝔖 (*m.* II). ali || alio m^2. et alii alio g^1. alii alio more — uiventes s^1. alius alio *rel. Vid. Comm. p.* 102. incredibile est memoratu g^7. — 6. me moratu s^1. facillime *var. scr. in* m. coaluerant m^2. coaluerunt 𝔐g^1. convaluerint p. coluerint $\sigma\gamma$. *Post* coaluerint *addita sunt verba* Ita brevi multitudo diversa atque vaga concordia civitas facta erat. *in cod. vetusto Popmae, in Leid.* G *(sed* est *pro* erat) *teste Havercampio, in Vin.* 2 *Cortii, in* 1 *teste Rothio et in cod. Herbipolitano testante Gutenäckero, item in ed. vet. Cortii [cfr. eius praef. p. XII] et Parisiis in Sorbonae domo ab Ulrico Gering, Mart. Crants, Mich. Friburger inter a.* 1470 *et* 1471 *emissa.*

eorum, civibus moribus agris aucta, satis prospera satisque pollens videbatur, sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur reges populique finitumi bello temptare, pauci ex 4 amicis auxilio esse; nam ceteri metu perculsi a periculis aberant.
5 At Romani domi militiaeque intenti festinare, parare, alius alium 5 hortari, hostibus obviam ire, libertatem patriam parentisque armis tegere. Post, ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant, magisque dandis quam accipiundis benificiis amicitias parabant.

10 Inperium legitumum, nomen inperi regium habebant; delecti, 6

1. August. d. civ. D. III 10: *Ita sit plane. Nam* postquam res eorum, *sicut scribit ipse Sallustius,* legibus, moribus, agris aucta, satis prospera satisque pollens videbatur, sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur reges populique finitimi bello tentare, pauci ex amicis auxilio esse. Nam caeteri metu perculsi a periculis aberant. At Romani domi militiaeque intenti festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obviam ire, libertatem patriam parentesque armis tegere. Post ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant magisque dandis, quam accipiendis beneficiis amicitias parabant.

---

1. eorum *om.* F, *sup. lin.* M. legibus moribus *membranae Reginenses testante Wassio.* civilibus p³ (*m.* II) m (*m.* I) g⁶𝔐 (*m.* I). civibus agris moribus σ. civibus muris agris g⁴ (*m.* II). moribus magis agris g². agrisque aucta p⁵. aucta est satis m¹. *prius* satis *sup. lin.* p. aucta satisque pollens videbatur satis prospera M¹. satisque prospera satisque s¹ (*m.* II). aucta satis pollensque videbatur l. et satis pollens r. pollens pollendo vid. m¹. — 2. sicut p⁵g¹μ. plerique γ. pleraque corda mortalium p³. mortalium loca habentur s². habentur *om.* M¹. ex opulentia invidia F. — 3. orta est habentur M¹. reges populi finitimique μ. reges finitimique populi 𝔐. tentare p³g⁵. pauca (i) P¹. paucis ex g⁵g⁶. — 4. percussi p⁵gg⁶σ. perculsi metu s¹. metu ac periculis perculsi aberant g³. (aberant) a periculo g⁴. abierunt P⁸. aberant a periculis m (*m.* I). — 5. At *om.* g. Et Romani l. miliciae domique l. militiaeque domi M² (*m.* I). intenti domi militiaeque g⁷. intentique festinare p⁶. festinabant P². — 6. obviare g⁶. patriam (tueri) parentesque s¹. patriam libertatem parentesque g. parentes atque armis p³. que *om.* r. — 7. protegere g³μ. ubi *ad marg.* s². propulaverunt p. propulsarunt p⁵. ac amicis p. — 8. que *om.* p⁵ *sup. lin.* g². magisque — regium habebant *ad marg.* g⁴. magis magisque dandis m. dandis beneficiis quam accipiendis g²g⁶g⁷𝔐. magis beneficiis accipiendis quam dandis s¹ (*m.* I). (in) dandis r. magisque in dandis quam accipiendis g⁵. in dandis quam in accipiendis p⁵m¹γ. amicitias *om.* P, *ad marg.* s². amiciciam p. — 9. paraverant m¹. preparabant p (*m.* I).

10. Imperium — habebant *ad marg.* M¹M². legitimum et nomen p³γ. regium nomen imperio g². regium *om.* g⁷ *(sed ad marg.* regnum). dilecti M¹.

quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, rei publicae consultabant; ei vel aetate vel curae similitudine patres
7 adpellabantur. Post, ubi regium inperium, quod initio conservandae libertatis atque augendae rei publicae fuerat, in superbiam dominationemque se convortit, inmutato more annua inperia binos- 5 que inperatores sibi fecere; eo modo minume posse putabant per
7 licentiam insolescere animum humanum. Set ea tempestate coepere se quisque magis extollere magisque ingenium in promptu
2 habere. Nam regibus boni quam mali suspectiores sunt, semper-
3 que eis aliena virtus formidulosa est. Set civitas incredibile me- 10

2. Arus. p. 219: *Consulto illi rei* — *Sal. Cat.* rei publicae consultabant.

3. Isid. IX 4, 10 p. 302 O. *Patres autem, ut Sallustius dicit, a curae similitudine vocati sunt. Nam sicut patres filios suos ita illi rem publicam alebant.* Serv. ad Verg. Aen. V 758: *Hi autem, ut Sallustius dicit*, vel aetate vel curae similitudine patres appellati sunt.

5. Augustin. de civ. Dei V 12: *hinc est quod regalem dominationem non ferentes* annua imperia binosque imperatores sibi fecerunt.

10. *Cfr.* Augustin. loc. ad 9, 1 conlat. de civ. Dei V 12: *secutum est, quod idem auctor in Romanorum laudibus posuit, quod* civitas incredibile memoratu adepta libertate quantum brevi creverit; tanta cupido gloriae incesserat, *(cfr. paulo post)*.

---

1. armis l. quibus annis corpus firmum 𝔐. annis infirmum corpus s^2. infirmum annis ingen. val. sap. erat r. infirmum erat ingen. sap. validum p^5. inf. er. ing. in sap. val. p^3. ingenium pro sapientia s^1. — 2. consultabant g^4 *m.* II. hi (vel) aetate g^4. similitudine curae $P^4g^2g^4$ (*m.* II) h𝔐. solitudine p (*m.* I). sollicitudine g^6. — 3. appellantur p^6. imperium regium P^4. ubi regnum quod g^7. imperium *om.* g^2. in initio $p^5p^6gg^2g^5g^6g^7s^1r$ (*m.* II) γ. — 4. libertatis conservande m (*m.* I). causa libertatis $gg^2g^5g^6s^1$. libertatis (causa) atque $M^2\mu$. libertatis causa atque $P^3pp^1p^3g^3s$. cons. lib. augende rei p. causa fuerat $lp^5g^1\gamma$. libertatis atque causa augendae $p^6h\sigma$𝔖. reprovandae libertatis atque causa augende g^7. causa *ex* 12 *Pal. ab solo* 5 *abesse testatur Gruter.* causa *ad marg.* G. augendae atque rei p. p^3. agende σ. fuerat repertum in r. — 5. que *om.* g. superbiam et dominationem 𝔐. converterat m^1s^1. convertit se g^6. se *abesse testatum* est *ab uno libro Manutii; Merseburgensi Rivii, Vinar.* 1 *Cortii* (*m.* II), *Ven.* 2 (*m.* I) *Gerlachii* (*vol.* II *p.* 50). mutato M^1p. imperia annua g. imperia *sup. lin.* s^1. — 6. et binos r. binosque consules sibi g^3. sibi imperatores g^6. sibi *sup. lin.* p. eoque modo $g^2g^4s^2$. posse minime σ. putabant minime posse P^3. minime putabant posse p. posse *om.* l, *sup. lin.* s^1. posse putabant per licenciam minime g. posse per licentiam putabant m^1g^2. insolescere per lic. r. humanum animum insolescere $P^3p^5\gamma$. humanum animum h𝔐. eadem temp. r. ceperat p^1 (*m.* II). — 8. sese quisque g^5. quisque se $g^6\mu$. quisque (se) extollere s^1. magis *om.* F, *sup. lin.* g^3. extollere magis magisque Eg^2. que *om.* G (*m.* I) p^6. ingenium *om.* g. in promtum P^1. in promptum p^3 (*m.* I) p^5. in prompto m^2 (*m.* II). — 9. habere in promptu r. mali *om.* p. que *om.* M^1g^5l, *sup. lin.* m^2. — 10. virtus *ad marg.* s^1. formidulosa l. Sed cunctis incred. 𝔐.

moratu est adepta libertate quantum brevi creverit; tanta cupido gloriae incesserat. Iam primum iuventus, simul ac belli patiens 4 erat, in castris per laborem usu militiam discebat, magisque in decoris armis et militaribus equis quam in scortis atque conviviis 5 lubidinem habebant. Igitur talibus viris non labor insolitus, non 5 locus ullus asper aut arduus erat, non armatus hostis formidulosus; virtus omnia domuerat. Set gloriae maxumum certamen inter 6 ipsos erat: se quisque hostem ferire, murum adscendere, conspici

2. Diomed. p. 435 K. *et apud Sallustium* Iam primum iuventus simulac belli patiens erat: *Simulac hyphen legendum. Est enim una pars orationis.* Veget. de re mil. I 4: *adolescentes legendi sunt, sicut ait Sallustius:* simul ac belli patiens erat, in castris per laboris usum militiam discebat.
5. Non. p. 307: *lubidinem et adpetitum vel aemulationem etiam honestae rei possumus dicere, ut sit libido omne, quod libuerit. Sallustius in Catilinae bello:* magisque in decoris armis et militaribus equis quam in scortis atque conviviis lubidinem habebant. Donat. ad Ter. Heaut. II 1, 4: *apud Sallustium [libido] in bonam partem capitur:* magisque in decoris armis et militaribus equis, quam in scortis et conviviis libidinem habebant.
6. Gell. N. A. VIII 12, 9: *'formidulosum' autem, qui formidetur, Sallustius in Catilina ita dicit:* Igitur talibus viris non labor insolitus, non

---

incredibile est memoratu P^4g^4 (*m.* I) g^6g^7. memoratum P^1. — 1. quam gg^7𝔐 (*m.* II), *pro var. scr. in* m. brevi (tempore) G. brevi tempore creverit p^3gs^1. tantaque cupido s^2. — 2. gloriae cupido g^7. gloriae *sup. lin.* g^2. gl. illi (*vel* illos) inc. p^1p^6. incesserat (invaserat) P. invaserat $g^1g^5g^6$. iam (ubi) primum M^2. ac simul 𝔐. ac *sup. lin.* m^2. simul iuv. ac belli E. simul laboris ac belli $m^1\sigma$. laboris ac belli simul patiens erat h. simul laboris ac belli *ad marg. Nazariani fuisse testatur Gruter.* patiens belli p^1. — 3. per laborem et usu g^7. per laborem et usum p^3. per laboris usum p^1 (is *m.* II). pro labore p^5. usu per laborem g. usum M^2 (*m.* I). militiae Tm^2 (*m.* I). discebat usu militiam h. discebant B (*m.* I) p^5g. simul laboris ac belli patiens erat, in castris per usum militiam *Cortius.* et magis in m^2. — 4. armis ac militaribus r. et in mil. 𝔐. atque in conviviis g^1. convitiis s^1. — 5. lubidinem P (*m.* I) M𝔖. habebunt P. habebat m (*m.* II) l. itaque talibus m^2. viribus E. viris *om.* g^1. labor (*vulg. ed.* labos) $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBETpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2l\sigma\mu\gamma$𝔖𝔐. *Serv. ad Verg. Aen.* I 253: *Item Sallustius paene ubique* labos *posuit quem nulla necessitas cogit.* insolitus erat p^5. — 6. nec locus r. asper *m.* I *om.* p^6. asper erat aut arduus g^6. locus aut asper arduus g^7. erat *om.* p^5. non (erat) armat. g^1. arduus non a. h. f. erat p^3p^5. formidolosus (erat) G. formidolosus erat. virtus $g^5\gamma$. non formidolosus armatus hostis m^2. formidulosus MM^2l. — 7. virtus eorum omnia g. virtus domuerat omnia s^1. sed *sup. lin.* M^2. maximum gloriae $pg^1\mu$. inter ipsos maximum certamen p^5. ipsos inter p^3. inter ipsos fuit MFg. — 8. *Plerique libri* sic se quisque, sic *om.* Pm𝔖 *Nazar.. et Commel. testante Grutero, sup. lin.* P^1. se *om.* $GEp^3g^1g^2g^5s^1s^2h$. si quisque hostem s. sicque se quisque g^6. sic sese quisque g^7. hostem quisque p^6. ferire hostem s^1. ferire et murum r. ferire se murum g^2. ab aliis conspici

dum tale facinus faceret, properabat; eas divitias, eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant; laudis avidi, pecuniae li-
7 berales erant; gloriam ingentem, divitias honestas volebant. Memorare possem quibus in locis maxumas hostium copias populus
Romanus parva manu fuderit, quas urbis natura munitas pugnando 5
ceperit, ni ea res longius nos ab incepto traheret.

8 Set profecto fortuna in omni re dominatur; ea res cunctas
2 ex lubidine magis quam ex vero celebrat obscuratque. Atheniensium res gestae, sicut ego aestumo, satis amplae magnificaeque

locus ullus asper aut arduus erat, non armatus hostis formidulosus. Non. p. 78: *Formidulosum, et quod ipsum [formidet] et quod sit formidabile. Sallustius in Catilina:* non armatus hostis formidulosus.

2. Non. p. 299: *avarum et avidum — Sallustius in bello Catilinae:* laudis avidi, pecuniae liberales erant. Arus. p. 245: *liberalis huius rei. Sall. Cat.* pecuniae liberales erant. Augustin. de civ. D. V 12: *Veteres igitur primique Romani — — tamen* laudis avidi, pecuniae liberales erant; gloriam ingentem, divitias honestas volebant.

4. Serv. ad Verg. A. II 564: *Cum* c o p i a s *plurali numero de exercitu dicamus (ut Sallustius:* Memorare possem, quibus in locis maxumas hostium copias P. R. parva manu fuderit). Id. ad XII 230: *bene addidit viribus. Nam legimus in Sallustio:* memorare possum, quibus in locis populus romanus ingentes hostium copias parva manu fuderit.

7. Lactant. inst. div. III 28, 8: *et historicus qui ait:* sed profecto for-

---

$p^3h\sigma$. conspici se dum g^5. conspicique dum g^7. — 1. faceret facinus Eg. faceret *om.* g^5. facere g^1 (*m.* II) g^2s. properare h. approbat p. has divitias eam s^1. ea divitias p^6 (*m.* I) gg^1s^2. divitias et ea bonam p^3. ea divitias bonam g^7. ea divitias eaque bonam g^4. ea divitias ea bonam
esse
p^5g^6r. ea esse divitias et eadem bonam g^5. divitias bonam g^1. ea bonam γ. — 2. bonam famam m^2. que *om.* p^1 (*m.* I) p^5g^3 (*m.* I) g^4. magnamque *om. Commel. teste Grutero.* et magnam nobilitatem 𝔐. putabant *subpletum in* p. — 3. honestas divitias MFs^2𝔐. divitias honesta-
volebant putabant
tes g^6. putabant MF. volebant 𝔐. — 4. memorare ego possem s^2. possum P^1 (*m.* I) ml. in quibus locis 𝔐. magnas copias g^2. copias hostium s^1g^4. hominum copias F. — 5. romanus populus $g^6hr\sigma$. fuderit parva manu p^5. fuderit manu s^1. fuderat g. populus romanus maximas host.
populus romanus
cop. p^5 in locis maximas host. cop. p^6. et quas g^1. quantasque u. s^2. urbis m. munitas natura $p^1g^2s^2$. u. ex natura mun. s^1. pugnando natura
pugnando
munitas p^5. manu p. — 6. cepit g^2𝔖 (*m.* I). nisi P^2h, *var. scr. in* P^4.
i
ne 𝔖. longe σ. nos *om.* pm^2g^7lr. res nos longius m^1. ab incepto lon-
ab
gius nos g^4. nos inepto μ. traherent M^1 (*m.* I). retraheret p^5. |||traheret μ.
7. Et g^5. fortuna *sup. lin.* 𝔐. fortuna profecto $g^1\mu$. in omni re fortuna g^2. ea res *om. Commel. teste Grutero.* cunctas res lg^5. cunctas cune bidine m^1. — 8. magis ex libidine 𝔐. magis *ab paucis codicibus abesse passim viri docti confirmant.* — 9. gestae res M^2. sicuti Fp^3p^5 $p^6s^1s^2g^4g^5g^7\gamma$. ego *om.* $T\gamma$. estimo ego MM^1Fm^2g. existimo $Tp^1p^5g^4g^5$ (*m.* II) $g^7\gamma$. exstimo g^2. extimo p^3𝔖 (*m.* I). stimo s^2. amplae et magnificae h.

fuere, verum aliquanto minores tamen quam fama feruntur. Set 3
quia provenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum, 4
qui fecere, virtus tanta habetur, quantum eam verbis potuere ex-
5 tollere praeclara ingenia. At populo Romano numquam ea copia 5
fuit, quia prudentissumus quisque maxume negotiosus erat; ingenium nemo sine corpore exercebat; optumus quisque facere quam dicere, sua ab aliis bene facta laudari quam ipse aliorum narrare malebat.

10 Igitur domi militiaeque boni mores colebantur: concordia 9

tuna in omni re dominatur, *et* 10*: cur denique tam malam sortita sit potestatem,* ut res cunctas ex libidine magis quam ex vero celebret obscuretque.

1. Arus. p. 240: *Sic per adverbium loci. Sic Sall. Bello Cat.* Sed quia provenere ibi scriptorum magna ingenia.

5. Vopisc. vit. Prob. c. 1: *certum est, quod Sallustius Crispus, quodque M. Cato et Gellius historici sententiae modo in litteras retulerunt: omnes omnium virtutes tantas esse, quantas videri eas voluerint, qui uniuscuiusque facta descripserint.* Hieron. vit. S. Hilarion. 1 (vol. II p. 13): *ut facta dictis exaequentur.* Eorum enim qui fecere virtus, *ut ait Crispus,* tanta habetur quantum eam verbis potuere extollere praeclara ingenia.

7. Non. p. 220: *ingenium est naturalis sapientia. Sallustius in Catilinae bello:* ingenium nemo sine corpore exercebat.

---

1. verum tamen aliquanto min. p^3. ver. aliq. tamen minores Tg^4 (*m.* I) g^7. tamen *om.* $p^3p^5p^6$ (*m.* II) $m^1g\sigma\gamma$𝔊 (*m.* II), *sup. lin.* s^1. ferantur $p^1p^5p^6s^1g^6$. feruntur fama m^2. — 2. pervenere g^5. ibi provenere $Gp^5g^4g^5\sigma\gamma$𝔐. magna scriptorum ingenia $P^2g^2g^7$. provenerunt magna ingenia scriptorum ibi per h. — 3. factae proxumis *Nazar. testante Grutero.* proxumis P^1. magnis h. itaque eorum g^6g^7. eorum virtus qui ea fecere tanta p. *Plerique libri:* qui ea fecere. ea *om.* p^3s^1l. qui facta fecere ea g^2 (*m.* I). qui ea facta fecere h. facere Mg^5 (*uterq. m.* I). fecerunt g^1. qui ea fecere *om.* T. — 4. tanta virtus m^1h. clara habetur tanta p^5. clara habetur γ. quantum ea *plerique libri.* ea facta verbis pp^6. qu. et verbis ea P^4. eam Fg^6. *Vid. Conm.* p. 102. verbis *sup. lin.* 𝔐. potuerunt $g^5\gamma$. praeclara ingenia extollere potuere $p^5g^4\gamma$. — 5. extollere tam praeclara M^1m^1 (*m.* II). ingenia scriptorum p^3. Sed populo P^3. ac populo σ. At contra populo g^4r. sed (at) contra p. g^5. romano populo G. ea copia scriptorum fuit gs^1s^2. fuit scriptorum P^3. — 6. fuit et prudentissimus g^1. quisque prudentissimus gg^5𝔐. maxime — optimus quisque *om.* M^2m^2 (*uterq. m.* I). negotiosus maxime P^4g^4 (*m.* I). — 7. sine corpore nemo g^1s^2. optumus PP^4 (obtum.) 𝔊. — 8. dicere et sua P^1 (*m.* II) $P^2P^3P^4p^3p^5s^2g^5h\gamma$. dicere bene malebat sua g^1 (*m.* I). ab aliis sua benefacta s^1. ab alienis μ (*m.* I). beneficia MFm^1 (*pr. var. scr.*). facta narrari quam p^5. ipse *om.* μ. quam aliorum narrare p^6 (ullorum ipse). quam alius narrare m^2 (*ad marg.* ipse). narrare aliorum T. aliorum facta narrare g, malebat narrare s^2.

10. boni mores domi militiaeque $p^5\gamma$. celebrantur p (*sed supr. scr.* colebantur). celebrebantur s^1 (*m.* I).

maxuma, minuma avaritia erat; ius bonumque apud eos non legi-
2 bus magis quam natura valebat. Iurgia discordias simultates
cum hostibus exercebant, cives cum civibus de virtute certabant;
in subpliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant.
3 Duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat aequitate, 5
4 seque remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma
documenta haec habeo, quod in bello saepius vindicatum est in
eos, qui contra inperium in hostem pugnaverant, quique tardius
revocati proelio excesserant, quam qui signa relinquere aut pulsi
5 loco cedere ausi erant, in pace vero, quod benificiis magis quam 10

1. Augustin. de civ. D. II 18: *Salustium testem — adhibebo, qui cum in laude Romanorum dixisset —:* ius bonumque apud eos non legibus magis quam natura valebat, *praedicans illud tempus, quo expulsis regibus incredibiliter civitas brevi aetatis spacio plurimum crevit* (cfr. I 6).

4. Non. 270: *Supplicium rursus supplicatio. Sallustius in Catilinae bello:* in suppliciis deorum magnifici. Serv. ad Verg. A. II 632: *Unde et supplicia dicuntur supplicationes, quae sunt de bonis supplicia passorum. Ut Sallustius:* in suppliciis deorum magnifici.

7. Diomed. p. 365: *Vindico, vindicavi. Hoc verbum non pro defendo*

---

1. avaricia minima g^2. avaritia inter eos erat $p^1\mu$. av. inter ipsos er. γ. av. illis er. $g^5g^6g^7$. erat. per naturam maxime iusticiam colebant. ius bon. g^3. erat illis bonumque ius s^1. que *om.* $p^5g^6g^7g^4$ (*m.* I). ius legale bonumque p^3. bonum iusticiaque p (*m.* II). aput MM^1p^6 (*m.* I) 𝔐σ. eos *om.* g^6. apud eos *sup. lin.* G. — 2. non magis legibus G. magis valebat quam natura valebat g^2.
valebat
vigebat m^1. simultates discordias G. iurg. discordias iras simultates P^3sh. distordia^s g^5. similtatem g^5 (*m.* I). — 3. cives vero cum m^1. cives — certabant *post* fideles erant *posita in* g^5, *ad marg. subpl.* g^7. — 4. deorum *om.* MM^1, *sup. lin.* F. parci et in p^5. parci erant in am. fideles. Duabus MF. in amicos *pro volgato* in amicis *exhibent* $PP^1P^2P^3P^4$ (*m.* I) MM^1M^2BTEFG$pp^1p^3p^5p^6$ (*m.* II) $mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^6g^7lrh\sigma\mu\gamma$𝔐𝔖. — 5. artibus scilicet audacia gs^1 (*m.* I). audacia — aequitate *post* curabant *positum in* g^1. evenerat *sup. lin.* P^4mm^2. aequitate ubi pax evenerat m^1. et equitate ubi pax evenerat g^2. evenerat cum aequitate p^3. aequalitate M^1. — 6. se remque p. $g^1\mu$. seque rem p. p^5p^6 (*m.* I) gg^4 (*m.* II) $g^7\gamma s^1$ (*m.* I). curabat r. procurabant g^7l. ego *om.* gs^1. eo g^1. maxima ego TM^2. maxima haec documenta prσ. haec maxima documenta $g^4\gamma$. maxima haec habeo documenta g^1. hec maxima habeo documenta m^1. — 7. habeo haec g^3. haec *om.* s^1g^1. quia p^6 (*m.* II). saepius in bello p^3. vendica-
contra
tum s^1 (*m.* I). — 8. qui tunc imp. s^1. in hostes m^1. pugnabant p^5. —
al. de prelio bello
9. a prelio $p\mu$. ex praelio g^2s^2. e prelio P^4gh. e bello P^3. praelio M^2. bello MM^1GF$m^1g^7\sigma$. bello revocati g^7. discesserant m^2g^2. reliquere M^1 (*m.* I) $p^1p^3p^6$ (*m.* II) gg^4g^5sr. ^{re}linquere T. relinquere signa MFm^1hσ. haud pulsi p^1. — 10. ausi erant cedere 𝔐. ausi cedere erant M^2 (*m.* I).
a loco
rel. ausi aut pulsi cedere erant g^2. loco ausi cedere erant σ. quod *om.* $pp^5s^1s^2g^4g^5g^6g^7$hr$\mu\gamma$𝔐, *delet. in* M^2m^1𝔖. magis, *quod alii libri om., tuentur* $P^1P^2P^3P^4MM^1M^2$GEF$p^3p^5mm^1m^2g^3g^4g^5g^6l\sigma\mu\gamma$. magis benef. p^1g. beneficiis vero magis quam 𝔐. benefactis magis quam r.

metu inperium agitabant et accepta iniuria ignoscere quam persequi malebant.

Set ubi labore atque iustitia res publica crevit, reges magni 10 bello domiti, nationes ferae et populi ingentes vi subacti, Carthago, 5 aemula inperi Romani, ab stirpe interiit, cuncta maria terraeque patebant: saevire fortuna ac miscere omnia coepit. Qui labores 2 pericula, dubias atque asperas res facile toleraverant, eis otium divitiae, optanda alias, oneri miseriaeque fuere. Igitur primo pe- 3 cuniae, deinde inperi cupido crevit; ea quasi materies omnium

veteres dicebant, sed pro animadverto et punio, ut Sallustius — — in Catilina vindicatum in eos qui contra imperium pugnaverant. (vid. ad 52, 30). Hegesipp. V 7: *nec dubium quod saeptus vindicatum sit in eos, qui* contra imperium in hostem pugnaverint, *quam in eos, qui secundum imperium progressi virtuti cesserint.*

1. Augustin. Ep. ad Marc. 138 (ol. 5. T. II ed. Bas. p. 13): *Quo modo poterant gubernare rem publicam, quam ex parva et inopi magnam opulentamque fecerunt* et accepta iniuria ignoscere quam persequi malebant. Idem de civ. Dei I 6.

5. Serv. ad Verg. A. I 299: *Nonnulli sane pateant pacatae sint accipiunt, ut Sallustius — — — Et in Catilina:* Cuncta maria terraeque patebant.

6. Vell. Paterc. I 12, 5: *hunc finem habet Romani imperi Carthago aemula.* Pomp. Mel. I 7: *Carthago — nunc populi Romani colonia olim imperii eius pertinax aemula.*

---

1. imperium magis agitabant g^2. imperium *sup. lin.* M^1. et *om.* g^5. at acc. P^3. acceptas iniurias μ. ignoscere iniuria 𝔐 (*m.* I). ignoscere magis quam s^1. magis ignoscere g^2g^{II}. ignoscere *(subpl.)* si quis peteret indulgenciam quam p. — 2. ^{m}valebant P^1. volebant g^{II}.

3. labore et iustitia l. S. u. res p. iustitia crevit atque labore M^2 $ETmm^2g^1s^1$ (*m.* II) μ𝔖𝔐. res p. ubi labore atque iustitia p. romanus populus g^6. creverat p^1g^1. magni reges $ETmm^2g^1g^6g^7h\sigma\mu$𝔖𝔐. — 4. belli P (*m.* I). domiti sunt $p^1\mu$. bello dominationes fe re s^1 (*m.* I). nationesque ferae g^2. fere nationes $r\sigma$. ac populi g^4. ingentes *om.* B. ingentes populi gg^7. vi *sup. lin.* s^1. subacti sunt $p^1p^5gg^2\gamma$. *Nolo repetere, quantopere in nomine Carthaginis et Carthaginiensium scribundo ubique libri varient.* ubi carthago g^2. — 5. romani imperii $MM^1M^2Fp^1p^5m^1g^2g^4g^7\sigma\gamma$𝔐. populi romani p^3. ab strippe m. a stirpe $P^3p^1p^3p^5g^2g^6g^7s^1$ (*m.* I) $r\gamma$. periit g^7. ubi cuncta mar. l. cunctaque mar. m^2. cuncta maria cuncteque terre pp^1. — 6. patebunt M (*m.* I). parebant g^7. fortuna saevire p^1. fortuna omnia saevire g^6 (*m.* I) g^7. sevire tunc fortuna $p^5g^4g^5\gamma$. atque miscere σg^7. ac miscere omnia *sup. lin.* P^1P^4, *om.* h. misceri $P^2Bs^1g^4$. omnia misceri g^4. — 7. labores atque pericula p (*m.* I). pericula dubia s^1. asperas atque dubias μ. res asperas P^3. atque facile asperas g. res faede tol. M^2. toleraverunt MM^1M^2. celebraverunt σ. — 8. otium divitiaeque $P^2P^3Bp^1p^5g^{II}g^2$ g^4 (*m.* I) $g^5lr\gamma$. otium et diuitiae s^2. optanda P, *al.* optandae. optandae *quae aliis* oneri *(— in ras.)* m^1. alias P𝔖 (*m.* II). alia P^1 (*m.* I. *m.* II: aliis), aliis *reticui.* oneri atque miseriae m^1. honeri et miseriae g. Igitur — fuere P^2 *ad marg.* ig. cupido pecuniae primo deinde imperii crevit P^4. pecuniae primo g^1. — 9. imperii libido p (*m.* I). cupido imperii $g^{II}s^2$. et quasi g^4. eaque quasi $p^1g^{II}s^2$. quasi martes omnium

4 malorum fuere. Namque avaritia fidem probitatem ceterasque artis
bonas subvortit; pro his superbiam crudelitatem, deos neglegere
5 omnia venalia habere edocuit. Ambitio multos mortalis falsos
fieri subegit, aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum
habere, amicitias inimicitiasque non ex re set ex commodo aestu- 5
6 mare, magisque voltum quam ingenium bonum habere. Haec primo
paulatim crescere, interdum vindicari; post, ubi contagio quasi
pestilentia invasit, civitas inmutata, inperium ex iustississumo atque
11 optumo crudele intolerandumque factum. Set primo magis ambitio
quam avaritia animos hominum exercebat, quod tamen vitium pro- 10

3. Serv. ad Verg. A. IV 283: *Sallustius:* ambitio multos mortales falsos fieri subegit. Id. ad Ge. I 463: *falsum, fallacem. Sallustius:* ambitio multos mortales falsos fieri coëgit.

4. Serv. ad Verg. A. VII 51: *Nam dii id fantur, quod sentiunt, non ut homines, de quibus lectum est:* aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere.

5. Arus. p. 210: *aestimo hoc ex illa re. Salust. Bello Catil.* amicitias inimicitiasque non ex re sed ex commodo aestimare.

7. Charis. p. 71: *Contagium veteres magis usurpaverunt, sed Sallustius contagionem maluit dicere:* post ubi contagio quasi pestilentia invasit, civitas inmutata. Non. p. 135: *Contagio feminino genere appellatur. Sallustius:* post ubi contagio quasi pestilentia invasit.

9. August. de civ. Dei V 12: *Unde qui tales erant — non illis artibus ad honores et gloriam, sed* dolis atque fallaciis ambiebant. *Unde idem dicit:* sed primo magis ambitio quam avaritia animos hominum exercebat, quod tamen vitium propius virtuti erat. Nam gloriam, honorem, imperium bonus et ignavus aeque sibi exoptant. Sed ille *inquit* vera via nititur, huic quia bonae artes desunt, dolis atque fallaciis contendit.

σ. omnium fuere malorum s^{1}g^7. — 1. Nam MFg^4. bonitatem l. aliasque p^5. que *om.* g^{5}hr. ceteras bonasque artes g. bonas artes P^{4}p^{1}p^5 g^{II}g^{2}g^{4}lrγ𝔐. artis bonas *om.* g^1. — 2. ex his s^2. deosque negl. g^{6}g^7. negglere P. necglegere P^1. neglere g^3. neglegere M^{1}GFp^6 (*m.* II)m^{2}gg^1 g^{2}sγ𝔐. — 3. omniaque venalia g^7. docuit P^{1}Gp^{6}gg^{2}r. edocuit ? ambitio *(ad marg.* ? avaritia*)* s^2. et ambitio M^{2}ETp^{1}p^{3}mm^{1}m^{2}g^{1}g^{3}μ𝔐𝔖. ambitioque multos g^6. multos *om.* p^1. mortales multos 𝔖. mortalis P, *om.* p^{3}g. — 4. falsos multos fieri p^{1}g^3. fieri falsos s^{1}g^7. subegit (*supr.* coegit) p, coegit g^{3}r. sub pectore g^{II}. promptum in lingua G𝔐. — 5. amicitiasque inimicitias P^3. que *om.* 𝔐. non *om.* g^6. ex re sed *ad marg.* M^2. sed commodo P^3. — 6. existimare pp^{1}p^{5}p^{6}gg^{1}g^{2}g^{4}g^{6}g^{7}γ. extimare P^{4}p^{3}g^5. exstimare s^1. voltum PM^{1}Bm^{2}σ. que *om.* l. uultumque p. magisque clarum vultum p^6. bonum ingenium g^{5}𝔐. primum p^{6}s^{1}r. primo *om.* l. — 7. crescere et interdum p^{5}g^4. ubi paulatim cont. p^5. ubi haec cont. g. contagio haec quasi g^2. contagium BTp (*hi tres m.* II) g^1. — 8. pestilentia cunctos invasit p^6. p. illos invasit g^2. immutata est T (*m.* II) p^{1}g^{2}g^{5}g^{6}g^{7}s^{1}s^{2}μγ𝔖 (*m.* II) 𝔐. est immutata p^{5}l. — 9. optimo factum est crudele intolerandumque g^2. et intolerandum 𝔐. crudele atque intollerabile g^7: que *om.* g^6. crudele factum est atque intolerandum h. factum est P^{3}GT (*ma.* II) M^2 (*ma.* II) pp^{1}p^{3}m^{1}gg^{4}g^{5}g^{6}g^{7}s^{2}σγ𝔐𝔖 (*m.* II).
vexabat
est factum l. magisque p^1. magis *om.* g^6. — 10. hominum *om.* r. exercebat
vel exercebat
𝔐. uexabat M. vexabat animos hominum F.

pius virtutem erat. Nam gloriam honorem inperium bonus et 2
ignavos aeque sibi exoptant, set ille vera via nititur, huic quia bonae
artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniae 3
studium habet, quam nemo sapiens concupivit; ea quasi venenis
5 malis inbuta corpus animumque virilem effeminat, semper infinita
insatiabilis est, neque copia neque inopia minuitur. Set postquam 4
L. Sulla armis recepta re publica bonis initiis malos eventus habuit,
rapere omnes trahere, domum alius alius agros cupere, neque
modum neque modestiam victores habere, foeda crudeliaque in
10 civis facinora facere. Huc adcedebat, quod L. Sulla exercitum, 5

1. Prisc. XVIII p. 1173: *Iuxta et prope et dativo et accusativo iunguntur.* — — *Sallust. in Catilin.* quod tamen vitium propius virtutem erat. Arus. p. 254: *Propius illas res. Sal. Catil.* quod tamen vitium propius virtutem erat.

2. August. de civ. Dei V 19: *quamvis ea multi non habeant et per ea bona morum nituntur ad gloriam et imperium vel dominationem, de quibus ait Sallustius:* sed ille vera via nititur.

3. Gell. N. A. III 1: *cumque haec verba ex eo lecta essent:* avaritia pecuniae studium habet, quam nemo sapiens concupivit; ea quasi venenis malis imbuta corpus animumque virilem effeminat, semper infinita et insatiabilis est, neque copia neque inopia minuitur —.

5. Non. p. 357: *Inbuere* — — *Sallustius Catilinae bello* ea quasi venenis malis inbuta corpus animumque virilem effeminat.

6. Isid. X 9: *Avarus* — — — *Et Sallustius:* quod neque avaritia copia neque inopia minuatur.

7. Augustin. de civ. D. III 7: *adhuc autem meliorum partium civilium*

---

1. virtuti P^{4}GTE (*m.* II) F(*m.* II ?) M^2 (*ma.* II) pp^{1}p^{3}p^{5}p^{6}mm^{1}m^{2}gg^{1}g^{2}g^{3}g^{5}g^{6}rss^{1}s^{2}l σμγ𝔐𝔊. virtute ||| M. virtute (*corr.* virtuti g^7). Virtutem *in Naz. a prima ma. esse testatur Gruterus.* virtuti vicium propius erat s^1. virtuti propius l. propius erat virtuti g *(sed corr.).* gloriam et honorem g^{6}μ. gloriam et hon. et imp. p^5. bonus ignavus, *ut in nonn. libris esse Rivius et Wassius adfirmarunt, Linker.* ignarus γ. — 2. optant μ. via vera Ep. vera nititur via p^6. hic p^{5}lg^{4}g^{5}g^{6}𝔊 *(ex conr. plerique).* — 3. artes bonae 𝔐. desint B (*m.* I). — 4. studium pecuniae g^1. quod nemo g^6. sapiens *sup. lin.* 𝔐. cupivit p. concupivit habere. Ea s^1. eaque ven. l. — 5. malis venenis m (*m.* II) p^{3}g^{1}g^4 (*m.* I). malis *sup. lin.* MM^{1}F, *om.* M^2, *eras.* m^1. corpus *et* que *om.* F, *sup. lin.* M. corpus virile animumque P^4. semperque infinita g^5. semper est inf. insat. neque g^6. infinita est p^1. semper infinita semper insatiabilis p^{5}m^{1}g^4 (*m.* II) σ. — 6. est *om.* σ. neque copia inopia r. nec inopia γ. neque augetur copia neque minuitur inopia s^1. inopia immutatur g^6. — 7. Sulla mm^1 (*m.* II). re p. recepta TM^{2}m (*m.* II) g^5. ex bonis p^{5}γ. de bonis gg^{1}g^2. ex *ad marg.* s^2, *sup. lin.* g^4. eventus *sup. lin.* m^1. — 8. omnes domum trahere alius g^1. et trahere p^3. alios alios (u *sup.*) P. alius *semel om.* gg^{2}l. alios agros P^4. domum alterius p^3. domum alius agros alios g^3. agros alterius alios agros p^3. agros petere s^2. agr. eripere σ. — 9. habebant P^3. habere *om.* r. feda facinora crudeliaque in civ. facere γ. que *om.* l. in civis PP^1 (*m.* I) B. in cives P^{3}P^{4}MM^{1}GT *(sup. lin.)* Fpp^{1}p^{3}p^{5}p^{6}m^{1}gg^{1}g^{2}g^{3}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}lγσ𝔐𝔊. facinora in cives MFp^{5}p^{6}σ. — 10. facinora *om.* l. facinoraque f. p^3. facere facinora s^1. fecere p^{3}p^{5}p^{6}g^{1}g^{3}σ. faciebant M^1. quod *sup. lin.* g^2.

quem in Asia ductaverat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum luxuriose nimisque liberaliter habuerat, loca amoena vo-
6 luptaria facile in otio ferocis militum animos molliverant. Ibi primum insuevit exercitus populi Romani amare potare, signa tabulas pictas vasa caelata mirari, ea privatim et publice rapere, delubra 5
7 spoliare, sacra profanaque omnia polluere. Igitur ei milites post-
8 quam victoriam adepti sunt, nihil relicui victis fecere. Quippe secundae res sapientium animos fatigant; ne illi conruptis moribus
12 victoriae temperarint. Postquam divitiae honori esse coepere et eas

*Sylla dux fuit, adhuc armis rem p. recuperare moliebatur. Horum bonorum initiorum nondum malos eventus habuit (*vid. infr. 7).

3. Arus. p. 241: *Insuevit hoc facere. Sal. Cat.* insuevit exercitus amare potare. August. ad Marcellin. Ep. V (T. II p. 15): *in libro belli Catilinae — idem nobilissimus historicus eorum non tacet, quando* primum insueverit exercitus populi Romani amare, potare, signa, tabulas pictas, vasa caelata mirari et ea privatim et publice rapere, delubra spoliare, sacra profanaque omnia polluere.

5. Prisc. XV p. 1009: *dicitur tamen et privatim. Sallustius in Catilin.* ea privatim et publice rapere.

7. Prisc. XVIII p. 1196: *Δημοσθένης κατ' Αἰσχίνου· μηδὲν λελοιπότα μοχθηρίας. Sallust. in Catilin.* postquam victoriam sunt adepti, nihil reliqui fecere victis.

8. Prisc. XVI p. 1031: *Ne quoque in eadem invenitur significatione. Sallustius in Catilinario:* quippe secundae res sapientium animos fatigant, ne illi corruptis moribus victoriae temperarent. Id. sup. 12 vers. Aen. p. 1270: *est tamen quando pro coniunctione repletiva accipitur — et* nedum illi corruptis moribus victoriae temperarent. Trebell. Poll. Claud.

---

1. in Asiam MM^{1}M^{2}GB (*m.* II) p^{6}g^{3}grs^1 (*m.* II) *μ*𝔖𝔐 (*m.* II). duxerat P^3. ductaverat in Asiam P^{4}p^1. ut sibi l. sibi *ab al. ma.* s^1. fidum sibi GEp^1 m^{1}gg^2. fidum acceptumque faceret r. — 2. c. morem dum maiorum *σ*. mâiorum morem p^5. maiorum *sup. lin.* MF. minusque liberaliter p^{5}l. que *om.* T. nimis liberaliterque luxuriose g. habuerit r. loca Asiae amoena l. am. ac vol. p^{5}mm^{2}g^5. am. et vol. pm^{1}g^4 (*m.* I) *μ*𝔐. — 3. in otio *om.* g^5. animos feroces militum g^4 (*m.* I). animos militum in otio p^5. animos militum p^3*γ*𝔐. militum *om.* T, *subpl.* p^6. molliverat P^1 (*m.* I) g^{1}s^1. Ibique pp^{6}g^5*γ*. — 4. potare amare p^1. tabulas pictas signa p. pictas tabulas p^3. — 5. privatim ac publice P^4. mirari priv. et publ. ea rapere *γ*. deorum delubra p^3. delubra deorum p^{5}m^{2}g^4. — 6. despoliare M^{2}m *(ex corr.)*. sacraque profanaque s^1. omnia *ad marg.* g^2. hi igitur P^{3}G. igitur postquam hi milites p^{5}g^3. postquam *ex conr.* 𝔖. — 7. sunt adepti P^4. sunt *subpl.* p. reliqui nichil g. reliquum *supra scr.* s. victis *sup. lin.* s^1. fecere victis r. facere *γ*. — 8. res secundae g^7. sapientum p^{5}s^{2}lg^{6}g^7*σ*. nedum P^{3}pp^{1}p^{3}p^{5}p^{6}m^{2}ss^{1}g^{5}g^{6}g^{7}r*μγ*𝔐. ne^{nedum} P^{2}M. ne^{dum} Gm^1 s𝔖. ne ||||| illi m. nec ut T. illis p^3. corrupti pg. — 9. victori^{e} temp. m. victorie *(supra scr.* victoria) m^1. temperarint *ipse meo marte.* obtemperarent P^{3}P^{4}M (*m.* I) M^{1}M^{2}GTF (*m.* I) pp^{1}p^{5}g^{1}g^{2}g^{3}g^{5}g^{6}g^{7}s^{1}s^2*μγ*. obtemperarent victoriae l. obtemperent m^1 (*m.* I). ^{ob}temperarent 𝔖. obtemper^{ie}ar^{n}et g^1. honor^{e}i 𝔐. ceperunt P^{3}p^3 et eas *(in ras.)* divitias gloria 𝔐.

gloria inperium potentia sequebatur, hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malivolentia duci coepit. Igitur ex 2 divitiis iuventutem luxuria atque avaritia cum superbia invasere; rapere consumere, sua parvi pendere aliena cupere; pudorem pu-
5 dicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi neque moderati habere. Operae pretium est, cum domos atque villas cogno- 3 veris in urbium modum exaedificatas, visere templa deorum, quae nostri maiores, religiosissumi mortales, fecere. Verum illi delubra 4 deorum pietate, domos suas gloria decorabant, neque victis quic-
10 quam praeter iniuriae licentiam eripiebant. At hi contra ignavis- 5 sumi homines per summum scelus omnia ea sociis adimere, quae

11: *secundis rebus elati, quae sapientium quoque animos fatigant.* Augustin. de civ. D. XVII 20: *Hic bonis initiis malos exitus habuit. Quippe secundae res, quae sapientium animos fatigant, magis huic obfuerunt cet.*

2. Hegesip. IV 24: *paupertas probro habetur.*

6. Prisc. XVIII p. 1210: *Attici τοῦτον τὸν τρόπον καὶ τούτου τοῦ τρόπου ποιοῦμεν τόδε. Sallustius in Catilinario:* cum domos atque villas videas in modum urbium exaedificatas.

9. Prisc. VII p. 310: *de declinatione nominis domus dicens: Sallustius in Catilinario:* domos suas gloria decorabant. Serv. ad Verg. A. I 378: *Aut certe vetuste pietatem pro religione posuit. Sallustius in Catil.* verum illi delubra deum pietate, domus suas gloria decorabant.

---

1. gloria sequebatur imperium g^{2}. imperium inpotentia g^{7}. potentia imperium g^{1}. imperium et potentia l𝔐. sequebantur Fg^{4}(*m.* II)$g^{5}g^{6}$. erubescere Gs. virtus cepit P^{3}. virtus cepit paup. s^{1}l. cepit *sup. lin.* 𝔐. paupertas pro probro g^{6}. — 2. malivolentia *longe plerique libri.* ceperat MF𝔐(*m.* II). coepit *om.* l. Igitur ubi ex div. γ. — 3. atque *om.* MF. lux. avariciaque σ. cum superbia una g. — 4. consumere et sua P^{4}. pudiciciam pudorem m^{2}. — 5. humana||||||ꝗ: promiscue 𝔐. promistuco P^{1} (*m.* I). habere promiscua g^{2}. promiscua habere nichil P^{3}. pensi at-
nihil
que moderati $P^{4}EM^{2}m^{2}g^{1}$ (-ti^{s}) g^{4} (*m.* II) $g^{5}g^{7}$r𝔊. nec moderati γ. neque mod. m^{1}. neque quidquam moderati g^{6}. nihilque moderati $P^{1}P^{2}$T (*m.* II) g^{5}σ.
vel us
— 6. habebant s^{1}. domos B. villas atque domos s^{2}. domos villas atque l. — 7. in urbium modum exaed. cognoveris 𝔐. in modum urbium edifficatas esse visere γ. modos p^{1}. aedificatas $P^{4}MFp^{3}p^{5}p^{6}m^{1}m^{2}s^{2}gg^{1}g^{2}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}$rσ. edifficata| 𝔊. edificatas ire et visere σ. videre g^{7}. templa deorum visere T. deorum dirupta quae p^{3}. — 8. maiores religiosissimi viri fecere gr. mai. religiosi viri f. g^{5}. mai. viri religiosissimi morta-
bant illi
les l. mortales *sup. lin.* μ. fecere *eras.* g^{2}. facere M^{2}. verum ubi delubra m^{2}. verum||||||illi g. — 9. deorum *om.* g. sed domos suas p^{3}. suas domos P^{4}. sua gloria l. gloria *sup. lin.* 𝔐. decorabant gloria g^{2}. nec pg^{7}. — 10. arripiebant s^{1}. ac hii p. atque hi g^{4}. ii g^{6}. contra *om.* r. — 11. omnia (*om.* ea) per summum scelus p^{1}. omnia ea per summum scelus adimere sociis g^{2}. ea omnia 𝔐. sociis *om.* p^{1}. a sociis P^{3}. ademere $Gg^{3}g^{7}$. adiuuere σ. adhimere nostri quae fortiss. g^{1}.

fortissumi viri victores reliquerant: proinde quasi iniuriam facere
13 id demum esset inperio uti. Nam quid ea memorem, quae nisi eis
qui videre nemini credibilia sunt, a privatis conpluribus subvorsos
2 montis, maria contracta esse. Quibus mihi videntur ludibrio fuisse
divitiae; quippe quas honeste habere licebat, abuti per turpitu- 5
3 dinem properabant. Set lubido stupri, ganeae ceterique cultus non
minor incesserat: viri muliebria pati, mulieres pudicitiam in propatulo habere; vescendi caussa terra marique omnia exquirere;

2. Porphyr. ad. Hor. Od. II 18, 21: *sententia est quod iactis molibus et fundamentis in mare in eo aedificet. Unde et mare propellitur et littus extenditur. Hinc Sallustius:* Nam quid ego illa commemorem, quae nisi is qui videre nemini credibilia sunt, a privatis compluribus subversos esse montes et maria constrata, *et alibi* illis divitias superare, quas profundunt in extruendo mari et montibus coaequandis.

4. Arus. p. 210: *Abutor illam rem. Sal. Bello Catil.:* quibus mihi videntur ludibrio fuisse divitiae: quippe quas habere honeste licebat, abuti per turpitudinem properabant. Prisc. XVIII p. 1186: Attici *κατακέχρησαι ταύτῃ καὶ ταύτην. — — Sallustius in Catilinario:* quippe quas honeste habere licebat, abuti per turpitudinem properabant, *sed potest subaudiri his.*

7. Firmic. de err. prof. relig. p. 9: *videre est — viros muliebria pati.* Pess. S. Pionii ap. Ruinaert. c. 4 p. 126. Heges. IV 25: *viri muliebria exercere.*

---

1. viri *om.* gg^5. victores hostibus rel. *pauci libri, sed* hostibus *om.* $PP^1 P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^1p^3mm^1m^2gg^1g^3g^4g^6g^7hrs\mu\gamma$𝔐𝔖, *ad marg.* s^2. victores hostibus *om.* g^2. reliquerant victores μ. victores uictis *(sup. lin.* sotiis) rel. g^3. relinquerant p (*m.* I) g^1s^1. relinquerunt p^5. reliquerunt $MM^1 Fm^1\sigma$. viri reliquerunt victores r. perinde p^3 (*m.* II) $p^6g^4g^5g^7$, *ad marg.* P. proindeque si σ. quasi id demum esset imperio uti iniuriam facere g^1. — 2. uti imperio g^4𝔐.

ea quid p^3. memorem ea g^1s^2. commemorem g^3. memorarem p. memorare possem h. — 3. nemini nisi his qui videre 𝔐. videri P. nemini sunt credibilia P^1g^1. credibilia nemini s^1. nemini incredibilia sunt p^6 (*m.* I) σ. a privatis scilicet compl. p^1. conpluribus $P^4M^1g^7$. — 4. montes subūsos 𝔐. contracta *Gruteri Pal.* 3. constracta *eiusd. Pal.* 7. contra esse *Comel. et* g (*m.* I). sustracta *Bern.* 3 *Gerlachii.* constrata PP^1 (*cum gl.* extenta) P^2MM^1 (esse constr.) M^2B (*gl.* extenta) TEFp (*supra scr.* uc) $p^1p^3p^6mm^1m^2g^1g^2g^3g^4g^5g^7s^1s^2h\sigma\mu\gamma$𝔐𝔖. constructa P^3P^4 (*supra scr. vel* constrata. extenta) g^6lrs^1. prostrata p^5. mihi *ab al. ma.* g^2. videntur mihi s^1. divitiae videntur mihi ludibrio ludibrio fuisse g^1. divitie fuisse s^2. ludibrio esse div. g^7. — 5. quas res honeste p^3. quas||||| habere honeste s^1. licebat habere P^4. licebat divitias habere g^1. abuti divitiis per P^3. abuti divitias per p^1. pro turpitudine F. propter turp. s^1. — 6. Set *eras.* g^2. culti (*supr.* us) p. — 7. cultus non invaserat m (*sup. l.* minor *et* vel incesserat). invaserat (*supra scr.* incesserat) m^2. minus r. viros $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2BT$ (*m.* I) $GEFpp^1p^3p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^6g^7hr\mu$. videres viros p^5g^7 *(ad marg.)*. pati (*supra scr.* prouocauerat) M^2. muliebria viri pati p^3. *Gruterus:* non minor; incesserat viros. in pudicitiam propatulo p^1. in propatulo pudicitiam g^7. — 8. terraque marique P^3B (*m.* II) p. terra mari atque omnia p^5.

dormire prius quam somni cupido esset, non famem aut sitim, neque frigus neque lassitudinem operiri, set ea omnia luxu antecapere. Haec iuventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant; animus inbutus malis artibus haut facile lubi- 5 dinibus carebat; eo profusius omnibus modis quaestui atque sumptui deditus erat. 4 5

In tanta tamque conrupta civitate Catilina, id quod factu facillumum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum se tamquam stipatorum catervas habebat. Nam quicumque inpudicus 10 adulter ganeo manu ventre pene bona patria laceraverat, quique alienum aes grande conflaverat quo flagitium aut facinus redimeret, 14 2

7. August. de civ. D. III 2: *Unde enim coniuratio Catilinae* in tanta tamque corrupta civitate? *habuit etiam eorum grandem copiam,* quos manus atque lingua periurio aut sanguine civili alebat.
10. Aug. de rhet. p. 13 ed. Crecel.: *Unde enim est, quod non offenditur aurium castitas, cum audit:* manu ventre pene bona patria laceraverat.

---

1. somni quam g[1]. cupido somni M[1]Fp[1]m[1]lg[5]g[6]. libido somni σ. somni esset cupido m(*m.*II)p[3]. esset *om.* M. adesset p[1]p[5]γ. inesset m[1]σ. famem non sitim P[3]MM[1]G𝔉p[3]m[1]ss[1]s[2]lg[4]g[6]g[7]γ. famem neque sit. p[5]. neque frigus *om.* F. neque sitim aut frigus g[1]. — 2. vel frigus p. non frigus p[3]p[4]g[7]. nec lassitudinem g[7]μ. nec ullam lassitudinem γ. lassitudinem ullam opp. p[5]. aut lassitudinem neque sitim neque frigus op. P[4]. set *eras.* g[2]. ea *om.* gs[1]l. — 3. Haec omnia iuventutem m[1]. Haec ubi iuventutem fam. s[1]. iuventutem dum fam. g[4]. familiares | res opes g[2]. ubi familiares res defecerant *inter* sed *et* ea omnia *ponit* r *om.* Haec iuventutem. ad mala facinora γ𝔐. — 4. accendebant (*sup. lin.* vel inc) B. incedebant M(*m.*I). incendere incendebant g. artibus malis g[7]. — 5. libidini (*sup.* bus) m. carebat libidinibus Fp[1]m[1]g[2]. eo (*supra scr.* ideo) P. omnibus *sup. lin.* P[3]. profusius modis omnibus B (*m.*II). questui aut sumptui g[5].
7. In tante P(*m.*I). Itaque in tanta corrupta s[1] (*sup. lin.* tamque). Itaque in tanta et tam Erl. In tanta itaque tamque P[2]P[3]Bp[6]gg[1]g[5]μ. In tanta itaque et tam p[5]g[4]g[6]g[7]γ. in tanta itaque corr. p (*sup. l.* tam) r. tamque itaque corr. p[1]. In tanta igitur tamque T. tamque *sup. l.* g[2]. In tanta civitate tam corr. 𝔐. Catilina ratus id p[5]g[5](*m.*I), *ad marg.* s[2], *sup. l.* g[7]. natus id p[1]. existimans id g[6]. — 8. erat facillimum factu s[1]. facillimum factu er. p[3]r. factu *om.* g[5]. factum M(*m.*I). actu *Naz. m.*I 𝔊. hominum g[4]. flagitiosorum atque facinorosorum GT(*m.*II)M[2](*ma.*II)pp[1]p[3]p[5]p[6]m(*m.*II)m[1]m[2](*m.*II)g(*m.*II)g[1]g[2](*m.*II)g[3]g[4]g[5]g[6]g[7]s[1]s[2]hrσμγ𝔐. omnium flagitiosissimorum circum se l. circa p[1]m[1]. — 10. ganeo *om.* P *(sed ad marg. add.).* adulter alea *(supra scr.* ganeo) manu P[1]. ganeo *ad marg. multi libri.* ganeo adulter gg[2]. ganeo alea manu P[2]pp[1]p[5]p[6]g[2]g[3] (aleo) g[4]g[5]g[6]g[7]s[2]lrγ. alea (*supr.* o) m *ad marg.* ganeo manu alea P[3]. adulter alea ganeo manu P[4]. alea manu ganeo s[1]. manu alea ventre B *(sed interced. inter* m. *et* a. *lacuna)* g[1]. manu ventre alea pene p[3]μ [alea *in Naz. et Com. non esse test. Grut.).* manu pene ventre m[1]. pene *sup. l.* P. patria bona g[1]𝔐. dilac. p[3](*m.*II). laceraverant p[3]g[2]h. quicumque alien. M[2](*ma.*I)p[3]p[5]p[6](*m.*II)g[1]g[4]g[5](*m.*II). — 11. aes alien. m[1]g[4](*m.*II). grande alienum aes g[1]. grande *om.* m[2]. conflaverant g[2]. co flag. (*supr.* ut) P[4]. quod fl. M[2]. flagicium atque facinus r.

3 praeterea omnes undique paricidae sacrilegi convicti iudiciis aut
pro factis iudicium timentes, ad hoc quos manus atque lingua
periurio aut sanguine civili alebat, postremo omnes quos flagitium
egestas conscius animus exagitabat, ei Catilinae proxumi familia-
4 resque erant. Quod si quis etiam a culpa vacuus in amicitiam 5
eius inciderat, cotidiano usu atque inlecebris facile par similisque
5 ceteris efficiebatur. Set maxume adulescentium familiaritates ad-
petebat; eorum animi molles aetate et fluxi dolis haut difficulter
6 capiebantur. Nam ut cuiusque studium ex aetate flagrabat, aliis
scorta praebere, aliis canes atque equos mercari, postremo neque 10
sumptui neque modestiae suae parcere, dum illos obnoxios fidosque
7 sibi faceret. Scio fuisse nonnullos qui ita existumarent, iuventu-
tem, quae domum Catilinae frequentabat, parum honeste pudicitiam

6. Arus. p. 259: *Similis illi.* — — *Sal. Cat.* similis ceteris efficiebatur.
12. Non. p. 294 (vid. supra 5, 2): *Idem in Catilina:* scio fuisse nonnullos, qui ita existumarent, iuventutem, quae domum Catilinae frequentabant.

---

1. omnis P^1. paricidae P (*m.* I) $p^3p^5g^1$. patricidae P^3g^7. convincti g^5 (*m.* I) G (*m.* I). conv. in iud. $p^6\gamma$𝔐. atque pro p^3g^4. — 2. iudicium pro factis 𝔐. adhuc p^3 (*m.* I) g^6. ad hec $p^5s^1g^7r$. quos omnes p^1. manus aut lingua $m^1m^2g^2r\gamma$. aut *sup.* atque m. — 3. peri. atque sang. Mp^3glh. lingua alebat peri. atque s. c. s^1 [aut *Com.*]. civili sanguine $P^4\gamma$. alebat hi postremo g^7. postremo — exagitabat *om.* g^5. quos *om.* g^2. — 4. exagitabat animus g^3 (*m.* II). proximi Catilinae familiaresque 𝔐. proximi (prosimi) *inter* flagitium *et* egestas *hab.* g. — 5. Quod *eras.* g^2. si quid s^1. et a culpa p^6 (*m.* I) g^6. quis et esset a culpa g. vacuus a culpa p^3𝔐. in amicicia s^2. — 6. incederat P (*m.* I). cotidiano *vel* cottid. $PP^1P^2P^3P^4 MM^1M^2GETFpp^1p^6mm^1m^2g$ (*m.* II) $g^1g^2g^3g^6g^7ss^1s^2h\mu\sigma$𝔐𝔖. atque *sup. lin.* m^2. inlecebris $PP^1P^2P^3P^4M^1Gp^1g^2ss^1$𝔖. — 7. ceteris *ad marg.* g^2. efficiebatur coeteris g^3. similisque esset is efficiebat σ. maximae m^2. adulescentium Pg^1s^2𝔖. adolescentum g^1. familiaritates adolescentium g^3. — 8. appetebat quia animi eorum p^6. horum s^2. molles etiam et fluxi PP^1 (*supra scr.* aetate). molles aetate et $P^2P^3P^4m^1m^2g^1$. molles et (*supra scr.*) aetate fl. P^4. et molles aetate et g^3. fluxi etate p^3. et *om.* s^1. molles animi aetate et fluxi 𝔐. molles atque T. fluxi — ex aetate *ad marg.* g^2. non d. p^6. dolo p^3. haut dolis difficulter 𝔐. haud difficulter capiebantur dolis g^1. — 9. capiebantur dolis nam p^5. ut $PP^1P^3P^4MM^1M^2GBFpp^3p^5p^6 m^1gg^1g^3g^4g^5g^7s^1rlh\sigma\gamma$𝔐𝔖. ut cuiuscumque $p^1m^2\mu$. cuiusque ingenium ex p^3 (*m.* II). ut quisque studio m^1. studium *sup. lin.* s^1. ut cuiusq. natura ut studium ex γ. ex *om.* p^1. flagrabant g. alii *utroq. loco* P (*m.* I), *altero* g^5. — 10. scortum g^3. aliisque p^1. praebere *sup. lin.* g^2. atque *om.* 𝔐. canes aut equos $m^1m^2g^4$. canes equosque p^6. canes aliis equos g^2. nec — nec γ. — 11. sumptu g. modestie sumtui (*supr. scr. ab al. ma.* neque) s^1. suae *om. Com.* p^5g^1. dum *om.* g^1. dum eos obn. m^1. que *sup. lin.* m. obnox. et fid. m^2. — 12. sibique fidos $M^1\sigma$. faceret fidosque sibi g. faceret sibi M^2. sibi *om.* g^7, *sup. lin.* s^1. fuisse *om.* m^1. nonnullos fuisse $p^1p^6l\sigma$. fuisse illos (*supra scr.* nonnullos) M. aestimarent MGF $m^1s\sigma$. — 13. frequentabant E (*m.* I) m (*m.* I) 𝔐.

habuisse; set ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam id con-
pertum foret, haec fama valebat. Iam primum adulescens Catilina 15
multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote
Vestae, alia huiusce modi contra ius fasque. Postremo captus 2
5 amore Aureliae Orestillae, cuius praeter formam nihil umquam
bonus laudavit, quod ea nubere illi dubitabat timens privignum
adultum aetate, pro certo creditur necato filio vacuam domum
scelestis nuptiis fecisse. Quae quidem res mihi in primis videtur 3
caussa fuisse facinoris maturandi. Namque animus inpurus, deis 4
10 hominibusque infestus, neque vigiliis neque quietibus sedari poterat:
ita conscientia mentem excitam vastabat. Igitur colos ei exanguis, 5
foedi oculi, citus modo modo tardus incessus: prorsus in facie

7. Valer. Max. IX 1, 9: *Praecipue vero Catilinae libido scelesta. Nam vesano amore Aureliae Orestillae correptus cum unum impedimentum videret, quo minus nuptiis inter se iungerentur, filium suum, quem et solum et* aetate iam puberem *habebat, veneno sustulit: protinusque ex rogo eius maritalem facem accendit ac novae maritae orbitatem suam loco muneris erogavit.*

11. Prob. p. 114: *color, coloris; quamvis Sallustius:* Igitur colos exsanguis. Id. p. 124: *nam producta colos, coloris; Sallustius:* Igitur colos exanguis; *sed melius color dicitur.* — Donat. ad Ter. Eun. V 5, 1: *foedum] crudele. Sallustius* foedi oculi. Serv. ad Verg. A. II 52: *Foedum enim tam apud Virgilium quam apud Sallustium non turpe significat, sed crudele, ut sanguine foedantem quos ipse sacraverat ignes; Sallustius:* foedi oculi.

12. Non. p. 181: *citum, celer. Sallustius in Catilinae bello:* citus modo, modo tardus incessus. Charis. p. 211: *Prorsus Sallustius in Catilina* 'pror-

---

1. habuisse pudicitiam g^2. ex *om.* MF, *sup. lin.* μ. quod *om.* MM^{1}M^{2}GT EFpp^{1}p^{3}p^{5}p^{6}m^{2}gg^{1}g^2 (*m.* I) g^{3}g^{5}g^{6}g^{7}ss^{1}lrμγ𝔐𝔖 *Com.*, *del. Naz.* g^3. quam id compertum foret cuiquam p^5. id cuiquam 𝔐. id *sup. lin.* s^2. cuique pp^3. cuicumque g^1. compactum p. — 2. ea fama p^6 (*m.* II). volabat l. volebat s^1.

primo P^1. Iam pridem MM^{1}M^{2}Fm^{1}lrμ. adulescens Ps^{2}𝔖. — 3. cum Vestae sacerdote cum virgine nobili Tm (*m.* II) M^2 *(sed etiam* fecerat *transpositum).* cum virgine nobili sacerdote m^1. cum fulvia virg. p^3. [*Pro* cum virgine nobili] *'Commelini codex vetustate exesus aliud quid videtur habuisse, sed non potui oculis assequi' Gruter.* — 5. propter P^1 (*m.* I). — 6. laudavit qui quod ea MM^{1}GFg^{3}s𝔖 (*m.* I). quia ea illi nubere s^1. illi nubere Fp^{1}p^{5}g^{6}γ. dubitat m. — 7. adultum P^1 (*m.* II) P^{2}P^4 (*m.* II) MM^1 GTEFp^{1}p^{3}p^{5}p^{6}mm^{1}m^{2}gg^{1}g^{2}g^{3}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}s^{1}hrσμγ𝔐𝔖. aetate adultum 𝔐. adulte etatis s^2. adulterum p (*m.* I). adulta *rel.* — 9. facinus maturanda (*corr.* di) P. sceleris maturandi m^1. — 10. potuit MM^{1}M^{2}EFm (*m.* II). sedare M (*m.* II). se dare M^1. — 11. extitam *in Naz. esse testatur Gruter.* excitatam P^1 (*m.* II) m^1. vexabat P^4 (*m.* II) Fp (*m.* II) p^{1}p^{3}p^5 (*m.* I) m^{2}g^{5}g^{7}σ. *Plerique libri* color *tenent; variatur inter* exanguis *et* exsanguis. colos ei exsanguis PP^1 (ei *ex conr.*) P^{3}BT (*m.* II) M^{2}s^{2}lμ𝔖. color ei sanguis P^2 (*corr.* exsang.). ei color h. color erat ei exs. p. color eius exs. P^{4}MM^{1}GT (*m.* I) Fp^{1}p^{3}p^5 m^{1}gg^{1}g^{2}g^{6}g^{7}ss^{1}γσ𝔐. eius color r. eius *sup. lin.* m. *In Com. et Naz.* colore exanguis *fuisse testatur Gruter.* — 12. modo *semel om.* MM^{1}M^{2}F𝔐 P^4 (*m.* II). modo citus modo tardus p^{5}m^{2}g^{1}g^{4}s^{1}s^{2}γ.

16 voltuque vecordia inerat. Set iuventutem, quam, ut supra diximus,
2 inlexerat, multis modis mala facinora edocebat. Ex illis testis
signatoresque falsos commodare; fidem fortunas pericula vilia habere, post, ubi eorum famam atque pudorem adtriverat, maiora
3 alia inperabat; si caussa peccandi in praesens minus subpetebat, 5
nihilo minus insontis sicuti sontis circumvenire iugulare, scilicet
ne per otium torpescerent manus aut animus, gratuito potius malus
4 atque crudelis erat. Eis amicis sociisque confisus Catilina, simul
quod aes alienum per omnis terras ingens erat, et quod plerique
Sullani milites, largius suo usi, rapinarum et victoriae veteris me- 10
mores civile bellum exoptabant, obprimundae rei publicae consi-
5 lium cepit. In Italia nullus exercitus, Gn. Pompeius in extremis
terris bellum gerebat, ipsi consulatum petenti magna spes, senatus
nihil sane intentus, tutae tranquillaeque res omnes, set ea prorsus
oportuna Catilinae. 15

17 Igitur circiter Kalendas Iunias L. Caesare [et] G. Figulo
consulibus primo singulos adpellare: hortari alios, alios temptare;

sus in facie vultuque vecordia inerat'. Non. p. 289: *Vultus et facies* — — *Sallustius in Catilina:* prorsus in facie vultuque vecordia inerat.

6. Prob. p. 130: *sons non legi. Sallustius numero plurali utrumque:* insontis sicuti sontis.

7. Augustin. Confess. II 5: *Nam de quo dictum est vecordi et nimis crudeli homine qui* gratuito potius malus atque crudelis *erat, praedicta tamen est causa,* ne per otium *inquit* torpesceret manus aut animus.

11. Florus II 12, 1: *Catilinam luxuria primum, tum hinc conflata egestas*

---

1. Sed ut iuventutem quam supra diximus illexerat MF. — 2. inlexerat $PP^1P^2P^3Bp^1g^2s$. allexerat g^7. illeserat p^3. multa facinora P^3B (*m.* II). edocuit (*corr.* edocebat) P. docebat M^2Tm (*m.* I) m^2. — 3. que *om.* P^1 (*m.* I) $P^4mm^2g^1\mu\mathfrak{M}$. testes falsosque signatores γ. falsosque P^4. commendabat (*set supr. scr.* commodare) T. fortunasque T (*m.* I) m^1. fidem et fortunas p^3. — 4. atque pudorem *om.* l. — 5. impetrabat γ. — 7. torpescerent aut manus aut $M^2TEp^1mm^2s^1g^5\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. manus torpescerent aut m^1. manus et animus torpescerent l. manus animus atque torpescerent p^3. torpesceret $p^5p^6g^1$ (*m.* I) $r\sigma$. — 8. malus aut crudelis m^1. — 10. Sillani plerique milites m. memores veteris $TEM^2mm^1m^2g^4\mathfrak{S}$. — 11. civi P (*corr.* civile). — 12. consilium fecit m (*supr. scr.* vel cepit). — 13. terris *del.* B (*m.* I) g^4, *om.* σ, *sup. lin.* s^1. terre g^7. petendi $PP^3P^4MM^1M^2GB$ $TEFpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^2g^3g^4g^5g^6g^7sl\mu\gamma\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. consulatus petendi s^1. petenti consulatum g^1. — 15. oportuna $PP^1P^2P^4MM^1M^2Gpp^1$ (*m.* I) $p^3p^5p^6m$ $m^1m^2g^3s^1\mu\mathfrak{M}\mathfrak{S}$.

16. circa $Fm^1\mathfrak{M}$. iuni T. Iunii $g^1h\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. ian. $p^5\mu$. ianuarias γ. kl. maias iunias s^2. et *om.* μ. — 17. primum m^2. singulos primo $p^1g^1\mu$. primos singulos E. singulos *ad marg.* m, *sup. lin.* m^2. '*Non comparet dictio* singulos *in Pal. Nazariano, qui praefert tantum* primos appellare'. *Grut.* alios *semel om.* $s^1g^6g^7$. hortare alios aliosque temptare s. alios hortari alios l. temptare alios r.

opes suas, inparatam rem publicam, magna praemia coniurationis docere. Ubi satis explorata sunt quae voluit, in unum omnis 2 convocat, quibus maxuma necessitudo et plurumum audaciae inerat. Eo convenere senatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, 3 5 L. Cassius Longinus, G. Cethegus, P. et Servius Sullae Servi filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Laeca, L. Bestia, Q. Curius; praeterea ex equestri ordine M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, 4 P. Gabinius Capito, G. Cornelius; ad hoc multi ex coloniis et municipiis, domi nobiles. Erant praeterea conplures paulo occul- 5 10 tius consili huiusce participes nobiles, quos magis dominationis spes hortabatur quam inopia aut alia necessitudo. Ceterum iuven- 6 tus pleraque, set maxume nobilium, Catilinae inceptis favebat; quibus in otio vel magnifice vel molliter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum quam pacem malebant. Fuere item ea tem- 7

rei familiaris, simul occasio, quod in extremis finibus mundi arma Romana peregrinabantur, in nefaria consilia opprimendae patriae suae conpulere.

2. Priscian. XVIII p. 1179: *Nos quoque in unum pro simul. Sallustius in Catilinario:* in unum convocat.

11. Charis. p. 99: *necessitas imperii est, necessitudo sanguinis coniunctio. Sallustius tamen necessitudinem saepe pro necessitate ponit, nec umquam pro necessitudine necessitatem aut ipse aut quisquam veterum.*

---

3. maxuma P^1𝔖. *om.* μ. magna $p^1p^6g^1$l. primum audaciae $PP^1P^3P^4M$ (*supr. scr.* vel praemium) M^1 (*supr. scr.* summa) M^2GBE(*m.* I) F (*ad marg.* plurimum) m (*sup. lin.* plurimum) slσ𝔖𝔐 (*supr. scr.* luri). plu[rimum] audaciae m^2. audacia l. et *om.* m^1g^1. — 4. P. Lentulus Sura *om.* γ, *sup. lin.* g^1. P. Lentulus — Cethegus *om.* g^6. Sura *om.* M^1. Antronius $P^3pmg^1g^3s^2h$σ. antonius (*supr. scr.* r) g^4. antonius $p^1p^3p^5p^6m^2s^1g^5g^7$μ. autonius M^1. austronius l. — 5. longinus cethegus g. publius et servius G. Gn. Ceth. p^3𝔐. G. cetegus G. pretor P. γ. praetor *sup. Cethegi nom. habet* P^4. P. [pretor] ||||||| servius Pm. et *om.* $P^3MBpp^1p^3p^5s^1s^2g^4g^5g^6g^7$𝔐μ, *eras.* 𝔖. servus P^3(*m.* I) F𝔐. Servi P^1(*m.* I) $pp^1p^3p^5p^6m^2g^1g^4g^7s^2$𝔐. Servii *relicui.* filius $p^1p^3p^5s^1s^2g$(m. I) $g^1g^4g^5g^6g^7$μ𝔐. P. servilus Syllae servi filius γ. P. servius sillae filius servi filii m^2g^2. P. servius et servii sillae filii h. p. servius filius sillae et servii filii s. p. Servius lucii sille servii filius r. servi sille fil. p^6g. — 6. lecca $PP^2P^3Bp^1p^3p^5p^6m^1m^2$ (*m.* II) $gg^2g^5g^7s^1s^2$l. leca $MM^1M^2GTEFmg^1g^3s$σμγ𝔐𝔖. leca *vel* leta p. lecta g^4g^6. lega P^4. Laeca *optumi libri ap. Cic. in Cat.* I c. 4 *et pr. Sull.* §. 52. — 8. ad hoc (*supr.* hos) T. ad haec p^5g^7γ. et ad hoc μ. — 9. municipiis qui domi nobiles erant, praeterea Ep^1g. — 10. huiusque P^1. huius M(*m.* I) G(*m.* I) ps^1(*m.* II) g^1g^3. huiuscemodi $p^1p^3m^2gg^6s^2r$γ. huiusce consilii Fg^4σ𝔐. huiuscemodi consilii p^5. nobiles atque ignobiles p^1(*m.* I) s^1. nobiles *om.* p^5. maior dominationis γ. spes dominationis M^2p^3𝔐. — 11. spes quam in. aut al. nec. hortabatur s^2. inopia familiaris rei aut g^2. alia $PP^4MM^1M^2GT$(*m.* I) $Fmm^1m^2gg^1g^7sh$μγ𝔖. aut necessitudo alia p^6. et alia necessitudo aut. Ceterum 𝔐. aliqua *alii libri.* — 12. pleraque iuventus g^7γ𝔐. — 13. copia erit P. quibus — erat copia *sup. lin.* E. — 14. item *om.* M^1.

pestate qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum eius consili fuisse; quia Gn. Pompeius, invisus ipsi, magnum exercitum ductabat, cuiusvis opes voluisse contra illius potentiam crescere, simul confisum, si coniuratio valuisset, facile apud illos principem se fore.

18 Set antea item coniuravere pauci contra rem publicam, in 5
2 quibus Catilina fuit; de qua, quam verissume potero, dicam. L. Tullo M' Lepido consulibus P. Autronius et P. Sulla, designati consules,
3 legibus ambitus interrogati poenas dederant. Post paulo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat consulatum petere,
4 [quod intra legitumos dies profiteri nequiverit]. Erat eodem tem- 10 pore *Romae* Gn. Piso, adulescens nobilis, summae audaciae, egens, factiosus, quem ad perturbandam rem publicam inopia atque mali
5 mores stimulabant. Cum hoc Catilina et Autronius circiter Nonas Decembris consilio conmunicato parabant in Capitolio Kalendis

2. Quint. inst. or. VIII 3, 44: *vel hoc vitium sit quod κακέμφατον vocatur: sive mala consuetudine in obscenum intellectum sermo detortus est, ut* ductare exercitus *et* patrare bella, *apud Sallustium dicta sancte et antique ridentibus si dis placet; quam culpam non scribentium quidem iudico sed legentium cet.* Charis. p. 270 *(Cacenphaton) fit et in uno verbo, ut apud Sallustium* ductabat exercitum.

5. Diomed. p. 445: *est et secunda anaphora, per quam elocutio non convenienter respondens ad aliud refertur occulte, ut est apud Sallustium:* Sed antea item coniuravere pauci, in quis Catilina fuit, de qua quam brevissime potero, dicam. *Hic* de qua *intellegitur coniuratione.*

---

1. huius consilii p^1g^1. — 2. ductabat et cuius opes F. ductabat et cuiusvis MM^1Tm (*m.* II) $m^1g^3g^5g^7$. — 3. cuiusvis opesq voluisse M^2. vis — potentiam *ad marg.* g^5. opes cuiusvis p^6. poteutiam illius P^3g^2. crescere potentiam $MM^1F\sigma$. potentiam *om.* p^3. simul — fore *ad marg.* P^3 *et* B. — 4. cumfisum P^1. confisus p^3. confixum p^5. simul se confisum coni. g^1. sicut iuratio P^1 (*m.* I). si iuratio F. coniuratio si valuisset p^1g^1. apud eos $BTg^2\gamma$. se principem $P^4M^2p^6m^1g^2\gamma$𝔐. se *om.* g^1, *sup. lin.* G𝔖. se apud illos g^7. participem MF (*supr.* principem).

5. pauci coniuravere $MFg^4g^5\sigma$. pauci coniuraverant s^2. pauci *om.* g. — 6. fuit Catilina P^4g^6. de qua *omnes libri.* quod verissime σ. — 7. L. Tullo et M. Lepido PP^1EF (?) g^3s. L. Tullio et M. Lepido $P^2P^3P^4MM^1M^2GBTpp^3p^5p^6mm^1m^2s^2gg^4g^5g^6g^7hr\sigma\mu\gamma$𝔐𝔖. l. tullio et q. lepido s^1. lucius tullius et marcus lepido g^1. M. *praeter* s^1 *omnes libri.* et *om.* $p^6r\gamma$. et P. Sulla *om.* 𝔐. — 8. legibus imbuti p *(set conr.).* dederunt GET (*m.* I) m (*set sup.* vel rant) m^1m^2l𝔖. dedere $M^2p^6g^3$𝔐. dederant penas p^1. — 9. peculiarum P *(set conr.).* repetundarum ||||||| reus P. pec. reus repetundarum P^1. repetendarum p. proh. est m^1𝔐. prohibitusque r. petere consulatum $P^4p^1g^1$. — 10. quod (*sup.* quia) P^4. quia p^3s^1𝔐. legitimas *primitus in Naz. fuisse testatur Gruter.* nequiverit *plerique libri.* nequiverat M^2T *(m. II sup. lin.)* $m^2s^1gg^1g^4g^5g^7\mu\gamma$𝔐 (*m.* I). Eodem tempore erat $s^1s^2g^4$. — 11. *Cur* Romae *contra omnis libros inserendum putaverim vid. Conm. p.* 16. adulescens PP^4𝔖. simmae P (*m.* I). nobilissimae audaciae Mg^7. — 12. factidiosus P (*m.* I). — 14. decembras P. decembris P^3P^4 *(sup. l.)* $M^1GBpp^3m^1gg^2g^3g^6g^7sl\sigma\mu\gamma$𝔐𝔖. decembris (*sup.* a) g^4. communicato consilio $P^4p^5g^1g^5$.

Ianuariis L. Cottam et L. Torquatum consules interficere, ipsi
fascibus conreptis Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispa-
nias mittere. ***** Ea re cognita rursus in Nonas Februarias 6
consilium caedis transtulerant. Iam tum non consulibus modo, 7
5 set plerisque senatoribus pernitiem machinabantur. Quod ni Ca- 8
tilina maturasset pro curia signum sociis dare, eo die post condi-
tam urbem Romam pessumum facinus patratum foret. Quia non-
dum frequentes armati convenerant, ea res consilium diremit.
Postea Piso in citeriorem Hispaniam quaestor pro praetore missus 19
10 est, adnitente Crasso, quod eum infestum inimicum Gn. Pompeio co-
gnoverat. Neque tamen senatus provinciam invitus dederat; quippe 2
foedum hominem a re publica procul esse volebat; simul quia boni
conplures praesidium in eo putabant, et iam tum potentia Pompei
formidulosa erat. Set is Piso in provincia ab equitibus Hispanis, 3
15 quos sine exercitu ductabat iter faciens, occisus est. Sunt qui ita 4

5. Priscian. XIV p. 996: *pro templo, pro curia, pro oculis. Sallustius in Catilinario*: quod ni maturasset pro curia signum sociis dare. pro curia *dixit pro ante curiam. Cfr.* Alc. p. 2140 P. Bed. p. 2342 P.

14. Acro ad Hor. Od. II 17, 18: *formidulosus timendus, qui naturaliter formidandus sit, ut Sallustius* etiam tum potentia Cn. Pompeii formidulosa erat.

---

1. ianuarii Gp *(ut videtur)* m^1g^4 (*m.* I) $g^7rs^1\sigma$𝔐𝔑𝔖 in kal. $s^1\gamma$. Cortam P^1 *(conr.)* p (*conr.* cotam). tortam P^2. coctam $Bp^6ms^2g^4g^6\mu$. coctum s^1. cocta σ. cotam g^1. L. Torquatum et L. Cottam P^4. — 2. correptis fascibus $P^3p^1s^1g^6$. ad *sup. lin.* P. optinendas $PP^1P^2P^3P^4MM^2GBpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^7ss^1s^2\mu\gamma$𝔐𝔑𝔖. — 3. *Ante* ea re *rasura in* g^4. Februarii $pm^2gg^2g^7\sigma$𝔐𝔑𝔖. — 4. transtulerat (*sup.* n) M. transtulerunt lg^5 (*m.* II) g^6. Iam tunc Ppp^5g^7. tum (*sup.* tunc) P^1. tamen g^6. tem p^6. non modo cons. P^4. — 5. perneciem P. — 6. sociis signum M^1. dare sociis 𝔐. signum dare sociis μ. signum dare E. — 7. urbem romanam g^6. romam iam p^3. paratum M^1 (*m.* I) g^2. perpatratum g^7. — 8. frequenter p. diremit consilium $p^1p^3m^1$ (*m.* I) $g^1g^4g^5g^7r\mu$. dirimit p^5.

10. adnitente P (*m.* I) $P^1P^2P^3P^4MM^1Gpp^3p^5p^6mm^2gg^1g^2g^7ss^1l\sigma\mu\gamma$𝔐𝔑𝔖. adnittente s^2. admittente g^5. adnuante p^1. favente (*sup.* annitente) g^3. crasso eo quod $MM^1M^2Tm^1$. eo quod quia eum 𝔐. quia s^1. infestum *om.* s^2. infestum inimicumque g^3g^7r. infestum et inimicum p^1. — 11. provintiam invitus *ad marg.* m. invitus provinciam p^5g^4 (*m.* I). dederat invitus provinciam p^1. dederat provinciam invitus g^1. dederat invitus g^2 (*m.* II) g^5. dedit. s^2. — 12. a repcul P (*conr.* a re procul). procul a re p. p^1g^1. esse *om.* M^1. abesse m^1. volebant m (*m.* I) s^1 (*m.* II) s^2g^7. simulque quia Gg^3. simulque boni gg^5. simul quod l. — 13. conplures $PP^1p^1p^3$. quam plures $M^2TEp^5g^7g^7s^1\sigma\gamma$. complures boni $G\mu$. in eo valere put. mm^1 *(set eras.)* g^3. in eo putabant *sup. lin.* P. putabant in eo p^1. tunc pg. etiam tamen σ. et tamen g^6. gn. pompeii *ad marg.* m, *sup. lin. deleto* illius p^1. pompei $P^1M^1GTEg^3g^4$ (*m.* II) $g^6g^7s^2$𝔐. potentia gn. Pomp. Gg^7s^1𝔐𝔑𝔖. Pomp. potentia M^1. — 14. formidulosa M^2l. in provinciam PP^1P^3GB (*m.* II) $EFs^2lg^1g^6\gamma$. equitatibus P (*m.* I). hispaniis P^3Bp^6. — 15. sinp exercitu mg^3. ||in|| m^2. in exercitum P^1G (*m.* I) $M^2Fpp^5gg^1$. in exercitu *reliqui.* inter P (*m.* I).

dicant, inperia eius iniusta superba crudelia barbaros nequivisse
5 pati, alii autem equites illos, Gn. Pompei veteres fidosque clientis,
voluntate eius Pisonem adgressos; numquam Hispanos praeterea
tale facinus fecisse, set inperia saeva multa antea perpessos. Nos
6 eam rem in medio relinquemus. De superiore coniuratione sa- 5
tis dictum.

20 Catilina, ubi eos, quos paulo ante memoravi, convenisse videt,
tametsi cum singulis multa saepe egerat, tamen in rem fore cre-
dens universos adpellare et cohortari, in abditam partem aedium
secedit atque ibi omnibus arbitris procul amotis orationem huiusce 10
modi habuit:

2 „Ni virtus fidesque vostra spectata mihi forent, nequiquam
oportuna res cecidisset; spes magna, dominatio in manibus frustra

3. Agroet. de orthogr. p. 2272 P. *praeterea: praeteriti temporis. Sallustius:* numquam Hispanos praeterea tale facinus fecisse.

8. Arus. p. 241: *in rem est pro utile est. Sallust. Cat.* in rem fore credens.

12. Quint. inst. or. III 8, 45: *sic Catilina apud Sallustium loquitur, ut rem sceleratissimam non malitia sed indignatione videatur audere.* Serv. ad

---

1. dicunt $P^3P^4MM^1M^2GB$ (*m.* II) $Fp^1p^3p^5p^6m^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^6g^7ss^1s^2lhr$σμγ𝔐𝔖. dicerent g^5. crudelia.superba Mσ. crudelia *ad marg.* P^3. nequisse mg^1. — 2. pompei $P^1Gp^1p^3m^3s^1$ (*m.* II) $g^3g^5g^6g^7$μ𝔐. — 3. ex voluntate gg^4γ. ex voluntate ipsius s^1. adgressos $PP^1MM^1g^1g^2sl$. nusquam F. praeterea numquam hispanos p^1. propterea γ. — 4. multo G. *Naz. teste Grutero.* ante $MM^1M^2TEmm^1m^2$. — 5. in mediu (*sup.* o) 𝔐. relinquaemus P (*conr.* —quem—). relinquimus $Gpp^3p^5p^6gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7s^1s^2lr$σγ. relinquamus h. linquimus pμ. derelinquemus mm^2𝔐𝔖. superiori $MM^1TFp^5lg^4$. — 6. dictum (*supr.* est) TM^2. dictum est $p^1p^3p^5gg^1g^4g^5g^6g^7s^1s^2lhr$μγ𝔐. est dictum pg^2.

7. ubi videt eos q. p. a. m. convenisse 𝔐. ante paulo. m^1. commemoravi $M^2Em^1s^2$μ𝔖. convenire G. venisse p. — 8. multa cum singulis P^4. multa *sup. lin.* M^1. saepe *om.* E. egerat saepe pl. in re m (*m.* II) p^5 (*m.* II) $p^6gg^1g^4g^5g^7s^2h$γ. in rem *sup. lin.* G. — 10. secessit P^3B (*m.* I) E (*marg.*) p (*m.* II *sup. lin.*) $p^1p^3p^5p^6m$ (*m.* II *sup. lin.*) $m^1gg^1g^2g^3g^4g^5g^6s^1lhr$μγ. cecessit s^2. secedit *in Naz. et Comm. esse testatur Gruter.* ibi *sup. lin.* P^4. procul *sup. lin.* G. remotis G *(ex conr.)* s^2r. huiusce modi orationem P^4T. — 12. virtus atque fides P^4. expectata [probata] forent [in vel foret] P. exspectata s^2. vestra satis spectata $p^3p^5g^1g^2g^4g^5$γ. sp. satis mihi $m^1g^3g^7$. mihi satis foret s^1. *(e conr.)*. for. spectata mihi μ. mihi spectata 𝔐. for. mihi p^3p^6. mihi *om.* p^1g^1. foret 𝔅$P^4p^5p^6g^3g^4m^1h$γμ. satis *etiam ab Naz. et Comm. abesse testatur Gruter.* nequiquam $PP^1P^2MM^1M^2GFmg^3s$𝔐𝔖. — 13. oport. 𝔅$PP^1P^2P^4MM^1M^2Gp^3p^6mm^1m^2ss^1l$μ𝔖. res mihi cecidisset Mm^1. cedisset (*sup.* ci) mm^2. dominatioque Tm^1g^7 (*set conr.* —onis). dominationis $pp^1p^3p^5p^6g^1g^4g^5s^1s^2lr$. spes dominationis magna g^6. spes magnae dominationis m^1. magna in manibus dominationis g^2. dominationisque σ. dominatio *in Naz. esse satis certo ex Gruteri adn. conligas, set Comm.* dominandi. frustra in manibus *Naz. teste Grut.*

fuissent; neque ego per ignaviam aut vana ingenia incerta pro certis captarem. Set quia multis et magnis tempestatibus vos cognovi fortis fidosque mihi, eo animus ausus est maxumum atque pulcerrumum facinus incipere, simul quia vobis eadem quae mihi bona malaque esse intellexi. Nam idem velle atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. 3 4

Set ego quae mente agitavi, omnes iam antea divorsi audistis. Ceterum mihi in dies magis animus adcenditur, cum considero, quae conditio vitae futura sit, nisi nosmet ipsi vindicamus in libertatem. Nam postquam res publica in paucorum potentium ius atque dicionem concessit, semper illis reges tetrarchae vectigales 5 6 7

Verg. Ge. I 260: *Nam foret et praeteritum et praesens et futurum complectitur. Sallustius:* ni virtus fidesque vestra spectata mihi foret, *i. e. esset.*
5. Donat. ad Ter. Hec. I 2, 95: *par ingenium eandem voluntatem. Sallustius:* quos eadem odisse *et* eadem metuere in unum coëgit. *Idem alibi:* Nam idem velle atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. Augustin. de amic. c. 2: *vel iudicant iustius idem velle et idem nolle sibi existimantes amicitiae legibus imperari.* ibid. *ubi talis amicitia est ibi idem velle et idem nolle.* Hieronym. Ep. 130, 12: *saecularis quoque sententia est* eadem velle et eadem nolle ea demum firma amicitia est. Id. adv. Ruff. III 9 (vol. II p. 539): *si unum credimus, si idem et volumus et nolumus, ex quo firmas nasci amicitias etiam Catilina testatur.*

---

1. fuisset $\mathrm{Fp^1p^3p^5p^6mm^1g^1g^2g^4s^2lr}$. fuissent *Comm. teste Grut.* ego *sup. lin.* G. nego $\mathrm{M^1}$ (*m.* I). — 3. fortes et fidos $\mathrm{M^1}$. est ausus $\mathrm{MM^1F}$. — 4. quae *omissum esse in Naz. et Com. testatur Gruter., sup. lin. scriptum est in* m. eademque $\mathrm{Eg^4}$. quae mihi *om.* r. — 5. que *ab al. ma. add.* G. bona atque mala $\mathrm{mm^2}$. malaque eadem $\mathrm{p^1}$. esse *om.* $\mathrm{Tp^1g^4lr}$, *sup. lin.* $\mathrm{P^4g^2}$. intellexi esse $\mathrm{Eg^1g^6g^7}$. namque $\mathrm{s^1g^7}$. velle atque nolle $\mathrm{M^2ET}$ $\mathrm{mm^1m^2}$𝔐𝔖 *Comm. teste Grut. Secund.* idem *sup. lin.* $\mathrm{g^7}\mu$. velle et idem Gr. velle idemque nolle $\mathrm{ps^2}$. atque *om.* $\mathrm{g^1}$, *sup. lin.* $\mathrm{g^4}$. — 6. eadem infirma P (*m.* I). prima amic. l. est *ad marg.* M. — 7. quae mente [frequenter mente versavi] agitavi P. quae mente $\mathrm{P^1}$. quae |||||| mente $\mathrm{mm^2}$ (*supr.* ante). quae animo ac mente $\mathrm{g^5g^6}$. agitavi mente $\mathrm{g^2}$. Sed ego mente (*sup.* hactenusque) $\mathrm{s^1}$. quae mente hactenus agitavi $\mathrm{m^1}$. cogitavi (*supr.* a) p. ante $\mathrm{P^4p^3}$. diversis P (*m.* I). divisi (*supr.* diversi) F. audivistis $\mathrm{p^5g^1}$. — 8. ceterum quia mihi l. ceterum enim p. magis magisque 𝔅$\mathrm{p^5g^1g^6g^7lr}\gamma$. magisque (*supr.* magis) $\mathrm{g^2}$. in dies mihi animus (*om.* magis) 𝔐. in dies mihi magis $\mathrm{MF}\sigma$. animus magis p (*m.* I) $\mathrm{mm^1m^2}$. magis magisque mihi $\mathrm{g^5}$. animus magis magisque μ. incenditur $\mathrm{Fm^2}$. considero quae *sup. lin.* $\mathrm{P^1}$. — 9. conditio $\mathrm{PP^1P^2P^4TEFp^1p^3g^1g^3}$. futurae sit m (*supr.* a) $\mathrm{m^1}$. ni MF. nosmet ipsos P (*ad marg.* ipsi) $\mathrm{P^2}$ (*supr.* ipsi) $\mathrm{P^3P^4MM^1M^2BTEFpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lhr}\sigma\mu\gamma$ 𝔐𝔖. nosmet ipsi 𝔅$\mathrm{P^1}$. vindicemus *vel* vendicemus $\mathrm{p^1p^3p^5p^6gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7lhr}\sigma\gamma$. vendicamus Gs. in libertatem vindicamus $\mathrm{M^2}$ (*ma.* II) m (*m.* II) $\mathrm{m^1s^1}$. — 10. potentum $\mathrm{p^5g^4}$. potentiam $\mathrm{M^2Fm}$ (*m.* I). potentiam atque ditionem et ius $\mathrm{m^1}$. potentiam in ius ||| atque $\mathrm{s^1}$. atque |||| ditionem $\mathrm{M^1M^2}$. ius atque ditionem potentium 𝔐. — 11. eis $\mathrm{m^1}$. reges *ad marg.* $\mathrm{M^1}$. tetrachae terrarum F.

haec glosa est

esse, populi nationes stipendia pendere; ceteri omnes, strenui boni, nobiles atque ignobiles, volgus fuimus sine gratia, sine auctoritate, 8 eis obnoxii, quibus, si res publica valeret, formidini essemus. Itaque omnis gratia potentia, honos divitiae apud illos sunt aut ubi illi volunt; nobis reliquere pericula repulsas, iudicia egestatem. 5 9 Quae quo usque tandem patiemini, fortissumi viri? nonne emori per virtutem praestat, quam vitam miseram atque inhonestam, ubi alienae superbiae ludibrio fueris, per dedecus amittere?

10 Verum enimvero, pro deum atque hominum fidem, victoria in manu nobis est, viget aetas, animus valet; contra illis annis atque 10 divitiis omnia consenuerunt. Tantummodo incepto opus est, ce- 11 tera res expediet. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium est, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in extrudendo mari et montibus coaequandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas aut amplius domos con- 15

9. Prisc. XIV p. 997: *(pro) nec non etiam interiectionis loco ponitur et circumflectitur, ut Sallustius in Catil.* pro deum atque hominum fidem. XVIII p. 1207: *Illi καλὴ νὴ τὴν Κόραν. Sallustius:* pro deum atque hominum fidem, victoria nobis in manu est.

13. Acr. ad Horat. Od. II 18, 21: *summovere littora. Effusionem divitum culpat ut Sallustius:* qui divitias suas profundunt in extruendo mari et montibus coaequandis. *Cfr. loc. Porph. ad c.* 13, 1 *adl.*

---

1. pupuli P. petere (*conr.* pend.) P. boni atque strenui nobiles et ignobiles 𝔅. boni *om.* P^3Bg^4. boni atque strenui r. boni atque nobiles ignobiles T. atque *om.* P (*ad marg.* et). — 2. volgus 𝔅 (*m.* I) P (*m.* II) σ. vulgus sumus *a sec. ma. Naz. et Comm. teste Grut.* sumus lg^5 (*m.* I *ut videtur*). — 3. iis 𝔅B. si p. res G. — 4. honor $M^2m^1g^2$𝔐. honos (*supr.* re) m. — 5. volunt illi M^1g^1. repulsas nobis reliquere E. pericula reliquere repulsas Mσ. repulsas nobis reliquere pericula iudicia egestatem $M^2mm^2g^7$𝔊, *alii minus boni aliter.* relinquere $P^2pp^3p^5gg^8s^1\sigma$. repulsis nobis reliquere pericula iudicia egestatem *Selling. em. p.* 15. repulsa P^1 (*conr.* —as). repulsiones T. iudicie (*supr.* a) P^1. — 6. patimini M^1. o fortissimi 𝔅 $P^2P^3P^4MM^1GBp^1p^3p^5gg^4g^5g^6g^7slr\sigma\mu$. o fortissimi *sup. lin.* P. viri fortissimi s^1. fort. cives g^1. viri *om.* l. — 7. quam vitam P^1 (hanc *supr.*). quam hanc vitam $pp^1s^2g^2$ (m. I?) g^5. vitam hanc m. r. quam hanc mis. vit. p^5. miseram vitam $mm^2g^2g^4$. atque *om.* $M^2\mu$. — 8. fueris (*supr.* fueritis) P^4. fueritis $p^1p^3p^5p^6m^1$ *omnes* g $s^1s^2lhr\sigma$𝔐. fuerimus MGm *(ex conr.)* m^1m^2 (*supr.* tis). fueris *om.* μ.

9. hominem 𝔅g. — 10. vobis 𝔅, *marg.* PP^2𝔊p^3l. est vobis in manu g^1. — 11. consenuere $p^1p^3p^6gg^2g^4g^7\gamma$. consuevere σ. est opus M^1. est *om.* l. — 12. virile est ingenium $M^1Fm^1\sigma$. ingenium inest 𝔊. est *om.* s^2, *sup. lin.* Eg^2, *Naz. habere test. Grut.* — 13. potest tolerare MFσ𝔐. illos diviciis superare l. perfundant B. profundunt TE (m. I) $p^1p^5p^6g^4g^6$. fundunt m^1. effundunt s^1. — 14. extrudendo *coni. I. F. Gronovius, plerique omnes libri* extruendo. — 15. etiam ad — larem familiarem *ad marg.* P. ad necessaria etiam MFσ. binas atque amplius. l.

tinuare, nobis larem familiarem nusquam ullum esse? Cum tabu- 12
las signa toreumata emunt, nova diruunt alia aedificant, postremo
omnibus modis pecuniam trahunt vexant, tamen summa lubidine
divitias suas vincere nequeunt. At nobis est domi inopia, foris aes 13
5 alienum; mala res, spes multo asperior: denique, quid relicui ha-
bemus praeter miseram animam?

Quin igitur expergiscimini. En illa, illa, quam saepe optastis, 14
libertas, praeterea divitiae decus gloria in oculis sita sunt: fortuna
omnia ea victoribus praemia posuit. Res tempus, pericula egestas, 15
10 belli spolia magnifica magis quam oratio mea vos hortantur. Vel in- 16
peratore vel milite me utemini: neque animus, neque corpus a
vobis aberit. Haec ipsa, ut spero, vobiscum una consul agam, 17
nisi forte me animus fallit, et vos servire magis quam inperare
parati estis."

15 Postquam accepere ea homines, quibus mala abunde omnia 21
erant, sed neque res neque spes bona ulla, tametsi illis quieta
movere magna merces videbatur, tamen postulavere plerique, ut
proponeret, quae conditio belli foret, quae praemia armis peterent,

---

2. etnunt (*conr.* emunt) P. vetera negligunt *in solo* g^5 *ad marg. inveni.* — 3. modis omnibus MFσ. pecuniam *om.* M, *sup. lin.* F. summa tamen libidine MFσ. lubidine P^3𝔖. — 4. domi, no^{va} P^1. — 6. habeamus P (*set conr.* —bemus). propter P^1. (*conr.* preter). — 7. expargiscimini P^3. expergescimini MM^2. et capescite rem publicam *addunt* $p^2p^5g^4$, *ad marg.* s^2g^5. en *om.* 𝔙m^2. illa *semel om.* $MM^1M^2Tp^1p^3p^6m^2gg^1g^5g^6s^1s^2$lrσμγ𝔐, *sup. lin.* P^3Fg^2, *eras.* BE. illa illa *habere Naz. testatur Gruter.* semper optastis MFs^2σ. optatis P (*conr.* optastis) g. — 8. omnia *om. Naz. teste Grutero, sup. lin.* m. ea *om.* p r, *sup. lin.* p^1gg^2. ea omnia Eσγ𝔐. — 9. posuit praemia M^1. — 10. vos *om.* p^1, *sup. lin.* F. hortantur 𝔙P *marg.* l, *relicui* hortentur *vel* ortentur, cohortantur g^5. incendant (*sup.* hortentur) g^3. — 11. me *sup. lin.* m. utemini 𝔙P *marg.* MM^1F (*m.* I) pp^5mm^1 (*supr.* i) gg^1lμ. — 12. a nobis P^3p^3. aberit a vobis EP^4g^2. nobiscum (*supr.* v) P^1. una *sup. lin.* M^1m, *om.* g^4h. una simul consul γ. — 13. ni forte $M^2TEmm^1m^2gg^3g^4g^7s^1$ *(in ras.)* rμγ. me *om.* lμ𝔖𝔐, *sup. lin.* m. animus me fallit $MFp^5p^6m^1g^2g^4g^6$σγ. animus fallit me $p^1g^1s^1$. fallit (*supr.* at) G. at vos l. magis servire $Fp^1m^2g^1$. et vos nisi servire μ.

15. *Inter* postquam *et* accepere *una littera deleta in* P. omnes $Gp^3p^5g^3g^4g^6$rσ. homines in quibus Tmm^1𝔐. — 16. neque spes neque res MM^1GFg^5l. neque spes neque ulla bona res g^1. res spes ulla μ. neque spes tamen bona 𝔖. bona ulla *sup. lin.* P. bona *om.* p^3. ulla bona $p^5s^2g^4$. neque ulla bona spes g^2. nec ulla bona spes γ. neque ulla spes bona g. — 17. quietam rem p. *vel* rem p. quietam movere $p^3p^5p^6g^1g^4g^6ss^1s^2lhr$γ. g^5 *(marg.)*. *Sup.* movere *in* P *et* P^4 *scriptum:* deest praepositio con. postulare P^1 (*m.* I) P^4 (*m.* I) E (*m.* I) m (*m.* I) m^2s^1𝔐𝔖. ut *scripsi pro* uti *ex* $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^6ss^1s^2$l rμγ𝔐𝔖. — 18. conditio $PP^1P^2P^4M^2p^1p^5p^6gg^1g^3s$. armis praemia $M^2TEmm^1m^2$μ𝔐𝔖. *Selling. em. p.* 17.

2 quid ubique opis aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas novas, proscriptionem locupletium, magistratus sacerdotia ra-
3 pinas, alia omnia, quae bellum atque lubido victorum fert. Praeterea esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauretania cum exercitu P. Sittium Nucerinum, consili sui participes; petere consulatum 5
G. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem et familiarem et omnibus necessitudinibus circumventum; cum eo se
4 consulem initium agundi facturum. Ad hoc male dictis increpabat omnis bonos, suorum unumquemque nominans laudare; admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suae, conpluris periculi 10
aut ignominiae, multos victoriae Sullanae, quibus ea praedae
5 fuerat. Postquam omnium animos alacris videt, cohortatus ut
22 petitionem suam curae haberent, conventum dimisit. Fuere ea tempestate, qui dicerent Catilinam oratione habita cum ad iusiurandum popularis sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem 15

9. Prisc. XVIII p. 1178: *Sallustius in Catilinario:* unum quemque nominans laudare.
10. Arusian. p. 215: *admonet illius rei. Salust. Catil.* admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suae.
15. Donat. ad Ter. Phorm. I 1, 1: *popularis, eiusdem conditionis gentisque. Sallustius:* popularis sui sceleris.

---

1. Tunc Ppm^{1}g^{2}g^{5}sr. — 2. novas tabulas Fg^{5}h. locupletum P^{4}pp^{1}p^{3}p^{5}p^6 gg^{1}g^{2}g^{4}g^{5}g^{6}s^{1}lr$\mu\gamma$. locuplectum g^7. — 3. aliena omnia P^2.. aliaque omnia Gg^{1}g^{3}g^4 (*m.* I) γ𝔐. et alia h. alia omnia *ma.* II *adi.* p^1. victorum libido P^{1}P^{2}P^{4}s^{1}g^7. victoribus l. fert (*supr.* poscit) P. victorum poscit g^3. — 4. esse *sup. lin.* F. citeriori g$^5\sigma$. pos..one P (*set cònr.* pisonem). muretania P (*conr.* mauret—) P^1 (*m.* I) B (*m.* I). mauritania *relicui.* cum exercitu *sup. lin.* G. — 5. sitium P^{2}g^{3}g^{7}s^{1}s^{2}l𝔐. sicium MM^{1}Gpgsσ. scitium P$^4\gamma$. siccium p^{3}p^6. sciticum g^2. sithicium g^1. sithium p^{5}g^{4}g^{5}g^{6}r. particeps M (*conr.* —cepes) p^3 (*conr.* —cipes) g^5 (*m.* I). particepes s^1. praeterea petere GEmm^{1}m^{2}g^{1}g^{3}g^{6}g^{7}lμ𝔐𝔊. praeterea *ad marg.* g^2. et petere M. ad haec petere T *(in ras.)* h. ad hoc petere p^{5}p^{6}s$^1\gamma$. — 6. sperabat M^2 p^3 (*m.* II) p^{6}m (*m.* II) g^{2}g^{4}g^{7}s^1 (*m.* I) 𝔐. et *prius om.* MM^{1}M^{2}TFp^{5}p^{6}g^{2}g^{4}g^{7}s^{1}r$\mu\gamma$, *del.* m, *a ma.* II p^1. hominem nobilem et familiarem P^{3}p^{3}s^2. — 7. necessitatibus p^{3}p^{5}h. sollicitudinibus s^1 (*ad marg.* al. necessitudinibus). omnibus |||||||| nec. M^1 (*fuit* dixit). se *om.* PGp^{1}g^{1}g^2, *sup. lin.* Bs^1. — 8. consule M^{1}G (*m.* II) TEF (*m.* II?) p^{1}p^{3}p^{5}m (*m.* II) m^1 (*m.* II) g^{1}g^{2}g^{4}g^{5}g^{6}g$^7\sigma\mu\gamma$𝔐 *Selling. em. p.* 17. consulae M. consule p. se consulem *etiam in Com. esse testatur Grut.* agundi (*sup.* e) P. increpabat PP^{1}P^{2}P^{3}P^{4}MM^{1}GBTE Fpp^{1}p^{3}p^{5}p^6 *(e conr.)* g^{6}g^{7}ss^{1}s^{2}hl$\sigma\mu\gamma$, increpat *alii.* — 9. omnis PP^{1}P^{2}B. — 10. cumpluris P (*conr.* compl—). cumplures P$^2\sigma$. compluries P^3. conpluris B (*sup.* e). conplures P^4 (*sup.* vel is) 𝔊γ. — 10. sullanae m (*conr.* syll—) g^3 *(in ras.)*. syllanae victoriae P^{4}Fp^{5}g^{4}hγ. — 11. fuit P (*conr.* fuerat). fuerant P^3. animos omnium P^{4}p. alacris PP^{1}P^{2}s. — 13. haberent G *ex conr.* dimisit conventum P^4.

13. fuere item ea tempestate Fmm^{2}g^{1}𝔐. item *supr. lin.* g. — 15. *Multi posterioris aetatis libri ad* popularis conscios *vel* socios *adiciunt.* sui sceleris Gs$^2\sigma$𝔐. adiceret PP^{1}P^{2}P^{3}P^{4}MM^{1}M^{2}GBTEp^{3}p^{6}mm^1 (*supr.* ade-

vino permixtum in pateris circumtulisse; inde cum post execratio- 2
nem omnes degustavissent, sicuti in sollemnibus sacris fieri con-
suevit, aperuisse consilium suum, atque eo ita fecisse, quo inter
se fidi magis forent alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta 3
5 et haec et multa praeterea existumabant ab eis, qui Ciceronis in-
vidiam, quae postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris
eorum, qui poenas dederant. Nobis ea res pro magnitudine pa-
rum conperta est.

Set in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haut obscuro 23
10 loco, flagitiis atque facinoribus copertus, quem censores senatu
probri gratia moverant. Huic homini non minor vanitas inerat quam 2
audacia; neque reticere, quae audierat, neque suamet ipse scelera oc-
cultare, prorsus neque dicere neque facere quicquam pensi habebat.

9. Non. p. 212: *Facinus rursum scelus. Sallustius in Catilinae bello:* sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus. Id. p. 233: *Locus genus, nobilitas, dignitas — — Sallustius in Catilina:* natus haud obscuro loco. Gell. N. A. II 17, 7: *Nam et Cato et Sallustius* faenoribus *inquiunt* copertus est. Id. IV 17, 6: *vel cum eliditur ex 'con' n littera: sicut Sallustius* faenoribus *inquit* copertus.

11. Agroet. de orthogr. p. 2270 P. *gratia malae et bonae rei causa* — *ita Sallustius* opprobrii gratia.

---

geret) $gg^1g^2g^3g^5ss^1s^2\sigma\mu$𝔐𝔊. addiceret $p^1p^5g^4g^6g^7hr\gamma$. acciret p. adiceret (*supr.* ll) m^2. — 1. cum *sup. lin.* mp, *om.* g^1. execrationem $PP^2P^3P^4Gp$ $p^3p^5p^6g^3s^2\mu$, *in ras.* B. — 2. degustassent M^1Em (*supr.* ui) m^2gr. sicuti in *pro* sicut in *scripsi* ex $PP^1P^2P^3P^4MM^1GBETpp^1p^3p^5p^6gg^1g^2g^4g^6s^1s^2\gamma$. sollempnibus $PP^3P^4M\breve{G}Bpp^6g^2s\sigma\mu$𝔊. solennibus p^1. sollemptalibus (*supr.* ni) P^2. sollempnitatibus gg^1. solemnitatibus *et* solennitatibus $p^5s^2p^3g^6r$. sacris solennibus g^4. fieri solet Fm (*supr.* vel consuevit) m^1m^2. — 3. cons. dicitur aperuisse $P^4p^5s^1g^5h$. cons. dicitur catil. ap. g^1. ap. dicitur cons. p^6. eo dictitare fecisse *plerique atque optumi libri, set del.* Tg^4, *om.* 𝔐. eo dicto E. dictam rem Gmg^3. dicta re m^2 (*ex con*[illegible], *ad marg.* dictas res). dictas res $g^6\mu$. hoc fecisse *sup. lin.* P^4. *Vid. Comm. p.* 58. quod inter P^2. — 4. fidi magis $PP^1P^2M^2p^6gg^3g^6$𝔊. magis inter se g^2. ali P (*conr.* alii). tante (*sup.* i) M. — 5. ficta haec p^6 *(e conr.)* $gg^3g^5g^6s^2\gamma$, et *sup. lin.* g^4. et alia multa γ. multa alia praeterea $p^1p^5p^6g^7$. et haec multa alia g^1s^1. praeterea multa g^4 (*m.* I) μ. aestimabant $FMM^1M^2g^1\sigma$. existimant r. — 8. conperta P^2.

9. conventione E. coniunctione 𝔐. — 10. atque *om.* MM^1sl, *sup. lin.* F. facinoribus atque flagitiis 𝔐. senatu *sup. lin.* P. ex senatu M^1.
ante rex
a senatu $p^1p^3p^5p^6g^1$ (*m.* II) $g^3g^4g^5g^6g^7s^1s^2h\gamma$, *sup. lin.* g^2. quem cessores senatu (*al. ma.* vel censores) M. — 11. probi P. dedecoris gratia g^1. amoverant $PP^3P^4MM^1M^2GBEFpp^1p^5p^6m^1$ (*m.* II) $gg^1g^2g^3g^4g^5g^6ss^1s^2h\gamma\sigma$𝔐𝔊. a *sup.* mm^2. admoverant p^3. admoverunt g^7. vanitas quam audacia inerat P^4G (*set* inerat *sup. lin.*) g^1s^2. inerat *om.* s. — 12. reticere *sup. lin.* M. nec $M\gamma$. sua et ipse P^3P^4B (*m.* II) pg^2g^3 (*m.* I, *sup.* sui met). sua ||||| ipse m (*sup.* met *al. ma.*). sua ipse p^3s^2l. suamet ipsa MM^1GT (*m.* II) F $p^5p^6m^1m^2g^4g^7r\sigma\mu\gamma$.

3 Erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo; cui cum minus gratus esset, quia inopia minus largiri poterat, repente glorians maria montisque polliceri coepit, et minari interdum ferro, ni sibi ob-
4 noxia foret, postremo ferocius agitare quam solitus erat. At Fulvia, insolentiae Curi caussa cognita, tale periculum rei publicae haut 5 occultum habuit, set sublato auctore de Catilinae coniuratione,
5 quae quoque modo audierat, conpluribus narravit. Ea res in primis studia hominum adcendit ad consulatum mandandum M.
6 Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas invidia aestuabat, et quasi pollui consulatum credebant, si eum quamvis egre- 10 gius homo novos adeptus foret. Set ubi periculum advenit, invidia atque superbia post fuere.

24 Igitur comitiis habitis consules declarantur M. Tullius et
2 G. Antonius. Quod factum primo popularis coniurationis concusserat; neque tamen Catilinae furor minuebatur, set in dies plura 15 agitare: arma per Italiam locis oportunis parare, pecuniam sua

2. Donat. ad Ter. Phorm. I 2, 18: *modo non montes auri. Sallustius* maria montesque polliceri coepit.
3. A. Gell. N. A. VI 17, 8: *atque illud quoque praetermittamus, quod Sallustius in Catilina scribit:* minari etiam ferro, ni sibi obnoxia foret.
10. Serv. ad Verg. Aen. VIII 506: *vel mandat tradit, ut dicimus mandari magistratum. Sallustius:* ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni.

---

1. nobili muliere $P^4TM^2m^1g^4g^6\gamma$. — 3. montisque PP^1P^2B (*m.* I). ac minari P^1. et *om.* m, *sup. lin.* m^2g^1. interdum minari M^1𝔐g^4 (*m.* I). interdum ferro minari γ. ferro *om.* M^1. ni obn. MFhσμ. nisi obnoxia M^1M^2 GTEmm^1 (*sup.* bi) $m^2g^2g^5g^7l$𝔐𝔊. ni foret sibi s^1. nisi sibi $p^1p^5p^6sg^6$. ubi sibi γ. — 4. agitare ferocius P^3. quem P (*conr.* quam). aut Fulvia P^2M (*m.* I). ac fulvia P^3. — 5. insolentia $PP^1P^2P^3MM^1M^2GBTEFp^3p^5p^6mm^1m^2gg^2g^3g^4g^5g^6s^2r\sigma\mu$𝔊. insolercia ps^1. ex insolentia $g^1g^7sh\gamma$. Curi P. viri T (*sup.* Curi). insolentia viri agnita l. periculum in re p. M^1. — 6. actore P^3 (*sup.* u) p^5g^2. — 7. quoquomodo g^3. quae quomodo P (*sup. al.* quoquo modo) MM^1GTF (*sup.* que) $p^6s^2g^4g^5l\sigma$𝔐. quae et quomodo $P^3P^4Bpp^1p^3p^6g^2$ (*m.* II) $g^7r\gamma$. et quaque modo P^2. et quomodo et quae g^6. ea quae audierat et quomodo audierat s^1. cumpluribus P (*m.* I) pp^5. conpl. P^2 (*m.* II) 𝔊. compl. *a rec. ma.* F. — 8. inprimis tum *(al. ma adi.)* studia F. — 9. Nam quae antea P. nam antea μ. ante s^2. invidia aestimabat PP^3 (*m.* I) P^4 (*sup.* vel estuab.). invidiam aestimabat P^1P^2B (*m.* I). invidi^{ae} estu|||abat m^2. estuebat (*snp.* a) g^2. extuabat pp^3p^5. 'stuabat s^2. aestuabat ·quasi et F. — 10. et *om.* mm^2𝔐, *sup. lin.* 𝔊. pollui senatum M^1 (*sup.* consulatum). credebat $p^3s^2lg^4h$. credere *rec. ma. adi.* F. — 11. novos P (*sup* u). novus homo $P^4MFp^5g^4$𝔐. — 12. invidiam atque superbiam postposuere sh (*set* et *pro* atque).

13. designantur 𝔊. et *om.* F. — 14. primo plures m (*sup. ead. ma.* populares) g^6 plures conscios M^2. plures *sup. lin. praeter* populares conscios m^1. — 15. tamen *sup. lin.* M. neque tantum C. μ. furor catilinae $M^1p^5g^2g^4g^5\gamma$𝔊. minueabatur M (*m.* I). parere (*conr.* parare) P. — 16. suam $pp^3p^5g^1g^3\mu\gamma$𝔊 m (*m.* I).

aut amicorum fide sumptam mutuam Faesulas ad Manlium quendam portare, qui postea princeps fuit belli faciundi. Ea tem- 3 pestate plurumos cuiusque generis homines adscivisse sibi dicitur, mulieres etiam aliquot, quae primo ingentis sumptus stupro cor-
5 poris toleraverant, post ubi aetas tantum modo quaestui neque luxuriae modum fecerat, aes alienum grande conflaverant. Per 4 eas se Catilina credebat posse servitia urbana sollicitare, urbem incendere, viros earum vel adiungere sibi vel interficere.

Set in eis erat Sempronia, quae multa saepe virilis audaciae 25
10 facinora conmiserat. Haec mulier genere atque forma, praeterea 2 viro liberis satis fortunata fuit: litteris Graecis et Latinis docta, psallere saltare elegantius quam necesse est probae, multa alia,

5. Arus. p. 264: *tolero illam rem. — Salust. Catil.* quae primum ingentem sumptum stupro corporis toleraverat.
9. Front. ad Anton. imp. II 6 p. 164 ed. Mai. Rom. Sed in his erat Sempronia, quae multa saepe virilis audaciae facinora commiserat. Haec mulier genere atque forma, praeterea viro liberis satis fortunata: litteris graecis et latinis docta; psallere, saltare elegantius quam necesse est probae: multa alia quae instrumenta luxuriae. Sed ei cariora semper omnia quam decus ....
11. Arus. p. 230: *fortunatus illa re. Sal. Cat.* viro liberis satis fortunata fuit. Prisc. XVIII p. 1169: *γένει — — Sallustius in Catilinario:* haec mulier genere atque forma, praeterea viro atque liberis satis fortunata fuit.
12. Arus. p. 223: *doctus illa re. Sal. Catil.* litteris graecis et latinis docta. Macrob. Sat. II 10 p. 362 Bip. *quid enim ait Sallustius:* psallere, saltare elegantius quam neçesse est probae? *adeo et ipse Sempronian re-*

---

1. sua fide aut amicorum P^4. sua ac am. σ. sua atque am. g^5. suam (*m.* II) fide aut am. m^1. suam pecuniam aut amicorum fide s^1. pecuniam aut amicorum aut fide sua sumpt. mut. g^7. ut amicorum p^5. sumptam aut mutuo p^3. mutuo $p^5s^1g^5g^7\gamma$𝔐𝔖 *(ex conr.)*. mutuam *om.* g^1. mallium $pp^1p^3p^6gg^1g^2s^1r$𝔖. malium p^5g^7. quemdam M^1p. — 2. faciundi $PP^1P^2P^4Gp$ (*m.* II) $p^1p^3p^5p^6m^1m^2ss^1$ (*m.* II) $s^2gg^1g^2$ (*m.* II) $g^3g^4g^5\mu$𝔐𝔖. — 3. adscivisse $PP^1P^3MGgg^1g^2g^4g^5ss^1s^2\gamma$𝔐𝔖. adcivisse p^1. — 4. primum $pp^3p^6g^2g^4g^5$. ingentis (*conr.* es) P^1m^2𝔖. ingentes (*conr.* is) P. ingentes stupro corporis sumptus Mσ. ing. st. corp. toleraverant sumptus r. — 7. se credebat M^1. — 8. ver interficere P.
9. in his (mulieribus *sup.*) M. — 10. commisit m (*sup.* erat) m^2. — 11. viro atque liberis $PP^2P^3P^4MM^1M^2GBFp^3p^5p^6m^1gg^1g^2g^3g^5g^6g^7ss^1s^2lhr\sigma\mu\gamma$𝔐𝔖. atque *supra script.* P^1B. viro ac liberis g^4. atque *rel. om.* satis *sup. lin. m.* II M^1. fuit, *quod in cod. Mediol. Frontonis omissum est, omnes Sallustii libri tenent, nisi quod in σ est* erat, *in* r *supra scriptum* vel erat. atque latinis $MM^1pg^7l\gamma$. docta litteris gr. et latinis μ. — 12. psallere et saltare $PP^3MM^1M^2FTEp^1p^6mm^1m^2gg^6g^7hrs^2\mu$𝔐𝔖. psallere et cantare P^1P^2 (*ad marg.* saltare *advocato teste Servio*) P^4 (*sup.* vel saltare) $ps^1\sigma$. psallere et psaltare p^3s. et cantare psallere Gg^2. psaltare et cantare g^1. psallere cantare et saltare p^5. saltare et psallere *(hoc in ras.)* gs. saltare et cantare g^4. psallere atque saltare l. quia (*sup.* quam) T. probate (*conr.* probae) P^1. probae et multa $mm^2g^1g^6\gamma$.

3 quae instrumenta luxuriae sunt. Set ei cariora semper omnia quam decus atque pudicitia fuit; pecuniae an famae minus parceret, haut facile discerneres; lubidine sic adcensa, ut saepius peteret
4 viros quam peteretur. Set ea saepe antehac fidem prodiderat, creditum abiuraverat, caedis conscia fuerat: luxuria atque inopia 5
5 praeceps abierat. Verum ingenium eius haut absurdum: posse versus facere, iocum movere, sermone uti vel modesto vel molli vel procaci: prorsus multae facetiae multusque lepos inerat.

26 His rebus conparatis Catilina nihilo minus in proxumum annum consulatum petebat, sperans, si designatus foret, facile se ex 10 voluntate Antonio usurum. Neque interea quietus erat, set omni-
2 bus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad caven-
3 dum dolus aut astutiae deerant. Namque a principio consulatus sui multa pollicendo per Fulviam effecerat, ut Q. Curius, de quo
4 paulo ante memoravi, consilia Catilinae sibi proderet; ad hoc 15

prehendit, non quod saltare, sed quod optime scierit. Eutych. II 8 p. 186 L. *psallo Graecum, psallis, ut Sallustius in Catilinaria:* psallere et saltare elegantius, quam necesse erat probae. Serv. ad Verg. Aen. IV 62: *matronae enim sacrificaturae circa aras faculas tenentes ferebantur, quasi cum quodam gestu, unde Sallustius* saltare elegantius quam necesse est probae. Id. Ge. I 350: *saltationem aptam religioni nec ex ulla arte venientem. Sallustius* saltare elegantius quam necesse est probae *[R. probate].*

8. *Quae Putschius* Charis. p. 189 *addidit: Idem de Sempronia* prorsus — inerat, *ea et Lindem. et Keil (p.* 211*) auctoritate libr. abiecere.*

12. Augustin. ad Hieronym. Ep. 29 (T. II p. 71. Hieron. Ep. 131. T. I): *et illud ut innocentibus det astutiam, quamquam et apud illos Romanae linguae disertissimus dixerit* neque illi tamen ad cavendum dolus aut astutia deerat, *astutiam ponens in bono, sed apud illos rarissimum, apud nostros frequentissimum est.*

---

1. instrumento P. sunt luxuriae G *(set conr.)* g^1s^1h. Sed et cariora (et *del.*) P^1. cariora ei P^2. — 2. fuere E *(ex conr.)* p (*conr.* fuit) $p^1p^3p^6gg^1g^2g^4g^6g^6g^7s^2l\mu\gamma$. *Selling. em. p.* 18. fuit (*supr.* fuere) Gm. fuit (*supr.* fuerat) M^2. fuerant r. — 3. aut facile P (*conr.* haud). haut M^1gg^3. libido M M^1M^2E (*m.* I) F (*m.* I) msr𝔖 (*m.* I). libidine (*supr.* libido) P^4l. incensa F. — 4. viros *sup. lin.* P^2. perdiderat $MM^1M^2m^1$ (*conr.* prod.) m^2. — 5. creditum (*sup.* sibi) E. creditum sibi abi. $p^1\gamma$. sceleris conscia h. consocia (*sup.* vel conscia) M. inopio (*sup.* a) m. — 6. praeces P (*conr.* praeceps) g^1. aut P (*conr.* haut). — 7. moli P. — 8. facetiae sales multusque lepos MM^1TF𝔐m^1. sales *sup. lin.* m, *eras.* M^2. que *om.* $Pp^3p^6g^5$. inerant $gl\mu$.

9. comparatus (*sup.* i) P^1. conparatis P^2. his rebus ita comp. 𝔐. — 11. antoni‖ usurum M. ex voluntate antonii usurum s. neque illi interea G. — 12. illi *sup. lin.* P^4. illi tum ad $MM^1s\mu$. tamen illi g^2s^1. tamen *del.* g^5. — 13. doli G. dolos (os *ex conr.*) neque ast. m^1. astitutiae P. astutia s^2. deerat M^2 (*m.* I) s^2. nam a pr. m^1. neque *(sup.* namq.) g. — 14. sui consulatus $P^4p^5s^1$g. sui *om.* G. — 15. commemoravi MM^1M^2GTF$m^1l\sigma\gamma$. proderat (*conr.* —ret) P.

conlegam suum Antonium pactione provinciae perpulerat, ne contra
rem publicam sentiret; circum se praesidia amicorum atque clien-
tium occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit, et Cati- 5
linae neque petitio neque insidiae quas [consulibus] in campo fecerat
5 prospere cessere, constituit bellum facere et extrema omnia expe-
riri, quoniam quae occulte temptaverat aspera foedaque evenerant.

Igitur G. Manlium Faesulas atque in eam partem Etruriae, 27
Septimium quendam Camertem in agrum Picenum, G. Iulium in
Apuliam dimisit, praeterea alium alio, quem ubique oportunum
10 sibi fore credebat. Interea Romae multa simul moliri: [consuli- 2
bus] insidias tendere, parare incendia, oportuna loca armatis ho-
minibus obsidere; ipse cum telo esse, item alios iubere, hortari
uti semper intenti parati essent; dies noctisque festinare vigilare,
neque insomniis neque labore fatigari. Postremo ubi multa agi- 3
15 tanti nihil procedit, rursus intempesta nocte coniurationis principes
convocat penes M. Porcium Laecam, ibique multa de ignavia eorum 4
questus docet se Manlium praemisisse ad eam multitudinem, quam

---

1. propulerat $P^3Gp^1p^5g^4g^5g^7r$. propellerat *(ex conr.)* p^3. perpelerat (*sup.* u) p. pepulerat g^3hs^1 (*m.* II). pertulerat g. — 2. R. P. *in ras.* B. desentiret P^3B. dissentiret $pp^3p^5gg^5s^1lr\gamma$. assentiret p^5. consentirent g^1. clientum $P^3MM^1Fp^5m^1g^3g^4g^5g^6g^7s^2l\mu\gamma$. — 3. habebant M^1. comitiorum |||venit G (advenit?). ac catilinae $FM^2m^1\mathfrak{M}$. — 4. nec pet. neque MF. nec — nec γ. petitiones $M^1M^2GTFp^1p^3p^6m^1g$ (*m.* II) $g^3g^4g^5g^6g^7ss^1$ (*m.* II) $s^2l\mu\gamma\mathfrak{M}$. consulibus $PP^1MM^1M^2GTF$ (*m.* I *ut videtur*) p^1m (b' *in ras.*) $m^1m^2g^3g^6lh\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. consuli *rel.* in campo *om.* $P^2P^3P^4Bpp^1p^3p^5p^6gg^1g^2g^4g^5g^7s^1s^2lr\gamma$, *in ras. ab al. ma. habet* m. consuli marcio fecerat (*sup.* campo) μ. 'consulibus in campo *lectio servatur Pal. Naz. sec. tert. et Comm. meo, visiturque in Pal. quarto, sed numero singulari* consuli'. *Grut.* — 5. prospere concessere P^3B.

7. fessulas $M\mathfrak{S}$. phesulas p. in eandem part. Gg. — 8. septimum M (*sup.* i) $M^2Gpp^5p^6g^1g^2g^7s^1s^2l\sigma\mu\mathfrak{M}$. septinium $g^5g^6\mathfrak{S}$. septēnium g^4. camestem P^2 *(set conr.)* g^2. kamertem s^1. carmetem p^6. picaenum P. — 9. in pulium M. *(set conr.)*. di *syll. del.* P^1. misit P^2P^3Bp (*sup.* di) $p^3g^1g^4g^6l\sigma\gamma$. praeter m (ea *sup.*). alia (*sup.* o) P^1. — 10. fore sibi $M^2Emm^1m^2\mathfrak{S}$. sibi credebat fore T. fore credebat sibi p^6g^1. sibi fieri μ. fore *sup. lin.* g^4. multa sibi moliri P. multas simultates moliri MM^1M^2G *(ex conr.)* Tp^1 *(ex conr.)* $p^3m^1sg^6\sigma\mathfrak{M}$ *(set conr.)*. multa *om.* l. simul *om.* m (*ad marg. ab rec. ma.* multas simultates) m^2. hic interea romae simultates malas moliri F. consulibus $PP^1P^2P^3$ *(ex conr.)* MM^1M^2BTE (*m.* I) $FGmm^1m^2g^2g^3lh\mathfrak{M}$ *(set conr.)* $\mathfrak{S}$. consuli *al.* — 11. loca|||||| armatis M^1. loca cum arm. $p^5\gamma$. armatis omnibus MF (*m.* I). — 13. intenti parati P (que *sup.*) M (que *sup.*) $F\sigma$. intenti et parati m^1. parati intentique r. intentique *om.* parati g^2. noctis g^1. — 14. insomnis P^1 (*sup.* i) P^4E *(ex conr.)* $M^2m^2p^1p^5ss^1g^3$ *(ex conr.)* g^4 (i *sup.*) r. neque in labore (*set* in *notatum*) s. — 15. participes m (*sup.* vel principes) m^2. — 16. convocans GEg^3. convocavit mm^2. evocat p. vocat M^1 (*sup. ead. m.* con) g^7 (*ad marg.* con). penes *scripsi cum Linkero ex Palmerii em.* per *libri, om.* M^2. — 16. quaestus $PP^1\mathfrak{S}$. questus (*sup.* vel querens) P^4. se *sup. lin.* m. ad eam praemississe multitudinem P^2.

ad capiunda arma paraverat, item alios in alia loca oportuna, qui initium belli facerent, seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem obpressisset; eum suis consiliis multum obficere.

28 Igitur perterritis ac dubitantibus ceteris G. Cornelius eques Romanus operam suam pollicitus et cum eo L. Vargunteius senator 5 constituere ea nocte paulo post cum armatis hominibus ****** sicuti salutatum introire ad Ciceronem ac de inproviso domui suae 2 inparatum confodere. Curius ubi intellegit, quantum periculi consuli inpendeat, propere per Fulviam Ciceroni dolum, qui parabatur, 3 enuntiat. Ita illi ianua prohibiti tantum facinus frustra susceperant. 10

4 Interea Manlius in Etruria plebem sollicitare, egestate simul ac dolore iniuriae novarum rerum cupidam, quod Sullae dominatione agros bonaque omnia amiserat, praeterea latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, nonnullos ex Sullanis coloniis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis 15 nihil relicui fecerat.

29 Ea cum Ciceroni nuntiarentur, ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat, neque exercitus Manli quantus aut quo consilio foret satis compertum habebat, rem ad senatum refert, iam antea volgi rumori- 20 2 bus exagitatum. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit, darent operam consules, ne quid res publica

---

1. ad *sup. lin.* P. capiunda PG. ad capuam paraverat s^2 (*ad marg.* ea arma capiunda). capienda ad arma l. — 3. obpressisset 𝔖. oppressisent M (*m.* I) M^1. ferro *sup. lin. adscr. in* T. suis *sup. lin.* mm^2, *om.* 𝔐. consiliis suis g^1. multum suis consiliis $p^1g^2\sigma$.

6. constituerunt g^5. — 7. *Cur lacunam st[...]am, vid. Conm. p.* 18. introre P (*conr.* introire). introiere M^1g^7. — 7. [...]proviso $PP^3P^4pp^6mm^1g^3$ s^1l𝔖. domui P^1 (*set* u) $M^1p^1g^2s^1l$ *cod. H. Gutenäckeri, ex conr.* ME. suae *eras.* Gm, *om.* hμ. domo sua m^1. *'Commel. non habet illud* suae *erasumque etiam stylo correctoris in Naz.' Grut.* — 8. inparatum P (*conr.* imp.) P^1P^2 $P^3P^4Gg^7\mu$𝔖. intellegit $PP^1MM^1M^2Bm$(?)m^2s𝔐𝔖. intelleguit μ. intellexit Gpp^1(*m.* II)$p^5s^1lg^6\gamma$. intellexerat p^6 *a post ma.* intelligit *al.* periculum $PP^3P^4BTEFM^2pp^1p^3p^5mm^1m^2gg^1g^2g^4g^6s^2lrh\mu\gamma$𝔐. — 9. inpendeat P (*m.* I) sg^7. inpenderat $P^3s^2g^6$. impenderet m^1. impendebat $pp^1p^3m^2g^1g^2$ (*m.* II) $r\mu\gamma$. impendat Gm(*m.* I)s^1lg^3𝔖. — 12. quod (*sup.* vel quae) P^4. — 13. amiserant g^6. cuius generis (*sup.* que) P^1. — 14. maxima *videtur in* g^4 *fuisse.* nonnullas exulanas (*conr.* —os exillanis) coloniis PP^1(*m.* II) $P^2P^3GBM^2$(*ma.* I) p *(ad marg.)* gg^2ss^1r𝔐. sullanis Mg^3. — 15. lubido P^3M^1𝔖. — 16. fecerat PB *(set in utroque* n *sup.)* g^1. fecerant *rel.*

17. Ea omnia cum Gp^5. — 18. tueri longius P^4. — 19. man||li P. manili P^2 (i *sup.*). quantos (*sup.* u) P. conpertum P (*conr.* com-). — 20. in senatum T. volgi $PM^1\sigma$. — 21. exagitatam *omnes libri,* exagitatum *certatim viri docti.* Ita quod M. — 22. decrevit ut darent (*vel* uti, *passim mutato ordine*) $P^2p^1p^3p^5p^6g^1g^4g^5g^6g^7l\gamma$. ut *sup. lin.* T.

detrimenti caperet. Ea potestas per senatum more Romano ma- 3
gistratui maxuma permittitur, exercitum parare, bellum gerere,
coercere omnibus modis socios atque civis, domi militiaeque in-
perium atque iudicium summum habere; aliter sine populi iussu
5 nullius earum rerum consuli ius est. Post paucos dies L. Saenius 30
senator in senatu litteras recitavit, quas Faesulis adlatas sibi dice-
bat, in quibus scriptum erat, G. Manlium arma cepisse cum magna
multitudine ante diem VI. Kalendas Novembris. Simul, id quod 2
in tali re solet, alii portenta atque prodigia nuntiabant, alii con-
10 ventus fieri, arma portari, Capuae atque in Apulia servile bellum
moveri. Igitur senati decreto Q. Marcius Rex Faesulas, Q. Me- 3
tellus Creticus in Apuliam circumque ea loca missi — ei utrique
ad urbem inperatores erant, inpediti ne triumpharent calumnia 4

11. Non. p. 329: *senati vel senatuis pro senatus. — Sallustius Catilinae bello:* igitur senati decreto Quintus Marcius Rex Fesulas M' tulius Creticus in Apuliam circumque ea loca missi.

12. Serg. in art. sec. Don. p. 1797 P. *hoc (ad forum) autem locum ipsum tenentis, sicut videtur locutus esse Salustius dicendo* ire utrique imperatores ad urbem erant utique impediti ne triumpharent, calumnia paucorum. Serv. ad Verg. Aen. I 93: *Item Sallustius cum de duobus loqueretur:* hi utrique ad urbem imperatores erant. Pseudoasc. ad Cic. in Verr. II §. 17 p. 208 Or. *Omnis magistratus, qui intramuranus non est*

---

1. detrimenti res publica MFm^{1}g^{7}𝔐. — 2. maxuma M^1. — 3. *pro* coercere P^2 cogere, quod in P^1 *sup.* coercere *script est.* — 4. suum (*conr.* summum) P. sine iussu populi G *(set conr.)* p^{5}g^{2}s^{1}l$\sigma\gamma$. — 5. nulli P^{2}P^{3}P^{4}BT *(ex conr.)* pp^{3}p^{5}p^{6}m^{2}g^{1}g^{2}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}s^1 (*m.* I) s^{2}lh$\sigma\gamma$𝔖. nullum r. nulliu P (*postea* s *add.*). nullius *cet. quod etiam Comm. exhibere testatur Gruter.* ulliearum rerum consuli ius non est p^1. consulum l. *Vid. Selling. em. p.* 19.

5. paucas (*sup.* o) m. L. servinius literas in senatu senator recitavit M^1. senius PP^{1}G[illegible]ss^2 *al.* senus P^1. senior g$^7\sigma$, *om.* M^2. — 6. litteras PP^{1}P^{3}P^{4}Mp^{1}p^{5}p^{6}gg[illegible]s𝔖. adlatas P (*m.* I) P^{1}mm^{2}l. ablatas B (*m.* I) pp^{3}g^5. adlatas a Q. Fabio *Popmae liber Marcinianus.* — 7. mānilium PP^1. — 8. diem VII s. dies VI μ. VI diem *om.* p^6. novembris g^{2}g^{7}𝔖𝔐. novembri g^3 *(ex conr.).* novembrium P^{2}P^{3}GBEps^{2}hr. kalendarum novembrium s^{1}g^{4}l. kl̄ (*sup.* darum) novl̄b. P^4. kalendarum novembris g^5 (*ex conr.*). *In plerisque libris sigla sunt.* simul *om.* p. id *om.* Tmm^2. — 9. fieri *sup.* solet T. solet fieri pp^{1}p^{6}gs^1. fieri solet p^{3}p$^5\gamma$. atque alii prodigia P^{4}h. alii portenta alii prodigia M^{2}mlσ. portenta et prodigia 𝔐. prodigia conventus fieri nunciabant l. — 10. c. fieri nuntiabant s^1. Capuae atque Apuliae M^1. cap. aut in Apulia G. servire P. bellum servile M^1. — 11. senati *soli* PP$^4\mu$, *relic.* senatus. Martius P^{4}MM^{1}pp^{1}p^{3}p^{5}sg$^6\mu$𝔖. — 12. qua *ab alia ma.* G. missi sunt P^{4}p^{5}p^{6}m^{1}s^{1}lg^{5}g^{7}hγ. sunt missi g. sunt *sup. lin.* T. ii PP^1 *Naz. teste Grut.*, *om.* P^{2}P^{3}Bpp^{1}p^{3}p^{5}g^{1}g^{2}g^{5}g^{6}s^{1}s^{2}r, *del.* g^4. nam utrique l. quia utrique p^6. — 13. ab urbe T (*sup.* ad urbem). imperatores ad urbem G (*m.* I) p^{1}p^{5}l. inperatores inpedita erant ad urbem s$^1\gamma$. ad urbem consules erant g^1. imperatores fuere m$^1\sigma$. inpediti P (*m.* I). ne catilinarii triumpharent p^1. ne illi triumpharent g^1.

paucorum, quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos
5 erat —, set praetores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus
Celer in agrum Picenum, eisque permissum, uti pro tempore at-
6 que periculo exercitum conpararent. Ad hoc, si quis indicavisset
de coniuratione, quae contra rem publicam facta erat, praemium 5
servo libertatem et sestertia centum, libero inpunitatem eius rei
7 et sestertia ducenta, itemque decrevere, uti gladiatoriae familiae
Capuam et in cetera municipia distribuerentur pro cuiusque opibus,
Romae per totam urbem vigiliae haberentur eisque minores ma-
31 gistratus praeessent. Quibus rebus permota civitas atque inmutata 10
urbis facies erat, ex summa laetitia atque lascivia, quae diuturna
quies pepererat, repente omnis tristitia invasit: festinare trepidare,
2 neque loco neque homini cuiquam satis credere, neque bellum
gerere neque pacem habere, suo quisque metu pericula metiri.
3 Ad hoc mulieres, quibus rei publicae magnitudine belli timor in- 15
solitus incesserat, adflictare sese, manus subplicis ad caelum ten-

nec urbanus, etiamsi administrator eius Romae est, ad urbem dicitur. Salustius: ii utrique ad urbem imperatores erant.

16. Fronto ed. Mai. Rom. p. 165: ...... adflictare sese, manus supplices ad caelum tendere, miserari parvos liberos, rogitare, omnia pavere, superbia atque deliciis omissis ....

---

1. *Verba* quibus — mos erat *Linkerus uncis inclusit.* omnia et honesta | inhonesta g. honesta et inh. p. — 2. Ruffus PP^{1}psg (*m.* I) g^2 (*m.* I) g^{4}g^{6}γ. fusus σ. Capuam *om.* T, *sup. lin.* G. — 3. iisque P (*m.* I) P^{1}𝔊, *relicui vel* hisque *vel* hiisque. que *om.* μ. permissum est pp^{1}p^{3}g^{1}g^{3}g^{4}g^{6}ss^{1}s^{2}lhrγ𝔐. ut Eg^{7}r. — 4. exercitus M^1 (*m.* I *ut videtur*) r. conpararent P^{4}M^1. indicasset MTFp^{5}m^{1}gg^{2}g^{4}g^{6}s^{1}𝔊. indicasset si quis M^1. — 5. orta erat T (*sup.* facta) M^{2}g^{7}𝔐 (*sup.* facta). facta est m^1 (*sup.* erat). praemia Fp^{5}m^1 lσγ𝔐. *Multis in libris post* praemium *scriptum est* decrevere, *set om.* PP^2 P^{3}P^{4}Gpp^{6}mm^{2}g^{2}g^{3}g^{5}g^{6}𝔊, *del.* g^4. *Sup. lin.* decrevere senatores P^1, decrevere E, *sup.* ad hoc si quis G, *ad marg.* g. decrevere primum l. praemium constituere ei dare servo g^1. — 6. et S. C.^{to}P. S̄. C̄. P^1. s. c. P^3 (*sup.* sextercia centum) P^{8}Bp^1. libertatem et senatus consulto M (*ad marg.*) M^1. libertatem ex senatus consultu G (*sup.* et sestercia centum) g^3. sestertia centum *om.* M^{2}Tm^{1}μ. sestertiorum c. *in marg.* F. sestertia *om.* g. centum sestertia p^{3}p^{5}p^{6}g^{6}r𝔐. inpunitatem s^{1}g^{7}σμ𝔊. — 7. et S.st ter ducenta milia P. et ter ducenta milia P^1 (*sup. a post. ma.* sestertia). sestertia ducenta milia P^{2}P^{3}Bpp^{3}p^{6}gg^{1}g^{4}g^{5}g^{7}sr𝔐. sestertiorum ducenta milia MM^{1}M^{2}mm^{1}m^{2}s^{1}σμ𝔊. sestertiorum ter ducenta milia P^{4}G g^{3}g^{6}l. et ter ducenta cc milia F (*sup.* sesterciorum *et* ducenta *ab rec. ma.*). sextertia ducenta et dena milia p^1. ducentum milia sextercia p^{5}g^2. ducenta milia sest. s^{2}γ. itaque P^3. uti *sup. lin.* P^3. ut g^{6}μ. — 8. in Capuam MM^{1}s^{1}g^5. inter cetera p^1. — 9. iisque *soli* r𝔊, *relic.* his *vel.* hiis. maiores magistratus Pp.

12. omnes p^{1}lμ. festinare trepidare Ep^5. — 13. cuiquam homini P^4. cuiquam *om.* M^{2}p𝔐, *sup. lin.* m^1. — 16. adflictare P (*m.* I) g. manus ad caelum supplices E.

dere, miserari parvos liberos, rogitare, omnia pavere, superbia atque deliciis omissis sibi patriaeque diffidere.

At Catilinae crudelis animus eadem illa movebat, tametsi prae- 4
sidia parabantur, et ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Paulo.
5 Postremo dissimulandi caussa vel sui expurgandi, ubi iurgio laces- 5
situs foret, in senatum venit. Tum M. Tullius consul, sive prae- 6
sentiam eius timens sive ira conmotus, orationem habuit luculen-
tam atque utilem rei publicae, quam postea scriptam edidit. Set 7
ubi ille adsedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia,
10 demisso voltu voce subplici postulare a patribus coepit, ne quid
de se temere crederent; ea familia ortum, ita se ab adulescentia
vitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet; ne existumarent,
sibi, patricio homini, cuius ipsius atque maiorum pluruma benificia
in populum Romanum essent, perdita re publica opus esse, cum
15 eam servaret M. Tullius, inquilinus [civis] urbis Romae. Ad hoc 8

1. Arus. p. 225: *diffidit illi — — Salust. Catil.* sibi patriaeque diffidere.
19. Prisc. VII p. 340: *(supplice vel supplici) Sallustius in Catilinario:* demisso voltu, voce supplici. *Eadem repetit id. p.* 354.

---

1. parvulos Es^1. recogitare *init. in Naz. fuisse test. Gruter.* rogitare deos $p^1p^3p^5s^1g^4g^6$. deos rogitare g^5g^7. deos *sup. lin.* gμ.
3. eadem *sup. lin.* P. — 4. Plauscia P. plautitia *vel* plauticia P^1 (*ma.* I plautia) $P^2P^3Bp^1p^5p^6g^1g^7s^2\mu$. plauticia lege $P^4p^3g^1$. plautica Gs^1. plauciça g^3. plau|||cia g^2. plaucia $m^1m^2l\gamma\mathfrak{M}$ *(ex conr.)* ab lege plautia 𝔖. — 5. *Plerique libri* aut sui. ut sui P. et ut sui $M^1TEmm^1m^2g^3s\sigma$𝔖. et |||| sui MGF. et sui s^1g^7h. et exp. (*om.* sui) g^1. ut et sui M^2. ac sui gg^2. aut expurgandi sui g^5. vel *ego novavi. Plerique libri* sicuti *vel* sicut iurgio. si...t P. si P^1 (*conr.* sicut). quasi iurg. *in paucis esse memoratur.* si cuius *vel* si quo *I. Fr. Gronov.* sicubi *Linker,* ubi *ego.* — 6. venit in senatum P^4. M. *om.* P^4. M. Tullius Cicero consul T. — 7. luculentiam P. loculentam M. luculentem B. lucullenta μ. — 9. adsedit P^2g^2 (*m.* II). — 10. dimisso $P^4p^1p^3p^5p^6g^4r\sigma\mu$. voltu σ. postulare a patribus coepit $P^4p^1p^3p^5p^6g^1s^2lr\mu\gamma$. a patribus postulare cepit σ. postulare patribus ne (*sup.* a *et* cepit) m^2. postulare patribus coepit $PP^2P^3MM^1M^2GBE$ (*sup.* patres) $Fpgg^2gg^4g^5$ (*sup.* a) g^6g^7. postulare patribus c. ne P^1 (*sup.* coepit) *Pal. Naz. testante Grutero.* postulare patribus centum ne g^3. postulare a patribus conscriptis *Commel. teste Grutero.* postulare patres c. ne m. postulare patres cepit m^1 (*sup.* vel a patribus) h. postulare cepit patres s^1. postulare, patres conscripti ne *Gruter.* — 11. ita se ab $PP^1P^2BEM^2p^1p^3mm^1m^2gg^2g^3g^4g^5slr\sigma\mu\mathfrak{M}$𝔖. se ita T. ita sese F. ita se vitam ab ad. g^1g^7. adulescentia P (*m.* II) M^1𝔖. — 12. vitam suam inst. P^4. estumarent PP^1P^3MB *Commel. test. Grut.* estimarent $P^2P^4M^1M^2Gmm^1m^2g^1g^3ss^1l\mu\mathfrak{M}$𝔖. extimarent p^3g. — 14. in plebem romanam *omnes, quod sciam, Sallusti libri,* in populum romanum *Gruter.*, in rem publicam *Cort.* — 15. erant P^4 *(ex conr.)*. servaret eam Gg^2. conservaret P^4. inquilinis P^1. (*sup.* u). civis *nullus liber om. set* civis urbis romae *del.* g^4. ad hec $pg^1g^5s^2r$.

male dicta alia cum adderet, obstrepere omnes, hostem atque parici-
9 dam vocare. Tum ille furibundus 'quoniam quidem circumventus' in-
quit 'ab inimicis praeceps agor, incendium meum ruina restinguam'.

32 Deinde se ex curia domum proripuit. Ibi multa ipse secum
volvens, quod neque insidiae consuli *** procedebant et ab in- 5
cendio intellegebat urbem vigiliis munitam, optumum factu credens
exercitum augere ac prius quam legiones scriberentur antecapere
quae bello usui forent, nocte intempesta cum paucis in Manliana
2 castra profectus est. Set Cethego atque Lentulo, ceterisque quo-
rum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possint, 10
opes factionis confirment, insidias consuli maturent, caedem incen-
dia aliaque belli facinora parent: sese propediem cum magno ex-
ercitu ad urbem adcessurum.

33 Dum haec Romae geruntur, G. Manlius ex suo numero le-
2 gatos ad Marcium Regem mittit cum mandatis huiusce modi: 'Deos 15

---

1. alia *sup. lin.* P^1. strepere $MM^1Fl\sigma$, (*sup.* ob) m^1g^2. atque *sup. lin. ead. ma.* B. paricidam $p^3p^5g^1$. — 2. vocavere μ. tunc $P^3g^2g^3$. tamèn g^6. forebundus P (*m.* I). — 3. inquid P (*m.* I) $P^1P^2p^1m^2$. agor praeceps $P^3B\mathfrak{M}$. ruina vestra P^3lg^5. ruina vestri s^2. vestra ruina $p^1p^3p^5g\gamma$. in ruina vestra g^1. aliorum *sup. lin.* m. alterius *sup. lin.* g^2. ruina ||||||||| extinguam g^4. extinguam $P^3MM^1M^2BETFp^1p^5p^6mg^2g^4g^5g^6g^7s^1r\sigma\gamma\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. *Commel., Nazar. pro var. script. teste Grut.* restinguam *ceteri, quod confirmant* restringam $P^1P^2P^4pp^3s^2gl$ *et libri Cic. pr. Mur.* 25, 51. *Flor.* II 12, 7.

4. Deinde *pro* dein *restitui ex* $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^2lhr\mu\gamma\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. *Edebatur* secum ipse, *set* ipse secum P (*inter* secum *et* volvens *ras.*) $P^1P^2P^3MM^1M^2BEFp^1p^3mm^2gg^3g^4s^2r\mu\mathfrak{S}$. ibi ipse multa volvens g^1. ibi ille multa secum volvens m^1. ipse multa secum $g^5g^6\sigma$. secum ipse multa volv. g^2. secum volvens ipse p. ipse *om.* $Gp^6s^1l\gamma\mathfrak{M}$. ipse secum *om.* p^3. secum multa γ. — 5. *Cur post* consuli *participium passivum excidisse credam vid. Conm. p.* 18. praecedebant P. — 6. intellegebat $P^3MM^2mm^1gg^2s\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. ab inc. intell. (*sup.* urbem) vigiliis m. uigiliis *sup. lin.* m^1, *ad marg.* g^5. urbem intell. $M^1p^3g^6$. esse munitam vigil. p^5. vigil. esse mun. $Gg^3\gamma$. munitam vigiliis l. optumum P^3P^4B. factum *ex solo* g^6 *notavi.* — 7. scriberentur multa antecapere *sup. lin.* P^1. multa *sup. lin.* E. antecapere ea quae GTp^1 (*m.* I) $p^3g^3h\sigma$. ea *sup. lin.* m. multo praevenire antecapere ea quae MM^1F (multa *m.* II) m^1, *item set* multa M^2g^7. multa (*sup.* o) ante capere (*sup.* preuenire) quae (*sup.* ea) m^2. multo p̄. re antecapere ea quae s. multa *eiec. Cort., uncis incl. Linker.* usu *Linker.* — 8. intempesta nocte T. — 10. cognovit MFm^1. promtam P^2P^4. rebus *sup. lin.* G, *om.* g^6. possunt E. possint g^2 *ceterum ordine turbato, omnes relicui* possent. — 11. opus factionis P^3h. ut *sup. lin. inter* fact. *et* conf. P^4. confirmarent *al. ma. sup. lin.* s. maturant P^3. maturarent gh. — 12. pararent p^1 (*m.* I) g^7h. parerent m^1. — 13. ad *om.* Fm^1. ad urbem *om.* g.

14. geruntur Romae $P^2p^3p^6g^1$. G. *om.* E. manilius (*conr.* manlius) P. ec suo (*conr.* ex suo) P. — 15. legatos *om.* F, *ad marg.* g^2, *del. Cortius.* ad martium regem legatos mittit P^4s^1. leg. mittit ad martium regem p. martium $PMM^1p^3p^5$. marcum (*sup.* i) P. marcum $mm^2\mathfrak{M}$. regem marcum l. mandatos (*conr.* mandatis) P.

hominesque testamur, inperator, nos arma neque contra patriam
cepisse, neque quo periculum aliis faceremus, set uti corpora
nostra ab iniuria tuta forent, qui, miseri egentes, violentia atque
crudelitate feneratorum plerique patria, set omnes fama atque
5 fortunis expertes sumus: neque nostrum cuiquam licuit more ma-
iorum lege uti neque amisso patrimonio liberum corpus habere:
tanta saevitia feneratorum atque praetoris fuit. Saepe maiores 3
vostrum, miseriti plebis Romanae, decretis suis inopiae eius opi-
tulati sunt, ac novissume memoria nostra propter magnitudinem
10 aeris alieni volentibus omnibus bonis argentum aere solutum est:
saepe ipsa plebes, aut dominandi studio permota aut superbia 4
magistratuum, armata a patribus secessit. At nos non inperium 5
neque divitias petimus, quarum rerum caussa bella atque certa-
mina omnia inter mortalis sunt, set libertatem, quam nemo bonus
15 nisi cum anima simul amisit. Te atque senatum obtestamur, con- 6
sulatis miseris civibus, legis praesidium, quod iniquitas praetoris

7. Gellius N. A. XX 6 extr. *Et idcirco inportunissime, inquit, fecerunt qui in plerisque Sallusti exemplaribus scripturam istam sincerissimam corruperunt. Nam cum ita in Catilina scriptum esset:* saepe maiores vestrum miseriti plebis Romanae, *'vestrum' obleverunt et 'vestri' superscripserunt. Ex quo in plures libros mendae istius indoles manavit.*

10. Non. p. 265: *solvere, debitum reddere. Sallustius in Catilinae bello* argentum aere solutum est.

14. Serv. ad Verg. Aen. I 195: *bonum etiam pro forti dicit Sallustius* — — — sed libertatem quam nemo bonus nisi cum anima amittit.

---

2. coepisse $PP^1P^3M^1B$. caepisse sμ𝔊. |||caepisse M^2. concepisse g^3. accepisse p^6m^2. neque co (*conr.* quo, *sup.* ut) P. neque quod $M^2mm^2g^2$. quo *sup. lin.* m^1. facerimus m. periculum homini fac. g^2 (homini *del. et sup.* alii, *sic vero Cort.*). — 3. miseric gentes 𝔅 *(Forch.)*. — 4. faeneratorum 𝔅PM^2𝔊. foeneratorum P^4𝔐𝔑. patriae, *quod etiam in Naz. et Comm. initio fuisse testatur Gruter., optumi libri.* patria 𝔅P^4 *(pr. var. scr.)* MM^1M^2GT $EFpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2g$ *(ex conr.)* $g^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7lr$ (*m.* II) σμ. patriae *rel.* famae atque fortitudinis s. — 5. fortuna pp^1m^1σ. expartes P^3. cuiquam nostrum *pleriq. libri,* nostrum cuiquam 𝔅pg^4. ore magorum (*conr.* maior—) P. — 7. faeneratorum 𝔅PP^1. foeneratorum $P^4MM^1M^2$. praetorum p^3 (*m.* II) lr. fuit *om.* M^1. — 8. vestri 𝔅P^4 (*sup.* nostri). nostri P (*ad marg.* $\overline{vri}$) P^1 (*ex* vostri *conr.*) $P^2P^3GBTEM^2pp^1p^3p^5p^6mm^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^7ss^1s^2lhr$ σμγ𝔐𝔑𝔊 *itaque Commel. habere testatur Grut. om.* F *(sup. al. ma.)* Mm^1. miserti $P^1P^3P^4MM^2$ *(ex conr.)* $BFpp^3p^5p^6$ *(ex conr.)* $mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7$ ss^2lrσμγ𝔐𝔑𝔊. miserati M^1Gs^1. — 10. aere (*sup.* conmuni) P^2g^2. aere communi P^3Bgg^7. communi aere $p^5s^2g^4l$σμ. ex comm. aere $p^3p^6g^5g^6$γ. de comm. aere g^1. a comm. aere r. — 11. saepe tamen ipsa F. ples $PP^4g^1g^2$(*m.* I). plebs 𝔅$P^1P^2P^3TEFM^2pp^3p^5p^6mm^1m^2gg^3g^4g^5g^6g^7s^1$ l h σ μ γ 𝔊. pleps MM^1GB. plebis 𝔐𝔑. — 12. a patribus armata Tγ. — 13. non imperium petimus neque divitias T. belli M^1. — 14. certamina inter mortales omnia P^4. mortalis PP^1 (*conr.* --es). — 15. simul cum anima T. amittat P^3 (*sup.* —it). amisit s^1. ammisit p^5. ut *sup.* consulatis GTg. obt. ut consulatis $pp^3g^1g^5g^7r$γ. $\overline{PR}$. 𝔅.

eripuit, restituatis, neve nobis eam necessitudinem inponatis, ut quaeramus, quonam modo maxume ulti sanguinem nostrum perea-
34 mus'. Ad haec Q. Marcius respondet: si quid ab senatu petere velint, ab armis discedant, Romam subplices proficiscantur: ea mansuetudine atque misericordia senatum populi Romani semper 5 fuisse, ut nemo umquam ab eo frustra auxilium petiverit.

2 At Catilina ex itinere plerisque consularibus, praeterea optumo cuique literas mittit: se falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunae cedere, Massiliam in exilium proficisci, non quo sibi tanti sceleris conscius esset, 10 set uti res publica quieta foret neve ex sua contentione seditio
3 oriretur. Ab his longe divorsas literas Q. Catulus in senatu recitavit, quas sibi nomine Catilinae redditas dicebat. Earum exem-
35 plum infra scriptum est: 'L. Catilina Q. Catulo. Egregia tua fides re cognita, grata mihi in magnis meis periculis, fiduciam conmen- 15
2 dationi meae tribuit. Quam ob rem defensionem in novo consilio non statui parare, satisfactionem ex nulla conscientia de culpa

---

1. neue uobis 𝔅. eam *sup. lin.* M. necessitatem Mp^5. inponatis P (*conr.* imp.) $P^1P^3P^4Gsg^5$. — 2. maxume M^1. ulti maxime M. maxime *sup. lin.* P. ulti sanguinem nostrum maxime F. percamus 𝔅 *[Br.]*.

3. respondet *pro* respondit *contra libros (nam ita soli* m^1m^2. respond m. respond s^2) *scripsi cum Linkero; cfr. Nipperdey spicil. crit. in Corn. Nep. p.* 62. *Verbum eiec. Grut. et Cortius* (*om.* g^5). ad senatum petere P. a senatu $P^2M^1p^5p^6m^1s^2g^5g^7\sigma$. — 4. velint $Gp^5g^3\gamma$. voluerint s^2. vellent *rel.* supplices (*sup.* simul) P^2. — 5. senatum p. r. $PP^3MM^2GTEFp^1p^6gg^2ss^1s^2\mu$𝔊. p. r. (*sup.* pli romani) P^1. p. r. (*sup.* li ni) B. populi romani $P^2P^4p^5g^5r\sigma\gamma$𝔐. romani populi m^1gg^7. que *sup. lin.* M^1g^4. et populum romanum p^1. *Relicui quos novi* populumque romanum. *Vid. Conm. p.* 97. — 6. petat (*sup.* petiverat) P^4. — 7. consulibus (*conr.* —laribus) G. optumo PP^1m (*m.* I). obtumo P^4. obtimo g^1. — 8. se omnibus falsis crim. P^2. — 9. factione (*sup.* i) P^1E. caedere $PGM^2\mu$. cepere (*sup.* de) P^1. — 10. non quo (*sup.* ut) T. non quod g^7. — 12. orereture P. quam (*sup.* Q) quae catulus (*sup.* l) P^1. in senatum $PP^1P^2P^3B$.

14. L. Catilina Q. Catulo P (*sup.* salutem dicit). L. catilina salutem dicit Q. Catulo 𝔅 *(Forchh.)*. L. catilina suo catulo (*sup.* Q.) P^1. L. Catilina suo Q. P^2g *(in ras.)*. L. Catilina salutem Q. Catulo $MM^2TEFmm^1m^2g^1g^7\mu$𝔊. Q. catulo salutem $M^1Gp^1p^3p^5p^6g^3g^5g^6r\gamma$𝔐. L. Cat. Q. catulo *om.* p. — 15. recognita $PP^1P^3P^4p^1p^3p^6\gamma$. grata *sup. lin.* G. gratam s. mihi grata γ. re grata et cognita p^5. cognita et grata p^6g^5. magis P^1 (*m.* I). in magnis meis 𝔅m^1m^2h𝔐. in meis magnis $MM^1F\sigma\gamma$. gratam in magnis periculis *Cort. et Gerl.* 1856. *Vid. Nov. Ann.* XLVI *p.* 386. fidutiam PP^2P^4. — 17. parere P (*m.* I).

proponere decrevi, quam, me dius Fidius, veram licet cognoscas.
Iniuriis contumeliisque concitatus, quod fructu laboris industriae- 3
que meae privatus statum dignitatis non obtinebam, publicam mi-
serorum caussam pro mea consuetudine suscepi, non quia aes
5 alienum meis nominibus ex possessionibus solvere non possem,
cum scilicet alienis nominibus liberalitas Orestillae suis filiaeque
copiis persolveret, set quod non dignos homines honore honesta-
tos videbam meque falsa suspitione alienatum esse sentiebam.
Hoc nomine satis honestas pro meo casu spes relicuae dignitatis 4
10 conservandae sum secutus. Plura cum scribere vellem, nuntiatum 5
est vim mihi parari. Nunc Orestillam conmendo tuaeque fidei 6
trado: eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus. Haveto.'

Set ipse paucos dies conmoratus apud G. Flaminium Flammam 36

1. Serv. ad Verg. Aen. IV 204: *ac si diceret diis testibus, ut Sallustius:* quam *(al. quae)* medius fidius veram *(al. vera)* licet mecum recognoscas.

3. Prisc. XVIII p. 1187: *nostri quoque pro viribus i. e. secundum vires. Sallust. in Catilinario:* publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi.

---

1. *quem medius* P (*m.* I). quoniam me dius P^1 (*m.* I). veram ||| licet P. licet veram $P^4M^2m^1g^4g^6g^7r\sigma\gamma$𝔐. agnoscas σg^5. cognoscatis g^4. — 2. contimeliis P (*m.* I). fructum P^1. labores M (*sup.* i). — 3. optinebam 𝔅P (*m.* I) $P^3pp^5m^2g^3s^1$𝔖. puplicam P^4M^1. — 4. consolatio F (*sup.* consuetudine). suscaepi P. *Plerique libri* non quin, *set* quia quin P^3. quia (*sup.* quin) Bs. quin (sup. o) M^2. qui[a] GF *(rec. ma.)* $pp^1p^3p^5p^6gg^1g^4g^6g^7s^1s^2r\sigma\gamma$𝔖 *(ex conr.)*. quod g^5. — 5. alienum aes $M^2TEmm^2g^1g^5g^7s^1\mu$𝔐. solvere non possem 𝔅PGF *(rec. ma.)* $pp^1p^3p^5ss^2g^5g^6r\gamma$𝔖. solvere possem (*sup.* non) P^1. solvere ||| possem $B\mu$. possim *Gerl.* 1856 *(id in* 𝔅 *esse negat Forchh.)*. — 6. possem cum et al. *plerique libri.* possem cum vel ali. 𝔅. possem et alienis PMM^1M^2ET (*sup.* cum) mm^2𝔐. (*sup.* cum) m^1s^1𝔖. possem sed alien. P^1 (*conr.* cum et). possem sed et al. P^2P^3 (*sup.* cum) Bg^3 (*sup.* cum) σ, *itaque exhibere Naz. testatur Gruter.* possem sed alienis (*sup.* cum) P^4. possem cum alienis F *(set in litura)* p^5g^1hr. possem et cum alienis $g\gamma$. cum et ex alienis g^6. alienum P (*conr.* alienis). orestiliae 𝔅. ordestillae P^1. ora est illa ac suis P (*m.* I). — 7. set 𝔅. quod indignos P^3B (*sup.* vel non) $g^3\gamma$. honestas (*sup.* to) P. honestos P^4. — 8. neque P (*conr.* meque). suspitione $P^2P^3g^6$. — 9. spes *ad marg.* 𝔅. reliquae P (*ex conr. fuitne* reliquas?). — 10. observandae E. Plurima cum mm^2. con scribere P (*conr.* cum). plura conscribere P^2. — 11. mihi vim $P^4M^2pp^1p^5g^1r\mu\gamma$𝔐. oraestillam P^1. or. tibi commendo $𝔅p^3g^6\gamma$. commendo — iniuria *sup. lin. al. ma.* P^1. commendo — defendas *ad marg.* P^4. commodo m. — 12. trado eam (*sup.* ut) G. trado at eam $p^1g^6g^7h\gamma$. habeto 𝔅P (*conr.* hav—, *ad marg.* av.) P^1 (*sup.* vel aveto) MM^1M^2B (*sup.* vel aveto) TF, *Naz. sec. Grut.* habeto (*conr.* aveto) P^3g^3. ✓ aveto (✓ *al. ma.*) m. aveto $P^4GEpp^1p^3p^5p^6gg^1g^2g^4g^5g^6g^7sr\mu\sigma$𝔐𝔖. avete s^2. vale s^1.

13. ipse Catilina paucos P^3p. catilina *sup.* m^1. Flammam *in solo* m *inveni; idem in Naz. esse atque ad marg. adscr.* alias Flaccum *testatur Grut.*

in agro Arretino, dum vicinitatem antea sollicitatam armis exornat, cum fascibus atque aliis inperi insignibus in castra ad
2 Manlium contendit. Haec ubi Romae conperta sunt, senatus Catilinam et Manlium hostis iudicat, ceterae multitudini diem statuit, ante quam sine fraude liceret ab armis discedere, praeter rerum 5
3 capitalium condemnatis: praeterea decernit, uti consules dilectum habeant, Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet, Cicero urbi praesidio sit.

4 Ea tempestate mihi inperium populi Romani multo maxume miserabile visum est: cui cum ad occasum ab ortu solis omnia 10 domita armis parerent, domi otium atque divitiae, quae prima mortales putant, adfluerent, fuere tamen cives, qui seque remque
5 publicam obstinatis animis perditum irent. Namque duobus senati decretis ex tanta multitudine neque praemio inductus coniurationem patefecerat neque ex castris Catilinae quisquam omnium disces- 15

4. Arus. p. 253: *praeter illi. Sal. Catil.* ceterae multitudini diem statuit, praeter rerum capitalium condemnatis. Prisc. XVII p. 1101: *Sallustius in Catilinario:* praeter rerum capitalium condemnatis *pro condemnatos.* Id. XVIII 1197: *praeter — coniungitur — ablativo tum cum pro sine accipitur, ut Sallust. in Catilin.* praeter rerum capitalium condemnatis *pro sine.* Id. p. 1203. Cledon. p. 1933 P. *praeter vero lecta est et ablativo iuncta, ut Sallustius* praeter rerum capitalium condemnatis. *Cfr. eund. p.* 1935. Serv. ad Verg. Aen. XI 708: *Nam fraudem veteres poenam vocabant — ut etiam in antiquo cognoscitur iure. Sallustius in Catilinario:* diem statuit, ante quam sine fraude liceret ab armis discedere.

9. Prisc. XVIII p. 1200: *Nostri ad ablativum multo magis et multo maxime. — Sallustius in Catilinario:* ea tempestate mihi imperium populi Romani multo maxime miserabile visum est.

13. Charis. p. 22: *quamquam veteres omnia quartae declinationis ut secundae extulerunt, sicut Sallustius* nam· duobus senati decretis.

---

1. arretino P^1 (*m.* I) g^3. aretino γ, *relicui omnes* reatino. reatinio P. ^{a}reatino m^2. — 3. conperta P (*m.* I). sunt *sup.* G. senatus et Catilinam et Manl. $MM^1M^2Fm^1$. — 4. iudicabit P (*m.* I). multitudine P (*m.* I). multitudinem P^1 (*m.* I). statuit diem $P^2p^3p^6g^2g^5g^6r\sigma$. — 5. licebat P (*m.* I). liceret ab armis discedere sine fraude $MM^1Fm^2\sigma$. — 6. condemnatos P^1 (*m.* I) G (*m.* I) M (*m.* II) p^1 (*ex conr.*) g^3r *Naz. manu recenti, ut ait Grut.* dilectum P (*m.* II) M^2. habeant delectum P^2. — 7. Catilinam cum exercitu P^4. et Cicero $P^2P^4p^1s^2h$. — 8. praesidio urbi Gg^7. urbis praesidio M^2s^2. — 9. maxume P^3M^1. — 10. visum est miserabile P^4s^1. cum usque ad $\mu\gamma$. — 11. pararent P (*m.* I) g^2 (*m.* I) l. paterent (*set conr.*) Bmm^2r. domi ||| otium P. — 12. se remque publ. Fm^2 (*ex conr.*) $s^1l\sigma\gamma$. seque rem publ. M^1 (*m.* I) g^1g^5. se et rem publ. $p^6g^2g^6$. seque et rem publ. p. — 13. senati PP^1 (*m.* I) E, senatus *relic.* — 14. inductus (*sup.* ·/· illectus) P^2.

serat: tanta vis morbi erat, quae uti tabes plerosque civium animos invaserat. Neque solum illis aliena mens erat, qui conscii 37 coniurationis fuerant, set omnino cuncta plebes novarum rerum studio Catilinae incepta probabat. Id adeo more suo videbatur 2
5 facere. Nam semper in civitate, quibus opes nullae sunt, bonis 3 invident malos extollunt, vetera odere nova exoptant, odio suarum rerum mutari omnia student, turba atque seditionibus sine cura aluntur, quoniam egestas facile habetur sine damno. Set urbana 4 plebes, ea vero praeceps erat de multis caussis. Primum omnium, 5
10 qui ubique probro atque petulantia maxume praestabant, item alii per dedecora patrimoniis amissis, postremo omnes quos flagitium aut facinus domo expulerat, ei Romam sicut in sentinam confluxerant: deinde multi memores Sullanae victoriae, quod ex gre- 6 gariis militibus alios senatores videbant, alios ita divites ut regio
15 victu atque cultu aetatem agerent, sibi quisque, si in armis foret, ex victoria talia sperabat; praeterea iuventus, quae in agris ma- 7 nuum mercede inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita urbanum otium ingrato labori praetulerat. Eos atque 8

1. Festus p. 273 L. *tabem eam quae faceret tabescere, apud antiquos usurpatum. Sallustius quoque frequenter, ut in Catilina cum ait* uti tabes plerosque civium animos invaserat.

---

1. morbi atque uti $P^3MM^1M^2GBTFpp^1p^3p^5mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7lh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. atque *relicui omittunt, eras.* Ep^6. morbi ||| atque uti g. morbi ac veluti tabes *Haupt. Philol.* III *p.* 547. erat quae uti tabes *Bursian ni fallor.* plerosque — fuerant *subpl. ad marg.* P^2.

2. conscii (*sup.* vel consocii) m, *itaque sup. lin. omisso vero vocabulo* μ. — 3. domino (*conr.* omnino) P^3. plebes P^1P^3 (*m.* I) $MM^1M^2Bmm^2$ (*m.* I) σ. — 4. probabant P (*m.* I). inceptis favebat γ. id de more suo s. videbatur suo more $Tmm^2g^1g^7\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. videbatur more suo $M^2Er\mu$. suo more σ. — 5. nullae opes $Gp^6\gamma$. non ulle (*conr.* nulle) p^1. — 7. omnia mutari $M^2TEmm^2s^1g^1g^7r\mu\mathfrak{M}$. omnia suarum rerum mutari odio p. turbatque sedit. (*conr.* turbationibus atque) p. seditione (*sup.* vel ibus) m^1. — 8. sine damno habetur $p^5m^1s^2\sigma\gamma$. dampno *conplures libri.* — 9. plebes P^4 (*m.* I). ierat *pro* erat *qui exhibeat, nullum librum novi.* de multis caussis *pro* multis de caussis *scripsi ex* $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lhr\sigma\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. — 10. maxume $P^1\mathfrak{S}$. praestabat Pp^5mg^3, (*conr.* —bant) $P^1m^2s\mathfrak{M}$. alii qui per $PP^2P^3MM^1M^2GBpp^1p^3m^1gg^1g^2g^3g^4g^6g^7s$ (*set notato* qui) $lh\sigma$. qui *sup.* P^1m^2. aliique per F. aliique qui s^2. alii qui erant expulsi g^5. — 12. flagitium atque facinus mm^2. expulerant $p^1p^5g^5$. *Libri aut* hii *aut* hi. sicuti in $g^1g^2s^2\sigma$. romam aqua sicut p^7. sicut (*vel* sicuti) aqua in sentinam $p^5g^4g^5g^6\gamma$. in sentinam aqua g^7. in sentinam aquae g^1. — 13. dein T. dehinc p^6. sullanae g^3. — 15. victu cultuque T. cultu atque victu g^1g^7. vitam agerent p^1m (*sup.* vel etatem) m^2g. forent — sperabant g^6. — 17. tolerabat (*conr.* toleraverat) P. toleraverant ET. toleraverant h. atque *om.* P^3, *ad marg.* B. ac publicis $pp^5g^1g^6$. — 18. excitata p^6 (*m.* I) lg^4 (*m.* I) g^6g^7.

alios omnis malum publicum alebat: quo minus mirandum est
homines egentis, malis moribus maxuma spe, rei publicae iuxta
9 ac sibi consuluisse. Praeterea quorum victoria Sullae parentes
proscripti, bona erepta ius libertatis inminutum erat, haut sane
10 alio animo belli eventum expectabant. Ad hoc quicumque aliarum 5
atque senatus partium erant, conturbari rem publicam quam minus
11 valere ipsi malebant. Id adeo malum multos post annos in civi-
38 tatem revorterat. Nam postquam Gn. Pompeio [et] M. Crasso
consulibus tribunicia potestas restituta est, homines adulescentes
summam potestatem nancti, quibus aetas animusque ferox erat, 10
coepere senatum criminando plebem exagitare, dein largiundo at-
que pollicitando magis incendere: ita ipsi clari potentesque fieri.
2 Contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas senatus specie
3 pro sua magnitudine. Namque, uti paucis verum absolvam, post
Sullae tempora quicumque rem publicam agitavere, honestis nomini- 15
bus, alii sicuti populi iura defenderent, pars quo senatus auctori-
tas maxuma foret, bonum publicum simulantes pro sua quisque
potentia certabant: neque illis modestia neque modus contentionis
39 erat, utrique victoriam crudeliter exercebant. Set postquam Gn.

7. Arus. p. 251: *Post praepositionem accusativi casus asserunt quidam interpositu fieri casus alterius.* Idem (Verg.) VI: *longo post tempore visum. Sal. B. Cat.* multos post annos.

---

1. omnis $PP^{1}P^{2}$ (*sup.* vel —es). est *om.* gg^{7}. — 2. maxuma P^{3}𝔊. maxime (*sup.* a) M. maximae g^{1}. spe maxima l. — 3. victoriae P. Sullae g^{3}, *m.* I mm^{2}. — 4. proscripti parentes G. vis (*conr.* ius) M. inminutum $P^{1}ss^{2}g^{7}\mu$. sana (*conr.* sane) P^{1}. — 5. aliarum quam senatus $p^{3}p^{6}mm^{2}g^{1}sr\mu$𝔐𝔊. aliarum partium quam senatus p^{5}. aliarum part. atque sen. $m^{1}s^{1}\gamma$. atque (*sup.* quam) $M^{2}g^{2}$. senati *qui exhibeat equidem nullum librum novi.* erat (*sup.* n) P. — 7. Ideo malum $PP^{2}P^{3}MM^{1}M^{2}GT$ $EFpp^{3}mm^{1}m^{2}g^{3}g^{5}g^{7}$(*m.* I)$ss^{2}h$. Ido mal. 𝔊. Iō mal. gs^{1}. Ido mal. $g^{1}g^{2}$. iddeo malum B. ideo id malum $p^{1}\gamma$. ideo multos post annos id malum r. adeo *om.* 𝔐. post multos $P^{4}p^{5}g^{4}g^{6}s^{1}\gamma$𝔐. post annos multos p^{3}.
8. et *omnes libri tuentur.* — 9. adulescentes $PP^{3}Mp^{1}g^{2}s^{1}s^{2}$𝔊. — 10. potestatem *ad marg.* F. nacti *omnes libri.* na||ti (*sup.* c) g^{2}. — 11. senatum *ad marg. ab al. ma.* M^{1}. agitare P^{4}. deinde $p^{6}mm^{1}m^{2}gg^{4}g^{5}g^{6}g^{7}$ $s^{1}lr\mu\gamma$𝔐. dehinc $p^{1}p^{3}s^{2}$. — 12. pollicendo $p^{1}p^{5}p^{6}m^{1}gg^{2}g^{6}g^{7}s^{2}r$. — 13. nitebantur P^{1}. nitebantur $g^{7}\sigma$. senati *qui exhibeat, nullum librum novi, nisi ad hunc locum pertinet, quod Gerl.* 1856 *pr. p.* XVII *scripsit:* senatus *supr. vers.* i *addito* E. senatus sub specie $pp^{1}p^{3}p^{5}gg^{5}s^{2}$. sub senatus specie p^{5}. senatus pro specie m^{1}. senatus specialiter $ss^{1}lg^{6}$. — 14. verum paucis G. verum absolvam paucis s^{2}. verum *om.* s^{1}. vera σ. post illa *omnes, quos ego quidem cognovi, libri. Vid. Conm. p.* 109. — 16. iura populi $P^{4}gg^{4}g^{5}g^{7}$. senati *paucissumi neque bonae notae libri.* — 17. maxuma $P^{1}P^{2}$. — 18. certabat T *(e conr.)* $p^{6}g^{1}g^{5}g^{6}s^{1}s^{2}r\sigma$. — 19. Set postquam *ad marg.* P.

Pompeius ad bellum maritumum atque Mithridaticum missus est,
plebis opes inminutae, paucorum potentia crevit. Ei magistratus 2
provincias aliaque omnia tenere: ipsi innoxii florentes sine metu
aetatem agere, ceteros iudiciis terrere quo plebem in magistratu
5 placidius tractarent. Set ubi primum dubiis rebus novandi spes 3
oblata est, vetus certamen animos eorum adrexit. Quod si primo 4
proelio Catilina superior aut aequa manu discessisset, profecto
magna clades atque calamitas rem publicam obpressisset: neque
illis, si victoriam adepti forent, diutius ea uti licuisset, quin de-
10 fessis et exanguibus qui plus posset inperium atque libertatem
extorqueret. Fuere tamen extra coniurationem conplures, qui ad 5
Catilinam initio profecti sunt. In eis erat A. Fulvius, senatoris filius,
quem retractum ex itinere parens necari iussit. Eisdem tempori- 6
bus Romae Lentulus, sicuti Catilina praeceperat, quoscumque mo-
15 ribus aut fortuna novis rebus idoneos credebat, aut ipse aut
per alios sollicitabat, neque solum civis, set cuiusque modi genus
hominum, quod modo bello usui foret. Igitur P. Umbreno cui- 40
dam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat eosque, si

6. Charis. p. 270: *(cacenphaton) fit et in uno verbo, ut apud Sallustium* ductabat exercitum (17, 7) *et* arrexit animos militum.

---

1. *Libri passim aut* mitridaticum *aut* metridaticum. — 2. inminutae P (*conr.* imm—) $P^1M^1\mu$𝔖. minutae (*sup.* in) m^1. imminutae sunt $M^1pp^1p^3p^5gg^2g^5g^6s^1h\sigma\gamma$. sunt *sup. lin.* Gg^1r. — 3. atque omnia alia pp^3. ipsi noxii P^1 (*set supr.* in i. e. quieti quibus nemo nocebat) $mm^2g^3\sigma$𝔖 (*sup.* in), *Nazar. teste Grutero, ex conr.* GFm^1. — 4. ceterosque iudiciis $PP^3MM^1M^2GBTEpmm^2g^2g^3g^4g^6ss^1lr\mu\gamma$𝔐𝔑𝔖. quod plebem P^1. quod pl. M^2 *et* g (*m.* I *ut videtur*). in *om.* P^4. in magistratum Fl. — 5. placidius in magistratu m^1. placcidius P. facilius g^7. tractabant (*conr.* —rent) P. novandi P^4 (*sup.* s) γg^7 (*m.* I), *Gruter. ex coni., relicui* novandis. renobandis g^5. duobus atque novandis rebus spes 𝔐𝔑. — 6. ablata Ps^1. certamen Syllae animos T. Quodsi a primo P^3. — 7. praelio primo mm^2. — 8. maxima clades m^1. clades *ex* caedes *ut vid. conr.* F. — 9. neque eis qui m. illis qui *omnes libri. Vid. Conm. p.* 109 *sq.* — 10. et *sup. lin.* Gp^6m^1, *om.* g^5. exanguibus $PP^4Gpp^5p^6l\mu$𝔖. exsanguibus qui (*supr.* ceteris) P^2. exsanguibus ceteris qui P^3B. posse|||t m. possent $p^3\sigma$. — 11. extolleret P (*conr.* extorqueret). congurationem P. conplures P^1P^2. — 12. initium P (*conr.* initio). in initio $P^4MM^1Fp^1p^3p^5s^2g^4g^6g^7\mu\gamma$. A. *om.* P $P^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBF$ (*de* TE *incertum*) $pp^1p^3p^5p^6mm^1m^2g^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1$ (*is* fulvii) $s^2r\sigma\mu\gamma$𝔐𝔑𝔖. in hiis erat filiis senatoris anthonius fulvius l. — 13. retractatum M^1. iussit necari P^4. — 14. quoscumque PP^2p. per se *omnes libri.* — 15. aut per alios aut per se P^4. — 16. cuiusque modi *Commel. habere testatur Gruter.* cuiuscumque modi $P^4p^1p^3p^5mm^2g^5hr\gamma$. — 17. belli usui P. usui foret bello $MM^1GFpg^3g^7s$. usui bello $p^6m^1l\gamma$. bello modo usui g^4. bellum modo usui g^5. forent p^5lr.
unbreno $P^4p^6g^7$. — 18. alobrogum P^3. adlobrogum p^1. allogrogum

possit, inpellat ad societatem belli, existumans publice privatimque aere alieno obpressos, praeterea quod natura gens Gallica
2 bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quod in Gallia negotiatus erat, plerisque principibus civitatium notus erat atque eos noverat: itaque sine mora, ubi primum 5
legatos in foro conspexit, percontatus pauca de statu civitatis et quasi dolens eius casum requirere coepit, quem exitum tantis malis
3 sperarent. Postquam illos videt queri de avaritia magistratuum, accusare senatum, quod in eo auxili nihil esset, miseriis suis remedium mortem expectare, 'At ego' inquit 'vobis, si modo viri 10
esse voltis, rationem ostendam, qua tanta ista mala effugiatis.'
4 Haec ubi dixit, Allobroges in maxumam spem adducti Umbrenum orare, ut sui misereretur: nihil tam asperum neque tam difficile esse, quod non cupidissume facturi essent, dum ea res civitatem
5 aere alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit, quod 15

7. Arus. p. 222: *doleo illam rem. Sal. Cat.* et quasi dolens eius casum. Prisc. XVIII 1167: *Nos quoque doleo illam rem et illa re. Similiter indignor. Sallustius in Catilinario* et quasi dolens eius casum. Id. *ead. verba adfert* p. 1180.

---

m^1 (*sup.* b). allogobrum g^7h. — 1. posset $p^3p^6gg^1g^2g^5g^6g^7\gamma$. possidet h. inpellat gg^7s^1. existumans P^1P^2 (*sup.* i). — 2. alieno *sup. lin.* T. obpressos P. praeterea *om.* MM^1F, *sup. lin.* $Tm^2\mathfrak{M}$. — 3. Umbraenus P. Umbrenius g^7. — 4. eo quod T. in *om.* G. Gallio P. civitatum $PP^4MM^1M^2GTEFpp^1p^3p^5mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2hr\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}\mathfrak{G}$. civitatium *relicui idque a prima manu in Pal. Naz. fuisse testatur Gruter.* civitatium *om.* l. civitatum principibus r. — 6. percunctatus P^3 (*conr.* —conct—) $MM^1Bp^6gg^1g^2g^4g^6ss^1s^2l\sigma$. perconctatus Gp (*conr.* —cunct—) m. percuntatus $p^1p^3p^5g^7\gamma$. percontatur M^2. — 7. cepit requirere P^4p. tantis sperarent malis G. — 8. vidit P^1 (*conr.* et) MEFmg. vidit illos g^7. videt illos $P^3g^5g^6r$. videt *om.* p^3. quaeri PP^1. conqueri g^1g^7 (*set* con—). — 9. nihil esset in eo auxilii P^4. nihil auxilii $p^1g^1s^2lhr\gamma$. esset nihil g^5. miseris P^3g^5 (*sup.* i). misertus suis σ. — 10. mortem remedium MM^1F gg^6. remedium *sup. lin.* m^1. expectare $PP^3P^4MM^1Gpp^3p^5p^6m^1g^3l$. exspectare *alii.* sperare $E\mathfrak{M}$ (*set is* sperare mortem). sperare (*sup.* exspectare) TM^2m (*set* sperare *in ras.*) μ. exspectare *sup.* sperare sr. '*Monet Naz. alias legi* sperare *et ita habet noster Commelinianus et Pal.* 5 *et* 6, *neque displicet' Grut. Sellingius em. p.* 23. exspectare mortem g^1. exspectaret (*conr.* —re) M. eginquid P (*m.* I). inquid P^4p^1. modo si $P^4g^7\gamma$. — 11. vultis esse viri g^5. vultis viri esse T. vultis esse p^3. voltis P^1. tanta mala ista $M^1p^3p^5p^6l\sigma\mu\gamma$. tanta ista mala *etiam Commelinianum exhibere testatur Grut.* mala *sup. lin.* M. ista *om.* gg^2. tanta *om.* s^1. — 12. abducti M. ducti g^1. — 13. miseretur P^4M (*sup.* re) M^2m (*sup.* re) $m^1\mathfrak{G}$ (*sup.* re) $\mathfrak{M}$. — 15. aere alieno civitatem Fp. alieno aere M^2. alieno *sup. lin.* m^1. D^{ii} bruti p. decii bruti $p^5g^1g^4g^5g^6s^2\gamma$. ducis bruti σ. perducit quod (*sup.* eo). perducit eo quod g. perducit quae m^1 (*sup.* eo quod) r.

foro propinqua erat neque aliena consili propter Semproniam: nam tum Brutus ab Roma aberat. Praeterea Gabinium accersit, (6) quo maior auctoritas sermoni inesset. Eo praesente coniurationem aperit, nominat socios, praeterea multos cuiusque generis innoxios, 5 quo legatis animus amplior esset: deinde eos pollicitos operam suam domum dimittit. Set Allobroges diu in incerto habuere, (41) quidnam consili caperent. In altera parte erat aes alienum stu- (2) dium belli magna merces in spe victoriae, at in altera maiores opes tuta consilia pro incerta spe certa praemia. Haec illis vol- (3) 10 ventibus tandem vicit fortuna rei publicae. Itaque Q. Fabio (4) Sangae, cuius patrocinio civitas plurumum utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero per Sangam consilio cognito (5) legatis praecipit, ut studium coniurationis vehementer simulent ceteros adeant, bene polliceantur, dentque operam, uti eos quam 15 maxume manufestos habeant.

2. Prisc. XVII p. 1007: *Inveniuntur tamen et cum praepositionibus nomina civitatum saepe prolata et maxime apud historicos. — Sallustius in Catil.* Nam tum Brutus ab Roma aberat. *Gerlachius ablegat ad* Probi art. min. p. 700 *et* 702.

---

2. tum *om.* Fg. ab *om.* $PP^2MM^1M^2G$ (roma *ex* romae *conr.*) $TEFp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lh\mu\gamma$𝔖. tum roma brutus p. aberat roma P^4. ab *sup. lin.* B. ab roma *om.* 𝔐. brutus romam abierat σ. ab *omittere omnes suos manu scriptos testatur Gruter.* arcescit P (*conr.* arcessit). arcersit P^1P^2. arcessit $M^2Epg^1g^2g^3ss^1$𝔖. accesserat arcessit 𝔐. — 3. esset P (*sup.* i) g^1. — 4. apperit P (*m.* I). aperuit p. socios nominat MFl. aperit socios praeterea multos cuiusque generis nominat innoxios g^3s^1. cuiuscumque generis μ. multos alios cuiuscumque generis γ. — 5. legatis (is *ex conr.*) P. legatos (*sup.* is) P^1. animis (*sup.* us) P^1. amplior animus g^5. inesset M^2GTsl𝔐. amplior animus inesset $MM^1Fm^1g^1$. maior inesset (*sup.* amplior) P^4. *Qui* dein *exhibeat, nullum librum novi.* pollicitus $P^4\sigma$. pollicitatos m^2. operam suam pollicitos s^1. — 6. mittit (*sup.* di) T.

allobroges erat diu p. in certo m (*sup.* in) $g\gamma$. diu incerto m^1 (*sup.* vel incertum) m^2 (*sup.* in) g^7l. incertum $M^2p^3p^5g^2$. in incertum M (*m.* I) M^1F. [in incerto *Commelin. habere testatur Gruter.*] habuerunt P^4 *(ex conr.)* g^4. — 7. erat *sup. lin.* P. alienum es erat s^2. — 8. ac in altera P^3. in altera parte maiores $P^4p^1p^5p^6\gamma$. in altera parte erant maiores g^4. — 9. p̄mi|||a P. certum praemium $TEpmm^2$𝔐. prope incerta praemia g^1. volentibus P^1. (*sup.* v) g^5 (*sup.* v) $\sigma\gamma$𝔐. — 10. vi||cit P. vincit p. que *om.* MM^1. fabo (*sup.* i) P. — 11. plurimum civitas P^4. plerumque civitas s^1. utebatur plurimum p^3. plurimumque utebatur l. omnem rem Fp^1m^1. — 13. *Omnes quot novi libri* praecepit; *emendavi cum Linkero.* legatis imperat ut m^1. — 14. denique operam dent m^1. uti eos (*non* ut) $PP^1P^3P^4MM^1M^2GBTEFp$ (*conr.* ut) $p^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1hl\sigma\mu$𝔐𝔖. — 15. maxume M^1𝔖. manifestos *omnes libri.*

42 Eisdem fere temporibus in Gallia citeriore atque ulteriore, 2 item in agro Piceno Bruttio Apulia motus erat. Namque illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte ac veluti per dementiam cuncta simul agebant: nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia plus timoris quam periculi 5 3 effecerant. Ex eo numero conpluris Q. Metellus Celer praetor ex senatus consulto caussa cognita in vincula coniecerat, item in ulteriore Gallia G. Murena, qui ei provinciae legatus praeerat.

43 At Romae Lentulus cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis ut videbantur magnis copiis, constituerant, uti, cum 10 Catilina in agrum Carsulanum cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus plebei contione habita quereretur de actionibus Ciceronis

---

1. eisdem p^5. isdem $M^1M^2g^6g^7\gamma$. in Gallia *sup. lin.* P. citeriori — ulteriori $T\sigma$. citeriore — ulteriore (*sup.* i) E. — 2. brutio P (*conr.* bruttio) $P^3P^4m^2g^3\mathfrak{M}$. brutia MM^1M^2Fp *(ex conr.)* $p^1p^5g^6g^7$. bruttia (*ex* o *conr.*) $\mathfrak{S}$. brucia $Gm^1s^2gg^1g^4g^5s^2\mu\gamma$. bruccio in apulia m. brutia in apulia p^1s^2. brucia (*sup.* o) et in apulia m^1g. abrucia et in apulia g^5. brutiapulia (*sup.* o) m^2. brucia et apulia g^4. brucia atque apulia γ. piceno in brucia g^1. piceno in brutia in apulia g^7. piceno et brucia et in apulia p^6. piceno in brucia et in apulia p^5. (*Omisso* Bruttio) piceno in Apulea l. piceno atque in apulia p^3. piceno et in apulia s^1. appulia g^1. illa P (*conr.* illi). — 3. antea $p^1p^3p^5g^6h$. quos ante (*sup.* paulo) G. quos paulo ante $MM^1M^2FTm^1\mathfrak{M}$. quos pelo ante s. paulo antea p^6. quos Cat. ante lg^5. quos Cat. antea γ. — 5. plus rumoris quam s^2. — 6. efferant (*sup.* ce) $M^1\mathfrak{M}$. eo *sup. lin.* G. conplures P (*conr.* compl.) P^1P^2. cumplures $p\gamma$. quam plures $P^4p^1p^5m^1g^7$. Metullus M^1. Caeler P^1. — 6. *Qui liber* senati *exhibeat nescio; nam omnes*, *quos novi*, *aut* S. C. *aut* senat', *multi* senatus. consulto senatus ps. senatus consultu $MTg^3s^1\sigma$ G *(sup. lin.)*. senatus consilio m^1 (*sup.* consultu). [ex senatus consulto *totidem litteris exhibere Naz. et Comm. Gruterus adfirmat*]. ex s. ociis caussa *in ras.* E. ex sociis causa $g^1g^5g^7\mu\gamma$. ex sociis catilinae caussa $p^1p^3p^5p^6g^2$. complures in vincula Q. metellus celer ex ||| sociis catilinae causa cognita coniecerat g. ex sociis katilinae causa cognita ex senatus consulto s^2. ex sociis ||——||—|| causa cognita g^4. ex senatus consulto ex sociis cognita causa g^6. cognita causa coniecerat in vincula P^4. cogecerat P (*conr.* coiecerat). collegerat P^1 (*conr.* coniecerat). in vincla collegerat σ. con||iecerat G. — 8. *Omnes libri* citeriore (T citeriori, *cfr. Orell. praef. p.* VII *not.* citeriori $g\sigma$); *emendavit Cortius. Vid. Conm. p.* 110. gracus murena P^2. g. murena mm^1m^2s.

9. Lentulus ceteri qui p. cum *om.* Gm^2. qui erant coniurationis principes P^4. principes erant coniurationis p^1. — 10. videbantur mg^6 *Naz. et Commel. teste Grutero.* videbatur *relicui.* magis (*sup.* n) P^1. constituerat $P^2P^3P^4GBTpp^1p^3p^5p^6mm^1$ *(ex conr.)* $gg^1g^2g^4g^6g^7s^1s^2l\sigma\mu$ (*sup.* n) $\mu\mathfrak{S}$. [constituerant *etiam Naz. et Commel. habere adfirmat Gruter.*] cum *prius om.* Gg^1g^5, *punctis not.* T, *sup. lin.* g^2, *ex conr.* g^4. — 11. Carsulanum *coniectura mea; libri* Faesulanum. venissent $MM^1M^2\mu$ *(ex conr.)* $\mathfrak{M}$ *(set conr.)*. cum exercitu cito venissent P^4. faesulanum noctu venisset cum exercitu p. cum exercitu convenisset p^6. Tr. Pl. romani populi contione G. — 12. trib. r. p. m^2. bestia tandem romani populi contione g^3. contione $PP^1P^2P^3P^4MM^1GBEpm^2g^2g^3g^4g^5s\mu$. conctione p^5. quaereretur PP^1. conquerereretur p^6. actibus $P^4Gp^5m^1m^2$(*sup.* oni)gg^1g^2l. accione σ,

bellique gravissumi invidiam optumo consuli inponeret: eo signo
proxuma nocte cetera multitudo coniurationis suum quisque ne-
gotium exequeretur. Set ea divisa hoc modo dicebantur: Statilius 2
et Gabinius uti cum magna manu duodecim simul oportuna loca
5 urbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad consulem ce-
terosque quibus insidiae parabantur fieret: Cethegus Ciceronis
ianuam obsideret eumque vi adgrederetur, alius autem alium: set
filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentis
interficerent: simul caede et incendio perculsis omnibus ad Cati-
10 linam erumperent. Inter haec parata atque decreta Cethegus 3
semper querebatur de ignavia sociorum: illos dubitando et dies
prolatando magnas oportunitates conrumpere: facto, non consulto
in tali periculo opus esse, seque, si pauci adiuvarent, languentibus
aliis, inpetum in curiam facturum. Natura ferox, vehemens, manu 4
15 promptus erat: maxumum bonum in celeritate putabat.

Set Allobroges ex praecepto Ciceronis per Gabinium ceteros 44
conveniunt: ab Lentulo Cethego Statilio, item Cassio postulant ius iu-

7. Prisc. VII p. 199: *dicitur tamen et pater familiae et patres familiae et familiarum et familias. — Sallustius in Catilinario:* sed filii familiarum, quorum e nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent.

---

1. gravissimam $Gp^1p^3g^4g^6$. optumo PP^3M^1G. inponeret PP^3g^7. — 2. proxuma P (*conr.* —xima) $P^1P^2P^3M^1B$𝔊. suum quaeque $PP^3P^4MM^1M^2BF$ gg^2 *(ut videtur)* $g^3s\sigma$𝔊, *Comm. teste Grutero.* suum quoque (*conr.* queque) P^1. quemque *Naz.* quisque *relicui libri, ex conr.* g^4g^7𝔐. — 3. exequeretur $PP^2P^3P^4Gpp^3p^5p^6g^3g^4l\mu$. exequeretur negotium mm^2. divisa dicebantur hoc modo m (*m.* I) m^2. dicebantur hoc modo divisa l. — 4. et *om.* $P^2P^3MM^1M^2GBEFpp^1p^3p^5mm^1m^2gg^1g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2l\mu$𝔐𝔊. gabinius statilius g^2. magna magna (*conr.* magnu) P^2. — 5. incenderent P. incenderet $P^2P^3P^4MM^1M^2B$ (*sup.* n) pp^1p^3 (*sup.* rent) $m^1m^2gg^1g^4g^5\mu$. incenderint σ. — 7. obsidet (*conr.* —deret) P. ui |||| aggrederetur M. vi *sup. lin.* g^2. eumque uti vi h. eumque ibi vi g^6. adgrederetur P (*conr.* aggr.) P^1P^2. — 8. familiarium E. familiarum filii G. maxuma P^3𝔊. magna pars $MM^1Fm^1\gamma$. parentis PP^3. — 9. percussis $M^1pp^3\sigma$. — 10. cethegus *sup. lin.* G. — 12. protelando T *(in ras.)* p^3s. prolatando (*sup.* protelando) m^1. prolatando *ex conr.* p^6. prolatendo g^2. *Librum qui* oportunitatis *exhibeat, nullum novi. Ita Linkerus* (Ztschr. f. d. ö. G. VI p. 39) *ex errore, ut videtur, Gerlachii.* consultando PP^1 (*conr.* consulto) M (*conr.* consultu) M^1 (*conr.* consulto) m𝔐 (*conr.* consulto). consilio T. consulto (*sup.* vel consilio) s. consultu g^3s^1. consulto |||| in m^2. — 13. esse que si m (*sup.* vel seque). — 15. promtus $P\mu$. maxumum P (*conr.* ximum) PP^2 (*sup.* i) M g^3 (*m.* I).

17. at Lentulo P^1. ac Lentulo P^3B. a Lentulo $P^2pp^5p^6gg^5g^6g^7s^2\sigma$. ab lentulo et cethego et statilio P^4. statillio P^1p^1. statilo gabinio item γ. postulandum *ma.* I MM^1g^4𝔐, *non conr.* M^2. postulabant $g^2g^5g^7$𝔐 (*m.* II), *om.* g^1. iusiurandum postulant γ. ius iurandum |||||||| quod P.

randum, quod signatum ad civis perferant: aliter haut facile eos
2 ad tantum negotium inpelli posse. Ceteri nihil suspicantes dant,
Cassius semet eo brevi venturum pollicetur ac paulo ante legatos
3 ex urbe proficiscitur. Lentulus cum eis T. Volturcium quemdam
Crotoniensem mittit, ut Allobroges prius quam domum pergerent 5
4 cum Catilina data atque accepta fide societatem confirmarent. Ipse
Volturcio litteras ad Catilinam dat, quarum exemplum infra scri-
5 ptum est: 'Quis sim, ex eo quem ad te misi cognosces. Fac co-
gites, in quanta calamitate sis, et memineris te virum esse: con-
sideres quid tuae rationes postulent: auxilium petas ab omnibus, 10
6 etiam ab infimis'. Ad hoc mandata verbis dat: 'cum ab senatu
hostis iudicatus sit, quo consilio servitia repudiet? in urbe parata
45 esse quae iusserit: ne cunctetur ipse propius adcedere'. His re-
bus ita actis, constituta nocte qua proficiscerentur, Cicero per le-
gatos cuncta edoctus L. Valerio Flacco et G. Pomptino praetoribus 15
inperat, ut in ponte Mulvio per insidias Allobrogum comitatus
deprehendant: rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur: cetera,
2 uti facto opus sit, ita agant permittit. Illi, homines militares, sine

15. Arus. p. 223: *doctus illam rem. Sal. Cat.* per legatos cuncta edoctus.

---

1. civis PP^1P^2 (*conr.* cives). referebant p (*ad marg.* perferant). haud aliter P^4. — 2. an tantum (*conr.* ad tant.) P. ad tantum negotium eos hσ. inpelli P^4. — 3. semet eo (*sup.* ipsum) T. brevi (*sup.* ter) P^4. — 4. cum is P (*m.* I). cum ||| eis g^6. Volturcium (*vel* tium) $MM^1M^2g^3s\sigma$𝔖. voltercium m^2. Vulturtium *relicui.* — 5. Crotoniensium E. — 6. confirment E (*sup.* ar) g^1. — 7. Voltorcio P^4. volturcio MM^2g^3. voltercio m^2. litteras $PP^1P^2P^4MGpp^6gg^1g^3g^4g^6s\mu\gamma$𝔖. ad Catilinam litteras μ. — 8. Qui sim $PP^1P^3MM^1GBFp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^4g^5ss^2\sigma\mu\gamma$𝔅 *(Forchh.).* qui sum p. qui (*sup.* s) T𝔐. Quis sim *etiam ap. Cic. in Cat.* III 5, 12 *optumi libri.* ex eo 𝔅 *sup. lin.* fac ut gites (*sup.* co) G. fac ut cogitas (*conr.* es) P^4. fac ut cogites $p^3p^5\gamma$. fac tecum cogites p. fac |||| cogites g^4. — 9. esse virum MM^1G *(set conr.)* $Fp^1g^2g^4$ *(set conr.)* s^1. — 10. postulent rationes P^4g^6. ab omnibus petas Gp. p||etas P. petas (*conr.* is) P^1P^4. petis P^2P^3 (*sup.* is). — 11. a senatu $p^3p^5g^2g^4g^5g^6g^7\gamma$. — 12. consilio et servitia P^1. — 13. esse *om.* σ. iusserat $p^1p^3m^1g^4$(*m.* I) g^5 (*ex conr., ut vid.).* nec cunctetur P^4p^6m𝔐. cunctaetur G.

14. ipse Cicero P^1. — 15. edoctus cuncta T. pomptino $PP^1P^2P^4EFmm^2g^7h$. promptino $P^3MM^1GBpp^6g^3\mu$𝔖. promptinio $M^2Tp^3g^5$, promtinio m^1g^2, promtino $p^5s^2\sigma$𝔐, *relicui alius aliud portentum. Etiam ap. Cic.* (*in Cat.* III 2, 5. 3, 6. 6, 5. *pr. Flacc.* 40, 102. *de prov. cons.* §. 32) pomptinus *maiore librorum auctoritate conmendatur et Cic. ad fam.* III 3, 2 pomitinum *Mediceus.* — 16. Mulvio *plerique libri, supr.* o M, *sup.* milvio M^1m^1. muliauio g^6. mulino p. muluo g. milvio $P^3p^1p^6mm^2s^1s^2g^5g^7\gamma$. milvo (*conr.* milvio) p^3. allogobrum P (*m.* I) comitatus Allobrogum Gg^4. — 17. deprehendat (*sup.* n) Ps𝔐. nitebantur p. — 18. permittit illis homines P (*conr.* illi) P^1 (*conr. ex* illi) $P^2P^3P^4MM^1GBET$ (s *sup.*) F (*conr.* illi) $p^1p^5m^1$ (s *ab al. ma.*) $m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lh\sigma\mu\gamma$𝔐𝔖. illi m, *om.* pp^3. per-

tumultu praesidiis conlocatis sicuti praeceptum erat occulte pontem obsidunt. Postquam ad id loci legati cum Volturcio venere (3) et simul utrimque clamor exortus est, Galli cito cognito consilio sine mora praetoribus se tradunt. Volturcius primo cohortatus (4) (5) ceteros gladio se a multitudine defendit, deinde ubi a legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomptinum obtestatus, quod ei notus erat, postremo timidus ac vitae diffidens velut hostibus sese praetoribus dedit.

Quibus rebus confectis omnia propere per nuntios consuli (46) (10) declarantur. At illum ingens cura atque laetitia simul occupavere: (2) nam laetabatur intellegens coniuratione patefacta civitatem periculis ereptam esse, porro autem anxius erat dubitans in maxumo scelere tantis civibus deprehensis quid facto opus esset: poenam illorum sibi oneri, inpunitatem perdundae rei publicae fore credebat. (15) Igitur confirmato animo vocari ad sese iubet Lentulum, Cethegum, (3) Statilium, Gabinium, itemque quemdam Caeparium Tarracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Ceteri (4) sine mora veniunt, Caeparius, paulo ante domo egressus, cognito

---

mittit his p^6. — 1. conlatis P^1 (*sup.* oca). colatis pm^2. conlocatis P^4. oculte PMp. — 2. pontem obsidunt occulte P^4. obsident pontem g. obsident $p^1p^3p^6gg^3g^4g^5g^6lh\sigma\mathfrak{M}$. obsid|||unt g^2. obsid||nt (*sup.* a) m^1. ad hid loci P^2. volturcio $g^2g^3s\mathfrak{S}$. venerunt $PP^1P^2P^3MM^1M^2TEFpp^1p^3p^5p^6m$ $m^2gg^3g^5g^6g^7ss^1lh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. pervenerunt cum volt. g^2. — 3. consilio cognito P^2. — 4. Volturtius $P^4gg^2g^3\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. Vltercus γ. — 5. deffendit P^3p. al legatis (*conr.* a) P. — 6. pomptinum $PP^1P^2P^4Fmh\mathfrak{S}$. optestatus P^4. — 7. notus ei P^8B. velud P (*conr.* velut) $P^4p^1g^1g^2g^6\mathfrak{S}$. — 8. tradit p^1gg^6. tradidit g^5r.

9. effectis M (*sup.* con). — 11. intellegens $PP^1GM^2mm^1gg^3\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. intellegens laetabatur $\mathfrak{S}$. patefacta *om.* p. civitatem a periculis p^5m^1. — 12. aut anxius $\mathfrak{M}$. autem *om.* σ. in tam maximo p^3. maxumo P^1P^2 (*sup.* i). — 13. scelere de tantis p^6. quod factu opus s^2. opus facto p. opus erat P. facto opus sit $MM^1M^2Fp^3p^5g^2r\gamma$. opus sit facto m^1. poenam eorum g^2. — 14. sibi oneri (*sup.* fore) m^1. oneri sibi s^1. inpunitatem P (*conr.* imp—) P^1P^2gs. perdendae *multi libri.* perdundae P $P^1P^2P^3P^4GM^2FETp^5p^6mm^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^7hr\mu\gamma\mathfrak{S}$. perdiunde p^1. perdendo rei publicae g^6. rei p. perd. $M^2TEmm^2g^7r\mu\gamma\mathfrak{S}$. causam perdendae rei publ. l. rei publ. causam fore p^5. fore causam credebat p^6. fore *om.* m^1g^6. Edebat g^1. *In his verbis cum multa certatim viri docti spuria esse iudicassent, Linkerus haec uncis inclusit:* laetabatur intellegens, anxius erat dubitans, esset, credebat. — 15. ad se $TEM^2p^5mm^2g^2g^5g^6g^7s^1lr\mu\gamma\mathfrak{S}$. ad se iubet vocari g^1. ad sese vocari σ. iubet *sup. lin.* m^1r. — 16. gabinum Mp^5. itemque quendam Caep. $P^1M^2p^6g^3h$, *set om.* que $P^2Th\mu$. itemque Caep. Tar. $PP^3P^4MM^1GBFpp^1p^3p^5mm^2g^1g^2g^4g^6g^7ss^1lr\sigma\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. itemque Caep. quend. *ceteri, set* item Q. caep. g. itemque Q. caeparium ps^2. Caeparium *Sallusti plerique et optumi libri (contra est ap. Cic. in Cat.* III 6, 14). Terracinensem PP^2 (*ex* tarr— *conr.*) $P^3P^4MM^1M^2Gpp^3p^5p^6mm^2g^1g^3$ $g^4g^5g^6g^7ss^1s^2l\sigma\mu\gamma\mathfrak{S}$. tracinensem gg^2. tartacinensem P^1. Tarracinensem *relicui.* — 18. conveniunt $MF\mu$. con *sup.* m.

indicio ex urbe profugerat. Consul Lentulum, quod praetor erat, ipse manu tenens perducit, relicuos cum custodibus in aedem
6 Concordiae venire iubet. Eo senatum advocat, magnaque frequentia eius ordinis Volturcium cum legatis introducit, Flaccum praetorem scrinium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem 5
47 adferre iubet. Volturcius interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid aut qua de caussa consili habuisset, primo fingere alia, dissimulare de coniuratione: post ubi fide publica dicere iussus est, omnia uti gesta erant aperit, docetque se paucis ante diebus a Gabinio et Caepario socium adscitum nihil amplius scire quam 10 legatos: tantum modo audire solitum ex Gabinio P. Autronium, Servium Sullam, L. Vargrunteium, multos praeterea in ea coniu-
2 ratione esse. Eadem Galli fatentur ac Lentulum dissimulantem coarguunt praeter litteras sermonibus, quos ille habere solitus erat: ex libris Sibyllinis regnum Romae tribus Corneliis portendi: 15 Cinnam atque Sullam antea, se tertium esse, cui fatum foret urbis potiri: praeterea ab incenso Capitolio illum esse vigesumum annum, quem saepe ex prodigiis aruspices respondissent bello civili
3 cruentum fore. Igitur perlectis litteris, cum prius omnes signa

---

1. ex urbe *om.* P^3, *sup, lin.* B, *glossam iudicavit Gerl.*, *uncis inclus. Linker.* — 2. *Post* tenens *omnes libri addunt* in senatum (in senatu P^4g^5). ducit TM^2 (per *sup.*). perduxit $p^5\gamma$. — 3. venire iubet *uncis circumdedit Link.* — 6. adferre P (*conr.* aff—) P^2. ferre (*sup.* af) P^2. afferri σ. ibidem afferre s^1l. eo die afferre h. astante eodem afferre g^3.

7. de qua causa P^2pg^4. haut quid qua de g. de qua causa aut quid g^7. consili M^2. consilium s^1. consul (*ad marg.* consilii) p. primum *ex conr.* g^4 (*sup.* vel mo) r. $p^{1\,mo}$ g. — 8. fidei *ex* fide *conr.* P^1. fidei publicae MM^1Bgg^6. predicere (*conr.* p. dicere, *sup.* publice) P. publice (*sup.* predicere) E. — 9. aperit *sup. lin.* T. docetque *aliis praeeuntibus uncis inclus. Link.* ante paucis diebus MFr. se a paucis ante M^1. — 10. adscitum $PP^1P^2P^4Gpm^2ss^1s^2$𝔊. ad||citum m. ascitum (*sup.* d) m^1. esse *sup.* adscitum M^2Tm^2. accitum esse nihil p^5g^3r. acceptum esse nihil g^6. — 11. a Gabinio M^1p^5. — 12. servium *om.* $Emm^2g^1g^3$𝔐𝔑. sullam B (*sup.* i). L. *sup. lin.* P^1. praeterea *sup. lin.* P^1. — 13. at Lent. p (*vel* aut) $p^1p^3p^5g^5g^6l\gamma$, *om.* g^2. dissumulantem E. — 14. solitus erat habere P^2m^2g. erat solitus habere p^3. solitus habere erat p^6l. solitus esset γ. — 15. *Libri* sibillinis *aut* sybillinis. — 16. tertium fore MTF. fatatum $p^3p^5p^6g^6\gamma$, *in marg.* s^2. foret fatum E. — 17. poteri P (*conr.* iri). potiri *sup. lin.* Emm^2. urbe g^4 *(ex conr.)* g^5l. illum *om.* p. XX. annum P. viginti (*conr.* vicesimum) P^1. vicesimum $P^2M^1p^2m^1g^3s^2l\sigma$𝔊. decimum annum r. — 19. quem sibi ex m. saepe (*sup.* i) 𝔊. saepe sibi *coni. Conm. p.* 111 *sq.* prodiis mr. aruspices $PP^3P^4M^1M^2GBEpp^1p^5p^6mgg^3g^4$ *(ex conr.)* $g^5g^6ss^1s^2l\sigma\gamma$. auruspices MTp^3 (*conr.* ar—) $g^1g^2r\mu$𝔊. harusp. *relic.* bellum civili P. bellum civile μ. civili *om.* g^2. — 19. cruentatum l. tum prius (*conr.* cum) P^1.

sua cognovissent, senatus decernit, uti abdicato magistratu Lentulus itemque ceteri in liberis custodiis habeantur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum aedilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius G. Caesari, Gabinius M. Crasso, Caeparius — nam is paulo ante ex fuga retractus erat — Gn. Terentio senatori traduntur.

Interea plebes coniuratione patefacta, quae primo cupida rerum novarum nimis bello favebat, mutata mente Catilinae consilia execrari, Ciceronem ad caelum tollere: veluti ex servitute erepta gaudium atque laetitiam agitabat: namque alia belli facinora praedae magis quam detrimento fore, incendium vero crudele inmoderatum ac sibi maxume calamitosum putabat, quippe cui omnes copiae in usu cotidiano et cultu corporis erant.

Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat, quem ad Catilinam proficiscentem ex itinere retractum aiebant. Is cum se diceret indicaturum de coniuratione si fides publica data esset, iussus a consule quae sciret edicere, eadem fere

1. Arus. p. 211: *abdicata illa re. Sal. Bello Catil.* senatus decernit uti abdicato magistratu Lentulus.

---

1. decrevit P^{4}pp^{3}p^{5}m^{1}g^{5}g^{6}lrγ. uti *paene omnes libri.* abdicatus MM^1 (*sup.* sc. a) M^{2}Gp^{5}m (*rec. ma. et sup.* a) m^{1}gg^{1}g^{3}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}lσ. abdicatus a mag. p^{3}p^{6}rγ. abdicatus esset a mag. p^3. magistratu sit p^5. lentulus sit γ. — 2. que *sup. lin.* P^1. haberentur M^{1}M^{2}TEp^{3}p^{5}p^{6}g^{1}g^{2}s^{2}γσ. habentur m^1 (*sup.* re) μ. tenerentur M^{1}F. — 3. Lentulo *sup. lin.* P^4. spinteri P^{4}MM^1 p^{3}p^{6}m^{1}m^{2}g^{1}g^{2}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}s^{1}lσγ𝔐. carnificio Pp, *var. scr. in* r. — 4. M. *om.* P^4. — 5. antea P^4. ex *om.* M^{2}Emm^{2}g^{3}s𝔖. ex figura (*conr.* ex figa) P. Terrentio P^{1}MM^{1}Gp^{3}m^{1}g^{3}g^{6}s. — 6. traditur T *(ex conr.)* p^{1}p^{3}p^{5}gg^{1}g^2 g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}hr.

7. *Omnes libri* plebs, ples P^1, pleps Bm^2, plebs *sup. lin.* T. coniuratione patefacta *uncis inclusit Link.* prima (*conr.* primo) P. — 8. novarum rerum M^{1}p^{5}p^{6}g (*m.* I) g^{1}g^{2}g^4 *(set conr.)* g^{5}g^{6}lσ𝔐. — 9. execrari P^3 P^{4}Gpp^{3}p^{5}p^{6}g^{3}g^{4}g^7 (*m.* I execrati) s^{1}lγ𝔖. caelum PP^{1}Gg^{3}𝔖. celum MM^{1}l. tolerare (*conr.* tollere) P. veluti ex *omnes libri praeter tres, in quibus conpendium scripturae est.* — 10. exagitabat pp^{3}m. agitabant p^5. agitavere m^1. agitare l. — 11. inmoderatum P^{1}P^{4}s^2. — 12. putabat *sup.* fore T. putabant gh. putabatur s^1. *uncis circumdedit* L. — 13. cotidiano PP^{1}P^{2}P^{3}P^{4}GBpp^{3}m^{1}m^{2}gg^{2}g^{3}ss^{2}𝔖. cottidiano MM^{1}M^{2}TEFp^{6}mg^{1}s^{1}σ. cothidiano g^6. et cultu (*sup.* in) P^4. et in cultu gs^2. et in cotidiano cultu p^3. erant *ex conr.* P. — 14. post hunc (*sup.* eum) TE. quidem (*sup.* am) p. quidam *sup. lin.* mm^2, *om.* g^{2}l. adductus ad senatum erat P^{3}B. adductus erat ad senatum Ehσ. deductus erat Fp^{3}m^2. aduectus erat s^2. adductus est Tm^{1}g^4 *(ex conr.)* g^{5}g^{6}σ. — 15. erat *del. Link.* retractum ex itinere P^{4}TEM^{2}p^{3}m (re *sup. lin.*) m^{2}gg^{1}g^{4}s^1. a||iebant T. aiebat (*sup.* n) P^1. habebant (*sup.* i) P^2. agebant G (*sup.* i) g^{1}g^6. — 16. diceret *sup. lin.* M, *om.* F. diceret se p^3. de coniuratione indicaturum MM^{1}Fm^{1}g^7. de coni. dic. indic. se σ. — 17. dicere M^{2}E (*m.* II) mm^{2}g^{1}g^{3}g^{7}s^2 (*sup.* e) 𝔖. diceret E (*m.* II) p^5. a consule ea dicere quae sciret γ.

quae Volturcius, de paratis incendiis de caede bonorum de itinere
hostium senatum docet: praeterea se missum a M. Crasso, qui
Catilinae nuntiaret, ne eum Lentulus et Cethegus aliique ex con-
iuratione deprehensi terrerent, eoque magis properaret ad urbem
adcedere, quo et ceterorum animos reficeret et illi facilius e peri- 5
5 culo eriperentur. Set ubi Tarquinius Crassum nominavit, homi-
nem nobilem maxumis divitiis summa potentia, alii rem incredi-
bilem rati, pars tametsi verum existumabant, tamen quia in tali
tempore tanta vis hominis magis leniunda quam exagitanda vide-
batur, plerique Crasso ex negotiis privatis obnoxii, conclamant 10
6 indicem falsum esse, deque ea re postulant uti referatur. Itaque
consulente Cicerone frequens senatus decernit: Tarquini indicium
falsum videri, eumque in vinculis retinendum, neque amplius po-
testatem faciundam, nisi de eo indicaret, cuius consilio tantam rem
7 esset mentitus. Erant eo tempore qui existumarent indicium illud 15
a P. Autronio machinatum, quo facilius adpellato Crasso per so-
8 cietatem periculi relicuos illius potentia tegeret: alii Tarquinium
a Cicerone inmissum aiebant, ne Crassus more suo suscepto ma-
9 lorum patrocinio rem publicam conturbaret: ipsum Crassum ego
postea praedicantem audivi, tantam illam contumeliam sibi ab Ci- 20
cerone inpositam.

---

1. Volturcius M^{2}pmg^{3}𝔐. volturcios 𝔊. — 2. edocet s^{1}g^{4}g^{5}g^{6}g^7. qui, *sup.* ut G. — 3. Lentulus atque cethegus M^{2}TEmm^{2}γ. et *om.* s^2. de coniuratione P^4 (*sup.* ex) pp^6. in coni. l. a coni. g^7. — 4. que *om.* G. properarent Gs^2 (*m.* I). properabat g^1. properet (*sup.* ar) g^4. ad *om.* E mm^{2}g^1. *Pall. Naz. et Comm. testante Grut.*, *del.* s. — 5. accederet mg^{2}𝔊. accendere P (*m.* I) p (*m.* I). quo ceterorum Gp^{3}p^6. quo ad cet. l. se periculo (*conr.* e p.) P. e (*sup.* a) P^4. a periculo p^{5}p^{6}g^{5}g^{6}σγ. e *om.* g^2, *item Selling. em. p.* 25 *et Link.* — 6. nominavit *sup. lin.* P^4. — 7. maxumis P^{1}P^{2}M^1. — 8. existumabant P^{1}P^{2}M^2. existimabat P^{3}p^6. — 9. tanta uis M. tanti vis (*sup.* vel tanta) m^1. magis *om.* Fl, *sup. lin.* r, *del. Link.* leniunda PP^{1}P^{2}P^{3}P^{4}GBFM^{2}p (*sup.* e) p^{6}mm^{1}m^{2}gg^{1}g^2 *(marg.)* g^3 (*sup.* e) g^4 (*m.* I) g^{5}s^{1}s^{2}𝔊. — 12. decrevit P^{4}p^{3}g^{6}lγ. Tarquini Fg^{6}s^2. indicium tarquin. Fm^{1}σ. — 13. falsum indicium g^2. tarquinium indicem falsum videri s^{1}γ. falsum fieri (*sup.* videri) M^2. falsum esse MF. — 14. faciundam P (*m.* I) P^{1}P^{2}P^{3}P^{4}M^{1}M^{2}Gpp^{6}m^{2}gg^{2}g^{3}g^{4}s^{1}𝔊. faciundi p^{1}p^{3}g^{1}g^{5}g^7. faciendam sui h. sui faciundi γ. neque habere amplius potestatem fandi p^5. cuius consilio (*sup.* de) M. — 15. mentitus esset P^{3}Bg^2, *Comm. ut ait Grut.* eo tempore erant p^{6}mm^2. eo erant tempore g^2. erant *om.* M^2. existumarent P^{1}P^{2}P^3. estimarent MM^{1}M^{2}Gpm^{1}g^{3}g^{6}s. existimabant s^{2}g^1. illud indicium P^{3}Bp^{1}m^1. illud *om.* p. indicium *om.* g^6. — 16. nominatum MM^{1}F (*sup.* machinatum) 𝔐. — 17. potentiae tegeret Pm^1 (*m.* I). reliquos potentia eius P^4. — 18. inmissum P^{1}G (*set* in) g^{3}g^{7}ss^{1}s^2. missum p^{5}g^{1}g^{5}rγ. aiebant *ex conr.* P. agebant (*conr.* aiebant) P^{2}M^{2}p^{6}g^{6}h. grassus M. — 19. patrocinio malorum P^4. malorum rem p. patrocinio g. — 20. post MM^{1}GFm^{1}σ. a cicerone P^{4}MM^{1}M^{2}GBp^{3}g^{2}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}ss^{1}s^{2}lr𝔊. — 21. paratam, *sup.* impositam P^{1}P^{2}P^4. inpositam sg^{7}𝔊.

Set eisdem temporibus Q. Catulus et G. Piso neque precio 49
neque gratia Ciceronem inpellere quivere, uti per Allobroges aut
per alium indicem G. Caesar falso nominaretur. Nam uterque 2
cum illo gravis inimicitias exercebant, Piso obpugnatus in iudicio
5 pecuniarum repetundarum propter cuiusdam Transpadani subpli-
cium iniustum, Catulus ex petitione pontificatus odio incensus,
quod extrema aetate, maxumis honoribus usus, ab adulescentulo
Caesare victus discesserat. Res autem oportuna videbatur, quod 3
is privatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus gran-
10 dem pecuniam debebat. Set ubi consulem ad tantum facinus in- 4
pellere nequeunt, ipsi singulatim circumeundo atque ementiundo,
quae se ex Volturcio aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam
illi invidiam conflaverant, usque adeo, ut nonnulli equites Romani,
qui praesidi caussa cum telis erant circum aedem Concordiae, seu
15 periculi magnitudine seu animi mobilitate inpulsi, quo studium

1. Prisc. X p. 539: *queo quivi vel quii — — Sallustius in Catilinario:* sed neque pretio neque gratia inpelli quivit.

---

1. Gn. $p^5m^1g^1g^5s^2lr\mu\gamma$. G. (*sup.* gn.) p. c. pisone que precibus σ. *Ut edidi, solus* g^3. *Plerique libri* neque precibus neque gratia neque precio, *quemadmodum Naz. exhibere testatus est Gruter.* neque precibus neque precio neque gratia $MM^1Fm^1g^7\mu\sigma$. neque gratia neque precibus neque precio mm^2. neque precib. neque gratia praecia $\mathfrak{S}$. neque gratia *om.* s^1l, *sup. lin.* G. neque pretio *om.* $g^5\mathfrak{M}$. neque precibus neque gratia *om.* g^1. *Vid. Conm. p.* 65. — 2. inpellere P^1P^2s. *Libri omnes* potuere (potuerunt P^3). quiuerunt *Putschius.* — 3. aut alium indicem $P^2MM^1M^2pp^1p^6mm^2gg^2ss^2lr\mathfrak{S}$. vel alium g^6. alium aut indicem $\mathfrak{M}$. per *sup. lin.* $P^1\mu$. alium nuntium r. nominarentur *(set conr.)* P. Namque $P^4p^3p^6g^7$. — 4. graves inimicitias cum illo $P^4p^3p^6g^7$. cum illo *om.* p^3. exercebat P *(ex conr.)* $P^1P^3MM^1M^2Bpp^1ms^2g^6l$. oppugnantis (*conr.* oppugnatus) P. obpugnatus $P^1P^2P^3P^4MM^1p^6ss^1g^7\sigma\mu$. — 5. repetundarum pecuniarum P^4. repetendarum p. reprehendarum g^7. — 6. Catulus et ex pet. M^1. *Post* petitione *in* P *rasura sex septemve litterarum.* — 7. quod in extr. $P^3p^1p^6g^4$ (*m.* I *ut vid.*). quia p^3. qui g^6r. maxumis P^1P^3. āb adolescente Ces. MF. adulescentulo $m^2g^3s^1s^2\mu\mathfrak{S}$. — 8. res autem optima Mg^6. eo quod M^2Tm^1. quod, *sup.* eo M^1. — 9. is *sup. lin.* P, *om.* l. privatim is g^2. privatim pro egr. γ. libertate $\dot{P}P^3$ (*conr.* liberali—) M (*conr.* liberali—) M^1 (*ad marg.* al. liberalitate) $BGp^1p^5p^6$ (*sup. lin.* al. liberalitate) $gg^1g^2s^2\sigma\mathfrak{M}$. maxumis P^3M^1. magnis honoribus s^2. honoribus $g^2\sigma$. — 10. ad tantum negotium g^5. — 11. inpellere P^2s. singilatim P (*m.* I) $P^1P^2P^4$. singillatim $GTEM^2p^3gg^2g^3s^1s^2l\sigma\mathfrak{M}$. sigillatim $p^1p^5p^6g^4g^5g^6g^7r$. ementiundo $P^1P^2P^4M^2p\mathfrak{S}$. ementiendo *al.* mentiundo Tgm^2 *(ex conr.).* mentiendo $MM^1GFp^5p^6m^1g^1g^2g^3g^4g^6slr\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. metiendo g^7. — 12. ea quae $P^3Bp^1\gamma$. se *om.* p. sese s^2. a V. $p^3\sigma\mu$. Volturcio $M^2pg^3s^1\mu\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. — 13. usque eo PP^2GT *(c. ras.)* $Epmm^2g^2$ (*sup.* ad) $ss^1l\sigma$. adeo usque g. equites populi romani Gp^6g^4. — 14. qui *sup. lin.* m. circa $MM^1GFp^5m^1m^2g^3g^7\gamma\mathfrak{M}$. — 15. nobilitate P^3M^2B (*sup.* mob—) p (*sup.* mob) $p^1g^2ss^2l$. nobilitate animi p^6. mobilitate *in ras.* T. inpulsi $P^1P^4Gg^7\mu$. perculsi pg^2s^2.

5 suum in rem publicam clarius esset, egredienti ex senatu Caesari gladio minitarentur.

50 Dum haec in senatu aguntur et dum legatis Allobrogum et Tito Volturcio, conprobato eorum indicio, praemia decernuntur, liberti et pauci ex clientibus Lentuli divorsis itineribus opifices 5 atque servitia in vicis ad eum eripiundum sollicitabant, partim exquirebant duces multitudinum, qui precio rem publicam vexare 2 soliti erant, Cethegus autem per nuntios familiam atque libertos suos, lectos et exercitatos [in audaciam], orabat ut grege facto 3 cum telis ad sese inrumperent. Consul ubi ea parari cognovit, 10 dispositis praesidiis ut res atque tempus monebat, convocato senatu refert, quid de eis fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. 4 Set eos paulo ante frequens senatus iudicaverat contra rem publicam fecisse. Tum D. Iunius Silanus, primus sententiam rogatus quod eo tempore consul designatus erat, de eis, qui in custodiis 15 tenebantur, et praeterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio si deprehensi forent, subplicium sumundum decreverat: isque postea, permotus oratione G. Caesaris, pedibus in sententiam

18. Charis. p. 215: *Pedibus adverbialiter Cicero — — et Sallustius* pedibus in sententiam.

---

1. in rep. Pg^4. clarius haberetur MF. ab senatu T. — 2. gladio *sup. lin.* P^3, *om.* g^{1}g^6. minarentur p^{3}p^{5}p^{6}g^{2}g^4 (*sup.* it) γ. imitarentur p^1.
3. et *sup. lin.* M. et dum *sup. lin.* g^1. — 4. Volt. P^{4}M^{2}pg^{3}s^{1}𝔖. conprobato P^3. — 5. libertini p^{1}p^{3}p^{5}p^{6}gg^{1}g^4 (ni *sup.*) rμγ. liberi h. divisis muneribus F. — 6. in vitis, *conr.* in vicis Pg^2. invitos, *conr.* in vicis P^1. atque in vicis servicia l. eripiundum P^{1}𝔖. corripiendum M. — 8. aut per nuntios g^5. Cethegus item per *Link. de coni.* liberos P^{3}G (*sup.* libertos) M^{2}pp^{3}g^{2}g^5 (t *sup.*) μ𝔖. — 9. letos, *conr.* lectos P^3. lectos *conr.* electos pμ. electos P^{4}p^{1}p^{5}p^{6}m^{2}gg^{1}g^{3}g^{5}g^{6}g^{7}h𝔐. et *sup. lin.* P, *om.* p^{1}p^{6}gg^{1}g^{6}s^{1}r. lectos et *om.* Gp^{3}sl. exercitos (*sup.* ta) Pp. suos et lectos exercitatos s^2. exercitatosque 𝔐. atque exercitatos g^7. exeeratos h. orabat in audaciam ut *omnes libri praeter* p^6, *in quo est* in audaciam orabat, *et* g^2, *qui exhibet* lectos suos orabat et exercitatos in audaciam, *set in marg.* suos electos et exercitatos orabat. *Verba* in audaciam *om. Pal.* 11 *testatur Gruter. Comm.p.* 66. ut *om.* mg^4. — 10. ad se P^{4}p^{5}lγ. cum ad sese telis P^2. inrumperent P^{2}Mm. erumperent σ. — 11. depositis, *conr.* disp. M. uti p^{3}p^{6}g^1 *Link.* res aut tempus m. res et tempus m^1. senato (*sup.* u) P. — 12. eis p. facere placeat T (*sup.* fieri) E (*in ras.*) M^{2}mm^{2}μ. in custodia P^{1}P^{4}m^{2}gg^{1}g^7. in custodiis g^{4}g^{6}γ. in custodiis positi erant p^6. in custodiis tenebantur μ. — 13. Sed eos frequens senatus iudicaverat paulo ante P^4. — 14. Decius pp^{3}p^{5}p^{6}g^{4}g^{5}g^{6}g^7. iulius p^{5}p^{6}g^{4}g^{5}g^{7}rγ, *om.* p^{3}g^1. Silanus P (*sup.* l). sillanus P^{2}P^{3}MBFpp^{1}p^{3}p^{6}mgg^{1}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}ss^{2}lσμ𝔐. syllanus P^{4}GTM^{2}p^{5}g^{2}g^{3}s^{1}rγ. primum P^{2}M^2 (*ex conr.*). primo γ. — 15. in custodia Fpg^1 (*ex conr.*) g^{5}g^{6}g^7 (*m.* I) 𝔐. in custodiam l. in custodibus g. in custodiam traditi erant μ. — 16. et praeterea PP^{1}P^{2}P^{3}P^{4}MM^{2}GBTEFpp^{1}p^{3}p^{6}gg^{1}g^{2}g^{3}g^{4}g^{5}g^{7}s^{1}s^{2}lhrσμγ𝔐𝔖. et *om. relicui.* — 17. subplicium G. sumundum P^{1}P^2. — 18. is quae (*conr.* is

Tiberi Neronis iturum se dixerat, qui de ea re praesidiis additis referundum censuerat. Set Caesar, ubi ad eum ventum est rogatus sententiam a consule, huiusce modi verba locutus est:

51 'Omnis homines, patres conscripti, qui de rebus dubiis consultant, ab odio amicitia, ira atque misericordia vacuos esse decet. 2 Haut facile animus verum providet, ubi illa obficiunt, neque quisquam omnium lubidini simul et usui paruit. 3 Ubi intenderis ingenium, valet: si lubido possidet, ea dominatur, animus nihil valet. 4 Magna mihi copia est memorandi, patres conscripti, quae reges atque populi ira aut misericordia inpulsi male consuluerint, set ea malo dicere, quae maiores nostri contra lubidinem animi sui recte atque ordine fecere. 5 Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum civitas magna atque magnifica, quae populi Romani opibus creverat, infida et advorsa nobis fuit, set postquam bello confecto de Rhodiis consultum est, maiores nostri, ne quis divitiarum magis, quam iniuriae caussa bellum inceptum

4. *Vide locum Charisii ad* 1, 1 *adlatum.*

5. Arus. p. 219: *consulit de hac re. Sal. Cat.* qui de rebus dubiis consultant. Serv. ad Verg. Ge. II 499: *Sallustius etiam in Catilinae Bello ait* omnes homines, qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia vacuos esse decet. Nam animus haud facile verum providet ubi illa officiunt.

9. Arus. p. 219: *consulo illam rem — — et Sal. Cat.* quae reges atque populi male consuluerunt.

---

que) P. — 1. Tiberi PE. qui de ea P^1P^4 (*m.* I quid) F *(set aliquid eras.)*. quod *rel.*, *ex conr.* g^4. abditis PP^1 (*sup.* remotis) $P^2P^3P^4$MGB (*sup.* vel add—) $TEpp^3p^5m$ (*sup.* d) m^1 (b *in ras.*) $m^2gg^1g^3g^4g^5g^6g^7ss^1lr\mu$. dictis (*sup.* a) 𝔐. ablitis 𝔊. abaditis σ. ad adlios (*sup.* ab ditis) g^2. — 2. referundum $P^1P^2P^4mm^2$.

4. Omnis $PP^3P^4lg^5\mu$. 𝔅 *sec. Forchh.* omnis, *sec. Brunn.* omnes. o patres conscripti P^3M^2 *(sup. lin.)* Bp^5gg^3. — 5. ab odio ab amicitia ira MF. odio atque amic. p^5. odio et amic. p^6. ab odio ira amicitia $g^2\mu\gamma$. — 6. haut $𝔅s^1m^1$. — 7. lubidini 𝔊. usu *Link. contra omnis libros.* intenderes (*sup.* i) 𝔅. intendens l. — 8. lubido 𝔊. — 9. p. c. *ma. post. sup. lin.* PP^1, *om.* pp^1g^2. qui $PP^3P^4GBTEM^2p^3p^6m$ *(ex conr.)* $m^1m^2g^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lr\sigma\mu\gamma$𝔐. quod r. quae *Naz. exhibere adfirmat Grut.* — 10. populi atque reges $M^2mm^2g^1r\mu$𝔊. aut populi P^4 (*sup.* qui) MF. antq populi g^5. ira atque misericordia $p^3g^1g^6lh\gamma$. inpulsi $P^1P^4p^1ss^1g^7\mu$. compulsi g^1. male *om. Naz., ad marg.* g. consuluerunt $𝔅pp^3g^1g^4g^6g^7$ *(ex conr.)* $lr\sigma\mu\gamma$. — 11. lubidinem PP^3G𝔊. lubidenem (*sup.* e *est* i) P^1. lub. (*sup.* i) P^2. — 12. facere (*sup.* e) m. fecerunt p. macedonio T. quod *sup. lin.* M. — 13. persa Tg^4 *(ex conr.)*. persarum m. persie p. parse l. perse rege g. rodiorum $PP^3MGBpp^1p^3p^5p^6gg^1g^2g^4g^5g^6g^7ss^1s^2\sigma\gamma$𝔐. rodhiorum l. civitas rodiorum s^1. — 14. inf. et adv. $𝔅P^1P^2$ (*sup.* atque) $P^3GTEM^2p^1p^3p^6mm^1m^2gg^1g^3s^1lhr\mu$𝔐. *relicui* atque adv. advorsa PP^4GB. fuit nobis $MF\sigma$. — 15. bello confecto *sup. lin.* T. rhodis P^2. rodiis $P^3GBpp^1p^3p^5p^6g^1g^4g^7g^6s\sigma\mu\gamma$. rodhiis l. de erodiis 𝔐. est consultum P^4. consulatum E. — 16. incoeptum P *(ex conr.)* P^3B.

6 diceret, inpunitos eos dimisere. Item bellis Punicis omnibus, cum saepe Carthaginienses [et] in pace et per inducias multa nefaria facinora fecissent, numquam ipsi per occasionem talia fecere: magis quid se dignum foret, quam quid in illos iure fieri posset quaerebant. 5

7 Hoc item vobis providendum est, patres conscripti, ne plus apud vos valeat P. Lentuli et ceterorum scelus quam vostra di-
8 gnitas, neve magis irae vostrae quam famae consulatis. Nam si digna poena pro factis eorum reperitur, novom consilium adprobo: sin magnitudo sceleris omnium ingenia exuperat, eis utendum 10
9 censeo, quae legibus conparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, conposite atque magnifice casum rei publicae miserati sunt: quae belli saevitia esset, quae victis acciderent, enumeravere: rapi virgines pueros, divelli liberos a parentum conplexu, matres familiarum pati quae victoribus conlubuissent, 15 fana atque domos spoliari, caedem incendia fieri, postremo armis

14. August. de civ. D. I 5: *Quem morem etiam Caesar, sicut scribit Salustius, nobilitatae veritatis historicus, sententia sua quam de coniuratis in senatu habuit, commemorare non praetermittit:* rapi virgines puerosque, divelli liberos a parentum complexu, matres familiarum pati quae victoribus collibuissent, fana atque domos spoliari, caedem et incendia fieri: postremo armis, cadaveribus, cruore atque luctu omnia repleri.

---

1. inpunitos P^1p^3 (*conr.* imp.) $gg^7s\mu$. eos impunitos T. eos *om.* h, *sup. lin.* g^3. dimisere eos s^1l. dimiserunt P^1 (*sup.* vel e) $P^2P^4pp^5m^1g^2g^5s^1$. misere (*conr.* dimisere) P^3. — 2. et *om.* $P^1P^2M^2p^3mm^2g$ *(set lac.)* $g^1hr\mu$, *sup. lin.* m^1. et in pace et *om.* T. indutias P^2P^4. insidias p. et inperdutias σ. nefanda p^1gg^2 *(set conr.)*. nefanda nefaria fecissent (*sup.* facinora) m. — 3. facere (*conr.* fecĕre) pm^1g^2. fecerunt g^6g^7. — 4. quod se $MGFp^6r\sigma$. de se dignum g^1r. quod MGp^6m^1 (*sup.* vel quid) r. illis (*sup.* o) 𝔖. iure *om.* G. iure in illos 𝔐. posse $P^4p^3s^1$. — 6. hoc idem P^3g^4. — 7. valeat praefecti Lentuli G. — 8. neve 𝔙P^2 (*sup.* vel neu) $pg^2g^6\gamma\sigma$. neu (*sup.* ne) P^1P^4. ne p^3. magistratui P^1 (*conr.* magis irae). quam animo *in ras.* m^1. consultatis M. — 9. repperitur $P^2P^4MM^2GBms$ 𝔐𝔖. reperietur p^1g^7. reperiretur $p^3p^5p^6gg^1g^4$ (*m.* I) $r\gamma$. novom *contra libros novavi.* adprobo P (*conr.* appr.) P^1P^2ps𝔐. — 10. si magnitudo B. ingenium PG *(ex conr.)* p^1p^6 (*sup.* ia) g^1. exuperat 𝔙$P^2P^3P^4p^5sg^4$ *(ex conr.)*. superat p^6m^2g. exsuperet lr (*sup.* at). *Plerique libri* his. — 11. quae *sup. lin.* P^3g^2. conparata P^2. comparata (*sup.* confirma) P. comperta $p^5g^1g^4g^5\gamma$. — 12. sententiam 𝔙p^6. dixerunt 𝔙$PP^1P^2P^3P^4MM^2GBFTEpp^1p^3p^5mm^1m^2gg^1g^2g^3g^5g^6g^7ss^1s^2\sigma\mu\gamma$𝔐𝔖. conposite P^4. comp. ac magnifice mm^2g^4. casum (*sup.* vel causam) P^1. casum (*conr.* causam) P^2. — 13. bellis P^3. servitia (*sup.* vel sevitia) M. acciderint P^1 (*sup.* e) B *(item)* g^1h. acciderunt g. acciderant F. accederent Ppp^6r. — 14. rapi (*sup.* scilicet) P^2. enumeravere scilicet rapi γ. — 15. conplexu P^1P^4. compl. parentum $P^4p^3\mu\gamma$. conlibuissent 𝔙PP^3g^2. collubuissent P^4. collibuisset M^2 (*sup.* n) p^5m^2 (*sup.* n) g^3 (*sup.* n) g^6l. — 16. expoliari $g^1g^6g^7$. incendio (*sup.* a) M.

cadaveribus, cruore atque luctu omnia conpleri. Set, per deos 10
inmortalis, quo illa oratio pertinuit? An, uti vos infestos coniu-
rationi faceret? scilicet quem res tanta et tam atrox non permo-
vit, eum oratio adcendet. Non ita est, neque cuiquam mortalium 11
5 iniuriae suae parvae videntur: multi eas gravius aequo habuere.
Set alia aliis licentia est, patres conscripti. Qui demissi in ob- 12
scuro vitam habent, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt,
fama atque fortuna eorum pares sunt: qui magno inperio praediti
in excelso aetatem agunt, eorum facta cuncti mortales novere.
10 Ita in maxuma fortuna minuma licentia est: neque studere, ne- 13
que odisse, set minume irasci decet: quae apud alios iracundia 14
dicitur, ea in inperio superbia atque crudelitas adpellatur. Equi- 15
dem ego sic existumo, patres conscripti, omnis cruciatus minores
quam facinora illorum esse: set plerique mortales postrema me-
15 minere, et in hominibus inpiis sceleris eorum obliti de poena dis-
serunt, si ea paulo severior fuit.

D. Silanum, virum fortem atque strenuum, certo scio quae 16

12. Prisc. XVI p. 1033: *Et hoc usus etiam autorum approbat, qui equidem praeposita ego subiungunt, ut Sallustius in Catilinario:* equidem ego sic existimo, patres conscripti, omnes cruciatus.

---

1. conpleri P^4. — 2. inmortales $P^1gg^1g^5g^7ss^2\mu\mathfrak{S}$. immortalis (*conr.* —es) P^2: *In* $\mathfrak{V}$ immortales *esse testatur Brunn.* coniuratione PT (*m.* I) M (*m.* I) g^3. — 3. facerent P^1 (*m.* I) M^2s^2 (*m.* I), *ex conr.* m^1. gesta (*sup.* tanta) P^1. et tam $\mathfrak{V}PP^1P^2P^3P^4MM^2BTEFpp^5p^6mm^1m^2gg^1g^2g^4g^5g^7ss^1s^2lhr\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. tanta res et tam atrox g^6. atque tam *rel.* permovet *pr. var. lect. sup. lin.* P^2P^4. permovet $\mathfrak{V}ps^1g$. — 4. eum vestra oratio F. accendet (*sup.* i) P^1. accendit $\mathfrak{V}P^2$ (*sup.* vel ant) M^2 (*conr.* det) m^1. accendat $l\mathfrak{M}$. accedat g^5. accenderet $g^2h\sigma$. — 5. habuerunt $g\mathfrak{S}\mathfrak{M}$. — 6. alia aliis $\mathfrak{V}PP^1P^3P^4MM^2Gpp^1mm^2gg^1g^3g^4$ *(ex conr.)* $g^6g^7s^1s^2$ (alia *ad marg.)* $l\mu\gamma\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. aliis alia *relic.* alia licentia aliis p^3. qui *Com. omittere testatur Grut.* demisso (*conr.* —si) P. — 6. vitam agunt $MM^2Fp^3p^5p^6m$ (*sup.* vel habent) m^1 *(in ras.)* $m^2gg^1g^2g^4g^5g^6g^7lhr\mu\gamma\mathfrak{S}$, habent *relic.*, *set* agunt *sup.* PP^2BT, *ad marg.* s^2. habent *Com. et Naz. a prima manu exhibere contestatur Grut.* — 7. eorum *om.* Mg^7. — 8. exelso P^4. vitam agunt m (*sup.* vel aetatem) m^1. facta (*sup.* vel famam) P^1P^2. — 10. item in P^2. maxuma P^1P^2 (*sup.* i) $\mathfrak{S}$. — 12. crudelitas atque superbia $\sigma\gamma$. superbia crudelitas $r\mu$. — 13. estimo $P^3GBmm^2l\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. extimo g^1. omnes $\mathfrak{V}$ *habere adf. Brunn.* minores cruciatus omnes $M^2TEmm^1g^1\mu\mathfrak{S}$. cruciatus omnes p. omnes *ad marg.* g^4. — 14. facinore (*sup.* a) M. mortales plerique M. plerique *sup. lin.* F. postremo m (*sup.* a) g^7. meminere postrema m^1g^1 (*m.* I) g^5. — 15. in *sup. lin.* P^1. hominibus (*sup.* vel omnibus) P^2. omnibus $p^3p^5p^6g^4$ (*m.* I) $g^5g^7r\mathfrak{M}$. in omnibus impiis s^2 (*ad marg.* al ypiis). inpiis $P^4\mathfrak{S}$. oblita (*conr.* obliti) P. — 16. ea *om.* F. sevior $PP^4M^1M^2GBFpp^3p^5p^6mm^2gg^4g^5g^6g^7ss^1s^2lr\mu\gamma\mathfrak{M}$. paulo ||||| sevior g^2. fuit sevior g^1. [severior *Naz.*] — 17. sillanum $P^2P^3MM^2BGpp^1p^3p^6m^1$ *(ex conr.)* $m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6lss^1\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. syllanum s^2. decium Syllanum P^4p^5. strennuum $MM^2g^3l\mathfrak{M}$. certo scio $\mathfrak{V}PP^1P^2P^4Epp^1mm^2gg^2g^5$ (*m.* I) g^7 *(ex conr.)* r *(ex conr.)*. certe *rel.*

dixerit studio rei publicae dixisse, neque illum in tanta re gratiam aut inimicitias exercere: eos mores eamque modestiam viri
17 cognovi: verum sententia eius mihi non crudelis — quid enim in talis homines crudele fieri potest? — set aliena a re publica
18 nostra videtur. Nam profecto aut metus aut iniuria te subegit, 5
Silane, consulem designatum, genus poenae novom decernere.
19 De timore supervacaneum est disserere, cum praesertim diligentia
20 clarissumi viri consulis tanta praesidia in armis sint. De poena possum equidem dicere, id quod res habet, in luctu atque miseriis mortem aerumnarum requiem, non cruciatum esse, eam cuncta 10
mortalium mala dissolvere, ultra neque curae neque gaudio locum
21 esse. Set, per deos inmortalis, quamobrem in sententia non addidisti, uti prius in eos verberibus animadvorteretur? An quia
22 lex Porcia vetat? At aliae leges item condemnatis civibus non
23 animam eripi, set exilium permitti iubent. An quia gravius est 15
verberari quam necari? Quid autem acerbum, aut nimis grave

13. Arus. p. 215: *animadverti in eum. Salust. Catil.* ut prius verberibus in eum animadverteretur.

---

1. dixerat T. — 2. gratias γ𝔖. mestitiam (*conr.* modestiam) P. — 3. eius *om.* Gs^1l. eius sententia pσ. cius *sup. lin.* m. non *sup. lin.* m^1. non videtur crudelis p^1p^3. mihi videtur crudelis g^7. crudelis videtur p^5. crudelis est G (*set* est *eras.*) g^3g^5r. non fuit mihi crudelis g^1. enim *om.* mm^2g^1. inter tales *errore ex Com. videtur conmemorare Grut.* — 4. talis PP^1P^2 (*conr.* —es). crudele *om. Com., sup. lin.* p. fieri posset T. — 6. sillane subegit P^3B. sillane te subegit l. silenae P. sillane P^2P^3GB $pp^1p^3p^6m^1gg^1g^2g^4g^6s^1l\mu$. syllane $P^4g^3g^7s^2$ *(ex conr.)* $p^5r\sigma$. o sil. $p^3p^5gg^1g^5$ rm. o *sup.* m^1. consulen designatum 𝔙. consulem designatum (*sup.* consul designate) T. novom 𝔙. genus novum poenae mg^1g^2. novum penae genus s^1. — 7. supervacuaneum 𝔙P (*conr.* can—). supervacuum pm^2 (*sup.* caneum) l. superfluum p^6. praesenti *nullus ex libris meis.* — 8. clarissumi P^1. in armis sint 𝔙. sint in armis *relicui.* sunt P^3l. — 9. equidem possum MFp^1. equidem dicere possum p^6. de poena autem possum dicere γ. equidem *om.* p. possum *sup. lin.* p^6. possem l. possumus equidem $M^2mm^2g^3$𝔖. equidem possumus Tg^1. equidem dicere possumus m^1. — 10. erumpnarum P^4(*m.* I)$pp^6gg^6ss^1s^2l\sigma$. — 11. citra (*sup.* vltra) G. gladio P^3B (*sup.* al. gaudio) 𝔐 (*sup.* au). — 12. inmortales $gg^5g^7s\mu$𝔖. immortalis P^1P^2 (*conr.* —es) 𝔙 (*Forchh., set Brunn* immortales). in sententia 𝔙Epp^6m^1 (*sup.* vel am) m^2r𝔖. in sententiam *cet.* — 13. in eos verberibus 𝔙g^5𝔖. verberibus in eos *rel.* an quia — permitti iubent m *al. ma. ad marg.* — 14. Porcia *sup. lin.* P^1P^2. aut aliae $P^2P^3P^4$ Bs^2lr, *ma.* I M^2g^2. ast aliae g^1. ac aliae E. an aliae p^3p^5g. item de condemn. 𝔙 *(Brunn)* p^5g^5 (de *al. ma.)* g^6r. de *sup. lin.* g^4. condempnatis $PP^1P^2P^3P^4MGp^1p^3p^6m^1gg^1g^2g^3ss^1s^2l\sigma\mu$. condamnatis p. — 15. vitam eripi MGF$pm^1g^3g^7s^1\mu$. animam (*sup.* vel vitam) M^2. non eripi vitam l. animam non eripi g^1r. sed exilium (*sup.* in) Ts^1. sed in exilium $g^3\gamma$. sed in ex. mitti r. — 16. an nimis E. nimis *om.* mm^1.

est in homines tanti facinoris convictos? Sin quia levius est, qui 24
convenit in minore negotio legem timere, cum eam in maiore
neglegeris?

At enim quis reprehendet, quod in paricidas rei publicae de- 25
5 cretum erit? Tempus, dies, fortuna, cuius lubido gentibus mo-
deratur. Illis merito accidet, quicquid evenerit: ceterum vos, 26
patres conscripti, quid in alios statuatis considerate. Omnia mala 27
exempla ex rebus bonis orta sunt. Scilicet ubi inperium ad ignaros
aut minus bonos pervenit, novom illud exemplum ab dignis et
10 idoneis ad indignos et non idoneos transfertur. Lacedaemonii 28
devictis Atheniensibus triginta viros inposuere, qui rem publicam
eorum tractarent. Ei primo coepere pessumum quemque et omni- 29
bus invisum indemnatum necare: ea populus laetari et merito

6. Prisc. XVIII p. 1163: *moderor tibi et te. Sallustius in Catilinario:* fortuna, cuius libido gentibus moderatur. Arus. p. 248: *moderor illis. Salust. Catil.* cuius libido gentibus moderatur.

13. Prisc. XVIII p. 1180: *doleo et gaudeo, laetor his et haec. Sallustius in Catilinario:* ea populus laetari et merito dicere fieri. p. 1205: *σεμνύνεται τὸ πρᾶγμα et ἐπὶ τῷ πράγματι. Sallustius in Catilinario:* ea populus laetari et merito dicere fieri. Arus. p. 244: *Laetor illam rem. Sal. Cat.* ea populus Rom. laetari et merito dicere fieri.

---

1. convinctos $P^4g\sigma$. coniunctos g^5. sin (*conr.* an) p^3. quia *delendum censuit W ex progr. Suerini* 1833 *p.* 5 *sq.* levius est quod iudicasti qui T (*set* quod iudicasti *del.*) M^2s. quid conv. $P^3GBp^1p^3p^5g^3$ *(ex conr.)* $g^4g^5s^1l$. quod conv. r. qui ||| conv. p^6. quia conv. σ. quid enim convenit p. — 2. minori P^4T *(set conr.)* $p^3p^6g^1g^5g^6g^7$𝔊. minore *rel.* (𝔅). maiori $Ep^6m^1g^5\sigma\mu\gamma$𝔊. maiore (*sup.* i) 𝔐. maiore *rel.* (𝔅). — 3. neglegeris P. neglexeris *relicui,* neglexeritis s^1. — 4. aut (*conr.* at) P^2G. reprehendit p^6 (*conr.* et) m^1g^7r. reprehendat m^2h𝔐 (*ex conr.*) M^2 (*sup.* et). reprehenderit s^2g^2(*m.* I). deprehendet g^6. paricidas $P^4p^3p^5gg^1g^2$. patricidas g^7. — 5. erat m, (*conr.* erit) PTm^2𝔐. est M^2. erit cesar. tempus μ. lubido P^3𝔊. — 6. accidit $MTEFmm^1m^2gg^1$. quitquid 𝔅. — 7. quid *ex* qui *conr.* 𝔅. quod in alos M (*sup.* i, *set ad marg.* al. eos). in illos s^1. in alio g^6. in aliis r. — 7. ex rebus bonis $𝔅PP^1$ (*sup.* vel domesticis) $P^3P^4MGBFpp^1gg^4$ (*m.* I bonis rebus) $g^6g^7ss^1s^2lhr$ (*sup.* vel domesticis) σ. ex rebus domesticis *Com.* EM^2 (*sup.* bonis) mm^1 (*sup.* vel bonis) g^2 (*sup.* bonis) $g^3\mu$ (*sup.* vel bonis) 𝔊𝔐 (*sup.* bonis). ex domesticis rebus T. bonis ex rebus domesticis g^1. ex rebus bonis domesticis m^2. ex bonis initiis $p^3p^5\gamma$. ex bonis orta P^2p^6. Set *omnes libri. Vid. Comm. p.* 66 *sqq.* ad ignaros eius aut $𝔅P^1$ (*conr.* cives) Emsh. ignaros cives P (*set* cives *del.*) $P^2P^3P^4MM^2BGTFpp^1p^3p^6m^1m^2gg^2g^3g^4g^5g^6g^7s^1s^2lr\sigma\mu\gamma$𝔐𝔊. ad imperium ignaros cives g^1. ad ingratos cives p^5. ignavos g^5 *(ex conr.)* $g^6l\gamma$𝔊. — 9. et minus $MM^2Tm^1g^2\mu$𝔊. minos E. novum *omnes libri.* novum illum P. a dignis P^2 *(ex conr.)* $P^4pp^5p^6gg^4$ (*m.* I) $g^6g^7r\gamma$. ad. ignis 𝔅. ad *ex conr.* 𝔅. — 11. inposuere $P^1P^4ss^1\mu$𝔊. — 12. ii 𝔅. primum $pp^3p^6g^1g^6g^7r\sigma$. ceperunt m^1. capere l. quenque $P^4g^3s^1$. — 13. *Omitto qui libri* p *indant* indemnatos. co populus $l\sigma$. ea re pop. $p^5p^6s^2r\gamma$. Ea propter po. g^1. ea lege po. p^3. ea facta po p^3.

30 dicere fieri: post, ubi paulatim licentia crevit, iuxta bonos et malos
31 lubidinose interficere, ceteros metu terrere: ita civitas servitute ob-
32 pressa stultae laetitiae gravis poenas dedit. Nostra memoria vi-
ctor Sulla, cum Damasippum et alios eius modi, qui malo rei
publicae creverant, iugulari iussit, quis non factum eius laudabat? 5
homines scelestos et factiosos, qui seditionibus rem publicam ex-
33 agitaverant, merito necatos aiebant. Set ea res magnae initium
cladis fuit. Nam uti quisque domum aut villam, postremo vas
aut vestimentum alicuius concupiverat, dabat operam, ut is in pro-
34 scriptorum numero esset. Ita illi, quibus Damasippi mors lae- 10
titiae fuerat, paulo post ipsi trahebantur, neque prius finis iugu-
35 landi fuit quam Sulla omnis suos divitiis explevit. Atque haec
ego non in M. Tullio neque his temporibus vereor: set in magna
36 civitate multa et varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio
consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero 15
credi: ubi hoc exemplo per senati decretum consul gladium edu-
xerit, quis illi finem statuet, aut quis moderabitur?

37 Maiores nostri, patres conscripti, neque consili neque auda-
ciae umquam eguere, neque illis superbia obstabat, quo minus
38 aliena instituta, si modo proba erant, imitarentur. Arma atque tela 20
militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque
sumpserunt: postremo quod ubique apud socios aut hostis ido-
neum videbatur, cum summo studio domi exequebantur: imitari

---

1. fieri dicere $P^4p^3g^5$. iuxta malos et bonos mm^2l. — 2. lubidinose P^1M. obpressa P (*conr.* oppr.) $m^1s^2\mathfrak{G}$. — 3. gravis P^1P^2 (*conr.* es) mm^2. — 4. eius modi *plerique libri*, *etiam* $\mathfrak{B}$. huiusmodi $P^3Bp^1m^1gg^1g^4s^2l$. huiuscemodi $Mpp^3p^5p^6g^2s^1\gamma$. — 5. non *sup. lin. al. ma.* M. — 7. necatus *sup.* P^1. initium magnae cladis $\mathfrak{B}$. magn. cladis initium $p^5g\gamma$. — 8. ut quisque $P^2P^4g^4$. aut domum aut villam $TEmm^1m^2g^1r\mu\mathfrak{G}$. aut villam *sup. lin.* P. villas P^2 *(ex conr.)* P^3Bp^1. postremo aut vas aut $M^2Emm^1m^2g^1\mathfrak{G}$. vas *om.* Mg^2, *sup. lin.* F. — 8. uti is $MM^2GTp^5m^1g^3s\sigma\mu\mathfrak{M}$ *(ex conr.)*. uti in (*om.* is) $Emm^2g^5\mathfrak{G}$, *del.* in g. ut in (*sup.* is) PP^1P^4h. ut is *del.* g^1. — 9. numerum (*conr.* —o) P. illi *sup. lin.* P^4. dammasippi B. — 11. fuit $\mathfrak{B}m^1$. iugilandi P (*m.* I). iugulando (*sup.* i) P^1. — 12. omnes suas divitias P. atque haec ego $\mathfrak{B}$, ego haec *relic.* atqui ego $T\mathfrak{M}$. at ego p p^1m^1 (*sup.* vel atque). ego *om.* $s^1\sigma$. haec *om.* Gg^1. — 13. is temporibus P. — 14. civitate illa et (*conr.* multa) P. — 15. in manus P (*conr.* manu) P^1 (*sup. lin.* is) P^3P^4 (*conr.* —u) BM^2 (*m.* I) l. sit in manu m^1. sunt E (*m.* I) $\mathfrak{G}$. — 16. senatus *omnes libri praeter* $P^2p^1s^2r$. gladium consul TEM^2m $m^1m^2g^1\mu\mathfrak{G}$. — 18. neque consilii *sup. lin.* PP^2. neque consilii audaciae F. audacia *Naz.* neque unquam audacia mm^2. neque unq. audaciae $M^2Em^1g^1\mu$. — 19. obstat (*conr.* abat) M^1. — 20. probra P^4. arma tela atque militaria P^3B. — 21. a S. $P^4p^3g^4$ (*m.* I) $g^6g^7r\gamma$. Sannitibus P^4Gp^1 *et* P *m.* I *ut videtur.* magistratum m. maistratuum M. a Tuscis $\mathfrak{B}MM^1$ $Gpp^3p^5gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7s^1\sigma\gamma\mathfrak{M}$ *(m.* I). — 22. sumpsere s^2. hostis PP^1P^2. idoneum *sup. lin. al. ma.* M^1. — 23. domi *sup. lin.* P. exequebantur $\mathfrak{B}PP^2$

quam invidere bonis malebant. Set eodem illo tempore [Graeciae 39
morem imitati] verberibus animadvortebant in civis, de condemna-
tis summum subplicium sumebant. Postquam res publica adolevit 40
et multitudine civium factiones valuere, circumveniri innocentes,
5 alia huiusce modi fieri coepere, tum lex Porcia aliaeque leges
paratae sunt, quibus legibus exilium damnatis permissum est.
Hanc ego caussam, patres conscripti, quo minus novom consilium 41
capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus atque sapientia 42
maior in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum inperium fecere,
10 quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus.

Placet igitur eos dimitti et augeri exercitum Catilinae? Mi- 43
nume. Set ita censeo: publicandas eorum pecunias, ipsos in vin-
culis habendos per municipia, quae maxume opibus valent: ne
quis de eis postea ad senatum referat, neve cum populo agat:
15 qui aliter fecerit, senatum existumare eum contra rem publicam
et salutem omnium facturum.

Postquam Caesar dicendi finem fecit, ceteri verbo alius alii 52
varie adsentiebantur. At M. Porcius Cato, rogatus sententiam, hu-
iusce modi orationem habuit:

20 'Longe alia mihi mens est, patres conscripti, cum res atque peri- 2

17. Diom. I, p. 381: *adsentio — Sed et adsentior Sallustius ait in Catilina:* alius alii varie adsentiebantur.
20. Serv. ad Verg. Aen. I 13: *Longe valde. Sallustius:* longe alia mihi mens est, patres conscripti. *Cfr. id. ad* V 406.

P^{3}P^{4}Gpp^{3}p^{5}p^{6}𝔖. exequabantur MF. — 1. bonos T (*sup.* bonis) M^{2}g^7. — 2. *Verba* Graciae morem imitati *Döderlein Philol.* IX *p.* 579 *sqq. post* coepere tum *reiciunda censuit.* civis PP^1 (*conr.* —es). de *del.* P. de condempnatissimo suppl. (*sup.* summum) P^{4}MM^{1}M^{2}g^{2}g^7*m*^{1} (*m.* I) 𝔐 (*ad marg.* de condempnatissimo summum gs^{1}s$^2\sigma$. de condempnatissimis summum g^6. *conr.* p^{6}m^{2}g^4. — 4. circumveniri 𝔅p^5 *(ex conr.)* p$^6\sigma$. circumvenire *rel.* — 5. innocentes et alia pp$^5\gamma$. aliaque Emm^{2}g^{3}s𝔖. que *sup. lin.* T𝔐. huius modi MM^{1}Fm^{1}g$^6\sigma$𝔐. tunc P^{4}Tpp^{1}p^{3}m^{1}g^{1}g^{6}s^{2}rμ𝔖, *om.* g^4. — 6. comparatae E. exilium PP^{3}P^{4}pp^{1}p^{3}p^{5}p^{6}lγ. — 7. hanc ego PP^{1}P^{2}Tp^{3}p^{5}p^{6}mm^{1}m^{2}g^{5}g^{7}h. Hanc ergo M^{2}Eg^{1}g$^6\mu$𝔖. Ergo hanc M. ego hanc *relic. Omnes libri* novum. — 9. maior illis (*om.* in) 𝔅PP^{4}Gg^{3}s^{1}lh. fecerunt g^{1}g^4. — 10. in *sup. lin.* Gg^4. parata M^{2}pm *(ex conr.)* m^{2}s^{1}g^6, *pr. var. lect.* M^{1}m^1. — 11. Placet eos igitur Gσ. augere P^{4}g^{7}r. — 14. ne quis 𝔅G$\sigma\mu$, *pr. var. scr.* PP^4. neu *rel.* neque quis l. de is 𝔅P^2 (*conr.* his) MM^{1}M^{2}Gg^{1}g^{2}g^{3}g^{6}g^{7}ss^{1}s$^2\gamma$𝔐𝔖. de eis l. postea de his P^4. referat *rec. ma.* F. neve (*sup.* ne) P^{4}gg^1. neu g^3. — 15. existumare P^3.

17. *Qui liber* dicundi *exhibeat nescio.* Caesar dicendi caesar finem M^1. vero l. verbo illius alii varie *Comm.* — 18. variae P (a) P^{1}B. adsentiebantur PP^{2}P^{3}Bmm^{2}g. adsentiebant *(eras. ')* s^2. assentiebant pp^{5}p$^6\sigma\mu$. consentiebat r. — 20. longe alia mihi 𝔅. mihi alia *pleriq. libri.* mihi est alia mens MM^{1}F. aliena p^{3}p^{5}p^{6}s^1 (*m.* I) g^{5}g$^6\gamma$. mihi *om.* g^5.

cula nostra considero, et cum sententias nonnullorum ipse mecum
3 reputo. Illi mihi disseruisse videntur de poena eorum, qui patriae
parentibus, aris atque focis suis bellum paravere: res autem monet
cavere ab illis magis quam quid in illos statuamus consultare.
4 Nam cetera maleficia tum persequare, ubi facta sunt: hoc, nisi 5
provideris ne accidat, ubi evenit, frustra iudicia inplores: capta
5 urbe nihil fit relicui victis. Set, per deos inmortalis, vos ego ad-
pello, qui semper domos villas, signa tabulas vostras pluris quam
rem publicam fecistis: si ista, cuiuscumque modi sunt quae am-
plexamini, retinere, si voluptatibus vostris otium praebere voltis, 10
6 expergiscimini aliquando et capessite rem publicam. Non agitur
de vectigalibus neque de sociorum iniuriis: libertas et anima nostra
in dubio est.

7 Saepenumero, patres conscripti, multa verba in hoc ordine

4. Arus. p. 243: *Kave ab illis. Sal. Catil.* kavere ab illis magis.

8. Arus. p. 252: *Pluris quam hoc. Salust. Bello Catil.* pluris quam rem publicam fecistis.

11. Prisc. de gen. p. 1317: *Nam secunda persona imperativi similis est indicativi secundae — amamini, docemini, legimini — — Sallust. in Catil.* expergiscimini aliquando et capessite rem publicam. Agroet. de orth. p. 2268: *olim, quondam, aliquando tria tempora tenent.* — — expergiscimini aliquando et capessite rem publicam.

---

1. ipse mecum $\mathfrak{B}PP^2P^3P^4Gpp^1p^3p^5m^1gg^3g^4$ (*m.* I) $g^5g^6g^7ss^2lr\gamma\mathfrak{M}$. mecum ipse *relicui.* — 2. ille (*conr.* illi) P. deseruisse P. disserere T. do (*conr.* de) P^1. — 3. parentibus *sup. lin. al. ma.* P^2. suis focis P^4. — 4. illis *in ras.* $\mathfrak{B}$. magis *om.* $p^6g^1g^4$. quod in illos MM^1 (in *sup.*) g^2 (in *sup.*). in *om.* p. — 5. malefacta P^1 (*sup.* vel maleficia) MM^1M^2ET (*sup.* maleficia) $p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^5g^6g^7h\sigma$, *sup. lin.* g^4. mala F. tunc $PMM^1M^2Tm^1g^2g^4\sigma$. tamen $g^6\mu$. persequere P^2 (*m.* I) P^3B (*m.* I) $p^5g^3g^5$ (*m.* I) $g^7lr\mu\gamma$. prosequere σ. necesse est ut persequare p^3. ni MM^2Fg^6. — 6. provideris (*sup.* as) F. ubi venit p. venerit g^5. evenerit $p^1p^3p^5p^6g$ *(ex conr.)* $g^1g^3g^4s^2r\gamma$. accidit σ. inplores P (*conr.* impl.) $P^1P^2\mathfrak{G}\mathfrak{B}$ (*sec. Brunn. Forchh.* impl—). imploras g. — 7. nil P^4. reliqui fit $Tp^5g^1g^7\gamma$. fit *om.* μ. inmortales $Pgg^1g^2g^5g^7s\mu\mathfrak{G}$. immortalis P^1P^2 (*conr.* —es). ego vos P^3Bm^1. ego appello vos *(set conr.)* p^1. adpello B. apello P (*conr.* app—) M. — 8. pluris (*sup.* vel —es) P^2. precii *sup. lin.* g^2. pluris precii quam $p^1p^5p^6g^1$. precii pluris g^5. quam reip. m. — 9. si ita $\mathfrak{B}M$ (*conr.* ista) M^2m^2. si itaque (*sup.* s) $\mathfrak{M}$. sint $MM^2TFpp^1p^5p^6g^1g^4$ (*m.* I *ut vid.*) $g^5g^6r\sigma\gamma\mathfrak{M}$. — 10. voltis $r\sigma$. — 11. expergescimini P^1 (*sup.* i) MM^2 (*conr.* is) $T\mathfrak{M}$. capescite $P^4M^1M^2Gpp^1p^5mgg^1g^2g^4g^5g^7s^2r\sigma\mu\mathfrak{M}\mathfrak{G}$. capite p^6 (*ad marg.* al. capessite). et aliquando capessite γ. Non igitur de vectigalibus agitur MF. non modo agitur $p^1p^3g^7$. non ‖–‖ agitur g^7. nam modo non agitur p^5. nam non agitur $g\mathfrak{M}$ (*set* nam *sup. al. ma.*). Nunc non agitur g^1. non nunc agitur l. nam non agitur nec de p^6. nam non modo agitur $g^5\gamma$. — 11. non de sociorum $MM^1M^2TEFmm^1m^2g^2s^1\sigma\mathfrak{G}$. neque sociorum pp^3. vestra (*sup.* n) E. — 12. in dibia (*sup.* o) P. — 13. hoc *om.* $MM^2F\mathfrak{M}$, *del.* M^1m^1, *sup. lin.* Gs^2.

feci, saepe de luxuria atque avaritia nostrorum civium questus sum, multosque mortalis ea caussa advorsos habeo: qui mihi atque animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, haut facile alterius lubidini male facta condonabam. Set ea tametsi vos parvi pendebatis, tamen res publica firma erat: opulentia neglegentiam tolerabat. Nunc vero non id agitur, bonisne an malis moribus vivamus, neque quantum aut quam magnificum inperium populi Romani sit, set haec cuiuscumque modi videntur, nostra an nobiscum una hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem et misericordiam nominat. Iam pridem equidem nos vera vocabula rerum amisimus: quia bona aliena largiri liberalitas, malarum rerum audacia fortitudo vocatur, eo res publica in extremo sita est. Sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis, sint misericordes in furibus aerari: ne illi sanguinem nostrum largiantur et dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant.

Bene et conposite G. Caesar paulo ante in hoc ordine de vita et morte disseruit, credo falsa existumans ea, quae de inferis

14. Arus. p. 241: *in illo. misericors. Sal. Catil.* sint misericordes in furibus aerarii.

18. Non. p. 217: *habere rursus habitare. Sallustius in Catilinae bello:* credo falsa existimans ea, quae de inferis memorantur; diverso itinere malos a bonis loca taetra, inculta, feda atque formidolosa habere.

---

1. quaestus P^1. conquestus P. — 2. mortalis P. ea causa (*sup.* de) P^4. ea de causa γ. ex ea caus. g^4. advorsos P^4. — 3. meo animo P^4p^6. unquam $P^4pp^6g^3s^2$. delicti (*sup.* vel dilecti) P^1. delicti |||| |||||||| gratiam P. gratiam delicti μ. fecissem gratiam p. haut 𝔙g^2g^3. aut p^3g^1. — 4. lubidini 𝔙P^1P^2𝔊. libudini P^3. malefacta *ad marg. al. ma.* M^1. — 5. penderatis 𝔙. pendatis M^2pm^2 (*sup.* ba) s^1 *(conr.)*. pendebitis M^1. parvidebatis g^1. parinpendistis 𝔊. publica res pm^1. p. r. σ. cum res p. firma erat l. firma erant s. firma fuit σ. — 6. neglegentiam 𝔙$PP^1P^2P^4M^1M^2GBg^3$𝔐. — 7. imperium *sup. lin.* F. — 8. sit *sup. lin. al. ma.* M. cuius hec cumque Gp𝔐. cuiusque modi $g^1g^7s^1$. modi sunt videntur m. modi sunt vel videntur m^2. modi sunt (*in ras.*) quae amplexamini nostra m^1. sint g^1g^7. videantur p, *om.* M^2. — 9. quisque Mm^1 (*sup.* am) 𝔐. Hic quisquam mansuetudinem mihi et misericordiam M^1. — 10. mansuetudinem atque miam σ. mansuetudinem nominat et misericordiam μ. misericordiam mansuetudinem p^6. — 11. vera rerum vocabula $M^2mm^2g^1s^1$𝔊. vera nos vocabula rerum m^1rl. vera nos rerum vocabula s^2. vocabulum (*conr.* —la) P. rerum *om.* M^1. — 12. vocatur *om.* MM^2, *sup. lin.* F. — 13. habebant EM^2, *pro var. scr.* m^1. — 14. furtunis T. aerari G. errari p^5. ne illis $P^4MM^1M^2GTEFg^3s\sigma$𝔐𝔊. illi (*sup.* s) g^4g^5. illis tamen sanguinem g^1. — 15. largientur P^3. paucis P^4. scelestis 𝔙, sceleratis *omnes relic., set* P *ad marg.* scelestis. — 16. omnis $PP^1P^2p^6g^5$𝔊. erant G. — 17. conposite P (*conr.* comp.) P^1P^4𝔊. — 18. falso MM^1F. existumans P^3M^1.

memorantur, divorso itinere malos a bonis loca taetra inculta, foeda
14 atque formidulosa habere. Itaque censuit pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos, videlicet timens, ne, si Romae sint, aut a popularibus coniurationis aut a multitu-
15 dine conducta per vim eripiantur. Quasi vero mali atque scelesti tantum modo in urbe et non per totam Italiam sint, aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendundum opes minores sunt.
16 Qua re vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit: sin in tanto omnium metu solus non timet, eo magis
17 refert me mihi atque vobis timere. Qua re cum de P. Lentulo ceterisque statuetis, pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinae
18 et de omnibus coniuratis decernere. Quanto vos adtentius ea agetis, tanto illis animus infirmior erit: si paululum modo vos languere viderint, iam omnes feroces aderunt.

19 Nolite existumare maiores nostros armis rem publicam ex
20 parva magnam fecisse. Si ita esset, multo pulcerrumam eam nos haberemus: quippe sociorum atque civium, praeterea armorum

8. Arus. p. 247: *metuit ex illo. Sal. Catil.* periculum ex illis metuit.
15. Aug. de civ. Dei V 12: *Proinde qualis esset illo tempore civitas et antea qualis fuisset videamus in ipsa sententia Catonis.* Nolite *inquit* existimare maiores nostros armis rem publicam ex parva magnam fecisse. Si ita esset, multo pulcherrimam eam nos haberemus. Quippe sociorum atque civium, praeterea armorum et equorum maior copia

---

1. tetra loca inculta mm^2. teterrima P^4p^6. incultv M. fede M. — 2. formidulosa M^2I. Itaque haec (*sup.* quod) vera esse non credidit censuit B. Itaque hec vera esse non credidit quod censuit P^3. — 3. in custodiis *om. Commel. test. Grut.* videt timens P^3. vt͡ timens p. vt timens g^6. timens *om.* p^3g^6. — 4. sint Rome P^4g^6. timens ut aut a pop. *Naz. Comm.* 𝔖, *sup.* si rome sint Em. ne rome si sint m^1. sint ut aut a po. M^2g^3. sint a (*om.* aut) 𝔐. a *utroque loco om.* pp^3, a *prius* Fp^6m^2 *(set sup. lin.)* g^1, *alterum* M^2g^1𝔐, *del.* m. — 6. et *om.* $Ep^6g^1s^1$𝔖. in urbe sint non per m^2. in urbe sint et non per totam italiam $g^7\mu$. sint *om.* B. — 7. plus *sup. lin.* G. defendendam *Naz. ma.* I *testante Grutero.* addefendum 𝔅 *(sec. Forchh.).* opes minore sunt P. sint F𝔐. — 8. si periculum (*sup.* sed) P^1P^4. — 9. si in tanto 𝔅$P^2P^3MM^1M^2$GBTEFpp^3m $m^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^6g^7ss^1rl\sigma\mu\gamma$𝔐𝔖. sed si in (*sup.* aut) p^1s^2. at si in (at *po. ma.*) p^6. metuit si in (*sup.* Aut) G. metuit aut si in g^5. — 10. refert ne (*conr.* me) P^1. refert me me G. me *om.* $TM^2mg^1\gamma$, *sup. lin.* m^2g^2. mihi me g^5. mea mihi g^7. Quare que de m. Quae de Publ. l. Publ. *om.* Bm^1. — 11. statutis (*sup.* e) P. pro certo *om.* P^3B. — 12. intentius 𝔅. attentius *omnes relic.*, adtentius P^1p^3. — 13. agitis $M^1M^2mm^2$s. illis omnibus (*conr.* animus) P. infirmior animus $TEM^2mm^2g^1s^1$𝔖. paulolum P (*sup.* u) M^2. paulum 𝔅$P^1P^2P^4p^6$. modum (*conr.* modo) P^1. — 14. viderit (*sup.* n) P^1p^3. — 15. nolite (*sup.* p. c.) m. existumare P^3MM^1. — 16. *Plerique libri* si ita res esset, *set* res *om. praeter Aug.* $Epp^3mm^2g^1r$𝔖, *sup. lin.* Tg^7. nos eam MM^1Fg^2𝔐. — 17. adque P.

atque equorum maior copia nobis quam illis est. Set alia fuere, 21
quae illos magnos fecere, quae nobis nulla sunt: domi industria,
foris iustum inperium: animus in consulendo liber, neque delicto
neque lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque 22
5 avaritiam, publice egestatem privatim opulentiam: laudamus divi-
tias, sequimur inertiam: inter bonos et malos discrimen nullum,
omnia virtutis praemia ambitio possidet. Neque mirum: ubi vos 23
separatim sibi quisque consilium capitis, ubi domi voluptatibus,
hic pecuniae aut gratiae servitis, eo fit, ut inpetus fiat in vacuam
10 rem publicam.

Set ego haec omitto. Coniuravere nobilissumi cives patriam 24
incendere, Gallorum gentem infestissumam nomini Romano ad
bellum accersunt, dux hostium cum exercitu supra caput est:
vos cunctamini etiam nunc, quid intra moenia adprehensis hosti- 25
15 bus faciatis? Misereamini censeo — deliquere homines adulescen- 26
tuli per ambitionem — atque etiam armatos dimittatis: ne ista 27

nobis quam illis est. Sed alia fuere, quae illos viros magnos fecerunt, quae nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neque libidini neque delicto obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam, publice egestatem, privatim opulentiam; laudamus divitias, sequimur inertiam; inter bonos et malos discrimen nullum: omnia virtutis praemia ambitio possidet. Neque mirum: ubi vos separatim sibi quisque consilia capitis, ubi domi voluptatibus, hic pecuniae aut gratiae servitis, eo fit ut impetus fiat in vacuam rem publicam.

---

1. *Pro* nobis copia *scripsi* copia nobis *ex* $\mathfrak{B}PP^1P^2P^3MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^5p^6mm^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7s^1hlr\mu\gamma\mathfrak{M}\mathfrak{G}$. maior copia quam illis nobis est m^1. copia maior nobis σ. — 2. *Qui liber* fecerunt *exhibeat nescio*. — 3. animus *sup. lin.* m. — 4. lubidinis P^1. lubidini P^3. — 6. discrimen nullum est $P^3GBp^5s^2g^5g^6$. nullum discrimen $P^4TM^2g^2s^1\sigma\mu\gamma$. — 7. proemia P^1. mirum est P^3p^5g. — 8. siibi quisque P^1. sibi *in ras.* m, *om.* g^2. quisque sibi r. sibi quisque *om.* h. — 9. pecuniae atque gratiae T. inpetus $\mu\mathfrak{G}$. — 11. ego haec *om.* T. cives (*sup.* viri) T. viri h. — 12. romano nomini $P^4p^5g^7\mu\gamma$. — 13. accersunt (cer *in ras.*) B. arcessunt P (*ad marg.* accersunt) $P^1P^2MM^1M^2EFpmgss^2\sigma$. arcesserunt $p^5g^5g^7$ *(ex conr.)* $l\gamma$. accesserunt p^1. accerserunt p^6r. accersere μ. arcessit p^3. supra caput cum exercitu $P^4g^6\sigma$. sup. cap. est cum ex. μ. cum exercitu *om.* M^2, *sup. lin. al. ma.* F. — 14. etiamnum $\mathfrak{B}$. *Plerique libri* etiamnunc et dubitatis, *set* et dubitatis *om.* $M^1m^1m^2$ (*in marg. ab al. ma. om.* et), *punctis not.* M, *sup. lin.* F. etiamnunc *om.* r. et *om.* ET $p^5g^5\gamma$. vos etiam cunctamini et nunc quid (*sup. al. ma.* dubitatis) $\mathfrak{M}$. dubitamini T (*sup.* tis) M^2. adprehensis P^1P^2mh. apprehensis $M^2TEP^4m^1m^2s^1\mathfrak{M}\mathfrak{G}$. *Naz. et Comm., si Gerlachio fides.* deprehensis *vel* deprensis *relicui.* hostibus deprehensis P^3. — 15. miseremini $\mathfrak{B}P^2$ (*set* a *eras. videtur*) B. miseamini (*sup.* re) M^1. miseramini $\mu\gamma$. adulescentuli PP^3MM^1 (*set conr.* o) $p^1p^3gs^2$. adolescentes μ. — etiam *om.* $MM^1M^2TEmm^2g^2g^3s^1hr\mathfrak{G}$, *Comm. (teste Grut.)*, *sup. lin.* $\mathfrak{M}$. dimittis (*sup.* at) B. ne (*sup.* vereor)

vobis mansuetudo et misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam
28 convortet. Scilicet res ipsa aspera est, set vos non timetis eam.
Immo vero maxume: set inertia et mollitia animi alius alium ex-
pectantes cunctamini, videlicet deis inmortalibus confisi, qui hanc
29 rem publicam saepe in maxumis periculis servavere. Non votis 5
neque subpliciis muliebribus auxilia deorum parantur: vigilando,
agendo, bene consulendo prospere omnia cedunt: ubi socordiae
te atque ignaviae tradideris, nequiquam deos inplores: irati infesti-
30 que sunt. Apud maiores nostros T. Manlius Torquatus bello
Gallico filium suum, quod is contra inperium in hostem pugna- 10
verat, necari iussit, atque ille egregius adulescens inmoderatae
31 fortitudinis morte poenas dedit: vos de crudelissumis paricidis quid
statuatis cunctamini? Videlicet cetera vita eorum huic sceleri
32 obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, si fa-

1. Don. ad Ter. V 4, 36: *nae nimis* —— *Sallustius:* nae ista nobis mansuetudo et misericordia.

5. Serv. ad Verg. Ge. III 456: *maiores expugnantes religionem, totum in experientia collocabant. Sallustius:* non votis neque suppliciis muliebribus deorum auxilia comparantur; vigilando, laborando prospere omnia cedunt: ubi socordiae tete [G. I te. G. II *om.*] atque *[L. aut]* ignaviae tradideris, nequicquam deos implores, irati [*om.* L. R.] infestique sunt.

10. Arus. p. 256: *Pugno in illum. Sal. Catil.* contra imperium in hostem pugnaverat. *Cfr.* Aug. de civ. Dei V 18.

P^3; *varie deteriores libri* timeo *vel* vereor *vel* cavete *adiciunt.* — 1. nobis M *(ex conr.)* M^1g. consuetudo (*sup. al. ma.* man) M. ceperint (*sup.* o) P. coeperint P^1g^4. cooperint (*conr.* coep.) P^3. ceperunt (*ma.* I) M. ceperint arma P^4𝔊. — 2. convertat 𝔅PP^1. convertatur $P^2P^3P^4GBTM^2$ $pp^1p^3p^5mm^1s^2g^4g^5g^6g^7$hrl. convertantur γ. conververtatur g^3. vertat E m^2𝔊. vertatur $M^1Fgg^1g^2ss^1$σμ𝔐. vestatur M. — 3. maxume PP^1P^3. maximae m. maxima M^2ET (*ma.* I) m^1m^2𝔊. maxime timetis sed P^4s^2h. atque mollitia Tg^1. — 4. expectantes 𝔅$PP^3pp^3p^5g^4$. inmortalibus 𝔅P (*conr.* imm.) $P^1P^2mgg^5g^7ss^2$σμγ𝔊. — 5. maxumis P^1P^2 *(ex conr.)* P^3M^1B. — 6. votis atque suppliciis P (*set conr.* neque) $MM^1TFp^6g^2$σ. supplicis 𝔅 *(Forchh.)*. muliebribus *om.* P^4. mulieribus (*sup.* b, *set al. ma.* mulierum *voluit*) M. auxilia parantur deorum M^1. vigilando (*sup.* sed) P^4M. sed vigilando h. — 7. *Qui libri* agundo *et* consulundo *exhibeant mihi non constat.* prospere omnia 𝔅P^1m^1. omnia prospere $MM^2Fg^1g^7$h. omnia prospera M^1 $TEmm^2s^1$σγ𝔊. *rel.* prospera omnia. caedunt B. — 8. nequiquam 𝔅PP^3 MM^1M^2GB (c *eras.*) $TEFg^3$s. nequit quam p. inplores 𝔊. — 9. *Omnes libri* aulus *praeter* g^5, *in quo* T, *et* g^1, *ubi* G *scriptum est*, *et* s^1, *qui praen. om.* mallius $Gp^1p^3p^6g^1g^6g^7r$μ𝔊. malius p^5g^5. — 11. adulescens PP^3gs^2. inmoderatae 𝔅$P^1Gmm^1m^2sg^7$μ𝔊. — 12. paricidis p^5p^6. patricidis g^7. parricidiis s^2. — 13. vita cetera MM^1Fpg^6σ. cetera eorum vita Gm^2. vita illorum s^1. vita quorum g^1. huhic (*conr.* huic) P. huic *sup. lin.* m^1. — 14. vero 𝔅P (*sup.* certe) P^1 (*sup.* verum) P^4p (*sup.* certe). parcite vero h.

mae suae, si deis atque hominibus umquam ullis pepercit: igno- 33
scite Cethegi adulescentiae, nisi iterum patriae bellum fecit. Nam 34
quid ego de Gabinio Statilio Caepario loquar? quibus si quicquam
umquam pensi fuisset, non ea consilia de re publica habuissent.
5 Postremo, patres conscripti, si mehercules peccato locus esset, 35
facile paterer vos ipsa re conrigi, quoniam verba contemnitis:
set undique circumventi sumus. Catilina cum exercitu faucibus
urguet, alii intra moenia atque in sinu [urbis] sunt hostes, neque
parari neque consuli quicquam occulte potest: quo magis prope-
10 randum est.

Qua re ita censeo: cum nefario consilio sceleratorum civium 36
res publica in maxuma pericula venerit, eique indicio T. Volturci
et legatorum Allobrogum convicti confessique sint, caedem incendia
aliaque se foeda atque crudelia facinora in civis patriamque para-
15 visse, de confessis, sicuti de manufestis rerum capitalium, more
maiorum subplicium sumundum.'

Postquam Cato adsedit, consulares omnes itemque senatus 53

---

1. suae *om.* F, *sup. lin. al. ma.* M. atque hominibus 𝔅P (*ad marg.*) P^4 Bmg^4 (*ex conr.*). aut hom. *relicui.* et hominibus s^1. ac hominibus p. — 2. adulescentiae $PP^1P^2P^3gs^2$. *Plerique libri* nisi iterum iam, *set* iam *om.* 𝔅 (*Forchh.*) $PP^3GBp^1p^3p^5p^6ss^2g^4g^5\mu\gamma$. alterum Epm^2s^1l𝔊, *sup.* T. facit (*sup.* fecit) T. — 3. Statilio gabinio 𝔅p^5p^6g. — 4. pensi unquam P^4 p^3l. pensi quicquam umquam r. unquam quicquam g^5. unquam *eras.* m, *om.* $m^2gg^1g^2g^3s^1\mu$, *ad marg.* g^4. quicquam *om.* σ. — 5. mehercules P (*m.* I) Emm^1m^2s𝔊. simile hercule (*conr.* si me hercule) P^1. mehercle P^3 $P^4p^3g^6l$𝔐ℜ. meercule pgg^1. mehercule *relic.* si me hercule p. c. peccato M^1. — 6. quoniam omnia verba P^2. verba (*sup.* mea) Tg^5. verba mea cont. $p^5g^4h\gamma$. contempnitis $PP^1P^3P^4MM^1GBpp^3p^6mm^1m^2g^2g^6ss^1s^2l\sigma\mu$. contenpnitis P^2g. negligitis 𝔊. — 7. urguet $M^1p^1g^7$ (*ma.* I), urget *omnes relic.* faucibus (*conr.* faucis) *Comm. Grut.* in faucibus p^5g^4(*m.* I)μ𝔊. catilina urget cum exercitu in faucibus p^6. in faucibus italiae urget p^1 $p^5g^6\gamma$. faucibus italiae urget g^5. faucibus italiae cum exercitu urget g^4. urget italiae g^1. italiae *sup. lin.* T, *ad marg.* s^2. in faucibus Etruriae agit *Linker Emend. zu Sall. p.* 18. urget, alii in sinu sunt hostes *Hertz Philol.* XII 2 *p.* 378. — 8. urbis *om.* 𝔅, *set* in sinu urbis *omnes libri.* in senatu *Linker l. c.* hostes *sup. lin. m. Vid. Conm. p.* 69. — 9. quicquam *sup. lin.* G. potest occulte $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2Gpp^1p^6mm^1m^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1rl\sigma\mu$𝔊. quanto (*sup.* quo) T. — 11. ego ita censeo 𝔅$PP^3Bp^5g^5r$. ita censeo ego $P^1P^2MM^2G$ $TEFpp^1p^3p^6mm^1m^2g^1g^3g^6ss^1hl\mu\gamma$𝔐ℜ𝔊. censeo ita ego M^1. ego *om.* gg^2g^7, *del.* g^4, *uncis circumdedit Linker. Selling. em. p.* 32. nefario sceleratorum consilio civium M^1. — 12. maxuma M^1. summa 𝔅. T. *om.* EM^2gg^1, *sup. lin.* Tm. Volturci B. vulturcia 𝔅P. — 13. legatorumque T. — 14. sese foeda p. se *sup. lin.* s, *om.* $Ep^1p^3p^5mm^1m^2g^1g^2g^3g^4g^5g^6s^1s^2hrl\gamma$𝔊. civis PP^1P^2 (*conr.* es) M^2. in cives paravisse et patriam M^1. — 15. sicut $P^1M^1Bg^1r$. — 16. more malorum E. sumendum *optumi libri; in quibus* sumundum *scriptum sit, parum conperior.*

17. Postea Cato m. adsedit PP^3Bp^3l. senati *Link.*

magna pars sententiam eius laudant, virtutem animi ad caelum ferunt: alii alios increpantes timidos vocant, Cato clarus atque magnus habetur: senati decretum fit sicut ille censuerat.

2 Set mihi multa legenti, multa audienti, quae populus Romanus domi militiaeque, mari atque terra praeclara facinora fecit, 5 forte lubuit adtendere, quae res maxume tanta negotia sustinuisset.
3 Sciebam saepenumero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse, cognoveram parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus, ad hoc saepe fortunae violentiam toleravisse, facundia
4 Graecos gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi multa 10 agitanti constabat paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse, eoque factum uti divitias paupertas, multitudinem pau-
5 citas superaret. Set postquam luxu atque desidia civitas conrupta est, rursus res publica magnitudine sua inperatorum atque magistratuum vitia sustentabat, ac, sicuti effeta *aetate* parentum, multis 15

3. Char. p. 143: *senati Sallustius* 'senati decretum fit'. Prisc. VI p. 258: *senati pro senatus Sallustius in Catilinario:* senati decretum fit, sicut ille censuerat.

4. August. de civ. Dei V 12: *sicut idem historicus dicit* multa sibi legenti et audienti, *quae po. Ro. domi militiaeque mari atque terra praeclara facinora fecerit, se [an forte?] libuisse attendere,* quae res maxime tanta negotia sustinuisset, *quoniam sciebat* saepenumero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse *Ro. cognoverat* parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus, *sibique* multa agitanti *constare dixit,* paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse eoque factum ut divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed postquam luxu atque desidia, *inquit,* civitas corrupta est, rursus res publica magnitudine sua imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat.

7. Arus. p. 218: *contendo tecum. Sal. Cat.:* cum magnis legionibus hostium contendisse.

---

2. magnus atque clarus $P^4Tp^3p^6g^2s^1hl\sigma$. magnus et clarus m^1. magnus atque praeclarus g^1. claros (*sup.* v) M. — 3. senati P (*set* i *del.*) P^1 (*conr.* us) P^4Em (*m.* I *ut vid.*) g^4 *(in quo ad marginem homo doctus monuit, omnes Sallusti libros hic mendosos esse, Prisciani auctoritate* senati *scribendum)* g^6. sénatus *relic.* senatu p. decreto TF (*m.* II) $sg^6\sigma$. sicuti ille $M^2p^6mm^2g$ $s^1\mathfrak{M}$. uti ille $\mathfrak{G}$. consulerat P. consuluerat s^1. — 4. multa mihi P^3B. multaque aud. $P^4s^2g^4g^5g^7$ *(rec. ma.)* $\mu\gamma$. et multa g^6l. r. p. mm^1 *(in ras.)* $ps^1\sigma$. — 6 adtendere $P^1P^2P^3\mu$. maximae P. maximae $\mathfrak{M}$. — 7. parva manu *sup. lin.* F. — 9. regebus (*conr.* —gibus) P. regionibus g^4. — 10. At mihi $Bp^5s^1g^4g^7l$. — 11. virtutem egregiam M^1. — 12. ut $Gp^1p^3r\mu$. — 13. superasset TEM^2p^6 (*ma.* I) $g^3\mathfrak{M}\mathfrak{G}$. superavisset g^1. superaret (*sup.* asset) m^2. — 15. sicuti $P^1P^2P^3MM^1M^2GBp^1p^3p^5p^6mm^1m^2g^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1$ $s^2\sigma\mu\mathfrak{M}\mathfrak{G}$. veluti (*sup.* vel sicuti) P^4. *Plerique libri:* effeta parentum. *Selling. lect. p.* 15. effeta $\overline{ca}$ parentum ($\overline{ca}$ *in ras.*) $\mathfrak{M}$. effeta parentum (*sup.* virtute) g. sicut effeta esset parentum h. effeta R. p. parentum σ. parente $l\gamma$ *(quod coni. adsecutus erat Badius).* effeta parente in *Müller.* effeta parientium *Orell.* effeta aetate parentum *coniectura mea.*

tempestatibus haut sane quisquam Romae virtute magnus fuit.
Set memoria mea ingenti virtute, divorsis moribus fuere viri duo, 6
M. Cato et G. Caesar. Quos quoniam res obtulerat, silentio praeterire non fuit consilium, quin utriusque naturam et mores,
5 quantum ingenio possem, aperirem.

Igitur eis genus aetas eloquentia prope aequalia fuere, magni- 54
tudo animi par, item gloria, set alia alii. Caesar benificiis ac mu- 2
nificentia magnus habebatur, integritate vitae Cato. Ille mansuetudine et misericordia clarus factus, huic severitas dignitatem addiderat.
10 Caesar dando sublevando ignoscendo, Cato nihil largiundo gloriam 3
adeptus est. In altero miseris perfugium erat, in altero malis pernities: illius facilitas, huius constantia laudabatur. Postremo 4
Caesar in animum induxerat laborare vigilare, negotiis amicorum intentus sua neglegere, nihil denegare quod dono dignum esset:
15 sibi magnum inperium, exercitum, bellum novom exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiae, decoris, set 5
maxume severitatis erat: non divitiis cum divite neque factione cum factioso, set cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum

2. Aug. de civ. D. V 12: *Laudat idem Salustius — M. Catonem et G. Caesarem, dicens quam diu illa respublica non habuit (habuerit?)* quemquam virtute magnum, sed sua memoria fuisse *illos duos* ingenti virtute, diversis moribus.

8. Capitol. Max. et Balb. c. 8: *Denique nonnulli quemadmodum Catonem et Caesarem Sallustius comparat, ita hos quoque comparandos putant, ut alterum severum clementem alterum, bonum illum istum constantem, illum nihil largientem hunc affluentem copiis omnibus dicerent.*

15. Aug. l. c.: *In laudibus autem Caesaris posuit, quod* sibi magnum imperium, exercitum, bellum novum exoptabat, ubi virtus enitescere posset.

---

2. duo viri Gp^{1}m^{1}g^{6}σγ. — 3. G. cesar et m. cato P^{3}p^5. — 5. ingenium *m.* I Mg^5. possum PMM^{1}g^{2}sl.

6. iis PP^1 (*conr.* his) B (*sup.* h). aeṣtas P. eloquentiaẹ P^1. prope *om.* m. — 7. beneficis P^1. ac munif. PP^{3}MM^{1}M^{2}GBTEFpp^{3}p^{5}mm^{1}gg^{1}g^{2}g^{3}g^{6}g^{7}ss^{2}lσμγ𝔐. et mun. g^4. atque mun. *relic.* — 9. huhic P. — 10. *Omnes libri* largiendo. — 11. miseri||s M^1. refugium pp^{5}p^{6}σμ. profugium p^{3}lg^{5}g^{6}g^{7}rγ. erat *sup. lin.* Fg^2, *del.* g^4, *om.* pp^{6}g^{5}σ. — 12. facultas M (*conr.* facilitas) M^2. — 14. neglegere PGp^{6}g^{3}𝔐. quod bono P^1 (*conr.* dono) EM^{2}mm^1 (*sup.* vel dono) g^{6}𝔖. quo dono p^1. quod dignum esset dono T *ex conr. et sup.* bono. quod bonum dignumque esset m^2. quod dignum donum esset M. — 15. bellum novum PP^{1}P^{2}P^{3}MM^{1}M^2 (belli) GBTEFpp^{1}p^{3}mm^{1}m^{2}gg^{1}g^{3}g^{4}g^{5}g^{6}ss^{1}s^{2}lhrσμγ𝔐𝔖. novum bellum *relic.* exobtabat P^{3}g^5. — 16. Cathoni P. Catonis (*sup.* Catoni) T. — 17. maxumae severitatis P. *Peiores libri passim* de *addunt.*

innocente abstinentia certabat: esse quam videri bonus malebat: ita, quo minus petebat gloriam, eo magis illa sequebatur.

55 Postquam, ut dixi, senatus in Catonis sententiam discessit, consul, optumum factu ratus noctem quae instabat antecapere ne quid eo spatio novaretur, tresviros quae ad subplicium postulabat 5 2 parare iubet: ipse praesidiis dispositiis Lentulum in carcerem de- 3 ducit: idem fit ceteris per praetores. Est in carcere locus, quod Tullianum adpellatur, ubi paululum descenderis ad laevam, circiter 4 duodecim pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes atque insuper camera lapideis fornicibus iuncta, set incultu tene- 10 5 bris odore foeda atque terribilis eius facies est. In eum locum

2. Aug. de civ. D. V 12: *Melius laudatus est Cato. De illo quippe ait:* quo minus petebat gloriam, eo magis illum sequebatur.

7. Charis. p. 76: *quamvis quidam velint neutro genere Sallustium dixisse:* est in carcere locus quod Tullianum appellatur, *sed frustra; 'quod' enim a Sallustio absolute Tulliano coniunctum est.* Serv. ad Verg. Aen. I 159: *medium illud pronomen proprii nominis genus sequitur, ut Sallustius:* est in carcere locus quod Tullianum appellatur. *Ecce proprio coniunxit, non appellativo. Tullianum enim proprium est, carcer appellativum.* Id. ad XII 897.

9. Arus. p. 234: *humi nascuntur. — Sal. Cat.* humi depressus.

---

1. bonos (*sup.* u) P. — 2. gloriam petebat $P^4GFp^5lg^4$ (*m.* II). eo magis illum sequebatur Ehr. illum *om.* g^1. eo magis illum assequebatur P (*m.* I ads.) P^1 (ads. *set conr.* illam) P^4GF (*fortasse ex conr.*) pm (ads.) m^1m^2 g^3s (ads.) 𝔐𝔖 *Nazar. teste Grutero.* eo illum magis ass. p^1. eo magis illam assequebatur P^2 (ads.) P^3 (et magis) $MM^2BTp^3p^5$ (et magis) $gg^2g^4g^5$ $g^7s^1l\sigma\mu\gamma$. illam *ad marg.* s^2. eo magis eam assequebatur g^6. quo minus petebat gloria magis assequebatur h. ita quo minus gloriam petebat eo magis illam assequebatur *ad marg. al ma.* M^1. illa *Paris.* d *apud Burnouf, id quod ego iam antea conieceram scribendum esse. Vid. Conm. p.* 113.

3. in sententiam Catonis $MM^1M^2TEFp^1p^6mm^2g^1g^2h\sigma\gamma$𝔐𝔖. — 4. optumum PP^2 (*ex conr.*) P^4m^1. facturus (*conr.* factu ratus) P. optimum factum p^3g^4. antecapere ||||||||||| ne P. — 5. quae ad supplicium postulabat P (postolabat) P^1 (postulabant) $P^2P^4MM^1EFpp^1p^3p^5gg^1g^5$ (postulabant) $g^7slr\mu\gamma$𝔖, ad supplicium quae p^6. q. ad supplicia m^2. triumviros |—| quae ad suppl. g^4. quos ad suppl. *ex conr.* s^2. triumviros supplicium parare h. triumviros ad supplicium post. *Comm. m.* II *teste Grutero.* triumviros qui supplicium g^6. ad *eras.* Bmm^1g^2. ad *sup. lin.* TM^2 (*set in hoc* quod *est*). *Libri plerique* III viros. — 6. preparare p. ad carcerem (*conr.* in) P. ducit 𝔖 *Comm. testante Grutero.* — 7. ceteris fit M^1g^1. qui MM^1Fpm^1 (*ma.* I). — 8. Tullianus MM^1. apellatur P. descenderis $g^4\sigma$ *Comm. Grutero teste; relicui* ascenderis, *set in* F *aliquid erasum videtur;* escenderis *Palmer.* ad laevam ascenderis $p\mu$. — 9. duodecim circiter T. circiter *om.* MM^1p, *sup. lin.* 𝔐. — 10. iuncta *perspicue scriptum* $P^3MM^2mlg^4g^5$𝔐; *in relicuis vix discerni potest, utrum* vincta *an* iuncta *habeant.* incultu Pmm^2 (*conr.* —a) g^3s𝔖. *Naz. ac Comm., si Grutero fides;* inculta *relicui.* — 11. odere P. opere (*conr.* odore) P^1. eius species E. lo||||cum P.

postquam demissus est Lentulus, [vindices rerum capitalium] quibus praeceptum erat laqueo gulam fregere. Ita ille patricius ex 6
gente clarissuma Corneliorum, qui consulare inperium Romae habuerat, dignum moribus factisque suis exitium vitae invenit. De
5 Cethego Statilio Gabinio Caepario eodem modo subplicium sumptum est.

Dum ea Romae geruntur, Catilina ex omni copia, quam et 56
ipse adduxerat et Manlius habuerat, duas legiones instituit, cohortis pro numero militum conplet: deinde ut quisque voluntarius aut 2
10 ex sociis in castra venerat aequaliter distribuerat, ac brevi spatio legiones numero hominum expleverat, cum initio non amplius duobus milibus habuisset. Set ex omni copia circiter pars quarta 3
erat militaribus armis instructa, ceteri ut quemque casus armaverat sparos aut lanceas, alii praeacutas sudis portabant. Set post- 4
15 quam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter

4. August. Ep. XLIII: *dignum moribus factisque suis exitum maculati repererunt.*
10. Non. p. 340: *Dativus pro accusativo.* — — *Sallustius Catilinae bello:* brevi spatio legiones numero hominum expleverat, cum initio non amplius duobus milibus habuisset.
11. Arus. p. 211: *Amplius illa re.* — *Sal. Catil.:* amplius duobus millibus.
12. Non. p. 381: *Lanceae tela sunt non bellica. Sallustius in Catilinae bello:* sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa; ceteri ut quemque casus armaverat, sparos aut lanceas, alii praeacutas sudes portabant. Serv. ad Verg. Aen. XI 682: *sparus est rusticum telum in modum pedi recurvum. Sallustius:* sparos et lanceas alii praeacutas sudes portare.

---

1. dimissus P (*conr.* de) P^3P^4B (*sup.* e) $M^2Ep^5p^6m^1m^2g^1g^3g^6g^7sl\sigma$𝔖. missus g (*m.* I). *Verba* vindices rerum capitalium *delevit Cortius (Conm. p. 71); tenent plerique libri, set* indices P^3P^4 (*sup.* vel demonstratores) $BETFp^3slg^7$ *(ex conr.)* $h\mu$. indicem r. iudices $pp^5\sigma$. Lentulus dices *m.* I, *conr.* Lentulus et per indices *Naz. secund. Grut.* Lentulus et indices Pmm^2. ei indices (*sup.* demonstratores) P^1 [ei vindices *Grut. coni.*]. Lentulus per indices $MM^1M^2Gm^1g^1g^2g^3$. per iudices 𝔐. per vindices s^1𝔖. capitalium rerum $Gp^3g^4g^6hr$. capitolium m. — 2. praeceptum *om.* B. — 3. gente clariss. $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2l\sigma\mu$𝔐𝔖. *relicui* clarissima gente. cornelium (*conr.* orum) P. habuerat Romae M^1 habuerat (*sup.* n) M. — 4. exitum Ep^5g^4 *(ex conr.)* $g^5g^6g^7$. — 5. gabinio cepario *ad marg.* M.

7. Cum ea $M^1M^2TFg^1\sigma$. ū ea M. Dum hec $p^1mm^2\gamma$. dum rome hec p^3. Dum romae (*sup.* haec) P^3B. quam ipse $MM^1M^2EFp^5p^6mm^1m^2g^1g^2g^3g^5g^7hr\sigma\gamma$𝔐𝔖. et *sup. lin.* T. — 9. pro numero *ad marg. al. ma.* M. conplet m^1. complet militum M^2 *(set conr.)* m. ut quisque *plerique libri, pauci* uti. — 10. uenit MF. — 11. duobus non amplius P^4. — 13. ceteros P^4. ut quemque $PP^3P^4MM^1M^2BTEFpp^3p^6mm^1m^2gg^1g^4g^5g^6g^7ss^1s^2hr\sigma\mu\gamma$𝔐. uti quemque *al.*, ut quem casus P^2Gg^3𝔖. sicuti quemque g^2.

facere, modo ad urbem modo in Galliam vorsus castra movere, hostibus occasionem pugnandi non dare: sperabat prope diem magnas copias sese habiturum, si Romae socii incepta patravissent.
5 Interea servitia repudiabat, cuius initio ad eum magnae copiae concurrebant, opibus coniurationis fretus, simul alienum suis rationibus existumans, videri caussam civium cum servis fugitivis con- 5
57 municavisse. Set postquam in castra nuntius pervenit Romae coniurationem patefactam, de Lentulo et Cethego ceterisque quos supra memoravi subplicium sumptum, plerique, quos ad bellum spes rapinarum aut novarum rerum studium inlexerat, dilabuntur, relicuos 10 Catilina per montis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit eo consilio, uti per tramites occulte perfugeret in
2 Galliam [Transalpinam]. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno praesidebat, ex difficultate rerum eadem illa
3 existumans, quae supra diximus, Catilinam agitare. Igitur ubi 15 iter eius ex perfugis cognovit, castra propere movit ac sub ipsis

1. Prisc. sup. 12 vers. Aen. p. 1283: *versus — adverbium esse invenitur — Sallustius tamen etiam praepositionem ei anteposuit in Cat.* in Galliam versus.

4. Prisc. XVII p. 1099: *Sallustius in Catilinario:* interea servitia repudiabat, cuius initio ad eum magnae copiae concurrebant. '*Cuius*' *enim singulare ad rem retulit, i. e. cuius rei, servitiorum.*

---

1. in *om.* $PP^1P^2P^3P^4M^1M^2GBTpp^1p^3p^5p^6m^1gg^5g^7lh\gamma$𝔖, *eras.* m. modo uersus Galliam $g^2\mu$. modo urbem modo Galliam versus g^6. modo Galliam modo ad urbem versus σ. modo ad Galliam versus MFg^1r (gallias). ad *sup.* g^4. modo ad in galliam versus E. movere scilicet ut fatigarent Antonium cum suis P^3B. — 2. sperans MM^1M^2T (*sup.* sperabat) $Fp^6g^1g^2h\sigma$𝔖. *Selling. em. p.* 35. sperabat (*sup.* ans) m^2. — 4. interrea M. quorum F (*set in ras. ut videtur*) pp^3g^1l. cuius (*sup.* quorum) m^1. cuius rei $p^5p^6s^1s^2g^6g^7r$. magnae ad eum copiae $M^1\sigma$. magnae copiae ad eum $p^5\gamma$. — 5. simul *om.* Emg^3𝔖 *Naz. et Comm. teste Grutero, ad marg.* m^2, *sup. lin.* 𝔐. — 6. existumans M^1. videri *sup. lin.* P. — 7. comminicase (*sup.* vis) P^4. communicasse $pm^1m^2g^2g^6l\gamma\sigma$.

in crastinum, *conr.* in castra P^1. venit (*sup.* per) P^1. coniurationem Romae G. — 8. de ‖ lentulo P. et *om.* $MFp^3p^5g^7s^1\sigma$. et ceterisque P^3. de lentulo cetego ceteris g. et ceteris p^6g^1. ceterisque *om.* σ. — 10. rapinarum spes P^2. — 11. at M. inlexerat P^1. delabuntur (*conr.* di—) Pg^3. dilabantur P^3G (*conr.*) m^1. — 11. pistorionsem P. pistoriosem P^1P^2. pistoriosen P^3B. — 12. abduxit P^3𝔐. adducit $P^4pp^1p^3p^5gg^1g^5g^6g^7s^2r\mu$ (*m.* I) γ. adduxit g^4. perfugeret B. perfugerat g^7. perfugerent $P^4MM^1M^2GFpss^1h\gamma$𝔐. profugerent l. — 13. in galliam transalpinam perfugeret s^2. fugeret r. *Ceterum* Transalpinam *omnes libri tenent.* Q. *del.* P^2𝔐, *om.* M^2. atque metellus $P^3mm^1m^2$ (*sup.* quintus) gs^2h. ad metellus g^1. — 14. residebat P^1 (*sup.* prae) h. — 14. existumans PP^1P^2 (*sup.* i) P^3M^1. — 16. profugis p^5lg^4(*m.* I)$g^5g^6\mu\gamma$. prope removet (*sup.* i) P^1. movit $PP^3M^1GBpp^1p^3p^5m^1gg^2g^3g^4g^5g^6g^7sl\sigma\mu\gamma$𝔐𝔖. movet *relicui.* movet (*sup.* it) m^2.

radicibus montium consedit, qua illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius procul aberat, utpote qui magno 4 exercitu locis aequioribus expeditus *inpeditos* in fuga sequeretur. Set Catilina postquam videt montibus atque copiis hostium sese 5
5 clausum, in urbe res advorsas, neque fugae neque praesidi ullam spem, optumum factu ratus in tali re fortunam belli temptare statuit cum Antonio quam primum confligere. Itaque contione advocata huiuscemodi orationem habuit:

'Conpertum ego habeo, milites, verba virtutem non addere, 58
10 neque ex ignavo strenuum neque fortem ex timido exercitum oratione inperatoris fieri. Quanta cuiusque animo audacia natura aut 2 moribus inest, tanta in bello patere solet: quem neque gloria neque pericula excitant, nequiquam hortere: timor animi auribus obficit. Set ego vos quo pauca monerem advocavi, simul uti caus- 3
15 sam mei consili aperirem.

Scitis equidem, milites, socordia atque ignavia Lentuli quantam 4

2. Prisc. XVIII p. 1197: *Attici παρεσκευάζοντο ὡς ποιήσοντες τόδε* et *ποιῆσαι τόδε*. *Similiter nostri. Sallust. in Catilin.* neque tamen Antonius procul aberat, utpote qui magno exercitu locis aequioribus expeditos in fuga sequeretur.

---

1. ubi illi T. quia illi p. discessus Eg^3h𝔖. discensus M^2𝔐. — 3. expeditos $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2$GBTEFp (in fuga expeditos) $p^1p^3p^5p^6mm^1gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lhr\sigma\gamma$𝔐𝔖. expedito μ. *rel.* expeditus. in fugam $M^2p^5p^6m^1gg^1g^2g^4g^7sr\gamma$. *Cur* expeditus inpeditos *scribundum censeam vid. Conm. p.* 19. verteretur (*conr.* sequeretur) P^1. prosequeretur g^7. set *sup. lin.* P^1. — 4. videt montibus *sup. lin.* P. videt *Comm. omittere Grut. adnotavit.* esse se clausum (*conr.* sese) P^1. se esse clausum g^6. se clausum (*sup.* esse) T. se clausum $m^1g^2\mu$𝔖. clausum sese g^3. sese circumventum in urbe g^7. — 6. optumum PP^2 *(ex conr.)* M^1. factum p^3g^4(*m.* I)g^7𝔖. — 7. affligere (*sup.* confl.) E. conflictare p^1 *(ex conr.)* g^5. contione $PP^1P^2P^4MM^1M^2$GB$p^1p^3p^5g^3g^4$sl𝔐𝔖. constione E. ̄cctione g^3. condicione μ. concione *rel.*

9. Conpertum P (*conr.* comp.) $P^1P^2g^7$. ergo E. ego *om.* $P^4M^1p^6g^1g^6$r, *del.* g^4, *sup. lin.* G. habeo ego p^3. o milites P^3Bpp^3 *(po. ma.)* hrσ. verbo P^3B *(set* o *in ras.)* F. verba virtutem, *sup.* viris GTm. verba viris virtutem $m^1g^1g^3$lσ. virtutem viris non p^5p^6 (*ab rec. ma.)* $g^5g^6\gamma$. viris *del.* g^4. — 10. exercitum *om.* P^4. — 11. quanta cuique animo MM^1M^2TEFp^3m$g^7\sigma$𝔐. quanta cui animo g^3. quanta cumque animo g^2. quanta cuiuscumque an. p^5g^1. cuiusque audacia animo m^1. — 13. nequiquam 𝔅P *(ex conr.)* $P^3MM^1M^2Gg^3ss^2\mu$𝔐. nequicquam *rel.* hortere (*sup.* ris) M^2p^6. horteris p^1. hortare P^2 (*ex* hortere *conr.*) $pp^3p^5g^3s^2\mu$ (*dub. de* r). hortaris m^1 (*sup.* vel hortere) g^1. ortari g^7. — 14. obficit 𝔖. admonerem Emm^2h𝔐𝔖. *Comm. teste Grut.* monerem, *sup.* ad m^1. praemonerem *ab ma. secunda Nazar. habere adfirmat Grut.* moverem p. — 15. aperire E. — 16. scitis quidem P^3. milites, *sup.* o B. o milites s^2hr. quantum P.

ipsi nobisque cladem adtulerit, quoque modo, dum ex urbe prae-
5 sidia obperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc vero quo
6 [in] loco res nostrae sint, iuxta mecum omnes intellegitis. Exer-
citus hostium duo, unus ab urbe, alter a Gallia obstant: diutius in
his locis esse, si maxume animus ferat, frumenti atque aliarum 5
7 rerum egestas prohibet: quocumque ire placet, ferro iter aperiun-
8 dum est. Qua propter vos moneo, uti forti atque parato animo
sitis et cum proelium inibitis memineritis vos divitias decus gloriam,
9 praeterea libertatem atque patriam in dextris vostris portare. Si
vincimus, omnia nobis tuta erunt, conmeatus abunde, municipia 10
atque coloniae patebunt: sin metu cesserimus, eadem illa advorsa
10 fient: neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non
11 texerint. Praeterea, milites, non eadem nobis et illis necessitudo
inpendet: nos pro patria pro libertate pro vita certamus, illis su-
pervacaneum est pugnare pro potentia paucorum. 15

12 Quo audacius adgredimini, memores pristinae virtutis. Licuit
13 vobis cum summa turpitudine in exilio aetatem agere, potuistis
14 nonnulli Romae amissis bonis alienas opes expectare: quia illa

---

1. ipsis cladem nobisque G. sibi nobisque m^1g^7. illi nobisque g^6. que *om.* σ. vobisꝗ 𝔖. attulerit *plerique libri.* adtulerit $P^2p^3mm^1gg^1r$. atulerit P. attulerit (*sup.* rint) g^3. attulerint g^5. attulerat p^5. attulit p^6. intulerit g^7. quo modo P^4 (*sup.* que) s^1r. modo quoque h. — 2. operior $P^4M^1p^1p^3p^5gg^1g^2g^3s^1l\mu$. nequiveram (*conr.* —im) P. — 3. quo in loco $P^1P^2MM^1M^2GTEFpp^5p^6mm^1m^2g^2g^3g^7$𝔐𝔖. in quo loco p^1. quo illoco g^1. in *om. rel.* omnis 𝔅. intellegitis 𝔅$P^1M^1Tg^3$𝔐. — 5. in hoc loco 𝔖. in his | locis (esse *ad marg.*) M. in his esse locis M^1l. esse in his locis 𝔖. esse *om.* F, *sup. lin.* g^7. atque *om.* E. — 6. aegestas P. quocumque 𝔅P. apperiundum P. aperiundum $P^3M^1M^2Gsg^4$𝔐. — 7. est *om.* mm^1, *a po. ma.* p^6. est aperiendum g^1. ut forti $P^2\gamma$. — 8. praelium 𝔅Pp^5g^1. inhibitis Pp^5g^1. in||||tis r. — 9. dextris 𝔅$PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2Gpp^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2\sigma\mu\gamma$𝔐𝔖. dexteris *relicui.* — 10. commeantus P (*conr.* —atus). conmeatus P^2. comeatus $M^2r\gamma$. municipiae mm^2 (*sup.* a). — 11. si metu *quod sciam omnes libri.* sin *Link. Kritz.* — 12. fiunt F. tegit 𝔅P^4. quem non texerint arma T. — 13. texerunt pghσ. — 14. inpendet P^1s𝔖. impendit 𝔅 *(ma.* I *ut visum Forchhammero)* M^2. pro patria libertate pro vita MFg. pro vita *om.* p. — 15. supervacuaneum Pm^1 *(sup. scr.)*. supervacuum Gl. illis — pro potentia *om.* σ. pugnare pro potentia paucorum 𝔅$P^1P^2M^2p^1mm^1m^2gg^1g^3g^7h\sigma$𝔐𝔖. pugnare pro paucorum potentia P^4. pro potentia paucorum pugnare *rel.* potentia *sup. lin. al. ma.* M^1. — 16. adgrediamini P (*conr.* aggr—) P^1BTEm^1sr𝔖. aggrediamini $MM^1M^2Fpp^5mm^2gg^1g^2g^3g^5g^6s^1\mu\gamma$𝔐. agrediamini p^3g^7. egrediamini g^4. aggredimini (*sup.* a) G. *relicui* aggredimini, *et* adgr. *quidem* 𝔅$P^2P^3Bs^2$. egredimini σ. libuit P^3B. licuit (*sup.* libuit) P^2. — 17. vobis 𝔅$P^3Gg^3g^5s$. nobis *in* vobis *conr.* PM^1m^1. nobis (*sup.* vel vobis) P^2. vobis licuit P^4. nobis *relicui, set in multis parum perspicue scriptum.* vitam agere $MTFm^1g^1g^2g^6g^7s^1$𝔐. vitam in exilio agere M^1. aetatem in exilio agere M^1. — 18. expectare 𝔅$PP^3P^4Gpp^1p^3p^5p^6g^3lr\mu\gamma$.

foeda atque intoleranda viris videbantur, haec sequi decrevistis. Si haec relinquere voltis, audacia opus est: nemo nisi victor pace bellum mutavit. Nam in fuga salutem sperare, cum arma, quibus corpus tegitur, ab hostibus averteris, ea vero dementia est. Semper in proelio eis maxumum est periculum qui maxume timent, audacia pro muro habetur.

Cum vos considero, milites, et cum facta vostra aestumo, magna me spes victoriae tenet. Animus aetas virtus vostra me hortantur, praeterea necessitudo, quae etiam timidos fortis facit. Nam multitudo hostium ne circumvenire queat, prohibent angustiae loci. Quod si virtuti vostrae fortuna inviderit, cavete, inulti animam amittatis, neu capti potius sicuti pecora trucidemini, quam virorum more pugnantes cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.'

Haec ubi dixit, paululum conmoratus signa canere iubet atque instructos ordines in locum aecum deducit. Dein remotis omnium equis, quo militibus exaequato periculo animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco atque copiis instruit. Nam,

6. Non. p. 165: *audacia consuetudine temeritas dicitur. Sallustius Catilinae bello:* audacia pro muro habetur. *Cfr. eund.* p. 292 *et* p. 300.

9. Non. p. 241: *necessitudo est affinitas. Sallustius in Iugurthae bello: etiam antea Iugurthae filia Boccho nupserat; verum ea necessitudo* ***** quae etiam timidos fortis facit.

---

1. foeda illa P^4. — 2. voltis $\mathfrak{B}PP^3\sigma$. — 3. sperare salutem P^3 *(set conr.)* GBg^6. quibus $\mathfrak{B}PP^1P^2P^4MM^2BTEFp^5mm^1m^2s^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6lhr\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. quis *rel.* — 4. ea vera dem. $Emm^2g^2g^3$ *(ex conr.)* $\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. vero *sup. lin.* g^4. — 5. in proelio *om.* mm^2 *Naz. testante Grutero, sup. lin.* $\mathfrak{M}$. is $\mathfrak{B}$. illis g^4. *set pron. om.* M (*sup. al. ma.* his) M^1 (*sup. al. ma.* illis) $BFGp^3g^1g^2ss^1lr\mu$. his *post* max. *po. ma.* P^3. maxumum P (*m.* I) P^1 (*m.* I) P^3. est maximum $M^2TEp^6mm^1h\mathfrak{S}\mathfrak{M}$. est periculum maximum m^2. his in praelio maximum est g^3. maximum periculum est his γ. esse *ex conr.* P. periculum est $P^4p^5s^1$. maxume P^3M^1. timet s^1l. — 7. vestri MM^1. aestumo $\mathfrak{B}PP^3$. extimo $p^1p^3p^6s^2g^5$. existimo $p^5g^4g^6g^7r\sigma\gamma$. — 8. tenet victoriae G *(set conr.)*. nostra P^3. — 9. quae — multitudo *ad marg.* P^1. fortis P. — 10. circumveniri m. — 11. virtute $\mathfrak{B}$ (*conr.* —i) Pg^3. nostrae m. *Plerique libri* cavete inulti, *ut in Naz. ac Comm. esse testatur Grut.* ne *sup. lin.* $P^1P^4m^2$. cavete ne inulti $\mathfrak{B}MM^1M^2TFpp^1p^3p^5p^6g^1g^2g^4g^6slhr\mu\gamma\mathfrak{M}$. inviderit ne inulti (*sup.* cavete) m^1. inulti animam ne amittatis s^2. inulti ne animam g^4.

15. paulolum P (*sup.* u) EM^2. palulum $\mathfrak{M}$. paulatim γ. conmoratus P^4. moratus m^1. — 16. in equum locum $G\gamma$. dehinc P^2m (*ma.* I, *ut videtur).* deinde $p^3m^1g^2g^4g^5g^6g^7s^1s^2l\gamma$. — 17. omnibus equis MM^1TFr. amplius *an* amplior *exhibeat* P^1, *incertum.* amplius p. amplior animus T. — 18. esset *om.* G. esset et ipse T.

uti planities erat inter sinistros montis et ab dextra rupe aspera,
octo cohortis in fronte constituit, relicuarum signa in subsidio
3 artius conlocat: ab eis centuriones omnis lectos et evocatos, prae-
terea ex gregariis militibus optumum quemque armatum in pri-
mam aciem subducit. G. Manlium in dextra, Faesulanum quendam 5
in sinistra parte curare iubet: ipse cum libertis et calonibus pro-
pter aquilam adsistit, quam bello Cimbrico G. Marius in exercitu
habuisse dicebatur.

4 At ex altera parte G. Antonius, pedibus aeger, quod proelio
5 adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille co- 10
hortis veteranas, quas tumulti caussa conscripserat, in fronte, post
eas ceterum exercitum in subsidiis locat: ipse equo circumiens
unumquemque nominans adpellat hortatur rogat, ut meminerint

3. Serv. ad Verg. Aen. II 157: *plerumque enim evocati dicuntur et non sunt milites, sed pro milite. Unde Sallustius: neu quis miles neve pro milite. Idem:* ab his omnes evocatos et (*al.* in) centuriones.

4. Agroet. de orthogr. p. 2270: *Subducimus et quae retro subtrahimus et quae in promtu offerimus bello. Sallustius Catilina:* optimum quemque in primam aciem subduxit.

9. Arus. p. 212: *Aeger illo. Idem Bello Catil.:* pedibus aeger.

10. Non. p. 333: *Tumulti — Sallustius in Catilinae bello:* ille cohortis veteranas, quas tumulti causa conscripserat, in frontem, post eas ceterum exercitum in subsidio locat.

13. Prisc. XVIII p. 1178: *Plato πολιτεί. γ. ὅτι εἷς ἕκαστος ἓν μὲν ἂν ἐπιτήδευμα καλῶς ἐπιτηδεύει, πολλὰ δ' οὔ. Sallustius in Catilinario:* unumquemque nominans laudare.

---

1. montis P *(ex conr.)* P^1 (*conr.* —es). montes *om.* g *(set sup. al. ma.)* g^1. et *om.* M^2pg. a P^3B (*set post* a *ras.*) $s^2g^5p^1p^5g^6g^7$. addextera P^2. *sup. lin.* g^4, *om.* μ. dextra P^1 *(ex conr.)* $P^3M^1GBs^1s^2g^5$. destra p^3g^7. dextris l. ab *omitti posse censuit Selling. lect. p.* 16 *sq.* rupe aspera *plerique libri* (ruppe P^3), *set in* B *post* rupe *ras.* rupes $pg^3l\mu$. rupes asperas *ex conr.* $p^6g^1g^2$. rupem asperam p^1. ru aspera s^1. aspera rupe g^5. — 2. cohortis PP^1P^2Emg (*m.* I). reliquorum G *(ex conr.)* $BTEpp^1p^5mm^2gg^2g^3g^5sr\mu\gamma$. *pro var. scriptura* m^1. — 3. arcius $Gp^6m^1m^2gg^1s^1\mu\gamma$. arctius g^4s^2l. conlocat P^1. omnis P^1 (*conr.* —es). lectos *sup. lin.* P^1. electos P^4T *(in ras.)* $p^1p^5p^6$ *(ex conr.)* $m^1g^1\sigma\gamma$. lectulos M^2. et *om.* Ts^2. vocatos $Gp^1p^3p^6$ (*m.* I). atque vocatos μ. et omnès electos evocat r. — 4. optumum P $P^1P^2P^3s$. obtimum P^4. — 5. in prima acie *ex conr.* F. dextera P^4MM^2 $pp^5p^6m^1m^2g^6sl\sigma\gamma$𝔊. — 6. calonibus *Putsch. ex Cuiacii cod.* colonibus P P^1 (*conr.* coloniis) *Naz. testante Grutero.* coloniis P^3P^4BG (*ma.* I) p^1p^6 (*ma.* I) gg^1g^2 (*ma.* I) g^7s^2r. — 7. adsistit P (*conr.* adstitit) $P^1P^2P^3mm^2s^2g^1$ (*set ras. int.* d *et* s), *Comm. cont. Grut.* asistit M. astitit $p^5m^1\mu g^7$ (*sup.* d). cymbrico $P^4MM^1p^5g^1s^2\mu$. cimbrio s^1g^7 (*ma.* I). G. *eras.* T, *om.* g^2. — 8. habuisse in exercitu MM^1F. habuisse dicebatur in exercitu g^2. in exercitu *om.* rγ, *ad marg.* μ. — 9. at in Tpσ. ac ex P^3. *praep. om.* P^2. — 10. nequierat *in Naz. scriptum esse ait Grut.* — 11. cohortis *ma.* I, *ut vid.* P^1. tumultus *omnes quos novi, set in* T tumulti *videtur fuisse.* causas P^3. scripserat T. post has T. — 12. circuiens $P^4GTEFM^2mm^1m^2s^1$ $lg^5g^7\sigma$𝔊. circuens g^4. circumveniens g^6. appellabat P^1 (*conr.* lat) P^2.

se contra latrones inermis, pro patria pro liberis, pro aris atque focis suis certare. 6 Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus aut praefectus aut legatus aut praetor cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosque ipsos factaque eorum fortia noverat: 5 ea conmemorando militum animos adcendebat.

60 Set ubi omnibus rebus exploratis Petreius tuba signum dat, cohortis paulatim incedere iubet, idem facit hostium exercitus. 2 Postquam eo ventum est, unde [a] ferentariis proelium conmitti posset, maxumo clamore cum infestis signis concurrunt, pila omit- 10 tunt, gladiis res geritur. 3 Veterani, pristinae virtutis memores, comminus acriter instare, illi haut timidi resistunt: maxuma vi certatur. 4 Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari, laborantibus succurrere, integros pro sauciis accersere, omnia providere, multum ipse pugnare, saepe hostem ferire: strenui militis 15 et boni inperatoris officia simul exequebatur. 5 Petreius ubi videt Catilinam, contra ac ratus erat, magna vi tendere, cohortem praetoriam in medios hostis inducit eosque perturbatos atque alios alibi resistentis interficit: deinde utrimque ex lateribus ceteros

1. Arus. p. 218: *Certo contra te. Sal. Catil.:* contra latrones inermes pro patria certare.

2. Arus. p. 211: *Amplius illam rem. Idem in eodem* amplius annos triginta cum magna gloria fuerat.

8. Non. p. 381: *Ferentari levis armatura, quicquid opus esset auxilio ferrent excursu levi, armis gravibus non inpediti — — Sallustius in Catilinae bello:* postquam eo ventum est, unde a ferentariis praelia conmitti possent *[praelio committim W. praeliam c. posset ante A, mg I. M.]*.

18. *Vid. ad* c. 61.

---

1. conitra P^1 (*ma.* I). inermis M^1. inhermos P. inermφs m. — 2. cer|||re F. amplius *om.* P^4. annis $P^4Gpp^1p^5m^2g^1g^6g^7lr\gamma$. — 3. atque praefectus P^3B. — 4. animos militum F.

5. ubi *ab conrectore in Comm. expunctum esse contestatur Grut. om.* h, *sup. lin.* m^1. rebus *om.* p^1g. rebus *sup. lin.* $\mathfrak{G}$. rebus omnibus F. omnibus locis s^1. rebus *uncis inclusit Link. Selling. em. p.* 35 *sq.* — 6. fecit G. — 7. a *om.* PP^2P^3Bl, *sup. lin.* P^1m^2. afferentariis $Gpp^3\mu$. ab efferentariis p^1. a lr ferentariis g^6. a signiferis ferentariis E. est ferentariis unde praelium mm^2. — 8. possit P (*conr.* set) P^1P^2 (*conr.* set) $l\sigma$. maxumo P^1P^2. insertis F. — 9. res agitur $M^2TEmm^1m^2g^3g^6s^2h\mu\mathfrak{M}\mathfrak{G}$. agitur res MM^1Fg^2. geritur bellum r. — 10. comminus $PP^1MM^2GBpg^3s\gamma$. aut (*conr.* haut) P. maxuma P^1P^2 (*sup.* i) P^3M. maxima virtute (*conr.* vi certatur) P. — 13. succurrebat P^4. succerre^{re} M. arcessere $PMM^1M^2TEFp^3p^5mgg^3g^4\gamma\mathfrak{M}$. accersire P^1g^6h. accessere p^1. arcersere p^6. arcessere (r *sup.*) g^2. arcessire s^2. — 14. pugnare ipse P^3B. — 15. simul *sup. lin.* M^1. exequebatur $P^3P^4Gp^6g^3s$. — 16. magna ut tendere P. magna vi contendere $MM^1M^2Fp^3p^5p^6m^1gg^4$ (*ma.* I) $g^5g^6g^7s^1hr\gamma\mathfrak{M}$. vi intendere s. — 17. hostis P *(ex conr.)* P^1P^2 (*conr.* —es). atque *om.* M^1. alios alii $MM^1\mathfrak{M}$. alios aliis F. alios ibi g^6. interfecit Tp^3 *(conr.)* $p^6mm^1m^2g^1g^7$ *(conr.)* $\mu\gamma$, *idque videtur fuisse in* B *et* g^4.

6 adgreditur. Manlius et Faesulanus in primis pugnantes cadunt.
7 Catilina postquam fusas copias seque cum paucis relictum videt, memor generis atque pristinae suae dignitatis, in confertissumos hostis incurrit ibique pugnans confoditur.

61 Set confecto proelio tum vero cerneres, quanta audacia quanta- 5
2 que animi vis fuisset in exercitu Catilinae. Nam fere quem quisque vivus pugnando locum ceperat, eum amissa anima corpore
3 tegebat. Pauci autem, quos medios cohors praetoria disiecerat, paulo divorsius *alis alibi stantes*, set omnes tamen advorsis volne-
4 ribus conciderant. Catilina vero longe a suis inter hostium cada- 10 vera repertus est, paululum etiam spirans ferociamque animi, quam

5. Flor. II 12, 12: *quam atrociter dimicatum sit, exitus docuit. nemo hostium bello superfuit; quem quis in pugnando ceperat locum, eum amissa anima corpore tegebat. Catilina longe a suis inter hostium cadavera repertus est, pulcherrima morte, si pro patria sic concidisset.*

9. Diom. p. 333: *cuius nominativum veteres non tantum alius dixerunt, sed etiam alis, sicut* et *Sallustius ait:* alis alibi stantes ceciderunt, omnes tamen adversis vulneribus conciderunt. Charis. p. 159: *cuius nominativum veteres non tantum alius dixerunt, sed etiam alis, sicut et Sallustius:* alis alibi stantes, ceciderunt, sed omnes tamen adversis vulneribus conciderunt.

10. Serv. ad Verg. Aen. I 488: *Nimiae enim fortitudinis est inter hostium tela versari: ut Sallustius:* Catilina longe a suis inter hostium cadavera repertus est.

---

1. adgreditur (*conr.* aggr.) P¹P³s. cadunt Catilina postquam p⁵. cadunt at Catilina postquam g². — 2. Catilina ubi fusas r. Postquam Catilina fusas P³p¹lg⁵σγp³. Catilina *sup. lin. aut ad marg. inter* Postquam *et* fusas *exhibent* MBmm²g⁴s²𝔐. copias catilina seque μ. *Supra* videt *scriptum* in P²P⁴Es. paucis catilina esse relictum videt p. videt Catilina P¹p⁶m¹, *om. in relicuis. Vid. Conm. p.* 72. reliqum P (*conr.* relictum). — 3. suae priscae dignitatis MM¹F. suae pristinae dign. Gg⁶r. suae priscae (*conr.* tinae) dignitatis virtutis (*sup.* et) in g². suae virtutis in p⁵. dignitatis suae p⁶. — 4. hostis PP¹.

6. que *om.* Bg⁶r. animi vis PP¹P²MM¹Gpp¹gg¹g³g⁵g⁶s¹lσ. vis animi *alii,* animi fuisset vis M²TEmm¹m²hμ𝔐𝔖. animi *sup. lin.* Fg⁴. animi virtus g⁷. fuisset *om.* s¹. fere *sup. lin.* P¹. — 7. locum *sup. lin.* m. vivus locum pugnando p⁵p⁶l. fere pugnando quem quisque vivus ceperat m. pugnando locum vivus MM²TEFm¹𝔐. locum pugnando vivus P⁴M¹gh. pugnando locum vivus 𝔖μ. locum vivus pugnando γ. pugnando locum ceperat vivus g⁷. vivus *om.* r. caeperat P (*conr.* coeperat). coeperat P¹P⁴ (*sup.* vel acceperat) g³ *(ex conr.)* g⁵. acceperat M¹. anima amissa P³B. — 8. medio P¹. (*conr.* os) g⁵. media l. cohors praetoria medios M². cohors praeteria P. praetoria cohors g. cohors disiecerat praetoria E. — 9. *Verba* alis alibi stantes *nullus liber habet; set in* g⁴ *ras. post* diversius. *Conm. p.* 20. paulo diversi a suis sed s². diversi a suis iacebant sed γ. divorsius iacebant sed p⁵g⁷. paulo occubuerant diversius p⁶. diversius occubuerant h. occubuerant *in Comm. esse testatus est Grut.* volneribus σ. — 10. cadavera hostium Fg⁶s. repertus est inter hostium cadavera P⁴. — 11. paulum M²TEmm¹g²g³g⁶. etiam adhuc spirans P⁴.

5 habuerat vivus, in voltu retinens. Postremo ex omni copia neque
6 in proelio neque in fuga quisquam civis ingenuus captus est: ita
7 cuncti suae hostiumque vitae iuxta pepercerant. Neque tamen exercitus populi Romani laetam aut incruentam victoriam 'adeptus erat': nam strenuissumus quisque aut occiderat in proelio, aut 5
8 graviter volneratus discesserat. Multi autem, qui e castris visundi aut spoliandi gratia processerant, volventes hostilia cadavera amicum alii, pars hospitem aut cognatum reperiebant, fuere item qui
9 inimicos suos cognoscerent. Ita varie per omnem exercitum laetitia maeror, luctus atque gaudia agitabantur. 10

---

1. vivens P^1. vivus habuerat $Gp^5\gamma$. voltu P^1 (*conr.* vultu) σ. — 3. iuxta *om.* $P\sigma$. perpercerant iuxta M^1. — 4. laetam atque incruentam T. adeptus est $Tpgg^5s^1r\gamma$. — 5. strenuissimis (*conr.* —us) P. — 6. volneratus σ. e castris $PP^1P^2P^3P^4GBg^1g^4g^7s^2l\sigma$. ex castris $p^1p^5p^6gg^2g^5g^6$. de castris *relic. praep. om.* m^2. qui ad ea castra visendi m. — 8. pars *om.* P^3B. repperiebant $P^2P^4MM^2GTFs\mu$𝔖. — 9. recognoscerent P^1 *(ex conr.)* Bm^2g^2. — 10. meror PP^1MM^1Gs. gaudium $P^4p^1g^4$ *(ex conr.)* σ.

GAI SALLVSTI CRISPI

LIBER

DE BELLO IVGVRTHINO.

---

1 Falso queritur de natura sua genus humanum, quod inbe-
2 cilla atque aevi brevis forte potius quam virtute regatur. Nam contra reputando neque maius aliud neque praestabilius invenias magisque naturae industriam hominum quam vim aut tempus de-
3 esse. Set dux atque inperator vitae mortalium animus est: qui 5

1. Conferendus est Senec. dial. X, de brev. vitae c. 1. Quint. Inst. or. IX 4, 77: *non minore autem cura vitandum est quidquid est ἔνρυθμον, quale apud Sallustium* falso queritur de natura sua *(Eum* I 1, 1 *hunc locum Sallusti imitatum esse nemo infitias ibit).* Diom. p. 468: *Sallustium quoque in principio Iugurthae a rhythmo coepisse.* — Charis. p. 199: *Falso — si subauditur iudicio, nomen est. Sallustius tamen adverbialiter dixit:* falso queritur de natura sua genus humanum. — Donat. ad Ter. Andr. III 2, 25: *potest et εἰρωνικῶς falso pronuntiari, potest et falso loqueris dici, ut Sallustius* falso queritur de natura sua humanum genus. — Serv. ad Verg. Aen. IV 415: *et frustra ex iudicio poëtae dictum est. Sic Sallustius:* falso queritur de natura sua genus humanum. Id. ad XI 581: *multae illam frustra] antequam rem diceret, praeiudicavit. Sic Sallustius:* falso queritur de natura sua genus humanum. *Nam antequam diceret* queritur, falso *dixit.* — Cledon. p. 1921: *O quae producuntur a masculinis veniunt, et melius iuxta regulam in e caderent, ut false, sicut docte; sed auctoritas in ο mutavit, ut* falso queritur de natura sua genus humanum, *et ista ipsa producenda sunt.* — August. de gramm. p. 2011: *Sunt adverbia communia cum aliis partibus orationis. Nominibus sunt communia, ut ait Sallustius* falso queritur de natura sua genus humanum *pro false.* — Vindic. ad imp. Valentin. Ep.: *cum saepe — humani generis fragilitas falso de natura sua queratur.*

---

1. sua *om.* E𝔖, *Comm. testante Grutero, sup. lin.* m^1. de sua natura $p^3p^5g^1g^5$. genus hominum MM^1F. humanum genus p^5g^4r. inbecilla $PP^1P^2P^3P^4mm^1$ (*sup.* vel um) $m^2g^2g^3g^7ss^2lr\sigma\mu$𝔖. — 2. forte (*sup.* vel fortuna) s. fortuna potius G. sorte P^4g^6 *(ex conr.)* l *(ex conr.).* natura (*sup.* forte) E. — 3. aliud (*sup.* aliquid) P^1s. aliud, *sup.* vel aliquid vel quicquam P^4. aliquid g^1g^2. aliud maius p^3. invenies $pp^1p^3p^5p^6m^1$ (e *in ras.*) $gg^1g^4g^5g^6g^7s$ *(in ras.)* $s^1s^2lrh\gamma$. — 5. mortalium vitae P^3.

ubi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque
et clarus est neque fortuna eget — quippe probitatem industriam
aliasque artis bonas neque dare neque eripere cuiquam potest —: 4
sin captus pravis cupidinibus ad inertiam et voluptates corporis
5 pessum datus est, pernitiosa lubidine paulisper usus, ubi per so-
cordiam vires tempus ingenium diffluxere, naturae infirmitas accu-
satur: suam quisque culpam actores ad negotia transferunt. Quod 5
si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena
ac nihil profutura multaque etiam periculosa *ac pernitiosa* petunt,
10 neque regerentur magis quam regerent casus et eo magnitudinis
procederent, ubi pro mortalibus gloria aeterni fierent. Nam uti 2

1. Non. p. 216: *grassari etiam dicimus ambulare — — Sallustius in Iugurtha:* qui ubi ad gloriam virtutis via grassatur.

2. Donat. ad Ter. Eun. II 2, 10: *et Sallustius:* neque fortuna eget: quippe quae probitatem industriam aliasque bonas artes neque dare, neque eripere cuiquam potest.

4. Donat. ad Ter. Andr. I 1, 55: *captus est] tenetur et irretitur ex translatione ferarum et venatus. Sallustius* sin captus pravis cupidinibus [*Eadem idem adfert* ad Eun. I 1, 29].

8. Aug. Ep. LIV Tom II p. 161: *neque apud ipsos qui magno studio aliena ac nihil profutura multoque etiam periculosa ac perniciosa petunt.*

---

1. crassatur $P^1P^4M^2p^1p^3p^5p^6$ *(ex conr.)* $gg^1g^4g^7r$. — 2. fortunaȩ P^1. fortunae $p^1p^5p^6gg^1r$. fortuna (*sup.* e) m. fortuna *ex conr.* g^2. fortitudine μ. quippe qui prob. P^1. quippe quae prob. $P^4EGM^2pp^3p^6mgg^1g^3g^4g^5g^6r\sigma\mu\gamma$𝔐𝔖. quippe quem pr. p^5. quinpe (*sup.* que) prob. m^1. eget cuique prob. (*ad marg.* al. quippe) s^2. — 3. ceterasque art. P^4. artis P^1P^2 (*conr.* —es). partes M (*m.* I) M^1 (*in quo* que *sup. lin.*). bonas *om.* M^1F, *sup. lin.* m^1. bonas artes $p^3p^5p^6m^2gg^2g^4g^5g^6g^7s^1s^2l$𝔖. — 4. si^n captus m. voluptiatis g. — 5. pessudatus P^3. perneciosa P *(ex conr.)* g^3. lubidine P^1P^2 (*sup.* i) P^3M^1. — 6. tempus aetas ingenium $P^1s^2g^6g^7\mu$. tempus etatis ingenium p. etatis *vel* etas *del. in* g^2g^4. defluxere $M^1Tp^1p^3p^5p^6gg^1g^3g^4g^5g^6g^7s^1lrh\sigma\mu\gamma$𝔐𝔖. — 7. suam quique $PMM^1GETFpp^3$ (*sup.* vel quippe) $m^1g^3g^6g^7r\mu\gamma$𝔖. qui||que mg^2g^4l. quippe g^1. culpam ac mores M^2𝔐, *sup. lin.* m^1. auctores P^3BT (*set* u *punctis not.*) $pp^1p^3gg^2g^4g^5g^6s^1s^2r$. autores p^5, *om.* g^3. actores culpam $MM^1F\gamma$. auctores culpam Tg. — 8. Quod hominibus bonarum rerum (*hic sup.* si) tanta M^1. tanto P^3B. — 9. multaque $PP^2P^3MM^1GBTFg^3h\gamma$. multaque (*sup.* vel um) m^1. multoque P^4p (*conr.* multaque) $p^1p^3g^1g^2s\mu$. multoque (*sup.* um) s^1. multum *sine* que Eg^4 *(ex conr.)* l. multo *sine* que p^5r. multumque *rel.* — 10. etiam periculosa petunt *omnes libri praeter* γ, *qui* etiam perniciosa petunt *exhibet. Vid. Conm. p.* 21. — 10. regerentur (*sup.* casibus) m. casibus *ad marg.* s^2. neque casibus magis regerentur g^7. n. regerentur casibus magis p^5. a casibus *sup. lin.* sr. regentur magis a casibus quam p^1. reg. a casibus magis $p^3g^6\sigma\gamma$. regerent *sup. lin.* P^4. et eo (*sup.* etiam) m. et eo etiam magnitudinis $M^1M^2h\mu$. — 11. ubi $PP^1P^2P^3MM^1BTEFpp^5mm^1$ (*sup.* uti) $m^2g^1g^2g^3g^5g^7ss^1s^2$ (*ad marg.* al. u) $r\gamma$. ibi (*sup.* u) 𝔐. uti *vel* ut *relicui, quod in Comm. esse adfirmavit Gruterus.*

genus hominum conpositum ex corpore et anima est, ita res cunctae studiaque omnia nostra corporis alia, alia animi naturam se-
2 cuntur. Igitur praeclara facies, magnae divitiae, ad hoc vis corporis et alia omnia huiusce modi brevi dilabuntur, at ingeni egregia
3 facinora sicuti anima inmortalia sunt. Postremo corporis et for- 5
tunae bonorum ut initium sic finis est, omniaque orta occidunt et aucta senescunt: animus, inconruptus aeternus, rector humani ge-
4 neris agit atque habet cuncta neque ipse habetur. Quo magis pravitas eorum admiranda est, qui dediti corporis gaudiis per luxum et ignaviam aetatem agunt, ceterum ingenium, quo neque melius 10
neque amplius aliud in natura mortalium est, incultu atque socordia torpescere sinunt, cum praesertim tam multae variaeque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur.

3 Verum ex eis magistratus et inperia, postremo omnis cura rerum publicarum minume mihi hac tempestate cupiunda viden- 15

2. Serv. ad Verg. Aen. IX 96: *Nam sicut animi facta sunt immortalia, ita corporis pereunt. Sallustius:* ceterum studia omnia nostra — sicuti anima immortalia sunt.

6. Iun. Philarg. ad Verg. Ge. II 333 (T. II p. 330 ed. Lion): *Non alios prima; si crescit, deficit. In quo videtur secutus Epicurum, qui ait:* omnia quae orta, occidunt et aucta senescunt. *Cyprian. ad Demetr.: haec Dei lex est, ut omnia orta occidant et aucta senescant.* Augustin. Ep. XXVII (T. II p. 65): *quia omnia orta occidunt et aucta senescunt (cfr. eiusd.* confess. IV 10). Ep. Hieron. CXXI 14.

12. Non. p. 58: *Claritudo pro claritas Sallustius in Iugurtha:* cum praesertim tam multae variaeque sint artes animi quibus summa claritudo paratur.

---

1. genus humanum MM^{1}B (*set in* u *ras. et sup.* a *ead. ma.* i *scriptum*) TEFmg. compositum ex anima et corpore MM^{1}TFσ. et anima et corpore G. anima corpore g. ex anima est et corpore γ. — 2. alia corporis M^{1}p$^1\sigma$. — 3. secuntur PM^{1}Tpp^{1}m^{1}s^{1}g$^7\mu$. secunctur g^1. se^{c}quntur P^4. Igitur (*sup.* ita) m. — 4. alia omnia huiuscemodi PP^{2}P^{3}MM^{1}BTFpp^{3}p^6 m^{2}ss^{1}gg^{1}g^{4}g^{5}lr$\sigma\gamma$. omnia huiusmodi s^2. huiuscemodi omnia *relicui.* omnia brevi *sup. lin.* m. brevi *om.* P^3. dilabantur (*conr.* untur) P. i^{e}ngregia E. — 5. sicuti anima PP^{1}P^{2}P^{3}P^{4}M^1 (*conr.* sicut) M^{2}GBTEFpp^{1}p^{3}p^{5}p^{6}mm^{1}m^2 gg^{1}g^{2}g^{3}g^{5}g^{7}ss^{1}s^{2}rh$\sigma\mu\gamma$𝔐. inmortalia P (*conr.* imm—) P^{1}P^{2}P^{4}mm^{1}m^{2}ss^{1}g$^7\mu$. — 6. sic et finis Ep^5. omnia quae horta P. — 7. aeternus incorruptus G (*set conr.*). incorruptus et aeternus F. aeternus est rector MF. — 8. agit habet atque P^4. — 9. quae dediti (*conr.* qui) P. luxum et ignaviam PP^{1}P^{2}P^{3}P^{4}MM^{1}BTFpp^{3}p^{6}mm^{2}gg^{2}s^{1}rhσ. luxum atque ignaviam *relicui.* — 11. incultum M^2 (*ma.* I) g^7. inculti socordia T. inculti atque socordes (*in* des *ras.*) F. — 12. tepescere M (*sup.* or) F. — 13. artes sint animi Eg^{2}g^4. paritur T.
14. et *om.* m.

tur, quoniam neque virtuti honos datur, neque illi, quibus per fraudem fuit uti, eo magis honesti sunt. Nam vi quidem regere 2 patriam aut parentis, quamquam et possis et delicta conrigas, tamen inportunum est, cum praesertim omnes rerum mutationes cae-
5 dem fugam aliaque hostilia portendant, frustra autem niti neque 3 aliud se fatigando nisi odium quaerere extremae dementiae est: nisi forte quem inhonesta et pernitiosa lubido tenet potentiae pau- 4 corum decus atque libertatem suam gratificari.

Ceterum ex aliis negotiis, quae ingenio exercentur, in primis 4
10 magno usui est memoria rerum gestarum. Cuius de virtute quia 2 multi dixere, praetereundum puto, simul ne per insolentiam quis existumet memet studium meum laudando extollere. Atque ego 3 credo fore qui, quia decrevi procul a re publica aetatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertiae inponant, certe qui-

5. Hieronym. praef. in Esdr. et Neem.: frustra autem, *ut aït quidam,* niti neque aliud fatigando nisi odium quaerere extremae dementiae est.

7. Arus. p. 232: *Gratificor illam rem tibi. — Sal. Iug.* nisi forte quem inhonesta libido tenet potentiae paucorum decus atque libertatem suam gratificari.

---

1. virtute (*conr.* —i) P. onos (*conr.* honos) p³. illis P² (*m.* I) g⁵g⁷lhσ. quibus per fraudem fuit uti, eo magis *ego Conm. p.* 114. quibus per fraudem ius fuit [tuti aut] eo magis *Link.* quibus per fraudem iis fuit uti tuti P. fraudem is fuit uti (*conr.* tuti) eo magis P¹. fraudem ius fuit tuti aut Gh. fraudem is fit tuti 𝔊. fraudem uis fuit tuti aut M²g. is (*conr.* vis) erat tuti aut g³. vis (*supr.* vel ius vel is) fuit |||||||| tuti aut m¹. is fuit uti tuti aut E. usus (*supr.* his) fuit uti tuti T. vis utique tuti aut P²P³Mγ. us (*sup.* vel uis, *set in textu* u *adi.*) utique tuti aut m. ius fuit utique tuti aut P⁴BFp³p⁵p⁶g⁴g⁵g⁶g⁷lμ. usus fuit utique tuti aut m² (usus *ex conr.*) s (*sup.* usus *scr.* honoris). per fraudem concessum ius fuit uti tuti aut p. udsit utique tuti g¹. vis fuit ut utique tuti aut s². quibus haut per fraudem hiis uti magis tuti aut σ. quibus vis fuit per fraudem utique sunt tuti r. fraudem vis fuit uti illis dignitatibus tuti p¹. utique *ad marg.* g². — 2. vi *sup. lin.* m. — 4. inportunum PP¹P³P⁴ gg¹g⁷ss¹μ𝔊. — 5. protendant P (*conr.* port—) g⁵. praetendant g⁶lσ. frustra P⁴. — 6. se *om.* P¹ *[uncis incl. Link.].* sese *Naz. exhibere testis est Gruterus.* aliud faciendo nisi s¹. fatigando se g⁴ (*ma.* I) g⁵. extrema dementia P. — 7. pernitiosa (*conr.* pernetiosa) P. lubido P¹P² (*conr.* lib—). et potentiae P⁴. — 8. paucoporum P¹. letificari (*conr.* gratif—) P. glorificari p.

9. ex his negotiis (*sup.* vel aliis) P⁴. in primis magno M¹. — 10. usu *Linker.* cuius virtutem quia T *ma.* I. — 11. dixerunt P⁴ (*sup.* vel re) p. ne quis per insolentiam G. — 12. exi|tumet P¹P²MM¹. stimet s². estimet l. extimet g⁵. existimaret g² (*ma.* I) 𝔐. memet et studium G. memet *sup. lin.* Fmm¹𝔐, *om.* r, *eras.* h. — 13. a re publica procul MFp³. — 14. tamque *ex conr.* P. agere tantumque ut. (*conr.* tanto tamque) P¹. inponant P (*conr.* imp.) P¹P⁴s¹rg⁷𝔊. inponunt m¹ (*sup.* vel ant) μ. imponunt γ, *pro var. scriptura* T *et* s. inponent g². ponant σ.

bus maxuma industria videtur salutare plebem et conviviis gratiam
4 quaerere. Qui si reputaverint, et quibus ego temporibus magistratus adeptus sum quales viri idem adsequi nequiverint, et
postea quae genera hominum in senatum pervenerint, profecto
existumabunt me magis merito quam ignavia iudicium animi mei 5
mutavisse maiusque commodum ex otio meo quam ex aliorum ne-
5 gotiis rei publicae venturum. Nam saepe ego audivi Q. Maxumum,
P. Scipionem, praeterea civitatis nostrae praeclaros viros solitos
ita dicere: cum maiorum imagines intuerentur, vehementissume
6 sibi animum ad virtutem adcendi. Scilicet non ceram illam neque 10
figuram tantam vim in sese habere, set memoria rerum gestarum
eam flammam egregiis viris in pectore crescere neque prius sedari
7 quam virtus eorum famam atque gloriam adaequarit. At contra
quis est omnium his moribus, quin divitiis et sumptibus, non pro-
bitate neque industria cum maioribus suis contendat? etiam homi- 15
nes novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire,
furtim et per latrocinia potius quam bonis artibus ad inperia et
8 honores nituntur: proinde quasi praetura et consulatus atque alia
omnia huiusce modi per se ipsa clara et magnifica sint, ac non
9 perinde habeantur ut eorum qui ea sustinent virtus est. Verum 20

---

1. maxuma P^{3}M^{1}𝔊. salutare se plebem G. — 2. ex quibus Gg^{1}s (*sup.* et) g^4 (*ma.* I *ut vid.*). ex quibus temporibus ego g^6. et *om.* pp^{5}g^{7}σ. magistratum P (*ma.* I) P^{1}P^{2}P^{3}MM^{1}pp^{3}m^{1}sg^4 *(ex conr.)* g^{7}lrσ. magistratus *relicui, om.* p^5. — 3. *Locum quemadmodum exhibui scribundum esse primus intellexit Elberlingius, cuius coniectura per cod. Medic. confirmata esse dicitur.* adeptus sum GMM^{1}M^{2}TFp^{3}p^{5}gg^{1}g^{2}g^{4}g^{6}g^{7}s^1 (*ma.* I) μγ. adeptus sint m^2. adeptus sim *relic.* et *ante* quales *omnes quos novi libri.* qualis G. adsequi PP^{1}P^{2}mg. a.sequi P^4. — 5. existumabunt P^{1}P^{2}P^3. existimarent (*sup.* bunt) m^2. existimabant 𝔐 (*sup.* rent) 𝔊. mei animi g^{4}g^{5}𝔐. mei *om.* r, *sup. lin.* s^1, *uncinis inclusit Link.* — 6. mutasse m (*sup.* vi) p^{3}ls^1 (*sup.* vi). — 7. audivi ego P^4. ego *om.* p^6. Maxumum P^{3}p. publicum m. — 8. nostrae civitatis MF. viros *sup. lin.* F. — 10. animum sibi P^4. sibi *om.* l. caeram Gg^3. — 11. memoriam P^1. memoriam σ. — 13. eorum *sup.* s. maiorum s. atque gloriam *sup. lin.* P^1. gloriam maiorum ad. g^2. famam maiorum ad. g^5. famam maiorum atque gloriam g^6. adequarit P^1 (*sup.* ve) P^{4}MTFm^1 (*sup.* uerit) 𝔊. adequait s^2. adequerit m (*sup.* v) g𝔐 (*sup.* a). adequaret *(ex conr. ut vid.)* M^1. adaequarent g^6. coaequauerint G. adaequaverit *rel.* — 14. quin *ex conr.* P^1. qui non pp^{3}p^{5}g^{2}g^4 *(ex conr.)* g^{5}g^{7}s^{2}lrσγ. qui non in diuitiis m. qui in divitiis 𝔐. qui' divitiis g𝔊. quin de divitiis (*sup.* vel non de) s. — 15. contendant P. — 16. novi homines Gg. — 17. actibus T. — 18. perinde quasi PP^{3}M M^{1}M^{2}GF (*set* quasi *sup. lin.*) pp^{3}p^{5}gg^{1}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}s^{1}s^{2}lrμγ𝔊. preterea quasi σ. proinde quasi *relicui.* — 19. per se clara ipsa atque magn. G. clara magnifica P^{3}Bm^2. — 20. proinde (*conr.* perinde) P^1. quia sustinent (*conr.* qui ea) P. sustinent ea p^6. eas sustinent B. qui adea sust. l. ut eorum ea quae sustinent virtus σ. virtus est qui ea sustinent g^6. substinent p^{3}g^{5}γ. qui ea tenent MM^{1}TF. qui ea possident s^2.

ego liberius altiusque processi, dum me civitatis morum piget taedetque: nunc ad inceptum redeo.

Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum Iugurtha, rege Numidarum, gessit, primum quia magnum et atrox variaque victoria fuit, dehinc quia tunc primum superbiae nobilitatis obviam itum est, quae contentio divina et humana cuncta permiscuit eoque vecordiae processit, ut studiis civilibus bellum atque vastitas Italiae finem faceret. Set prius quam huiusce modi rei initium expediam, pauca supra repetam, quo ad cognoscendum omnia inlustria magis magisque in aperto sint.

Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Hannibal post magnitudinem nominis Romani Italiae opes maxume adtriverat, Masinissa, rex Numidarum, in amicitiam receptus a P. Scipione cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa et praeclara rei militaris facinora fecerat, ob quae victis Carthaginiensi-

9. Prisc. XIV p. 994: *Supra — adverbium*, *Sallustius in Iugurth.* pauca supra repetam.

13. Interpr. ad Verg. Aen. IX 387 T. II p. 321 ed. Lion: *quo post Albae de nomine dicti] hoc genus elocutionis con .... προλήψει. In Iugurthino bello:* Scipio cui postea Africano ex virtute nomen inditum fuit.

---

2. incoeptum P *(ex conr.)* p^5. caeptum E *idque Comm. habere testatur Grut.*

3. Bello (*conr.* bellum) P^1. *Nolo lectoribus taedium adferre enarrandis eis, quae libri manu scripti in peregrinis nominibus variavere, eoque minus, quod perpauci sibi ipsi constant.* — 5. dehinc P (*set* c *del.*) $P^1P^4p^3p^6mg^2g^4$ *(ex conr.)* γ𝔐 *idque in Comm. scriptum esse testatur Gruterus.* deinde $MFp^5g^1g^5g^6g^7r$. dein (*sup.* de) m^2, dein *relicui, set adv. del.* P^2. primum tunc $P^1P^2P^4$. tum primum Gm^2γ. primum *ad marg.* g, *post* obviatum est γ, *om.* p^6. nobilitatis *ad marg.* P. obviatum est P (*conr.* obviam itum) P^3P^4MG *(set conr.)* BFp (*sup.* vel obviam itum est) $p^1p^3p^5p^6m^2gg^1g^2g^4g^5g^6g^7s$ (*sup.* vel obviam itum fuit) s^1 *(conr.)* lrμγ, *relic.* obviam itum est, m^1 *sup.* vel obviatum. — 6. contentia (*sup.* o) P^1. conditio MM^1F𝔐. promiscuit $mm^2g^5g^7$𝔐. — 7. vecordia G. ut $P^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^3m^1gg^1g^2g^4g^5g^6g^7s^1s^2$lrμ𝔐, *rel.* uti. processit in studiis p^5. ut illud studiis p^1. ut cum civilibus γ. — 8. faceret (*sup.* n) G. facerent g^1 (*sup.* faceret) 𝔐𝔊. huiusce rei P^1 (*conr.* huiusce modi)lγ. rei huiusce modi g^4. rei *om.* pg^5. — 9. expediam P^1 *(ex conr. ut vid.)* $P^2P^3P^4G$ *(ex conr.)* BF *(ex conr. ut vid.)* $pp^1p^3p^5p^6mm^2gg^1g^2g^4g^5g^6ss^1s^2$hlσμγ. repediam g^7. expedio *rel.* quod ad (*conr.* quo ad) P^1P^4. ignoscendum m (*sup.* a) 𝔐. agnoscendum EM^2. inlustria $PP^1P^2P^3mm^2s$ (*sup.* vel industria) s^1γ𝔐. — 11. quod (*conr.* quo) P^1. — 12. maxume M^1. adtriverat P^1r. — 13. in amicitia P^4BFs^1 *(set conr.)* g^5h. repertus (*conr.* receptus) M^1. — 14. cui cognomen postea africano ex virt. P^4. africano ex virtute cognomen pl (*set is* cognatum). cognomen africano g^7. africanus (*sic etiam* g^6r) cognomen fuit ex virtute *al.* — 15. facinora *ad marg.* G. rei militaris *om.* g^2. praeclara facinora rei militaris fecerat $P^4s^1g^7$γ. multa militaris rei et praeclara p^3. facinora fecerat rei militaris p^1. fecerat facinora g^3.

bus et capto Suface, cuius in Africa magnum atque late inperium valuit, populus Romanus quascumque urbis et agros manu ceperat 5 regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissae bona atque honesta nobis permansit: inperi vitaeque eius finis idem fuit.

Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit Mastanabale et Gu- 5 lussa fratribus morbo absumptis. Is Adherbalem et Hiempsalem ex sese genuit, Iugurthamque, filium Mastanabalis fratris, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, privatum dereliquerat, eodem cultu quo liberos suos domi habuit.

6 Qui ubi primum adolevit, pollens viribus, decora facie, set 10 multo maxume ingenio validus, non se luxu neque inertiae conrumpendum dedit, set, uti mos gentis illius est, equitare iaculari

9. Hegesipp. I 22: *eo cultu quo liberos domi habuit.*

10. Fronto ed. Mai. Rom. p. 162: *Iugurthae forma eiusmodi est:* qui ubi primum adolevit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxime ingenio validus, non se luxu neque inertiae neque corrumpendum dedit, sed uti mos gentis illius est, equitare iaculari cursu cum aequalibus certare, et cum omnis gloria anteiret, omnibus tamen carus esse. Ad hoc pleraque tempora in venando agere, leonem atque alias feras primus aut in primis ferire, plurimum facere, minimum ipse de se loqui. — Diom. p. 341: *Hoc modo plerumque veteres praecipue historiae scriptores et imperfecta tempora finitiva significabant, quale est apud Sallustium:* hic ubi primum adolevit non se luxu neque inertiae corrumpendum dedit, sed ut mos gentis illius est, iaculari equitare, cursu cum aequalibus certare et cum omnis anteiret, omnibus tamen carus esse. — Macrob. de diff. p. 328 ed. Bip.: *At pro indicativo Sallustius:* Hic ubi primum adolevit, non se luxuriae neque inertiae corrumpendum dedit, sed ut mos gentis illius est, iaculari equitare: et cum omnes gloria anteiret, omnibus tamen carus esse. Idem pleraque tempora in venando agere, leonem atque alias feras primus aut in primis ferire, plurimum facere, minimum de se loqui. — Arus. p. 256: *Pollens illa re. Sal. Iug.:* pollens viribus.

12. Serv. ad Verg. Aen. II 132: *infinitus modus pro indicativo. et est figura propria historiographorum, ut Sallustius:* equitare iaculari cursu cum

---

1. et ob capto P^4. cuius imperium magnum atque late in Africa T. magnum imperium late σ. magne h. magnum ac late pp^1. latum G (*ex* late *conr.*) $p^3p^5p^6g^1$. — 3. amicitiae (*sup.* a) M. — 4. nobis *sup. lin.* m. Set, *quod in omnibus libris ante* inperi *legitur, proprio marte delevi, uncis incluserat Linker*, et imperi *Bojes.* idem finis Gs^2. idem *om.* g^3h. — 5. optinuit P (*conr.* obt.) $P^1Gpg^3g^5s^2$. — 7. Mastanabalis fratris filium *Bojesen. cfr. Madv. opusc. alt. p.* 349. — 8. Masinissa quem quod P^4. eo quod $Tm^1g^5\gamma$. reliquerat $P^1M^1p^1p^5mm^1s^1s^2g^3g^5g^7rl\sigma$ $\mu\mathfrak{M}$. deliquerat G (*sup.* re) $p^3p^6g^4$. derelinquerat pg^6 (*ma.* I) γ. de|||reliquerat m^2.

11. luxui P (i *a po. ma. adi.*) $P^1P^2P^3P^4GBTEF$ (*ma.* II) $p^1p^3p^5p^6m^1m^2g^1$ $g^2g^4g^5g^6g^7$ (*ma.* II) $s^1s^2r\sigma\gamma\mathfrak{M}$. luxui (*sup.* luxuriae) s. luxuriae g. luxu *relic. in quibus Comm. et Naz.* non luxui neque inertiae se Gg^7. — 12. est *qui omittat nullum ego librum novi, del. Cort. et Link.* equitari (*conr.* re) P^4.

cursu cum aequalibus certare, et cum omnis gloria anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc pleraque tempora in venando agere, leonem atque alias feras primus aut in primis ferire: plurumum facere, minumum ipse de se loqui. 2 Quibus rebus Micipsa tametsi initio laetus fuerat existumans virtutem Iugurthae regno suo gloriae fore, tamen postquam hominem adulescentem exacta sua aetate et parvis liberis magis magisque crescere intellegit, vehementer eo negotio permotus multa cum animo suo volvebat. 3 Terrebat eum natura mortalium avida inperi et praeceps ad explendam animi cupidinem, praeterea oportunitas suae liberorumque aetatis, quae etiam mediocris viros spe praedae transvorsos agit, ad hoc studia Numidarum in Iugurtham adcensa: ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne qua seditio aut bellum oriretur anxius erat. 7 Eis difficultatibus circumventus ubi videt neque per vim neque insidiis obprimi posse hominem tam acceptum popularibus, quod erat Iugurtha manu promptus et adpetens gloriae militaris, statuit eum obiectare periculis et eo modo fortunam temptare.

2 Igitur bello Numantino Micipsa cum populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans vel ostentando virtutem

aequalibus certare. — Arus. p. 218: *Certo cum his. Sal. Iug.:* cursu cum aequalibus certare.

1. Donat. ad Ter. Andr. I 1, 38: *ita facillime sine invidia] Sallustius:* et cum omnes gloria anteiret, omnibus tamen charus esse.

3. Serv. ad Verg. Aen. X 836: *bene gravia, ut galeam et alia arma sed levia intelligamus. Et talis est figura, sicut illa Sallustii:* leonem et alias feras. *Ergo et ea fera est. Cfr. eund. ad* Ecl. II 49.

---

1. gloria *sup. lin. al. ma.* F. anteiret gloria g^{2}g^6. ante gloria iret h. — 2. esset P^{2}MM^{1}m (*ma.* I) m^2 (*ma.* I) g^{3}s^2. erat Tp^{6}s^1 (*ad marg. al. ma.*) σ𝔊. — 3. feras alias P^4. — 4. facere *sup. lin. al. ma.* G. plurimum facere *om.* 𝔊. et minimum *omnes libri praeter* P^2. faceret min. σ. ipse minimum de se g^2. de se ipse ms^1. ipse *om.* p^5. Quibus *ut videtur ex* quis *conr.* P^1. — 5. existumans P^{3}M^1. — 6. adulescentem Ps^2. adulescentulem g. aetate sua M^{2}Emm^{1}s^{1}s^{2}g^{4}h. — 7. pravis (*sup.* al. parvis) P^{3}B. pravis p. liberis parvis p^{6}g^{5}γ. et *solus* l *om.* que *om.* G, *sup. lin.* m. intellegit PP^{1}P^{3}MM^{1}M^{2}BTEFg^{1}g^{3}s^1 (*ma.* I) 𝔐. intellexit Gp^{1}p^{6}m^{1}g^{2}g^4. intelligit *relicui.* — 8. terrebat eum (*sup.* enim) Gg^1. — 10. cupiditatem MGFp^{3}g^{2}g^4 (*ma.* I) g^{5}g^{7}h. oportunitatis (*conr.* tas) m. que *sup. lin. al. atram.* B, *om.* p. — 11. quia etiam M. mediocris (*conr.* es) P^1. ab hoc B. — 12. in *sup. lin.* Pg^1. — 13. angustius (*sup.* anxius) M. angustus F.

14. neque *om.* T. — 15. posse opprimi P^{4}s^2. obprimi E. — 16. promtus Pp^6. adpetens P (*conr.* app.) P^{1}sμ. — 17. periclis MFg^{2}m^1 (*sup* v). periculis obiectare T. — 18. numantico (*sup.* n) P^1.

vel hostium saevitia facile eum occasurum, praefecit Numidis quos
3 in Hispaniam mittebat. Set ea res longe aliter ac ratus erat evenit.
4 Nam Iugurtha, ut erat inpigro atque acri ingenio, ubi naturam
P. Scipionis, qui tum Romanis inperator erat, et morem hostium
cognovit, multo labore multaque cura, praeterea modestissume pa- 5
rendo et saepe obviam eundo periculis in tantam claritudinem brevi
pervenerat, ut nostris vehementer carus, Numantinis maxumo
5 terrori esset. Ac sane, quod difficillumum in primis est, et proelio
strenuus erat et bonus consilio, quorum alterum ex providentia
timorem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumque solet. 10
6 Igitur inperator omnis fere res asperas per Iugurtham agere, in
amicis habere, magis magisque eum in dies amplecti, quippe cuius
7 neque consilium neque inceptum ullum frustra erat. Huc adce-
debat munificentia animi et ingeni sollertia, quis rebus sibi multos
8 ex Romanis familiari amicitia coniunxerat. Ea tempestate in ex- 15
ercitu nostro fuere conplures novi atque nobiles, quibus divitiae

4. Donat. ad Ter. Adelph. IV 5, 37: *auctor his rebus quis est?] Dativo casu, non harum rerum. Et Sallustius:* qui tunc Romanis imperator erat. — Arus. p. 237: *imperator illis est. Idem in eodem:* imperator Romanis erat.

15. Non. p. 276: *tempestas, tempus. Sallustius in Iugurtha:* ea tempestate in exercitu nostro fuere complures novi atque nobiles.

---

1. eum *om.* $p^{5}gg^{1}g^{6}l$. eum facile p^{6}. occasurum eum 𝔖. occisurum (*sup.* a) m. casurum $l\sigma$. occursursurum p. praefecit — mittebat *om.* E. praefecit illis numidis P^{3}. praefecit numidis (*sup.* eum) s^{1}. praefecit eum numidis $p^{5}p^{6}m^{2}r$. praefecit ipsum numidis g^{7}. praefecit iugurtam numidis p^{1}. — 2. in hispania $Bm^{2}g^{5}$. — 3. Nam vir iugurta imp. P^{4}. nam ut iugurtha (*hoc a po. ma.*) imp. p^{6}. inpigro $PP^{1}P^{2}P^{3}P^{4}gg^{1}g^{2}g^{6}g^{7}\sigma\mu$. — 4. tunc $P^{4}p^{1}g^{2}g^{3}g^{7}$. tn̄ g^{6}, *om.* s^{1}𝔖. romanus $M^{2}Tpm^{1}$ (*sup.* vel romanis) $ss^{1}s^{2}g^{4}g^{6}lrh\sigma$. ro' g^{4}. ro. g^{7}. romanis (*sup.* vel romanus) $P^{4}E$. romanis *rel.* imperator (*conr.* inper.) P. imperator (*sup.* vel praeerat) P^{1}. inperator s^{1}. imperator erat *om.* p. erat *sup. lin.* m, *om.* $g^{6}g^{7}$. romanis imperitabat g^{1}. imperabat imperator erat g. romanis preerat $p^{6}\sigma$. — 6. parando P^{3}. obviando B. periculis eundo P^{3}. — 7. maxumo M^{1}. terrori *sup. lin.* m. in primis esset Em (*ma.* I) g^{3}. — 10. adferre P (*conr.* afferre) $P^{1}ms\mu$. solet plerumque $M^{1}p^{5}$. plerumque afferre $p^{6}g^{4}\gamma$. plerisque afferre solet m^{2}. plerumque *om.* g^{1}, *ad marg.* g^{4}. — 12. eum *om.* Fg^{7}. eum in dies *sup. lin.* m^{1}. in dies eum g^{5}. amplecti in dies p^{5}. illum amplecti in dies γ. quippe nec consilium eius γ. cuius consilium Fp. — 13. erat *sup. lin.* P^{4}. — 14. sollertia $PP^{2}P^{3}P^{4}p^{5}p^{6}mm^{1}gg^{1}$ *(ex conr.)* $g^{3}sr$𝔐𝔖. solert. *rel.* quibus $P^{3}MM^{2}BTEFpp^{1}p^{3}p^{5}p^{6}mm^{1}m^{2}gg^{1}g^{2}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}lrh\sigma\mu\gamma$𝔐𝔖. quis *relicui.* — 15. familiari (*sup.* vel —res) $P^{1}P^{2}$. familiares (*sup.* ri) G𝔐.

in nostro exercitu fuere s^{2}. fuere in exercitu nostro $p^{5}m$𝔐. fuere in nostro exercitu $s^{1}g^{4}g^{7}$. — 16. conplures P (*conr.* compl.) P^{1}. cumplures γ. quamplures P^{4} (*sup.* vel com) pg^{6}.

bono honestoque potiores erant, factiosi domi, potentes apud socios, clari magis quam honesti, qui Iugurthae non mediocrem animum pollicitando adcendebant, si Micipsa rex occidisset, fore uti solus inperio Numidiae potiretur: in ipso maxumam virtutem, Ro-
5 mae omnia venalia esse. Set postquam Numantia deleta P. Scipio 2
dimittere auxilia et ipse revorti domum decrevit, donatum atque laudatum magnifice pro contione Iugurtham in praetorium abduxit ibique secreto monuit, ut potius publice quam privatim amicitiam populi Romani coleret, neu quibus largiri insuesceret: periculose
10 a paucis emi quod multorum esset: si permanere vellet in suis artibus, ultro illi et gloriam et regnum venturum, sin properantius pergeret, suamet ipsum pecunia praecipitem casurum. Sic 9
locutus cum litteris eum, quas Micipsae redderet, dimisit. Earum sententia haec erat: 'Iugurthae tui bello Numantino longe maxuma 2
15 virtus fuit, quam rem tibi certo scio gaudio esse. Nobis ob merita sua carus est: ut idem senatui populoque Romano sit, summa

---

1. bono et honesto P^4E. bono atque honesto p^6 *(ex conr.)* $\mathfrak{G}$. aput $M^1 m^2\sigma\mathfrak{M}$. — 4. imperii $PM^1gl\sigma$, *pro varia lectione in* P^4 *suprascriptum, in Naz. alias* imperii *legi adscriptum esse contestatus est Grut.* imperium p^1. solus uti imperii M^1. numidae P^3M^2 (*sup.* i). numidarum g^1. — 5. omnia venalia Romae esse *Commel. teste Grutero.* omnia Romae s^2. venalia omnia g^6. — 6. dantum (*sup.* a) m. — 7. contione $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2G pp^1p^3g^3g^5\mu\gamma\mathfrak{M}\mathfrak{G}$. adduxit $PP^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^5p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6 g^7ss^1s^2lrh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}\mathfrak{G}$. adducit p^3. abduxit *relicui.* — 8. ut potius $PP^1P^3M M^1M^2BGTEFpp^1p^3p^5p^6gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7s^1s^2lrh\mu\gamma\mathfrak{M}\mathfrak{G}$. uti pot. *relicui.* — 9. neu quibus (*sup.* ne aliquibus) P. (*sup.* vel aliquibus) m. neu |||||| quibus (*sup.* vel aliquibus) m^1. ne aliquibus P^1 *(ex conr.)* $p^6g^2g^6g^7\gamma$. neque aliquibus P^4p. neu aliquibus P^2 (*sup.* vel quibus) $Gp^1p^3p^5g^1g^4$ (*ma.* I) s^1s^2r. neu pro aliquibus E. ne aliquis (*sup.* aliquibus) μ. neu largiri (*sup.* aliquibus) g. neu quibusdam h. neu quibus eam larg. σ. ne quibus M^1T. nec quibus $\mathfrak{G}$. — 11. illi gloriam MM^2EFB (*set sup.* et *ead. ma.*) $p^6s^1\gamma$. et regnum et gloriam g^2g^5. illi regnum et gloriam venturam r. venturam (*sup.* u) P^1; *id cum in cod. Daventriensi invenisset, Perizon. coni.* ventura. — 12. suam et ipsum pecuniam $PP^4MM^1M^2GBEFpp^5p^6$ (*postea conr.* suam pecuniam et ipsum) $m^1m^2g^2g^6ss^2\mu\gamma\mathfrak{M}\mathfrak{G}$. suamet ipsum pecuniam P^1l. sua|||et ipsum P^2. suam et ipsum pecuniam *Naz. secund. Grut.* sua et ipsum pecuniam p^1. suam et ipsam pecuniam p^3. suam pecuniam et ipsum mg^3g^4r. suam pecuniam et se ipsum g^7. suāmet ipsius pecuniam g^1. ipsum et suam pecuniam g^5. sua et (*sup.* met) pecunia|||| T. casurum praecipitem P^4M^1.

Si (*sup. adscr.* c) P^1. — 13. litterulis MM^1Fg^1s. cum litteris quas micipsae redderet eum dimisit P^4. eum *om.* γ *Cort.* E||rum M^1. Earum — erat *del.* M, *om.* p^5. — 14. haec est Tpr. erat haec g^1g^5. sic erat s^2. in bello Numantino $P^1P^4M^2p^1p^3p^6ms^2rh$. maxuma M^1. — 15. certo scio $PP^1P^2P^3P^4Bpm$ *(ex conr.)* $g^2g^3g^4g^5s^2\sigma$ *Naz. testante Grutero; relicui* certe, *in quibus Commel. esse idem adfirmat.* pro certo p^3. certo scio tibi P^4r. — 16. sit (*sup.* ut) idem P^3. senatui populoque $P^1P^2P^4EM^2p^3p^5mm^1g^3g^5g^7$. senatui et populo *rel.*

ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. En habes
3 virum dignum te atque avo suo Masinissa.' Igitur rex, ubi ea,
quae fama acceperat, ex litteris inperatoris ita esse cognovit, cum
virtute tum gratia viri permotus flexit animum suum et Iugurtham
benificiis vincere adgressus est statimque eum adoptavit, et testa- 5
mento pariter cum filiis heredem instituit.

4 Set ipse paucos post annos morbo atque aetate confectus cum
sibi finem vitae adesse intellegeret, coram amicis et cognatis item-
que Adherbale et Hiempsale filiis dicitur huiusce modi verba cum
Iugurtha habuisse: 10

10 'Parvom ego Iugurtha, te, amisso patre sine spe sine opibus,
in [meum] regnum accepi, existumans non minus me tibi quam
liberos, si genuissem, ob benificia carum fore, neque [ea] res

1. Symmach. Ep. I 25 (al. 19): *Imitabor igitur Sallustiani testimonii castigationem.* Habes virum dignum te *et per te familia consulari. Idem hanc Scipionis epistulam conmemoravit* IV 24.

11. *Conmemorat hanc orationem* Spartian. Sever. c. 21. Donat. ad Ter. Andr. I 1, 8: *te emi a parvulo] Tale est* parvulum ego te, Iugurtha *apud Sallustium.*

13. Quint. inst. or. IX 3, 12: *Haec quoque est, quam ἑτέρωσιν vocant, cui non dissimilis ἐξαλλαγή dicitur ut apud Sallustium:* neque ea res falsum me habuit. — Non. p. 75: *falsum habuit pro fefellit. Sallustius in Iugurtha:* neque ea res me falsum habuit.

---

1. En *om.* Pg^2, *sup. lin.* P^1. — 2. te *om.* E, *sup. lin.* M. suo avo P^4s. — 3. esse ita m. — 4. tum virtute $PGM^2pp^1p^3p^5p^6gg^1g^2g^3$ *(ex conr.)* $g^4g^5g^6g^7lrh\sigma\mu\gamma$𝔐 *(ex conr.)* 𝔊. tunc — tunc s^1. permotos (*sup.* u) P^1. — 5. adgressus P (*conr.* aggr.) P^1P^2s. statimque *omnes libri, at Link.* tandemque. — 6. cum filiis pariter heredem MM^1TFm^1g𝔊. pariter heredem cum filiis s^2. pariter *om.* l. — 8. intellegeret $PP^1M^1M^2Gmm^1g^1g^3$𝔐. intelligeret adesse F. atque cognatis T. — 9. filiis *sup. lin.* P^1𝔐, *om.* g^7. dicitur *om.* P^4. dicitur huiuscemodi habuisse orationem MF. verba huiuscemodi dicitur p^5. dicitur in Iugurtham huiuscemodi verba habuisse M^1. verba in iugurtham (*sup.* vel cum iugurtha) m^1. huiuscemodi verba dicitur γ. habuisse cum iug. lr. huiuscemodi verba cum iug. dicitur habuisse p^6. huiuscemodi habuisse verba cum iugurtha s^1. cum iugurtha fertur habuisse P^4. huiusmodi $g^3\mu$.

11. parum (*sup.* v) M^1m. ego Iugurtha te $PP^1P^2P^3P^4Bp^1p^3p^6m^2ss^1g^4g^5\mu\gamma$. ego o iugurtha te Gg^1. te ego iug. p^5g^2. te *om.* E. ego te Iugurtha *relicui, set* 𝔐: ego te iugurtha ^{te} amisso. iugurtha parvum amisso g. — 12. in regnum meum 𝔅Pg^2l. in meum regnum *relicui.* existumans P^1P^2 (*sup.* i) P^3. non me minus tibi $Tp^6\gamma$. me non minus tibi g^6. me tibi non minus 𝔊. tibi me r. non minime tibi g. — 13. *Omnes libri* quam liberis si genuissem; si quam liberis si genuissem p^5. liberis *eiecere Palmer. Ciac. Ursin. Kritz., uncis circumclusere Bojes. et Link. Vid. Conm. p.* 74. karum P^1. kaurum g^1. ea *cur delendum censeam, vid. Conm. p.* 74.

falsum me habuit. Nam, ut alia magna et egregia tua omittam, no- 2
vissume rediens Numantia meque regnumque meum gloria honora-
visti tuaque virtute nobis Romanos ex amicis amicissumos fecisti,
in Hispania nomen familiae renovatum est, postremo, quod diffi-
5 cillumum inter mortalis est, gloria invidiam vicisti. Nunc, quoniam 3
mihi natura finem vitae facit, per hanc dexteram, per regni fidem
moneo obtestorque, uti hos, qui tibi genere propinqui, benificio
meo fratres sunt, caros habeas, neu malis alienos adiungere quam
sanguine coniunctos retinere. Non exercitus neque thensauri prae- 4
10 sidia regni sunt, verum amici, quos neque armis cogere neque
auro parare queas: officio et fide pariuntur. Quis autem amicior, 5
quam frater fratri? aut quem alienum fidum invenies, si tuis ho-
stis fueris? Equidem ego vobis regnum trado, firmum si boni 6
eritis, sin mali inbecillum. Nam concordia parvae res crescunt,
15 discordia maxumae dilabuntur. Ceterum ante hos te, Iugurtha, 7

13. Spartian. Sev. c. 23: *firmum imperium Antoninis meis relinquens, si boni erunt, si mali imbecillum.*

14. Senec. Ep. XV 2 (94), 46: *M. Agrippa — dicere solebat multum se debere huic sententiae:* nam concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur. Hieron. Comm. in Matth. lib. II (12, 26) p. 79

---

1. me falsum $ms^1s^2g^4r\gamma$. me *om.* g^1, *sup. lin.* g^2. falso habuit g. me tenuit T. Nam et T. alia (*sup.* ego) T. tua facta omittam $P^4MM^1M^2TFm^1s^1g^6h\gamma$𝔊. egregia facta om p^6. tua facta omissa σ. tua obmittam facta p^3. alia omnia magna et egregia facta dimittam g. egregia tua omnia facta omittam l. tua omittam (*sup.* facinora) s. tua facinora omittam $p^1mm^2s^2g^5r$. alia facinora magna g^1. magna tua egregia facinora g^4. magna ‖ tua facinora omittam (*ad marg. al. m̄a.* egregia) μ. novissume P^1P^2. — 2. gloria *Commelinianum omittere ait Gruterus.* honorasti gloria r. honorasti $M^2Gp^6m^2gg^2g^5g^7r\gamma$. honestasti M^1. oneravisti 𝔅m𝔐. onerasti g^4. — 4. familiae, *sup.* nostrae, mm^1. nostrae fam. $s^2g^6\sigma$. fam. nostrae $p^5p^6gg^4g^5s^1lh\gamma$𝔊. est *om.* MF. renovatum est per te *(tria ultima verba in ras.)* s. difficillumum P^1P^2. — 5. mortalis PP^1 (*conr.* —es). qūō mihi 𝔅. — 6. vitae finem $𝔅g^6r\mu$. vitae *om.* M^1M^2h. natura facit, *sup.* fin. M. finem facit vitae 𝔊. fecit m. fecit vitae g. dextram $P^4M^1Gp^3p^5mgg^2g^4g^5g^7r\mu\gamma$𝔊. et per regni Gp^5. — 7. obtestorque te ut $PP^2P^3MM^1GBFpp^1p^3p^5p^6m^1m^2g^1g^2g^3g^4g^6g^7s^2\sigma\gamma$𝔊. moneo obtestor te l. optestorque uti 𝔅. uti hos $P^3BTEFpm^2g^2g^4g^5g^6ss^2\mu$. — 8. sunt fratres P^4. habeas caros P^4. ne malis (*sup.* neu) s. coniungere p^5 *Commel. et in Naz. pro var. script. conmemoratum teste Grutero.* — 9. convinctos P^4. vinctos *vel* iunctos p^5. iunctos g^5. thensauri 𝔅, *set* n *eras.* — 10. armis coniungere E. — 11. parantur P^1F *(set aliquid eras.)* $pp^3g^4g^5g^7l$. par‖ntur (*sup.* iu) P^2. amicitior *vel* amiticior *vel* amitior $P^2P^3P^4MM^1M^2TEFp^5mm^1m^2g^1g^2g^3g^4g^6g^7lh\sigma$. amicior (*ad marg.* amicitior) P. amicior (*sup.* ti) P^1. ami‖tior B. *An latet* coniunctior? — 12. fratres fratri T. inveniaes s^2. invenias σ *Bojes.* hostis tuis M. hostis exstiteris T. — 13. regnum vobis P^4. boni fueritis MM^1Fg^5M. — 14. si mali P^3P^4B (n *eras.*) $EM^2pp^1p^3mg^2g^7s^2rh\gamma$𝔐𝔊. inbecillum $PP^1P^2P^3P^4GM^2gg^3g^7ss^1\mu$.

quia aetate et sapientia prior es, ne aliter quid eveniat providere decet. Nam in omni certamine qui opulentior est, etiamsi accipit
8 iniuriam, tamen quia plus potest facere videtur. Vos autem, Adherbal et Hiempsal, colite observate talem hunc virum, imitamini virtutem et enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse videar 5 quam genuisse.'

11 Ad ea Iugurtha, tametsi regem ficta locutum intellegebat et ipse longe aliter animo agitabat, tamen pro tempore benigne re-
2 spondit. Micipsa paucis post diebus moritur.

Postquam illi more regio iusta magnifice fecerant, reguli in 10 unum convenerunt, ut inter se de cunctis negotiis disceptarent.
3 Set Hiempsal, qui minumus ex illis erat, natura ferox et iam antea ignobilitatem Iugurthae, quia materno genere inpar erat, despiciens, dextra Adherbalem adsedit, ne medius ex tribus, quod apud Nu-

T. VII: *sed quomodo concordia parvae res crescunt, ita discordia maximae dilabuntur.*

4. Prisc. de generibus p. 1317: *haec enim tam in indicativo quam imperativo modo similiter proferuntur idque comprobat auctoritas — idem in Iug.* Vos colite et observatote talem hunc virum, imitamini virtutes eius et enitimini ne ego meliores liberos sumpsisse videar quam genuisse.

10. Prisc. III p. 101: *Solent autem diminutiva vel necessariae significationis causa proferri, ut Sallustius in Iugurthino:* postquam reguli in unum convenere, *id est parvi reges.* Cledon. p. 2090: *ut a rege regulus hoc est parvus rex, ut Sallustius:* postquam reguli coire in unum.

14. Priscian. XVIII p. 1182: *Attici ἐνδέξια καὶ ἐναρίστερα — adverbialiter proferunt. Similiter nos dextra illum et sinistra illum. Sallustius in Iugurthino:* dextra Adherbalem assedit. Arus. p. 211: *adsidet illum in illa parte. Sal. Iug.:* dextra Adherbalem adsedit.

---

1. qui aetate *plurumi libri.* qui||| P. qui (*sup. adi.* a) P^1. quia MM^{1}GTFp^{1}p^{3}p^{6}m^{1}g^{1}g^{4}g^{5}g^{6}ss^{1}lrh$\mu\gamma$. qui de aetate M^2. sapientia maior es T (*sup.* prior) p^1. — 3. tamen *sup. lin. al. ma.* G. — 4. colite et observate P^{4}MM^{1}TFpp^{1}p^{3}p^{5}p^{6}m^{1}gg^{1}g^{2}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}rh$\sigma\gamma$. et *sup. lin.* m. observate et colite l. talem *sup. lin.* m. hunc *om.* μ. hunc talem p^{5}g^{2}g^{5}g^{7}s^{1}s$^2\gamma$. — 5. enitemini P^{3}BF *(a priore manu, ut videtur)* p^{6}gg^{1}g^{2}g^{3}s𝔐. et nitemini M.

7. Ad haec T. loquutum Mp^{3}𝔐. loquitum h. intellegebat PP^{1}P^2 (*sup.* i) M^{1}M^{2}Gg^{3}𝔐. intellebat m. — 9. paúcis diebus post P^{4}𝔖. post diebus paucis p$^1\gamma$. post *om.* g^1. — 10. regio more Mg^6. iuste (*conr.* iusta) P. iusta (*sup.* al. iuxta) P^1. iuxta pp^3 (*sup.* s) s^{1}g^1. busta *ex conr.* Gg^3, *ad marg.* g^2. busta s^{2}g^{4}g^{5}g^{6}g^7. vastari magn. (*sup.* busta) 𝔐. cuncta σ. iustitium *Naz. exhibere Gruterus narrat.* magnifice iusta μ. — 11. convenerunt *omnes quos novi libri praeter* g^6 *ubi* convenere *ex conr.*, *et* p^1 *ubi* convenere in unum. convenerant m$^2\sigma$. — 12. erat ex illis G g^{1}g^6. erat ex eis P^4. antea PP^1 (a) MM^{1}M^{2}GTEFpp^{5}m^{2}gg^{1}g^{3}slr𝔖, *sup. lin.* m^r. anta μ, ante *relicui, om.* g^5. — 13. quia erat materno m. qui G (*sup.* a) lr. quia *sup. lin.* m^2. inpar P^{1}gs. impari E (*ma.* I). dispar g^2. — 14. dextra PP^{1}P^{3}P^{4}MM^{1}M^{2}GBpp^{1}p^{5}p^{6}mm^{1}m^{2}g^{2}g^{4}g^{5}g^{7}s^{1}r$\sigma\mu$𝔐𝔖. dexta γ. dextram g^1. detra|| g^2. dextera *rel.* atherbalis G. adsedit P^{1}gg^7. aput M^{1}p^{1}p^{6}gσ𝔐.

midas honori ducitur, Iugurtha foret: dein tamen, ut aetati con- 4
cederet fatigatus a fratre, vix in partem alteram transductus est.
Ibi cum multa de administrando inperio dissererent, Iugurtha inter 5
alias res iacit oportere quinquenni consulta et decreta omnia re-
5 scindi: nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum
animo valuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit: nam 6
ipsum illum tribus proxumis annis [adoptatione] in regnum per-
venisse. Quod verbum in pectus Iugurthae altius quam quisquam 7
ratus erat descendit. Itaque ex eo tempore ira et metu anxius 8
10 moliri parare atque ea modo cum animo habere quibus Hiempsal
per dolum caperetur. Quae ubi tardius procedunt neque lenitur
animus ferox, statuit quovis modo inceptum perficere.

Primo conventu, quem ab regulis factum supra memoravi, 12
propter dissensionem placuerat dividi thensauros finisque inperi
15 singulis constitui. Itaque tempus ad utramque rem decernitur, set 2
maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca pro-
pinqua thensauris alius alio concessere. Set Hiempsal in oppido 3
Thirmida forte eius domo utebatur, qui proxumus lictor Iugurthae
carus acceptusque ei semper fuerat. Quem ille casu ministrum
20 oblatum promissis onerat inpellitque, uti tamquam sua visens do-
mum eat, portarum clavis adulterinas paret — nam verae ad Hiem-

---

1. Deinde P^1. deinde $p^3p^6s^2g^4g^6g^7$lr. dehinc $pg^1g^5\gamma$. — 2. traductus est MM^1 (a *in ras.*) $TFm^1g^5\gamma$. — 4. iacit *optumi libri, in* ait *conr. Naz. testante Grutero.* ||ait P^2. ait (*sup.* iacit *scriptum*) Pm. ait $P^4MM^1M^2$ $TFpp^1p^3p^5p^6m^1m^2g^1g^2g^4g^5g^7ss^1s^2lrh\sigma\mu\gamma$𝔐𝔑𝔖. omnia *om.* $M^1p^5g^5$. omnia decreta lσ. — 6. valuisset P^3. — 7. illum tribus (*sup.* his) P^1P^2. his *et* annis *sup. lin.* s^1. illum his (*vel* hiis) tribus $P^3Bpp^1p^3p^6m^2g^7\mu\gamma$. tribus his prox. p^5g^6. illum is proximis g^6. annis proximis p^3m^2. proximis horis annis P^3. *An Sall. scripserat* ipsum illum eis tribus annis? adoptatione $METm^1$. adoptione (*sup.* ta) $P^4M^2p^1p^3p^5gg^2g^3s^2$𝔖. adoptione TFm $m^2g^1g^5g^6g^7s^1$lrh$\mu\gamma$𝔐. adoptiue G. adoptatum (*conr.* —tatione) p^6. *Cur mihi suspectum videatur vid. Conm. p.* 75. — 8. quam quis rat. P^4. quisque μ. — 9. itaque (*sup.* vel atque) P^4. atque γ. ansius (*conr.* anxius) P. ancxius P^4. — 10. moliebatur parabat M^1. moliri (*sup.* batur) B. atque ||||| modo (*sup.* tantum modo *et ad marg.* hoc) M^1. cum animo *om. Naz. si Grut. notam recte intellexi, sup. lin.* m. *praep. om.* $m^1g^1g^5$𝔖. in animo p^6 *(ex conr.)* γ. — 11. per dolum *om.* m.

13. ex regulis P^4. a regulis $p^5g^6g^7$lσ. — 14. placuit E. — 15. ad utramque rem tempus MM^1TFm^1h. — 16. regeli (*sup.* u) P. — 18. Thyrmida P. tirmida $P^3P^4p^6s^2g^1$ (h *sup.*) g^1g^7r. tarmida (*sup.* i) B. timida g^5. tyrmida μ. tirmuda l. tirunda σ. thirimida γ. armida p. in oppidum tyrannidam p^5. proxumis (*sup.* u) P. — 19. cassu P. casu *sup. lin.* m. casu ille g^7. — 20. inpellitque $P^2P^3P^4ss^1$𝔖. sua visens M^1M^2 *(ex conr.)* *Gruterus ex coni.* suam *rel.* visens *om.* P^3. suam *om.* g^3. visens suam $g^2g^5s^2$. — 21. erat P. erat σ. adultrinas M^1 *ma.* I.

psalem referebantur —, ceterum, ubi res postularet, se ipsum cum 4 magna manu venturum. Numida mandata brevi conficit atque, 5 uti doctus erat, noctu Iugurthae milites introducit. Qui postquam in aedis inrupere, divorsi regem quaerere, dormientis alios alios occursantis interficere, scrutari loca abdita, clausa effringere, strepitu et tumultu omnia miscere: cum interim Hiempsal reperitur occultans se [in] tugurio mulieris ancillae, quo initio pavidus et ignarus loci perfugerat. Numidae caput eius, uti iussi erant, ad Iugurtham referunt.

13 Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam brevi divolgatur: Adherbalem omnisque qui sub inperio Micipsae fuerant metus invadit: in duas partis discedunt Numidae: plures Adherbalem secuntur, set illum alterum bello meliores. 2 Igitur Iugurtha quam maxumas potest copias armat, urbis partim vi, alias volun-

6. Donat. ad Ter. Phorm. II 1, 62: *servom hominem —] vetuste hominem. Sallustius in Iugurtha:* cum interim Hiempsal reperitur occultans se in tugurio mulieris ancillae. Idem ad Andr. V 1, 9: *homini adolescentulo] Sic Sallustius:* occultans se tugurio mulieris ancillae. — Serv. ad Verg. Aen. I 409: *ut in Sallustio* in tugurio mulieris ancillae. *Bene addidit* mulieris. *At si dicas in tugurio ancillae mulieris erit superfluum mulieris. Ancilla enim et conditionem ostendit et sexum.* Idem ad VIII 337: *vatis fatidicae] Ergo tale est ut illud in Sallustio*: in tugurio mulieris ancillae. *Non quia mulieris, statim et ancillae, si autem ancillae, statim et mulieris.*

---

1. res *sup. lin.* P^4. — 2. cum magna venturum manu $M^2Ep^1hs^1$. cum magna venturum (manu *ad marg. ab alia ma.*) m. c. magna copia militum venturum p^6. cum magna vi venturum manu g^1. confecit GE (*sup.* per) $g^3ss^1\gamma$𝔐ℜ𝔊. perficit $MM^1TFp^1m^1m^2g^5\mu$. perfecit $M^2mg^1g^6$. efficit h. — 3. ductus (*conr.* doctus) M. noctu (*sup.* e) T. nocte g^6. Qui *sup. lin.* P^3. — 4. in *om.* P^1, *uncis circumclusit Link.* inrupere P^1P^2𝔊. inrumpere 𝔐. irrumpere Pg^3s^1. rumpere g. erumpere l. occurrentes (*conr.* occursantes) P. — 5. claustra (*sup.* vel clausa) P^4. effringere clausa M^1r. — 6. hiempsal interim P^3B. repperitur $P^1P^2MM^1M^2Gg$𝔊. reppериretur 𝔐. — 7. sese in tugurio p^1rh. se in tugurio $M^2p^3g^2g^6g^7s^1$. se tugurio (*sup.* in) g. se occultasse in tugurio γ. se occultans tigurio l (tigurio *etiam* p). se tugurio $PP^1P^2P^3P^4GBp^6mm^2g^1g^3g^4g^5ss^2\sigma\mu$𝔐ℜ𝔊. sese tugurio *relicui.* mulieres (*conr.* —ris) P. — 8. Numidiae M^1. capud Mm^2s^2l. eius *om.* M^1. ut iussi $P^3Gp^3p^5gg^1g^2g^5$ *(ex conr.)* ss^1. ut iussum erat γ. sicut iussi l. uti *sup. lin.* g^5. fuerant P^3B (*sup.* erant).

10. per totam Africam P^1P^2 (*sup.* vel omnem) P^4. brevi tempore div. $P^3Bp^1p^6g^5\gamma$. — 11. devulgatur P^1P^2 (*sup.* i). divulgabatur MM^1M^2T $EFpm^1gg^1g^2$ (dev—) g^3s^2rh𝔊. divulgatur (*sup.* ba) m. omnisque p^3. qui *sup. lin.* P^3. — 12. timor invadit MFm𝔐. numidae discedunt P^3Bs^2. — 13. secuntur $PP^3P^4MM^1GBETFm^2g^1g^7r\mu$. sequuntur (*sup.* c) P^2. sequuntur *relicui.* sed iugurtham bello m𝔐. — 14. maxumas P^1P^2 (*sup.* i). potest *del.* M, *sup. lin.* s^1. copias potest $g^6\sigma$. poterat h. copiis (*conr.* —as) P. <u>armatur</u> P^1. parat p^3p^6 (*sup.* armat) s^2g^4 (*ma.* I) $g^6h\gamma$𝔊. voluntates P^1.

tate inperio suo adiungit, omni Numidiae inperare parat. Adherbal, 3
tametsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de caede
fratris et fortunis suis, tamen fretus multitudine militum parabat
armis contendere. Set ubi res ad certamen venit, victus ex proelio 4
5 profugit in provinciam ac deinde Romam contendit. Tum Iugurtha 5
patratis consiliis, postquam omni Numidia potiebatur, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum Romanum neque advorsus iram eius usquam nisi in avaritia nobilitatis et pecunia sua spem habere. Itaque paucis diebus cum auro et argento 6
10 multo Romam legatos mittit, quis praecipit, primum uti veteres
amicos muneribus expleant, deinde novos adquirant, postremo
quaecumque possint largiundo parare ne cunctentur. Set ubi 7
Romam legati venere et ex praecepto regis hospitibus aliisque,
quorum ea tempestate in senatu auctoritas pollebat, magna munera
15 misere, tanta conmutatio incessit, ut ex maxuma invidia in gratiam
et favorem nobilitatis Iugurtha veniret. Quorum pars spe, alii 8
praemio inducti singulos ex senatu ambiundo nitebantur, ne gra-

3. Non. p. 176: *contendere, certare. — Sallustius in Iugurthino bello:* fretus multitudine militum sperabat armis contendere.
4. Non. p. 177: *Sallustius in Iugurthae bello:* ex praelio fugit in provinciam ac deinde Romam contendere.

---

1. adiungit *sup. lin.* m. numide M^2ET (*sup.* i) $pgg^1\gamma$. At adherbal $P^4p^3\gamma$. — 2. legatos romam P^2 (*ma.* II) g^3 *(conr.)* $g^4g^5s^2r$. nece $h\sigma$. nece fratris sui p^1. cede (*sup.* vel nece) s. — 3. militum multitudine Tp. militum multitudine fretus g^7. tamen et multitudine γ. — 5. in provinciam profugit ms^2. in provinciam *om.* g^5. provenit T. fugit $pg\sigma$. proficit p^3. Tunc $M^1M^2Fpp^1p^3p^5m^1gg^5g^6s^1\sigma\mu$. — 6. paratis $M^1T^6gg^1g^3g^5g^6g^7s^1r\gamma\mathfrak{G}$. paratis (*sup.* t) M^2Eg^2. paratis, *sup.* t, *tum* peractis, s. omnis numidiae *pauci libri.* omni numidia P *(ex conr.)* $P^1MM^1M^2GEFp^1p^3p^5p^6mm^1gg^2g^3g^4g^5g^6g^7lrh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}\mathfrak{G}$. omni numida (*conr.* —die) P^2. omnis numide (*sup.* i) P^3B. omni numidiae Tm^2 (*in quo* impr *del.*). omni numidiae (*fuit* omnis) g^1. omni numida s^1. omni numidia (*sup.* vel omnis numidie) P^4. in |||cio B. — 7. cum animo suo $Tp^1g^6\gamma$. cum *om.* g^1g^5, *ex conr.* g^4. in animo σ. cum animo timere reputans M^1. facinus suo cum animo *Peerlk. ad Verg. Aen.* T II *p.* 127. — 9. habebat T. habere (*sup.* bat) $\mathfrak{G}$. argento et auro P^4g^4r. — 10. legatos romam $PP^2P^3MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^5mm^2gg^1g^2g^3g^6slh\sigma\mu\mathfrak{M}\mathfrak{G}$. romam legatos *relicui.* quibus $p^1m^1s^1$ *(ex conr.)* $g^7\sigma$. quis (*sup.* quibus) $P^4Bp^6g^5$. praecipit $P^2P^3BM^2pp^3g^6ss^1$. praecepit (*sup.* i) P^1. praecepit *rel.* uti primum $MM^1M^2TEFp^5mm^1gg^1g^2g^4g^6lr\mathfrak{M}$. ut primum $p^1\sigma$. primum *om.* γ. — 11. adquirant $PP^1P^3P^4M^1GBp^1mgg^1g^2ss^1\mu\gamma$. — 12. quaecumque PP^1P^3B. quemcumque T (*ma.* I) $h\sigma$. quoscumque $p\mathfrak{M}\mu$ *(ex conr.)*. quaeque M^2. quemque s^2. possent $MM^1Fp^6m^1g^3g^7\sigma$. possit g^6. posuit l. largiundo $PP^1P^2P^3P^4p^3g^3\mu$. — 12. legati romam G $p^6\sigma\mu$. venere legati $g^1\gamma$. legati venere romam s^1. regis *sup. lin.* m. — 13. auctoritas in senatu T. — 15. uti T *ut vid.* maxuma (*conr.* i) P^1. — 17. ambiundo $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2Bpp^3s^2g^4$ *(ex conr.)* $r\mu\mathfrak{M}$. ambeundo (*conr.* i) g. ambiendo (*sup.* u) s. ambihendo s^1.

9 vius in eum consuleretur. Igitur ubi legati satis confidunt, die constituto senatus utrisque datur. Tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus:

14 'Patres conscripti, Micipsa pater meus moriens mihi praecepit, uti regni Numidiae tantum modo procurationem existumarem 5 meam, ceterum ius et inperium eius penes vos esse, simul eniterer domi militiaeque quam maxumo usui esse populo Romano, vos mihi cognatorum, vos adfinium loco ducerem: si ea fecissem, in vostra amicitia exercitus divitias, munimenta regni, me habitu-2 rum. Quae cum praecepta parentis mei agitarem, Iugurtha, homo 10 omnium quos terra sustinet sceleratissumus, contempto inperio vostro Masinissae me nepotem et iam ab stirpe socium atque amicum populi Romani regno fortunisque omnibus expulit.

3 Atque ego, patres conscripti, quoniam eo miseriarum venturus eram, vellem potius ob mea quam ob maiorum meorum 15 benificia possem a vobis auxilium petere, ac maxume deberi mihi benificia a populo Romano, quibus non egerem, secundum ea, si

11. Senec. Controv. XVII 18: *deduxi ad vos reum, omnium quos terra sustinet nocentissimum.*

17. Priscian. XIV p. 977: *Secundum quoque, quando pro κατά et μετά, loco praepositionis est. Sallustius in Iugurthino:* secundum ea uti debitis uterer.

---

1. legati ubi M (*set* ubi *supra* legati *iterum scr.*) TF. ut legati γ. — 2. tunc Gp^{3}m^{2}ss^{2}l, *om.* σ. — 3. locutum hoc modo P^{4}l. loquutum P^1. loqutum p^3.

4. O patres conscripti P^2. praecepit mihi M^{2}pp^{1}p^{3}g^{1}g^4 (m. II) g^{6}s^{1}σ. — 5. regnum P^{4}m^{1}g^{1}g^{7}l𝔐. regno T (*sup.* i) g^6. existumarem P^{1}P^2 (*sup.* i) M^1. — 6. et *om.* Gg^1. — 7. maxuma (*sup.* o) P. maxime p^{1}p^5 *(ex conr.)* m^{1}s^{1}s^{2}lg^{5}g^{6}μγ. usu *Link.* — 8. adfinium loco 𝔅M^2 (*eras.* in) p^5 (*set supr.* in) m^1 (*sup.* in *et* locum *al. ma.*) cognatorum et affinium loco p^3. cognatorum in affinium loco Fg^7. vos in affinium loco p^{1}g^{6}𝔐. vos affinium in loco *ex conr.* g^4. vos adfinium locum *postea addito* in P^{1}P^2. vos in adfinium (*vel* aff.) locum PP^{3}P^{4}MM^{1}GBETpp^{6}m^{2}gg^{3}g^{5}ss^{1}s^{2}σμγ𝔖. vos mihi in cognatorum vos in affinium locum h. cognitorum in affinium locum g^1. vos mihi in affinium locum g^2. cognatorum et affinium in locum r. ducere M^{1}F. deducerem s. — 9. exercitus 𝔅. exercitum *cet.* me *om.* MFgg^6, *ad marg.* g^4. — 10. mei *om.* T. mei parentis m^2. patris mei p^{1}p^{6}g^{7}σγ𝔖. fratris mei g^6. cogitarem P^2. agerem g^2. homo hominum quos MF. — 12. me *om.* Tg^2. — 13. populo romano P^{4}MM^{1}m^{1}g^{6}s. regno vestro F. — 15. ob maiorum beneficia meorum Tp^6. meorum maiorum p^{5}g^{1}g^{5}g^7. nostrorum maiorum g^4 (*ma.* I). ob maiorum *om.* γ. meorum *uncis circumclusit Linker.* — 16. possem (*conr.* posse me) P^1. posse me *pleriq.* me *om.* 𝔅σ, *del.* g^4, *sup. lin.* m. posse a vobis me m^1. me auxilium a vobis posse petere γ. me a vobis *om.* r. posse me — beneficia a *om.* l. me *uncis incl. Link.* — 17. a *om.* P^{3}g^6. beneficia populi romani Br. beneficia p. r. T. a r. p. p^3. secundum ea si *optumi libri (primitus Nazar. testante Grutero)*, *sup.* vel sed P^{2}P^4. sedum *(al. ma.)* ea si d. (*sup.* set) m. sed secundum ea beneficia si 𝔖. sed ea si MM^{1}M^{2}GTF (*ad marg.*

desideranda erant, uti debitis uterer. Set quoniam parum tuta 4
per se ipsa probitas est, neque mihi in manu fuit Iugurtha qualis
foret, ad vos confugi, patres conscripti, quibus, quod mihi miser-
rumum est, cogor prius oneri quam usui esse.

5 Ceteri reges aut bello victi in amicitiam a vobis recepti sunt 5
aut in suis dubiis rebus societatem vostram adpetiverunt, familia
nostra cum populo Romano bello Carthaginiensi [amicitiam] in-
stituit, quo tempore magis fides eius quam fortuna petunda erat.
Quorum progeniem vos, patres conscripti, nolite pati me, nepotem 6
10 Masinissae, frustra a vobis auxilium petere.

Si ad inpetrandum nihil caussae haberem praeter miseran- 7
dam fortunam, quod paulo ante rex genere fama atque copiis
potens, nunc deformatus aerumnis, inops alienas opes expecto,
tamen erat maiestatis populi Romani prohibere iniuriam neque
15 pati cuiusquam regnum per scelus crescere. Verum ego eis fini- 8
bus eiectus sum, quos maioribus meis populus Romanus dedit,

---

legi Prisciani auctoritate secundum) pp^{1} (set) gg^{1}g^{5}ss^{2}r. sed (*conr.* secundum) ea p^{6}. sed ea des. (*sup.* si) m^{1}m^{2}. sed ea des. 𝔐. sed si ea E g^{2}g^{7}γg^{4} (*ad marg.* vel secundum). sed sic (*ex conr.)* ea des. p^{3}. sed sit ea si g^{6}. sed eaque (*sup.* si) des. s^{1}. secundum hoc quod mererer si ea auxilia desideranda l. egerem si des. h. egerem si ea des. g^{3}. sed his uti debitis (*ad marg.* sed ea si desideranda erant) μ. — 2. per se ipsam P^{3}BFg^{6}𝔊. probitas ipsa g^{4}. ipsa *om.* g^{1}g^{2}g^{5}l. per se parum tuta ipsa probitas T. tuta parum est per se ipsa probitas m^{1}. parum tuta est per se ipsa probitas 𝔐. parum per se tuta ipsa s^{2}. per se ipsa parum tuta g^{7}. probitas mea p. — 3. michi quod miserrimum p^{1}. mihi *uncis circumdedit Linker.* — 4. usu *Linker.* — 5. in *om.* P. a vobis *om.* p^{5}g^{5}. a *om.* s. sunt *om.* m. sunt a vobis recepti M^{1}M^{2}Em^{1} (*sup.* vel accepti) g^{7}hσμ𝔐. sunt a vobis accepti T. sunt recepti a vobis MF. recepti sunt a vobis p^{1}p^{6}. sunt recepti p^{5}g^{5}. recepti a vobis aut g^{1}. — 6. suis *om.* T. appetivere P^{4} (*sup.* verunt) s^{2}lg^{4} (*ma. I ut vid.*). appetiverint g^{1}. appetiverant σ. et familia G. et fam. g^{3}. sed fam. g^{5}rγ. — 7. institnit amicitiam MM^{1}M^{2}TEFp^{1}p^{5}mm^{2}g^{1}g^{5}μ𝔐. *Mihi* amicitiam *suspectum. Vid. Conm. p.* 76. — 8. petunda *contra libros scriptum.* pendenda *Grut.* — 9. progenies F (*ma.* II) g^{7}. propaginem g^{5}. proiemen p^{6}. quorum vos progeniem μ. nolite me pati MFg^{1}. *Verba* me nepotem Masinissae *multis praeeuntibus uncis circumcl. Linker.* — 10. petere sed si P^{4}MM^{1}M^{2}TEFp^{1} (set) p^{6}m *(ex conr.)* m^{1}g^{3}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}s^{1}lrμγ. petere si si ad s. petere Post si (*sup.* set) 𝔐. — 11. inpetrandum 𝔅P^{3}. imperandum P^{2} (*sup.* t.) p^{1}g^{2}. niL MM^{1}m^{1}g^{5}. — 12. genere atque fama et copiis P^{1}P^{2}. genere et fama ac copiis g^{7}. — 13. erumpnis P^{4}plrg^{6}γ. aerumpnis s. erumpniis s^{2}. expecto 𝔅PP^{3}P^{4}Gpp^{1}p^{3} (*conr.* expeto) p^{6}g^{1}g^{3}g^{5}s^{2}l. exspecto *multi libri.* exspecto P^{1}. expeto P^{2}Bp^{5}m^{2}gg^{6}μ. expe||to M^{2}. — 14. malefactis (*conr.* maiestatis) P^{1}. populi romani P^{4}MM^{1}GFg g^{3}g^{6}ss^{1}s^{2}lr𝔐𝔊. P. R. 𝔅M^{2}p^{3}mm^{1}m^{2}gg^{1}g^{4}g^{5}g^{7}σμ. romani populi *relicui.* neque per scelus cuiusquam pati regnum crescere T. — 15. iis finibus 𝔅. hiis pp^{3}l. his PP^{1}P^{2}P^{3}P^{4}MM^{1}M^{2}GBTEFp^{1}p^{5}p^{6}mm^{1}m^{2}gg^{1}g^{2}g^{3}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}ss^{1}s^{2}rhσμγ𝔐𝔊.

unde pater et avos meus una vobiscum expulere Sufacem et Carthaginiensis. Vostra benificia mihi erepta sunt, patres conscripti, vos in mea iniuria despecti estis.

9 Eheu me miserum! Hucine, Micipsa pater, benificia tua evasere, ut quem tu parem cum liberis [tuis] regnique participem 5 fecisti, is potissumum stirpis tuae extinctor sit? Numquam ergo familia nostra quieta erit? semperne in sanguine ferro fuga vor- 10 sabitur? Dum Carthaginienses incolumes fuere, iure omnia saeva patiebamur: hostes ab latere, vos amici procul: spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis ex Africa eiecta est, laeti pacem 10 agitabamus, quippe quis hostis nullus erat, nisi forte quem vos 11 iussissetis. Ecce autem ex inproviso Iugurtha, intoleranda audacia, scelere atque superbia sese ecferens, fratre meo atque eodem propinquo suo interfecto primum regnum eius sceleris sui praedam fecit, post ubi me eisdem dolis non quit capere, nihil minus 15

4. Prob. inst. gramm. I 13 p. 89: *Sed haec omni generi poëtarum aptari potest, etiam liberae a numeris orationi, quam maxime historicae, ut Sallustius in bello Iugurthino:* heu me miserum, **** heu me infelicem.
5. Arus. p. 253: *Par cum his. Idem Iug.* parem cum liberis regnique participem fecisti.

---

1. Suphacem $\mathfrak{B}$. — 3. vos mea T. — 4. Eheu P^1. heu eu me p^1g. heu heu me g^2g^4(*ma.* I)$g^6s^1r\mu$. eu heu me μ. heu me $p^5p^6ss^2g^5g^7$. heu miserum me p^3. Ev. Ev. me g^1. Hucine $\mathfrak{B}PP^2Ems$. hucne P^3l. hu‖ccine g^4. huccine *rel.* o micipsa MM^1 (*ma.* I) G. — 5. tuis *om.* $\mathfrak{B}\sigma$. liberis participemque regni h. parem quem liberis cum tuis P^1 *(conr.)*. — 6. fécisti id potissimum $\mathfrak{B}$. extinctor $\mathfrak{B}PP^1P^2P^3P^4M^1Gpp^1p^3p^6g^3slr\mu\gamma$. stintor g^7. exstinctor *pleriq.* generis tui extinctor M^1. extinctor stirpis tuae r. extictor sit tuae stirpis g^2. numquam $\mathfrak{B}P$ (*sup.* ne) g^5s^1 (*sup.* ne ergo). numquamne $P^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^6g^7ss^2lrh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. ergo *sup. lin.* E, *ad marg.* s^2, *om.* g^7. — 7. familia tua Tp^6. nostra familia $g^6\sigma$. familia vestra p^5. erat P (*conr.* erit) $g^4\sigma\mathfrak{M}$. versabitur $\mathfrak{B}$ (*ex* versabatur *conr.*) $PP^2P^3P^4GBTEFpm^2g^4ss^1l\gamma$. vexabitur g^6. versabimur (*sup.* vel tur) P^1. versabimur *rel.* — 8. incolomes $P^2M^1M^2TEFp^1m^1g^3sr\sigma\mathfrak{M}$. omnia saeva iure M^1g^6. iure *sup. lin.* $\mathfrak{M}$. — 9. patiebamur (*sup.* vel tur) P^1P^4. patiebar g^6. hostis M^2T *(ex ras.)* g^3. a latere P (*conr.* ab lat.) P^3p^6 *(ex conr.)* $g^5g^7r\gamma$. ab lat. (*sup.* ex) T. — 10. in armis sita est G. — 11. agitabamus pacem F. pacem agebamus γ. quippe *sup. lin.* M, *om.* p^1. quibus Tg^6r. quis (*sup.* quibus) Bg^2. quis *ad marg.* g^4. nullus hostis M^1p^6. quem *om.* p. quem vos *om.* g^6. vos *om.* p^3, *sup. lin.* T. — 12. inproviso $PP^1P^3P^4gg^1g^3ss^1\mu\mathfrak{S}$. inprovisu r. intolleranda Gpp^1p^3 *(conr.)* $gg^1g^2g^3\mu$. — 13. scelere et superbia $\mathfrak{B}$ *(Brunn)*. sese *om.* P. se $\mathfrak{B}P^2$ (*set* se *eras. videtur*). efferens $P^1P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^6ss^1s^2lr\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}\mathfrak{S}$. ecferens *rel.* efferens sese $s^1g^4g^6\gamma$. eodem *om.* M. — 14. propinquo meo (*sup.* suo) M. suo propinquo M^1gg^1. atque propinquo suo eodem T. propinco g. eius regnum $P^3Bp^3g^5$. eius *om.* T. — 15. eisdem l. isdem $\mathfrak{B}P^1Bg^3g^7s^2r\mathfrak{S}$. (*sup.* h) Gm. iisdem $P^3\gamma$. idem M^2p. hisdem *vel* hiisdem *rel.* non quit $\mathfrak{B}$. nequid P^4 (*sup.* t) $p^1g^3s^1$. nequivit $MFp^6g^6l\gamma\mathfrak{M}$. nequiverit g^7. nequit *ceteri.* capere nequit T. nil E.

quam vim aut bellum expectantem in inperio vostro, sicut videtis,
extorrem patria domo, inopem et copertum miseriis effecit, ut
ubivis tutius quam in regno meo essem. Ego sic existumabam, 12
patres conscripti, uti praedicantem audiveram patrem meum: qui
5 vostram amicitiam diligenter colerent, eos multum laboris susci-
pere, ceterum ex omnibus maxume tutos esse. Quod in familia 13
nostra fuit, praestitit, uti in omnibus bellis adesset vobis: nos uti
per otium tuti simus, in vostra manu est, patres conscripti.

Pater nos duos fratres reliquit: tertium Iugurtham benificiis 14
10 suis ratus est coniunctum nobis fore. Alter eorum necatus est,
alterius ipse ego manus inpias vix effugi. Quid agam? aut quo 15
potissumum infelix adcedam? Generis praesidia omnia extincta
sunt: pater, uti necesse erat, naturae concessit: fratri, quem mi-
nume decuit, propincus per scelus vitam eripuit: adfinis, amicos,
15 propinquos ceteros meos alium alia clades obpressit: capti ab Iu-
gurtha pars in crucem acti, pars bestiis obiecti sunt: pauci, qui-
bus relicta [est] anima, clausi in tenebris, cum maerore et luctu
morte graviorem vitam exigunt.

1. Non. p. 8: *extorris dicitur vel extra terram vel extra terminos. — Sallustius in Iugurthino bello:* sicuti videtis, extorrem patria, domo, inopem et coopertum miseriis effecit.

6. Donat. ad Ter. Ad. IV 5, 58: *quod quidem in te fuit] Sallustius:* quod in familia nostra fuit, praestitit, ut in omnibus bellis adesset vobis.

---

1. expectantem $\mathfrak{V}P^3pp^3p^5p^6gg^1g^2g^3lr$. in *sup. lin.* P^4s, *om.* $M^2pp^5gg^1g^4g^5$. inperio $P^4\sigma$. sicut $PP^1P^2P^3BTpp^3p^6m^1m^2gg^4g^7ss^2lr\sigma$. sicuti *relic.* sicuti videtis *ad marg.* P^4. — 2. copertum *contra libros scriptum.* effecit et ubivis $\mathfrak{V}$. — 3. tocius (*sup.* u) P^2g^1. regno meo $\mathfrak{V}P^3Fpp^1mm^2g^7sl\sigma\gamma$. — 4. ut praed. $MM^1M^2TEFp^1mm^1\sigma\mu$. audieram Gg^7. — 5. colerent diligenter m. diligenter *om.* m^2g^2h, *ad marg.* M^1. qui diligerent colerent *a ma.* I *Commel. habere testis est Grut.* multum laboris $\mathfrak{V}$. multum laborem *ceteri.* — 6. maxume M^1. ex omnibus maxime (*sup. al. ma.* turbis) M. ex omnibus turbis maxime $M^1\mathfrak{M}$. in nostra familia Ggg^5. in familia fuit nostra $\mathfrak{G}$. — 7. uti in $\mathfrak{V}PP^3P^4MM^1Tpp^3mm^1m^2gg^1g^2g^4g^7ss^2l\sigma\gamma$ $\mathfrak{M}\mathfrak{G}$. ut (*sup.* uti) P^2. uti omnibus M^2g^6. in omnibus bellis uti p^1. vobis *sup. lin.* P^4. vobis adesset Gg^6. adesset vobiscum r. ut per M $M^1M^2TFm^1g^5\mu$. — 8. sumus $\mathfrak{V}gg^1g^6g^7\gamma$. — 9. reliquid $Mp^1g^2s^1$. beneficis $\mathfrak{V}$. — 10. suis *om.* $P^1p^5s^1$, *sup. lin.* m. suis beneficiis g^5. coniunctum fore nobis T. necatus est alterius hodiis ipse ego P^4. — 11. ego ipse $P^3Bp^1p^5$. ego *om.* g. ipse manus ego g^5. inpias g^2r. evasi (*sup.* effugi) P. — 12. infelix ego accedam MF. generis mei Gp^1g^1. generis nostri s^2. nostri generis g^5. — 13. ut M. necessaerant P. natura Ps^2. — 14. propinqus $\mathfrak{V}P^1$ (*sup.* u). adfines $\mathfrak{V}PP^1mm^1sg^7\mathfrak{G}$. — 15. propincos g. meos *om.* $\mathfrak{V}$, *uncis incl. Linker.* clade F *(ex conr.)* $p^1p^3p^5$ p^6m^2 *(ex conr.)* $g^1g^6g^7r\gamma$. obpressit r. obpraepsit g. — 16. pras in crucem P. — sunt obiecti Fg^7. sunt *om.* l. — 17. relicta anima est $\mathfrak{V}$. anima relicta est g^6. in tenebras (*sup.* i) E. maerore atque luctu $\mathfrak{V}$.

16 Si omnia, quae aut amisi aut ex necessariis advorsa facta sunt, incolumia manerent, tamen, si quid ex inproviso mali accidisset, vos inplorarem, patres conscripti, quibus pro magnitudine 17 inperi ius et iniurias omnis curae esse decet. Nunc vero exul patria domo, solus atque omnium honestarum rerum egens, quo adcedam, aut quos adpellem? nationesne aut reges, qui omnes familiae nostrae ob vostram amicitiam infesti sunt? An quoquam mihi adire licet, ubi non maiorum meorum hostilia monumenta pluruma sint, aut quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit?

18 Postremo Masinissa nos ita instituit, patres conscripti, ne quem coleremus nisi populum Romanum, ne societates neu foedera nova acciperemus: abunde magna praesidia nobis in vostra amicitia fore: si huic inperio fortuna mutaretur, una occidendum nobis 19 esse. Virtute ac deis volentibus magni estis et opulenti, omnia secunda et oboedientia sunt: quo facilius sociorum iniurias curare licet.

20 Tantum illud vereor, ne quos privata amicitia Iugurthae parum cognita transvorsos agat, quos ego audio maxuma ope niti,

6. Donat. ad Ter. Hec. III 3, 18: *accidere est gestu corporis ostendere humilitatem cadentis: propter ad, quod est iuxta, et cadere. Sallustius autem sine praepositione dixit* qua accidam, aut quo?

19. Serv. ad Verg. Aen. IV 283: *Ambire — significat et rogare. Sallustius in Iugurtha:* quos ego audio ambire, fatigare vos singulos.

---

1. aut *sup. lin.* Gg^1. ex *sup. lin.* G. — 2. incolomia P^1 *pr. var. scr., in textu* $P^2MM^1M^2Ep^6m^2g^1g^3\mu$. inproviso $PP^1P^3pp^3gg^5sr\sigma\mu$. — 3. inplorarem 𝔅$P^3$. implorem (*sup.* ar) m. — 4. imperii vestri ius G. iniuria||| M. omnis 𝔅$P^1P^2g^1$. decet (*sup.* be') G. exul P (*sup.* s) $P^3P^4MGpp^3p^5p^6gg^1g^2g^3g^4slr\mu\gamma$𝔖. — 5. rerum honestarum P^4. egens rerum m𝔐. — 6. accedens (*conr.* accedam) P. accidam *nullus quod sciam liber.* apellem (*conr.* appellem) P. nationesne aut reges $MM^1M^2TEFp^5mm^1g^1g^7h$𝔐 (neu). nationesne an reges *relicui.* ne *om.* $g^5g^6g^7$. nationesve p. — 7. ob vestram amicitiam familiae nostrae E. An (*sup.* ut) G. An quoquam — plurima sint *ad marg. al. ma.* M. — 8. ubi *sup. lin.* m. monimenta $P^1P^2P^4GMM^1TEpp^1p^3p^5mm^1g^3g^5slr\sigma\mu$𝔐𝔖. mon. hostilia $MM^1M^2TEp^1mg^5h\sigma$. monim. plurima hostilia p^5. monumenta *om.* F. — 9. pluruma 𝔅. — 11. ita *om.* Mg^7. ita nos pg^1l𝔐. nos instituit ita s^2. constituit P^4p. cumstituit γ. neque coleremus P^4. colerem F. coleret (*sup.* m) M. ut ne quem r. — 12. societatem P (*conr.* —es) $P^4F\gamma$. neu foedera 𝔅g^2lr. ne foed. *rel.* nova foedera MFg^6. — 13. nobis magna praesidia P^4. nobis *sup. lin.* P^2. amicitia *sup. lin.* P^3. — 14. huhic P. mutaretur (*sup.* minitaretur) T. minitaretur (*sup.* mutaretur) M^2. unacum occidendum P^1. nobis *om.* $GM^2\mu$. nobis occidendum $Tp^5g^1g^5\gamma$. occidendum esse nobis m^2. nobis esse occidendum s^1. occidendum vobiscum esse p^3. — 15. fore Gs^2g^6. dehis (*conr.* diis) P^1. dis 𝔅Bg^3𝔖. diis *rel.* — 16. oboedientia P *(ex conr.)* $MGBTEFm^1$𝔐. obaedientia M^2g^3. quo sociorum iniurias facilius MF. — 19. transvorsos 𝔅. maxuma M^1. summa $p^6\sigma$.

ambire fatigare vos singulos, ne quid de absente incognita caussa statuatis: fingere me verba et fugam simulare, cui licuerit in regno manere. 21 Quod utinam illum, quoius inpio facinore in has miserias proiectus sum, eadem haec simulantem videam, et aliquando aut apud vos aut apud deos inmortalis rerum humanarum cura oriatur: ne ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque praeclarus est, omnibus malis excruciatus inpietatis in parentem nostrum, fratris mei necis mearumque miseriarum gravis poenas reddat.

22 Iamiam, frater animo meo carissume, quamquam tibi inmaturo, et unde minume decuit, vita erepta est, tamen laetandum magis quam dolendum puto casum tuum: 23 non enim regnum, set fugam exilium egestatem, set omnis has quae me premunt aerumnas cum anima simul amisisti. At ego infelix, in tanta mala praecipitatus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum praebeo, incertus quid agam, tuasne iniurias persequar ipse auxili egens, an regno consulam, cuius vitae necisque potestas ex opibus alienis pendet. 24 Utinam emori fortunis meis honestus exitus esset, neu iure contemptus viderer, si defessus malis iniuriae concessissem. Nunc neque vivere lubet neque mori licet sine dedecore.

9. Serv. ad Verg. Aen. XII 676: *iam iam fata. Sallustianum:* Iam iam frater animo meo carissime.

---

1. fatigare *sup. lin.* P. in absentem G. — 3. quoius 𝔙. *In* P *ad marg.* quo Δ. inpio P^{4}p^1. imp|||io G. imperio pg^1. — 4. et *sup. lin.* P^4, *om.* g^2. — 5. aut *prius om.* Gmg^{1}rσμ𝔐, *alterum* p^1. aput M^{1}p^{3}p^{6}σ. apud *alterum om.* Tp𝔖. inmortalis PP^1 (*conr.* —es). inmortales 𝔙P^{3}P^{4}ss^{1}s^{2}g^{5}g^{7}μ𝔖. — 6. ut ille P (*ad marg.* ne) P^{2}P^{3}M^{1}M^{2}GBTFpp^{1}p^{3}p^{5}p^{6}mm^{1}m^{2}gg^{2}g^{3}g^{4}g^{6}g^{7}ss^{1}s^{2}lhμγ𝔖. uti ille qui M. ut ne ille σ. ut nunc ille σ. cut (*sup.* ne) g^1. ne (*sup.* ut) P^{1}P^{4}𝔐. ne *rel.*, *id quod de Nazar. adfirmat Gruterus.* suis sceleribus T. — 7. inpietatis P^{4}𝔖. impietatis — mei *om.* T. parentem meum G. nostrum et fratris P^4. — 8. fratrisque MM^{1}Flg^7. necas (*conr.* —cis) P. necis *om.* G. gravis PP^{1}P^{2}MM^{1}M^{2}mm^1 (*conr.* es) s. — 9. iam frater MM^{1}M^{2}Fp^{5}μ. karissime M^{1}Gpmm^{2}gg^{1}g^{3}g^{7}sμ𝔐. inmaturo 𝔙P (*conr.* imm.) P^{1}P^{3}P^{4}Gpp^{1}gg^{3}g^{5}g^{7}ss^{1}lμ𝔖. inmaturo tibi P^4. — 10. minimum T. — 11. regnum tuum P^{3}B. — 12. exilium PP^{1}P^{3}P^{4}Gpp^{1}p^{3}p^{5}p^{6}gg^{1}g^{2}g^{3}g^{5}lrγ𝔖. aegestatem PG. set omn. 𝔙. et *rel.* omnis 𝔙PP^{1}P^2 (*sup.* vel es) P^4. has omnes MM^{1}M^{2}TEFm^{1}g^5. praemunt P. praemunt 𝔙Gg^{3}g^5. me *sup. lin.* M^1, *ad marg.* g^4. premunt me p^{5}g^{5}r. erumpnas m^{2}ss^{2}lg^{6}σ. — 14. umanarum g. humarum (*sup.* na) M^{1}g^2. — 15. iners (*conr.* incertus) G. sum *ad marg. adscr.* s. auxilio Trh. egens auxilii p^{6}g^4 (*ma.* I). — 17. meis licuisset honestus (*conr.* honestis) P, *sine punctis* s^2. honestis P^2. honestius P^1. honestus esset exitus Tγ. exitus esset honestus g^7. exitus honestus 𝔐. — 18. ne vivere P^{2}P^{4}M^{1}M^{2}GTFp^{1}p^{3}p^{5}p^{6}mm^{1}m^{2}gg^{2}g^{3}g^{4}g^{5}g^{7}ss^{1}lrhσμ𝔖𝔐. ne contemptus vivere γ. vel viderer contemptus vivere g^6. nuuure M. neu vere *Comm. set conr.* vivere *Grutero teste.* ne iure P^{3}B (*sup.* vivere). neu iure *rel.* P *ma.* I. *Selling. lect. p.* 21 *sq.* — 19. neque emori 𝔙. licet *sup. lin.* P^{2}m^2. dedocere 𝔙. de-

25 Patres conscripti, per vos, per liberos atque parentis vostros, per maiestatem populi Romani subvenite mihi misero, ite obviam iniuriae, nolite pati regnum Numidiae, quod vostrum est, per scelus et sanguinem familiae nostrae tabescere.'

15 Postquam rex finem loquendi fecit, legati Iugurthae, largitione 5 magis quam caussa freti, paucis respondent: Hiempsalem ob saevitiam suam ab Numidis interfectum: Adherbalem ultro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri quod iniuriam facere nequivisset: Iugurtham ab senatu petere, ne se alium putarent, ac Numantiae cognitus esset, neu verba inimici ante facta sua pone- 10
2 rent. Deinde utrique curia egrediuntur. Senatus statim consulitur. Fautores legatorum, praeterea [senatus] magna pars, gratia depravata, Adherbalis dicta contemnere, Iugurthae virtutem extollere laudibus: gratia voce, denique omnibus modis pro alieno
3 scelere et flagitio, sua quasi pro gloria, nitebantur. At contra 15 pauci, quibus bonum et aecum divitiis carius erat, subveniundum Adherbali et Hiempsalis mortem severe vindicandam censebant, set ex omnibus maxume M. Aemilius Scaurus, homo nobilis, inpiger factiosus, avidus potentiae honoris divitiarum, ceterum vitia sua callide occultans. Is postquam vidit regis largitionem famo- 20

20. Non. p. 209: *Fama est rursus infamia. — Sallustius in Iugurtha:* is postquam largitionem famosam impudentemque.

core (*sup.* de) G. — 1. per vos — populi romani *om.* 𝔅. per liberos vestros atque parentes vestros m. liberos per parentes (*sup.* atque) B. atque per parentes P^3. — 2. mihi misero $PP^2P^3P^4GBM^2pp^1p^3p^5p^6mm^1m^2 gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lh\sigma\gamma\mu$𝔐𝔖. mihi misero mihi P^1. misero mihi *rel.* — 3. iniuriae meae nolite G. numidiae (*sup.* quod) vestrum est ||||||.|| per scelus m.

6. *Commelinianum initio* seductiam *vel* scaevitiam *habuisse Gruterus narrat.* — 7. a numidis $MM^1Tpp^5m^1lrg^2g^4g^7\sigma\gamma$. a *sup. lin.* g^6. annumidis μ. infectum P. interemptum a numidis g^2. interfectum at atherb. 𝔖. adherbalem vero ultro Tl. adherbalem dicunt ultro p^1. — 8. quaeri P. quaeri P^1G. conqueri $p^3\sigma$. quere (*sup.* vel conqueri) m^2. queque (*sup.* ri) g. — 9. nequisset *unus* μ. — 10. ne verba F (*set ab initio scriptum fuit* neu *vel* neve) $pp^3g^7\gamma$. — 12. fauto|| (*sup.* res) m. *Plerique libri* praeterea senatus magna pars. senatus *om. Nazar. Grutero testante* g^2l, *sup. lin.* P^1mM. magna pars senatus $MM^2Fp^1p^5g^1g^7r\mu$. magna senatus pars $M^1m^1g^3$. pras (*conr.* pars) P. — 13. contempnere $PP^2P^3P^4M^1GBp p^3p^6m^1m^2gg^2g^6ss^2lr\mu$𝔖𝔐. contepnere g^1. contennere p^1. — 14. laudibus extollere MF. laudibus extollere laudibus T. — 15. flagitio suo quasi $P^1P^4M^2$ (*conr.* sua) 𝔖. — 16. subveniundum 𝔐. — 17. saevere G. vere F (*set ma.* I severe). vindicandum M^1Trs^2. iudicandum g^6. — 18. maxume M^1. maxime unus scaurus g^5. *Praenomen* M. *omnes libri ignorant.* inpiger P (*conr.* imp.) $P^1P^2gs^1r\mu$. impier 𝔐𝔖. — 20. calide P^3 (*conr.* callide) pg^1g^5. Is *om.* P^3. vidit P^1 *(ex conr.)* P^4. videt *rel.*, *om.* l, *sup. lin.* s. regis *om.* T.

sam inpudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia invidiam adcenderet, animum a consueta lubidine continuit. Vicit tamen in senatu pars illa, quae vero precium aut gratiam (16) anteferebat. Decretum fit, uti decem legati regnum, quod Micipsa (2) 5 obtinuerat, inter Iugurtham et Adherbalem dividerent. Cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus et tum in senatu potens, quia consul G. Graccho et M. Fulvio Flacco interfectis acerrume victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Iu- (3) gurtha tametsi Romae in inimicis habuerat, tamen adcuratissime 10 recepit: dando et pollicendo multa perfecit, uti famae fide, postremo omnibus suis rebus commodum regis anteferret. Relicuos legatos eadem via adgressus, plerosque capit: paucis carior fides (4) quam pecunia fuit. In divisione, quae pars Numidiae Mauretaniam (5) adtingit, agro virisque opulentior, Iugurthae traditur, illam alteram

3. Non. p. 249: *Pretium pro praemio. Sallustius in Iugurthae bello:* vicit tamen in senatu pars illa quae vero pretium aut gratiam anteferebat.

---

1. inpudentemque P (*conr.* imp.) $P^1gg^7ss^1lr$. solet ne (*sup.* fieri) P^1. solet fieri ne $P^2P^4g^6g^7h\mu\gamma p^3$. fieri solet Tp^6g^5. fieri *delet. in* g^4. solet esse ne g^1. esse solet p^1. — 2. lubidine P^3M^1.

3. illa pars in senatu P^2. pars illa in senatu M^1. in senatu *post* decretum fit g^5. — 4. anteferebant $B\mu$. qui — anteferebant *Cort. coni.* decretum fuit M^1. decem *om.* P^3B, *del.* P^2, *sup. lin.* G. legati decem sl. — 5. tenuerat MF. optinuerat $Gp^1g^1g^3$. cuius largitionis P. legionis (*sup.* at) G. — 6. lP Opimius P^4. Opimus M^1M^2T (i *sup.*) Em^1 (*sup.* i) $g^2g^5g^6$ (*vel* opinius) $l\sigma\mu$ (*vel* opinius) γ. Opinius $p^3p^6g^1g^7$. — 7. quia consul *plerique et optumi libri; de Nazar. confirmat Grut.* consul *om.* p. . quia consuls P. quia consulibus $MM^1p^1p^3p^6m^2g$ *(sup. rasur.)*. quia ||| consulibus g^2. qui aconsulibus M^2. qui consul ss^2lg^5. qui consul (*sup.* ib') m. qui consulibus G (*sup.* al. tribunis) $p^5g^1g^3g^6g^7s^1hr\mu\gamma\mathfrak{M}$. potens cum consulibus σ. gracco $PP^3MFpp^1p^3mm^1g$ (*sup.* ⊦) $g^1g^3g^5g^7ss^1l\sigma\mathfrak{M}$. $\overline{gr}$co m^2. graco g^6. gracho $M^1sr\mu\gamma$. grahco g^2. et *om.* p. fluuio M. flaco g. m. tullio flacco μ. et mutio fulvio γ. M. fulvio flacco et C. gracco g^5. flacco (*sup.* TR. PL) M^2. flacio tribunis int. h. Flacco consulibus interf. p. qui graio et marco fulvio flacco consulibus interf. g^4. interfectus (*conr.* —is) P. interfect's m^1. interemptis $h\sigma$. — 9. in amicis *omnes libri*, in amicicus p^6. in hamicis (*sup.* cii) s^1. in amicis romae g^7. romae amicis g^1. inter amicos s^2. *Commelinianum ab initio* in inimicis *habuisse*, *Pal.* 7 Romae inimicos *Grut. testatur.* acuratissime Pgg^1. accuratissume P^1. — 10. pollicendo $PP^1P^2P^3P^4BT$ (*sup.* citando) $M^2pp^3p^5mm^2gg^1g^2g^3g^5g^6g^7s s^2l\mu\mathfrak{M}$. pollicitando *rel.* fama $PP^1P^2P^3P^4M^1M^2GBTEFmm^1m^2g^3ss^2lr\mathfrak{M}$. fidei $pp^1p^3p^5p^6gg^4g^5g^6g^7s^1h\mu\gamma$. fidi g^1. fiđi r. fide *rel.* fama fide *in Naz. et in Comm. ab initio scriptum fuisse Gruterus conmonet.* — 12. eadem ratione P^3B (*sup.* vin). adgressus P (*conr.* aggr.) $P^1P^2Gpss^2$. aggressos M^1TEs^1 (*sup.* u). karior M^1. — 13. mauretaniam PP^1 (*set sup.* i) Em (*set conr.* i) h. mauretaneam B. maurtanam P^3. mauritaniam $P^2P^4MM^1M^2GTFpp^3p^5p^6 m^1m^2gg^1g^2g^3g^5g^6g^7ss^1s^2r\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. mauritaneam l. — 14. adtingit m. attigit M (*sup.* n) T.

specie quam usu potiorem, quae portuosior et aedificiis magis exornata erat, Adherbal possedit.

17 Res postulare videtur Africae situm paucis exponere et eas 2 gentis, quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit, adtingere. Set quae loca et nationes ob calorem aut asperitatem, item solitudines 5 minus frequentata sunt, de eis haut facile conpertum narraverim, cetera quam paucissumis absolvam.

3 In divisione orbis terrae plerique in parte tertia Africam posuere, pauci tantummodo Asiam et Europam esse, set Africam 4 in Europa. Ea finis habet ab occidente fretum nostri maris et 10 Oceani, ab ortu solis declivem latitudinem, quem locum Catabathmon incolae adpellant. 5 Mare saevom inportuosum: ager frugum fertilis, bonus pecori, arbore infecundus: caelo terraque pae-

6. Prisc. XV p. 1008: *Nomina quoque pro adverbiis in e correptam desinentia invenimus, ut Sallustius in Iugurthino:* caetera haud facile comperta narraverim.

8. August. d. civ. Dei XVI 17: *Asia — quam quidam in alteram duarum, plerique autem in tertiam totius orbis partem posuerunt, ut sint omnes Asia Europa et Africa.*

12. Front. ed. Mai. Rom. p. 163: *Ne agri quidem forma praetereunda.* Mare saevum inportuosum: ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: caelo terraque paenuria aquarum. Genus hominum salubri corpore, velox, patiens laboris. Nec plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro aut bestiis interiere. Nam morbus haud saepe quemquam superat. Serv. ad Verg. Aen. I 616: *immanibus oris] ut Sallustius:* Mare saevum *[i. e.]* importuosum.

12. Arus. p. 230 *secundum codicem Gud. Ferax illo — Salust. Iugurtha:* arbore infoecundus. *Fertilis huius:* ager frugium fertilis.

13. Curt. de reb. gest. Alex. IV 7, 6: *terra coeloque aquarum penuria est.* Serv. ad Verg. Aen. I 22: *Sic Sallustius:* caelo terraque penuria aquarum.

---

1. speciae P. usui P^1m. usui g^1𝔐. usui *vel* usus *Naz. habere Grut. memoriae prodidit.*

4. gentis μ (*set ad marg. al. ma.* gentes) 𝔐. aut *om.* T. adtingere mr. contingere (*sup.* at) E. — 6. de is gg^1. de iis E. de his *vel* hiis *rel.* haut $s^1g^3r\sigma$. aut facile $Pp^1lg^7\gamma$. haud ||||| facile (*fuit* difficile) m. haut difficile *ad marg.* 𝔐. facile haut *in ras.* m^1. conpertum P (*conr.* comp.) r. compertum, haud narraverim cetera *Commel. exhibere Gruterus narrat.* — 7. cetera — absolvam *ad marg.* P^4. — 8. in parte tertia $PP^1P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^3mm^1m^2g$ *(ex conr.)* $g^2g^3g^5g^6g^7ss^1s^2lrh\sigma\mu\gamma$𝔐. in tertia parte p^1. africam in tertia parte p^5. in partem tertiam *reliqui pauci, in quibus Comm. esse Gruterus tradidit.* — 10. in Europa esse. Ea TE. finis P^1 (*conr.* — es). in occidente Eγ. — 11. horta P. — 12. *In nomine graeco multis modis librarii peccavere.* inportuosum P (*conr.* imp.) $P^1P^3P^4m^1$ *(ex conr.)* $g^1g^2g^7s\mu$. — 13. pecora (*conr.* pecori) P. arbori $PP^1P^2P^4MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^5mm^1m^2g^2g^3g^5ss^1s^2lh\sigma\mu\gamma$𝔐. arboris g^6. arborum g *(ex conr.)* r. arboribus $p^6g^4g^7$. caelo $PP^1GM^2g^3$. celo M^1.

nuria aquarum. Genus hominum salubri corpore, velox, patiens 6
laborum: plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro aut bestiis
interiere: nam morbus haut saepe quemquam superat. Ad hoc
malifici generis pluruma animalia. Set qui mortales initio Afri- 7
5 cam habuerint, quique postea adcesserint, aut quomodo inter se
permixti sint, quamquam ab ea fama quae plerosque obtinet di-
vorsum est, tamen uti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis di-
cebantur, interpretatum nobis est utique rem sese habere cultores
eius terrae putant, quam paucissumis dicam. Ceterum fides eius
10 rei penes auctores erit.

Africam initio habuere Gaetuli et Libues, asperi incultique, 18
quis cibus erat caro ferina atque humi pabulum uti pecoribus.
Ei neque moribus neque lege aut inperio cuiusquam regebantur: 2
vagi palantes quas nox coegerat sedes habebant. Set postquam 3
15 in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interiit, exercitus eius,

8. Prob. inst. I 9 p. 78: *etiam separatim uti dicimus, ut Sallustius in Iugurthino:* utique rem sese habere.

14. Pompon. Mel. I 8, 3: *interiores etiam incultius, sequuntur vagi pecora, utque a pabulo ducta sunt, ita se ac tuguria sua promovent, atque* ubi dies deficit, ibi noctem agunt. Hieron. Ep. ad Rust. CXXV: *Filii Ionadab qui habitabant in tentoriis et* quas nox compulerat, sedes habebant. Sulp. Sever. Dial. I 15: quas nox coëgerit, sedes habent.

15 Isidor. Orig. IX 2, 120 sq. p. 294 ed. Otto: *Mauri et Numides, ut Afri putant, sic sumpserunt exordium et vocabulum. Nam postquam in Hispania interiit Hercules, et exercitus eius compositus ex variis gentibus amisso duce passim sibi sedes quaerebant, ex eo numero Medi et Persae et Armenii navibus in Africam transvecti proxima mari loca occupavere. Sed*

---

1. genus — patiensque *(sic)* laborum *ad marg.* B. — 3. interire Fpp^6. periere M^1. *Verba* nam morbus — ad hoc *uncinis inclusit Link.* — 4. plurimalia (*conr.* plurima animalia) serpentes dicit P^1E. animalia sunt P^4m^1. sunt animalia gg^7. *Duodecim minumum litteras post* animalia *in Naz. erasas esse Gruterus tradidit.* — 5. habuerunt $M^1g^4g^6g^7$. accesserunt $g^6g^7\mathfrak{M}$. — 6. permixti sunt $PP^1P^2P^3Bp^3s^2g^6g^7\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. optinet M^1g^3. — 7. uti ex $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^6$ *(ex conr.)* $mm^1m^2gg^2g^3g^4g^5g^6g^7s^2lrh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. ut ex *rel.* — 8. utque MM^1Gpp^3 (*m.* II) g^7l. et uti $\mu\gamma$. — 9. quanquam paucissimis (*sup.* vel quam). — 10. actores P^4.

11. getuli $P^1GBETFss^1r\sigma$. geculi l. gentili p. getûli g^3. libi|es μ. libies $P^1P^2P^3MM^1M^2GBTEFpp^3p^6mm^2gg^2g^3g^4g^6g^7ss^1r\sigma\mathfrak{M}$. libes $p^1p^5lg^5\gamma$. lybies Pm^1. lybyes s^2. libyes *relicui.* inculti *sine* que *sup. lin.* P^3. — 12. quibus $P^4Tp^6g^2g^4g^5g^7l\gamma$, *ex conr.* p^1. quis (*sup.* vel quibus) m^2. umi g. pabulum humi P^4. uti — lege *ad marg.* G. — 13. ii PP^1 (*conr.* hi) g^5. hi *vel* hii *relicui.* lege neque imperio $TFm^1\sigma$. inperio r. — 14. quas nox $PP^1P^3P^4M^1BEp^3mgg^3ss^2\sigma$ *Comm. teste Grutero, a ma. priore* $MM^2\mu$ *Nazar., uti adfirmat Grut.* quam s^1 *ex conr.* qua *relicui.* cogerat $P^4p^3p^6g^5$. — 15. sicuti afri $PP^2P^3P^4MM^1GBTEFpp^1p^3p^5p^6mm^2gg^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lrh\sigma\gamma\mathfrak{M}$. sic (*sup.* uti) m^1. sicut *cet.*

conpositus ex variis gentibus, amisso duce ac passim multis sibi
4 quisque inperium petentibus brevi dilabitur. Ex eo numero Medi
et Persae et Armenii navibus in Africam transvecti proxumos
5 nostro mari locos occupavere, set Persae intra Oceanum magis, ei-
que alveos navium invorsos pro tuguriis habuere, quia neque ma- 5
teria in agris neque ab Hispanis emundi aut mutandi copia erat:
6 mare magnum et ignara lingua conmercio prohibebant. Ei pau-
7 latim per conubia Gaetulos secum miscuere, et quia saepe tem-
ptantes agros alia, deinde alia loca petiverant, semet ipsi nomadas
8 adpellavere. Ceterum adhuc aedificia Numidarum agrestium, quae 10
mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quasi navium

Persae dum materiam in agris pro construendis domiciliis non invenissent et ignara lingua commercium prohiberet, per patentes agros et diversas [an desertas?] solitudines vagabantur et a pabulationibus vagabundis semet ipsos propria lingua Numides appellaverunt i. e. sine oppido vagos et errantes. Medi autem cum Libyis se miscuerunt, qui proxima Hispania [Sic Gu. 1. 2. *va.] inhabitabant, quorum nomen paulatim Libyes corrupere barbara lingua Mauros propter Medas appellantes.* — Luctat. ad Stat. IV: *bella Hercules gessit in Africa teste Sallustio qui ait: postquam Hercules in Africa, sicut putant, interiit, exercitus eius ex variis gentibus permixtus est.*

11. Hieron. in Amos Comm. praef. lib. I T VI p. 220: *ne agrestes quidem casae et furnorum similes, quas Afri appellant mapalia.* Sulp. Sever. Dial. I c. 3 *parvum tugurium, cuius* tectum *sicut Sallustius ait* quasi carina navis erat.

---

1. ac *sup. lin.* G. multos (*conr.* multis) P. passim sibi quisque multis G. passim quisque multis sibi s^1 (*ma.* I). passim sibi multis Tp^6g^4 (*ma.* I) σ. quisque sibi γ. quisque *del.* p^6, *om.* $p^3p^5gg^5g^7$μ. — 2. inperium g. brevi *sup. lin.* P^1. dilabitur (*sup.* un) B. dilabuntur P^3s^1. *Plerique libri:* Medi Persae et Arm. Persae *om.* $P^3B\mathfrak{M}$, *sup. lin.* P^1m. perse medi et arm. g^5. medi et perse et arm. Eg^6. armeni $PP^1P^2P^3M$ M^1M^2 *(ex conr.)* Bpp^5m^1 *(ex conr.)* $m^2slrg^7\mu\gamma\mathfrak{M}$. — 3. proxima — loca gγ *et sic in* T *supra script.* — 4. magis usque alveos E. iique P. hique *vel* hiique *rel.* — 5. qu'a P. quia *om.* p^1p^5. matheria P^4. materies g^6r. materiae (*sup.* s) s^1. — 7. commertio PP^1 (*sup.* vel a). commertium g^3. commercia *cet.* ii Pg^5, *rel.* hi *vel* hii. — 8. conubia $PP^2P^3P^4MM^1M^2GTEFp^5$ $mm^1m^2gg^2g^3g^5g^6\sigma\mu\mathfrak{M}$. secum *om.* Pg. secum miscuere getulos p^5. miscuere secum $g^2\gamma$. secum getulos g^7. getulos secum per conubia μ. getulis (*ut vid.*) secum p^1. getulos (*sup.* i) miscuere (*sup.* se) et s^1. getulis se commiscuere p^6. se commiscuere h. sibi (*sup.* vel secum) P^4. — 9. alia dein deinde P^2. alia deinde alia (*sup.* atque) P^2. *alterum* alia *eras.* F. alio loco ||||||||||||||| petiverant (*conr.* alia loca) P. loca *sup. lin.* P^1P^2, *om.* σ. alia loca et deinde alia g^5. alia loca deinde alia p^3. alia deinde loca alia s^1. ipsi *om.* m. ipsos P (*videtur ex* ipsum *conr.*) $GTp^1p^3p^5p^6gg^2g^5g^6g^7ss^2rh\sigma\mu\gamma$. ipsi (*conr.* ipsos) *sup. lin.* s^1. nomadas mh *et fuit ea scriptura primitus in* P *et* P^1. numadas (*sup.* vel no) G. numidas *relicui, satis multi supra scripto* vel instabiles. *Vid. Comm. p.* 30. — 10. ad hoc (*sup.* u) PT. aggrestium M, *qui idem* ediffìcia. — 11. mappalia $P^1P^3P^4GFpp^1g^3s\sigma\mu$. mapallia g^2. illi mapalia MM^1TFpr. illi *om.* gh, *sup. lin.* $\mathfrak{M}$. vocant illi s^1. illi appellant P^3. oblongua P^2. oblunga γ. tecto PP^1 (*sup.* vel cooperta)

carinae sunt. Medis autem et Armeniis adcessere Libues — nam 9
hi propius mare Africum agitabant, Gaetuli sub sole magis, haut
procul ab ardoribus — eique mature oppida habuere: nam freto
divisi ab Hispania mutare res inter se instituerant. Nomen eorum 10
5 paulatim Libues conrupere, barbara lingua Mauros pro Medis ad-
pellantes. Set res Persarum brevi adolevit: ac postea nomine Nu- 11
midae, propter multitudinem a parentibus digressi, possedere ea
loca, quae proxuma Carthagine Numidia adpellatur. Deinde utri- 12
que alteris freti finitumos armis aut metu sub inperium suum coe-
10 gere, nomen gloriamque sibi addidere, magis ei, qui ad nostrum
mare processerant, quia Libues quam Gaetuli minus bellicosi. De-
nique Africae pars inferior pleraque ab Numidis possessa est, victi
omnes in gentem nomenque inperantium concessere.

Postea Phoenices, pars inperi cupidine, alii multitudinis domi 19

2. Priscian. XVIII p. 1173: *ubi post verba ad Cat.* 11, 1 *adlata sic pergitur: Idem in Iugurtha* propius mare Africum agitabant. Arus. p. 254: *in eadem causa hunc locum eodem modo protulit.*

8. Diom. lib. I p. 410: *Sed et dativo casui — dixit — Sallustius:* proxima Carthagini loca. Arus. p. 252: *Proximus illo. Sal. Iug.:* proxima Carthagine Numidia appellatur. *Idem in eodem:* proximi Hispania Mauri sunt.

MM^1M^2B (*sup.* a). tecto (o *in ras.*) m^1. tecta *ex* tecto *conr.* $\mathfrak{M}$. tecta *relicui.* tecto *recepit Linker.* — 1. sunt carinae P^4. Medis $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2BTEFmm^1g^2$ *(ex conr.)* $ss^2l\sigma\mathfrak{M}$ *Nazar.* medi||| G. medii (*sup.* s) s^1. mediis g^3. medi *relic. id quod de Comm. Gruterus testatur.* armenis aut et medis p. armenis PP^3BEFh, *sup.* i P^1G. armeni||s P^2M^2. armeniis $P^4MM^1Tmg^2$ *(ex conr.)* $g^3ss^2hl\sigma$ *Naz.* armenii (*sup.* s) s^1. armeni *vel* armenii *relic. quibus adcedit Comm.* accesere M. accessere ad libes γ. *Varietates scripturae in nomine Libyes nolo repetere.* — 2. hi *plerique libri.* ii Pgs^1, *om.* $pp^1p^5g^6$. mare africam P^1P^2 (*sup.* agitabant *sriptum* ·/· incolebant) $P^3Bpg^6g^7s^2\gamma$. mare agitabant africam g. affricanum (*sup.* vel cum) P^4. africum *ceteri.* — 3. cardoribus P^3. iique Ps (*conr.* hique). hique *vel* hiique *rel.* nature (*conr.* mature) P. maturae F. freta divisi B. — 5. corrumpere $P^3Bgs\gamma$. corruperunt σ. irrupere r. — 6. nomine numidiae $P^2P^3P^4MM^1pgg^3g^4$ *(ex conr.)* $s^2\sigma$. numid||ae Gm. numidiae nomine Ep^3. nomine *eras.* ms^2, *om.* g^7. sub nomine p. de nomine numidiae s. nomine mutato numidae g^6. — 7. apparentibus P. apparentibus $p^1s^1\mu$. possidere GB (*sup.* e) $EFpp^1p^3m^2s^1s^2g^4g^7r\sigma\mathfrak{M}$. possederunt h. — 8. proxima *solus* g^5. proximae g. proxime *rel.* proxume *ad mg.* P. Carthagine *solus* m^1, *set linea videtur deleta.* Carthaginem *rel.* appellantur $P^4M^2p^1p^3p^5p^6g$ *(conr.)* $g^2g^3g^4g^6ss^1$ *(conr.)* $\sigma\mu\gamma$. appellatur (*sup.* n) M. adpellatur (*sup.* n) T. appellabantur $\mathfrak{M}$. Deinde $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^5mm^1m^2gg^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lrh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. dein *rel.* — 9. finitumos P^1P^2. aut metu *ad marg.* M. cogere (*conr.* coëg.) Pm. cogere $Bm^2g^5g^7\gamma\mathfrak{M}$. suum posuere cogere σ. subegere (*sup.* vel co) G. — 10. addidere (*sup.* unt) B. — 12. obsessa est $T\sigma$. — 13. inperantium P^3g.

14. Phenices $P^1MM^1M^2GBFgg^2g^4ss^2rl\sigma\mu\mathfrak{M}$. faenices P^4g^3. fenices $p^3p^6g^5g^6g^7$. *Verba* pars inperi cupidine, *quae in omnibus libris post* gratia *collocata sunt, cur transposuerim vid. Comm. p.* 44. inperii gg^2.

minuendae gratia sollicitata plebe et aliis novarum rerum avidis, Hipponem Hadrumetum Leptim aliasque urbis in ora marituma condidere, eaeque brevi multum auctae pars originibus suis prae-
2 sidio, aliae decori fuere. Nam de Carthagine silere melius puto quam parum dicere, quoniam alio properare tempus monet. 5
3 Igitur ad Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa dividit, secundo mari prima Curene est, colonia Theraeon, ac deinceps duae Syrtes, interque eas Leptis, deinde Philaenon arae, quem locum Aegyptum vorsus finem inperi habuere Carthaginienses, post
4 aliae Punicae urbes. Cetera loca usque ad Mauretaniam Numidae 10
5 tenent: proxumi Hispania Mauri sunt. Super Numidiam Gaetulos
6 accepimus partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare, post

4. Quint. inst. or. II 13, 14: *nonne huic [Timanthis tabulae] simile est illud Sallustianum:* nam de Carthagine tacere satius puto quam parum dicere? Appul. de mund. c. 24: *de rectore quippe omnium non, ut ait ille,* silere *melius est, sed vel* parum dicere. Serv. ad Verg. Aen. I 342: *quia scit longam esse historiam Carthaginis, ut Sallustius:* sed de Carthagine silere melius puto quam parum *[al. pauca]* dicere. Hieron. Ep. LIII (al. 103) 8: *super quo* tacere *melius puto quam pauca scribere.*
11. *Vid. Arus. locum superiore pagina conmemoratum.*

---

1. sollicita P^4mg^2 (*sup.* ta) g^3. plebi $m\mathfrak{M}$. alii T (*sup.* s) $p^1p^3p^5p^6m^2gg^5g^6g^7s^1s^2rh\mu\gamma$, *eras.* s GFg^2. avidi T (*sup.* s) $p^1p^3p^5p^6gg^5g^6s^1s^2h\mu\gamma$, *eras. vel del.* s GFg^2. cupidi g^7. cupidis (*sup.* vel avidis) M^2. aliis — avidis *Naz. et Comm. exhibere Grut. memoriae prodidit.* — 2. hiponem g^2. hyponem s^2. hypponem $P^4Gp^5m^1m^2\sigma$. hysponem g. ipponem $M^2p^1g^6\mu\mathfrak{M}$. iponem p^3. ypponem Fg^4g^5rl. inpones (*conr.* hipponem) p^6. imponere p. hadrymetum Pm^2. hadrimetum P^1 (*conr. aut* dru *aut* dry) $P^3Bm^1gsl\mu$. adrimetum $P^4MM^1M^2GEpp^1p^3p^5p^6mg^2g^6r\sigma$. adrumetum TFg^5. adhyrmentum s^1. hadrumentum s^2. hadrimentam γ. kadrimetum g^3. arimetum g^7. adrunetum g^4. Hadrumetum *Naz. habere, Commel. adspirationem omittere Grut. adnotavit.* ora matima P. hora $P^2pp^6rg^7$, *ma.* I G, *ex conr.* s^1. — 3. eaeque $PP^1P^3P^4GM^2ml$. eaque s^1. eque $\mathfrak{M}$. Ebrevi g. haeque *vel* heeque *rel.* neque brevi σ. a^u^ctae P. — 4. decoris P^4. decore g^7l. tacere *solus* s^1, *set ad marg.* silere. silere *om.* h. — 5. alio *sup. lin.* G. — 6. *In nominibus* catabathmon, mauretaniam, gaetulos *eaedem fere, quae supra notatae, divorsitates scripturae.* aegiptum P^4. egiptum $P^2P^3MM^1pp^1p^3gg^2g^3g^7s^2l$. — 7. *Libri aut* cyrene *aut* cirene. thereon P $P^1P^4MM^1M^2mm^1m^2gg^2g^3g^4g^6g^7ss^2r\mu\mathfrak{M}$. tereon $P^3GBp^6\sigma$. theron g^5s^1 (*sup.* e). chereon l. — 8. sirtes $P^2P^3P^4MBpp^3p^6mgg^5g^6g^7l\sigma\mu$. que *om.* GM^2p^3r. inter easque p^1. inter quas γ. inter has est lept[illegible] g^5. dein Eg. phylenon Pp^6 (*sup.* vel norum). philenon $P^4M^1GBgg^2g^3g^4ss^1r\sigma\mu$. pylenon p^1 *ex conr.* philemon p^3g^7. filenon g^6. philenoi l. philenorum $M^2\gamma$. philenon (*sup.* res) m^1m^2. philenon, are (*sup.* a ū *al. ma.*) M. phileñare $m\mathfrak{M}$. arae philenon g^6. filenon areth s^2. — 9. versum (*sup.* s) P. versum σ. habuere imperii Gp^6. imperii *om.* $g^2g^5g^6$. inperii g. — 10. p..niae (*sup.* c) P. — 11. proximi P. proximae $\mu\mathfrak{M}$. proximam g^2. proxime *rel.* hispanias Ps. hispanos p^1s^1 (*conr.* is). hispania m^2, *set ad marg.* ā. —iam *rel.* — 12. parthim P. partem P^4p. vagos habitare G.

eos Aethiopas esse, dehinc loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraque ex Punicis oppida et finis Carthaginiensium, quos novissume habuerant, populus Romanus per magistratus administrabat, Gaetulorum magna pars et Numidae usque ad flumen Mulucham sub Iugurtha erant, Mauris omnibus rex Bocchus inperitabat, praeter nomen cetera ignarus populi Romani itemque nobis neque bello neque pace antea cognitus. De Africa et eius incolis ad necessitudinem rei satis dictum.

20 Postquam diviso regno legati Africa decessere et Iugurtha contra timorem animi praemia sceleris adeptum sese videt, certum esse ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romae venalia esse, simul et illorum pollicitationibus adcensus, quos paulo ante muneribus expleverat, in regnum Adherbalis animum intendit. Ipse acer bellicosus, at is, quem petebat, quietus inbellis, placido ingenio, oportunus iniuriae, metuens magis quam metuendus. Igitur ex inproviso finis eius cum magna manu invadit,

13. Fronto ed. Mai. Rom. p. 163: *** in regnum animum intendit. Ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus iniuriae, metuens magis quam metuendus.
15. Arus. p. 250: *Opportunus illi.* — *Sal. Iug.* opportunus iniuriae.

---

1. aethiopes $Gp^3p^6gg^6\mu\gamma r\sigma m^1g^2g^5$. dehinc P. deinc P^3B. deinde $P^4p^1p^3p^5p^6s^1g^4g^5g^6g^7lr\mathfrak{M}$. dein *rel.* — 2. finis P^1 (*conr.* es). — 3. habuera||t F. habuerant g. habuerat $M^2p^1p^6m^2g^5g^6g^7\sigma\mu\gamma$. magestratus (*sup.* i) M. — 4. pras P. numidiae P. numidiae $P^2P^3MM^1M^2GFp^3p^5p^6m^1gg^2g^3g^5g^7s^1s^2lh\sigma\mu\gamma$. numidae (*sup.* i) m. numidae, ae *in ras. set ma.* I B. ad *om.* MM^1. — 5. muluccham PP^3P^4G. mulu||cham m^1. muluham (*sup.* c) m^2. muluccam $gs^1s^2\mu$. mulucam $p^6g^5g^6\gamma$. molucam p^5. mulcham $s\mathfrak{M}$. vulcam p. Boccus $P^2P^3P^4MBp^1p^6gs^2$. bocus pm^2 (*sup.* h) s^1. bochus $Tp^3m^1g^2g^6g^7sr\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. inperitabat g. imperabat $pp^3p^5p^6g^5m$ (*sup.* it) $lh\sigma$. imperat γ. — 6. cetera (*sup.* per) T. nomen per cetera $pp^3p^5s^2g^5g^6$. ignarus per cetera g^7. populo romano $p^1p^5m^1g^3g^4r\mu$. — 7. neque *prius om.* P^8. antea *sup. lin. al. ma.* M, *om.* Fp. et de eius Gg^3l. — 8. necessitatem $Tg^3h\sigma\gamma$, g^4 *primitus ut videtur.* dictum est $GTpp^1p^3p^6g^3g^4g^5g^6g^7s^2lr\gamma\mathfrak{M}$. satis est dictum $p^5\sigma$. dictum satis est μ. satis dictum credo s^1. satis *om.* g^6.

9. regno diviso P^3B *(set asteriscis verba transponere iubemur).* cessere (*sup.* de) P^4. d[illegible]essere (*conr.* disc.) P^3. dicessere g^3. discessere $BM^2p^3p^5m$ (*conr.* descessere) $g^5g^6lrh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. — 10. certum esse ratus $PP^1P^2P^3P^4MM^1GBFp^1p^3p^5p^6m^2gg^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^2lrh\sigma\mu\gamma$. esse *sup. lin. al. ma.* $mm^1\mathfrak{M}$. verum esse ratus s^1. esse *om. rel.* — 11. aput P (*conr.* apud) $M^1p^6gr\sigma$. numanciam P^3B. — 12. simul ex illorum P^4 (*sup.* et) g^7. pollicitatibus (*sup.* oni) M^1. quod (*conr.* quos) P^1. — 13. maneribus (*conr.* mun.) P. — 14. attendit P^3. accendit (*sup.* vel intendit) B. contendit g^6. in||||tendit m^2. inbellis $PP^1P^2P^3P^4gsl\mu$. in bellis $g^5\sigma$. imbecillis g^6. — 16. inproviso $PP^1P^3P^4gg^3g^7sr\sigma$. improvisu (*conr.* —o) p^3. ex improviso *om.* g^5. invasit h *Cort.*

multos mortalis cum pecore atque alia praeda capit, aedificia in-
4 cendit, pleraque loca hostiliter cum equitatu adcedit, deinde cum
omni multitudine in regnum suum convortit, existumans Adher-
balem dolore permotum iniurias suas manu vindicaturum eamque
5 rem belli caussam fore. At ille, quod neque se parem armis ex- 5
istumabat et amicitia populi Romani magis quam Numidis fretus
erat, legatos ad Iugurtham de iniuriis questum misit: qui tametsi
contumeliosa dicta retulerunt, prius tamen omnia pati decrevit,
6 quam bellum sumere, quia temptatum antea secus cesserat. Ne-
que eo magis cupido Iugurthae minuebatur, quippe qui totum eius 10
7 regnum animo iam invaserat. Itaque non, uti antea, cum prae-
datoria manu, sed magno exercitu conparato bellum gerere coepit
8 et aperte totius Numidiae inperium petere. Ceterum qua perge-
bat, urbis agros vastare, praedas agere: suis animum, hostibus
21 terrorem augere. Adherbal ubi intellegit eo processum, uti re- 15
gnum aut relinquendum esset aut armis retinendum, necessario
2 copias parat et Iugurthae obvius procedit. Interim haut longe a
mari prope Cirtam oppidum utriusque exercitus consedit, et quia
diei extremum erat, proelium non inceptum. Set ubi plerumque
noctis processit, obscuro etiamtum lumine milites Iugurthini signo 20

6. Arus. p. 231: *Fretus hac re. — Salust. Iugurth.:* et amicitia P. R. magis quam Numidis fretus.

---

1. mortalis P^1 (*conr.* —es). multosque mortales P^4. mortales multos $p^6g^4g^7$. cum *sup. lin.* m. decore (*conr.* pec.) P^1. dedecore F *rec. ma.* aliam praedam F *rec. ma., ad marg.* g^2. capit (*supr.* ra) P^4. — 2. pleraque hostiliter loca $MM^1M^2TEFmh\sigma$𝔐. pleraque hostiliter cum equitatu loca l. assedit P^4. dein P^1 (*sup.* de) P^4s. dehinc rγ. — 3. convertitur σ *Comm. teste Grutero.* convenit p^3g^5. convenerat g. existumans PP^2 (*sup.* i). — 4. Adherbalem dolore permotum $PP^1P^2P^3P^4GBpp^3p^6m^1m^2gg^3g^4g^5g^6g^7s$ s^1lr. dol. perm. Adh. *rel.* — 5. causam belli $P^4p^5g^5$. parem se T. — 6. existumabat P^1P^2 (*sup.* i). — 7. misit questum P^3B (*set ast. ma.* I). — 9. summere P. quia *ex conr.* P. quod g^5g^6. — 10. eo *ex conr.* P^1. — 11. regnum eius $P^2P^4pp^3p^6gg^5s^2r\gamma$. iam *sup. lin.* P. uti antea $PP^1P^2P^3$ $P^4MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^5mm^1m^2gg^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lh\sigma\mu\gamma$. ut *rel.* cum *del.* P^1, *om.* P^2g^4. — 12. exercitu magno B (*set ast. ma.* I). conparato P^1 $P^4\gamma$. — 13. aperto P.

15. intellegit $PP^1M^1M^2Gp^6$ (*conr.* ligit) gg^2g^3. intelleget (*sup.* get *scr.* i) M. intellexit h. cognovit p^1p^5. — 17. aut (*conr.* haud) PP^1g^2. haut g^3. — 18. pro Cirtam (*conr.* prope) P. Cirtam *plerique libri.* cirta 𝔐. circam M. sirtam p. cirtham $p^5s^2g^5g^6g^7$. cyrtam m^1s^1r. cyrtham lg^4. consedit exercitus MM^1TF. c̄ssedit *in ras.* m. circumsedit p^5. — 19. die *Link. contra libros.* proelio (*sup.* um) P. inceptum est P^4G $g^2g^7\sigma$. non est inc. $p^1p^5lrg^4g^6g^7h\mu$. est *sup. lin.* m^1𝔐. non fuit inceptum ps^1. — 20. etiam cum $P^3l\gamma$. etiam tunc s^1. tunc etiam g^5. etiam obscuro tum h.

dato castra hostium invadunt: semisomnos partim, alios arma sumentis fugant funduntque: Adherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit, et ni multitudo togatorum fuisset, quae Numidas insequentis moenibus prohibuit, uno die inter duos reges coeptum at-
5 que patratum bellum foret. Igitur Iugurtha oppidum circumsedit, 3
vineis turribusque et machinis omnium generum expugnare adgreditur, maxume festinans tempus legatorum antecapere, quos ante proelium factum ab Adherbale Romam missos audiverat.

Set postquam senatus de bello eorum accepit, tres adulescen- 4
10 tes in Africam legantur, qui ambos reges adeant, senatus populique Romani verbis nuntient: velle et censere, eos ab armis discedere: ita seque illisque dignum esse. Legati in Africam maturantes 22
veniunt, eo magis quod Romae, dum proficisci parant, de proelio facto et obpugnatione Cirtae audiebatur: set is rumor clemens
15 erat. Quorum Iugurtha accepta oratione respondit: sibi neque 2
maius quicquam neque carius auctoritate senati esse: ab adule-

5. *Vid. locum Quintiliani ad Cat.* 18, 2 *adlatum.*
14. Priscian. XVIII p. 1202: *Hinc Sallustius in Iugurthino* sed is rumor clemens erat *pro 'non nimius'*.

---

1. invadit (*conr.* -- dunt) P. invandit invadunt m. semisonnos P^4. semisompnos p^6sl. semisomnes γ. semisonos g^7. — 2. sumentes *ad marg.* m. fudant (*conr.* fugant) P. fundantque (*conr.* —dunt—) P. — 3. perfugit MM^1. insaequentes P. — 5. foret bellum $MM^2TEFp^1p^5h\sigma$. — 6. adgreditur P (*conr.* aggr.) $P^1P^2P^4m^1gss^1s^2$. — 7. la||gatorum (*conr.* legatorum) P. — 8. romam ab adherbale $MM^1M^2TEFp^1mh$. — 9. adulescentes P (*conr.* dol.) $P^1M^1m^1s^2$. — 9. ambo (*conr.* —os) P^3. reges *sup. lin.* m. senati *Link. contra libros.* senatus populi romani Mms^2. senatus et populi romani $p^5p^6g^5g^6\gamma$. — 10. verbis *sup. lin.* P. velle *ab initio in Naz. non fuisse Gruterus narrat.* descendere *(conr.)* senatus ita seque μ. *Post* discedere *haec* de controversiis suis iure potius quam bello disceptare *leguntur in* σ *Leid. G. Erlang. Vinar. II. Heuss. Franc. cod. Parcensi, quem Gosuinus Rivius Popmae subpeditavit, ad marg. scripta sunt in* g^2 (*om.* suis) *et* μ *nonnullisque Cortii.* — 12. ita se illisque T (*ma.* II) Fp^3g^5. itaque seque g^2l. seque illis dignum g^7. ita uti sed dignum esse g^6. dignum fore $p^1g^2s^1$.

13. eo magisque quod F. Roma Em^2. parent MF. — 14. obpugnatione $PP^1P^3MM^1M^2p^3p^6gg^3ss^1r\mu$. his Pp^1s^1. his μ. hiis g^5g^6. ||is p^3. clemens (*sup.* non nimius) P^1. rumor non nimi|is clemens G. rum. non minus clemens s^2. demens P^3 *(ex conr. ut vid.)* $g^6g^7\sigma\gamma$. *Sup.* clemens *in* M^2 xmbrf. — 15. ratione BM^2s. racioni l. nec maius G. sibique maius p. sibi *om.* s^1. neque maius sibi quicquam σ. quicquam esse neque carius auct. sen. *Comm. testante Grutero.* sibi quicq. maius neque carius esse auct. sen. g^6. neque maius neque carius quicquam g^5. carius sibi auct. s^1. neque maius sibi quidq. neque carius esse auct. sen. h. — 16. carius esse auctor. sen. $MM^1M^2TEFp^1mg^7\sigma\mathfrak{M}$. senatus $PP^1P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^3p^5p^6mm^1m^2gg^2g^3g^4g^5g^6g^7rhl\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. senati *rel.* adule-

scentia ita se enisum, ut ab optumo quoque probaretur: virtute, non malitia P. Scipioni, summo viro, placuisse: ob easdem artis ab Micipsa, non paenuria liberorum, in regnum adoptatum esse: 3 ceterum quo plura bene atque strenue fecisset, eo animum suum 4 iniuriam minus tolerare: Adherbalem dolis vitae suae insidiatum: 5 quod ubi conperisset, sceleri eius obviam isse: populum Romanum neque recte neque pro bono facturum, si ab iure gentium sese prohibuerit: postremo de omnibus rebus legatos Romam brevi 5 missurum.' Ita utrique digrediuntur. Adherbalis adpellandi copia non fuit. 10

23 Iugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare potest, vallo atque fossa moenia circumdat, turris extruit easque praesidiis firmat, praeterea dies noctisque aut per vim aut dolis temptare, defensoribus moenium praemia modo modo formidinem ostentare, suos hortando 15 2 ad virtutem adrigere, prorsus intentus cuncta parare. Adherbal ubi intellegit omnis suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum, auxili spem nullam, paenuria rerum necessariarum bellum trahi non posse, ex eis, qui una Cirtam profugerant, duos maxume

---

scentia P. — 1. sua *sup. lin.* P^1. adol. sua ita $P^2P^4s^2g^5$. se *contra omnis libros Cort. del. Link. uncis inclusit.* optumo P^1P^2 (*sup.* i). — 2. summo viro *sup. lin. rec. ma.* F, *om.* p^5. placuisse summo viro g^2. artis P. — 3. a mic. $PP^1MM^1M^2Gp^1p^3$ *(ex conr.)* $p^5p^6mm^1m^2gg^2g^3g^4g^5g^6g^7srl\mu\mathfrak{M}$. in regno $P^4pp^1p^3gg^6sr\mu$. — 4. quo (*conr.* quod) P^1. quod $P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEFp^6mm^1m^2g^2g^3g^6ss^2rhl\mu\gamma\mathfrak{M}$. quam p. quia g. quo *rel.* bene ac strenue Tp^3. at str. g^5. — 5. minus iniuriam M^1l. suae *sup. lin. a po. ma.* P^3. — 6. conperisset P (*conr.* comp.). eius sceleri P^4. sceleri illius r. populumque Romanum P^4. — 8. prohibuerint F. prohibuisset l. prohibuerat *ma.* I μ. Romam *om.* T. — 9. missurum brevi P^4. brevi *om.* g^2. *Sup.* missurum M^1 *al. ma.* se. itaque $Fg^5l\gamma\mathfrak{M}$. adherbali‖ P^2. adherbali Tps^2. adherbalem p^3hg^4 (*ma.* I *ut vid.*). copia appellandi $P^4g^4g^6rlh\sigma\gamma\mathfrak{M}$.

11. affrica (*sup.* ab) eos P^4. eos *sup. lin.* g^4. eos ubi $h\sigma$. ab affrica $g^7\sigma\gamma$. ex affrica g^5s^1. discessisse $pp^3p^6s^1g^5g^7rh\sigma\mathfrak{M}$. dicessisse g^6. — 12. aut fossa F. ac fossa g^6. — 13. turris P^3 (*sup.* pro turres) B (*sup.* es). extruit PP^2 (*sup.* s) $P^3P^4MGpp^3p^5p^6gg^2g^3slr$. extruet (*sup.* i) P^1. extruxit M^1T (*ma.* I). instituit g^6. — 14. noctes diesque $Gg^7\sigma$. dies ac noctes p. vim dolis P^3B. dolos $h\mu$. — 15. modo *alterum om.* $Bp^5s^1g^5h\gamma$. modo praem. modo $g^7\sigma$. ortando P^1 (*sup.* h) M^1p^3 (*conr.* hor.) μ. orando P^4. hortanto $\mathfrak{M}$. — 16. erigere $MM^1M^2TEFpp^1p^3p^5mm^1m^2gg^3g^4g^5g^6g^7s^1lr\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. errigere *ex conr.* p^6. arrigere *rel.* intentus *sup. lin.* G. cuncta intentus gs^1. — 17. intellegit PP^1P^2Gm (*sup.* i) gg^2. intellexit s^1. fortunas suas $MM^1TEFmh\mathfrak{M}$. suas *sup. lin.* M^2, *om.* p. usque in extremo M^1. — 18. infestum sibi auxilii P^2. spem auxilii P^4. necessarium $P^4\mathfrak{M}$ (*sup.* arum). — 19. bellum non trahi posse $P^3B\gamma$. non posse trahi P^4. is Pm^2 (*sup.* h). iis g^4. his *vel* hiis *rel.*

inpigros delegit: eos multa pollicendo ac miserando casum suum
confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proxumum mare,
dein Romam pergerent. Numidae paucis diebus iussa efficiunt: 24
litterae Adherbalis in senatu recitatae, quarum sententia haec fuit:
5 'Non mea culpa saepe ad vos oratum mitto, patres conscripti, 2
set vis Iugurthae subigit, quem tanta lubido extinguendi me in-
vasit, ut neque vos neque deos inmortalis in animo habeat, san-
guinem meum quam omnia malit. Itaque quintum iam mensem 3
socius et amicus populi Romani armis obsessus teneor, neque mihi
10 Micipsae patris [mei] benificia neque vostra decreta auxiliantur:
ferro an fame acrius urguear incertum est. Plura de Iugurtha 4
scribere dehortatur me fortuna mea: et iam antea expertus sum
parum fidei miseris esse. Nisi tamen intellego illum supra quam 5
ego sum petere, neque simul amicitiam vostram et regnum meum
15 sperare. Utrum gravius existumet, nemini occultum est. Nam 6
initio occidit Hiempsalem, fratrem meum, deinde patrio regno me
expulit: quae sane fuerint nostrae iniuriae, nihil ad vos. Verum 7
nunc vostrum regnum armis tenet, me, quem vos inperatorem
Numidis posuistis, clausum obsidet: legatorum verba quanti fece-
20 rit pericula mea declarant. Quid est relicum, nisi vis vostra, quo 8

---

1. inpigros P (*conr.* imp. $P^1P^3P^4Gp^1gg^3g^7s$. pollicitando $p^1p^6s^1$𝔐. pol-
licendo et mis. P^4. causam suam G *(conr.)*. — 3. deinde $p^3p^5s^1g^4g^5g^6$
$g^7r\gamma$. dehinc p^6s^2. romam gerunt (*conr.* pergerent) P. Numidiae P^3.
— 4. recitatae (*sup.* sunt) P^1. recitatae sunt $p^6m^1g^6s^1\gamma$. sunt recitatae
p^5. recitantur p^3g^7. fuit haec MM^1TF. erat haec g^5.

5. ad *om. solus* 𝔅, *uncinis circumdedit Link.* — 6. iugurthae vis m𝔐.
vis sub. iugurthe σ. subigit Iug. me p. me *(a po. ma.)* P^3. subigit me
g^6. subiit $PM^1M^2Gg^3lh$. subicit P^1 (*sup.* vel subigit). subigit (*sup.* e)
m^2. subegit $p^2\sigma$. coegit g^7. me extinguendi $MM^1M^2TEFp^5h\sigma$. — 7.
inmort. $p^1ss^1s^2g^5g^7\mu$. —lis PP^1P^2 (*conr.* —es). — 8. mallit 𝔅. malit (*sup.*
vult) G. ita (*om.* que) M^1. iam quintum MM^1TF. — 9. et amicus *ad
marg.* M^1. — 10. mei *om.* 𝔅, *unc. circumcl. Link.* mei patris g. mei
micipsae patris γ. — 11. urguear M^1, *rel.* urgear. urgeat $p^5g^6g^7$. in-
certum est 𝔅p^5. incertus sum *relicui, set* P *ad marg.* incertum est, P^4
sup. scr. vel incertum est. — 13. ni tamen MM^1F. nisi tam g^5. nisi
tantum rh. intellego $MM^1M^2Ggg^3$. illum *om.* Tg^5. supra illum p^3. —
15. '*Commel. praeposuit* et utrum' *Grut.* existumet P^1P^2. — 16. fratrem
meum Hiempsalem $MM^1TFs^1rh\sigma$. fratrem meum occidit Hiempsalem m^2.
deinde $PP^2P^3P^4M^1M^2GBEFpp^1p^3p^5p^6mm^1g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lrh\sigma\mu\gamma$. dein *cet.*
— 17. expuli 𝔅. sanae P^1. — 18. regnum vestrum $P^2P^4MM^1Fg^2g^4h\sigma$.
inperatorem s^1. — 19. clausum obsidet (*sup.* tenet atque) m^1. cl. tenet
atque obsidet $MM^1TFp^1p^7$. obsidet atque tenet l. clausum tenet g^2.
clausum obtinet p. — 20. pericula ea (*sup.* m) P^1. relicum 𝔅. quid
est reliq. 𝔅$PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GTEFpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^2g^3g^4g^5g^6g^7$ (quod) s
s^1s^2lr. Quid est rel. *ex conr.* B (*fuit:* Quidem reliquum). quid enim re-
liquum est $h\sigma$. *rel.* est *om.* vra commoveri 𝔅. a quo P^1 (*sup.* a) EM^2

9 moveri possit? Nam ego quidem vellem, et haec quae scripsi, et illa quae antea in senatu questus sum, vana forent potius quam
10 miseria mea fidem verbis faceret. Set quoniam eo natus sum, ut Iugurthae scelerum ostentui essem, non iam mortem neque aerumnas, tantum modo inimici inperium et cruciatus corporis de- 5 precor. Regno Numidiae, quod vostrum est, uti lubet, consulite: me manibus inpiis eripite, per maiestatem inperi, per amicitiae fidem, si ulla apud vos memoria remanet avi mei Masinissae.'

25 His litteris recitatis fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent et quam primum Adherbali subveniundum, de Iu- 10 gurtha interim uti consuleretur, quoniam legatis non paruisset.
2 Set ab eisdem illis regis fautoribus summa ope enisum, ne tale
3 decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerisque negotiis
4 solet, privata gratia devictum. Legantur tamen in Africam maiores natu, nobiles, amplis honoribus usi, in quis fuit M. Scaurus, de 15

1. Serv. ad Verg. Aen. I 392: *Quidam vani mendaces tradunt. Sallustius in Iugurtha:* Ego quidem vellem et haec, quae scribo, et illa, quae antea in senatu questus sum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret.

---

ms𝔐. a qua Pg^3 (*sup.* o) σ. a q̃ m^2. qua mov. $P^3P^4GBpp^1p^3p^5gg^4g^5g^7rh$. quo (*sup.* qua) T. quo (*sup.* vel a quo, *infra* pro ut) m^1. quo *rel.* quo moveri possit nisi vestra P^2. — 1. scripsi 𝔅. scribo *rel.* — 2. et haec quae antea M^1T (*sup.* illa). quaestus P. quaestus $𝔅P^1p^5$. — 3. verbis fidem $MFg^5σ$. faceret verbis P^4. verbis *ad marg.* s^2. fidem rebus faceret p^5. facere P^3. facerent p^6. — 4. sum et iug. 𝔅. ostentui (*sup.* ta) T. obstentui p. — 5. erumnas meas tantummodo m𝔐. erumnas evadere tantummodo hσ. cruciatum 𝔅. corporis *om.* F. — 6. deprecor (*sup.* ut evadam) m. deprecor evadam p^1. deprecor ut evadam $MM^2GFp^3m^1g^3g^5s^1l$. deprecor evadere 𝔐. deprecor ut admoveam regno g^7. corporis ut evadam deprecor s^2. deprecor |||||||||||| regn. p^6. non iam precor ut eripiatis mortem neque (*sup.* evadam) μ. inimici imperii evadam et cruciatus corporis deprecor γ. corporis recuso (*ad marg.* quaero evadere) g^2. corporis recuso deprecor σ. regnum (*conr.* o) M m^2p^6. regnum p. — 7. me ex manibus *multi libri, set* ex *om.* $𝔅PP^3P^4GBpp^6gg^6ss^1s^2r$, *sup. lin.* g^4. manibus ex impiis μ. inpiis P^2g^7. — 8. si illa P^3. suilla 𝔐.

9. in africa P. mittundum *Link.* — 10. quem primum (*conr.* quam) P. subveniundum G. — 11. interim *om.* g. uti *om.* $p^3mm^2g^5g^6γ$, *sup. lin.* r. uti interim p^5g^4. interim censerent uti p^1. — 12. eisdem $M^1Tl g^5γ$. nisum E. enisum (*sup.* est) P^1. enisum est $P^2MM^1GBTFp^6m^1m^2gg^3g^4g^5g^7s^2lrhσμ$. nisum est M^2s^1. visum est g^6. eiussum est p. enixum est $p^3p^5γ$. est enisum p^1. — 13. fieret (*sup.* vel foret) P^2. negotis (*sup.* i) P^2. — 14. devictum est $MM^1GTFp^1p^3p^5p^6m^1s^2g^4g^5g^6g^7lrhσ𝔐$. est devictum μ. — 15. usi *om.* MM^1M^2E *Commel. Grutero teste, sup. lin. al. ma.* $TFmm^1m^2$. usi honoribus p^1p^6. honoribus sc. usi γ. honoribus aucti l. fuerat G.

quo supra memoravimus, consularis et tum senatus princeps. Ei, 5
quod res in invidia erat simul et ab Numidis obsecrati, triduo
navim ascendere, dein brevi Uticam adpulsi litteras ad Iugurtham
mittunt, quam ocissume ad provinciam adcedat, seque ad eum ab
5 senatu missos. Ille ubi accepit homines claros, quorum auctori- 6
tatem Romae pollere audiverat, contra inceptum suum venisse,
primo conmotus, metu atque lubidine divorsus agitabatur: timebat 7
iram senatus, ni paruisset legatis: porro animus cupidine caecus
ad inceptum scelus rapiebatur. Vicit tamen in avido ingenio pra- 8
10 vom consilium. Igitur exercitu circumdato summa vi Cirtam in- 9
rumpere nititur, maxume sperans diducta manu hostium aut vi
aut dolis sese casum victoriae inventurum. Quod ubi secus pro- 10
cedit, neque quod intenderat efficere potest ut prius quam legatos
conveniret Adherbalis potiretur, ne amplius morando Scaurum,
15 quem plurumum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in

14. Priscian. XVIII p. 1193: *Potior illius rei et illa re et illam rem. — Sallust. in Iugurth.:* priusquam legatos conveniret, Adherbalis potiretur. Non. p. 340: *significata ad genetivum, in potestatem venit. — Sallustius in Iugurthae bello:* ut priusquam legatos conveniret Adherbalis potiretur. Serv. ad Verg. Aen. III 278: *Potior et illa re dicimus et illius rei, sed per septimum [casum] in usu est, per genetivum figurate ponitur. Sallustius:* ut prius quam legatos videret, Adherbalis potiretur.

---

1. tum senatus PP^1 (*conr.* in senatu) MM^1M^2GT (*sup.* in senatu) $EFm^1m^2g^2g^3slh\mathfrak{M}$, in senatu *rel.* ii PP^1 (*sup.* h). hi *vel* hii *rel.* — 2. in *om.* Bg^7, *sup. lin.* G. et *del.* P^1, *om.* P^2. simul *sup. lin.* T. et a num. simul $r\gamma$. a numidis $PP^2MM^1M^2GEpp^1p^5p^6mm^1m^2gg^3g^4g^6g^7ss^1s^2lr\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. a *om.* g^2h, *po. ma. add.* p^3. — 3. navem P (*conr.* —vim) $P^1P^2Gpp^6m^1$ (*conr.* —im) $gg^2g^7ss^1$ (*conr.* im) $lr\mu\gamma$. navi P^3. ascendere (*sup.* runt) P^4. ascenderunt s^2r. conscendere *(ex conr.)* g^4. adpulsi $PP^1P^2P^3P^4Gmm^1gs$. — 4. quam citissime G. quam ||||tissime (*sup.* ci) m^1. quam |||||ocissime m^2. quam otiosissime σ. quam velocissime p^5. que *sup. lin.* m, *om.* $M^2m^2\mathfrak{M}p$ (*conr.* seque). sese ad eum g^2l. se|| que μ. — 6. Romae *sup. lin. al. ma.* F. audierat Gs^1g^6. — 7. primum M^1M^2T. lubidine P^1P^2 (*sup.* i). diversis $MM^1M^2Fg^5$. — 8. senatus (*sup.* senatorum) T. ni|||paruisset M^1 (*fuit* nisi). si non paruisset g^6. — 9. rapiebatur $P^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBE$ *(lineola adpicta)* $Fpp^3p^5p^6mm^1gg^2g^3g^4g^5g^6g^7s^1s^2lrh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. rapiebat *relic. id quod de Naz. et Comm. Gruterus testatur.* in *om.* $MM^1M^2TFp^5m^1h$, *del.* m, *sup. lin.* m^2. — 11. inrumpere $P^1P^2P^4Gm$. ducta $PP^1P^2P^4B$. deducta $M^2p^1p^3gg^6s^1lr\sigma\mu\gamma$. seducta P^3. conducta E (*sup.* di) p. diducta *rel.* — 12. dolo Gp^3. causam vict. Gp^6g^3sl. invecturum P (*conr.* invent.). — 13. procaedit P. potest (*sup.* poterat) T. poterat p^5g^5. — 14. conveniret legatos P^4. Adherbale *pro var. lect. sup. scr.* P^4, *in textu* $pg^3g^4g^5h$. adherbali||| μ. adherbale' g. adherbalem g^7. ne amplius M. scaurum quem plurimum metuebat morando mm^2 (*set etiam supra* morando) $\mathfrak{M}$ (*om* M *et* quam). scaurum morando m^1.

11 provinciam venit. Ac tametsi senati verbis graves minae nuntiabantur, quod ab obpugnatione non desisteret, multa tamen oratione consumpta legati frustra discessere.

26 Ea postquam Cirtae audita sunt, Italici, quorum virtute moenia defensabantur, confisi deditione facta propter magnitudinem 5 populi Romani inviolatos sese fore, Adherbali suadent uti seque et oppidum Iugurthae tradat, tantum ab eo vitam paciscatur: de ce-
2 teris senatui curae fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthae rebatur, tamen quia penes eosdem, si advorsaretur, cogendi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, deditionem facit. 10
3 Iugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat, deinde omnis puberes Numidas atque negotiatores promiscue, uti quisque armatis obvius fuerat, interficit.

27 Quod postquam Romae cognitum est et res in senatu agitari coepta, eidem illi ministri regis interpellando ac saepe gratia in- 15

7. Arus. p. 251: *Paciscor ab illo illam rem. Sal. Iug.:* tantum ab eo vitam paciscatur.

13. Prob. inst. II 1 p. 120: *Unum correptum repperi et ipsum tertiae declinationis, et* r i s *faciens genetivo, hic et haec et hoc pubes, huius puberis. Sic Aquila rettulit Ciceronem dixisse, quam declinationem secutus Sallustius in Iugurtha* puberes interfecit. Serv. ad Verg. Aen. V 546: *Nam quod ait Sallustius* puberes omnes interfici iubet, *venit ab eo quod est puber.*

---

1. ac tum etsi MM^1M^2. at tametsi g^4g^7. attamen etsi σ. at sen. tametsi g^5. ac sen. tametsi p^3. verbis sen. s^1. senatus $P^3P^4MM^1M^2GBTFpp^3p^5p^6mm^1m^2gg^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lr\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. senati *rel.* [*in* P *conr.* senatus]. — 2. ab *om.* m^1 *Comm. testante Grutero, sup. lin.* m^2. obpugnatione $P^3M^1sr\mathfrak{M}$. — 3. legati *sup. lin.* P^1P^2. frustra legati P^4g^5. frustra discessere legati p^5. oratione legati consumpta frustra g^6. decessere p^1l.

4. itali MM^1M^2GFs, *in* m^1 *pr. var. lect. sup. scr., om.* m^2. — 5. ditione (*conr.* dedit.) P. dedictione pp^6. deductione g^6. ded|||tione m. propter multitudinem po. $T\sigma g^6$. — 6. forte P^1. se et P^1 (que *del.*) P^2 (que *sup.*) $p^1p^5m^2$ (que *postea adiectum*) g^5. — 7. traderet MFm^1 (*sup.* vel tradat). tradant s^2. — 8. senatu (*conr.* —ui) P^4. curae esse MM^1TFM^2 (*sup. al. ma.* fore). fore curae pg^5. illae P^1. fidei $P^1P^2mm^2$ fidĩ s^1. — 9. reatur P (*sup.* b) Gr. advorsaretur $PP^1P^4MM^1Fmg^3$. adversetur g^2. adversarentur $s^2\sigma$. — 10. uti italici censuerant Emg^6. sicuti siculi sensu erant p. consuerant g^7. consuluerant l. dedicionem P (*conr.* ti—) σ. dedictionem P^3pg^6. fecit $MM^1M^2GTEFm^1gg^3lrh\sigma\gamma$. — 11. Igitur inprimis B. negat (*conr.* necat) P^1. enecat P^4. — 12. ac negotiatores G. atque negotiatores l. ut quisque G. armatus PP^2P^3GBT (*sup.* armatis) $pp^1p^3p^5p^6g^4$ *(ex conr.)* $g^5g^6g^7r\mu\gamma$. armatis *relic., set in* P^1 *conr.* —tus, *in* P^4 *pro var. lect. sup. scr.* — 13. obvius fuit armatis M. obvius fuerat arm. T. obvius fuit MF. interfecit $MM^1M^2TEFp^1p^3p^5mm^1m^2gg^3g^4g^5s^1s^2lr\sigma\mathfrak{M}$. interficit *relic.*, G *ex conr.*

14. coepit (*vel* cepit *vel* caepit) GMM^2T (*ma.* II) $pp^3p^5m^2s^1s^2g^4g^5g^6g^7rh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$; *in* P^4 *pro var. lect. sup. lin.* idem illi $PP^1P^2P^3P^4GBEM^2pp^6$ (*conr.* iid.) $mm^1m^2gg^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1r\sigma\mu\mathfrak{M}$. illi idem MM^1TF, *rel.* iidem *vel* hidem. regis *om.* M^1. illi *om.* σ. regis ministri g^6. iidem ministri illi g^4. gratia

terdum iurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac 2
ni G. Memmius, tribunus plebei designatus, vir acer et infestus
potentiae nobilitatis, populum Romanum edocuisset, id agi, ut per
paucos factiosos Iugurthae scelus condonaretur, profecto omnis
5 invidia prolatandis consultationibus dilapsa foret: tanta vis gratiae
atque pecuniae regis erat. Set ubi senatus delicti conscientia 3
populum timet, lege Sempronia provinciae futuris consulibus Nu-
midia atque Italia decretae: consules declarati P. Scipio Nasica, 4
L. Bestia Calpurnius: Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit:
10 deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur, stipendium 5
aliaque, quae bello usui forent, decernuntur.

At Iugurtha contra spem nuntio accepto, quippe cui Romae 28
omnia vaenum ire in animo haeserat, filium et cum eo duos fa-
miliaris ad senatum legatos mittit, eisque, uti illis quos Hiempsale

4. Arus. p. 219: *Condono tibi hoc. Sal. Iug.:* ut Iugurthae scelus condonaretur.

---

sup. lin. P^2. — 1. iurgis E. v‖rgiis (*sup.* i) M. laniebant (*sup.* e) B. liniebant M. lenibant g^6s^1 *(ex conr.)* h. At ni $Gpgg^5lr\gamma$. Hac ni P^4. ac nisi g^6. — 2. memius $Gp^1p^3p^6g^5g^7$. menmius P^1P^3B. menius γ. mennius $p\mathfrak{M}$. meminius g^4. plebis legatus designatus P^1P^2. plebi p. P. R. P^4. blebis M^1. — 3. romanum *om.* M^1. edoceret T (*conr.* —cuisset). docuisset p. — 4. factiosos, iugurthae (*sup.* ,viros) G. scelus iugurthae P^4p. scelus *sup. lin.* g^2. — 5. protelandis *in ras.* (*sup.* —lat—) T. prolaceandis l. prodilatandis h. probandis g^5. — 6. res, erat (*sup.* incess) G. — 7. Semphronia P. Sympronia M. — 8. decretae sunt M $M^2Fp^1p^5p^6m^1gg^5g^6g^7hl\mu\gamma\mathfrak{M}$. sunt *sup.* s^1. sunt *et* que *sup.* m. decretae et consules (*sup.* sunt) M^1. consulesque M^2p^1. declarati sunt $p^1h\gamma\mathfrak{M}$. sunt *sup. lin.* g^2. declarantur $p^3g^5g^6$. Nasicca P. nascica (*sup.* c) s^1. nassica g^7. nasica et L. $g^5\gamma$. — 9. Calpurnius *om.* Ps^1, *sup. lin.* G. L. calpurnius bestia $g^3\mathfrak{M}$. Calpurnius L. bestiae calpurnio P^1. L. bestia c; calpurnio $P^3\mu$. nasica L. purnio num. (*sup.* bestia calpurnius) E. calpurnio (*sup.* calpurnius) M^2. nascica cum l. capunia bestia. Sed capurnio g^2. sed calpurnio $p^6\gamma$. *(Mitto scripturas deteriorum librorum* calfurnius *et* calphurnius). obvenit italia T. evenit g^2. convenit s^1. venit g^5. — 10. scribitur (*sup.* de) G. describitur s^1. — 11. alia queque P^2E *[set Gerl. in ed.* 1856 *p.* XXII *ex eis codd.* quoque *refert]*, *et sic Commel. nisi fallor.* alia que (*sup.* que) s^1. atque alia P^3Bg^7. et alia p^6. aliaque omnia quae γ. aliaque bello quae usui g^6. usui florent P^1.

13. vaenum p^5. venire PP^1M (*ad marg.* al. venere) $M^1M^2GTEm^2$ (*sup.* venalia esse) $g^3\mathfrak{M}$ (*sup.* venalia). venalia F (*ma.* II) m^1 (*in ras. et sup.* vel venire vel venum ire) $g^2\sigma$. venalia esse h. omnia venalia rome P^4 (*sup.* s. esse vel vendi vel venum ire) γ. venum dari s^2g^4. venum iri B. ven'ire m. ire *in ras.* s^1. venum ire *rel.* omnia rome $p^5g^7\sigma$. omnia venum ire romae g^6. omnia venum dari romae g^4. in animo haeserat (*sup.* in) P^1. in animo inheserat P^2P^3B. heserat in animo $g^7\gamma$. in animo *ad marg.* g^2. haeserant M^2. — 14. iisque PP^1. isque P^3B (*sup.* ⊦). hisque *vel* hiisque *rel.* que *om.* γ. uti illis $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2BTEFpp^1p^3p^5p^6m$ *(in ras.)* m^1

interfecto miserat, praecipit, omnis mortalis pecunia adgrediantur.
2 Qui postquam Romam adventabant, senatus a Bestia consultus est, placeretne legatos Iugurthae recipi moenibus: eique decrevere, nisi regnum ipsumque deditum venissent, uti in diebus proxumis
3 decem Italia decederent. Consul Numidis ex senati decreto nun- 5 tiari iubet: ita infectis rebus illi domum discedunt.
4 Interim Calpurnius parato exercitu legat sibi homines nobilis factiosos, quorum auctoritate quae deliquisset munita fore sperabat: in quis fuit Scaurus, cuius de natura et habitu supra memo-
5 ravimus. Nam in consule nostro multae bonaeque artes animi et 10 corporis erant, quas omnis avaritia praepediebat: patiens laborum, acri ingenio, satis providens, belli haut ignarus, firmissumus con-
6 tra pericula et insidias. Set legiones per Italiam Regium, atque
7 inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transvectae. Igitur Calpurnius initio paratis conmeatibus acriter Numidiam ingressus est 15

10. Fronto ed. Mai. Rom. p. 163: in consule nostro multae bonaeque artes animi et corporis erant, quas omnis avaritia praepediebat: patiens laboris, acri ingenio, satis providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula et invidias *[sic cod. videbatur]*.

$m^2gg^2g^3g^4g^5g^6g^7rl\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. — 1. praecepit $MM^1M^2TEFpp^5mm^1m^2gg^2g^4g^5g^6g^7s^1rhl\sigma\gamma\mathfrak{M}$. ut omnes $M^1Tp^3p^5gsl\gamma$. omnes ut mortales MM^2GF. omn. mortales ut pecunia P^4g^6. ut pecunia omnes mortales g^7. ut *sup. lin.* g^1. mortalis PP^1 (*sup.* vel les) P^2. adgrediantur P (*conr.* aggr.) $P^1P^2P^3s$. — 2. Romae $MM^1Fs^1\gamma$. adveniebant G. veniebant M^2. — 3. iique P^1 (*sup.* h), *rel.* hique vel hiique. que *om.* GM^2p^5. — 4. regnum et ipsum P^4. ipsum|q. et deditum G. uti in $PP^1P^2P^3P^4GBTEFM^2pp^3p^5p^6mm^1m^2g^2g^3g^4g^5g^6ss^1s^2lrh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. uti diebus p^1. ut in *rel.* proximis *sup. lin.* G, *ad marg.* g^2. decem proximis g^6. decem *om.* p^5. — 5. Italiae decaederent P. decedere||t M. senatus $PP^1P^3P^4MM^1M^2GBTE$ (et sen.) $Fp^5p^6mm^1m^2gg^2$ (*uterque* exenatus) $g^3g^4g^6g^7ss^1s^2lr\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. senatu p. senati *cet.* consul — decreto *om.* g^5. — 6. illi infectis rebus ita domum reversi sunt MM^1TF. — 7. legit F *(rec. ma.)* $p^1g^4h\gamma p^3$ *(ex conr.)*. legat (*sup.* i) m^1. legat (*sup.* eligit) g^3. eligit G. legebat μ. nobiles homines adolescentes factiosos P^4. adolescentes factiosos h. — 8. auctoritas P (*conr.* tate) P^1Gm. auctoritate (*sup.* vel auctoritas) P^4. — 9. fuit M. scaurus P^3g^2. M. *sup. lin.* B. fuit Em. scaurus l. fuit ρ scaurus g^7. staurus p. — 10. que *om.* $p^3p^5gg^5\mu$, *retinere cum ceteris Naz. Gruterus testis est.* multaeque bonae artes P^3s^1. bone atque artes p. animi artes P^4. artes sunt animi M^1. et *sup. lin.* G. — 11. omnis PP^1 (*conr.* —es) g^3. — 12. firmissimis (*conr.* —us) P^1. — 13. invidias PP^1 (*conr.* ins.) g^3l. iniurias γ. regium P^1 (*sup.* h) P^2 (*conr.* heg.) $P^3MM^1M^2GTEpp^3m^2gg^3g^4g^7l\mu\mathfrak{M}$. hegium (*sup. r*) s^2. hegeum P^4. egium $p^1p^5gg^5$ (*sup.* r.) p^6s^1. egigium r. — 14. atque in siciliam p^5s^2 *(ex conr.)*. inde in sic. $g^2g^5g^7$. deinde in sic. $l\gamma$. transvectae sunt $MM^1M^2GTFp^5p^6gg^4g^5g^7s^1hl\sigma\gamma\mathfrak{M}$. sunt *sup. lin.* Eg^2. igitur initio acriter Calpurnius paratis commeatibus P^3B. paratis commeatibus in initio acriter p. — 15. aggressus M^1.

multosque mortalis et urbis aliquot pugnando cepit. Set ubi Iu- 29
gurtha per legatos pecunia temptare bellique, quod administrabat,
asperitatem ostendere coepit, animus aeger avaritia facile convor-
sus est. Ceterum socius et administer omnium consiliorum adsu- 2
5 mitur Scaurus, qui tametsi a principio plerisque ex factione eius
conruptis acerrume regem inpugnaverat, tamen magnitudine pecu-
niae a bono honestoque in pravom abstractus est. Set Iugurtha 3
primo tantum modo belli moram redimebat, existumans sese ali-
quid interim Romae pretio aut gratia effecturum: postea vero quam
10 participem negoti Scaurum accepit, in maxumam spem adductus
recuperandae pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus prae-
sens agere. Ceterum interea fidei caussa mittitur a consule Sex- 4
tius quaestor in oppidum Iugurthae Vaccam: cuius rei species erat
acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis inperaverat, quo-
15 niam deditionis mora induciae agitabantur. Igitur rex, uti con- 5
stituerat, in castra venit ac pauca praesenti consilio locutus de in-
vidia facti sui atque uti in deditionem acciperetur, relicua cum
Bestia et Scauro secreta transigit: dein postero die quasi per sa-

18. Diomed. p. 486: *Alii autem dictam putant a lege satura quae uno rogatu multa simul conprehendat. — — Sallustius in Iugurtha:* deinde

---

1. mortalis P^1 (*conr.* es). aliquod (*conr.* quot) PP^1g^2. aliquot urbes MF. coepit P (*conr. ut videtur ex* caepit) $\mu\mathfrak{M}$. caepit M^1GEg^3s. capit g. cepit pugnando g^5. Sed ||||| ubi M^1. — 2. pecuniae P. amministrabat $P^3M^1Bp^6g^4l$. aministrabat g^2s^1. — 4. socius ac minister gg^6g^7h. et amminister Pplr. et amin. $g^2\mu$. et minister $M^2p^1p^5p^6s^2g^4$ (*sup.* ad). administrator g^3. adsumitur P (*conr.* ass.) $P^1MM^1M^2msg^7\mu$. — 5. etsi (*sup.* tam) G. — 6. inpugnaverat $PP^3P^4Ggg^3sr\mu$. tamen in magnitudine G. — 8. primum PP^1 (*uterque ex* primo *conr.*) $P^2P^3P^4Bpp^1$ *(ex conr.)* $p^6s^1g^6g^7\mu\gamma$. primo *rel.* redimebat *infra lin. ab al. ma.* F. existumans P^1P^2. se $MM^1M^2TEFm m^1m^2gh\sigma$. — 9. facturum $M^1\gamma$ (*set is* esse *adiecit*). — 10. acceperat $MM^1 M^2TEFmm^2gg^7h\sigma\mathfrak{M}$, *itaque exhibere Commelin. atque alias legi in Naz. adnotatum esse Grut. monuit.* acceperet g^2. acceperat *sup.* m^1. maxumam M^1 *ex conr.* adductus spem MM^1Fs^1. — 11. stuit P. cum eis $PP^2P^3 P^4MM^2BGFpp^3p^6mm^1m^2g^3g^4g^5g^6ss^1l\mathfrak{M}$. cum eo (*sup.* eis) $P^1Eh\sigma$. cum his *al., sup.* eis T. cum eisdem g^7s^2. — 12. a consulibus $P^3m^2\mathfrak{M}$ *(a prima manu).* Q. sextus g^2. sextus $p^1p^3p^5p^6gg^4g^6g^7s^1r\mu\mathfrak{M}$. sestus g^7. sestius l. sexius mm^2. sextilius h. — 13. Vaccam $PP^3P^4MM^2GBTFpp^1p^3p^5p^6mm^1 g^3g^4g^6g^7lrh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. vacam P^2 (*sup.* c) m^2gg^5. vagam P^1 (*sup.* c), *sup.* vel vaccam, M^1E *rel.* — 14. inperaverat s^1. — 15. indutiae $P^1P^2P^4p^1p^3p^6gg^2$. — 16. venerat M. consilio (*sup.* c) T. concilio m^1s *(in ras.)* g^4. locutus consilio MM^1Fp^3 (loqut.). — 17. sui facti $P^4M^2p^6g^7\gamma$. uti in $PP^1 P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^5m^1m^2gg^4g^5g^6g^7ss^1s^2lrh\sigma\mu\mathfrak{M}$. ut in *rel.* in deditionem uti acc. γ. ut *om.* g^2. acceperat (*conr.* acciperetur) P. — 18. scaure M. secreta et scauro P^4r. secreta *sup. lin.* g^3, *om.* l. secreta (*conr. vel sup.* o) $Gm^1\mathfrak{M}$. secreto M^2pg^2h. secrete p^1. transegit $MM^2GTE Fp^1p^3p^5p^6m^1gg^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1rh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. transfigit p. transigit (*sup.* e) m. transigit *Naz. exhibere Grut. testatur.* deinde $pp^1p^3p^5p^6gg^3g^4g^5g^6g^7s^1r\gamma$. postera

6 turam sententiis exquisitis in deditionem accipitur. Set, uti pro consilio inperatum erat, elephanti triginta, pecus atque equi multi 7 cum parvo argenti pondere quaestori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidia et exercitu nostro pax agitabatur. 5

30 Postquam res in Africa gestas quoque modo actae forent fama divolgavit, Romae per omnis locos et conventus de facto consulis agitari. Apud plebem gravis invidia, patres solliciti erant: probarentne tantum flagitium an decretum consulis subvorterent 2 parum constabat. Ac maxume eos potentia Scauri, quod is auctor 10 3 et socius Bestiae ferebatur, a vero bonoque inpediebat. At G. Memmius, cuius de libertate ingeni et odio potentiae nobilitatis supra diximus, inter dubitationem et moras senatus contionibus

quasi per saturam sententiis exquisitis in deditionem accipitur. Fest. p. 249: *Satura et cibi genus ex variis rebus conditum est et lex tis alis legibus conferta. itaque in sanctione legum adscribitur neve per saturam abrogato aut derogato. T. Annius Luscus in ea quam dixit adversus Ti. Gracchum: imperium quod plebes per saturam dederat, id abrogatum est, et C. Laelius in ea quam pro se dixit:* Dein postero die quasi per saturam sententiis exquisitis in deditionem accipitur.

11. Arus. p. 241: *Impedit ab illa re. Sal. Iug.:* potentia Scauri eos a vero bonoque impediebat.

13. Arus. p. 237: *Inter illud pro cum illud agitur. — Salust. Iug.:* inter dubitationem.

(*sup.* o) P. postero (*sup.* vel a) P^{4}. — 1. saturam (*conr.* —tyr—) P. sati||ram $m\sigma\gamma$. satyram $Gg^{3}l$. satyram (*sup.* legem *et conr.* saturam) $P^{1}\mathfrak{M}$. saturam (*sup.* legem) P^{4}. per legem satiram (*vel* —tyr —) $pp^{1}p^{3}p^{5}g^{4}g^{5}g^{6}r$. per satiram legem $p^{6}s^{1}s^{2}g^{7}$. per |||||||||| sententiis (*ad marg.* per legem satyram) m^{1}. per legem sent. $g\mu$ (*ad marg.* satiram). per satyram (*sup.* scaurum) E. quasi per |||||||||| sent. F. per scaurum (*conr.* satiram) g^{2}. quasi per scaurum $MM^{1}Tsh$. quasi per scaurum quasi M^{2}.

per satiram *rel.* — 2. concilio G. inperatum M^{2}. — 3. cum non parvo $P^{3}p^{1}p^{3}g^{3}r$ *et sic Naz. et Comm. scriptum exhibere contestatus est Gruterus.* equi non cum p^{5}. multi non cum $p^{6}s^{1}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}hs^{1}\gamma\mathfrak{M}$. non *sup. lin.* $MB\mu$. haut *sup. lin.* m. non parvo *sup. lin.* G. cum magno argenti $M^{2}m^{1}$. argento (*set* o *del.*) P. — 4. rogandus (*conr.* os) P. in numidia ab exercitu T. — 5. pax agebatur $P^{1}P^{2}$ (*conr.* agitab —) $h\sigma$. exagitabatur g^{7}. agitabatur (*sup.* habebatur) B.

6. in africam P^{1}. quoquo modo GT (*conr.* et quomodo) $g^{3}\sigma$. et quomodo $gg^{5}\gamma$. quo modo $p^{3}s^{1}s^{2}r$. — 7. divolgavit P *(ex conr.)* $P^{1}P^{3}B$. Romae *om.* F. omnis $PP^{2}P^{3}$. omnes locos (*sup.* ia — a) T. — 8. patris P. — 9. probarente tantum flagitium patres solliciti erant an $Emm^{2}s^{1}g^{7}$. ne *sup. lin.* P^{1}. — 10. Ac eos maxime M^{1}. auctor (*sup.* actor) T. — 11. inpediebat s. inpediebatur s^{1}. inpedibat g.. — 13. senati *qui exhibeat nullum librum novi.* contionibus $PP^{1}P^{2}P^{4}MM^{1}Gp^{1}p^{3}p^{6}gg^{2}g^{3}g^{5}g^{6}g^{7}s$. in contionibus Gg^{6}. conc. ad populum vind. (*sup.* ad) $mm^{2}\mathfrak{M}$.

populum ad vindicandum hortari, monere ne rem publicam, ne libertatem suam desererent, multa superba et crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum adcendebat.

5 Set quoniam ea tempestate Romae Memmi facundia clara 4 pollensque fuit, decere existumavi, unam ex tam multis orationem eius perscribere, ac potissumum ea dicam, quae in contione post reditum Bestiae huiuscemodi verbis disseruit:

'Multa me dehortantur a vobis, Quirites, ni studium rei pu- 31
10 blicae omnia superet, opes factionis, vostra patientia, ius nullum, ac maxume quod innocentiae plus periculi quam honoris est. Nam 2 illa quidem piget dicere, his annis quindecim quam ludibrio fueritis superbiae paucorum, quam foede quamque inulti perierint vostri defensores, ut vobis animus ab ignavia atque socordia con-
15 ruptus sit, qui ne nunc quidem obnoxiis inimicis exurgitis, atque 3

14. Arus. p. 219: *corruptus ab illa re. Sal. Iug.:* ab ignavia atque socordia corruptus.

---

1. vindicandam (*conr.* —dum) P. monere PR. ne libert. PP^3 (moneri *aut* moveri) GB (movere) $pp^1p^3p^5gg^3g^6ss^2r\mu$. monere rem p. (*conr.* p̄. romanum) P^1. monere ne populum romanum P^2. monere p. r. ne rem p. $MM^1TEFp^6g^5g^7hl\gamma$. — 2. suam libatem g^6. suam *om.* l. nec libertatem m^2. neque libert. g^7l. *alterum* ne *om.* $\mathfrak{M}$. superba crudelia M M^1F. superba atque crudelia Tg^6. — 3. intentus *sup. lin.* G, *om.* l. — 4. accendere l. accenderat p. accendebant g^7. accedebat (*sup.* n) M^2. incendebat P^3M^2 (*sup.* vel ac) g^2g^3. — 6. existumavi $P^1P^2P^3$. orationem (*sup.* -ibus) g^2. orationibus $p^6g^3g^4$ *(ex conr.)* $r\sigma$. multis eius orationibus $MM^1M^2TFp^1mg\mathfrak{M}$. unam orationem ex tam multis eius orationibus $p^3 p^5g^5$. — 7. proscribere T. prescribere g^7. eam $PP^2P^3P^4GBTM^2pp^3p^5 p^6m^1m^2gg^4g^5g^6g^7s^2rlh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. ea *ex* eam *conr.* g^2. ea *rel., set* P^1 *in* eam *conr.* quam $P^2P^3GBTM^2pp^1p^3p^6m^1m^2gg^4g^5g^6rhl$. qua P^4. ea quod s^1. quae *rel.*, P^1 *conr.* quam. contione $PP^1P^2P^4MM^1M^2Gp^1p^3m^1gg^2g^4g^6s$. contentione m^2. — 8. diseruit P^1. deseruit l. patefecit (*conr.* disseruit) p^6.

9. deortantur me P^3BM^2 (*ma.* I) p^6s^1. me *sup. lin.* $g\mu$. — 10. faccionis P (*conr.* —cti—) g. pacientia $\mathfrak{B}PP^2$. patiencia P^3p. potentia M. — 12. XV *vel* quindecim $\mathfrak{B}PP^1P^2P^4MM^2GTEp^1p^3p^5p^6mm^1gg^2g^4g^5g^6g^7ss^1s^2 lrh\sigma\mu\mathfrak{M}$. XU M^1. XII P^3p (*conr.* XU) $m^2g^2\gamma$. X F. viginti *rel. Vid. Conm. p.* 119. — 13. superbiae — foede *a rec. ma. sup. lin.* P^1. que *ab rec. ma. adi.* P^1p^1, *om.* p^5m. q̊q B. quemque g^5. quam quod (*conr.* que) p^3. multi $BM^2pp^1p^3p^5g^5g^6l\sigma$. inulti *sup. lin.* P^4. inulte s^1. inviti $\mathfrak{B}$. perirent T. perierunt M^2 (*ma.* I) $g^5g^7\mathfrak{M}$. — 14. diffensores P (*conr.* def—). deffensores p. — 15. quam ne (*conr.* qui ne) P. quod ne $r\mathfrak{M}$. nec nunc quidem $P^4pp^5p^6gg^2$ *(ex conr.)* g^4 *(ex conr.)* $g^5g^7h\mu\gamma$. nec quidem nunc p^1. ne *sup. lin.* M^1. quidem *om.* σ. obnoxii $MM^2GTEFp^3p^5p^6m^1gg^2g^3g^4g^5g^6 ss^2r\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. obnoxii|| mm^2. obnoxii̱ s^1. innoxiis g^7. obnoxiis *rel. quibus adcedere Nazar. Gruterus testatur.* surgitis P^3B. exurgitis $M^2p^3p^5 p^6mgg^2g^4sl\sigma$..

4 etiam nunc timetis eos, quibus decet terrori esse. Set quamquam haec talia sunt, tamen obviam ire potentiae factionis animus subi-
5 git. Certe ego libertatem, quae mihi a parente meo tradita est, experiar: verum id frustra an ob rem faciam, in vostra manu situm est, Quirites. 5

6 Neque ego vos hortor, quod saepe maiores vostri fecere, uti contra iniurias armati eatis. Nihil vi, nihil secessione opus est:
7 necesse est suomet ipsi more praecipites eant. Occiso Tiberio Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quaestiones habitae sunt: post G. Gracchi et M. Fulvi caedem item 10 vostri ordinis multi mortales in carcere necati sunt: utriusque cla-
8 dis non lex, verum lubido eorum finem fecit. Set sane fuerit regni paratio plebi sua restituere: quidquid sine sanguine civium
9 ulcisci nequitur, iure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini aerarium expilari, reges et populos liberos paucis nobilibus 15 vectigal pendere, penes eosdem et summam gloriam et maxumas divitias esse: tamen haec talia facinora inpune suscepisse parum habuere, itaque postremo leges maiestas vostra, divina et humana
10 omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecere, pudet aut

---

2. sint GM^{2}pp^{3}p^{5}g^{3}g^{4}shσ. sunt (*sup.* i) m^{1}. talia haec sint M *(ex conr.)* M^{1}TF. haec ita sint g^{7}. quamvis — sint g^{5}. haec ita sunt 𝔐. ire obviam P^{3}MM^{1}BTF. obviam tamen ire g^{5}. potentiae factionis 𝔅g^{2} g^{6}s^{2}. — 3. certo P^{1}. — 5. situm estq. neque ego 𝔅. — 6. vos ego MM^{1}F. ego *om.* g^{6}, *sup. lin.* 𝔐. vos *eras.* g^{2}. ego vos *ad marg.* g^{4}. vostri g^{4}. nostri MBFp^{3}mm^{2}gg^{5}s^{1}lrhσ𝔐. vestri maiores p^{5}γ. ut P^{3}Bγ. — 7. e‖atis m. nil vi nihil MG. nil vi nil T. nihil vi nil m^{2}. nihil vi neque sec. M^{1}g^{6}. — 8. suomet (*sup.* i) P^{1}. suimet P^{3}P^{4}Bpm^{1} *(in ras.)*. e‖ant P. erant s^{2}. erant g^{6}. tyberio P^{4}GM^{2}m^{1}g^{2}g^{5}g^{6}rμ. tibyo s^{2}. — 9. graco P (*conr.* graccho) gg^{6}γ. gracco P^{2} (*sup.* h) P^{3}P^{4}p^{1}p^{3}p^{6}mm^{2}g^{2}g^{3}g^{4} g^{5}s^{1}lrσ𝔐. gracho M^{2}pg^{7}. qui regnum P^{3}B. regnum parare (*sup.* sibi) m. regnum sibi parare p^{1}p^{5}rhσ. graves quaestiones p^{1}p^{3}p^{6}gg^{4}g^{5}g^{6}g^{7}. quaestiones graves rγ. graves *sup. lin.* g^{2}. graves *Naz. et Commel. non habere Grut. memoriae prodidit.* — 10. abditae sunt P^{1}. G. *om.* MM^{1}F. memmii fulvii mm^{2}. marcii fulvii 𝔐. Fulvi 𝔅PB. necem m. — 11. mortales *om.* MM^{1}F. *eidem* multi ūri ordinis. mortales in carcere *om.* E. — 12. lubido M^{1}F. (*ma.* I). eorum *sup. lin.* m, *om.* m^{2}g^{7}. fuerit (*sup.* vel fuit) P^{4}. — 13. quia quicquid mm^{2}. quidquid P^{1}. — 14. nequit M G *(ex conr.)* Fpp^{3}p^{5}p^{6}m^{1}g *(ex conr.)* g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}s *(ex conr.)* s^{2}rhμγ𝔐. nequid M^{2}p^{1}m^{2}s^{1}. ulcisci nequit *ad marg.* g^{2}. factum est Mg^{5}s^{1} *(sup.* sit). — 15. expilavit (*conr.* —lari) P^{1}. expilare s (*set conr.)*. expilari (*sup.* expoliari) M^{2}. expliari (*sup.* o) s^{2}. exp‖ilari g. expoliari pp^{3}p^{6}g^{5}g^{6}lγ. exspoliari r. — 16. maxumas P^{3}. — 17. inpune 𝔅P (*conr.* imp.) P^{4}p^{1}p^{3} gg^{7}sμ. parum (*sup.* pro nichilo) P^{1}. pro nichilo hab. ps^{1}rg^{7}. in parum g^{6}. — 19. hostibus omnia MF. tradita sunt hostibus P^{3}M^{1}. eas (*sup.* o) P^{4}.

paenitet, set incedunt per ora vostra magnifici, sacerdotia et consulatus, pars triumphos suos ostentantes: proinde quasi ea honori, non praedas habeant. 11 Servi aere parati iniusta inperia dominorum non perferunt: vos, Quirites, in inperio nati, aequo animo servi- 5 tutem toleratis?

12 At qui sunt ei qui rem publicam occupavere? Homines sceleratissumi, cruentis manibus, inmani avaritia, nocentissumi et eidem superbissumi, quibus fides decus pietas postremo honesta atque inhonesta omnia quaestui sunt. 13 Pars eorum occidisse tri- 10 bunos plebei, alii quaestiones iniustas, plerique caedem in vos fecisse pro munimento habent. 14 Ita quam quisque pessume fecit, tam maxume tutus est: metum ab scelere suo ad ignaviam vostram transtulere: quos omnis eadem cupere, eadem odisse [eadem metuere] in unum coegit. 15 Set haec inter bonos amicitia, inter malos

1. Serv. ad Verg. Aen. I 46: *incedere — est cum aliqua dignitate ambulare ut — Sallustius:* incedunt per ora vestra magnifici.

11. Serv. ad Verg. Aen. VII 787: *hinc est in Sallustio:* Ita quam quisque pessime fecit tam maxime tutus est. *Nam et hic exaequatio est, non comparatio.*

13. Donat. ad Ter. Hec. I 2, 95: *par ingenium, eandem voluntatem. Sallustius:* quos eadem odisse et eadem metuere in unum coëgit.

---

1. paenitet m^1g^3. magnifice *ex conr.* $P^1P^4m^1$. magnifice $MM^1GFpp^6g g^5g^6g^7ss^2lrh\mu\gamma$. et sacerdotia P^4. — 2. proinde 𝔅P^1 (*conr.* perinde) E $mm^1m^2g^2l\sigma$𝔐. perinde *cet.* honores non praedas 𝔅. honori ‖ non M^1. honori non praedae *plerique.* — 3. servi ꝑ reparati PP^1 (*conr.* servi aere parati ·ι· comparati). comparati Gl. servire comparati g^5. imperia iniusta MM^1Fp^6. iniusta dominorum imperia $r\gamma$. non perferunt iniusta imperia dominorum s^1. iniusta *om.* h. — 4. Quirites *om.* 𝔅. in imperio 𝔅$PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^5mm^1m^2gg^2g^3g^4g^5g^7ss^1s^2h\sigma\mu$𝔐. in *om. rel.* inperio M^2g. — 6. ii 𝔅PP^1g^4. hi *vel* hii *ceteri.* publicam *a po. ma. adi. in* P. — 7. sceleratissumi 𝔅. scelerantis simi (*conr.* sceleratissumi) P. inmani P (*conr.* imm.) $P^2P^3P^4gg^5g^7\sigma$. et idem 𝔅$PP^2 P^3BGp^6$ (*conr.* iidem) $ss^1s^2\mu$. et iidem $g^4l\gamma$. et eidem g^5. idemque $P^1 P^4MM^1M^2TEFpp^1mm^1m^2gg^2$ *(ex conr.)* $g^3g^5g^7rh\sigma$𝔐. hidemque p^5. — 8. quibus 𝔅$PP^1P^4MM^1M^2GBTEFpp^3p^5p^6mm^1m^2gg^2g^3g^4g^6g^7s^1s^2lrh\sigma\mu\gamma$𝔐. quis *relicui.* honesta omnia atque inhonesta MF. omnia honesta atque inhonesta g^2𝔐. omnia hon. et inh. s^1. atque inhonesta *om.* p. omnia *om.* m^2r. — 9. quaetui (*conr.* questui) P. — 10. tribunum mg². r̄ r̄. p. L $P^1m^1m^2$. tribunos p. r. G (*sup.* li. ni vel plebis) g^3. — 11. monimento Ep^3 *(pr. var. scr.).* monumento s^1𝔐. itaq. ∾ quam 𝔅. itaque quam p^6. itaque quisque quam g^6s^1. pessume *et* maxume P^1M^1. maxime *om.* E. — 12. ab scelere 𝔅P. a *rel.* ad ignaviam transtulere vestram $MM^1 TFmm^1m^2$𝔐. — 12. omnis 𝔅P^1 (*conr.* —es) g^3. idem cupere 𝔅g^2. eadem immerito cupere g^5. eadem odisse eadem cupere p^1g^4. odisse et eadem p^5g^2l. eademque cupere eademque odisse metuere r. eadem metuere *praeeunte Linkero uncis inclusi. Vid. Conm. p.* 78.

16 factio est. Quod si tam vos curam libertatis haberetis, quam illi ad dominationem adcensi sunt, profecto neque res publica, sicuti nunc, vastaretur, et benificia vostra penes optumos, non audacis-
17 sumos forent. Maiores vostri parandi iuris et maiestatis constituendae gratia bis per secessionem armati Aventinum occupavere, 5 vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summa ope nitemini? atque eo vehementius, quo maius dedecus est parta amittere, quam omnino non paravisse.

18 Dicet aliquis: Quid igitur censes? Vindicandum in eos, qui hosti prodidere rem publicam? Non manu neque vi, quod magis 10 vobis fecisse quam illis accidisse indignum est, verum quaestioni-
19 bus et indicio ipsius Iugurthae. Qui si dediticius est, profecto iussis vostris oboediens erit, sin ea contemnet, scilicet existumabitis, qualis illa pax aut deditio sit, ex qua ad Iugurtham scelerum inpunitas, ad paucos potentis maxumae divitiae, ad rem publicam 15

1. Non. p. 208: *factio dicitur malorum consensus et conspiratio. Sallustius in Catilinae bello:* inter bonos amicitia, inter malos factio.
13. Arus. p. 250: *obediens praeceptis meis. Sal. Iug.:* iussis vestris obediens erit.

---

1. fastio 𝔙. fictio p. vos tam g^{2}g^7. vos eam lib. g^5. vos *om.* g. tantam vos P^{4}M^{2}s^{1}lσ. vos tantam MM^{1}TF. libertatis vos 𝔐. curam libertatis 𝔙 m^{2}s^{2}g^4 (*ma.* I) g^{6}μγ. libertatis curam *rel.* tantam curam libertatis vos γ. haberetis curam libertatis r. — 2. profectione que res 𝔙. — 3. optumos P^{3}M M^{1}F (*ma.* I). — 4. maiores nostri Mp^{3}m^{2}lrg^{5}h. — 5. Adventinum P^{3}P^{4}B pp^6 *aliique nonnulli.* montem *sup. scr.* mg^2. aventinum montem occ. P^4 MM^{1}M^{2}Gpp^{3}m^{4}gg^{5}g^{6}g^{7}s^{1}s^{2}σμγ𝔐. montem aventinum sg^4. — 6. ab *in* 𝔙 *ab rec. ma.* nonne 𝔙PP^{2}P^{3}P^{4}M^{1}M^{2}GBTEFpp^{1}p^{3}p^{5}p^{6}mm^{1}m^{2}gg^{2}g^{3}g^{4}g^{5}g^{7}s^{1}s^2 lrhσμγ. ne *om. rel.* — 7. nitimini E (*sup.* e) p^{3}p^6 (*conr.* —tem—) g^{3}g^{4}g^{5}rγ. tutemini σ. ñitiminí s^1. quo magis dedecus PMM^{1}TEmm^{2}g^5. quia maius r. quod maius g^{7}μγ. quo ut magis ded. g^6. omittere MM^{1}TEm m^{1}m^{2}g^{3}sh. — 8. paruisse (*sup.* a) P. paruisse s^{1}g^7. caruisse (*ad marg.* al. paravisse) p^6. — 9. Dicit ME𝔐 *(ex conr.).* diceret aliquis g^7. dicet mihi aliquis γ. dicet aliquis *om.* l, *eras.* g^4. censet P (*conr.* censes) P^1. — 11. vobis 𝔙P^1 (*conr.* vos). vos (*conr.* vobis) p^6. vos *relicui.* — 12. inditio P^2. indictio P^4. quod si Tp^1 (*sup.* al. qui). dediticius *plerique et optumi libri, in* 𝔙 ci *ex conr.* deditius P^{2}M^2 (*sup.* ci) p. dedicius Gm s^{1}μ𝔐. deditus p^{1}p^{3}p^{5}p^{6}gg^2 (*ad marg.* deditius) g^{4}g^{5}g^{7}s^{2}rhσγ. delictus g^6. esset (*sup.* vel est) MF (*conr.* est) m^2. — 13. iussis nostris BTFM^{2}p^{3}m m^{1}m^{2}s^{1}γ. oboediens GEm^1. obaediens M^{2}g^{3}𝔐. contempnit PP^{2}P^{3}GB pp^{3}p^{6}gg^{2}g^{3}g^{6}ss^{2}rσ𝔐. contennit P^1 (*conr.* —temp—) P^4. contemnet 𝔙g^{5}p^5. contempnet p^{1}l. contempnit | profecto | scilicet (*sup.* glosa est) P. existumabitis P^1. estimabitis l *et* aestumabitis *exhibere Comm. refert Grut.* — 14. sit *ex conr.* 𝔙. qualis illa pax fuit aut deditio ex qua MFg^5 (*set* fuerit). deditio fuit p^{1}p^5. — 15. inpunitas P (*conr.* imp.) P^{1}P^{3}P^{4}gg^{7}sr. potentis P (*conr.* —es) P^1. maxumae P^1 (*conr.* —imae) P^{3}MM^1. ad rem publ. 𝔙PP^{2}P^{3}Bps^{2}g^{4}g^{5}g^{6}μ. et ad rem p. P^4. in rem p. (*conr.* ad) P^1. at in rem p. Gp^{5}p^{6}s^1. ac in rem p. l. in remp. *rel.*

damna atque dedecora pervenerint. Nisi forte nondum etiam vos 20
dominationis eorum satietas tenet et illa quam haec tempora magis placent, cum regna provinciae, leges iura iudicia, bella atque paces, postremo divina et humana omnia penes paucos erant, vos
5 autem, hoc est populus Romanus, invicti ab hostibus, inperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere: nam servitutem quidem quis vostrum recusare audebat?

Atque ego, tametsi viro flagitiosissumum existumo inpune in- 21
iuriam accepisse, tamen vos hominibus sceleratissumis ignoscere,
10 quoniam cives sunt, aequo animo paterer, ni misericordia in pernitiem casura esset. Nam et illis, quantum inportunitatis habent, 22
parum est inpune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur, et vobis aeterna sollicitudo remanebit, cum intellegetis aut

4. Serv. in Donat. p. 1843: *Item pax, lux dicuntur numero singulari, sed legimus apud Sallustium* paces *et* luces.

5. Serv. ad Verg. Aen. I 46: *Regina. Sic Sallustius:* vos autem, hoc est populus romanus.

6. Arus. p. 237: *Imperator illorum est. Salust. Iugurth.:* imperatores omnium gentium.

---

1. dampna $P^2P^3P^4GBFpp^1p^3p^6g^2g^3g^6ss^2lr\mathfrak{M}$. atque *om.* FM^2. nisi forte dominationis eorum satietas nondum etiam vos tenet P^4. — 2. sacietas $P^2P^3pp^6$. societas $l\gamma$. et si illa quam F. et nisi illa γ. et ni illa p^5. et non illa p^1. — 3. provintiae $\mathfrak{B}$, *ex conr.* P. iudicia atque bella paces G. atque *om.* M^2. — 5. populi romani $P^3Bg^3g^6$. hoc — rom. *om.* m^1, *del.* p^6. hoc est populus romanus *in Naz. et Comm. scriptum esse Gruterus contestatur.* — 6. omnium regnorum P^4 (*sup.* vel gentium). habeatis M (*sup.* b) $l\sigma$. retinere (*sup.* non interire) M^1, *sup.* non perimere $\mathfrak{M}$. animam interire (*ad marg.* non) M. retinere *ab rec. ma. in ras.* F. — 7. quidem *eras.* F, *om.* g^5. audebat recusare MM^1TF. — 8. ego *om.* M^1, *sup. lin.* g^2. virum $P^2P^3P^4MM^1GBTEp^1p^5p^6m^1gg^2g^4g^6g^7s^1s^2lrh\gamma$. virum iniuriam flagitiosissimum impune exist. p^3g^5. viro flagitiosissimo (*sup. bis* ū) m, *alt.* o *in ras.* m^2. viro flagitiosissimo (*sup. bis* s) F. viros flagitiosissimos P^1 (*conr.* —um —sumum) $g^3s\mathfrak{M}$, *et sic in Naz. script. teste Grut.* viro (*ad marg.* virum) M^2. viro *rel., in quibus* $\mathfrak{B}$. existumo P^1. estimo P^4M^1. extimo g. inpune P (*conr.* imp.) $P^1P^4p^1g^5g^7$. inpugne P^3. iniuriam impune MM^1TF. — 9. sceleratissimus hominibus P^4. scelerantis simus P (*conr.* sceleratissimis). — 10. sunt *sup. lin.* P. nisi $M^1TEpp^1p^3p^5m m^1m^2gg^5g^6\gamma\mathfrak{M}$. — 11. perneciem P *(ex conr.)* P^2. pernitiem μ. qui tantum F (*ex conr. Fuit* quantum). inportunitatis $PP^1P^3P^4s^1g^7\mu$. oportunitatis g^2 *(conr.)* $\mathfrak{M}$ (*fuit* inp.). opportunitatis *Comm. Grut.* inp||||||||unitatis g. — 12. inpune $\mathfrak{B}P$ (*conr.* imp.) $P^1P^3P^4gg^7ss^1r$. fecisse |||||||| nisi deinde m. faciundi $\mathfrak{B}PP^1P^2P^4MM^1M^2Gpp^1mm^1m^2gg^3$ (*sup.* en) $g^7ss^2r\mu\mathfrak{M}$. eripitur (*sup.* a) $Tm^1m^2gs^2$. eripi||tur Em. eripiatur $p^3p^5p^6s^1g^4g^5g^6g^7r\mu\mathfrak{M}$. — 13. alterna $\mathfrak{B}PP^2$ (*sup.* ·/· dupla) P^3M^1 (*sup.* et—) p^1 (*sup.* eterna) gs^2r. manebit g^2 (*sup.* re) g^6. permanebit Gsg^4g^5l. intellegetis MM^1g. intellegis $\mathfrak{M}$. intelligetis $P^2P^3Bpp^1p^3p^5p^6g^4$ *(ex conr.)*. intellegitis P^1 (*conr.* intellegetis) $GM^2m^1g^3g^7$. intelligitis $mm^2g^6h\sigma$.

23 serviundum esse aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem aut concordiae quae spes est? Dominari illi volunt, vos liberi esse: facere illi iniurias, vos prohibere: postremo sociis vo-
24 stris veluti hostibus, hostibus pro sociis utuntur. Potestne in tam divorsis mentibus pax aut amicitia esse? 5

25 Qua re moneo hortorque vos, ne tantum scelus inpunitum amittatis. Non peculatus aerari factus est, neque per vim sociis ereptae pecuniae, quae quamquam gravia sunt, tamen consuetudine iam pro nihilo habentur: hosti acerrumo prodita senati auctoritas, proditum inperium vostrum est: domi militiaeque res publica 10
26 venalis fuit. Quae nisi quaesita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit relicum, nisi ut illis, qui ea fecere, oboedientes vivamus? Nam inpune quae lubet facere id est regem esse.

27 Neque ego vos, Quirites, hortor, ut malitis civis vostros perperam quam recte fecisse, set ne ignoscendo malis bonos perditum 15
28 eatis. Ad hoc in re publica multo praestat benifici inmemorem

11. Diom. p. 365: *Vindico, vindicavi. Hoc verbum non pro defendo veteres dicebant, sed pro animadverto et punio, ut Sallustius:* nisi vindicatum fuerit in noxios.

---

1. serviendo (*conr.* dum) F. — 2. dominare (*sup.* i) M. — 3. nostris 𝔅 $PP^1P^3MM^1GBTFpp^1p^3p^5mm^1m^2gg^3g^5s^2h\mu\gamma$. — 4. hostibus *semel del.* Pg^4, *semel om.* $P^1P^3MM^1M^2G$ *(set sup. lin. adi.)* BT (*sup.* hostibus) $EFp^3p^5p^6m$ (*sup.* hostibus *ab al. ma.*) m^1 *(ad marg. repetitum)* $m^2gg^2g^3g^5g^6g^7sr$𝔐. sociis vestris pro hostibus hostibus l. hostibus et nostris hostibus s^1. pro sociis hostibus σ. veluti hostibus et pro sociis nostris hostibus γ. sociis nostris veluti pro sociis (*sup.* hostibus) μ. Potesne G (*sup.* t) m (*ma.* I *ut vid.*) s^1. postremo in tam E. — 5. divorsis P *(ex conr.)* P^1P^2G. — 6. moneo et hortor M^1Tp^6. inpunitum P (*conr.* imp.) $P^1P^3P^4gg^7s\mu$. — 7. amittatis 𝔅r. admittatis g^5. dimittatis $p^5m^2g^4$ (*conr.* omm.). obmittatis P (*conr.* om.) $P^1p^1\sigma$. omittatis *rel.* — 8. pecuniae ereptae F. sint $MM^1M^2Fgg^5h\sigma$. quamvis — sint m. quam — sint m^1. — 9. pro cons. $P^3p^1p^5g^4$ (*ma.* I) $g^5g^6s^1r$. pro *sup. lin.* g^2. consuetudine tamen MM^1Fm^1. iam *om.* $MM^1g^2g^7h$, *del.* m^1. senatus 𝔅$PP^1P^3MM^1M^2GBTEFpp^1p^5mgg^2g^3g^4g^6g^7ss^1s^2lrh\sigma\mu\gamma$𝔐. senatis m^1m^2. senati *rel.* — 10. prodita est sen. $p^1p^5h\sigma$. est *sup. lin.* mg. nostrum Fm^1. vestrum est 𝔅 *(Br.)* $PP^1P^3G pgg^2g^4s^2l\mu$. nostrum est g^6r. vestrum imperium σ. vestrum imperium est mm^2. imperium est vestrum g^5. proditum est vestrum imp. h. est *om. cet.* — 11. nisi vindicantur in noxios 𝔅. vindicandum p^6g^6. — 12. relicum 𝔅γ. reliqum P^1. oboedientes P *(ex conr.)* P^1GTm^1𝔐 *(ex conr.)*. obaedientes M^2. — 13. inpune P (*conr.* imp.) P^1P^4Ggsr. inpugne P^3. — 14. ut iam malitis P^1. ut iam malitis $P^4M^2m^1h\sigma$. iam *sup. lin.* m. civis PP^1. civibus vestris *ex conr.* T. in cives $p^1\gamma$. — 16. beneficii quam maleficii memorem PP^1P^3MGBET (*sup.* in) F *(ex conr.)* pp^1mgg^2 (*sup.* in) slh. beneficii memorem esse quam maleficii 𝔅M^1. esse memorem P^4. immemorem *rel.* inmemorem $s^2g^5g^7r\mu$. memoriam esse $M^2m^1m^2$. maleficii quam beneficii M^2. beneficii quam *om.* p. quam maleficii

esse quam malifici: bonus tantum modo segnior fit ubi neglegas,
at malus inprobior. Ad hoc si iniuriae non sint, haut saepe au- 29
xili egeas.'

Haec atque alia huiusce modi saepe dicundo Memmius po- 32
5 pulo persuadet, uti L. Cassius, qui tum praetor erat, ad Iugurtham
mitteretur, eumque interposita fide publica Romam duceret, quo
facilius indicio regis Scauri et relicuorum, quos pecuniae captae
accersebant, delicta patefierent.

Dum haec Romae geruntur, qui in Numidia relicti a Bestia 2
10 exercitui praeerant secuti morem inperatoris sui pluruma et flagi-
tiosissuma facinora fecere: fuere qui auro conrupti elephantos Iu- 3
gurthae traderent, alii perfugas vendere, pars ex pacatis praedas
agebant: tanta vis avaritiae in animos eorum veluti tabes invaserat. 4

At Cassius perlata rogatione a G. Memmio ac perculsa omni 5
15 nobilitate ad Iugurtham proficiscitur, eique timido et ex conscientia
diffidenti rebus suis persuadet, quoniam se populo Romano de-

---

om. l. — 1. neglegas $P^3P^4MM^1GBpm^1m^2gg^2g^3s^1\mu$. negleg||as (e *ex* i *conr.*) m. neglegis $\mathfrak{M}$. negligis p^3r. — 2. aut malus MEg^6. inprobior P (*conr.* impr.) $P^Igg^2g^7s$. haut $\mathfrak{B}P^1mm^2g^3$ (*conr.* haud) r, *ad marg.* g^2. aut g^6g^7. haud *ex conr.* g^3.

4. Haec et alia (*sup.* vel atque) P^2. indicendo $PP^2P^3P^4M^1M^2GBTEFpp^6$ (in *del.*) m^1m^2g *(cum ras.)* $g^3g^6s^1r\mu\mathfrak{M}$. in dicendo g^4 (*set* in *conr. videtur*) g^5h. dicendo (*sup.* in *al. ma.*) m. dicundo (*sup.* e) P^1. dicendo *rel.* *Conicio Sall. scripsisse* saepe numero dicundo. — 5. poplo m. — 6. puplica M^1. deduceret mg^2l. — 7. acceptae MM^1F. — 8. accersebat PET (*ma.* I). arcessebat (*sup.* n) P^1M. arcessebat M^1Fg^3. arcessebant T (*ma.* II) $M^2p^6m^1lg^4$ (*ad marg.* accersebant) g^5 *Naz. teste Grutero.* arcebant m^2s. accerserat (*sup.* n) m^2. accersebant *ceteri.* — 9. Cum haec MM^1. geruntur romae $Ep^6g^2\mu$. romae *sup. lin.* m^2. relicta (*conr.* —cti) P. a |||||||||bestia M^1. — 10. múlta et T. — 11. elephantos *vel* —fantos *plerique libri.* elefantes $p^3s^1g^4g^7\mu$. elephantes m^2g^6. — 12. alii qui g^2. perfuias (*conr.* —gas) P. profugas γ. venderent $P^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^3p^5p^6mm^1m^2gg^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. vendere *rel.* traderent. pars ex pacatis praedas agebant. vendere perfugas. tanta r. pacatis *ex conr.* P. paccatis $P^1P^3P^4p^6\gamma$. — 13. agebat Pg^6. agerent EF (*ma.* I) $h\sigma$. in animo (*set* in *del. et conr.* —os) P. in animos $P^1P^3MM^1GBTEmm^2g^3g^6sl\mathfrak{M}$. in *eras.* FM^2, *rel. om.* in. — 14. Cassius P. R. *vel* populi romani perlata $PP^2Gp^3gs^1l$. cassius r. p. perlata g^2. cassius po. Ro. perlata (*ad marg.* pretor) s^2. cassius praetor perlata $MM^1M^2TEFpp^5p^6mm^1m^2g^3g^5r\sigma\mu$. cassius praetor p. r. perlata $g^6srh\mathfrak{M}$. cassius praetor perlata populi romani rogatione γ. cassius perlata oratione pop. rom. a G. memm. p^6g^7. rogatione p. r. a p^1. *adsumentis illis carent relicui.* cassius..perl. B. — 15. ad iugurthām P^1. *om.* P^2P^3 (*set sup.* ad iugurtham ex ordinacione plebis). et ex (et *a po. ma.*) P. et *sup. lin.* g^4, *om.* g^7. — 16. quo $P^2P^3P^4MM^1M^2BTEFpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^5g^6g^7ss^1s^2\sigma\mu\mathfrak{M}$. qua *Commel. Grutero adfirmante.* quoniam *rel.*

disset, ne vim quam misericordiam eius experiri mallet. Privatim praeterea fidem suam interponit, quam ille non minoris quam
33 publicam ducebat: talis ea tempestate fama de Cassio erat. Igitur Iugurtha contra decus regium cultu quam maxume miserabili cum
2 Cassio Romam venit. Ac, tametsi in ipso magna vis animi erat, 5 confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta ea gesserat, quae supra diximus, G. Baebium tribunum plebei magna mercede parat, cuius inpudentia contra ius et iniurias omnis mu-
3 nitus foret. At G. Memmius advocata contione, quamquam regi infesta plebes erat et pars in vincula duci iubebat, pars, ni socios 10 sceleris sui aperiret, more maiorum de hoste subplicium sumi, dignitati quam irae magis consulens sedare motus et animos eorum mollire, postremo confirmare fidem publicam per sese in-
4 violatam fore. Post, ubi silentium coepit, producto Iugurtha verba facit, Romae Numidiaeque facinora eius memorat, scelera in pa- 15 trem fratresque ostendit: quibus iuvantibus quibusque ministris ea egerit, quamquam intellegat populus Romanus, tamen velle manu-

1. Donat. ad Ter. Hec. V 1, 39: *qualis sim amicus aut quid possim] In secunda oratione Sallustius ad Iugurtham* nam vim magis quam benevolentiam eius experiri mallem.

4. Serv. ad Verg. Ge. I 3: *Et cultum hic habitudinem corporis significat, alias ornatum. Sallustius* — — cultu quam maxime miserabili Romam venit.

---

1. ne vim (*sup.* u) m. neu vim m¹s¹g⁴γ. ne umquam MM¹. eius *om.* Mg⁵rh. eius mis. γ. malet (*sup.* l) P. privato T. — 2. minoris quam ille |||||||| cam (*conr.* quam publi|||||||cam) P. non minoris ille g⁵. — 3. tenpestate P⁴.

4. regium quia cultu m. — 5. erat animi P⁴MM¹F𝔐. erat animi erat g. — 6. confirmatis (*conr.* us) P. potentiae (*conr.* —a) P. ea *sup. lin.* G, *om.* p¹p⁵r. ea gesserat *om.* g⁵. conctas res gesserat quas γ. — 7. supra memoravimus MF𝔐. supra narravimus M¹T. c. (*sup.* graccum) P¹. libium p. graccum bellum l. cornelium bebium g³. bebbium s². — 8. inpudicitia (*conr.* impudentia) P. inpudentia P¹P³P⁴gg⁷sμ. in pudentia m². et omnes iniurias MF. omnes *om.* g⁵. omnis P (*conr.* —es) P¹ (*conr.* —es) P²P³. — 9. At ||| G. G. quemquam (*conr.* quamq—) rei P. rei g. — 10. plebes PP¹ (*conr.* plebs) P²Gmm¹m²g³sσ. duci debebat P (*conr.* iub—). nisi PP²P⁴M¹GBTpp³ gg²g⁴g⁵g⁶ss¹s²lγ𝔐. nisi *sup. lin.* E. — 11. maiorum more pp¹. malorum E. ut de hoste r. subplicium m. — 12. dignitati magis quam irae Gγ. sedari P¹ (*conr.* —re) σ. et amicos eorum M¹. anim illorum (*sup.* os) m. — 14. silenciam (*conr.* —tium) P. — 15. facit (*sup.* e) m. fecit p³p⁶g⁴g⁵s²γ. in patre fratresque P¹. in fratres patremque P³B. — 17. quemque (*conr.* quamquam) P. intellegat MM¹M²g³s. intellegebat s¹𝔐. intelligebat p³p⁵g⁵γ. intelligit s²g⁴r. populum romanum P⁴γ.

festa magis ex illo habere: si verum aperiat, in fide et clementia populi Romani magnam spem illi sitam, sin reticeat, non sociis saluti fore, set se suasque spes conrupturum. Deinde, ubi Mem- 34 mius dicundi finem fecit et Iugurtha respondere iussus est, G. Bae- 5 bius tribunus plebei, quem pecunia conruptum supra diximus, regem tacere iubet, ac tametsi multitudo, quae in contione aderat, vehementer adcensa terrebat eum clamore voltu, saepe inpetu at- que aliis omnibus quae ira fieri amat, vicit tamen inpudentia. Ita 2 populus ludibrio habitus ex contione discedit: Iugurthae Bestiae- 10 que et ceteris, quos illa quaestio exagitabat, animi augescunt.

Erat ea tempestate Romae Numida quidam, nomine Massiva, 35 Gulussae filius, Masinissae nepos, qui, quia in dissensione regum Iugurthae advorsus fuerat, dedita Cirta et Adherbale interfecto profugus ex patria abierat. Huic Sp. Albinus, qui proxumo anno 2 15 post Bestiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissae sit Iugurthamque ob scelera invidia cum metu urgueat, regnum Numidiae ab senatu petat. Avidus consul 3 belli gerundi movere quam senescere omnia malebat: ipsi provincia

8. Quintil. inst. or. IX 3, 17: *Ex graeco vero translata vel Sallustii plurima, quale est* vulgus amat fieri.

---

1. magis manifesta $\mathrm{Gp^3g^4}$. magis *om.* $\mathrm{s^1}$. tamen — clementia *ad marg.* m. habere *al. ma.* F. vera $\mathrm{MM^1M^2Fp^3ms^1h}\mathfrak{M}$. aperiet $\mathrm{P^1}$. aperiret $\mathrm{MM^1M^2GTEFmm^2g^3g^5}\sigma\mathfrak{M}$. — 2. et magnam F. — 3. salute (*conr.* —ti) P. salutis sociis $\mathrm{P^3}$. saluti sociis Bσ. se *sup. lin.* $\mathrm{M^1}$.

4. fecit *sup. lin.* M. dicundi $\mathrm{g^2}$. iussus est respondere $\mathrm{mg^4}$. — 5. corruptum pecunia $\mathrm{mg^4}$. — 6. adherat $\mathrm{PP^2}$. — 7. voltu $\mathrm{PP^1P^3B}\sigma$. tumultu $\mathrm{pp^1}$ (*sup.* al. vultu). saepe *sup. lin.* m. inpetu $\mathrm{Gg^2}$. — 8. vincit G. inpudentia P (conr. imp.) $\mathrm{P^1P^3P^4Ggg^7sr}\mu$. — 9. discedit (*sup.* ss) $\mathrm{m^1}$. discessit $\mathrm{Tp^1p^5g^3g^5g^7s^2r}$ *Comm.* discedit *rel. quibus adcedere Naz. memoriae prodidit Grut.*

11. Ea tempestate erat T *(set signis transponere verba iubemur)* $\mathrm{M^2mg^2}$. Ea erat tempestate $\mathrm{Em^1m^2gs^1h}\sigma$. Numida *sup. lin.* $\mathrm{P^4}$. quidam *sup. lin.* m. — 12. gulucse $\mathrm{P^4}$. — 13. advorsus (*sup.* e) $\mathrm{P^3}$. interfaecto M. interempto Tm. — 14. ex patria P. ex africa *rel.* affrica profugerat. Spurius (*sup. al. ma.* abierat. Huic) G. Huhic P. proxumo $\mathrm{P^1M^1}$. — 15. cumque Minutio $\mathrm{P^4M^2s^1}$. furo (*sup.* rufo) M. rufu E. gerebat (*sup.* vel regebat) $\mathrm{P^4}$. regebat $\mathrm{P^3}$ (*sup.* s. recturus erat) $\mathrm{P^3Bp^1p^3}$ (*conr.* gerebat) $\mathrm{g^7s^2r}\mu\gamma$. habere debebat $\mathrm{p^6}$ (*conr.* gerebat). gerebat consulatum $\mathrm{m^2}$. — 16. sit masinissae $\mathrm{P^2m}$. sit ex stirpe masinissae p. sit *om.* $\mathrm{p^6}$. fuit l. erat γ. que *sup. lin.* M, *om.* $\mathrm{g^2g^4s^2}\gamma$, *retinent relicui, quibus Naz. adcedere memoriae prodidit Gruterus.* — 17. urgueat *multi libri.* urgeat $\mathrm{PP^1P^2P^3P^4Gpp^5p^6gg^2g^3g^5ss^2lr}$. urgebat $\mathrm{MM^2T}$ (*sup.* urgeat) $\mathrm{Fg^6s^1}\mu$. urge|||at $\mathrm{m^1}$. urguebat $\mathfrak{M}$. a senatu $\mathrm{p^6mg^5g^6g^7}$. — 18. gerundi $\mathrm{PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2Gp^3mm^1m^2gg^3}$ (*sup.* vel e) $\mathrm{g^7ss^2}\mu\mathfrak{M}$. movere $\mathrm{PP^1P^2P^3MM^1M^2BTEFpp^6mm^1m^2gg^2g^4}$ *(ex conr.)* $\mathrm{g\,g^7ss^1}$ *(ex conr.)* lrh$\sigma\mathfrak{M}$. novare $\mathrm{p^3}$. novari $\mathrm{g^5}$. moveri *cet.* senessere $\mathrm{P^4}$. sedare l.

4 Numidia, Minucio Macedonia evenerat. Quae postquam Massiva agitare coepit neque Iugurthae in amicis satis praesidi est, quod eorum alium conscientia, alium mala fama et timor inpediebat, Bomilcari, proxumo ac maxume fido sibi, inperat, precio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivae paret, ac maxume occulte: 5
5 sin id parum procedat, quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exequitur et per homines talis negoti artifices itinera egressusque eius, postremo loca atque tempora
6 cuncta explorat: deinde, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad caedem parati erant, paulo inconsul- 10 tius Massivam adgreditur: illum obtruncat, set ipse deprehensus multis hortantibus et in primis Albino consule indicium profitetur.
7 Fit reus magis ex aequo bonoque quam ex iure gentium Bomilcar,
8 comes eius qui Romam fide publica venerat. At Iugurtha manufestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quam 15 animum advortit supra gratiam atque pecuniam suam invidiam
9 facti esse. Igitur, quamquam in priori actione ex amicis quinqua-

8. Arus. p. 215: *Artifex huius rei. Sal. B. Iugurth.:* per homines talis negotii artifices.

---

2. praesidi B. (*set* i *ab al. ma. adi.*). in amicis suis praesidii P^4. est *sup. lin.* ms. — 3. mala *ex conr.* P. malae famae timor (*conr.* mala fama et timor) $P^1m^1g^2$. male E. mala facta m^2. fama mala $p^6\gamma\mathfrak{M}$. inpediebat P (*conr.* imp.) P^1P^3gs. impediebatur g^7. — 4. proxumo P^1. maxume M^1. maximo E. fido sibi imperat *ex conr.* P. sibi fido MFm. inperat gg^2. imperat ut pretio p^6. praecio $Gp^5gg^2g^3$s. praecitio g^5, *om.* p. — 5. multa *sup. lin.* m, *om.* p^3. effecerat (*sup.* con—) G. confecerat (*sup.* per) g^3. consuerat g^6. ut insid. $MM^1M^2TFmm^1g^3l\mu\mathfrak{M}$. ut *sup. lin.* g. parat m^2. par||||et M^1. pararet γ. parare g^7. praeparet r. — 6. si id T. si in id E. parum id h. numidiam (*conr.* numidam) $PM\mathfrak{M}$. numidiam g^5. — 7. mandata regis $MM^2Fm\gamma$. regis mandata mature μ. et *sup. lin.* m. — 8. artifes P^4. egressisque (*sup.* u) P. tempora *sup. lin.* g. — 9. cuncta *sup. lin.* m. explorat ac deinde MF. ||||tentit m. tetendit p^6gg^4 (*ex conr.*). — 10. parat l. ex numero eorum m. erant *om.* Eg^6. pauloque F. — 11. adgreditur P (*conr.* aggr.) $P^1P^2m^1ss^1r\mu$. aggr. et illum P^4. illumque $p^5p^6g^5g^6s^1h\mu\gamma$. sed ille P^2 (*sup.* vel ipse) M. depraehensus MM^1Gg^3sr. deprensus g^4g^7. — 12. multus M. — 13. reus fit σ. magis reus. p^6g^6r. fit magis ex a. b. reus quam $MM^1TFm^1\mathfrak{M}$. ex aequo bonoque magis quam l. Bomilcar fit reus g^7. Bomilcal G. — 15. obmisit P. ommisit g^4. misit σ. — 16. animum advertit *pauci neque ei omnes satis perspicue.* anim avertit (*conr.* animadvertit) Pp. animadvertit $P^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBEp^1p^3p^5p^6gg^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lr\sigma\mathfrak{M}$. animadverterat TF. animadverterit g^2. animadvertere γ. super $MM^1M^2p^3p^5ms^1s^2g^4g^6lr\sigma\mu$. per (*sup.* vel super) m^2. — 17. factam m (*ex* facti *conr.*) m^1 (*sup.* facti) $\mu\mathfrak{M}$. priori MM^1TE (*ma.* II) $Fp^3p^5p^6mgg^5g^6g^7s^2l\gamma$. priore *al.*

ginta vades dederat, regno magis quam vadibus consulens clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus ne relicuos popularis metus invaderet parendi sibi, si de illo subplicium sumptum foret. Et ipse paucis diebus eodem profectus est, iussus a senatu Italia decedere. Set postquam Roma egressus est, fertur saepe eo tacitus respiciens postremo dixisse: 'O urbem venalem et mature perituram, si emptorem invenerit.'

36 Interim Albinus renovato bello conmeatum stipendium aliaque, quae militibus usui forent, maturat in Africam portare: ac statim ipse profectus, uti ante comitia, quod tempus haut longe aberat, armis aut deditione aut quovis modo bellum conficeret. 2 At contra Iugurtha trahere omnia et alias deinde alias morae caussas facere, polliceri deditionem ac deinde metum simulare, cedere instanti et paulo post ne sui diffiderent instare: ita belli modo modo pacis mora consulem ludificari. 3 Ac fuere qui tum Albinum haut ignarum consili regis existumarent neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum socordia magis quam dolo crederent.

6. Liv. Epit. LXIV: *et cedens urbe fertur dixisse:* o urbem venalem et cito perituram si emptorem invenerit. Aug. ad Marcell. Ep. V (T. II p. 15): *longe antequam Christi nomen eluxisset in terris, dictum est:* O urbem venalem et mature perituram, si emptorem invenerit. *Cfr.* Flor. I 36, 18. Oros. V 15.

15. Arus. p. 245: *Ludificor illum. Sal. Iug.:* pacis mora princeps ludificari.

---

2. in numidia F. demittit Ep^6. dimisit m. mittit *μ*. popularis P (*conr.* —res) $P^1M^1g^2$. — 3. supplicium *ad marg.* M^1. sumptum supplicium P^3h. — 4. eodem *sup. lin.* ead. *ma.* F. a senatu Bl. de italia P^4. — 5. discedere $Gpp^5p^6g^3g^7s^2$. Romam F (*ma.* I) pp^3m^2. tacitus eo $MM^1FT\mathfrak{M}$. eo sepe $m^2g^6g^7$. eo tacitus sepe p^5g^5. eo saepe tacitus g^4. respiciens eo tacitus g^3. — 6. O urbem $P^1G\mu$. o *sup.* m^1m^2, *om. rel.* — 7. s¦ empturam (*conr.* si emptorem) P.

8. revocato M (*sup.* n *et* u) ps^2g^4r. — 9. usu *ut semper Linker.* maturat portare in Africam G. hac statim P^1. at st. g^6. et st. *γ*. — 10. ille m. profectus est $Tp^1p^3p^5p^6m^2s^1lg^5g^6\sigma\mu\gamma$. ipse est prof. g^4. est *sup.* s. uti ante $P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^5p^6mm^1gg^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. — 11. haberat Pp^6. aut *ante* dedit. *sup. lin.* T, *om.* p^3. haud P^1. aut quovis — polliceri deditionem P *ad marg.* — 12. contra *sup. lin.* m. in ore (*sup.* more) P^4. — 13. instanti cedere P^4. — 14. diffidere (*conr.* —rent) P^1. defiderent (*conr.* diff—) T. differrent (*sup.* diffiderent) m^2. deficerent s^1. modo *semel sup. lin.* P, *semel om.* $M^2s^1\sigma$. modo belli modo p^6s^2. belli modo pacis modo g^6. modo pacis modo belli P^4 *(in quo hic locus ad marg. subpletus est).* — 15. ludificare *omnes Sall. libri.* at fuere $MM^1Tmlg^4g^5\sigma$. tunc P^3B. — 16. existumarent P^1MM^1. — 17. iam facil P^4. bellum tractum m.

4 Set postquam dilapso tempore comitiorum dies adventabat, Albinus Aulo fratre in castris pro praetore relicto Romam decessit.

37 Ea tempestate Romae seditionibus tribuniciis atrociter res 2 publica agitabatur. P. Lucullus et L. Annius, tribuni plebei, resistentibus conlegis continuare magistratum nitebantur, quae dis- 3 sensio totius anni comitia inpediebat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem pro praetore in castris relictum supra diximus, aut conficiundi belli aut terrore exercitus ab rege pecuniae capiundae, milites mense Ianuario ex hibernis in expeditionem evocat, magnisque itineribus hieme aspera pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis 4 thensauri erant. Quod quamquam et saevitia temporis et opportunitate loci neque capi neque obsideri poterat — nam circum murum, situm in praerupti montis extremo, planities limosa hiemantibus aquis paludem fecerat —, tamen aut simulandi gratia quo regi formidinem adderet, aut cupidine caecus ob thensauros oppidi potiundi, vineas agere aggerem iacere aliaque quae incepto **38** usui forent properare. At Iugurtha cognita vanitate atque inpe-

14. Sen. Ep. 114 (XIX 5), 19: *Dixit Sallustius:* aquis hiemantibus. *Arruntius —: totus hiemavit annus.*
17. Arus. p. 255 *(ex certissuma Lindemanni emendatione): Propero illam rem — Sal. Iug.:* aliaque properare.

---

1. adventabant MM^1Fg *(set conr.)* 𝔐. adveniebant p^3. — 2. Aulo *conr.* aulino *Naz. exhibere narrat Gruterus ad* 38, 4. pro *sup. lin.* m. relicto pro praetore P^4g^7. recessit P^1 *(ex conr.)* $p^1p^3p^5p^6gg^5s^2r$. discessit $pm^1m^2g^2g^3g^4g^6s$ (is *in ras.*) $s^1l\mu$𝔐. secessit γ.
3. Ex tempestate E. — 4. lucullus *plerique et ei optumi libri.* tribunis m^2, (*del.* s) MM^1M^2. — 5. collaegis M. nitebantur ut idem ipsi consules per alium annum designarentur quae m. — 6. inpediebat g^7. impidiebat P. — 7. albinus P^1 (*sup.* vel Aulus) E, *idque principio in* P *videtur fuisse. An Sall. scripserat* Aulus Albinus? quem praetorem T (*sup.* pro) EF𝔐. pro *sup. lin.* m^1. pretore p. r. in p. — 8. ut a conficiendi E. causa *sup. lin. al. ma.* G, *ad marg.* g^2. aut causa conficiendi belli $mm^1g^6l\gamma$. belli causa aut p^3s^1rh. belli causam aut terrorem g^5. belli causa terrore p^6. aut gratia conf. p^1g^7. belli spe aut σ. capiundae $PP^1P^2P^3P^4M^1M^2GBpp^1p^5p^6mm^1m^2gg^2g^3ss^2lr\mu$𝔐. capiundae pecuniae MFh (*set is* endae). — 9. mensae P^1. hiberpaculis $p^1p^3gg^4g^5g^6g^7r$. — 10. que *om.* $MM^1M^2GEm^1m^2s^2\mu$, *a po. ma. add.* Fp^6, *sup. lin.* T. aspera hieme P^4. per loca hieme aspera m. hieme per loca aspera h. — 11. quod *om.* $MM^1M^2Fm^1$𝔐. ex saevitia $Gpp^6m^1m^2g^5g^6g^7$. — 12. neque capi *sup. lin.* P^1. circa $mg^3g^5h\sigma$𝔐. — 13. neplacies P^1 (*conr.* planicies). — 14. hiemalibus *Sall. libri (de Comm. testatur Grut.).* gelualibus g^6. — 15. aderat (*conr.* adderet) P. adderat γg (*sup.* e). aderet g^6. thessauros P. thensauros P^1. ob thesauros potiundos MF. — 16. potiundi P $P^1P^2P^3P^4M^1M^2GBpp^3p^5p^6mm^1gg^2g^3g^6g^7s^1s^2lrh\mu$. petundi 𝔐. agerem Mps^2. — 17. praeparare $MM^1M^2Fpmm^1m^2gg^2$ *(ex conr.)* $g^4g^5g^7s$ (*ma.* I) $rh\gamma$𝔐. preperare p^1. parare p^6. Aut M. at ||| iug. (*fuit* atque) μ. at *om* g^7. inperitia gr.

ritia legati subdolus eius augere amentiam, missitare subplicantis legatos, ipse quasi vitabundus per saltuosa loca et tramites exercitum ductare. Denique Aulum spe pactionis perpulit uti relicto 2 Suthule in abditas regiones sese veluti cedentem insequeretur [ita 5 delicta occultiora fuere]. Interea per homines callidos diu noctu- 3 que exercitum temptabat, centuriones ducesque turmarum partim uti transfugerent conrumpere, alii signo dato locum uti desererent. Quae postquam ex sententia instruit, intempesta nocte de inproviso 4 multitudine Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani, 5 10 perculsi tumultu insolito, arma capere alii, alii se abdere, pars territos confirmare, trepidare omnibus locis: vis magna hostium, caelum nocte atque nubibus obscuratum, periculum anceps: postremo fugere an manere tutius foret in incerto erat. Set ex eo 6 numero, quos paulo ante conruptos diximus, cohors una Ligurum

2. Diom. p. 403: *Item cum legimus apud Sallust.* vitabundus *inquit* per saltuosa loca recedebat, *non utique vitans, sed vitare simulans.* Serv. ad Verg. Aen. X 341: *moribunda morienti similis. Quod ita esse etiam Sallustius ostendit, qui ait* quasi vitabundus per tramites et saltuosa *[al. occulta]* loca exercitum ductare. *Nam Iugurtha non vitabat legatum sed se eum vitare simulabat.*

---

1. subdole $PP^2P^3MM^1M^2GBTFp^1p^3p^6mm^1gg^4g^5g^6g^7ss^1s^2lrh\gamma\mathfrak{M}$. subdolus *reliqui, set* P^1 *conr.* subdole, m^2 *sup.* e. eius *om.* F. amentiam (*sup.* e) M^1. dementiam MM^2Fp. supplicantis PP^1 (*conr.* —es) l. supplices F. — 2. et per tramites Gpg^6. — 3. ductabat m. aulum *ex conr.* P. albinum P^1 (*sup.* vel aulum) E. perpulit spe pactionis $MM^1TF\mathfrak{M}$. perpelit (*sup.* u) P^1. — 4. caedentem PM^2. cedente σ *et ex conr.* g^6. — 5. *Verba, quae uncis inclusi, omnes libri tenent.* delicta iugurthae occultiora M^1m. occultiora delicta F. delicto occultiore fuit P^1 (*conr.* —ta —ra). occultiora fuere *ex conr.* P (*ad marg.* occultiore fuit). occultiora fuere $P^2P^3MM^1M^2GBTEFpp^1p^3$ (*ad marg.* forent) p^5p^6 (*ad marg.* vide ne sit legendum fore) $mm^2ss^1gg^3g^4g^6g^7l\mu\gamma\mathfrak{M}$ *Commel.* fuerunt m^1r *Naz. ex conr. a ma.* II. fore *ceteri. Vid. Conm. p.* 79. calidos PP^3 (*conr.* call.) $p\gamma$. diu P. die (*sup.* u) P^1. die|| $\mathfrak{M}$. — 6. temptare M^1l. temptabat et centuriones P^4. partium PP^1 (*sup.* s. duces) P^2 (*sup.* s. aliquarum) P^3GEF *(set ex conr. ut vid.)* M^2 *(ex conr.)* g^7m^2 (*sup.* vel im) $\sigma\mathfrak{M}$. — 7. corrumppere P. corrupere P^4. — 8. inproviso $PP^1P^3P^4gg^3sr$. — 9. albini P (*ma.* I, *conr.* auli) P^1 (*sup.* vel auli) Em^2 *Nazar.* (*ma.* I, *a ma.* II aulini). *An omnibus his locis* A. Albinus *scribundum est?* — 10. tumultu perculsi insolito $MM^1M^2TEFpmm^2gg^4g^5g^6s^1rh\gamma\mathfrak{M}$. percussi M^1pg^6. capere *sup. lin.* P. alii capere arma alii TE. alii arma capere alii $\mathfrak{M}$. arma alii capere alii m^1g^4. alii *semel om.* $pp^3m m^2gg^3g^6g^7s^1s^2h\sigma\gamma$. sese T *(ex conr.)* $g^4g^5g^6g^7r\gamma$. — 11. confirmare et trepidare $MM^1TF\sigma$. confirmare ac trepidare $\mathfrak{M}$. magna vis MM^1TFm^1. — 12. nubibus atque nocte M^1M^2TEF (nocte *ab al. ma. sup.*) $pm^2gg^4g^5g^7rh\gamma$. nubibus atque (*del.*, *sup.* nocte) obsc. M. nubibus ac nocte $\mathfrak{M}$. nocte obsc. atque nubibus g^6. cael. nubibus offuscatum s^1. obscurate (*sup.* um) P. anceps periculum G. — 13. fugare (*conr.* fugere) P. erant P.

cum duabus turmis Thracum et paucis gregariis militibus transiere ad regem, et centurio primi pili tertiae legionis per munitionem, quam uti defenderet acceperat, locum hostibus introeundi dedit,
7 eaque Numidae cuncti inrupere. Nostri foeda fuga, plerique ab-
8 iectis armis, proxumum collem occupavere. Nox atque praeda 5 castrorum hostis, quo minus victoria uterentur, remorata sunt.
9 Deinde Iugurtha postero die cum Aulo in conloquio verba facit: tametsi ipsum cum exercitu fame et ferro clausum teneret, tamen se memorem humanarum rerum, si secum foedus faceret, incolumis omnis sub iugum missurum: praeterea uti diebus decem Nu- 10
10 midia decederet. Quae quamquam gravia et flagiti plena erant, tamen, quia mortis metum intuebantur, sicuti regi lubuerat, pax convenit.

39 Set ubi ea Romae conperta sunt, metus atque maeror civitatem invasere. Pars dolere pro gloria inperi, pars insolita rerum 15

4. Donat. ad Ter. Eun. II 3, 21: *nostrarum virginum, civium scilicet i. e. terrae ac patriae nostrae, ut — — Sallustius* Nostri foeda fuga *cet.*
14. Prisc. XV p. 1012: *In ae diphthongum nomina sunt genetivi casus loco adverbii posita, ut Romae, Cosae, Capuae. Sallustius in Iugurt.* Haec ubi Romae comperta sunt.
15. Arus. p. 241: *Insolitus huius rei. Salust. — — Iug.* pars insolita rerum bellicarum.

---

1. tracum P (*conr.* thracum) P⁴GM²pp¹p³g³g⁴g⁵g⁶g⁷ss¹lrσμ. threcum P¹ (*sup.* a). trachum P³Bp⁵p⁶g. thacum 𝔐. traccum s². thracum *relicui.* Thraecum *Linker sec. Funkhänel Philolog.* IV *p.* 311, 3. transsiere P. transire MM¹M²Fphσ *Naz., sup.* e Tm¹. — 4. eoque p¹s²l *Comm., idque in Naz. supra* eaque *scriptum esse testatur Gruterus.* atque (*conr.* eaque) P¹. numidiae (*conr.* numidae) PP³s¹. cuncti *sup. lin. al. ma.* F, *om.* p³𝔐. cuncti numidae P². inrupere P¹g⁷. irrumppere (*conr.* irrup.) P. irrumpere pp¹m²σ. errupere P². erupere P³B. nostri plerique foeda fuga P³B. — 5. proxumum P³. occupaverunt PP¹P²M²p¹p⁵gg²g³rμ. — 6. hostis PP¹l. remota (*sup.* ra) M¹m. — 7. Dein MTF𝔐. albino P (*conr.* aulo) P¹ (*sup.* vel Aulo) E. conloquio P¹P⁴g. fecit P³MM¹GBT m¹g⁵g⁶σγ𝔐 *(ex conr.)*. facit ac tametsi P⁴. — 8. ferro et fame P⁴g². fame ferro p¹mrμ. fame ferroque MM¹FTp³p⁶𝔐. fameque ferroque s². teneret *solus* h. teneat g²g⁵l. tenet *relicui.* — 9. memorem F (*fuit* memoria). incolumis omnis P¹. incolomis P²p¹. incolomes MM¹TEFm¹g⁷r. — 10. omnes suos sub m. — 11. decederent T *(ex conr.)* p³s¹rg⁶. discederet P²P³Bpg⁷σ. — 12. metu mortis MM¹TFg⁴𝔐. mortis metu *omnes relicui. Tum* mutabantur *plerique libri, set in Naz. conr.* motabantur, *supra scr.* urgebantur m, *supra scr. vel conr.* minitabantur Tm¹m²g³. multabantur γ. mulctabantur *Pal.* 5. minitabantur sl𝔐. minitabatur M² *(in ras.)* μ. urgebantur h. tenebantur p³s¹g⁴g⁵g⁶ *Commel.* angustiabantur σ. mortis metuebant pericula g². mortis metum intuebantur *proprio marte restituere ausus sum. Vid. Conm. p.* 120.
14. Romae ea P⁴. conperta P¹. — 15. dolore Pμ, (*conr.* dolere) P¹g⁵. dol‖re s¹.

bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxume qui bello saepe praeclari fuerant, quod armatus dedecore potius quam manu salutem quaesiverat. [2] Ob ea consul Albinus ex delicto fratris invidiam ac deinde periculum timens senatum de foedere con-
5 sulebat, et tamen interim exercitui subplementum scribere, ab sociis et nomine Latino auxilia accersere, denique omnibus modis festinare. [3] Senatus ita uti par fuerat decernit suo atque populi iniussu nullum potuisse foedus fieri. [4] Consul inpeditus a tribunis plebei ne quas paraverat copias secum portaret, paucis diebus in
10 Africam proficiscitur: nam omnis exercitus, uti convenerat Numidia deductus, in provincia hiemabat. [5] Postquam eo venit, quamquam persequi Iugurtham et mederi fraternae invidiae animo ardebat, cognitis militibus, quos praeter fugam soluto inperio licentia atque lascivia conruperat, ex copia rerum statuit sibi nihil agi-
15 tandum.

40 Interim Romae G. Mamilius Limetanus tribunus plebei rogationem ad populum promulgat, uti quaereretur in eos, quorum

---

1. libertate (*sup.* i) m. albino P (*conr.* aulo) P^1 (*sup.* vel Aulo) ET (*sup.* aulo) m^1m^2. maxume P^1P^3. — 2. fuerint $PP^1E\mu$. fuerunt ps^1. fuere g^7. erant (*conr.* fuerant) s^2. — 3. quaesierat $P^4p^3p^6g^5s^2$. quaesiverit TEM^2 $pp^5m^2gg^3r$. quaesierit MM^1m^1h𝔐. alpinus M^1. — 4. invidiam ac (*sup.* sibi) m. hac (*conr.* ac) P. *Quod in nonnullis libris veluti* GM *pro glossa adscriptum est* utrum foedus quod pepigerat cum iugurtha firmum et sic factum perdurare debuisset nec ne, *id in aliis, veluti* $sg^2l\sigma$, *in textum inrepsit.* — 5. sed tamen G. *In Naz. primo* exercitu *vel certe* exercitus *fuisse memoriae proditum est ab Grutero.* subplementum g. a sociis M $M^1M^2TEFpp^5mm^1m^2gg^2g^4g^5g^6g^7$𝔐. — 6. auxilio (*conr.* —ia) P. arc. auxilia MF. accersire $P^1g^3\sigma$. acersere (*sup.* ■) m. arcessere $MM^1TEFp^5g^6$. arcescere s^1. accessere 𝔐. arcesere g^5. arcessere (*sup.* accersire) m^2. petere p^6. modis omnibus MFr. — 8. potuisse‖ m. inpeditus P (*conr.* imp.) P^1P^3g. tribuno GEl. — 9. paraverit E. paravisset p. putaverat M^1. — 10. ut $MM^1M^2EFmm^2g^5g^7$𝔐. uti venerat T. numidia (*sup.* a) mm^1. a numidia M^1. de numidia $h\sigma$. in numidia F. — 11. postquam convenit r. postquam eo convenit m. — 12. animus $M^1p^1p^3p^5p^6$ $s^1rg^5g^6g^7$, *om.* E. — 13. solito l, (*conr.* soluto) Mp^6g^6. — 14. atque *om.* p. ac Gsl. corrupperat P^2. nihil sibi P^4. agendum $MM^1M^2TEFp^5p^6m$ $m^1m^2g^4g^5g^6g^7lrh$𝔐, *sup.* s^1.

16. interea P^4MM^1F𝔐. G. (*supra* graccus) P. graccus P^4, (*sup.* cossus) M^2. mamillus $PP^1P^2P^3MM^1M^2GBET$ (*sup.* mallius) $Fp^1p^5m^1g^3g^4$ $s^1\sigma$𝔐. mamillius P^4pgs. manmillius g^2. manilius p^5. manillius g^5. manlius μ. manibus l. mallius mm^2 (*sup.* manlianus) g^7. mamilius *rel.* *Nomen gentile om.* r. *Cfr. Cic. Brut.* §. 127 *et* 128. limitanus Gp^5p^6g $g^3g^5ss^1s^2r\gamma$. limitarius p. limitaneus g^7. livitanus g^6. limentanus g^4. limetanus *rel., quibus adcedere Naz. et Comm. Gruterus testatur.* rogatione P^4. — 17. promulga|||t M. promul||||||gat m. promulget F. promulcat g. provulgat s^2. ut $P\gamma$.

consilio Iugurtha senati decreta neglegisset, quique ab eo in legationibus aut inperiis pecunias accepissent, qui elephantos quique perfugas tradidissent, item qui de pace aut bello cum hostibus 2 pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscii sibi, alii ex partium invidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non 5 poterant quin illa et alia talia placere sibi faterentur, occulte per amicos ac maxume per homines nominis Latini et socios Italicos 3 inpedimenta parabant. Set plebes incredibile memoratu est quam intenta fuerit quantaque vi rogationem iusserit, magis odio nobilitatis cui mala illa parabantur, quam cura rei publicae: tanta 10 4 lubido in partibus erat. Igitur ceteris metu perculsis M. Scaurus, quem legatum Bestiae fuisse supra docuimus, inter laetitiam plebis et suorum fugam, trepida etiamtum civitate, cum ex Mamilia rogatione tres quaesitores rogarentur, effecerat, uti ipse in eo nu- 5 mero crearetur. Set quaestio exercita aspere violenterque ex ru- 15 more et lubidine plebis: ut saepe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat.

41 Ceterum mos partium [popularium] et [senatus] factionum

5. Arus. p. 247: *Metuens illud. Sal. Iug.:* metuentes pericula.

---

1. senati PP^{1}Em (*sup.* us) m^{2}h. senatus *rel., om.* Fp^1. neglegisset P^{3}B g^{6}γ𝔐. neglessisset p^1. negle||sisset m. neglexisset *cet.* — 2. accepisset (*sup.* n) M. quique el. Ep. et qui el. γ. — 4. pactiones accepissent (*sup.* fecissent) M^1. huhic P. — 5. periculum MM^{1}TF. — 6. qui in illa E. — 7. maxume P^{1}P^3. et per socios P^{3}B (per *a ma.* II) p^5. *Vid. Conm. p.* 82. — 8. inpedimenta s. plebes PP^{1}P^{2}G (*ex* plepes *conr.*) mm^{2}g^{3}s. quantum MM^{1}M^{2}TEFp^{5}mm^{1}m^{2}gg^2 *(ex conr.)* g^{4}g^{5}rσγ𝔐 *Commel., set* quam *in Naz. esse adfirmavit Gruterus.* — 9. quanta vi P^{2}m^{2}μ. que vi *a po. ma.* p^1. quantaque (*sup.* i) rogatione s^2. *Plerique libri* iusserit decreverit voluerit, *set* decreverit et voluerit p^5. iusserit decreveritque magis p. iusserit decreverit magis g^5. decreverit *om.* T, *set sup.* quanta decreverit. decreverit voluerit *om.* P *(sup. a po. ma.)* P^{1}P^4 (*sup.* decreverit vel voluerit) Emm^{2}gg^{2}g^{7}σ𝔐, *eras.* F. — 10. illa *om.* E. illa mala p^{6}g^{4}σ. — 11. lubido M^1. caeteris PM^2. — 12. supra fuisse MM^{1}TF𝔐. supra *om.* E. fuisse *sup. lin.* P^{4}g, *om.* p^{5}g^{4}r. — 13. tum etiam MM^{1}TFm^{1}g^4. mamilia P (*conr.* mamilli) P^{1}El. mamilliana g^3 *idque in* T *supra scr.* malliana mm^2. *Relicui* mamilli *vel* mamillii. — 14. quaestores M (*sup.* al. quaesitores) Fpp^{3}g^{4}g^{7}lγ. uti ipse PP^{1}P^{2}P^{3}P^{4}MM^{1}M^{2}GBTEFpp^{5}mm^{2}gg^{2}g^{3}g^{4}g^5 ss^{2}lrhσ𝔐. ut *relicui.* — 15. quaestione *ex conr.* TFpm^2, *sine conr.* p^{3}p^{5}p^6 (*sup.* vel quaestio) ss^{1}s^{2}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}rσγ. exercitata p^{3}p^{5}p^{6}m^{1}s^{1}lrg^{4}g^{5}g^{6}g^{7}σγμ, *(ex conr.)* Tp^{1}g^{2}s^2. excita (*conr.* exercita) P. exercita est asp. P^4. aspera (*conr.* aspere) P. — 16. lubidine P^{1}MM^{1}𝔐.

18. Caeterum PG. partium mos P^{3}B. popularium partium h. senatores factionum PP^1 (*conr.* senatus) MM^{1}G (*conr.* senatorum) Em^1. senatus *ab Naz. abesse et in Commel. ab rec. ma. adscriptum esse Gruterus rettulit.* popularium *et* senatus *sup. lin. ab alia ma.* mm^2 (*set is* senatorum). senatus (*sup.* orum) T. senatorum factionum F. et senatus et

ac deinde omnium malarum artium paucis ante annis Romae ortus est otio atque abundantia earum rerum, quae prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam populus et senatus Romanus 2 placide modesteque inter se rem publicam tractabant, neque gloriae 5 neque dominationis certamen inter civis erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Set ubi illa formido mentibus 3 decessit, scilicet ea quae res secundae amant, lascivia atque superbia incessere. Ita quod in advorsis rebus optaverant otium, 4 postquam adepti sunt, asperius acerbiusque fuit. Namque coepere 5 10 nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vortere, sibi quisque ducere trahere rapere. Ita omnia in duas partis abstracta sunt, res publica, quae media fuerat, dilacerata. Ceterum 6 nobilitas factione magis pollebat, plebei vis soluta atque dispersa in multitudine minus poterat. Paucorum arbitrio belli domique 7 15 agitabatur: penes eosdem aerarium provinciae magistratus, gloriae triumphique erant, populus militia atque inopia urguebatur: praedas bellicas inperatores cum paucis diripiebant: interea parentes 8

2. Donat. ad Ter. Eun. I 1, 5: *Et prius modo ad laudem, non ad ordinem pertinet, ut Sallustius* quae prima mortales ducunt.

5. Florus II 47, 2: *dumque Poenorum hostium inminens metus disciplinam veterem continebat.*

14. Arus. p. 217: *Belli pro in bello.* —— *Salust. Iug.:* paucorum arbitrio belli domique agitabantur.

---

factionum *ex conr.* M^2. et senatorum et factionum l. senatorum ac factionum (*sup.* et *ac del.* ac) s. et mos factionum (*sup.* senatus) p^1. factiosorum ac h. *Vid. Conm. p.* 79. — 1. paucis (*sup.* in) T. paucis ante annis (*sup. scripto bis* o) mm^2g^2. — 2. earum *om.* T. — 3. romanis (*sup.* u) P. — 4. placide inter se modesteque T. — 5. civis PP^1 (*conr.* es). vices (*conr.* cives) M. — 6. civitatem in bonis artibus MM^1TF. — 7. decessit *plerique libri* (*sup.* vel di) P. discessit $MM^1M^2TEFpp^3p^5p^6mm^1m^2gg^2g^3g^5g^6s^2$ $\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. disscessit p^1. — 9. apertius (*sup.* vel asperius) acerbiusque fuere (*sup.* vel fit) P^1. acerbius asperiusque T. fuere P^4 (*sup.* vel fit). acerbius asperiusque fuere MM^1Fm (*sup.* it) m^1 (*sup.* omnia). asp. acerbiusque omnia fuere $M^2\mu$. acerbi asperique fuere p. asperius acerbiusque *(cum notis transpositionis)* tulere g^2. acrius acerbiusque inter eos fuit σ. fuit *ex conr.* g^4. fit $P^2P^3Bp^1p^5p^6gg^5g^7s^2r\gamma$. fit illis l. acerbius asperiusque fit p^3s^1. acrius acerbiusque fit h. — 10. *In paucis ac deterioribus libris est* dignitatem in dominationem *quod probavit Selling. lect. p.* 24 *sq.* lubidinem $P^1P^3MM^1\mathfrak{M}$. — 11. in duas partes omnia $MM^1TF\mathfrak{M}$. partis PP^1. — 12. dilacerata est $P^4pp^1p^5s^2g^4g^6hl$. est dilacerata g^2r. est *sup. lin.* mm^1. dilaniata p^3. dilaniata est γ. — 13. plebes vi *(cum ras.)* E. plebis *rel.* — 14. in multitudinem P *(ex conr.)* g^4. per multitudinem gs. in multitudine dispersa P^4. domi bellique $P^2r\gamma$. — 15. agitabantur Mm^1h. *Deteriores libri* res p. *vel* res *addunt.* — 16. malitia (*sup. i*) M. urguebatur P^1M^1.

aut parvi liberi militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedi-
9 bus pellebantur. Ita cum potentia avaritia sine modo modestiaque
invadere, polluere et vastare omnia, nihil pensi neque sancti ha-
10 bere, quoad semet ipsa praecipitavit. Nam ubi primum ex nobi-
litate reperti sunt qui veram gloriam iniustae potentiae antepone- 5
rent, moveri civitas et dissensio civilis quasi permixtio terrae oriri
42 coepit. Nam postquam Tiberius et G. Gracchus, quorum maiores
Punico atque aliis bellis multum rei publicae addiderant, vindicare
plebem in libertatem et paucorum scelera patefacere coepere, no-
bilitas noxia atque eo perculsa modo per socios ac nomen Latinum, 10
interdum per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimo-
verat, Gracchorum actionibus obviam ierat, et primo Tiberium,
dein paucos post annos eadem ingredientem Gaium, tribunum al-
terum, alterum triumvirum coloniis deducundis, cum M. Fulvio
2 Flacco ferro necaverat. Et sane Gracchis cupidine victoriae haut 15
3 satis moderatus animus fuit. Set bono vinci satius est quam malo
4 more iniuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex lubidine

4. Arus. p. 257: *Quoad pro donec.* — — *Sal. Iug.:* quoad semet ipsa praecipitavit.

---

2. Itaque cum Tg^7. — 3. vadere P^1 (*sup.* in). — 4. quo|||ad P. quo ac P^3. quod g^5g^6. quousque p^6. quo adsemet mm^2. semet ipsam $PP^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^5p^6m^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^2lrh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. se ipsam *sup. lin.* g. — 6. dissencio P^3p. dissentio μ. discensio $P^4p^3p^5p^6g^2s^1\gamma$. discessio g^7. permixtione P (ne *punctis not.*) P^1 (*sup.* terrae motus) P^2 (*gl. ad marg.* vel permotio terrae motus) MM^1EF (*set scripta ab rec. ma. retractata sunt*) mm^1l. *Idem in Naz. esse testatur Gruterus et videtur fuisse in* $M^2Bm^2\mathfrak{M}$, *ubi duae litterae erasae sunt.* terrae (*ad marg.* vel terreri) riri (*sup.* oriri) P. terreri (*sup.* vel terrae oriri) MM^1. terra fore *Naz.* terrori fore m. terrae atque maris oriri G. coepit oriri B (*cum notis transpositionis*). *Crediderim Sallustium scripsisse* moveri civitas quasi permixtione terrae coepit. *Vid. Conm. p.* 80.

7. *In nomine* Gracchus *eaedem quae supra varietates.* — 8. re||| Pg^2. vendicare MM^1M^2GT (*sup.* vin) $Fp^3m^1gg^4$ (*ma.* I) $g^5g^6ss^1l\mu\gamma\mathfrak{M}$. vindicare (*sup.* e) m. — 9. in libertate *sup. lin. ab al. ma.* in libertatem *ad marg.* F. plebem in libertatem vendicare g^5. in libertatem plebem P^2s^1. — 10. eo atque P^2. socios et nomen $MM^1TFs^2\mathfrak{M}$. — 11. species (*conr.* spes) P^3. spe soc. E. societatis spes F. — 12. actionibus (*sup.* vel factionibus) T. factionibus Es (*sup.* insidiis). fractionibus l. — 13. dehinc $MM^4s^2\mathfrak{M}$. deinde $p^1p^3p^5p^6g^3g^4g^5g^6g^7s^1r$. — 14. alterum *semel om.* $PP^1P^2P^3MM^2GBTEFpp^1p^3m m^1m^2gg^3g^4g^6g^7ss^1lh\sigma\mathfrak{M}$. tribunum alterum *sup. lin. ab al. ma.* M^1. tribunum iterum alterum triumv. p^6. tribunum plebis alterum triumv. $p^5g^5r\mu$. tribunum plebis item alterum triumv. γ. plebis g. *ad marg. ead. ma.* s^2. colonis (*sup.* i) Fm^2g^3, *sine conr.* $g^7\sigma$. *Qui liber* deducundis *exhibeat nescio.* — 15. necaverant P^1 (n *punctis notat.*) $MM^2EFmm^2l\gamma$. necaverat (*sup.* n) T. haut $P^1g^2g^3r$. aut (*conr.* haud) P. — 16. animus moderatus $MM^1TFls^2\mathfrak{M}$. fuit animus g^2. satis (*sup.* u) Tg^2. sanctius l. — 17. lubidine P^1MM^1.

sua usa multos mortalis ferro aut fuga extinxit plusque in relicum sibi timoris quam potentiae addidit. Quae res plerumque magnas civitates pessum dedit, dum alteri alteros vincere quovis modo et victos acerbius ulcisci volunt. Set de studiis partium et omnis 5 civitatis moribus si singulatim aut pro magnitudine parem disserere, tempus quam res maturius me deserat. Quam ob rem ad 5 inceptum redeo.

Post Auli foedus exercitusque nostri foedam fugam Q. Me- 43 tellus et M. Silanus, consules designati, provincias inter se parti- 10 verant, Metelloque Numidia evenerat, acri viro et quamquam advorso populi partium fama tamen aequabili et inviolata. Is ubi 2 primum magistratum ingressus est, alia omnia sibi cum conlega ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur 3

9. Serv. ad Verg. Aen. I 194: *Partitur. Sallustius ait* provincias inter se partiverant. *Nam et partio et partior dicimus.* — Cledon. p. 1916: *Partio Sallustius:* provincias inter se partiverant.

10. Arus. p. 211: *Adversus illius. Sal. Iugurth.:* acri viro et quam adverso populi, *id est adversus illi nobilitatis (recte em. Lindem. Idem: adversus ille nobilitatis).*

---

1. suasa E. sua *om.* h. v|||sa M. mortalis PP^{1} (*conr.* —es). mortales multos $M^{1}Tg^{3}g^{6}s^{1}\mu$. ferro extinxit aut fuga mm^{2}. reliqum P^{1}. — 3. civitatis (*sup.* e) g^{2}. dabat (*sup.* dedit) T. alteros alteri P^{4}. dicere (*conr.* vincere) P. vincere *sup. lin.* F, *om.* g^{2}. — 4. victos (*sup.* in) P^{3}. omnibus $P^{4}MM^{1}M^{2}GTEFpp^{1}p^{3}p^{6}m^{1}g^{3}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}ss^{2}lh\mu\gamma\mathfrak{M}$. omnis *al.*, *set in* P *conr.* omnibus. om̄nn (*sup.* bus) m. omnis civ. mores P^{1} (*sup.* vel omnibus *et* vel moribus). omnes civ. mores m^{2}. *Scripsitne Sall.* omnis civitatis mores? — 5. singillatim P (*ad marg.* singul.) $P^{1}M$ $M^{1}M^{2}GTEFp^{1}mm^{1}gg^{3}g^{4}$ (*conr.* sigill.) $slr\sigma\mu\mathfrak{M}$. sigillatim $p^{3}g^{6}g^{7}$. singlatim p^{6}. sigilatim g^{5}. singullatim P^{4}. singulatim (*ad marg. ab al. ma.* ſingilatim) s^{2}. singulatim *relicui.* parum PF (*conr.* parem). dissessere (*sup.* re) P^{1}. — 6. me *sup. lin.* $P^{1}m$, *om.* $P^{4}s^{1}m^{2}$ *(set aliquid eras.).* deseret *plerique libri, set* me deserat *sup. lin.* T. deserat M^{2}, (*supra scr.* e) mm^{1}, (*supr.* eret) m^{2}. desereret $M^{1}p^{1}p^{6}$, *(ex conr.)* M. desereret me g^{5}. desiderat σ. disseret g^{7}. Deserat *scribundum censuit Peerlk. ad Verg. Aen. T.* I *p.* 124 *a.* Quem ob rem (*conr.* quam) P.

8. albini P^{1} (*sup.* vel auli) G (*sup.* auli) EF *(set nomen postea additum videtur)* $g^{3}sm$ (*del. et sup.* auli) m^{2}. auli *ex conr.* P. foedus et exercitusque G. — 9. *Praenomina* Q. *et* M. *omnes libri om. praeter* $g^{1}g^{7}l$. M. *om.* g^{2}. Metellus marcus et sillanus g^{6}. metullus M^{1}. sillanus P^{2} $P^{3}pp^{1}p^{3}mm^{1}m^{2}gg^{2}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}ss^{1}s^{2}lr\sigma\gamma$. syllanus $P^{4}p^{5}\mu$. Sylanus $G\mathfrak{M}$. silenus g^{3}. inter se provincias $MM^{1}Tps^{2}$. provincias *sup. lin.* F. paraverant *Victor. g.* — 10. numida (*conr.* ia) MG. numidia (*conr.* numida) M^{2}. vero (*conr.* viro) P. — 11. adversus mg^{3}, *sup.* m^{1}. populi partium (*sup.* partibus) T. populi partibus m *(ex conr.)* σ. — 12. primum ubi $MFm^{1}\mathfrak{M}$. cum *sup. lin.* P^{4}. *Glossematis inquinati sunt* $pp^{3}p^{5}s^{1}s^{2}g^{4}g^{5}l\gamma$, *fuit* g^{2}.

diffidens veteri exercitui, milites scribere praesidia undique accersere, arma tela, equos et cetera instrumenta militiae parare, ad hoc conmeatum adfatim, denique omnia, quae in bello vario et 4 multarum rerum egenti usui esse solent. Ceterum ad ea patranda senatus auctoritate, socii nomenque Latinum et reges ultro auxilia 5 mittundo, postremo omnis civitas summo studio adnitebatur. Itaque ex sententia omnibus rebus paratis conpositisque in Numidiam proficiscitur, magna spe civium cum propter artis bonas tum maxume quod advorsum divitias invictum animum gerebat et avaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostrae opes contusae hostiumque auctae erant.

44 Set ubi in Africam venit, exercitus ei traditur a Sp. Albino pro consule iners inbellis, neque periculi neque laboris patiens, lingua quam manu promptior, praedator ex sociis et ipse praeda 2 hostium, sine inperio et modestia habitus. Ita inperatori novo

12. Front. ed. Mai. Rom. p. 163: exercitus ei traditus a Spurio Albino pro consule, iners, inbellis, neque periculi neque laborum patiens, lingua quam manu promtior, praedator ex sociis et ipse praeda hostium, sine imperio et modestia habitus. Ita imperatori novo plus

---

1. scribere (*sup.* eligere) m. eligere *ad marg. al. ma.* m^2. milites eligere scribere $PP^1P^2P^3P^4GBp^1p^3p^5p^6gg^3g^5g^6g^7s$ (*set* eligere *notat.*) $s^1lrh\sigma\mu$. milites scribere eligere $MFpm^2s^2g^2g^4$𝔐. milites eligere praesidia scribere M^1T. milites eligere cepit scribere γ. arcessere $PMM^1M^2pp^5p^6$ $mm^2g^3g^4g^6g^7$𝔐. accersire P^1 (*sup.* bat) σ. accesere s^1. arcescere g^5. — 2. caetera μ. — 3. adfatim P (*conr.* aff.) P^1s. — 4. solent (*sup.* parabat) m. caeterum P. paranda G *(ex conr.)* $g^2h\sigma$. — 5. auxilia ultro m. auxilio pm^2 (*sup.* a). — 6. mittundo P^1 (*sup.* e). |||tendo (*conr.* mittendo) P. mittere p^5p^6 *(ex conr.)* m *(ex conr.)* g^4 *(ex conr.)* $g^6g^7\sigma$. mittentes (*conr.* mittendo) p^1. mittebant g^5. petere r. summo studio omnis civitas P^4. adnitebatur $P^1P^2P^3P^4MM^1GBpp^6mm^1$ *(ex conr.)* $m^2g^2g^5g^7ss^2$𝔐. *del.* ad P. adnitebantur $g\mu$. nitebantur s^1. innitebatur σ. — 7. ex voto *glossa in* mm^2. ex voto sententia M^2. ex voto ex sententia MM^1Tm^1𝔐. ex voto et sententia g^3s^2lh. ex voto et ex sententia μ. ex voto omnibus G. compositisque *ad marg.* F. — 8. proficiscitur. Tum magna MM^1𝔐. cum magna spe g^4. civium *ex conr.* P. tum propt. P^3 *(ex conr.)* P^4 *(ex conr.)* $MM^1M^2Tpp^1p^3p^5p^6m^2s^2lrg^4g^7h\sigma\mu\gamma$𝔐. tunc s^1. tamen g^5g^6. — 9. advorsum P^3. animum invictum MFg^6. — 10. contuse opes P^4. contussae P^3s^2. concussae lg^5.

12. in africa Ps^1. Sp. Albini proconsulis G (*sup.* vel ab spurio albino proconsule) MM^1M^2T (*sup.* pro consule) E (*set* proconsul) F (*resc.* a sp. alb. procons.) pm (*conr.* a sp. alb. proc.) $m^1m^2g^3$𝔐 *Naz. Comm. teste Grutero.* — 13. inerms (*conr.* iners) P. inbellis P (*conr.* imb.) P^1 $P^2P^4p^3ss^1gg^7l\sigma$. in bellis g^5. inbecillis P^3Bm^2 (*ma.* I). paciens laboris P^4. — 14. promċior (*conr.* tior) P. — 15. sine imperio sine modestia Fs^2. et (*sup.* sine *ab al. ma.*) m^2. et sine mod. $p^1p^7g^6$. ita imperio P^1 (*sup.* vel imperatori) 𝔐. inperatori r.

plus ex malis moribus sollicitudinis quam ex copia militum auxili
aut spei bonae adcedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam et 3
aestivorum tempus comitiorum mora inminuerat et expectatione
eventus civium animos intentos putabat, non prius bellum adtin-
5 gere quam maiorum disciplina milites laborare coëgisset. Nam 4
Albinus, Auli fratris exercitusque clade perculsus, postquam de-
creverat non egredi provincia, quantum temporis aestivorum in
inperio fuit, plerumque milites stativis castris habebat, nisi cum
odos aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Set neque mu- 5
10 niebantur ea, neque more militari vigiliae deducebantur: uti cui-
que lubebat, ab signis aberat: lixae permixti cum militibus diu
noctuque vagabantur: et palantes agros vastare, villas expugnare,
pecoris et mancipiorum praedas certantes agere, eaque mutare
cum mercatoribus vino advectitio et aliis talibus: praeterea fru-

ex malis moribus sollicitudinis quam ex copia militum auxilii aut spei bonae accedebat.

5. Front. ed. Mai. Rom. p. 164: Nam Albinus Auli fratris exercitusque clade perculsus, postquam decreverat non egredi provincia, quantum temporis aestivorum in imperio fuit, plerumque milites in stativis castris habebat, nisi cum odos aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Sed neque muniebantur neque mori militari vigiliae deducebantur: ut cuique libebat, ab signis aberat. Lixae permixti cum militibus diu noctuque vagabantur: palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris et mancipiorum praedas certantes agere eaque mutare cum mercatoribus vino advecticio et aliis talibus: praeterea frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: postremo quaecunque dici aut fingi queunt ignaviae luxuriaeque probra, ea in illo exercitu cuncta

---

2. bonae spei $MM^1M^2TEFpmm^2gg^4g^5g^6g^7s^2h$. metullus M^1. et *eras.* m, *om.* $p^1p^3p^6s^1g^5$. — 3. imminuerat — quam *in* m. *ab al. ma. ad marg.* inminuerat P (*conr.* imm.) $P^1P^2P^3ss^2\mu$. — 4. adtingere p^3r. — 5. labore P P^1 (*conr.* laborare) g^2g^5. — 6. albinis (*sup.* u) P. albini auli M^1M^2𝔐m^1 *(ex conr.)* M (*in ras., del.* albini). — 7. decrerat (*sup.* ve) P^4. aestivorum temporis MM^1EF𝔐. — 8. inperio g. in stativis p. stativi (*conr.* —is) P. stativos p^1. in statutis castris P^4 (*sup.* statutos) g^5g^6. statutos castris M^1 (*sup.* vel stativis) T (*sup.* tis) $g^2g^4\mu$. statutos in castris m^1 gr𝔐. statutis castris $p^3p^5m^2s^2lg^7h\gamma$. ni MFs^2. — 9. odor $PP^1P^2P^3P^4M$ $M^1M^2GBTEFpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^2g^3g^4g^6g^7ss^2lr\sigma\mu\gamma$𝔐. hodor s^1. pudor g^5. odos *rel.* egestas pabuli P^4. *Verba* neque muniebantur ea *desunt in libris (etiam in Naz. et Comm. adfirmante Grutero) praeterquam in Parcensi Pōpmae,* $l\gamma$ (*quamquam is* neque minuebantur ea). neque ea neque *in duobus Mediolanensibus esse Gerlachius ed.* 1856 *praef. p.* XI *narravit.* — 10. more *sup. lin.* F. deducebantur *ad marg. ab al. ma.* M^1. ducebantur $p^3p^5p^6g^2g^5g^7s$ (*sup.* de) $r\gamma$. habebantur m^1. — 11. libuit MM^2Fm^1. libuerat $s^1\gamma$. abebat (*conr.* aberat) P. cum militibus permixti MM^1T $Fs^2\sigma$𝔐. diu PM^2sg^3 (*sup.* e). die *rel.* — 12. et palantes *omnes libri praeter* gg^1. — 13. certantes agitare P^4.

mentum publice datum vendere, panem in dies mercari: postremo
quaecunque dici aut fingi queunt ignaviae luxuriaeque probra, in
45 illo exercitu cuncta fuere et alia amplius. Set in ea difficultate
Metellum non minus quam in rebus hostilibus magnum et sapien-
tem virum fuisse conperior, tanta temperantia inter ambitionem 5
2 saevitiamque moderatum: namque edicto primum adiumenta igna-
viae sustulisse, ne quisquam in castris panem aut quem alium
coctum cibum venderet, ne lixae exercitum sequerentur, ne miles
gregarius in castris neve in agmine servum aut iumentum habe-
ret: ceteris arte modum statuisse. Praeterea transvorsis itineribus 10
cotidie castra movere, iuxta ac si hostes adessent vallo atque fossa
munire, vigilias crebras ponere et eas ipse cum legatis circumire,
item in agmine in primis modo modo in postremis, saepe in medio

fuere et alia amplius. Sed in ea difficultate Metellum non minus quam in rebus hostilibus magnum et sapientem virum fuisse: tanta temperantia inter ambitionem saevitiam ***

1. Arus. p. 242: *In dies pro quotidie.* — — *Sal. Iug.:* frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari.

6. *Cfr.* Valer. Max. II 11. Frontin. IV 4.

11. Prisc. XVI p. 1026: *Ac non solum pro et, sed etiam pro quam accipitur.* — — *Sallustius in Iugurthino:* praeterea transversis itineribus quotidie castra movere, iuxta ac si hostis adessent, vallo atque fossa munire.

---

2. ea in illo *pauci libri, set* ea *om.* $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2BTEFpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^4g^5ss^1s^2h\sigma\mu\mathfrak{M}$. — 3. exercitu constat P^1 (*sup.* vel cuncta). fuere cuncta *Comm. exhibere memoriae Gruterus prodidit.* et alia amplius *ad marg. ab al. ma.* m^1. amplius alia $MM^1M^2EFph\mathfrak{M}$. alia amplia T. alia *om.* p^3. etiam amplius alia g. cuncta et amplius alia fuere s^2. fuere etiam amplius alia γ.

4. Metellus P^4. — 5. conperior PP^1. comperio $p^1p^5p^6g$ (*ma.* I) $g^2g^4g^5g^6g^7s^1$. comperi s. ambitionem et sevitiam mm^2s^1r. — 6. Nam P^4Fg^4 (que *sup.*). edicto (*sup.* suo) P. edicto suo primum Gl. suo edicto p^6s^2. primum (*sup.* vel —o) P^4. primo $MM^1M^2TFp^3p^5p^6m^1m^2$ *(ex conr.)* $gg^4g^5g^6g^7rh\mu\mathfrak{M}$. primum *Comm. exhibere Gruterus testatus est.* — 7. aut quem alium cibum coctum M^1pm^2l. quem (*sup.* libet) T. aut quempiam alium m^1. aut aliquem cibum s^2. aut aliquem alium γ. coctum cybum alium g^2. coctum alium cibum g. cibum alii g^6. — 8. sequerentur (*sup.* in) T. — 9. neu P^1 (*conr.* neve) P^4 (*sup.* vel neve) $p^1mm^2g^4$, ne σ, neque r, *om.* g^6. habere MM^1Em (*sup.* t) m^1 (*sup.* nt) $\mathfrak{M}$. haberent p^5s^1. — 10. ante *prima ma.* $MM^2\mathfrak{M}$. arce s^2. arcte g^4. statuisse (*sup.* vel statuit) T. statuit g^6. — 11. cotidie $PP^2P^3P^4GBpp^1p^3m^2gg^2g^7ss^2\mu$. cottidie $MM^1M^2p^6mm^1g^3sr\sigma\mathfrak{M}$. cothidie g^6. hostis adesset F. vallo fossa T (*sup.* que). vallo fossaque g^5. — 12. ipsas Eg^7. circuire $P^4MM^1GTEFg^2g^3g^5g^7ss^1l\sigma\mathfrak{M}$. circunvenire γ. custodire p^5. — 13. posteris P^1 (*conr.* postremis) g^5. extremis p^3.

adesse, ne quispiam ordine egrederetur, ut cum signis frequentes
incederent, miles cibum et arma portaret. Ita prohibendo a de- 3
lictis magis quam vindicando exercitum brevi confirmavit.

Interea Iugurtha, ubi quae Metellus agebat ex nuntiis accepit, 46
5 simul de innocentia eius certior Roma factus, diffidere suis rebus
ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur lega- 2
tos ad consulem cum subpliciis mittit, qui tantum modo ipsi liberis-
que vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano.

Set Metello iam antea experimentis cognitum erat genus Nu- 3
10 midarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse.
Itaque legatos alium ab alio divorsos adgreditur ac paulatim tem- 4
ptando, postquam oportunos sibi cognovit multa pollicendo per-
suadet uti Iugurtham maxume vivom, sin id parum procederet
necatum sibi traderent: ceterum palam, quae ex voluntate forent
15 regi, nuntiari iubet. Deinde ipse paucis diebus intento atque in- 5
festo exercitu in Numidiam procedit, ubi contra belli faciem tuguria
plena hominum, pecora cultoresque in agris erant: ex oppidis et
mapalibus praefecti regis obvii procedebant, parati frumentum dare,
conmeatum portare, postremo omnia quae inperarentur facere.

1. Serv. ad Verg. Aen. XI 870: *Namque hoc ubique dux praecipit, ut frequentes circa se [al. signa] sint milites, sicut in Sallustio legimus.*

5. Non. p. 222: *Innocens rursum integer et incorruptus. Sallustius in Iugurtha:* ubique Metellus agebat ex nuntiis acceptis, simul de innocentia eius certior Roma factus, diffidere suis rebus ac tum demum veram deditionem facere conatus est.

---

1. quispiam $PP^1P^2P^3P^4GBTEpp^5mm^1m^2g$ (*ma.* I) $g^3g^5g^7ss^1l\sigma\mu$. quisquam *rel.* ut $PP^1P^2P^3P^4MM^1GBEpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^3g^4g^5g^6ss^1s^2l\sigma$. uti *rel.* frequenter $mg^7\gamma$. frequencius r. — 2. milites $Gg^5\gamma$. portarent $g^5\gamma$. magis a delicto T.

4. accepit a multis P^4. accepit ex nuntiis g^5. — 5. Romae *omnes Sal. libri.* — 6. dedictionem P (*conr.* —dit—) g. cognatus P^3. dignatus (*sup.* vel conatus) M^1. — 8. dederent romano T. — 9. iam ante $M^1M^2mm^1m^2g^3h\mathfrak{M}$. experimentis iam ante $s^1\gamma$. experitis P^1 (*sup.* men). — 11. ab *om.* P^3B. divorsos P^3. adgreditur $PP^1P^2m^1gs$. — 13. ut Gg^2s. procederet g^6. sin parum id procedat G. procedat parum p^5. procedit parum h. — 14. tradant s^1. cetera *ad marg.* P, *sup. pr. var. scr.* P^2, *in textu* $g^2s\sigma\mathfrak{M}$. — 15. regi forent Pg^2. nuntiare $P^4MM^1M^2TEFp^5p^6m$ (*sup.* i) $m^2g^6h\mathfrak{M}$. nunciaret s^2. nuntiari (*sup.* vel e) m^1. ipse cum paucis P^3B. ipse *om.* mm^2l, *eras.* g^4. paucis ipse p^3g^5. paucis diebus ipse $m^1\mathfrak{M}$. — 16. procedere *in Naz. fuisse suspicatur Gruterus*, procedit *negat.* — 17. que *a po. ma. adi.* P^3. pecora et cultores g^6. cultores pecoraque $MM^1TFs^2\mathfrak{M}$. — 18. mappalibus $P^1P^3P^4M^1M^2Bm^1g^3sr\mathfrak{M}$. obviam P^4 (*sup.* vel obvii) $MM^1M^2EFpp^1p^3mm^1m^2gg^4g^5g^6g^7s^1s^2lrh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. obvii *rel., quibus adcedere Naz. Gruterus confirmavit.* — 19. postrem[illegible] *sup. lin.* P^1. quae imperarentur portare vel facere $MM^1\mathfrak{M}$, *et sic* F *a prima ma.*,

6 Neque Metellus idcirco minus, set pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis signa 7 ostentui credere et insidiis locum temptari. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum et sagittariorum delecta manu apud primos erat, in postremo G. Marius legatus cum equitibus 5 curabat, in utrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum et praefectis cohortium dispertiverat, ut cum eis permixti velites, 8 quocumque adcederent equitatus hostium, propulsarent. Nam in Iugurtha tantus dolus tantaque peritia locorum et militiae erat, ut absens an praesens, pacem an bellum gerens, pernitiosior esset 10 in incerto haberetur.

47 Erat haut longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxume celebratum, ubi et incolere et mercari consueverant 2 Italici generis multi mortales. Huc consul simul temptandi gratia 15

4. Non. p. 380: *funditores sunt, qui fundis magnis dimicant. Sallustius in Iugurthae bello:* ipse cum expeditis cohortibus dehinc funditorum et sagittariorum delecta manu apud primos erat.

7. Non. p. 380: *Veles levis armatura. — — Sallustius in Iugurthae bello:* cumque his permixti velites.

---

nam post imperarentur *rasura est* 7 *vel* 8 *litt.* facere vel portare m^1. inperarentur g. — 1. idcirco PP^1 (idtirco *ma.* I) P^{2}P^{4}MM^{1}M^{2}Gp^{1}p^{3}p^{5}p^{6}m m^{1}m^{2}gg^{3}ss^{1}rσμ𝔐. icirco g^2. iccirco *rel.* minus idcirco P^4. hoste *ex* hostis *conr.* m. — 2. illa omnia M^1. dedĭcationis P (*conr.* dedit—). dedictionis p. — 3. temptare PP^{1}P^{2}P^{3}P^{4}MM^{1}M^{2}GBTEFp^{3}p^{5}p^{6}mm^{1}m^{2}gg^2 g^{3}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}ss^{1}s^{2}lrhσμγ𝔐. temptari *rel. id quod cj. Gronovius.* — 4. expeditibus P^3 (*conr.* —tis). item *sup. lin.* m. fundatorum Gp^{1}m^{1}g^2. funditoribus g^{6}l. delicta E. — 5. magnus (*conr.* marius) P^1. — 6. equites auxiliarios M^{1}T. — 7. iis E, *rel.* his vel hiis. per *sup. lin.* Gg^4. — 8. quoque (*conr.* quocumque) P. quacunque s^1. accederant P^3. hostium *om.* F. in *sup. lin.* M^1, *om.* g^{6}h. nam iugurthae g^{3}s. — 9. inerat P^4. — 10. absens vel praesens MM^{1}M^{2}GTEFmm^{1}m^{2}g^{3}s^{2}lh. absens aut praesens s. absens et praesens g^6. pacem aut bellum g (*sup.* an) lr. pacem *om.* m^2. an pacem an bellum P^{4}s^2. an bellum an pacem γ. pernitiosior P^{3}P^{4}s. pernitior p^5. perviciosior p. — 11. incerto haberetur PP^{1}P^{2}B (*sup.* in) Eg^{3}g^{5}g^{7}m *(ex conr.)*. incertum MM^{1}M^{2}T (*sup.* in incerto) F (*rec. ma.* in incerto) m^{2}lh𝔐. in incertum p^6.

12. aut P (*conr.* haud) s^{1}g^2 (*sup.* ⊦). aud p^{6}g. haut m^{2}𝔐. — 13. Vacca PP^{2}P^{3}P^{4}MM^{1}M^{2}GBTFpp^{1}p^{3}p^{5}p^{6}m^{1}m^{2}g^{3}g^{4}g^{6}g^{7}ss^{1}s^{2}lrhσμγ𝔐. vaga P^1 (*conr.* vacca) g. vacca *sup. ras.* m. vaca g^2. vacha g^5. vaccha E. foret (*conr.* forum) M. — 14. incolere (*set priori* e *in ras.*) PP^1. incolae mercari *nonnulli libri deteriores.* consueverat (*sup.* n) M. — 15. hunc (*conr.* huc) P^1. huic M^{2}p^{3}p^6 (*conr.* huc) s^{1}rg^{4}g^{5}g^{6}g^{7}γ. huic oppido p^5. temptandi simul T. gratia et si paterentur *plerique libri.* simul et temptandi gratia si g^{7}r. temptandi gratia et propter opp. h. et *eras.*

si paterentur, et *ob* oportunitates loci praesidium inposuit: praeterea inperavit frumentum et alia quae bello usui forent conportare, ratus, id quod res monebat, frequentiam negotiatorum et conmeatuum iuvaturam exercitum et iam paratis rebus muni-
5 mento fore.

Inter haec negotia Iugurtha inpensius modo legatos subplicis 3 mittere, pacem orare, praeter suam liberorumque vitam omnia Metello dedere. Quos item, uti priores, consul inlectos ad pro- 4 ditionem domum dimittebat, regi pacem quam postulabat neque
10 abnuere neque polliceri, et inter eas moras promissa legatorum expectare. Iugurtha ubi Metelli dicta cum factis conposuit ac se 48 suis artibus temptari animum advortit, quippe cui verbis pax nuntiabatur, ceterum re bellum asperrumum erat, urbs maxuma alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium temptati, coactus
15 rerum necessitudine statuit armis certare. Igitur explorato ho- 2 stium itinere, in spem victoriae adductus ex oportunitate loci,

11. Non. p. 175: *Componere rursus significat comparare. — — Sallustius in Iugurtha:* ubi Metelli dicta cum factis conposuit.

15. Non. p. 241: *necessitudo — — Sallustius — — in Iugurtha:* coactus rerum necessitudine statuit armis certare.

𝔐, *om.* s. — 1. pateretur g (*sup.* n) g[5]. paterent l. *Libri* oportunitates (oportunitatis *Link.*), *set* oportunitate, *quod coniecerat Gruterus* PP[1] *(si de eis codicibus Hundzikero tacenti fides)* s[1] (*sup.* s). ob oportunitates l *itaque Gerl.* propter oportunitates g[5]h [Med. 4. 10. Bonon. *Gerl.* T. II p. 286]. *Vid. Könighoff crit. et exeg.* Trev. 1854. *Conm. p.* 21. inposuit P (*conr.* imp.) P[1] (*conr.* imp.) M[1]GBgsμ. inposuit praesidium M[1]. imponit l. — 2. alio P[3]. conportare P (*conr.* comp.) P[1]P[3]p. — 4. commeatum *plerique libri.* commeatu, *quod post Urs. coni. Madvig,* B *(set supra ab rec. ma.).* commeatuum, *quod post Palmerium scribundum censuit Könighoff l. c.,* g[4]. *Conm. p.* 121. commeantium g[7]. iuvaturum *omnes libri* (P *ma.* I iuvatorum). etiam *sup. lin. in Naz. scriptum esse Gruterus testatus est.* — 6. inpensius P (*conr.* imp.) P[1]P[3]GBgsμ. intensius l. modo modo legatos P[3]. mittere supplices G *(cum signis transpositionis)* g[4]g[6]. — 7. suam vitam liberorumque P[4]. — 8. uti *sup. lin.* m, *om.* h. consul uti priores P[4]. inlectos PP[1]P[2]P[3]Bpp[1]m[1]sμ. inletos g[6]. — 9. prodictionem P[3]. dimittebat (*sup.* e) P[1]. dimittere l. dimittebat domum sh. quem P[1]. — 10. moras *ad marg. ab al. ma.* M. legatorum promissa M M[1]Fm[2]𝔐. — 11. expectabat G.

conposuit P (*conr.* comp.) P[1]. a se (*sup.* c) M. — 12. suis se P[4]. animadvertit *omnes libri, nam etiam* P[1] anima advertit. quippe cum M[1] (*ma.* I) g[5]g[6]h. pax verbis P[2]. — 13. bellum acerrimum M[1]. alienata maxima P[2]. — 14. cognotus (*conr.* cognitus) P. temptari P[4] (*sup.* erant) p[1]. animos pop. temptari M[2]. — 15. necessitudine rerum P[4]p[5]. coactus iterum necess. M. certari M[1]M[2]m[2]. tratare γ. — 16. itinere hostium P[4]s[1]rγ. hostium *om.* G, *sup. lin. ead. ma.* s. ex portunitate M.

quam maxumas potest copias omnium generum parat ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit.

3 Erat in ea parte Numidiae, quam Adherbal in divisione possederat, flumen oriens a meridie, nomine Muthul, a quo aberat mons ferme milia [passuum] viginti tractu pari, vastus ab natura 5 et humano cultu: set ex eo medio quasi collis oriebatur, in inmensum pertingens; vestitus oleastro ac murtetis aliisque generi-
4 bus arborum, quae humi arido atque harenoso gignuntur. Media autem planities deserta paenuria aquae praeter flumini propinqua loca: ea consita arbustis pecore atque cultoribus frequentabantur. 10

49 Igitur in eo colle, quem transvorso itinere porrectum docuimus, Iugurtha extenuata [suorum] acie consedit, elephantis et

5. Arus. p. 215: *Abest tot milia. Salust. Iug.:* a quo aberat mons ferme milia XX.

5. Non. p. 126: *Vastescant — — Sallustius in Iugurtha:* aberat mons fere milia passuum XX, tractu pari, vastus et humano cultu. Serv. ad Verg. Aen. VIII 8: *Vastant cultoribus. — — Sallustius in Iugurtha:* vastus ab natura et humano cultu.

8. Arus. p. 234: *Humi nascuntur. — — Idem Iug.:* humi arido atque arenoso gignuntur. Prisc. XVIII p. 1214: *humi sum, es, est. Sallustius in Iugurthino:* quae humi arido atque arenoso gignuntur. Hieron. in Amos Lib. I Praef. T. VI p. 220: *Et quia* humi arido atque arenoso *nihil omnino frugum gignitur, omnia sunt plena pastoribus.*

12. Prisc. XVIII p. 1186: *Sedeo in monte et in montem et monte et montem — — Sallustius in Iugurthino:* Iugurtha extenuata suorum acie montem insedit.

---

1. parat generum G *cum signis transpositionis.* — 18. occultos *ex conr.* P. occultum (*conr.* —tos) P¹. — 4. a meridie oriens P⁴. Muthul *plerique libri.* mutul p³s¹g⁷. mu‖thul g. mutula m. muthula MM¹F (*conr.* muthul) m¹ (*sup.* vel mulcha). nuthul g⁶. muhula 𝔐. mucula σ. muchul g²l. mulucca s². a *om.* m (*set supra scr.*) σp⁶ (*ma.* I) *Naz. teste Grutero.* abherat P *ma.* I. — 5. fere F. milia habens passuum P³B (*set* habens *oblitt.*). milia ʅ XX P¹. passuum *om.* m (*sup. pro var. scriptura*). XXX p¹s². milia *om.* g³. milia XX passuum MM¹M²TBF (*set* passuum *eras.*) p⁵m²ghσ. XX passuum milia g⁶. ac natura MM¹F𝔐. a natura p⁶g⁴g⁶g⁷r. — 6. culto (*sup.* u) M¹. ex *om.* Em (*sup. lin. scr.*) s¹𝔐. colles P¹ (*sup.* i). inmensum P (*conr.* imm.) P¹P²P³Ggg⁵sr. in mensum (*sup.* in) M². — 7. pertingens *plerique libri.* pertincns P¹ (*conr.* pertingens) m¹ (*sup.* vel pertingens). pergens (*sup.* tin) s². perstringens g⁷. *Libri* mirtetis *vel* myrtetis. que *om.* Th. — 8. humi arido atque arenoso *plerique et ei optumi libri, prima ma.* m *et* s², *praeterea Naz.* humo P (*sup.* i) Gp⁶. humi in arido atque arenoso g. humi arido harenosoque s¹. humo arida atque arenosa MM¹ (*sup.* in) M² TFpp¹p³p⁵m¹m²g²g⁷slhσ𝔐. arida atque arenosa humo g⁵. humo arida arenosaque g⁴g⁶rμγ. humo aridaque arena *Comm. Grutero testante.* nascuntur l. — 9. planies (*sup.* ci) M¹. planicies PP¹pg². paenuria P. aquae *ex conr.* P¹. fluminis P (*ex conr.*) p¹p³γ.

11. docuimus (*sup.* prae) P¹. perdocuimus s². — 12. acie suorum P⁴s¹s²l. sue acie P². acie *sup. lin.* B. suorum *om.* p. suorum extenuata acie σ. acie montem vel in concedit P³. consedit (*sup.* vel in mon-

parti copiarum pedestrium Bomilcarem praefecit eumque edocet quae ageret, ipse propior montem cum omni equitatu et peditibus delectis suos conlocat. Dein singulas turmas et manipulos cir- 2 cumiens monet atque obtestatur, uti memores pristinae virtutis et
5 victoriae sese regnumque suum ab Romanorum avaritia defendant: cum eis certamen fore, quos antea victos sub iugum miserint: ducem illis non animum mutatum: quae ab inperatore decuerint, omnia suis provisa, locum superiorem, ut prudentes cum inperitis, ne pauciores cum pluribus aut rudes cum bello melioribus
10 manum consererent: proinde parati intentique essent signo dato 3 Romanos invadere: illum diem aut omnis labores et victorias confirmaturum aut maxumarum aerumnarum initium fore: ad hoc 4 viritim, uti quemque ob militare facinus pecunia aut honore extulerat, conmonefacere benifici sui et eum ipsum aliis ostentare:
15 postremo pro cuiusque ingenio pollicendo minitando obtestando alium alio modo excitare, cum interim Metellus, ignarus hostium monte degrediens cum exercitu, conspicatur, primo dubius quid- 5

9. Arus. p. 246: *Melius illius pro in illo. Salust. Iug.:* rudes cum belli melioribus manum conserere.

17. Donat. ad Ter. Eun. II 3, 92: *Vel certe alterius verbi declinatio ab eo quod est despicor, ut conspicor. Sallustius:* quum interea Metellus monte digrediens conspicatur, primo dubius quidnam insolita facies

---

tem) B. 'consedit vl. in te' *Gerlach. ed.* 1832. — 1. parte P^1 (*sup.* i) m. — 2. quid ageret $MM^1Fp^3g^5h\mathfrak{M}$. propior (*sup.* us *al. ma.*) G. propius $ph\sigma\gamma$. monti μ. monte $M^2p^1m^1$ *(ex conr.)* gg^2. — 3. delectos P (*conr.* is). dilectis M (*sup.* e) $g^7\sigma$. deiectis (*sup.* i|e) m^2. electis $g^5\mu$. delectis (*sup.* o) G. suos *sup. lin.* MF. delectis suis g^2 (*sup. bis* o) g^7. ‖electos suos s. conlocat P (*conr.* coll.) P^1. deinsulas (*conr.* dein singulas) P. deinde G $p^1p^5p^6m^2gg^2g^3g^4g^5g^6g^7s^2r\gamma$. dehinc p^3. circuiens $MM^1M^2Gm^1m^2gss^1lr\sigma\mu$. circuens g^7. circumveniens γ. — 4. adque P^4. virtutis et memoriae sese P^2P^3. — 5. seque regnumque suum s. — 6. cum is P^1. cum iis g^7. *rel.* his *vel* hiis. miserunt m. miserant pl. miserit p^6h. — 7. ducem dixit illis M^1. ducem dicebat illis g^7. mutatum et dicebat quae g^5. inperatore g. — 8. sua (*sup.* is) M. suis *ex conr.* F. inperitis gsr. — 9. belli PP^1. — 10. conferrent *Comm. teste Grutero.* conferrent manum p. esse MM^1. — 11. omnis $PP^1P^2P^3P^4$. et victimas confirmaturum (*ad marg. al. ma.* vel consummaturum) M. — 13. virum P^3 *(ut vid. ex* viritim *conr.)* m (*sup.* ·/· per singulos viros). — 14. benefici g^5. alii P^1F (s *eras.*). et alios (*conr.* is) P^4. ostendere m. — 14. pro *om.* $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEFp^3p^6mm^1m^2gg^2g^3g^6g^7ss^1s^2lr\gamma$, *eras.* g^4. *retinent rel. quibus Erlangensem adcedere conmemoravit Gerl.* 1856 *p.* XXIV. cuiusque pro ingenio p^1g^5h. cuius pro cuiusque μ. ingenium p^5m^2s. ingenius l. *Scripsitne Sall.* postremo cuiusque ingenium? — 17. montem $F\mathfrak{M}$. e monte h. degrediens (*sup.* i) P^1m^1. digrediens $P^3MM^1M^2GBTFpp^3p^5p^6mm^2gg^3g^5g^6g^7ss^1s^2rh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. disgrediens g^2. egrediens g^4. dirigens E. egr. exercitum g^4. conspicitur (*sup.* a) m. conspicitur *rel.* illis conspicitur g^6. conspicit eos r. perspicitur s. dubius metellus quidn. T.

nam insolita facies ostenderet — nam inter virgulta equi Numidaeque consederant, neque plane occultati humilitate arborum, et tamen incerti quidnam esset, cum natura loci tum dolo ipsi atque signa militaria obscurati —, dein brevi cognitis insidiis paulisper

6 agmen constituit. Ibi conmutatis ordinibus in dextro latere, quod 5 proxumum hostis erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit, inter manipulos funditores et sagittarios dispertit, equitatum omnem in cornibus locat, ac pauca pro tempore milites hortatus aciem, sic-

50 uti instruerat, transvorsis principiis in planum deducit. Set ubi Numidas quietos neque colle degredi animadvortit, veritus ex anni 10 tempore et inopia aquae, ne siti conficeretur exercitus, *P.* Rutilium legatum cum expeditis cohortibus et parte equitum praemisit ad flumen, uti locum castris antecaperet, existumans hostis crebro inpetu et transvorsis proeliis iter suum remoraturos et quoniam

2 armis diffiderent, lassitudinem et sitim militum temptaturos. Deinde 15 ipse pro re atque loco, sicuti monte descenderat, paulatim procedere, Marium post principia habere, ipse cum sinistrae alae equitibus esse, qui in agmine principes facti erant.

3 At Iugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos prae-

ostenderet. Prisc. VIII p. 436: *conspicor, conspicaris Sallustius in Iugurthino.*

10. Arus. p. 223: *Digredior illi loco. Sal. Iug.:* Numidas quietos neque colle digredi animadvertit.

---

1. virgolta aequi P. inter virgulta iugurtham equi E. inter iugurtham equi pg^5g^6. — 2. plane (*sup.* e) m. plene p^1 (*sup.* al. plane) $p^3h\sigma$. — 3. incertus m *(ex conr.)* l. tum nat. P^4 *(ex conr.)* $M^2pp^1p^3p^5p^6m^2gg^2g^4g^5g^6s$ $s^1lrh\mu$. — 4. obscurari M. obscurati *ex conr.* F. — 5. instituit P^3Bpp^1 $p^5m^2g^2g^4g^5g^6s^2lh\mu$. constitit g^3. conmutatis P^4. dextro $P^2P^4MM^1pp^1$ $m^1m^2gg^2g^5g^7ss^1lr\mu$. destro p^3 (*conr.* dextro) g^6. — 6. proxumum P^3B. hoste||| m. hosti||| $\mathfrak{M}$. hostibus $Tp^3p^5m^2g^2g^4g^5g^6g^7s^2\mu$. ab hostibus p^1. erant P^1. construxit (*sup.* vel in) P^2. — 7. mapulos (*sup.* ni) M. aequitatum P. — 8. cohortatus P^4. hortatus milites $MM^1TFm^2s^2\mathfrak{M}$. — 9. sicuti instr. $PP^1P^3P^4MM^1M^2GBpp^1p^3p^5mm^1m^2gg^2g^3g^4g^5g^7ss^1s^2r\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. im-planum G. deduxit P^3m^1.

10. degredi (*sup.* i) P^1g^2. digredi $P^4MM^1M^2GTEFp^3p^5mm^1m^2gg^4g^5$ $g^6g^7ss^1s^2lrh\sigma\mu\gamma\mathfrak{M}$. egredi p^6. — 11. temperie MM^1 (*sup.* vel ore) Fg^2 *(ad marg.)*. tēp||r||e m^2. tempore vel temperie ex inopia $\mathfrak{M}$. ne *Comm. omittere memoriae Gruterus prodidit.* confiteretur (*conr.* fic—) P^1. P. rutilium g^2l. *rel.* P. *om.* — 12. expeditibus (*conr.* —tis) P^4. — 13. antecaperet castris T. existumans P^1. existhimans P^3B. hostis PP^1P^2B. — 14. inpetu gl. transvorsis $PP^1P^2P^3GBg^3$. iter suum *sup. lin. ab al. ma.* m. — 15. lassitudinem sitimque mg^6. — 16. pro se (*sup.* vel re) P^4. descenderant P (n *del.*) s^1. — 17. Ma||um M. — 19. ad (*conr.* at) P^1. metelli agmen $p^5mg^2g^6$. primos *ex conr.* F. praetergressos PP^1P^4 (*sup.* vel

tergressum videt, praesidio quasi duum milium [peditum] montem occupat, qua Metellus descenderat, ne forte cedentibus advorsariis receptui ac post munimento foret: dein repente signo dato hostis invadit. Numidae alii postremos caedere, pars a sinistra ac dextra (4)
5 temptare, infensi adesse atque instare, omnibus locis Romanorum ordines conturbare, quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto proelio, ipsi modo eminus sauciabantur, neque contra feriundi aut conserundi manum copia erat: ante iam docti ab Iugurtha equites, ubi Romanorum turma (5)
10 insequi coeperat, non confertim neque in unum sese recipiebant, set alius alio quam maxume divorsi. Ita numero priores, si ab (6) persequendo hostis deterrere nequiverant, disiectos ab tergo aut lateribus circumveniebant: sin oportunior fugae collis quam campi fuerat, ea vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta eva-
15 dere, nostros asperitas et insolentia loci retinebat. Ceterum facies (51) totius negoti varia incerta, foeda atque miserabilis: dispersi a suis pars cedere alii insequi, neque signa neque ordines observare, ubi quemque periculum ceperat ibi resistere ac propulsare: arma tela,

---

sum) $MM^1M^2GBTEFpmm^1gg^3ss^2l\mu\mathfrak{M}$. praetergressum *rel.* — 1. duorum $gg^4g^5\gamma$. mili|||um Gg^2. militum g^4g^7. montem occupat peditum $MM^1M^2TEFpmm^2s^2g^6\mathfrak{M}$. montem peditum h. — 3. et post $MM^1M^2TFm^2s^2\mathfrak{M}$ (*sup.* ac). deinde $MM^1GTp^1p^6m^2g^2g^4g^5g^6g^7s^1\mathfrak{M}$. repente *om.* $MM^1Fm^2\mathfrak{M}$. dato signo repente s^2. — 4. invasit mg. cedere P^1. a *om.* $M^2Epp^5p^6g^7$, *sup. lin.* m, *ad marg.* m^1. dextra ac sinistra P^3MM^1B *(set ma. rec. alterum ordinem restituit)* $TFm^2s^2\mathfrak{M}$. — 5. atque *del.* P^1, *om.* P^4p^6. ac MF. stare M^1. locis omnibus P^4. — 7. hostibus obvii $MM^1Fm^2\mathfrak{M}$. fuerunt $MM^1M^2mm^2g^3$. fuere EF (*conr.* rant) ph. ipsi modo *in Comm. omissa esse Gruterus rettulit.* — 8. manus P^2h. — 9. docto (*conr.* i) P. equites ab iugurtha $MM^1TFs^2\mathfrak{M}$. ubi rom. $PP^1P^2P^3P^4pp^1p^3gg^2$ (cunque *sup.*) $g^5g^7s^1s^2r\sigma\mu\gamma$, *om.* p^6. ubicunque *rel.* turba $M^2TEpp^6mm^2g^4$ (*ma.* I) $\gamma\mathfrak{M}$. turbam $M^1s^2g^6$. turma *om.* g^5. turmas $p^1g^2g^3$. insequi turma p^5. ubi eos romanorum turba σ. ubicunque romanos insequi coeperant F *(conr.)* romanorum (*sup.* populum) insequi ceperant M. romanorum equites turma g^7. — 10. persequi (*sup.* in) T. coeperant $M^1p^6g^6\mathfrak{M}$. coeperit E. coepisset g^2. confestim (*sup.* r) M. neque *om.* $P^4p^3s^1s^2g^5g^7\mu$, *sup. lin.* gg^4. se MM^1M^2TEFpm (*sup.* se) m^2g^6r. — 11. divorsi P^4. diūsi (*sup.* vel divisi) m^1. diverse M. ita numero (*sup. add.* que) m. a pers. $P^4M^2p^1p^3p^6m$ *(ex conr.)* $gg^2g^4g^5g^6lr\sigma\mu\gamma$, *om.* s^2m^2. — 12. hostis PBm (*conr.* —es). disictos E. a tergo $P^4MM^1M^2TEpp^5p^6mm^1m^2g^4g^5g^6g^7s^1s^2\gamma\mathfrak{M}$. abs tergo σ. at (*sup.* v) M. — 13. fuga P^1 (*conr.* —gae) p^1s. campus *ex conr.* TF *Naz. test. Grut., praeterea* l. — 14. fuerant P (n *del.*) Es^1g^7h. fuerat *rel. quibus adcedere Naz. Grut. confirmavit.* eam consueti P^1. vero *eras.* F, *om.* $g^5\gamma$. eo $TEmm^1h\sigma$. tum vero g^4 *ex conr.* facile equi M^1T. facile *om.* s^2. uirgul|||ta m. iugurtha pg^2g^6.

15. Caeterum $G\mu$. — 18. propulsare *ex* proculsare *conr.* M.

equi viri, hostes atque cives permixti, nihil consilio neque inperio
2 agi, fors omnia regere. Itaque multum diei processerat, cum
3 etiamtum eventus in incerto erat. Denique omnibus labore et
aestu languidis Metellus ubi videt Numidas minus instare, paula-
tim milites in unum conducit, ordines restituit et cohortis legiona- 5
rias quattuor advorsum pedites hostium conlocat. Eorum magna
4 pars superioribus locis fessa consederat. Simul orare et hortari
milites ne deficerent neu paterentur hostis fugientis vincere: neque
illis castra esse neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent,
5 in armis omnia sita. Set ne Iugurtha quidem interea quietus 10
erat: circumire hortari, renovare proelium et ipse cum delectis
temptare omnia: subvenire suis, hostibus dubiis instare, quos fir-
52 mos cognoverat eminus pugnando retinere. Eo modo inter se
duo inperatores, summi viri, certabant, ipsi pares, ceterum opibus
2 disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus advorsus, Iu- 15
3 gurthae alia omnia praeter milites oportuna. Denique Romani,
ubi intellegunt neque sibi perfugium esse neque ab hoste copiam

13. Arus. p. 218: *Certamus inter nos. Idem in Iugurth.:* inter se duo imperatores summi viri certabant.

---

1. atque *om.* $MM^1M^2GTEFpm^2\mathfrak{M}$, *sup. lin.* mm^1. cives hostes s^2. viri atque hostes cives g^6. inperio regi (*sup.* agi) M. — 2. agi fors omnia *om.* F (*ad marg.* agi fors). omnia agere P^3B (*sup.* regere) p^6. — 3. eventus incerto P (*sup.* in) m^2 (*sup.* in) r. et incerto g^6. erat in incerto Tm^1. omnibus modis labore P^4 (*sup.* romanis et numidis). laborare G. — 4. minus numidas m^1. instare minus P^4. minus *om.* r. — 5. restituit *ex conr.* P. constituit $pp^1\sigma$. instituit $m^2s^1s^2g^6$. *Apud Haverc. legitur:* ‚Ordines restituit]. *Sic. Pall. ac Comm.* constituit. *Gruterus*'. cohortis P (*conr.* —es) P^1. — 6. quatuor P (*conr.* quattuor) $Gpp^5gg^4s\sigma\mu$ *(ex conr.)*. adversus $P^4pp^3p^5p^6s^1g^6g^7\mu\gamma$. adversum ||||||| pedites F. conlocat P^1. — 7. orare et hortari $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^2g^3g^4g^5g^6s^1s^2rh\mu\gamma\mathfrak{M}$. orare milites et hortari g^7. et *om. rel.* — 8. dificerent M. difficerent m. neque pat. T. hostis $PP^1P^2P^3B$. fugientis PP^1. — 9. neque illis munim. g^3l *ac sic Naz. exhibere Gruterus contestatus est. An igitur Sall. scripsit* neque castra esse neque illis munim.? ullum munimentum $MM^1M^2TEFpmm^2s^2g^6h$. accedentes MM^1M^2TF (*ma.* I) $m^2l\mathfrak{M}$ (*ma.* I). — 10. ne Iugurtha quidem $PP^2P^4MM^1B$ (*sup.* c) $EFpmg^2$ (*sup.* que) g^3. neque iug. quid. $M^2p^3p^6m^1m^2lg^4g^5\mu\mathfrak{M}$ (*del.* quidem) p^1 (quod *pro* quidem). neque quidem iugurtha g^7. ne iug. interea quidem T. sed iug. quidem haud interea s^2. nec iug. quid. *rel.* — 11. circuire $P^4MM^1M^2GTEFmm^2g^2g^6g^7ss^1s^2lr\sigma\gamma\mathfrak{M}$. circumvenire g^5. circumiri p^1. electis M. delictis E. dilectis $g^7\sigma$. — 12. dubi(i)s P. dubu(u)s P^1. dubius MM^1BTF (*conr.* iis) M^2 (*conr.* iis) $gl\mathfrak{M}$.

14. sumpni (*conr.* summi) P. pugnabant $MM^1TFm^2s^1s^2\mathfrak{M}$. patres M. — 15. advorsus P^3B. — 16. oportuno (*sup.* a) M. — 17. intellegunt $P^4MM^1Gmm^1g^3s^1$. profugium p^3m (*conr.* perf.) $m^2lg^5g^6g^7\sigma\gamma$. perfugiendum h. presidium p^5. prosignum p. pugnandi copiam T.

pugnandi fieri — et iam die vesper erat —, advorso colle, sicuti
praeceptum fuerat, evadunt. Amisso loco Numidae fusi fugatique: 4
pauci interiere, plerosque velocitas et regio hostibus ignara tutata
sunt.

5 Interea Bomilcar, quem elephantis et parti copiarum pede- 5
strium praefectum ab Iugurtha supra diximus, ubi eum Rutilius
praetergressus est, paulatim suos in aecum locum deducit ac, dum
legatus ad flumen quo praemissus erat festinans pergit, quietus,
uti res postulabat, aciem exornat neque remittit quid ubique hostis
10 ageret explorare. Postquam Rutilium consedisse iam et animo 6
vacuom accepit simulque ex Iugurthae proelio clamorem augeri,
veritus ne legatus cognita re laborantibus suis auxilio foret, aciem,
quam diffidens virtuti militum arte statuerat, quo hostium itineri
obficeret latius porrigit eoque modo ad Rutili castra procedit. Ro- 53
15 mani ex inproviso pulveris vim magnam animadvortunt: nam pro-
spectum ager arbustis consitus prohibebat. Et primo rati humum
aridam vento agitari, post ubi aequabilem manere et, sicuti acies mo-
vebatur, magis magisque adpropinquare vident, cognita re properan-
tes arma capiunt ac pro castris, sicuti inperabatur, consistunt.
20 Deinde, ubi propius ventum est, utrimque magno clamore concurri- 2
tur. Numidae tantum modo remorati, dum in elephantis auxilium 3
putant, postquam eos inpeditos ramis arborum atque ita disiectos

---

1. et iam *om.* TF. die PP^{1}MM^{1}T (*conr.* diei) Em (*sup.* i) m^1 (*sup.* i) p^{1}g^{3}s *(ex conr.)*. vesper erat di. MM^{1}TEF𝔐. sicut MM^{1}M^{2}ps^{2}lrg^6. — 2. praeceptum erat P^{3}MM^{1}M^{2}BFpmh𝔐 *Comm. Grutero testante.* numidiae M. — 3. interire M^1 (*sup.* e) mgσ. pluresque PP^{2}P^{3}Bp^{1}gs (*ma.* I) rμ. plerosque (*sup.* plures) P^1. plerosque nox et regio l. tuta sunt P^4 (*ad marg.* tutor, tutaris) p^3 (*conr.* tutata fuit) p^{5}gg^4 (*sup.* ta) g^{6}s^{1}s^{2}l$\sigma\mu$. tutate sunt γ. mutata sunt g^7. — 5. elephantis |||| et M^1. partibus P^1 (*conr.* parti) P^4. — 6. prae dicimus M. praediximus F. rutilius eum MM^{1}TF𝔐. — 7. at dum P^{4}g^4. — 8. legatos (*sup.* u) P^1. qui|||||| uti res M^1. — 9. postulat M^{1}g^7. expotulabat M^2. neque interim remittit p^{5}g^{2}g^{7}s^{1}l. interim neque rem. p^6. neque interdum rem. p^1. — 10. consedisset P^3. — 11. vacuo (*conr.* cuum) P^1. simulquia MF (*conr.* simulque). iugurthae — augeri *del. in* M. — 12. veritas (*sup.* u) P. — 13. itinere (*conr.* i) P. — 14. rutili *ex conr.* s.

15. inproviso PP^{1}P^{3}p^{3}gg^{3}srμ. animadverit P (*conr.* —unt) s^1. advertunt MM^{1}M^{2}ET (*sup.* animum) Fm (*sup.* aia) m^2. — 16. consitius M. arbustis *sup. lin. ab al. ma.* m. aridam humum F. — 17. sicuti PP^{1}P^{2}P^{3}P^{4}MM^{1}M^{2}GEpp^{1}p^{3}p^{5}mm^{1}m^{2}gg^{2}g^{3}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}ss^{1}s^{2}r$\sigma\mu\gamma$. sicut *rel.* — 18. adpropinquare PP^{1}P?P^{3}mm^{1}gs. arma properantes M^{1}T. — 19. sicuti PP^{1}P^{2}P^{3}GFp^{1}p^{3}gg^{2}g^{4}g^{6}ss^{1}s$^2\sigma\mu\gamma$. imperebatur m. — 20. est *om.* ml, *in ras.* m^1. clamore magno M^{1}Tm^{2}g. concurrunt pσ. — 22. putant M^1. inpeditos P (*conr.* imp.) P^{1}m^{2}gs.

circumveniri vident, fugam faciunt, ac plerique abiectis armis collis
4 aut noctis, quae iam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti
quattuor capti, relicui omnes, numero quadraginta, interfecti.
5 At Romani quamquam itinere atque opere castrorum et proelio
fessi laetique *victoria* erant, tamen, quod Metellus amplius opi- 5
6 nione morabatur, instructi intentique obviam procedunt: nam do-
7 lus Numidarum nihil languidi neque remissi patiebatur. Ac primo
obscura nocte, postquam haut procul inter se erant, strepitu, ve-
lut hostes adventarent, alteri apud alteros formidinem simul et
tumultum facere, et paene inprudentia admissum facinus misera- 10
8 bile, ni utrimque praemissi equites rem exploravissent. Igitur pro
metu repente gaudium exortum, milites alius alium laeti adpellant,
acta edocent atque audiunt, sua quisque fortia facta ad caelum fert.
Quippe res humanae ita sese habent: in victoria vel ignavis glo-
riari licet, advorsae res etiam bonos detractant. 15
54 Metellus in eisdem castris quadriduo moratus, saucios cum
cura reficit, meritos in proeliis more militiae donat, universos in

12. Prisc. XVII p. 1175: οὐδ' ἀντηλλαξάμην ἀντὶ ταύτης οὐδέν. *Sallustius in Iugurthino:* pro metu repente gaudium mutatur.
16. Senec. de benef. IV 1, 1: *potest videri nihil tam necessarium aut magis, ut ait Sallustius*, cum cura *dicendum.*

---

1. circumvenire Er. fugam statuunt mg^6. ramis (*conr.* armis) MF. collis atque noctis Gr. coll. ac noctis p^1g^4l. coll. et noctis σ. — 2. adherat (*conr.* aderat) P. — 3. quatuor $P^4Gpp^5lg^4\sigma\mu$. capti sunt P^1 (*set* sunt *a po. ma. adiectum videtur*) $P^2P^3Bgg^7$. sunt capti p^1. sunt *om. rel.* quadraginta numero P^4. quadraginta (XL) *plerique libri.* triginta (XXX) $Ep^1p^3p^5mm^2gg^3g^5g^7s^1s^2lr\mu\gamma$. LXXX p^6. *In Comm. primo* XXXX *fuisse, deinde restitutum* XL *adnotavit Gruterus.* sunt interfecti p^1. interfecti sunt $p^5p^6gg^7\mu$. — 4. itinere *sup. lin.* m. — 5. fessi laetique erant *plerique libri*, *in* B *sup.* lassati, p^6 *conr.* lassique. que *om.* σ. laetique *del.* g^2, *om.* g^6. lasique (*conr.* laeti) g. lassique g^1, *cod. Putschii (Leid.* I*). Conm. p.* 22. quia m *(ex conr.)* p^5g^5. — 6. morabantur F. instructique intentique MF. — 8. haut P^1g^3. aut p^1s^1. — 9. veluti P^2M^2. velud $P^4p^1s^1g^6$. *Ceterum* velut hostes adventare *omnes mei libri exhibent; ex paucis libris adfertur* adventarent. *Vid. Conm. p.* 121 *sq.* apud alterum MM^1M^2ET (*sup.* ros) F (*conr.* ros) mm^2g^3, *itaque Naz. et Comm. exhibere Gruterus testatus est.* fortitudinem (*sup.* vel formi) P^4. — 10. et tumultum *om.* M. tumultumque F. inprudentia Ggg^7s. — 11. utrorumque $MM^1M^2Fm^1$. utrumque s^1l. — 12. repente *om.* MM^1Tg^5, *sup. lin.* F. exortum (*sup.* est) m. exortum est $p^1p^5p^6m^1m^2s^2g^4g^5g^6g^7lh\sigma\mu$. est exortum $s^1r\gamma$. — 13. facta fortia P^3 *(set restitutus ordo).* caelum $PP^1M^1M^2s$. fert (*sup.* tollere) T. — 15. detrectant P (*ad marg.* deterrent) $P^1MTEFgg^3s\sigma$. decretant P^3 (*sup.* dedecorant) P^4 (*sup.* denigrant, deturpant) Bl. detrahant g^3. detractant *cet.* *In* m *sup.* ·/· declarant. *In Naz.* detractant *adpictum fuisse, tum priorem scripturam restitutam Gruterus narravit.*

16. eisdem P (*set* e *puncto not.*) Tp^1m^1g. iisdem l. isdem $P^1P^2P^4G$ Eg^3s. hisdem *vel* hiisdem *rel.* quadriduo Emg^3. quatrid. *rel.* — 17. refecit

contione laudat atque agit gratias: hortatur, ad cetera, quae levia sint, parem animum gerant: pro victoria satis [iam] pugnatum, relicuos labores pro praeda fore. Tamen interim transfugas et alios oportunos, Iugurtha ubi gentium aut quid agitaret, cum paucisne esset an exercitum haberet, ut sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa et natura munita receperat, ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, set hebetem infirmumque, agri ac pecoris magis quam belli cultorem. Id ea gratia eveniebat, quod praeter regios equites nemo omnium Numida ex fuga regem sequitur: quo cuiusque animus fert, eo discedunt, neque id flagitium militiae ducitur: ita se mores habent.

Igitur Metellus ubi videt regis etiamtum animum ferocem esse, bellum renovari, quod nisi ex illius lubidine geri non posset, praeterea inicum certamen sibi cum hostibus, minore detrimento illos vinci quam suos vincere, statuit non proeliis neque [in] acie, set alio more bellum gerundum. Itaque in loca Numidiae opulentissuma pergit, agros vastat, multa castella et oppida, temere munita aut sine praesidio, capit incenditque, puberes interficit, iubet alia omnia militum praedam esse. Ea formidine multi mortales Ro-

18. *Huc pertinere potest locus Servi ad* 26, 3 *prolatus.*

$M^1M^2GTEp^3g^3g^5g^7rh$. — 1. contione $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2Bpp^1p^3p^5gg^2g^4g^6s\mu$. caetera P *(ex conr.)* $M^1\mu$. quae levia sunt *omnes libri*, quae sunt levia g^4. ad — sunt *om.* l. — 2. parum (*sup.* at) G. paratum s. generant P. iam pugnatum satis P^3B. iam satis pugnatum M^1p. iam *om.* $P^4M^1Fs^1s^2$. — 4. iugurtha *(ras.)* ubi F. ubi gentium (*ad marg.* ubi gentum) P. ubivis gentium $Mp^1p^5m^1g^4g^5lh\sigma\gamma$. vis *sup. lin.* μ. ageret M^2 (*conr.* agitaret) G (*conr.* agitaret) $p^5p^6g^4g^6$. — 5. ageret (*conr.* gereret) P^2. — 6. At sese ille P^2. salutuosa P. in saltuosa loca $p^5mm^2g^7h\sigma$. munita receperat natura $MM^1M^2TFm^1m^2$. — 8. agri *om.* M^1. — 9. equites regios m. — 10. numida P (*ex* numidia *conr.*) P^1 (*conr.* —arum) MM^1GF (*ma.* I, *conr.* arum) m (*conr.* darum) g^3. numidarum *rel.* sequebatur *pro var. script. sup. lin.* P^4. sequebatur $m^2s^1s^2g$ *(ex conr.)* g^4 *(ex conr.)* g^6r. — 11. dedutitur P^4. dicitur l. — 12. vidit G. regis etiam tum animum $PP^2Gp^5p^6mgg^2g^3g^4ss^1lh\mu$. regis et tum animum p^1. regis et iam tam an. σ. etiamtum regis etiamtum animum P^1. etiam regis tum P^3BEM^2. regis animum etiamtum P^4. tum etiam regis animum *Comm. Grutero teste.* etiamtum regis animum *rel.* — 13. renovare $M\mu$ (*sup.* i). quod nisi *ex conr.* m. lubidine P^1P^3. libidine illius T. — 14. iniquum $p^1p^3p^6g^2$. inicum *Ven.* 2. *Gerl.* praeterea non iniquum l. inimicum *rel.*, *set* P^1 *sup. lin.* sibi cum (*sup.* esse) T. illis P^1. — 15. in *om.* M^2p *(sup. scr.)* $p^5m^1g^2g^4g^6g^7s^2h\sigma$. aciae P. aciae m. *Conm. p.* 80. — 16 gerundum $P P^1P^2P^4MM^1M^2Gmm^1g^3g^7$. in loca numidiae $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBETFp p^1p^3p^5p^6mgg^2g^3g^4g^6ss^1lrh\sigma\mu\gamma$. loca opulentissima numidiae m^2. in numidiae loca *rel.* opulentissime P^1. — 18. puberesque P^2. interficit $P P^2P^3P^4MM^1m^2GBETF$ (*conr.* interfici) $pp^1p^3p^5mm^1m^2g^2g^3g^4g^7slr\mu\gamma$. interfecit $p^6gg^7s^1h$. interfici P^1s^2 *cod. Putschii.* — 19. praedam militum P^4r.

manis dediti obsides, frumentum et alia quae usui forent adfatim
7 praebita, ubicumque res postulabat praesidium inpositum. Quae
negotia multo magis quam proelium male pugnatum ab suis regem
8 terrebant: quippe cuius spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebatur, et qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum ge- 5
9 rere. Tamen ex copia quod optumum videbatur consilium capit:
exercitum plerumque in eisdem locis operiri iubet, ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur, nocturnis et aviis itineribus
10 ignoratus Romanos palantis repente adgreditur. Eorum plerique
inermes cadunt, multi capiuntur, nemo omnium intactus profugit 10
et Numidae prius quam ex castris subveniretur, sicuti iussi erant,
in proxumos collis discedunt.

55 Interim Romae gaudium ingens ortum cognitis Metelli rebus,
ut seque et exercitum more maiorum gereret, in advorso loco
victor tamen virtute fuisset, hostium agro potiretur, Iugurtham magni- 15
ficum ex Auli Albini socordia spem salutis in solitudine aut fuga
2 coëgisset habere. Itaque senatus ob ea feliciter acta deis inmortalibus subplicia decernere, civitas trepida antea et sollicita de belli
eventu laeta agere, de Metello fama praeclara esse.

---

1. dediti (*sup.* sunt *al. ma.*) M^1. dediti sunt $p^3p^6m^2gg^4h\mu$. sunt dediti γ. obsides sunt p^5. adfatim P^1. — 2. praebita sunt $MM^1TFpp^1p^5p^6m^1m^2gg^2g^4g^7s^2lh$. sunt praebita $\mu\gamma$. sunt *sup. lin.* m. inpositum P (*conr.* imp.) $P^1P^3P^4mgg^7ss^2r$. est *sup. lin.* m. impositum est $MM^1M^2p^5m^1m^2gg^4g^6h$. est imp. $p^1p^3r\mu$. erat imp. γ. — 4. cuius PP^1 (*conr.* cui) P^4 (*sup.* vel cui) $MM^1M^2GTEFp^6mm^1m^2g^2g^3g^7s^2lh$ cui *rel.* omnis spes Th. sita *sup. lin. ead. ma.* F. — 5. quia sua F *(ex conr. rec. ma.)* M^2. qui si sua l. loca sua Gh. in aliis P^3p^3. — 6. ex ċ inopia M. ex oppia (*sup.* in) g^2. ex copia g^5. ex inopia *cet.* optumum P^3M^1. capit *a po. ma. adi.* F. consilium exercitum capit MM^1M^2T (*ma.* I) mm^2g^3. — 7. eisdem m^1g. iisdem l. isdem $PP^1P^4Gp^6g^2s$. hisdem *vel* hiisdem *rel.* aperiri (*sup.* o) P^1. operiri $P^1P^3Bpp^1p^3p^5gg^3ss^1lr\mu$. opper. *multi alii.* — 8. insequitur m. — 9. pallantes $P^3p^5s^2\gamma$. adgreditur PP^1P^2s. — 10. inhermes Pp^6g^6. — 11 numidie P^3. priusque (*sup.* vel quam) P^4. in castris (*conr.* ex) M. — 12. proxumos P^1.

13. ingens gaudium E. rebus metelli P^4. — 14. sese et exerc. P^4p^6. sequé exercitumque M^2r. seque ex. $p^1s^1g^6$. se et ex. p^5g^4 (*sup.* que) lh. se etque ex. g^5. in (*sup.* ut) T. ut in adv. $p^1p^3p^5g^2g^4g^6s^1h\sigma\mu\gamma$. ut adv. r. ut quamvis in adv. g. et in adv. p^6. — 15. tamen victor $MM^1M^2Fps^2$. in virtute Er. fuisset virtute $MM^1M^2TFpp^5m$ (*set* virtute *ante* fuisset *sup. scr.*) s^2 *Comm. testante Grutero*. — 16. ex albini soc. PP^1 (*sup.* vel auli) P^4 (*sup.* vel auli) $MM^1M^2GTEFp^1p^3p^6mm^1m^2g^2$ (*conr.* auli) ss^1lh. ex albini auli p^1. ex auli soc. *rel.* in *sup. lin:* T. — 17. *Libri* dis *vel* diis. inmortalibus $P^1P^3TEgg^2g^3g^5g^7ss^1s^2\mu$. mortalibus (*sup.* in) G. — 18. et *om.* P^4. — 19. de metello fama $PP^1P^2P^3GBpp^1p^3p^5gg^2g^3g^4s^1lrh\sigma\mu\gamma$. de metello nam fama g^6. fama de metello fama m^1. fama de metello *rel.*

Igitur eo intentior ad victoriam niti, omnibus modis festinare: 3
cavere tamen, necubi hosti oportunus fieret, meminisse post glo-
riam invidiam sequi. Ita quo clarior erat, eo magis animo anxius 4
erat, neque post insidias Iugurthae effuso exercitu praedari: ubi
5 frumento aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu prae-
sidium agitabant: exercitus partem ipse, relicuos Marius ducebat.
Set igni magis quam praeda ager vastabatur. Duobus locis haut 5 6
longe inter se castra faciebant: ubi vi opus erat cuncti aderant, 7
ceterum quo fuga atque formido latius cresceret divorsi agebant.
10 Eo tempore Iugurtha per collis sequi, tempus aut locum pugnae 8
quaerere, qua venturum hostem audierat pabulum et aquarum
fontis, quorum paenuria erat, conrumpere, modo se Metello, inter-
dum Mario ostendere, postremos in agmine temptare ac statim in
collis regredi, rursus aliis, post aliis minitari, neque proelium fa-
15 cere neque otium pati, tantum modo hostem ab incepto retinere.

Romanus inperator ubi se dolis fatigari videt neque ab hoste 56
copiam pugnandi fieri, urbem magnam et in ea parte, qua sita
erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit obpugnare, ratus, id
quod negotium poscebat, Iugurtham laborantibus suis auxilio ven-
20 turum, ibique proelium fore. At ille, quae parabantur a perfugis 2
edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit: oppidanos hortatur
moenia defendant, additis auxilio perfugis, quod genus ex copiis

---

1. eo *sup. lin.* P^4. — 3. clarior erat eo PP^{1}P^{3}P^{4}MM^{1}M^{2}GBTEFpp^{1}p^{3}p^{6}m m^{1}m^{2}g^{3}g^{6}g^{7}ss^{1}lrh$\sigma\mu\gamma$, *eisque libris adcedere Naz. et Comm. Gruterus contestatus est.* eo magis anxius erat *plerique libri, set ea verba om.* pg^5. magis animus anxius erat mm^1 *Naz.* animus intentus erat *Comm.* eo magis animosior (*om.* erat) MM^1, (*add.* erat) TM^2. eo |||||||||| animosior erat F. *Conm. p.* 22. — 4. fuso MFp^{5}p^{6}g^5. — 6. agebant TEM^{2}m (*sup.* ita). agitabat (sup. n) MM^1. dicebat (sup. u) P^1. — 7. igne MFp^{3}mm^{2}s^{2}g^{4}g^{5}g^{6}lrμ. ager *sup. lin.* G. vastatus est M^1. haut P^{1}TEg^2. non (*sup.* vel haud) P^4. aut (*conr.* haud) p^3. — 8. castra *sup. lin.* m. vi *sup. lin.* P^{1}m^2, *er.* F, *om.* σ. opus vi p^6. vis lg^6. — 9. formido atque fuga Fm^2. fuga aut formido Mplσ. augebant M. — 10. Iugurtha *(ras.)* per m. — 11. paululum (*conr.* pabulum) P^4. — 12. fontis p^1. quarum E. pe||||||||||| (et) erat M^1. modo mario M^{2}m^2 (*sup.* interdum). metello et mario (*ad marg.* modo) M^1. item mario r. interdum et mario g^5. — 14. collis P (*conr.* es) P^{1}m (*conr.* es). inolles (*sup.* c) M^1. ministrari (*conr.* minitari) P^4. — 15. incepto (*sup.* incendio) T.

16. dulis (*conr.* dolis) M. — 17. fieri *sup. lin.* m. in *sup. lin.* P^4. parte *omittere Comm. Gruterus narravit, sup. lin.* s^1. — 18. artem (*conr.* arcem) P^1. constituit M^1. studuit μ. obpuguare P^{4}Tg^{2}g^{7}sr. — 20. ab perfugis m (*ma.* I). — 22. addit hos (*conr.* his) auxilio (o *conr.*) perfugas m. addit his auxilio perfugas g^{2}h.

regis, quia fallere nequibat, firmissumum erat, praeterea pollicetur in tempore semet cum exercitu adfore.

3 Ita conpositis rebus in loca quam maxume occulta discedit, ac post paulo cognoscit Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum, quod oppidum primum omnium post 5 4 malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu pergit et iam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: simul magna voce Siccensis hortatur, uti cohortis ab tergo circumveniant: fortunam illis praeclari facinoris casum dare: si id fecerint, postea sese in regno, illos in libertate sine metu aeta- 10 5 tem acturos. Ac ni Marius signa inferre atque evadere oppido properavisset, profecto cuncti aut magna pars Siccensium fidem 6 mutavissent: tanta mobilitate sese Numidae agunt. Set milites Iugurthini, paulisper ab rege sustentati, postquam maiore vi hostes urguent, paucis amissis profugi discedunt. 15

57 Marius ad Zamam pervenit. Id oppidum, in campo situm, magis opere quam natura munitum erat, nullius idoneae rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus pro tempore atque loco 2 paratis rebus cuncta moenia exercitu circumvenit, legatis inperat

6. Prisc. VIII p. 404: *deficio desisto et vincor. Sallustius in Iugurthino:* ab rege defecerat, *i. e. destiterat.*

11. Non. p. 201 sq.: *Evadere est liberari. Sallustius in Iugurthae bello:* ac ni Marius signa inferre atque evadere oppido properavisset, profecto cuncti aut magna pars Sicensium fidem mutavissent.

18. Arus. p. 250: *Opulentus his rebus. — Sal. Iug.:* armis virisque opulentum.

---

1. qui (*conr.* quia) P^3. quod fallere P^4 (*sup.* ·/· quia) $MM^1M^2Fpp^3mm^1s^2g^5$. nequibant G. — 2. adfore $PP^1P^2P^3pss^1s^2g$ (*ex conr.*) σ. — 3. discessit GTh. — 4. paulo post $Tp^1s^1rg^4h$. ex itinere *sup. lin.* m. ob frumenta MM^1m^1. ob frumentum M^2. ob frumentatum ex itinere h. — 6. defecerant P^3. delectibus P^2. — 7. in portu (*sup.* a) M. pugnam in porta Gh. fecit mp^5. — 8. simul cum magna Tσ. a tergo $Tpp^1p^5p^6m^2g^2g^4$ (*sup.* b) $g^5g^6g^7s^1s^2lr$. — 9. illos (*conr.* is) MFg^4. illi g^7, *om.* s. praeclari *om.* P^3. — 10. sese *del.* P^1. illis in M. — 11. aucturos (*conr.* act.) P. oppidum (*sup.* vel o) P^4. — 12. proparavisset (*sup.* e) P^1. — 13. se numidae M^1s^2. numidae sese g^4g^5. numidie P^3. gerunt PP^3P^4 (*sup.* vel deducunt vel agunt) $GBp^1p^3p^5p^6gg^2g^4g^5g^6g^7ss^1lrh\sigma\mu\gamma$. agunt *rel. quibus adcedere Naz. et Comm. Gruterus memoriae prodidit.* — 14. a rege P (*conr.* ab) $GEp^5p^6m^2g^5g^6g^7r\gamma$. sustenti (*conr.* sustentati) mgg^6. sustenti sunt g. — 15. urguent MM^1g^2 (*eras.* u) $g^5\mu$. admissis F. discedit (*conr.* unt) P.

16. situm in campo MM^1F. — 17. nature (*conr.* a) Pg. regi (*conr.* rei) P^1E.

ubi quisque curaret. Deinde signo dato undique simul clamor 3
ingens oritur, neque ea res Numidas terret: infensi intentique sine
tumultu manent: proelium incipitur. Romani, pro ingenio quis- 4
que, pars eminus glande aut lapidibus pugnare, alii succedere ac
5 murum modo subfodere modo scalis adgredi, cupere proelium in
manibus facere. Contra ea oppidani in proxumos saxa volvere, 5
sudis, pila, praeterea picem sulfure et taeda mixtam ardenti mittere.
Set ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis 6
muniverat: nam plerosque iacula tormentis aut manu emissa vol-
10 nerabant, parique periculo set fama inpari boni atque ignavi erant.

Dum apud Zamam sic certatur, Iugurtha ex inproviso castra 58

4. Non. p. 380: *Glans est plumbum in glandis modum informatum. Sallustius in Iugurthae bello:* pars eminus glande aut lapidibus pugnare.

---

1. dein dato (*sup.* de signo) P¹. dein m¹σ. denique T. dato signo Em². clamor simul P²Ep⁶. simul *om.* m². — 2. ingens clamor P⁴p⁵. exoritur MFp³p⁵g⁵γ. — 3. maneant G. manerent l. — 4. pugnare aliis succudere g². alii evadere ac murum m (*sup.* succedere) m². pugnare alii evadere aut murum E. pugnare aut evadere ac murum m². pugnare alii evadere alii succedere ac *Naz. teste Grutero.* alii evadere vel succedere vel murum ascendere ac MM¹TF (*set del. rel. praeter* alii succedere). alii evadere alii succedere et murum ascendere ac modo m¹. succendere P². succedere (*sup.* vel i) P⁴. alii succedere alii ac p¹. — 5. modo murum P⁴p⁶. murum *om.* m¹. murum suffodere modo m²l (*set is, ut* p⁵, fodere). subfodere M¹Bmss²g⁷. adgredi P (*conr.* aggr.) P¹P²s. proelium cupere in manibus facere *Comm. teste Grutero.* in *om.* p¹s¹. cum manibus p⁶. in manibus praelium l. — 6. ea *sup. lin. al. ma.* M¹, *om.* p⁵g⁵. in proximis PP²B. in proximos (*sup.* i) P¹. in prossimis g⁷. in proxoms (*conr.* proximis) P³. in proximo g. — 7. sudes (*sup.* perticas) P¹. picem sulphure et tedam mixtam ardentia l *Naz. testante Grutero.* picum sulphur (*sup.* e) et taedam mixtam ardenti||| P. picem sulphure et taedam mixtam ardenti P¹ (*conr.* teda) p³p⁵s²hm²g⁴ (*sup.* cum) rγ. picem sulphure et taeda mixtam ardenti emittere P². picem sulphure et taeda mixtam ardenti mittere MM¹M²FGm¹s¹μ. picem sulphure et taeda mixtam ardentia mittere P³P⁴BEpg (sulphore *et* tia). picem et sulphure taedam mixtam ardente T. picem sulphure tedā (*sup.* et) mixtam ardentē mittere (*sup.* eminus) m. praeterea sulfure picem et tedam mixtam ardenti p¹. pice (m *del.*) sulphure et tedam mixtam ardenti p⁶. picem sulphure et tedas mixtas ardenti *ad marg.* g². picem sulphurem et taedam mixtam ardentia (*conr.* pice et sulphurre taedam mixtam ardentem) *Comm. adfirmante Grutero.* pice sulphure et teda mixtam ardenti s. picem tedam et sulphure mixtam ardenti σ. picem sulphure thedam mixtam ardenti g⁵. picem sulphureque thedam mixtam ardenti g⁶. picem sulphure et |||||||||| tam ardenti g⁷. *Cfr. Comm. p.* 122. — 8. nec illos quidem p¹p³m¹gg⁴s¹rσ. neque illos quidem p⁶g⁵. nec quidem illos l. procul qui T. — 9. munierat Tpp³γ. minuerat (*conr.* muniverat) mp⁶. — 10. parique — erant *sup. lin. ead. ma.* F. inpari P (*conr.* imp.) P¹P³gs. bono (*conr.* boni) P.

11. certatur *ex* certant *conr.* G. inproviso PP¹P⁴p⁶srσμ. emproviso P³.

hostium cum magna manu invadit: remissis, qui in praesidio erant, et omnia magis quam proelium expectantibus portam inrumpit. 2 At nostri repentino metu perculsi sibi quisque pro moribus consulunt: alii arma capere, magna pars volnerati aut occisi. 3 Ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta, memores nominis 5 Romani, grege facto locum cepere paulo quam alii editiorem, neque inde maxuma vi depelli quiverunt, set tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrati: sin Numidae propius adcessissent, ibi vero virtutem ostendere et eos maxuma vi caedere, fundere atque fugare. 4 Interim Metellus cum acerrume rem 10 gereret, tumultum hostilem a tergo accepit: dein convorso equo animadvortit fugam ad se vorsum fieri, quae res indicabat popularis esse. 5 Igitur equitatum omnem ad castra propere misit, ac statim G. Marium cum cohortibus sociorum, eumque lacrumans per amicitiam perque rem publicam obsecrat, ne quam contume- 15 liam remanere in exercitu victore, neve hostis inultos abire sinat. 6 Ille brevi mandata efficit. At Iugurtha munimento castrorum inpeditus, cum alii super vallum praecipitarentur, alii in angustiis

15. *Recte huc Wassius videtur rettulisse* Donat. ad Ter. Eun. IV 7, 1: *Contumeliam vero proprie et ut miles. Sallustius* ne qua contumelia (*Kritz. fr. inc.* 84).

---

1. magna *Comm. omittere Gruterus notavit.* — 2. bellum (*sup.* al. prelium) P^8. proelia E. inrumpit P (*conr.* irr.) $P^1P^2P^3g^7$. irrupit $P^4M^2p^1p^3p^5mm^1g^3lr\mu\gamma$. — 3. motu p. timore $MM^1Fm^2s^2$. — 4. alii armata petere P^3. — 6. coepere (o *sup.*) G. — 7. inde maxima (*sup.* nisi) m. inde nisi maxima m^1. — 9. frustrari PP^1 (*sup.* vel ti) P^2 (*sup.* vel frustrati sunt) $BTp^3p^6ms^1lr\sigma\mu\gamma$. frustrantur s^2. frustrari pluribus minus *(set volgare restitutum)* p^1. frustrati sunt *ex conr.* g. si num. $MM^1M^2TEFpp^1p^3p^5mm^1m^2g^3g^5g^6g^7ss^1r\gamma$. sed num. p^6. Qui num. σ. numidie P^3. — 10. fundere caedere atque P^4gg^4. fugere (*sup.* are) T. — 11. rem regeret (*conr.* gegeret) G. ageret g^6. clamorem vel tumultum hostilem $PP^1P^2P^3GBETp^3m$ *(in ras. al. ma.)* g^3s $s^1r\mu$. clamorem et tumultum hostilem $P^4gg^2g^5s^2\sigma$ *Naz. testante Grutero.* clamorem velut tumultum host. γ. clamorem atque tumultum host. lg^4g^7. clamorem ac tumultum host. g^6. clamorem tumultum hostilem p^6h. clamorem ostilem vel (*conr.* velud) tumultum p^1. clamorem hostilem *rel.* hostilem *sup. lin.* M^2. hostium T. *Conm. p.* 87. a tergo $PP^1P^3P^4MM^1M^2BGTEFp^1p^3$ $p^5p^6mm^1m^2gg^2g^4g^5g^6g^7ss^2lrh\sigma\mu\gamma$. ab tergo *rel., om.* s^1. accepit a tergo p^5. accedit (*conr.* accepit) P. accipit *Naz. exhibere Gruterus adnotavit.* deinde $p^1p^3p^5p^6s^1\gamma$. — 12. se *sup. lin. al. ma.* M. res *sup. lin. al. ma.* M^1. — 13. propere transmisit M^1. — 14. lacrumans P^1P^3. — 16. victore (*sup.* vel victoriae) $P^1P^2P^4p^6$. victorie M (i *puncto not.*) TF (*ma.* I) $pp^1p^3p^5gg^2$ $g^5g^6g^7s^1lr\gamma$ (i *not.*). victorae s. victore *om.* g^4. neque hostes MFg^5. ne vel hostes Emg^3s. — 17. conficit P^4 (*sup.* vel ef.) γ. effecit M^2Gm (*conr.* efficit) ss^1g^7. efficit mandata p^6. inpeditus P^3r. 18. in angustas (*sup.* iis) M.

ipsi sibi properantes obficerent, multis amissis in loca munita sese
recepit. Metellus infecto negotio, postquam nox aderat, in castra
cum exercitu revortitur.

Igitur postero die prius quam ad obpugnandum egrederetur, 59
5 equitatum omnem in ea parte, qua regis adventus erat, pro castris
agitare iubet, portas et proxuma loca tribunis dispertit, deinde
ipse pergit ad oppidum atque uti superiore die murum adgreditur.
Interim Iugurtha ex occulto repente nostros invadit: qui in pro- 2
xumo locati fuerant, paulisper territi perturbantur, relicui cito
10 subveniunt. Neque diutius Numidae resistere quivissent, ni pedi- 3
tes cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent:
quibus illi freti, non, uti equestri proelio solet, sequi dein cedere,
set advorsis equis concurrere, inplicare ac perturbare aciem: ita
expeditis peditibus suis hostis paene victos dare. Eodem tempore 60
15 apud Zamam magna vi certabatur. Ubi quisque legatus aut tri-
bunus curabat, eo acerrume niti, neque alius in alio magis quam
in sese spem habere: pariterque oppidani agere: obpugnare aut
parare omnibus locis, avidius alteri alteros sauciare quam semet
tegere: clamor permixtus hortatione laetitia gemitu, item strepitus 2
20 armorum ad caelum ferri, tela utrimque volare. Set illi, qui moe- 3
nia defensabant, ubi hostes paulum modo pugnam remiserant, in-
tenti proelium equestre prospectabant: eos, uti quaeque Iugurthae 4

---

1. ipsis ibi (*sup.* sibi) P^1. officerent properantes $P^4p^3s^1r\mu$. sese *om.* *Comm. memoriae proditum ab Grutero.*

4. ad pugnandum P^1 (*sup.* op) pp^3g^2 (*sup.* o) g^5. obpugnandum r. — 5. adventus regis P^4. — 6. dein P^4M^2g. — 7. ips|||e pergit m. pargit P^3. uti sup. $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^3g^5g^6g^7slh\sigma$. uti in sup. g^2. ut *cet.* superiori MM^1 (*ma.* I) Frg^4g^5. adgreditur P (*conr.* aggr.) $P^1P^2P^3s$. — 8. nostros repente Fp^5h. repente *om.* M^2. — 9. perterriti Tp^3m *(ex conr.)* g^6. turbabantur MF. perturbabantur $M^2s^1r\mu$. conturbantur p^6g^2. — 12. uti equestri $PP^1P^2P^3MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^5p^6m m^1gg^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2l\sigma\mu$. equestri uti proelio g^2. uti in eq. r. equestri in proelio lh. — 13. set *ex* et *conr.* G. adversi sequi P (*conr.* adversis equi) $P^1P^2P^3P^4$ (*sup.* vel adversis equis) MM^1M^2G *(conr.)* BT (*sup.* adversis equis) $EFpm^1m^2g^3ss^2$. adversi cum currere sequi g. adversis equis sequi concurrere lh (*is* currere). adversi concurrere μ. equis convertere g^2. inplicare $P^1p^1\mu$. — 14. hostis (*sup.* e) g^2. victos paene P^2.

15. certatum est M. certatur M^2p^6l. — 16. niti *sup. lin.* P^1. uti (*sup.* ni *al. ma.*) M. nititur r. neque amplius in alio m. in *sup. lin.* G. — 17. in se $MM^1M^2Ep^1p^6mm^1m^2g^3g^6s^1s^2\gamma$. ag||ere m. obpugnare P^2m^2sr. — 18. semet ipsos tegere p^5mg^6. — 20. caelum PP^1M^2. ad sedera l. utrimque volare tela Tm^2. — 21. paululum T (*sup.* vel paulum) $p^1p^3p^5p^6m$ (*conr.* paulum) $s^1s^2g^5g^6$. paulum (*sup.* lo) m^1. remisserant P^2P^3B. interim (*sup.* vel intenti) M. — 22. quoque (*conr.* quaeque) P^1. eosque uticunque res F *(in ras.)*. res iugurthae MM^1TEFpp^1 *(ordo postea*

res erant, laetos modo modo pavidos animadvorteres, ac sicubi audiri a suis aut cerni possent, monere alii alii hortari, aut manu significare aut niti corporibus, et ea huc et illuc quasi vitabundi 5 aut iacientes tela agitare. Quod ubi Mario cognitum est — nam is in ea parte curabat —, consulto lenius agere ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu regis proelium visere. 6 Ita illis studio suorum adstrictis repente magna vi murum adgreditur, et iam scalis egressi milites prope summa ceperant, cum oppidani concurrunt, lapides ignem alia praeterea tela ingerunt. 7 Nostri primo resistere: deinde, ubi unae atque alterae scalae conminutae, qui supersteterant adflicti sunt, ceteri quoquo modo potuere, pauci integri magna pars volneribus confecti, abeunt. Denique utrimque proelium nox diremit.

61 Metellus postquam videt frustra inceptum, neque oppidum capi neque Iugurtham nisi ex insidiis aut suo loco pugnam facere, et iam aestatem exactam esse, ab Zama discedit, et in eis urbibus, quae ad se defecerant satisque munitae loco aut moenibus

16. Arus. p. 224: *Deficit ad illum. Salust. Iug.:* in his urbibus, quae ad se defecerant. Idem p. 240: *In his effusus. — Grammatici hoc ita dividi volunt: cum in mediis undis esset, puppi effusus exciderat. — — Sed hanc omnem acutae rationis distinctionem elocutio Sallustiana confundit in Iug. Bello:* Ab Zama discedit in his urbibus quae ad se defecerant.

---

invorsus) $p^6mm^2s^2rg^6g^7$. — 1. erat (*sup.* n) E. sicuti aud. $PP^1P^2MM^1M^2GBp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^2g^3g^4g^5g^6ss^1s^2r\sigma\mu\gamma$. sicuti a suis audiri P^4g^7. ac alii sicuti γ. sicut *rel.* sicubi *Linkerus (Gerl. ed.* II *et* III sicubi *in* p (P^1) *esse narravit, punctis notato* sic, *set in novissuma editione tacuit).* — 2. possint (*conr.* —sent) P. alii *semel om.* $p^1p^3p^5mm^1m^2gs^1\gamma$. aut *om.* $MM^1M^2EFp^1mm^1m^2g^3s^2$. — 3. et *om.* $g\gamma$. et ea *om.* $M^2p^3p^5g^5g^6$. ea *om.* MM^1F *(set rec. ma. adiecit)* $m^1g^2\mu$, *del.* m. et ita g^7h. huc illuc (*sup.* et) m. huc illucque l. huc ea et illuc γ. — 5. is *sup. lin.* P, *om.* s^1. differentiam (*sup.* diffidentiam) T. — 6. patiebatur T. — 7. illi studio P^1s^1. a studio P. eorum (*conr.* suorum) P. studiosius ||| stentis (*sup.* d) g. adstrictis $PP^1P^2P^3P^4p^3mm^1g^2g^7ss^2r\sigma\mu$. ac structis g^6. vi magna MF. adgreditur P (*conr.* aggr.) $P^1P^2P^3g^5$. — 8. tum oppidani $TEM^2ss^2g^5$. — 9. praeterea alia P^4g^4. ingerant (*sup.* u) m. — 10. dein $Er\sigma$. inminutae m. comminutae sunt $P^3M^2pp^1p^3p^5gg^6g^7s^1r$. — 11. supra steterant G. superstiterant γ. adflicti PP^1P^2s. erant (*conr.* sunt) P^1. — 12. volneribus B. confecti vulneribus $MM^1M^2TEFpp^1mm^2s^2\gamma$. eunt P (*ad marg.* abeunt). abierant s. abierunt g^7h. deinde P^4 (*sup.* vel denique) $MM^1M^2TFpmm^2g^1g^3g^7sl$. dein E.

14. Metellus ubi videt P^3Bg^1. — 15. capi (*sup.* posse) M^1. Iugurtham niti ex PP^1 (*sup.* nisi) G (*conr.* nisi) Emg^3 (*sup.* laborare). Iugurtham ni ex Fg^2. Iug. niti nisi ex $P^2P^3Bpp^1p^3p^5p^6gg^4g^5ss^1s^2lr\gamma$. Iug. vinci nisi ex σ. Iug. nisi niti ex g^7. Iugurtham non ex g^1. Iug. nisi ex insidiis capi aut m^2. aut de suo loco P^4. sub loco (*sup.* o) G. — 16. etatem suam exactam M. is P^1p. iis g^4. his *vel* hiis *rel.* — 17. ab se P (*ad marg.* ad) $P^1P^2P^3P^4G$ (*sup.* rege) BF (*videtur* ad *fuisse*) $pp^3p^5mgg^1$

erant, praesidia inponit, ceterum exercitum in provinciam, quae 2
proxuma est Numidiae, hiemandi gratia conlocat. Neque id tem- 3
pus ex aliorum more quieti aut luxuriae concedit, set quoniam
armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere
5 et eorum perfidia pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui 4
Romae cum Iugurtha fuerat, et inde vadibus datis [clam] de Mas-
sivae nece iudicium fugerat, quod ei per maxumam amicitiam
maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus adgreditur.
Ac primo efficit, uti ad se conloquendi gratia occultus veniat: 5
10 deinde fide data, si Iugurtham vivom aut necatum sibi tradidisset,
fore ut illi senatus inpunitatem et sua omnia concederet, facile
Numidae persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax
cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad subplicium traderetur.
Is, ubi primum oportunum fuit, Iugurtham anxium ac miserantem 62
15 fortunas suas adcedit: monet atque lacrumans obtestatur uti ali-
quando sibi liberisque et genti Numidarum, optume merenti, pro-
videat: omnibus proeliis sese victos, agrum vastatum, multos mor-

---

$g^3ss^1s^2lh\sigma\mu\gamma$ *Naz.* ab sese p^6. a se m^1 (*sup.* d) $m^2g^2g^5g^6$ *Comm. testante Grutero.* ab rege g^4. a rege g^7. ab iugurtha p^1. — 1. inponit P (*conr.* imp. *et* nit *ex emend.*) $P^1P^3P^4gg^1s\mu$. in provinciam P^1. in provincia $PM^2pp^1p^3p^6g^1g^4g^6g^7s^2r\sigma\gamma$. per provinciam g^5. qua (*conr.* que) P^3. — 2. proxuma P^3. numidia (*conr.* —ie) P^3. numidae G. conlocat P (*conr.* coll.) $P^1P^2P^3m^1s$. elocat (*sup.* cum) g^2. — 3. quieti ac luxuriae M^1T. — 4. tendere et eorum tendere perfidia P^4. — 6. Roma P^3 (*conr.* rome) p. fuerant M^1. erat E. inde clam vadibus datis Gg (datis vadibus). clam *om.* $Pg^2h\sigma$, *sup. lin.* P^1, *ad marg.* m. *Conm. p.* 81. de *om.* GMM^1M^2F. de Massivae nece $PP^2P^3Bp^3p^5mm^1gg^1g^2g^3g^4g^5g^7s^2lh\sigma\mu$. de massine venere g^6. massivae de nece P^1pp^2s *Comm.* inde vadibus clam massivae datis nece iudicium m^2. de massivae nece clam $P^4\gamma$. clam de massive nece datum iudicium s^1. datis de massive nece iuditium clam p^1. vadibus iam datis de massivae nece iud. p^6. vadibus clam datis de masivae nece iud. r. — 7. maxumam P^1. — 8. maxuma P^1P^3. multos (*conr.* tis) P^3. adgreditur P (*conr.* aggr.) $P^1P^2P^3ss^1$. — 9. ac primum F. ad *sup. lin.* P (*set* uti). uti ad se $P^1P^2P^4MM^1M^2Gpp^5p^6mgg^2g^3g^4g^5g^7s^1s^2lr\sigma\mu$. conloquendi P^4. collocandi P^2. adveniat M^1. — 10. deinde $PP^1P^2P^4GBpp^1p^5p^6mm^1m^2g^1g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lr\sigma\mu\gamma$. dein *rel.* tradidisset sibi P^2. tradidissent M^1. — 11. inpunitatem P (*conr.* imp.) $P^1P^3P^4sg^7\mu$. — 12. numida (*sup.* e) P^3. metuenti nisi pax P. ne *eras.* P^1Gm, *om.* P^4MM^1T (*sup.* ni) $EFpp^3p^5p^6g^1g^3g^5s^1r\sigma\mu\gamma$, *sup. lin.* m^1. — 13. conditiones $PP^1P^3P^4Gp^1p^3p^5g^2g^3s$. traheretur Mg^3.

14. fuit *om.* p^5 *et Comm. teste Grutero.* anoxium P^4. — 15. accepit (*sup.* accedit) P^1. accedit (*sup.* n) B. accendit P^3. lacrimans (*sup.* u) P. lacrumans P^1P^3. uti aliq. $PP^1P^2P^3MM^1M^2Gpp^6mm^1m^2g^1g^2g^3g^4g^7ss^2lr\sigma$. — 16. que *a po. ma.* P^1. sibi ac liberis et genti MF. liberisque gentique P^4. optume $PP^1P^3Bg^3s$. meritae $PP^2P^3Bpp^1p^3p^6m^1$ *(in ras.)* $gg^1g^2g^4g^5g^6g^7ss^1s^2r\sigma\gamma$. merenti ||| prov. m. merenti *in ras.* μ, merenti ita provideat MM^1M^2Fl. — 17. proeliis sese victos E. se victos $T\gamma$. agrum vastatum *ad marg.* m. mortalis (*conr.* es) P^1.

talis captos occisos, regni opes conminutas esse: satis saepe iam et virtutem militum et fortunam temptatam: caveat ne illo cun-
2 ctante Numidae sibi consulant. His atque talibus aliis ad deditio-
3 nem regis animum inpellit. Mittuntur ad inperatorem legati, qui Iugurtham inperata facturum dicerent ac sine ulla pactione sese 5
4 regnumque suum in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos senatorii ordinis ex hibernis accersi iubet: eorum et aliorum,
5 quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more maiorum ex consili decreto per legatos Iugurthae inperat argenti pondo ducenta milia, elephantos omnis, equorum et armorum aliquantum. 10
6 Quae postquam sine mora facta sunt, iubet omnis perfugas vinctos
7 adduci. Eorum magna pars, uti iussum erat, adducti, pauci, cum primum deditio coepit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant.
8 Igitur Iugurtha, ubi armis virisque et pecunia spoliatus est, cum ipse ad inperandum Tisidium vocaretur, rursus coepit flectere ani- 15
9 mum suum et ex mala conscientia digna timere. Denique multis diebus per dubitationem consumptis, cum modo taedio rerum ad-

15. Serv. ad Verg. Bucol. 8, 71: *unde modo cantando a passivo ait, cum supra ab activo dixerit cantando tu illum? Tale est illud in Sallustio:* cum ipse ad imperandum Tisidium *[L. Titid. V. Tesid. Guelf.* I. II. *Tisiduum]* vocaretur *i. e. [ut] ei imperaretur.*

---

1. satis etiam virtutem p. saepe etiam (*vel* et iam) virtutem $\mathrm{Fp^1g}$. saepe etiam et virt. $\mathrm{MM^1}$. saepe et virt. E. et *sup. lin. al. ma.* m, *om.* $\mathrm{g^1}$. — 2. formam $\mathrm{M^1}$. — 3. consulent $\mathrm{M^1}$. consultant $\mathrm{g^1}$. consultant G. consultent $\mathrm{Mpp^3p^5m^2g^5}$. aliis talibus $\mathrm{M^1M^2p^1p^5mm^2g^2g^5s^1l}$. addetionem — 4. inpellit P (*conr.* imp.) $\mathrm{P^1p^1gg^1s}$. inperatorem $\mathrm{g^1}$. — 6. in illius fide Fp. traderet $\mathrm{MM^1TEFmm^1g^3g^6\sigma}$. traderent $\mathrm{M^2}$. tradíturum $\mathrm{s^2r}$. — 7. hibernia E. accersi $\mathrm{PP^3G}$ (*sup.* ri) $\mathrm{MM^1M^2BT}$ (*sup.* ri) EF (*rec. ma. add.* ri) $\mathrm{mm^1m^2g^2g^3ss^2\mu\gamma}$. arcessiri $\mathrm{p^6s^1lh}$. accersiri *rel.* eorum et aliorum $\mathrm{PP^1P^2P^3P^4GBp^1p^3p^6m^1gg^1g^2g^3g^4g^7ss^1lr\sigma\mu}$. atque *cet.* — 8. ex consilio decreto $\mathrm{MM^1M^2T}$ (*sup.* i) E. — 9. argenti *sup. lin. al. ma.* $\mathrm{P^1}$. pondo (*sup.* era) $\mathrm{TM^1}$. pondera $\mathrm{p^1p^3g^1g^2g^4g^5g^6s^1}$. pondere r. — 10. omnes et equorum $\mathrm{P^4}$. — 11. omnis $\mathrm{P^1P^3}$. — 12. iusserat (*sup.* vel iussum erat) $\mathrm{P^4}$. adduci (*sup.* t) B. adducti (*sup.* sunt) $\mathrm{P^3}$. adducti sunt $\mathrm{p^1p^3p^5p^6m^2g^4g^5s^1\gamma}$. — 13. coepit (*sup.* fieri) T. coepit fieri $\mathrm{p^6g}$. in mauritaniam ad regem bochum TE. mauritaniam $\mathrm{PP^1P^2P^3P^4GMTEpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^2lr\mu}$. mauretaneam (*sup.* i—i) B. — 14. virisque spoliatus est atque pecunia $\mathrm{P^4}$. virisque pecuniaque Gsh. et *om.* r. et pecunia *om.* $\mathrm{m^1}$. dum ipse $\mathrm{PP^2P^3P^4Bp^1p^3p^5p^6gg^1g^2g^4g^5g^6g^7ss^1lrh\mu\gamma}$. tum ipse $\mathrm{P^1MM^1M^2T}$ $\mathrm{Emg^3}$. cum ipse *rel.* — 15. inperandum $\mathrm{g^1}$. ad imperandum *ex conr.* G (*fuit* ad imperatorem). tysydium (*sup.* al. ad imperatum subsidium) $\mathrm{p^1}$. tisidium castrum voc. s. tisidium castris voc. h. tysydium $\mathrm{s^2}$. thysidium l. thisidium $\mathrm{g^6}$. residuum $\mathrm{g^5}$. convocaretur $\mathrm{P^1}$. — 16. multis diebus *ex conr.* P. — 17. consultis (*sup.* consumptis) MF. advorsarum rerum E.

vorsarum omnia bello potiora duceret, interdum secum ipse reputaret quam gravis casus in servitium ex regno foret, multis magnisque praesidiis nequiquam perditis de integro bellum sumit. Et 10 Romae senatus de provinciis consultus Numidiam Metello decreverat.

5 Per idem tempus Uticae forte C. Mario per hostias deis sub- 63 plicanti magna atque mirabilia portendi aruspex dixerat: proinde, quae animo agitabat, fretus deis ageret, fortunam quam saepissume experiretur, cuncta prospere eventura. At illum iam antea con- 2 sulatus ingens cupido exagitabat, ad quem capiundum praeter ve- 10 tustatem familiae alia omnia abunde erant, industria probitas, militiae magna scientia animus belli ingens: domi modicus, lubidinis et divitiarum victor, tantum modo gloriae avidus.

Set is natus et omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum 3 aetas militiae patiens fuit, stipendiis faciundis, non Graeca facundia 15 neque urbanis munditiis sese exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium brevi adolevit. Ergo ubi primum tribunatum mi- 4 litarem a populo petit, plerisque faciem eius ignorantibus factis

11. Non. p. 234: *Modicum. — — Sallustius in Iugurthino bello:* animus belli ingens, domi modicus, lubidinis et divitiarum victor.

13. Diom. p. 375: *Alor, aleris, altus sum. Sallustius:* Arpini altus. Priscian. VIII p. 527: *ab alo vero tam altus quam alitus dicitur. — — similiter Sallustius in Iugurthino:* et omnem aetatem Arpini altus; *in quibusdam autem codicibus etiam 'alitus' invenitur.*

---

1. ipse secum $P^2P^4gg^2g^7s^1l$. secum et cum ipse p^1. ipse *om.* $m^2g^1g^6$. secum *om.* s^2. reputaret (*sup.* repugnaret) MF. — 2. in servicia B. ex *sup. lin.* Ms^1. — 3. nequiquam $PP^1P^3MM^1M^2GBm^1m^2g^3sr$. peditis (*sup.* r) M. resumit bellum P^4. — 4. consultis (*sup.* u) P. consulatus M^1. consulturis p^3.

5. dŏ P^4. deis *om.* l. supplicante *Cortius.* — 6. aruspex $PP^1P^2P^3P^4GBmm^1m^2$ (*sup.* vel auruspex) $gg^1g^3g^4$ *(ex conr.)* $g^5g^6g^7ss^1s^2lr\sigma\mu$. auruspex M (u *del.*) M^1M^2 (u *del.*) TEF (u *del.*) $p^6\gamma$. (*sup.* h). auruspes p^1. arrupex g^2. — 7. agere $PP^1P^2MM^1M^2EFmm^1$ (*conr.* ret) $g^2g^3g^7s$. saepe M (*sup. al. ma.* issime) Fg^1. — 8. omnia prosp. $MM^1M^2TEFpmm^2$. prospera p^1p^3. — 9. gens (*conr.* ingens) P. ingens *sup. lin.* P^1. consolatus E. capiundum P (*ma.* I cup.) $P^1P^3MM^1M^2GBTEFp^5gg^1g^3g^4$ *(ex conr.)* $g^7\gamma$. — 10. alia *om.* P^4l. omnia alia g^4. abunda P. abundae P^1. — 11. ingens belli $P^4GM^2s^1rh$. lubidinis P^3. — 12. libidinis ac div. (*sup.* vel et) P. — 13. et per omnem $Bp^3p^5p^6s^1rg^5\gamma$, *om.* et $p^1g^1g^6g^7$. per *omittere Naz. et Comm. testatus est Gruterus.* altus (*sup.* i) T. alitus $M^2p^5p^6m^1$ *(ex conr.)* $g^1g^3g^5g^6$ *(ut vid.)* $s^1s^2l\sigma\gamma$. primum altus (*conr.* aetas) P. — 14. faciundis $PP^1P^2P^3P^4MM^1GBTEFpp^1p^3p^5p^6mm^1$ (*sup.* endis) $m^2gg^1g^2g^4g^7s^1h\gamma$. faciundus g^3. faciendis (*sup.* u) M^2. faciunda (*conr.* facundia) M. — 15. m..ditiis (*sup.* un) P. artis PP^1 (*conr.* tes) B. bonas artes $P^4M^2p^5s^1\gamma$. — 16. adholevit G. ubi *om.* MFg^6. — 17. pupolo M. petit (*sup.* i) $T\gamma$. petiit $p^1p^5p^6g^6s^2r\sigma$. petivit g^7. eius *om.* MM^1F. facile *omnes libri, set*

5 notus per omnis tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit, semperque in potestatibus eo modo agi-
6 tabat, ut ampliore quam gerebat dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir — nam postea ambitione praeceps datus est —, *consulatum* adpetere non audebat. Etiamtum alios magistratus 5
7 plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Novos nemo tam clarus neque tam egregiis factis erat, quin is indignus illo honore et quasi pollutus haberetur.

64 Igitur ubi Marius aruspicis dicta eodem intendere videt quo cupido animi hortabatur, ab Metello petundi gratia missionem ro- 10 gat. Cui quamquam virtus gloria alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemptor animus et superbia, commune nobilitatis
2 malum. Itaque primo conmotus insolita re mirari primum eius

3. Victorin. ars gr. p. 282: *et cum dicimus 'manedum, ubi gentium, ad id locorum', loci et temporis habent significationem, id quod Salustius indicat in Iugurtha de Mario:* tamen is ad id locorum talis vir.
6. Hieron. Ep. LXVI (al. XXVI) 7: *Quod ante per manus patricias tradebatur et sola nobilitas possidebat, quo consul Marius, victor Numidiae et Teutonum et Cimbrorum, ob ignobilitatem familiae putabatur indignus.*

---

eras. g². per virtutem *sup.* m. factis *Palmerius.* — 1. omnis PP¹P²P³B. alio (*sup. al. ma.* ũ) post 𝔐. alios post MM¹M²l. — 2. eo modo *sup. lin.* F. — 4. talis vir n. p. a. pr. d. est appetere non audebat PP²P³P⁴ (*sup.* est: vel fuit) M (*sup.* nam postea: vel emesis) M¹M²GBT (*sup.* consulatum) Fm¹ (*set totus locus in ras.*) s² (postea datus est amb. preceps). appetere consulatum non audebat m². petere non audebat l. consulatum petere non audebat hg¹g². talis vir nam datus est adpetere non audebat, *tum ante* nam *sup. adscr.*: appetere non audebat, P¹. talis vir appetere non audebat nam postea ambitione praeceps datus est pp¹p³p⁵mgg³g⁴s¹ (*om.* est) rμ; *conr.* consulatum appetere non audebat p⁶. appetere consulatum non audebat p⁶γ. consulatus honorem appetere non aud. g⁵. vir non audebat. nam g⁷. vir nam — datus est etiam tum — plebs consulatum — inter se appetebat non audebat per manus E. consulatum *abesse ab Comm. Gruterus adnotavit. Conm. p.* 22 *sq.* — 5. etiam cum P³. tum *sup. lin.* B. etiam alios tum Gg⁷hp. tunc l. — 6. plebes *novavi. Libri aut* plebs *aut* pleps. consulatus F (*ex conr.*) p⁶σ. nobilitas consulatum l. trahebat (*sup.* vel tradebat) P. — 7. tam p. neque *om.* F. egregius P³P⁴MM¹M² GBFpp³p⁶m¹m²gg¹g²g³g⁴g⁵g⁶g⁷s¹lrμγ. factis (*sup.* vel us) P⁴. factus M M¹M²Fp¹m¹m²g²g⁴g⁵g⁷lhμ. quiin P¹. is *a po. ma. add.* PF, *eras.* G, *om.* p¹.
9. Marius *om.* MF. Marius ubi s²g². ubi videt Marius p¹. ubi marius videt σ. ubi Marius cum arusp. PP²P³P⁴p *Comm. testante Grutero.* aruspicis PP²P³P⁴TEpp³p⁶mm¹m²ss¹s²g⁴g⁷μγσ. auruspicis M¹p¹. a||ruspicis MM²F a..uspicis g⁴. ..aruspicis Gg³. airuspicis g¹g². intendere videt *sup. lin.* PP¹. intendere eodem m¹. eodem quo cupido animi hortabatur intendere videt p⁶ml (*p.* animi *add.* sui). videt *om.* p¹. — 10 hortaretur M (*sup.* batur) F. — 11. obtanda P²P³B. — 12. animis (*sup.* u) P¹. — 13. itaque nobi commotus (*sup.* primum) m². Itaque primum commotus ins. re mirari eius *plerique libri.* Itaque primum commotus ins. re mirari primum PP¹P²P³P⁴G (*set alterum* primum *punctis*

consilium, et quasi per amicitiam monere ne tam prava inciperet
neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupiunda
esse, debere illi res suas satis placere: postremo caveret id pe-
tere a populo Romano, quod illi iure negaretur. Postquam haec 3
5 atque alia talia dixit neque animus Mari flectitur, respondit ubi
primum potuisset per negotia publica facturum sese quae peteret.
Ac postea saepius eadem postulanti fertur dixisse: ne festinaret 4
abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. Is
eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus cir-
10 citer viginti. Quae res Marium cum pro honore, quem adfecta-
bat, tum contra Metellum vehementer adcenderat. Ita cupidine 5
atque ira, pessumis consultoribus, grassari, neque facto ullo neque
dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret, milites quibus in
hibernis praeerat laxiore inperio quam antea habere, apud nego-
15 tiatores, quorum magna multitudo Uticae erat, criminose simul et
magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus si sibi permittere-
tur, paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum: ab inperatore
consulto trahi, quod homo inanis et regiae superbiae inperio ni-
mis gauderet. Quae omnia illis eo firmiora videbantur, quod diu- 6
20 turnitate belli res familiaris conruperant, et animo cupienti nihil

---

not.) BTEpp^5m$g^2g^6g^7$sl *Naz. Comm.*, *ut memoriae prodidit Gruterus.* ins. re primum mirari p^1. *Vid. Conm. p.* 123 *sq.* insolita rem P^1. — 1. nec tam T. — 2. ne super P^4. neu tam super P^2P^3B. animum *om.* m. — 3. ratis (*sup.* s) P^1. satis suas res Tgs$\mu\gamma$. suas res satis E. satis placere res suas m^2. sitas res suas placere g^1. satis suas placere res g^4. caveret (*sup.* ne) T. id appetere P^3B. id sibi petere MFl. nil sibi petere h. — 5. Mari P. — 6. potuisset ||| per m. — 8. cum consilio suo E. — 9. contubernio (*sup.* in) P. in contubernio P^4p^3. cum cont. g^5. contuberno G. — 10. Quae res ubi Marium tum pro *Comm. exhibere Gruterus adnotavit.* cum *sup. lin.* P^1, *eras.* G, *om.* Fpg^2. tum pro $P^4p^1p^3p^5p^6m^2ss^2lg^4g^5g^6g^7\sigma\mu\gamma$ *Comm.* tam pro r. adfectabat PP^1P^3. afflectabat M. — 11. tum *eras.* G, *sup. lin.* g^4, *om.* pg^2. cum contra r. — 12. consulatoribus M^1g^6. crassari P^1 (*sup.* g) $P^4p^1p^3p^5p^6gg^7r\gamma$. crassatur g^1. facto aliquo dicto M. facto aliquo neque dicto $M^1M^2Fmm^1m^2s^2$ *et sic credo* TE, *quamvis Gerl.* II. alio *exhibere testetur.* — 13. ambitionum P. — 14. inperio g^1. ante $Fpp^1p^3s^1g^4$ (*sup.* a). aput $Tp^6m^2g\mu$. — 15. maxima multitudo $TM^2\gamma$. criminosae P. ac magnifice m. — 16. si *om.* P^4. exercitus si sibi *al. atram. scripta* in F. sibi si $M^2Tp^3gs^2$. si dimidia pars exercitus sibi p^6m. exercitus sibi (*sup.* si) m^1. dimitteretur $Pp^5p^6g^7$. — 17. cathenis PP^4 $pp^5gg^5g^6\sigma\gamma$. kathenis s^2. habiturum *sup. lin. ab al. ma.* m. abiturum p. inperatore g^1. — 18. consulato P^3. thrai P^2. bellum *sup. adscr.* Tg^2, *inde in deteriores nonnullos libros inrepsit.* trahi eo quod m. — 19. illis *om.* M^2s^1. eo firmiora *om.* p. co *om.* $p^3g^2g^6$, *sup. lin.* M^2m^2. firmiora eo T. eo videbantur firmiora M^1. eo firmiora illis σ. quia diuturnitate $PP^1P^2pp^3p^6gg^1g^2g^5g^6l\sigma$. diuturnitatae m. — 20. familiaris P^1. res familiaris corrupta erat g^7. corruperat Ep^1g (*sup.* n) $g^1g^4g^5$.

65 satis festinatur. Erat praeterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Mastanabalis filius, Masinissae nepos, quem Micipsa testamento secundum heredem scripserat, morbis confectus
2 et ob eam caussam mente paululum inminuta. Cui Metellus petenti more regum ut sellam iuxta poneret, item postea custodiae 5
caussa turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat: honorem, quod eorum modo foret quos populus Romanus reges adpellavisset, praesidium, quod contumeliosum in eos foret, si equites
3 Romani satellites Numidae traderentur. Hunc Marius anxium adgreditur atque hortatur, ut contumeliarum in inperatorem cum 10
suo auxilio poenas petat: hominem ob morbos animo parum valido secunda oratione extollit: illum regem, ingentem virum, Masinissae nepotem esse: si Iugurtha captus aut occisus foret, inperium Numidiae sine mora habiturum: id adeo mature posse evenire, si
4 ipse consul ad id bellum missus foret. Itaque et illum et equites 15
Romanos, milites et negotiatores, alios ipse, plerosque pacis spes inpellit, uti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de
5 bello scribant, Marium inperatorem poscant. Sic illi a multis mor-

---

1. festinantur P^1. festinaretur g^5.
numidia P. — 2. cauda Tg^1. ganda *σ*. martanabalis P^2. manastanabilis P^3. mastinabilis T. manastabalis P^4. mastranabilis M^1G. nepos masinissae P^4g^2. — 3. herendem P^1. scribserat P^1B. morbo $Tg^4g^7r\gamma$. — 4. et ob hoc mente m. paululum P^1 (*ex* paulum *conr.*) P^2 P^4 (*conr.* paulum) $Bp^1p^3p^5p^6g^1g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lrh\sigma\mu\gamma$. paulolum M^2. paulum *rel.* inminuta P (*conr.* imm.) $P^3P^4m^2g^1s^1s^2r\mu$. — 6. equitatum T. honorem eo quod M^2Tl. eo *sup. lin.* m^1. — 7. eorum more foret PP^2p^3, *scriptura non prorsus neglegenda.* — 8. appellavisset quod praesidium $MF\gamma$. in eos *om.* F. foret in eos p^5s^1h. in eos contumeliosum s^2. contumeliosum *ad marg.* g^4. — 9. satelliti $MM^1TFpp^1p^3p^5p^6m$ *(ex conr.)* m^1m^2 *(ex conr.)* $g^1g^2g^4g^6g^7s^1lrh\gamma$. satelliti||| $Ggg^5\mu$. satellite (*sup.* tis) g^3. satellite (*sup.* vel tes) P^4. hunc anxium marius Es^2. adgreditur P (*conr.* aggr.) $P^1s^1s^2$. — 10. in imperatorem $MM^1M^2GTm^1g^3g^4ss^1lh\sigma$ *Naz., in quo adscriptum alias* imperatorum *legi Gruterus adnotavit.* in imperatore *μ*. imperatorem PP^1, *sup. adscr.* in Fmm^2. imperator E. imperatori|| g. imperatori *caet. et sic Comm. exhibere testis est Gr. Vid. Comm. p.* 124. — 11. cum suo exercitu (*sup.* auxilio) P. petat (*sup.* a senatu) m. animum Pg^5. parum valido animo Eg. parum validum animo p^1. animo validum parum p^3g^6. animo *om.* g^7. validum $M^2p^5p^6$ (*conr.* o) $g^4g^7r\sigma$. — 12. ingentem virum regem P^4. virum esse $TEFM^1m^1m^2$. — 13. esse nepotem P^4. esse *om.* M^2. si vi Iug. P^3B. occisus esset $Fm^1g^7s^1$ (*sup.* foret) *σ*. foret itaque imperium T. inperium P^2g^1. numidae M^1 (*sup.* i) g^2. — 14. habiturum sine mora MM^1Fm^2. — 15. at id bellum P^1. id *om.* $MM^1Fg^4\gamma$. — 16. romani (*sup.* os) M. milites *eras.* B, *om.* $P^3g^2g^5$ *Comm. Grutero teste, uncis inclusit Gerl.* pauci (*conr.* paucis) spes P. spe $P^4Epp^3g^1g^2g^5g^6g^7s^1s^2$ *(ex conr.)* $r\mu$ *(ex conr.)* *γ*. spe pacis m^2. — 17. inpellit $P^2P^4g^1sr\mu$. in metello P^2p^1. — 18. scribebant G (*conr.* —bant) m^2. maurium P. inperatorem g^1. poscunt (*conr.* ant) P. illis P (*conr.* illi) g^7. multis a mortalibus P. a *sup. lin.* m, *om.* M^2g. mortalibus

talibus honestissuma suffragatione consulatus petebatur: simul ea tempestate plebes nobilitate fusa per legem Mamiliam novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

66 Interim Iugurtha, postquam omissa deditione bellum incipit, 5 cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum: civitatis, quae ab se defecerant, formidine aut ostentando praemia adfectare, conmunire suos locos, arma tela alia quae spe pacis amiserat, reficere aut conmercari: servitia Romanorum adlicere, et eos ipsos, qui in praesidiis erant, pecunia temptare: prorsus nihil in- 10 tactum neque quietum pati, cuncta agitare. **2** Igitur Vaccenses, quo Metellus initio Iugurtha pacificante praesidium inposuerat, fatigati regis subpliciis neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter se coniurant: nam volgus, uti plerumque solet, et maxume Numidarum, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum erat, 15 cupidum novarum reram, quieti et otio advorsum. Dein conpositis inter se rebus in diem tertium constituunt, quod is festus celebratusque per omnem Africam ludum et lasciviam magis quam formidinem ostentabat. **3** Set ubi tempus fuit, centuriones tribunosque militaris et ipsum praefectum oppidi, T. Turpilium Silanum, 20 alius alium domos suas invitant, eos omnis praeter Turpilium in-

---

a multis s^1. a multis mort. *rel.* — 1. suffragratione P^1. petabatur P. — 2. plebes B. maniliam $P^2Bp^5g^4g^5g^6g^7\gamma$. mamliam *vel* maniliam P^3. manliam M^2. mamilliam $P^4Gpg^1g^2ss^1$ *(ex conr.)* r. mamiliam p^3. mamillianam g.

4. deditione omissa m. incepit $M^2Tpp^1p^3p^5p^6g$ (*conr.* i) g^1g^2 (*sup.* i) $g^6g^7r\gamma\mu$. cepit $g^5\sigma$. — 5. coegere M. — 6. a se $MM^1M^2pmm^1m^2g^2g^5g^6lr\gamma$. ad se p^1. ostentanto (*conr.* do) P^1. ostendando P^2. ostendo (*sup.* tan) M. ostendendo g^3. adfectare P (*conr.* aff.) P^2s. effectare p. *sup.* vel properabat P^4. — 7. circummire *in* T *sup. pro var. scr.*, *in textu* p^3p^5g $g^1g^6\mu$. circuire s^1. aliaque quae *plerique libri*, *set* que *om.* $P^1P^4M^2g^6$. et alia p^3. pacis spe E. pacis *sup. lin. al. ma.* M, *ad marg.* F. — 8. connercari g. adlicere $PP^1P^2P^3g^1$s. — 9. temptatore P^1. nihil prorsus M^1. prorsus intactum nihil s^1g. prorsus *om.* M^2m. — 10. Vaccenses $PP^2P^4MM^1M^2GTEpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2g^3g^4g^5g^7ss^1s^2lr\sigma\mu$. vacenses P^3Bg (*sup.* c) $g^1g^2g^6\gamma$ *Comm.* Vagenses *rel.*, *in quibus Naz. esse Gruterus ait*, *set* P^1 *sup. scr.* cc. co (*conr.* quo) P^1. — 11. inposuerat P (*conr.* imp.) P^1P^3 g^1sr. — 12. supplitiis P^2. alienati voluntate E. alienati *sup. lin.* m. — 13. volgus PP^1P^3B. — 14. discordiossum P^3. socordiosum (*sup.* vel discordiosum) G. — 16. in diem rerum constituant P^3. festivus G. celebratisque (*sup.* u) P. — 17. magisque (*conr.* magis quam) P^1. — 18. ostentabant P^2. ostendebant g^5. ostendebat p^1g^3. centurionis *Link.* — 19. turpinium (*sup.* vel li) G. selatum (*conr.* silatum) P. silanum (*sup.* l) P^1. sillanum $P^2Gpp^3p^6m^2g^1g^2g^4g^5g^6g^7ss^1s^2r\sigma\mu\gamma$. syllanum $P^4p^1p^5$. sillanum *sup. lin.* g. silvanum l. Sulanum *in Naz. prius fuisse Grutero videtur.* Silanum (um *ex conr.*) M. — 20. suos P (*conr.* as) $P^4p^6s^1$ (*sup.* a) g^1. suas *sup. lin. al. ma.* M. in suas domos m^2. in domos suas $g^7l\mu$. domus in suam p^1. omnis P (*conr.* es) P^1P^3. turbilium p^3. turpinium

ter epulas obtruncant: postea milites palantis, inermos, quippe in
4 tali die, ac sine inperio, adgrediuntur. Idem plebes facit, pars
edocti ab nobilitate, alii studio talium rerum incitati, quis acta
consiliumque ignorantibus tumultus ipse et res novae satis place-
67 bant. Romani milites, inproviso metu incerti ignarique quid po- 5
tissumum facerent, trepidare: [ad] arcem oppidi, ubi signa et scuta
erant, [* *obsidebat*] praesidium hostium, portae ante clausae fuga
prohibebant: ad hoc mulieres puerique pro tectis aedificiorum saxa
2 et alia, quae locus praebebat, certatim mittere. Ita neque caveri
anceps malum, neque a fortissumis infirmissumo generi resisti posse: 10
3 iuxta boni malique, strenui et inbelles inulti obtruncari. In ea
tanta asperitate saevissumis Numidis et oppido undique clauso Tur-
pilius praefectus unus ex omnibus Italicis intactus profugit. Id
misericordiane hospitis aut pactione an casu ita evenerit parum
conperimus, nisi, quia illi in tanto malo turpis vita integra fama 15
potior fuit, inprobus intestabilisque videtur.
68 Metellus, postquam de rebus Vaccae actis conperit, paulisper

6. Serv. ad Verg. Aen. I 114: *et est tropus synecdoche, ut Sallustius in Iugurthino* ubi signa et scuta erant, praesidium hostium, *per scuta intelligenda et cetera arma.*

(*sup.* vel li) G. — 1. obtruncat M (*sup.* n) g^1g^5r. palantis P (*conr.* es) P^1, *om.* M^1. inermes P^2 (*sup.* vel os) $P^4M^1M^2GTFp^1p^3p^5m^2gg^2g^3g^4ss^1s^2$lr $h\sigma\mu$. inhermes M (*del.* h) $p^6g^1g^5g^6\gamma$. inermos *rel.*, *sup.* e P^3. — 2. diae P^1. inperio g^1. adgrediuntur P (*conr.* agg.) $P^1P^2P^3g^1ss^1$. item T. idem plebs *in ras. ab al. ma.* m. plebes P^2P^3 (e *del.*) $Bg^1g^3ss^1$ *(ex conr.)*. — 3. a nobilitate $P^4Tpp^3p^5p^6gg^1g^2g^4g^5g^6g^7s^1s^2r\sigma\mu\gamma$, *om.* a lh. studio |||||||| talium (*sup.* no) m. talium novarum rerum g^6. in civitati quis P^4. acta et consilium E.

5. inproviso $PP^1P^3P^4g^1g^2ss^2\mu$. in proviso g^5g^7. — 6. ad *om.* $PP^1P^2P^3P^4BEpp^3p^5mm^2gg^2g^3g^5g^7ss^1\sigma$, *sup. lin.* G. —are ad *a po. ma. adi.* p^6. trepidare adscendere ad arcem r. *Verbum excidisse mihi satis certum videtur; set vid. Conm. p.* 23. ubi erant signa et scuta E. scuta et signa m. — 7. fuga P *idque primitus in* P^4 *fuisse videtur.* *Vocab. om.* E. fugam *rel.* — 10. fortissumis et infirmissumo P^1. — 11. et *om.* M^1. inbelles P (*conr.* imb.) $P^1P^3P^4Gg^1g^3s\mu$. imbecilles $TEgg^6h\sigma$. multi $P^4M^1GBpp^5p^6$ (*conr.* milites) $mm^1m^2g^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7slrh\sigma\mu\gamma$. inulti *praeter caeteros etiam Naz. exhibere Grut. testatur.* obtruncati $p^5p^6g^1g^4ss^1l\sigma$. obtruncati sunt g^5. sunt obtruncari p^1. — 13. profugit intactus $P^4MM^1M^2TEFpmg^1g^7$. — 14. ad miscane (*sup.* id midiane) M. *Plerique libri* an pactione aut casu. an pactione an casu P^4 (*sup. alt.* an *scr.* aut) $MM^1M^2GTEFpmm^1m^2s^1s^2g^7h$. ac an pactione an causae g^1. aut pactione aut casu g^2s. *Vid. Conm. p.* 125. — 15. conperimus P^3. ni Mg. quod (*sup.* quia) T. quod $P^4M^2p^6$ (*conr.* quia) $s^1\gamma$. intento malo m. fama integra G. integra *sup. lin.* m. — 16. inprobus P (*conr.* impr.) $P^1P^3s\mu$.

17. Metellus ubi de rebus P^4. Vagae (*sup.* cc) P^1. vace g^5. vaccis g^5. compaerat (*conr.* —perat) P. comperuit g^7. comperiit s^2. concepit (*sup.* al. comperit) p^1. palisper P^4.

maestus ex conspectu abit: deinde, ubi ira et aegritudo permixta sunt, cum maxuma cura ultum ire iniurias festinat. 2 Legionem, cum qua hiemabat, et quam plurumos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit et postero die circiter 5 horam tertiam pervenit in quandam planitiem, locis paulo superioribus circumventam. 3 Ibi milites fessos itineris magnitudine et iam abnuentis omnia docet, oppidum Vaccam non amplius mille passuum abesse: decere illos relicum laborem aequo animo pati, dum pro civibus suis, viris fortissumis atque miserrumis, poenas 10 caperent: praeterea praedam benigne ostentat. 4 Sic animis eorum adrectis, equites in primo late, pedites quam artissume ire et signa occultare iubet. 69 Vaccenses ubi animum advortere ad se vorsum exercitum pergere, primo, uti erat res, Metellum esse rati portas clausere, deinde ubi neque agros vastari et eos qui primi aderant 15 Numidas equites vident, rursum Iugurtham arbitrati cum magno gaudio obvii procedunt. 2 Equites peditesque repente signo dato alii volgus effusum oppido caedere, alii ad portas festinare, pars turris capere: ira atque praedae spes amplius quam lassitudo posse.

---

1. mestus $PP^1MM^1M^2Ggg^1g^2$. ex consp. $PP^1TEFmm^1m^2sg^5g^6l$. e consp. *rel.* ambit P. abiit $P^4GM^2Tp^3p^5g^1g^2g^4g^6g^7s^2lrh\sigma\mu$. habiit $p^1p^6s^1$. permixte l. — 2. maxuma P^3. iniurias ultum ire MF. festina^{n}t P. festinabat l. — 3. gemebat (*conr.* iemabat) P. plurimos numidas equites potest E. plurimos numidas potest equites m^1l. potest *om.* s^1g^7. — 4. et *om.* M^1g^6. postero die $MM^1Fm^1m^2s^1s^2\gamma$ (*ma.* I). die postero r. postea die p. postera *cet.* circiter hora tertia P. — 5. terciam (*sup.* nonam) G. quandam $PP^1P^2P^3GTEFp^1g^3s^2m^1r\sigma\mu$. quendam (*sup.* a) B. planitiam P^4. — 7. abnuentis PP^1P^2 (*sup.* vel es) B *Naz. teste Grutero.* abrecusantis (*sup.* al. abnuentis) P^3. edocet P^4. Vagam (*sup.* cc) P^1m. vacam gg^2g^5. vacuum g^1, *om.* γ. — 8. passibus g^4g^5. mille spatio pasuum g. reliqum P^1. reliquum *omnes.* aequo animo reliquum laborem P^4g^5. laborem reliquum h. — 9. dum vaccenses pro civibus m. fortissumis — miserrumis P^1. miserissimis (*sup.* r) M. — 10. eorum benigne arrectis E. — 11. arectis PP^1g^1. areptis g^7. arreptis p^3. late P^3 m *(set sup.* e *ab al. ma. lineola adpicta)*, *Palmerius coni.* latere *rel.* et pedites P^4. arctissime $P^4p^5\gamma$. arcissime s^2. acissime p. pergere (*sup.* vel ire) P^4. — 12. ocultare Pp. occultari r. Vagenses (*sup.* cc) P^1m *(al. ma.)*. animadvertere GF (*ma.* II) $pp^3p^5p^6gg^1g^2g^5g^6ss^2lrm^1$ (*ma.* II). animo advertere Tg^3s^1. animam advertere (*sup.* runt) P. animadverterant M^2. animum *om. et* adverterunt σ. vorsum PP^1P^2 (*sup.* e) P^3P^4 MM^1Gm (*sup.* vel versum) $m^1g^3\sigma\mu$. ad se verum g^2. adversum se pm^2 $g^6g^7\gamma$. adversum ex. p^6. — 13. uti erat res $PP^2P^3MM^1GBTEFpp^3p^5mm^1$ $m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7s^1r\mu\gamma$. ubi erat res σ. uti res (*sup.* erat) p^6. uti res erat M^2ss^2l. res *om.* h. — 14. vastare MFp^3. et eos *om.* M^1. adherant P. — 15. rursus M^1 (*ma.* I) E (*ma.* I) $p^1p^3gg^2g^5g^7lr\sigma$, *om.* F. — 16. gladio (*conr.* gaudio) M. obvio P. obviam $p^1sg^5g^6\gamma$. que *om.* M^1s^1. equites et pedites p^1. — 17. vulgus $M^2Tmm^1s^2rg^6h$. volgum $PP^1P^3B\sigma$. vulgum *rel.* vultum p^1. — 18. turris $PP^1P^2P^3B$. irae PP^1l. praeda P^3.

3 Ita Vaccenses biduom modo ex perfidia laetati: civitas magna et 4 opulens cuncta poenae aut praedae fuit. Turpilius, quem praefectum oppidi unum ex omnibus profugisse supra ostendimus, iussus a Metello caussam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus verberatusque capite poenas solvit: † nam is civis 5 ex Latio erat.

70. Per idem tempus Bomilcar, cuius inpulsu Iugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi et ipse eum suspiciens, novas res cupere, ad pernitiem eius dolum quaerere, 2 die noctuque fatigare animum: denique omnia temptando socium 10 sibi adiungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus, carum acceptumque popularibus suis, qui plerumque seorsum ab rege exercitum ductare et omnis res exequi solitus erat, quae Iugurthae fesso aut maioribus adstricto superaverant: ex quo illi gloria opes-

7. Non. p. 272: *suspicere est suspectum habere. Sallustius in Iugurthae bello:* per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditionem quam metu deseruit inceperat, suspectus regi et eum suspiciens, novas res cupere ac *(mendumne typographi?)* perniciem eius dolum quaerere.

14. Gell. N. A. I 22, 15: *Nam Sallustius in significatione ista non superesse sed superare dicit. Verba eius in Iugurtha haec sunt:* is plerumque seorsum a rege exercitum ductare et omnis res exequi solitus erat, quae Iugurthae fesso aut maioribus astricto superaverant.

---

spes praedae P⁴T. — 1. Vagenses (*sup.* cc) P¹ (*sup.* c) m. vacenses g (*sup.* c) g¹. biduoum (*sup.* o) P². biduo p³m²gg¹g⁵s²r. per dubium p¹. magna aut opulens m. atque opulens M²p⁵. — 2. poenae cuncta aut praedae P⁴E. quaem P. — 4. edicere P⁴. se parum p¹g¹g⁶. parum se s¹. parum sese MM¹M²Fm²s². excusat (*sup.* expurgat) MF. purgat pg⁵. — 5. condempnatus PP¹P²P³P⁴MM¹GBTEFpp¹p³p⁶mm¹m²g¹g²g³g⁶ss² lrσμ. condempnatusque P¹ (que *a po. ma.*) P³B. verberatisque (*sup.* u) P. verberibusque g⁶. condemnatusque capite g⁷. poenas capite P⁴m². his Pg⁴ (*ma.* I). is *sup. lin.* MF, *om.* M²p³. civis collatio (*sup.* ex) P. civis ex collatio P²P³MM¹M²BG (col) EF (col *er.*) p¹p³p⁵p⁶mm¹g¹g³g⁴g⁵g⁷ s¹rγ. civis ex collocā σ. ex collaº g⁶. civis |||||||||||||||| ex colatio (*sup.* l) g. civis ex latio P¹ (*conr.* collatio) *rel.* ex latio civis s². *Vid. Comm. p.* 81 *sq.*

7. inpulsu P (*conr.* imp.) P¹P³P⁴Gsg¹μ. — 9. suspiciens eum m. perniciem (*conr.* perneciem) P. perviciem p. — 10. diu sg⁴. nocteque M. die ac nocte p³. animum *om.* E. animum fatigare g²s². sotium P². — 11. adiugit (*sup.* n) M. nabdasam m (*sup.* l) g⁵. nabdalsal p¹. napdalsam p³g⁷. naddalsam l. nadalsam g. nabdulsam g². clarum *omnes libri. Vid. Conm. p.* 125. — 12. acceptabilemque P³B. qui *om.* MM¹M²Fm¹, *sup. lin.* m. quod p⁶g¹. is g¹. plerumque exercitum seorsum ductare ab rege P⁴. a rege Mp³g¹g²g⁴ *(ex conr.)* g⁵g⁶g⁷. — 13. omnis PP¹P² (*sup.* vel es) P³. — 14. adstricto PP¹P²P⁴p³mm¹ss¹μ. asstricto GBσ. superaverant P, *set ad marg.* superaverunt. supe..... uerant M¹ (superfuerant). ex *om.* Tr. exequo M. gloria magna opesque MFl. magna *sup. lin.* m.

que inventae. Igitur utriusque consilio dies insidiis statuitur: ce- 3
tera, uti res posceret, ex tempore parari placuit: Nabdalsa ad ex- 4
ercitum profectus, quem inter hiberna Romanorum iussus habebat,
ne ager inultis hostibus vastaretur. Is postquam magnitudine fa- 5
5 cinoris perculsus ad tempus non venit metusque rem inpediebat,
Bomilcar, simul cupidus incepta patrandi et timore soci anxius,
ne omisso vetere consilio novom quaereret, litteras ad eum per
homines fidelis mittit, in quis mollitiam socordiamque viri accu-
sare, testari deos per quos iuravisset, monere ne praemia Metelli
10 in pestem convorteret: Iugurthae exitium adesse: ceterum suane
an Metelli virtute periret, id modo agitari: proinde reputaret cum
animo suo, praemia an cruciatum mallet. Set cum eae litterae 71
adlatae, forte Nabdalsa exercito corpore fessus in lecto quiescebat, 2
ubi cognitis Bomilcaris verbis primo cura, deinde, uti aegrum ani-
15 mum solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum 3
curator, fidus acceptusque et omnium consiliorum nisi novissumi
particeps. Qui postquam adlatas litteras audivit et ex consuetudine 4
ratus opera aut ingenio suo opus esse in tabernaculum introiit,

13. Non. p. 4: *Exercitum dicitur fatigatum ab exercitio. Sallustius in Iugurthino bello:* Nabdalsa exercito corpore. p. 202; *Exercere solidare. Sallustius in Iugurthae bello:* Nabdalsa exercito corpore.

---

1. inventae (ae *in ras.*) F. consiliis $MM^1M^2TEFmm^1m^2g^3s^2$. — 2. poscebat T (*sup.* ret) p^5. exposceret F. placuit parari T. nadalsal p^1. napdalsa p^3gg^4. nabdulsa g^2. naldalsa g^1. — 3. est *sup.* profectus Gm. profectus est $p^1p^3p^5gg^4g^6g^7r\sigma\mu$. habuerat M^1M^2T. — 4. inultus G (*conr.* tis) MM^1M^2T (*sup.* tis) F (*conr.* tis) g^3. hostibus inultis E. hostibus praedae esset g^2. hostibus esset praedae r. — 5. metuque (*sup.* s) m. inpediebat P (*conr.* imp.) P^3g^1s. — 6. cupidus *ex conr.* P. cupidinibus MM^1M^2T (*sup.* dus) F (*conr.* dus) mm^1g^3. cupidine σ. socius T. — 7. veteri Tg^2g^5sl. — 8. mollitiam $PP^1P^2P^3P^4GBTM^2p^1mm^1g^3g^5slr\mu$. mollitiaem p^5. socordiam mollitiamque T. mollitiem *rel.* — 9. testare P. iurasset EM (*sup.* vi) $M^2p^6m^2s^1$. monere *om.* F. — 10. exitum $P^4M^2g^5\sigma$. ne *om.* $M^2g^2\gamma$, *sup. lin.* m^2. — 11. metelli virtute $PP^1P^2P^3MM^1GBTFpp^3mm^1m^2g^1g^2g^3g^4g^5g^7ss^1l\mu$ virtute metelli *cet.* sua metelline an virtute g^6.

12. eae PP^1p^1. hec g^5g^7. hae *vel* he *vel* hee *rel.* — 13. adlatae $P^4p^5\sigma$. allatae *cet.* Naldabsa g^6. ñabdalsal p^1p^6. napdalsa p^3g^4. nabdulsa g^2. fessus *om.* g^2l. — 14. rebus verbis m. uti aegrum $PP^1P^2P^3P^4MM^1GBTEFpp^1p^3p^5mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7s^2lrh\sigma\mu\gamma$. uti animum aegrum M^2. ut aegr. *rel.* — 15. ei *sup. lin.* m, *Naz. omittere Grut. memoriae prodidit.* negotiatorum s, *idque primitus fuit in* M^1M^2m. — 16. acceptusque fuit et T. — 17. adlatas p^5. audivit et ex cons. $PP^1P^3MM^2GBTEFmm^1m^2g^1g^3g^5g^7l\mu\gamma$. audivit ex consuetudineque P^2. audivit et cons. M^1. et ex consuetudine *sup. lin.* p. et *om.* *rel.* — 18. introivit $P^4Tpp^1p^3p^5p^6m^1gg^1g^2$ (u) $g^4g^5g^6s^1s^2r\gamma$. v *sup.* M^2.

dormiente illo epistulam, super caput in pulvino temere positam, sumit ac perlegit, dein propere cognitis insidiis ad regem pergit.
5 Nabdalsa paulo post experrectus, ubi neque epistulam repperit et rem omnem uti acta erat cognovit, primo indicem persequi conatus, postquam id frustra fuit, Iugurtham placandi gratia adcedit: 5 dicit, quae ipse paravisset facere, perfidia clientis sui praeventa: lacrumans obtestatur per amicitiam perque sua antea fideliter acta
72 ne super tali scelere suspectum sese haberet. Ad ea rex, aliter atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare aliisque multis, quos socios insidiarum cognoverat, interfectis iram obpresserat, 10
2 ne qua ex eo negotio seditio oreretur. Neque post id locorum Iugurthae dies aut nox ulla quieta fuit: neque loco neque mortali cuiquam aut tempori satis credere, civis hostisque iuxta metuere, circumspectare omnia et omni strepitu pavescere, alio atque alio loco, saepe contra decus regium noctu requiescere, interdum somno 15 experrectus adreptis armis tumultum facere: ita formidine quasi vecordia exagitari.

3. Non. p. 268: *Sumere est accipere, tollere. Sallustius in Iugurthae bello:* epistolam super caput in pulvino temere positam sumit.
14. Arus. p. 259: *Pavesco illa re. Sal. Iug.:* omni strepitu pavescere.
15. Diomed. p. 376: *experrectus autem a quiete inpeditus, unde Sallustius* interdum somno experrectus arreptis armis tumultum facere.

---

1. dormienti P^4. epistulam P. capud P (*conr.* caput) s^2. — 3. nabdalsal p^1p^6. nabdulsa g^2. nabdasa g^5. nadalsal s^1. napdalsa p^3. nampdalsa g. nabsalsa g^3. post paulo $P^1P^2mg^6g^7s^1\mu$. — 4. uti P (*ex* ut *conr.*) $P^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^5mm^1g^2g^3g^4g^6g^7sl\sigma\mu$. ut *rel.* acta *om.* Fg^4. erat expertus cognovit *Naz. exhibere Grut. adfirmavit.* erat ex perfugis cogn. $PP^2P^3P^4MM^1M^2BTEFp^1p^3p^5p^6m$ (*sup. al. ma.* nuntiis) $m^1m^2gg^1g^3g^4g^7ss^1$ *Comm. Grutero teste.* erat ex profugis cogn. pg^6. ex profugit cogn. g^6. erat ex servis cogn. P^1 (*sup.* vel ex perfugis) $l\mu$. erat ex scurris cogn. g^2. erat ex servis perfugis cogn. h. *Vid. Conm. p.* 83 *sq.* indicem *ex conr.* P. — 5. gratia cognovit P. — 6. dicit *sup. lin.* T, *uncis incl. Link.* dicitque quae mg^4 *(ex conr.)* γ. qua ipse P^3. paravisset perfidia clientis sui facere praeventa $MM^1M^2Fm^2$. facere *om.* Ts^2. esse *sup.* praeventa T. praeventa esse p^1g. — 7. lacrimans (*sup.* u) P. lacrumans P^1P^3. ante P^1 (*conr.* antea) sg^1g^6. fideliter apta P^1. fideliter *om.* m. ||acta (*fuit* facta) m. facto g^1.

8. ad haec T (*sup.* ea) $p^1g^6g^7$. ad hoc γ. ad hec ea rex m. — 9. atque aliis P^4g^1. et aliis p^1. — 10. sotios P^1. oppressit M^1T (*sup.* erat) p^5 (*conr.* compr.). — 11. oreretur PP^1 (*sup.* i). oriretur *rel.* post id locorum *cancellavit Comm., ut ait Grut.* — 12. illa (*sup.* u) T. — 13. tempore P (*conr.* ri) MM^1sg^7. civis PP^2 (*sup.* vel es) P^3. que *om.* pg^3r *Comm. Grut. teste, uncis circumcl. Link.* — 14. alio *prius om.* p^6rh. atque alio *om.* $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GTEFpp^1p^3p^5mm^1m^2gg^1g^3ss^2\sigma\mu\gamma$. — 15. quiescere $Ep^1g^1l\sigma$. — 16. *Libri* somno excitus. exercitus P (*conr.* excitus). exitus P^3g^1. excitatus $M^2p^1g^5g^6\gamma$. exstinctus g^4. *Conm. p.* 84. areptis P. arreptis armis *sup. lin.* m.

Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris et indicio patefacto 73
ex perfugis cognovit, rursus tamquam ad integrum bellum cuncta
parat festinatque. Marium, fatigantem de profectione simul et 2
invisum et offensum sibi parum idoneum ratus, domum dimittit.
5 Et Romae plebes litteris, quae de Metello ac Mario missae 3
erant, cognitis volenti animo de ambobus acceperant. Inperatori 4
nobilitas, quae antea decori fuerat, invidiae esse: at illi alteri ge-
neris humilitas favorem addiderat: ceterum in utroque magis stu-
dia partium quam bona aut mala sua moderata. Praeterea sedi- 5
10 tiosi magistratus volgus exagitare, Metellum omnibus contionibus
capitis arcessere, Mari virtutem in maius celebrare. Denique ple- 6
bes sic adcensa, uti opifices agrestesque omnes, quorum res fides-
que in manibus sitae erant, relictis operibus frequentarent Marium
et sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita perculsa no-
15 bilitate post multas tempestates novo homini consulatus mandatur: 7
et postea populus a tribuno plebei T. Manlio Mancino rogatus,

14. Arus. p. 255: *Sic et postduco. Sal. Iug.:* et sua necessaria post illius negotium ducerent.

---

2. ad tegrum (*sup.* in) G. — 4. *Plerique omnes libri* invitum, *set* P *ad marg.* vel invisum, P^1 *sup.* vel invictum. invictum P^2 (*sup.* vel invitum) P^4p^5. initum l. *Cfr. Selling. lect. p.* 31. parum sibi M. — 5. plebes $P^2P^3MM^1GBgg^1g^2g^3s^2$ (ẹ) $\sigma\mu$. — 6. erant cognoscentes volenti E. acceperat $p^1g^2g^4g^5l$, *sup. pro var. lect.* p^6. acceperunt μ. accepitur g^1. inperatori g^1g^2r. — 7. ante T (*sup.* a) s^1g^4. fuerat P^1 (*sup.* vel fuit) $g^2lr\sigma$. fuerat decori γ. fuit *rel., om.* μ. illa (*conr.* illi) P. generis alteri P^4. — 8. addidit MF. addiderant g^1. maius studia E. — 9. bona *om.* P^3. bona sua aut mala $P^4p^1g^4$. bona sua aut mala sua G. sua bona aut mala $s^2r\gamma$. sua *om.* m^2s^1. moderata sunt $Tp^1m^2gg^6ss^2r$. sunt moderata g^1g^5. sunt *sup.* g^4. moderata essent p^3. moderata esse p^5. moderata (*conr.* moderari) p^6, *conr.* moderabantur Gm *(in utroque al. ma.)*. moderabantur $m^1g^2g^7h$. moderabant MM^1M^2F. — 10. seditioni (*sup.* si) T. seditione l. vulgus T (*ma.* II) m (*ma.* I) $p^3m^1g^3g^5r\mu$. vulguum Em^2. volgum $PP^1P^3GB\sigma$. vulgum *cet.* excitare P^2P^3ps. exercitare g^1. contionibus $PP^1P^2pp^1p^3sg^5g^6$. conicionibus g^7. concionibus habitis T. — 11. reum *sup. lin.* T, *idque in deteriores libros inrepsit.* accersere $pp^6gg^2g^5g^7\sigma$. acersere γ. arcescere m^1. arcessere *rel.* in maius (*sup.* vel immanius) P^1. virtutem inmanius cel. P^2. virtutem maius (*ad mg.* immanis) p^1. in manus P^3B. in magis p. plebes $P^2P^3MM^1GBEg^2g^3s\sigma$. — 12. accense (*conr.* sa) P. uti opifices $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^3p^5p^6mm^1m^2gg^2g^3g^4g^6g^7ss^1s^2lr\sigma\mu\gamma$. ita g^1. ut *rel.* agrestisque PP^1. aggrestesque P^4Mg^4. — 13. erunt P (*scil.* a *apertum*). operibus relictis MM^1TFs^2. frequentarentur PEg^3. frequentare $p^5\gamma$. frequentabant MM^1M^2T (*sup.* rent) Fp^1 (*sup.* rent) m^2s^1. — 14. sua necessitate (*conr.* —saria) P^1. ducerent (*sup.* al. ducere) M. ducere γ. nobilitate perculsa F. — 15. pos multas P. consultatus M. consulatumundatu (*conr.* consulatus mandatur) P. — 16. *Praenomen* T *recepi ex* PP^1 (*Gerl. tamen* C. *refert*) $P^4m^2s^2$. G. s^1. L. $p^3p^5\sigma$ *Codd. Gelli et Prisc.* C. *vid. Hertz ad Prisc. p.* 382. mallio $p^1p^3p^5s^1g^5g^6g^7\gamma$. maulio p. mansio l. man..lio g^4, *om.* P^4s^2. Mandino P^1. mantino P^4

quem vellet cum Iugurtha bellum gerere, frequens Marium iussit. Set paulo ******* decreverat: ea res frustra fuit.

74 Eodem tempore Iugurtha amissis amicis, quorum plerosque ipse necaverat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant, cum neque bellum geri sine administris 5 posset et novorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, varius incertusque agitabat. Neque illi res neque consilium aut quisquam hominum satis placebat: itinera praefectosque in dies mutare, modo advorsum hostes, interdum in solitudines pergere, saepe in fuga ac post paulo in armis spem habere, 10

GTFM²p³p⁵mm¹m²g³ (*sup.* h) g⁷lr. manthino *Naz. teste Gr.* malthino g². amantino s¹. numantino p¹g¹g⁵g⁶γ. mancilio P²P³B. mancio ps²μ. mantio g¹. mancino *rel., in quibus Comm. esse Grut. test.* mantio (*conr.* numantino) malio p⁶. — 1. quaem P. quam g⁵. bellum gerere *om.* P³. iussit. sed (*sup.* decrevit voluit) P. — 2. Sed paulo decreverat ea res PP¹ (*sup.* paulo: ·/· non satis profunde) P²P⁴B (*sup. a po. ma.* d; *inter* paulo *et* decr. *et* senatus *inter* decr. *atque* ea) G (*sup.* senatus, *ad mg. al. ma.* decio) m (*sup.* senatus antea numidiam metello). *His Grutero teste adcedunt Naz. et Comm.* (*in quo sup.* senatus decio pro). iussit. senatus paullo decreverat. ea res E. sed paulo decreverat senatus ea res P³. sed senatus paulum decreverat σ. iussit. senatus paulo decio decreverat. ea res s¹. iussit. sed senatus paulo decio decreverat. ea res MM¹M²TFg³. sed paulo antea decio senatus decreverat lh (ante). sed senatus decio paulo decreverat ea res m². sed senatus paulo ante decio decreverat ea res m¹. sed paulo ante senatus metello decreverat sed ea res p³g (*om. altero* sed). sed paulo ante senatus metellum decreverat ea res μ. sed paulo ante senatus numidiam metello decreverat p⁵ p⁶s¹ (antea). sed paulo ante senatus decreverat numidiam metello ea res g⁵γ. senatus sed paulo decreverat provinciam numidiam metello p. sed paulo ante provintiam numidie metello decreverat (*ad mg.* senatus decreverat) p¹. sed paulo ante senatus numidiam metello decreverat g¹g² (antea) g⁷. sed paulo (*sup.* senatus) decreverat (*hoc ad mg.*) ante metello numidiam provinciam decreverat s². sed paulo ante senatus decreverat provinciam numidiam metello g⁴ (*ma.* I). sed senatus paulo ante decreverat metello numidiam provinciam g⁶. sed paulo ante nobilitas decreverat metello (*sup.* numidiam) r. ' *Vid. Conm. p.* 13 *not. et p.* 23 *sq.* frustra erat MTFm²s². fuit frustra pp¹g⁴.

3. amicis amissis mg⁴. sociis amissis E. amissis armis g⁷. — 4. alii *sup. lin.* P¹. — 5. cum *sup. lin.* m. sine amicis m. amministris Em². aministris g⁷r. ministris p (*ex conr.*) p⁵g⁴g⁵γ. — 6. et *sup. lin.* GT, *om.* MM¹M²Fm²g³h. novorumque p. expetiri (*conr.* experiri) P. periculorum (*conr.* periculum) P⁴. — 7. deduceret (*conr.* duceret) P. vanus PP¹P² (*sup.* ·/· vacuus consilio) P³P⁴ (*sup.* vel varius) BEFM²g²sσ. vagus T (*ma.* II; *fuit* varius) p¹p³p⁵p⁶m¹m²s¹gg¹g⁴g⁵g⁶g⁷hrμγ. varius *cet., in quibus Naz. et Comm.* atque incertus P⁴. agitabatur P⁴ (*sup.* vel bat) G Tpp¹p³p⁵p⁶m¹m²s¹s²g⁴g⁵g⁷rh *Comm. (si recte ex Gruteri verbis id autumo).* agitabat se μ. — 8. quisquam homnium (*conr.* hominium) P. omnium P¹P⁴MM¹M²TFp¹p⁶mm¹m² (*ad mg.* hominum) s²gg²g³g⁷rσμγ. hominum omnium E. omnium hominum p⁵. mortalium g⁶. — 9. mature P. advorsum PP¹g³. adversus p³g¹g²g⁶g⁷. hostis PP¹. — 10. sic (*sup.* sepe) in fuga M¹. aut post PM (*conr.* ac) l. paulo post MM¹M²ETFpp¹p³p⁶mm¹ m²gg¹g⁴g⁵s¹lrσμγ. spem in armis EM²pp³p⁶mgg¹g⁴g⁶g⁷.

dubitare virtuti an fide popularium minus crederet: ita quocumque intenderat res advorsae erant. Set inter eas moras repente sese 2 Metellus cum exercitu ostendit: Numidae ab Iugurtha pro tempore parati instructique, dein proelium incipitur. Qua in parte rex 3 5 pugnae adfuit, ibi aliquamdiu certatum, ceteri eius omnes milites primo congressu pulsi fugatique. Romani signorum et armorum aliquanto numero, hostium paucorum potiti: nam ferme Numidis in omnibus proeliis magis pedes quam arma tuta sunt.

Ea fuga Iugurtha inpensius modo rebus suis diffidens cum 75 10 perfugis et parte equitatus in solitudines, dein Thalam pervenit, in oppidum magnum atque opulentum ubique plerique thensauri filiorumque eius multus pueritiae cultus erat. Quae postquam Me- 2 tello conperta sunt, quamquam inter Thalam flumenque proxumum in spatio milium quinquaginta loca arida atque vasta esse cogno- 15 verat, tamen spe patrandi belli, si eius oppidi potitus foret, omnis asperitates supervadere ac naturam etiam vincere adgreditur. Igi- 3 tur omnia iumenta sarcinis levari iubet, nisi frumento dierum de- cem, ceterum utris modo et alia aquae idonea portari: praeterea 4

---

1. virtute M (*conr.* i) M^2ET *(ex conr.)* F. virt. popularium an fid. $MM^1M^2TEFpmm^2$. virtuti suae popularium an fid. g^7. suae virtuti popularium an fidei g^1. virtuti militum ac fidei γ. fidei $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2ETpp^1p^3p^5p^6mm^2ss^1s^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^7lr\sigma\mu\gamma$. fide *rel.* — 2. mores (*conr.* —ras) P. se $MM^1TFm^2g^1s^2$. — 4. parari (*sup.* t) M. parati instructique pro tempore E. incipiunt P^3. — 5. adfuit P (*conr.* aff.) $P^1P^2P^3ss^2g^4$. aliquandiu $PP^1P^2P^3gg^1g^3$. aliquantum p^1m^1. aliquantulum s^1g^6. aliquantum diu p^3. certatum est $MM^1M^2Fpp^1p^5p^6m^2gg^3g^4g^5g^6g^7s^1s^2lr\sigma\gamma$. est certatum $p^3g^1\gamma$. pugnatum est m^1. omnes eius $P^4g^1g^5$. omnes *sup.* g, *om.* $p^6s^1g^7$. — 6. concursu MM^1T (*conr.* congressu) $Fm^2g^1s^1$. et armorum *om.* p^6. armorum et aliquanto $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GTEFpp^1p^3p^5mm^1m^2gg^1g^3g^7ss^1s^2lrh\sigma\mu\gamma$ *Naz. et Comm. ut ait Gruterus.* — 7. potiti paucorum T. fere MM^1G (*sup.* ferme) $FM^2pmg^1g^7h$. numidis PP^3M^1B (*sup.* as) T (*sup.* as) F (*conr.* as) l. numidas (*sup.* i) P^1P^4. numidas *rel.* — 8. pedites (*sup.* pedes) M, *fuit in* M^2. tutata sunt $P^2P^3BTpm^2sh\sigma$, *ex conr.* G $Fm\mu$. tutati sunt $p^1p^3p^5p^6m^1g^1g^4g^5rs^2\gamma$. tutarunt M^1M^2. *Vid. Comm. p.* 125.

9. inpensius $PP^1P^3g^1s\mu$. — 10. talam P (*sup.* h) pp^3g^6. tallam s^2, *et sic postea fere semper eidem libri.* — 11. pervenit ||||| oppidum m (*sup.* id). id oppidum $p^5p^6g^2g^4$. is opidum l. epulentum P. oppulentum P^1. ubique (*conr.* ibique) PP^1. ibique $P^2P^3Bpp^3p^5p^6gg^1g^3g^6g^7s^1r$. ibi T p^1g^4l. sibique g^5. ubi *rel.*, *om.* g^2. thensauri P^1. tesauri $Pp^3\mu$. — 12. multa pueritia (*conr.* multus pueritiae) P^1. — 13. composita (*conr.* comperta) P. talem P (*sup.* h) T. proxumum P^1P^3. — 14. atque *in ras.* m. et quam E. esset (*conr.* esse) P. — 15. oppido $MM^1Fm^1m^2g^1s^2l$ *Comm. teste Grut.*, *conr.* i GM^2. potius (*conr.* potitus) P^1T. — 16. asperitatis g^1. superevadere $Gg^3\gamma$. adgreditur P *(ex conr.)* P^2ss^1. — 17. levare MTF (*conr.* ri) m^2. iubat (*sup.* e) P^1. frumenta MG (*sup.* o) F (*conr.* o) h. — 18. aut alia m. aliaque idonea P^1 (*conr.* alia aquae) γ. vasa, *superscr. in* P^2 *et* T, *in deteriores libros inlatum.*

conquirit ex agris quam plurumum potest domiti pecoris: eo in-
ponit vasa cuiusque modi, set pleraque lignea, conlecta ex tuguriis
5 Numidarum: ad hoc finitumis inperat, qui se post regis fugam
Metello dederant, quam plurumum quisque aquae portaret, diem
6 locumque, ubi praesto fuerint, praedicit: ipse ex flumine, quam
proxumam oppido aquam esse supra diximus, iumenta onerat: eo
7 modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde ubi ad id loci
ventum, quo Numidis praeceperat, et castra posita munitaque sunt,
tanta repente caelo missa vis aquae dicitur, ut ea modo exercitui
8 satis superque foret. Praeterea conmeatus spe amplior, quia Nu-
9 midae, siculi plerique in nova deditione, officia intenderant. Ceterum
milites religione pluvia magis usi, eaque res multum animis eorum
addidit: nam rati sese deis inmortalibus curae esse. Deinde postero
10 die contra opinionem Iugurthae ad Thalam perveniunt. Oppidani,
qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atque inso-
lita re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere.
76 Set rex, nihil iam infectum Metello credens, quippe qui omnia,
arma tela, locos tempora, denique naturam ipsam ceteris inperi-

1. Charis. p. 38: *pecu et pecus pecoris, sicut apud Sallustium* domiti pecoris.

16. Arus. p. 249: *Nihilum vetuste. Id est vel modicum. Nihilum (*conr.* nec modicum. Hilum) enim antiqui vocaverunt ipsius quiddam exiguitatis minimum. Salust. Iug.:* nihilo segnius.

---

1. conquisivit (*in ras. et sup.* vel conquirit) T. domiti *om.* T (*sup.* posset domiti). pecoris *sup. lin.* m. *Plerique libri* eoque, *at* que *om.* PP^1 *(a po. ma. adi.)* σ *Naz. ut Gr. adfirmavit.* inponit P (*conr.* imp.) $P^1P^3P^4$ Bg^1s. — 2. tuguris Ps^1. — 3. finitumis P^1. — 5. fuerit $PP^1P^2P^3P^4$MGB $TFpp^1p^3p^5mm^2gg^1g^3g^4g^5g^7ss^1s^2rh\sigma\mu\gamma$. fuit M^2. foret m^1. sint l. fuerint *rel.* forent *Kritz.* — 6. proxumam P^1P^3. aquam oppido $MM^2TEFp^1p^3$ $mm^2g^1s^2$. esset P^1. supra *om.* Pp^6. praediximus T. honera (*sup.* t) P. — 7. Dein Mσ. — 8. ventum est G (*set* est *add. videtur*) $pp^1p^3p^5p^6$ $m^1s^1g^4lh$. quod num. $PP^1P^2P^3MM^1GBTFg^3s\sigma$ *Naz. Comm., sup.* quod P^4. quod (*supr.* quo) g. — 9. caelo P^1MM^2sl. vis aquae missa $M^1Tm^2\mu\gamma$ (*adi.* esse). vis missa aquae h. vis aquae repente missa m^1. vis aquae caelo missa l. repente vis celo aliqua missa g^5. missa vis celo aquae g^7. missa *sup. lin.* F. de celo vis aquae affuisse dicitur p^3. tanta vis aquae de celo repente orta est ut eo modo s^2. — 10. que *om.* MFm^2. satis foret superque E. satis et super g^5. numidiae M. — 11. plerique (*sup.* vel alii) P^1. intendebant T. — 12. religiosa pluvia E. ea quae P. — 13. sese *om.* Epp^5g^7. inmortalibus P (*conr.* imm.) $P^1P^3P^4g$ $g^7ss^1\mu$. postera g^2g^6l. postremo g^5. — 14. oppinionem Pp^1p^3. opiniune (*sup.* o) M. — 15. asperitate (*conr.* aspiretate) P. crediderent P^3. credebant P^4 (*sup.* rant) m^1. crederent g (*ma.* I). credebant s^2. — 16. in nichilo signius P^1. item P^1.

17. iam nihil T. iam *om.* p. Metello infectum P^4. — 18. loca Tg. ceteros (*sup.* i) P^4. cetera s^1. inperitantem s^1.

tantem industria vicerat, cum liberis et magna parte pecuniae ex oppido noctu profugit, neque postea in ullo loco amplius uno die die aut una nocte moratus, simulabat sese negoti gratia properare: ceterum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat: 5 nam talia consilia per otium et ex oportunitate capi. At Metellus, 2 ubi oppidanos proelio intentos, simul oppidum et operibus et loco munitum videt, vallo fossaque moenia circumvenit. Deinde locis ex 3 copia maxume idoneis vineas agere, aggerem iacere [et] super aggerem inpositis turribus opus et administros tutari. Contra haec 4 10 oppidani festinare parare: prorsus ab utrisque nihil relicum fieri. Denique Romani, multo ante labore proeliisque fatigati, post dies 5 quadraginta, quam eo ventum erat, oppido modo potiti: praeda omnis ab perfugis conrupta. Ei postquam murum arietibus feriri 6 resque suas adflictas vident, aurum atque argentum et alia quae 15 prima ducuntur domum regiam conportant: ibi vino et epulis onerati illaque et domum et semet igni conrumpunt, et quas victi ab hostibus poenas metuerant, eas ipsi volentes pependere.

Set pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes, uti praesidium praefectumque eo mitteret: 77

---

2. profugit noctu TM^2. — 3. una die MM^{1}M^{2}GTEFpmm^{1}m^{2}sg^{7}h, *quibuscum consentire Naz. et Comm. Grut. memoravit.* diae P. moratus (*sup.* r) P^1. moratur M$^2\mu$. se Tgg^6. gratia negotii MM^{1}TFm^{2}g^{6}s^{2}rγ. — 5. captat met. (*sup.* vel capi at) P^1. capiebantur P$^4\mu$. capi at (*sup.* untur) g. capiuntur p^1 (*sup.* al. solent capi) p^{5}s^{2}g^4 (*fuit* capiebantur) rγ. capi solent p^{6}l. capi putabat g^2. capi credebat m^1. ac metellus P^{3}l. ad (*sup.* t) met. T. — 6. simul et oppidum P^{2}m^{1}g^{1}s^1. locum P^3. — 7. dein duobus locis P. deinde duobus locis TEg$^2\sigma$. deinde duobus in locis h. dein ||||| iubet locis g. deinde iubet locis P^1 (*set cum rasura ante* iubet) P^{3}P^{4}G (*ex conr.; fuit* iubet duobus loc) MM^{1}M^{2}BFpp^{5}p^{6}mm^{1}g^{3}g^{4}g^{6}ss^{1}s$^2\mu\gamma$. deinde iubet in locis p^{3}g^{1}g^5. deinde iubet duobus locis m^{2}lr. deinde iubet duobus in locis p^1. deinde locis iubet duobus g^6. dehinc in locis — vineas iubet agere g^7. — 8. maximae P. maxumae P^1. maxume P^{3}B. agere superque eas aggerem *omnes libri, pauci cum exigua diversitate. Vid. Comm. p.* 84. et *om.* P^1. — 9. aggere *Naz. Grut. test.* aggerem *uncis incl. Link.* inpositis P (*conr.* imp.) P^{1}P^{3}P^{4}Bg^{1}sμ. administros G. ministros p^{6}g^{4}lh. — 12. XXX M^{2}Ep^{3}m. quam (*sup.* vel qua) P^4. qua g^5. modo *om.* mh, *sup. lin.* M^2. — 13. a perfugis M^{1}M^{2}pp^{3}p^{5}p^6 mm^{1}m^{2}g^{1}g^{5}g^{7}s^{2}lr. a profugis g^6. ab profugis γ. duo (*conr.* hi) P^1. *Libri vel* hi *vel* hii. feriri vident resque suas afflictas P^4. — 14. aflictas P (*conr.* affl.). adflictas P^{1}P^{2}s. aurum argentumque et al. P^4. aurum argentumque atque al. g$^6\gamma$. aurum et argentum et al. m^{1}gg^{1}g^{6}g^{7}l. — 15. dicuntur TEs^1. conportant P (*conr.* comp.) r. ibi — corrumpunt *ad marg.* G. ibique P^{4}p^{1}m^{1}g$^5\gamma$. — 16. domum semet (*sup.* et) M^1. igne P^4. comburunt P^{3}B (*ad mg.* corrumpunt). — 17. metuerent M^{1}E Fp^{3}g^{1}g^{3}s. metuerunt Ts^1. meruerant σ. volentis (*sup.* e) P^4. pendere FM^2 *(ex conr.)* mm^{1}g$^6\gamma$. perdere g$^5\sigma$. perpendere G *(ex conr.)* g^{2}g^3.

19. veniunt M (*sup.* vel venerant) F. venerunt μ. orare P (*conr.*

Hamilcarem quendam, hominem nobilem factiosum, novis rebus studere, advorsum quem neque inperia magistratuum neque leges valerent: ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore. 2 Nam Leptitani iam inde a principio belli [Iugurthini] ad Bestiam consulem et postea Romam miserant ami- 5 citiam societatemque rogatum. 3 Deinde, ubi ea inpetrata, semper boni fidelesque mansere et cuncta a Bestia, Albino Metelloque inperata nave fecerant. Itaque ab inperatore facile quae petebant adepti. Emissae eo cohortes Ligurum quattuor et G. Annius praefectus. 10

78 Id oppidum ab Sidoniis conditum est, quos accepimus profugos ob discordias civilis navibus in eos locos venisse, ceterum situm inter duas Syrtis, quibus nomen ex re inditum. 2 Nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, inpares magnitudine, pari na-

14. Serv. ad Verg. Aen. I, 111: *syrtium* sinus duo sunt pares natura, impares magnitudine, *ut Sallustius dicit*.

---

orantes) mσ. — 1. amilcarem P^1 (h *add.*) $p^3p^5p^6mgg^1g^2g^4g^6ss^1r\gamma$. hamilcarum m^1. bomilcarem $P^3P^4p^1g^1$. quendam $PP^1P^2P^3Gpmgg^3s r\sigma$. hominem quendam nobilem m. nobilem hominem P^3BEm^1. hominem *om.* σ. nobilem *om.* g^4. novus (*conr.* —vis) P^1. — 2. adversus $Tpp^3m^1g^2g^4$ (*ma.* I). — 3. id ni P^4. nisi id Mg^1g^4 *(ex conr.)* rγ. nisi ad id p^3. neque id T. in hiis fest. l. festinarent mμ (n). salutem illorum (*sup.* et *al. ma.*) m. salutem et illorum $P^4MM^1M^2GTF$ (*ma.* I illos) $pp^1p^3p^5p^6m^1m^2gg^1g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lrh\sigma\mu\gamma$. — 4. sociorum *ma.* I *Comm. exhibere Gruterus testatus est.* nam *sup. lin.* P^1, *om.* σ. inde (*sup.* vel antea) P^4. antea a pr. $p^1p^3g^4$. ante a pr. $s^1g^5\gamma$. belli iugurthae E. belli iugurtha σ. iugurthini belli p^6h. Iugurthini *recte uncis circumdedit Link.* — 6. ubi ea impetrata sunt $MM^1Fp^3p^5g^1g^4g^6g^7$. ea sunt imp. $p^1p^6s^1g^1r\gamma$. ea sunt perpetrata g. sunt *in Naz. aut Comm. legi Gr. negavit.* semperque boni P^3B. — 7. manserere P. manserunt cuncta B. Albino *om.* Em^1. impetrata M^1. inperata g^1r. — 8. nave *plerique libri.* naviter $Gmgg^3$ (*ad marg.* nave) rμγ (*adi.* g). navi MM^1M^2F. gnave P^1 (*sup.* vel nave *i. e.* navigio) $P^4pg^2l\sigma$. gnaviter $p^5p^6g^1g^4g^7s^1s^2h$. graviter $p^1p^3g^5$. grave g^6. fecerat (*sup.* n) M. quod petebat (*sup.* n) M. quod petebant $M^1M^2TEFpm^2g^7$. — 9. sunt *sup.* adepti P^1Tg^2. adepti sunt $pp^1p^3p^5p^6g^1g^3g^4g^5g^7s^1lrh\sigma\gamma$. emissae sunt $MM^1TFp^1p^6m^1m^2gg^6s^2\sigma$. et missae g^5 *Müller cj.* missae g^1g^4r. sunt missae g^7. quohortes (*conr.* coh.) P^1. Ligurum *sup. lin.* P^1. Q. p^1g^2. Grannius T. G. ammus l. G. antonius p^3g^5r. anius s^1. Graccus annius s^2. G. praefectus annius g^6.

11. sidonis PEGpm (*sup.* i) g^3g^4 (*sup.* i) s^2. accipimus mg^3 *(ut vid.)*. — 12. civilis PP^1P^2 (*sup.* vel es) P^3B. loquos P^1. illos locos (*sup.* a — a) T. in ea loca p^1. — 13. situm (*sup.* est) m. ceterum est situm MF. situm est $g^1s^1\gamma$. ceterum id oppidum situm est p^1r (est situm). ceterum castellum situm m^2. in duas M (*al. ma. sup.* ter) g^6. Syrtis *ex conr.* P^1. *Libri vel* Syrtes *vel* Sirtes. inditum (*sup.* est) Tγ. nomen est ex re p^3. inditum est $p^1p^5p^6m^1m^2g^4g^5g^6g^7\sigma\mu$. est inditum gs^2. — 14. inpares $P^1P^3s\mu$. in pares g^7. inpartes g^1. pare (*sup.* s) T. pares $p^1p^3p^5p^6gg^1g^5g^7s^1r\sigma\gamma$.

tura: quorum proxuma terrae praealta sunt, cetera, uti fors tulit, alta alia, alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse 3 et saevire ventis coepit, limum harenamque et saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Syrtes ab 5 tractu nominatae. Eius civitatis lingua modo convorsa conubio 4 Numidarum, legum cultusque pleraque Sidonica, quae eo facilius retinebant, quod procul ab inperio regis aetatem agebant. Inter illos et frequentem Numidiam multi vastique loci erant,

Set quoniam in eas regiones per Leptitanorum negotia veni- 79 10 mus, non indignum videtur egregium atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare: eam rem [nos] locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleraque Africa inperitabant, 2 Curenenses quoque magni atque opulenti fuere. Ager in medio 3 harenosus, una specie: neque flumen neque mons erat, qui finis

4. Isidor. Orig. XIII 18, 6 p. 426: Syrtes *autem Sallustius* a tractu *vocari dicit, quod omnia ad se trahant et appropinquanti (an ut appropinquantia?) vadoso mari adhaereant.* Hieron. de interpr. voc. hebr. T. III p. 104: *Syrtim angustiam sive tribulationem, melius autem Sallustius* ab tractu *ait nomen impositum. Cfr.* Pompon. Mel. I 7, 3—7.

11. Arus. p. 237: *Imperat hac regione. Sal. Iug:* Carthaginienses pleraque Africa imperitabant.

13. Valer. Max. V 6 ext. 4: *Cum inter Carthaginem et Cyrenas de margine agri pertinacissima contentio esset, ad ultimum placuit utrinque eodem tempore iuvenes mitti et locum in quem convenissent finem ambobus haberi populis. Verum hoc pactum Carthaginiensium duo fratres, nomine Philaeni, perfidia praecucurrere, citra constituta hora maturato gressu in longius promotis terminis. Quod cum intellexissent Cyrenensium iuvenes, diu de fallacia eorum questi, postremo acerbitate conditionis iniuriam discutere conati sunt. Dixerunt namque sic eum finem ratum fore, si Philaeni vivos se ibi obrui passi essent. Sed consilio eventus non respondit. Illi enim nulla interposita mora corpora sua his terra operienda tradiderunt.*

---

1. proxuma $P^{3}E$. terra (*sup.* a) P^{3}. peralta $P^{3}P^{4}p^{1}p^{3}p^{6}$ (*conr.* prealta) $s^{1}g^{4}g^{5}g^{7}r\mu\gamma$. prelata p. fors obtulit P^{4}. — 2. alia *alterum omnes libri omittunt praeter* $g^{2}l$. tenpestate P^{4}. marum magnum P. — 3. cepit ventis P^{4}. harenam $M^{2}p^{3}p^{6}m^{1}g^{1}g^{3}g^{7}slr$. — 4. motatur M. mutantur T. mutatatur p. immutatur γ. Syrtes — nominatae *lineolis subscr. notata in* G *et* p^{6}. — 5. modum (*conr.* modo) P^{1}. conubio $PP^{1}P^{3}P^{4}MM^{1}M^{2}$ $GTEFp^{1}p^{6}mm^{2}gg^{2}g^{3}r\mu\gamma$. conubis p. conubia p^{3}. per conubia m^{1}. — 6. quae et facilius P^{3}. — 7. retinebat (*sup.* n) M. — 8. multi vastique loci (*sup.* a — a — a) T. multa vastaque loca h.

9. as $p^{1}g^{1}$. |||as g. has *rel.* — 10. non dignum P. mirabile (*conr.* memorabile) P^{1}. memorabile $P^{3}M^{2}Bm^{1}m^{2}g^{6}r$. mirabile *rel.* facimus P. — 11. locus nos $MM^{1}TEFpm^{2}s^{1}s^{2}$. eam nos rem g^{4}. nos *om.* $g^{6}\sigma$. rem *om.* g. locos (*sup.* u) P. ammonuit $P^{4}M^{2}p^{5}p^{6}g^{1}l$. amonuit $s^{1}g^{6}$. ammonet γ. monuit r. — 12. pleraeque africae *plerique libri, set* pleraque africa *ma.* I P^{1}, *sup. pro var. scr.* E. pleraque africe p^{1}. plerique affrice $s^{1}s^{2}$. inperitabant $g^{1}\mu$. — 13. *Libri* Cyrenenses *vel* Cirenenses. opulente (*sup.* i) M. fuerunt P^{2}. — 14. arenosus in medio P^{2}. harenosus M^{2} p^{3} *(ex conr.)* $p^{5}p^{6}g^{1}g^{2}g^{7}s^{1}r$. speciae P. speciae Gs. finis PP^{1} (*conr.* es)

eorum discerneret: quae res eos in magno diuturnoque bello inter
4 se habuit. Postquam utrimque legiones, item classes saepe fusae
fugataeque, et alteri alteros aliquantum adtriverant, veriti ne mox
victos victoresque defessos alius adgrederetur, per indutias sponsio-
nem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco 5
inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis habere-
5 tur. Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philaenis
erat, maturavere iter pergere: Curenenses tardius iere. Id socor-
6 diane an casu acciderit, parum cognovi. Ceterum solet in illis lo-
cis tempestas haut secus atque in mari retinere. Nam ubi per 10
loca aequalia et nuda gignentium ventus coortus harenam humo
excitavit, ea magna vi agitata ora oculosque inplere solet, ita pro-
7 spectu inpedito morari iter. Postquam Curenenses aliquanto poste-
riores se esse vident et ob rem conruptam domi poenas metuunt,
criminari Carthaginiensis ante tempus domo digressos, conturbare 15
8 rem, denique omnia malle quam victi abire. Set cum Poeni aliam

11. Arus p. 249: *Nudus harum rerum. Salust. Iug.:* loca aequalia et nuda gignentium.

P^3MB. — 1. eorum dis. *sup. lin. rec. ma.* P^1. in *sup. lin.* P^1, *om.* P^4. eos *a po. ma.* p^6, *ad mg.* Mg^4, *sup. lin.* GF. — 2. utrimque (*conr.* utrinque P^3. fuisse (*conr.* fusae) P. — 3. aliquantum *om.* E. adtriverant (*conr.* attr.) P. atriverant $P^1gg^1g^2s^1\mu$. ne |||mox G. — 4. victores victosque M^1. victores fessosque alius p^1. victores defessosque victos g. victoresque alius defessos s^2. alius aggrederetur defessos E. alii alios adgrederentur T. alius alium aggrederetur p^6. alius adgrederetur alium s^1. adgred. P (*conr.* aggr.) P^1 (*conr.* aggr.) P^2Tss^1. indutias $P^2p^1p^3s$. inducias *al.* — 5. die delegati P. — 6. his P^1. his p^1. finis utriusque populi $P^4\gamma$. utriusque finis populi g^6. — 7. quis (*conr.* quibus) P. Philaenes $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEpp^1p^5m^1m^2gg^1g^2g^4g^7ss^1\sigma\mu\gamma$. phylenes p^6. philones g^3. phileni||| m. philaenis *rel.* phil. erat nomen MF. nomen erat phil. m^1. — 8. Curenenses g^2. gere (*conr.* iere) P^1. iré $P^3M^2\gamma$ (*sup.* e). ||ire (*sup.* bant) μ. ivere p^1r. — 9. aut casu M^1. casu ita acciderit E. cognovit P^1. cognovi||| m^2. cognovimus $p^1p^3p^5p^6gg^1g^4g^6g^7s^1lr$. in locis illis MM^1TFp^6. in his locis γ. — 10. aud P. aut $P^1p^1p^6$. haut TEg^2s. atque *sup. lin.* Fg^4. — 11. gignantia (*conr.* entium) P^1. gignentia (*conr.* um) M. ginnensium P^4. ginensium g^6. quinentium g^2. cohortus $PP^1P^2P^3P^4M^1M^2G$ (*conr.* exh.) $BEFp^1p^3p^6gg^1g^2g^6g^7ss^1s^2r\gamma$. harenam P (*conr.* ar.) $P^4BEM^2pp^1p^3$ *(ex conr.)* $p^5mm^1gg^2g^3g^4g^6ss^1r$. — 12. exitavit (*sup.* c) P. excivit (*sup.* ta) g. oraculosque (*conr.* ora oculosque) P. hora P^4. impleri (*conr.* re) P^1. implere $g^1\mu$. — 13. inpendito P^4. inpedito $g^1\mu$. aliquando P (*conr.* to) μ. — 14. posteriores se esse vident PP^1 (se *a ma. rec.*) M (ese) $M^1M^2GTEFpp^1p^5p^6mm^1m^2gg^1g^3slrh\sigma$. se — se g^4. sese $P^4g^6\gamma$. se posteriores esse $s^2\mu$. esse *om. cet.* vident esse et s^1. et ob *sup. lin.* M. — 15. domi (*conr.* mo) P^1. egressos M Fm^1. — 16. male P^1. mallae M^1. habere (*conr.* abire) P. habire $P^4p^6g^7$.

conditionem, tantum modo aequam, peterent, Graeci optionem Carthaginiensium faciunt, ut vel illi, quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur, vel eadem conditione sese quem in locum vellent processuros. Philaeni conditione probata seque vitam- 9
5 que suam rei publicae condonavere: ita vivi obruti. Carthaginien- 10
ses in eo loco Philaenis fratribus aras consecravere, aliique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

Iugurtha postquam amissa Thala nihil satis firmum contra 80
Metellum putat, per magnas solitudines cum paucis profectus per-
10 venit ad Gaetulos, genus hominum ferum incultumque et eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum 2
cogit ac paulatim consuefacit ordines habere, signa sequi, inperium observare, item alia militaria facere. Praeterea regis Bocchi pro- 3
xumos magnis muneribus et maioribus promissis ad studium sui
15 perducit, quis adiutoribus regem adgressus inpellit, uti advorsus Romanos bellum incipiat. Id ea gratia facilius proniusque fuit, 4
quod Bocchus initio huiusce belli legatos Romam miserat foedus et amicitiam petitum: quam rem oportunissumam incepto bello 5
pauci inpediverant, caeci avaritia, quis omnia, honesta atque in-
20 honesta, vendere mos erat. Etiam antea Iugurthae filia Boccho 6

---

1. *Varietatem in* conditionis *vocabulo omittam quoniam vetustissumi semper t exhibent.* gregi (*sup.* c) P^1. optinionem P^1. oppinionem p^1. obtionem m^2g^4. — 2. Carthaginiensibus *ex conr.* p^6g. quo fines F (*ma.* I —os) $pp^3p^5m^1g$ *(ex conr.)* $g^4g^5g^7s^2l\gamma$. qui f. g^3 *itaque Comm. sec. Gruterum.* quo finem r. finis PP^1P^3BG (*conr.* es). peterentur P. — 3. ibi (*sup.* hic) P. — 4. Philaeni *vel* Phileni *vel* Phyleni *omnes.* — 5. regi publicae P. populo R. G (*sup.* pulicae rei) g^7. obrupti P^4. — 6. consacravere P^1. consecraverunt g^1. aliterque illis P^3B. — 7. constituti P^4p $p^1p^6rg^7$. instructi g^6. num (*conr.* nunc) P^1. ad inceptum redeo ms^1. redeo ad inceptum p^6.

8. amissa Thalam P^3. — 9. credit P^1. — 10. gens E. — 12. cogit (*sup.* e) T. coegit G (e) $M^2pp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^4g^6s^1r$. hac paulatim P^1. cumsuefacit P^1 (*conr.* cons.). — 13. militalia P^1. proxumos P^3. — 14. itineribus (*conr.* mun.) G. magnis ingressus muneribus E. sui ad studium $MM^1TFm^2s^2$. suis ad studium g^1. ad studium suum E. — 15. quibus $P^4r\gamma g^4$ (*m.* I), *sup.* B. quos (*conr.* quis) M. adgressus P (*conr.* aggr.) $P^1P^2p^1ss^2\mu$. adggr. g^2. ingressus (*sup. al. ma.* ag) m. egressus l. impellit aggressus T. regem impetiit E. inpellit s. appellit m. appellat M^2. impellat g^7. uti $PP^1P^2P^4MM^1M^2GBTEFp^1p^3p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4ss^1s^2$ $lrh\sigma\mu\gamma$. adversus $PP^1P^2P^3P^4M^1M^2GBp^1p^3p^5p^6m^2gg^1g^2g^4g^6slr\mu\gamma$. adversos $g^7s^1\sigma$. adversum *rel.* — 16. ideo gratia (*sup.* a) P^1. — 18. belli P $P^1P^2P^4MM^1M^2GBEFp^5mm^1m^2g^1g^3g^4g^6g^7ss^1lrh\mu$. — 19. inpediverant P (*conr.* imp.) P^1s. ceti (*sup.* vel ceci) P^1. ceca *(ut vid. ex conr.)* P^3. avariticia G. — 20. ante $M^1g^1\gamma$. fili (*conr.* lia) P. Boccho PP^1 (*conr.* —i) $MM^1M^2GTEFp^1p^3p^6mm^1m^2g^1g^2g^3ss^2lh\sigma\mu$. Bocchi *cet.*

nupserat. Verum ea necessitudo apud Numidas Maurosque levis ducitur, quia singuli, pro opibus quisque, quam plurumas uxores, 7 denas alii alii plures habent, set reges eo amplius. Ita animus multitudine distrahitur: nulla pro socia obtinet, pariter omnes viles 81 sunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt: 5 ibi fide data et accepta Iugurtha Bocchi animum oratione adcendit: Romanos iniustos, profunda avaritia, communis omnium hostis esse: eandem illos caussam belli cum Boccho habere, quam secum et cum aliis gentibus, lubidinem inperitandi, quis omnia regna advorsa sint: tum sese, paulo ante Carthaginiensis, item regem Persen, post 10 2 uti quisque opulentissumus videatur, ita Romanis hostem fore. Eis atque aliis talibus dictis ad Cirtam oppidum iter constituunt, quod 3 ibique ****** Metellus praedam captivosque et inpedimenta locaverat. Ita Iugurtha ratus aut capta urbe operae pretium fore, aut si Roma-

1. Non. p. 241: *Necessitudo est affinitas. Sallustius in Iugurthae bello:* etiam antea Iugurthae filia Boccho nupserat. Verum ea necessitudo ***.

3. Serv. ad Verg. A. I 71: *Sane notant Vergilium critici, qui marito promittit uxorem: quod excusant licentia regia, ut Sallustius* denas alii, alii plures habent, sed reges eo amplius.

---

1. nubserat m^2. — 2. quod singuli $MM^1M^2GTEFpmm^1m^2g^1g^7ss^2lh$. quisque pro opibus T. — 3. alii denas alii Tg^4g^5. denas alii plures g^1g^6. habeant $MM^1M^2Fmm^2s$. — 4. distraitur $P^1P^2p^1g^7$. distrahaur P^3. distractus $p^6s^2\mu\gamma$. distrahitur animus E. nullam P (*ad mg.* aut nulla) $P^1P^2P^3MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^3g^4g^6g^7s^2lrh\sigma\gamma$. nullam *sup. lin.* μ. optinet P *(ex conr.)* $P^1P^2MM^1EFpp^1mm^2g^3g^6s^2\sigma$. optinent p^5m^1. obtinent g^4. pr. s. habet Gh. omnia vilescunt E.

5. exercitus — accepta *om.* P^3. — 6. ubi data fide T *ac sic Naz. exhibere Gruterus memoriae tradidit.* — 7. communis — hostis PP^1 (*conr.* es — es) g^2 (*sup.* e — e). — 8. secum et aliis M (*sup.* cum) m (*sup.* cum) m^1. — 9. lubidinem PG. lubidine $P^1P^3MM^1BEpp^5$. libidine M^2m (*ma.* I) $m^1m^2gg^1g^2g^4g^5g^6g^7ss^1lr\mu\gamma$. libidinem *cet.* advorsa P^3B. — 10. sint (*conr.* sunt) P^1. sunt $P^2BETp^1p^3p^5g^1g^4g^5g^7s^1s^2r\mu\gamma$. cum P^3. tum sese dixit infensum paulo T. regem Pers. $PP^1P^3P^4M^2GBTEpp^1p^3p^5p^6gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^2lr\sigma\gamma\mu$. Pers. reg. *al.* perses |||||||||| post *in ras.* m. regem *om.* m^1, *ad mg.* M^2. Persen P *(ex conr.)* P^1 *(ex conr.)* $P^4TEpp^3p^5p^6g^1g^3g^4g^5$. Persae $P^3B\mu$. perse $p^1gg^2g^6s^1r$. Persem *rel.* — 11. ubi quisque MM^1M^2TEF (*conr.* uti) $mg^3g^5ss^1$. opulentissumus P *(ex conr.)* $P^1g^1s^2$. videbatur $P^4m^2s^2l$. videatur (*sup.* b) gg^4. videtur p^6 (*conr.* ebatur) $g^5\mu$. iis P *(ex conr.)*. *Rel.* hiis *vel* his. — 12. iter constituunt *sup. lin.* P^1. iter *sup. lin.* m. constituum (*conr.* unt) P^1. — 13. quod ibique metellus PGE. ibique e Metellus m^2. ibi Q. metellus $P^2P^3MM^1M^2BTFp^6m^1g^2g^4g^5g^6l$. ibi minus (*conr.* quintus) metellus P^1. ibi quintus metellus $P^4p^1p^3mgg^1g^3g^7s^1\mu$. quia quintus ibi metellus r. quod primus metellus h. quod |||| ibi met. s. ubi met. p. quod ibi met. *rel. Vid. Conm. p.* 26. praedam et captivos E. inpedimenta P (*conr.* imp.) s. — 14. Iugurtha ita G (*sup.* b a) p^1. ita *sup. lin.* g. operae *om.* Bm. si dux romanus $P^2P^3GBTpp^1p^3p^6gg^2g^4g^5g^6g^7lrh\sigma\mu\gamma$. romanus dux p^5g^1. dux *sup.* m^2. dux romanorum m^1s^1. roma-

nus auxilio suis venisset, proelio sese certaturos. Nam callidus 4
id modo festinabat, Bocchi pacem inminuere, ne moras agitando
aliud quam bellum mallet.

Inperator postquam de regum societate cognovit, non temere, 82
5 neque, uti saepe iam victo Iugurtha consueverat, omnibus locis
pugnandi copiam facit: ceterum haut procul ab Cirta castris mu-
nitis reges operitur, melius esse ratus cognitis Mauris, quoniam
is novos hostis adcesserat, ex commodo pugnam facere.

Interim Roma per litteras certior fit provinciam Numidiam 2
10 Mario datam: nam consulem factum ante acceperat. Quibus rebus
supra bonum aut honestum perculsus, neque lacrumas tenere ne-
que moderari linguam: vir egregius in aliis artibus nimis molliter
aegritudinem pati. Quam rem alii in superbiam vortebant, alii 3
bonum ingenium contumelia adcensum esse, multi quod iam parta
15 victoria ex manibus eriperetur. Nobis satis cognitum est illum
magis honore Mari quam iniuria sua excruciatum neque tam
anxie laturum fuisse, si adempta provincia alii quam Mario tra-
deretur.

8. Arus. p. 229: *Ex commodo. Salust. Iug.:* melius esse ratus ex commodo pugnam facere.

---

nus imperator s^2. — 1. certuros M^1 (*sup.* ta). — 2. inminuere $P^1P^2P^4p^1p^5sr\mu$. immunuere M. minuere M^1 (*sup. al. ma.* in) $p^3g^1g^7$. ne mox agitando PP^1 (*sup.* recogitando) P^2P^4 (*sup.* vel mora i. e. interim) B (*sup.* moras) $TEpp^5mg^1s^1\sigma$. mox (*ex* moras *conr.*) G. moras *in ras.* s^2. ne mox moras P^3. ne bochus moras r. — 3. malet P (*conr.* mall.) γ.

4. inperator g^2. non temere atque uti P^2. — 6. cupiam (*conr.* cop.) P. facit aut P^1. fecit $MGTFph\sigma$. facere g^5. haut procul ab cirtha *a p. ma.* P^1. — 7. reges *om.* T. operitur $Bpp^3p^5gg^1sr\mu$. — 8. his P (*conr.* is) $P^1gg^7s^1s^2l$. novus *libri*. ex quommodo P^1 (*conr.* com.). ex quomodo $gg^4g^5g^7$. ex eo modo p^3. facere (*conr.* fecere) P. faceret P^3. facit s^1. — 9. Romae P^4 (*sup. a po. ma.* roma) FM^2m^2lr. romam g^5. — 10. Mario provinciam numidiam $MM^1M^2GEFpmm^2g^1s^2$. mario num. prov. $p^3\gamma$. num. prov. dat. mario g^6. num. mario prov. h. numidiam *om.* p^5. quibus $PP^2P^3P^4MM^1M^2GBEpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lrh\sigma\mu\gamma$. quis *rel.* — 11. aut honestum $PP^1P^2P^3P^4M$ (modum *ma.* I; *conr.* bonum) $M^1M^2GBTEFpp^3p^5p^6mm^1gg^1g^2g^3g^4g^5g^6ss^1s^2h\sigma\mu$. haud hon. g^7. et honestum m^2. atque hon. *cet. Vid. Comm. p.* 126. perculsis (*sup.* u) G. lacrumas P P^1P^3. — 12. egreius (*sup.* g) M^1. in aliis bonis artibus E. artubus P. mollite P. molitter P^1 (*sup.* l). — 13. vortebant P $P^1P^3P^4M^1Bmsg^7$. — 14. bonum *om.* F. quodam (*conr.* quo iam) P. — 15. e manibus P^2. de manibus m^1. est *om.* $MM^1Fm^2s^2$. — 16. honere marii P. honori (*conr.* e) P^4. exercitum *in Comm. esse, Naz. cum rel. in* excruciatum *consentire Gruterus adnotavit.* — 17. lacturum P^1. adepta $P^4p^5g^5g^6l\sigma\gamma$. alio m.

83 Igitur eo dolore inpeditus et quia stultitiae videbatur alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit postulatum, ne sine caussa hostis populo Romano fieret: habere tum magnam copiam societatis amicitiaeque coniungendae, quae potior bello esset, et quamquam opibus suis confideret, tamen non debere in- 5 certa pro certis mutare: omne bellum sumi facile, ceterum aegerrume desinere: non in eiusdem potestate initium eius et finem esse: incipere cuivis, etiam ignavo, licere, deponi cum victores velint: proinde sibi regnoque suo consuleret, neu florentis res suas cum
2 Iugurthae perditis misceret. Ad ea rex satis placide verba facit: 10 sese pacem cupere, set Iugurthae fortunarum misereri: si eadem illi
3 copia fieret, omnia conventura. Rursus inperator contra postulata Bocchi nuntios mittit: ille probare partim, alia abnuere. Eo modo saepe ab utroque missis remissisque nuntiis tempus procedere, et ex Metelli voluntate bellum intactum trahi. 15

84 At Marius, ut supra diximus, cupientissuma plebe consul factus, postquam ei provinciam Numidiam populus iussit, antea iam infestus nobilitati, tum vero multus atque ferox instare, singulos modo modo univorsos laedere: dictitare sese consulatum ex victis illis spolia cepisse, alia praeterea magnifica pro se, et illis 20

---

1. inpeditus P^1. stultitia P^1GF *(sup. scr.)* $p^5p^6gg^4g^5s^1s^2h\gamma$. — 2. suo periculo $MM^1m^2g^3g^6s^2\gamma$. cum suo periculo p^3. — 3. populi romaniBT$p^5g^1g^3$ $g^4m^1r\sigma\gamma$. magnum copium (*conr.* —am —am) P. — 5. esset et quamquam $PP^1P^2P^3Bp^5m^1g$ (*ma.* I) $g^2g^6g^7s^2\sigma\mu\gamma$. esse et qu. s^1. et *om. rel.* tamen incerta pro certis mutare non debere m. — 6. aegermine (*conr.* aegerr.) P^1. acerrime $P^4MM^1M^2GET$ *(sup. lin.)* $Fpp^1p^6mm^2g^1g^3g^7ss^2rh$ *itaque Grutero teste Naz.* — 7. definire mm^1s^2. eius pot. P^4g^2. ciusdem in pot. $p^6r\gamma$. in eiusdem potestatem s^2. initium et finem eius P^4. initium esse et finem eius m. esset P^1. — 8. cuius (*conr.* cuivis) P. cuiquam pg^5. cuique g^7. etiam cui. ignavo $M^1TEg^5g^7$. licet F. con victores P^1. cum *sup. lin.* Gg^2. — 9. consuleret *ex conr.* P. consulere p. consulueret g. florentis $PP^1P^2P^3B$. — 10. ad haec rex m. rex placide satis $Fp^6m^1gg^4g^6$. rex bochus placide satis s^1. verba satis placide T. fuit (*conr.* facit) P. — 11. se MM^2 *(ex conr.)* G *(ex conr.)* m^2g^1. sepe M^1E. sepe sese m^1. miserere M (*sup.* i) M^2 (*conr.* ri). illa M (*conr.* i) E (*sup.* e) p^5g^5. copia illi p^6. copia illius l. — 12. foret MM^1F (*conr.* fieret) p^1g^6 hm^2 (*conr.* ϕ). — 13. ille *ex conr.* G. alia *om.* $M^2Gpp^3g^3s\gamma$. partim abnuere (*sup.* partim) m. partim partim abnuere $MM^1Fg^1g^7l$. partim probare partim abnuere s^2. Eodem sepe MM^1. eodem modo TFg^1. eoque modo g^4. — 15. intractum P (r) p. thrai P^2 (*conr.* trahi). trai s^1g.

16. factus consul F. — 17. ei *sup. lin.* m. numidiam provinciam $MM^1GTEFpp^1p^3p^6mm^2g^1g^4sh$. iussit (*sup.* decrevit) μ. dari iussit h. — 18. multos P^1 (*sup.* u). — 19. dictare P^3M (*sup.* it) gg^6. — 20. illis spolia (*sup.* quasi) m. spolia quasi cepisse p^6. coepisse P^1P^3B. alii praeterea P^2.

dolentia. Interim quae bello opus erant prima habere: postulare 2
legionibus subplementum, auxilia a populis et regibus sociisque
arcessere, praeterea ex Latio fortissumum quemque, plerosque mi-
litiae, paucos fama cognitos adcire, et ambiundo cogere homines
5 emeritis stipendiis secum proficisci. Neque illi senatus, quamquam 3
advorsus erat, de ullo negotio abnuere audebat: ceterum subple-
mentum etiam laetus decreverat, quia neque plebei militia volenti
putabatur et Marius aut belli usum aut studia volgi amissurus.
Set ea res frustra sperata: tanta lubido cum Mario eundi pleros- 4
10 que invaserat. Sese quisque praeda Tocupletem fore, victorem do-
mum rediturum, alia huiusce modi animis trahebant, et eos non
paulum oratione sua Marius adrexerat. Nam postquam omnibus 5
quae postulaverat decretis milites scribere volt, hortandi caussa
simul et nobilitatem uti consueverat exagitandi contionem populi
15 advocavit, deinde hoc modo disseruit:

6. Arus. p. 210: *Abnuo de illa re tibi. Salust. Bello Iug.:* neque illi senatus de ullo negotio abnuerat.

7. Prisc. XVIII p. 1169: *Illi βουλομένοις ἐστὶν ἡμῖν — — Sallustius in Iugurthino:* neque plebei militia volenti putabatur.

---

1. praemia habere B. — 3. accessere $P^{2}m^{2}$. accersere $P^{3}M^{1}Bp^{3}p^{6}gg^{1}g^{2}g^{7}s^{2}\sigma\mu\gamma$, *idque in* P^{4} *pro var. scr. sup. lin.* accersire MG. accersiri F. arcescere g^{5}. praeterea ...... ex latio m. — 4. militia $Gpp^{1}p^{6}m$ (*sup.* in) $m^{1}g^{2}g^{4}g^{5}g^{6}g^{7}rh\sigma$ *Comm.* [*Naz.* militiae] *testante Grut.* ambiundo P^{1} (*conr.* end.) P^{2} (*conr.* end.) $p^{6}g^{1}$. — 5. emeritis (*sup.* o) Gg^{2}. emeritos $p^{5}g^{3}$. quicquam (*conr.* quamq.) MF. — 6. advorsus $P^{3}MB$. negare audebat $MM^{1}M^{2}GTEp^{1}mm^{2}g^{1}ss^{2}r\gamma$. negare non audebat F. negare. negotio p^{3}. audebat negare h. subplementum P^{1}. — 7. plebei *ut vid.* γ. plebe $P^{2}P^{3}P^{4}GBTpp^{1}p^{3}p^{5}p^{6}m^{1}m^{2}gg^{1}g^{2}g^{4}g^{5}g^{6}ss^{1}s^{2}lr$. plebi *rel.* militiam $PP^{1}P^{3}GTEpp^{3}p^{5}p^{6}m^{1}m^{2}gg^{4}g^{5}g^{6}h\sigma\mu$ *Comm.* militia *rel.* volente $P^{1}P^{2}P^{3}G$ (*conr.* i) $BTpp^{1}p^{3}p^{5}p^{6}m^{1}m^{2}gg^{1}g^{2}g^{4}s^{1}s^{2}h\mu$. volenti *al.* volenti plebi militia m. volente plebe militia r. plebe volente militiam illud esse supplementum putabatur p^{1}. volentia militia γ. plebe militiam nolente patiebatur (*ad mg.* putabatur) marius g^{6}. plebe militiam nolente putabat posse geri Marium aut g^{5}. neque militia nolente g^{7}. quia plebi militia nolenti putabatur *Comm. exhibere Gruterus testis.* putabatur volente g^{2}. — 8. putabantur P. et *eras.* m, *om.* $p^{3}p^{6}m^{1}m^{2}\sigma$. aut dubia (*conr.* studia) P. volgi $PP^{1}P^{3}B\sigma$. vulgi (*sup.* o) E. — 9. sperata (*sup.* est) m. sperata est $p^{1}gg^{5}\gamma$. lubido $PP^{1}P^{3}B$. — 10. invadit MF. invasit γ. praeda *om.* P^{4}. — 12. paululum $Tp^{1}p^{5}p^{6}m^{1}g^{1}g^{4}g^{6}ss^{1}s^{2}r\sigma\gamma$. non paul. oratione sua eos marius $Tg^{5}\mu$. marius oratione sua $g^{3}s^{2}$. nam quam (*sup.* post) G. — 13. omnibus decretis quae postulaverat T. milites *om.* $P^{2}P^{3}$. volt $PP^{1}B\sigma$. velut E. — 14. nobilatem (*sup.* it) M. consueverat (*conr.* consuerat PB. consuerat (*sup.* u) M^{1}. censuerat g^{3}. exagitandu M^{1}. contionem $PP^{1}P^{2}P^{3}P^{4}MM^{1}M^{2}TFpp^{1}p^{3}sg^{5}\mu$, *ex* orationem *conr.* G. — 15. desersuit $M^{1}g^{4}$ (*conr.* dis). diseruit γ.

85 'Scio ego, Quirites, plerosque non eisdem artibus inperium a vobis petere et postquam adepti sunt gerere: primo industrios subplicis modicos esse, dein per ignaviam et superbiam aetatem 2 agere. Set mihi contra ea videtur: nam quo pluris est univorsa res publica quam consulatus aut praetura, eo maiore cura illam 5 3 administrari quam haec peti debere. Neque me fallit, quantum cum maxumo vostro benificio negoti sustineam. Bellum parare simul et aerario parcere, cogere ad militiam eos quos nolis obfendere, domi forisque omnia curare, et ea agere inter invidos oc- 4 cursantis factiosos opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii 10 si deliquere, vetus nobilitas, maiorum fortia facta, cognatorum et adfinium opes, multae clientelae, omnia haec praesidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitae, quas necesse est virtute et in- 5 nocentia tutari: nam alia infirma sunt. Et illud intellego, Quirites, omnium ora in me convorsa esse, aequos bonosque favere — 15 quippe mea bene facta rei publicae procedunt —, nobilitatem lo-

12. Donat. ad Ter. Phorm. I 2, 80: *Omnia haec non ex abundanti posuit, sed oratorie, quasi tam multa. Et est ἀρχαϊσμός; nam post enumerationem veteres hoc dicebant. Sallustius Iugurtha:* haec omnia praesidio adsunt.

---

1. ergo P¹. ego *om.* P⁴g⁵. Scio quirites ego g. eisdem Gp¹m¹. isdem 𝔅P¹ (*sup.* i) M¹Em²g²g³. iisdem P⁴g⁴g⁵. iidem γ. hisd. *vel* hiisdem *rel.* inperium p³g. — 2. ge.rere M¹ (*fuit* genere). — 3. supplicis P¹ (*conr.* ces). suppliciis MM¹M²EFmg³sl. dehinc MM¹M²Ep³mm²g¹g⁷l. deinde p⁵p⁶gg⁴g⁵g⁶s²γ, *om.* r. et per superbiam E. — 4. ea *sup. lin.* P¹γ, *om.* Ts¹, *del.* p⁶. ea contra g⁴. contra mihi videtur T. quo (*sup.* quanto) P¹. quanto 𝔅T (*sup.* quo) pp¹p⁵p⁶m²gg¹g⁴ (*ma.* I) g⁵g⁶s¹rμ. plurisque univ. P³B. — 5. publica res Tσ. consolatus (*sup.* u) P. praefectura P³B (*ma.* II). maiori s²g⁶. cura *sup. lin. ab al. ma.* M. illa 𝔅p¹, *om.* F. — 6. pati Gg² (*sup.* e). ne qui (*conr.* neque) P¹. — 7. maxumo P³. vestro maximo P⁴s². beneficio vestro PMM¹M²GFp (nostro) p¹p³p⁵p⁶mgg¹g²g³g⁴g⁶s¹hσ. beneficio vestro maximo m². negotii cum beneficio vestro l. sustineo P. substineam p³s²g⁵. sustinens g⁶. — 8. et *om.* 𝔅, *uncis circumdedit Link.* nobis P³l. quos nobis offensos scio F. — 10. occursantis PP¹ (*conr.* es) P² (*sup.* i. e. es) P³B. factiosque M¹. oppinione PP²p. opinione (e *ex conr.*) m. opinatione MF. — 11. si deliquere alii T. si alii p⁶μ. alii ad hoc si g³. alii se delinquere P³ (n) g⁵. dereliquere M. facta fortia E. facta *om.* MM¹, *ab rec. ma.* F, *ad mg.* M². — 12. adfinium PP¹P²s. multa (*sup.* e) P³. assunt M²Gp⁵g⁷σ. sunt g¹g². — 13. mihi — infirma sunt P¹ *ad marg.* spes omnis P²m¹. om||es G. omnes spes T. immemet 𝔅. sita (*sup.* e) P³. sitae in memet MF. quas — tutari nam M¹ *ad mg. ab al. ma.* est ex virtute M¹T (*sup.* et) EFp³g¹. necesse et virt. (*sup.* est) m. est et virtute M²p⁶s²h. — 14. tueri MFg⁶. intellego 𝔅MM¹M²Gmg³. et intelligo illud T. — 15. omnia ms². hora Pγ. ora *sup. lin. ab al. ma.* M. equos et boves g⁶. — 16. beneficia 𝔅s¹g⁶. benefacta mea Tpg. in rem publicam 𝔅. rempublicam P⁴ (*sup.* vel reipublice) *Comm. Grutero teste.* precedunt P³P⁴ (*sup.* vel proc.) pg⁷s².

cum invadendi quaerere. Quo mihi acrius adnitendum est, uti 6
neque vos capiamini et illi frustra sint. Ita ad hoc aetatis a pue- 7
ritia fui, uti omnes labores et pericula consueta habeam. Quae 8
ante vostra benificia gratuito faciebam, ea uti accepta mercede
5 deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potesta- 9
tibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulavere: mihi,
qui omnem aetatem in optumis artibus egi, bene facere iam ex
consuetudine in naturam vortit.

Bellum me gerere cum Iugurtha iussistis, quam rem nobili- 10
10 tas aegerrume tulit. Quaeso, reputate cum animis vostris, num
id mutari melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc aut
aliud tale negotium mittatis, hominem veteris prosapiae ac multa-
rum imaginum et nullius stipendi, scilicet ut in tanta re ignarus
omnium trepidet festinet, sumat aliquem ex populo monitorem of-
15 fici sui. Ita plerumque evenit, uti quem vos inperatorem iussistis, 11

3. Arus. p. 219: *Consuetam habeo illam rem. Sal. Iug.:* et pericula consueta haberem.

12. Prisc. XVIII p. 1126: *Frequenter tamen et genetivo secundum Graecos in hoc sensu utimur. — — Sallustius in Iugurthino:* homines veteris prosapiae, multarum imaginum ac nullius stipendii. p. 1205: *Sallust. in Iug.* homines veteris prosapiae, multarum imaginum, nullius stipendii.

14. Non. p. 269: *Sumere etiam significat eligere. — — Sallustius in Iugurthae bello:* scilicet ut in tanta re ignarus omnium trepide festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officii sui. Donat. ad Ter. Heaut. III 1, 56: *sumat accipiat. Alias sumere est eligere. Sallustius in Iugurth.:* sumat aliquem ex populo monitorem officii sui.

---

1. adnitendum P (*conr.* ann.) $P^1P^2P^3P^4MM^1Gp^1p^5mg^2g^5ss^1s^2l$. ut neque $P^4M^2p^5p^6mg^3\mu$ *(ex conr.)*. uti *om.* gl. — 2. illis E. apuricia E. — 3. fuit $MM^1M^2p^1$ (*ma.* I). uti $\mathfrak{B}PP^2Bm^1m^2sg^7$. omnis P^1P^2 (*sup.* vel es) P^8B. omnes a puericia labores m. labores et pericula $\mathfrak{B}P^1P^2P^3GBT$ $p^8p^5p^6m^1gg^2g^4g^5ss^1lrh\mu\gamma$. et *rel. om.* pecula (*sup.* ri) M. — 4. antea P^1 (a) Fp^6. vestro beneficio *in* G *ex conr. et ma.* I *in* F. nostra g^6. — 4. deferam (*sup.* deseram) P^4. querites (*conr.* quir.) M. — 6. tempperare P. probos sese simulaverunt T. — 7. in *om.* Eg^5g^6. optumis $P^1P^3mg^3$. bonis artibus (*sup.* optimis moribus) P^4. — 8. verti $\mathfrak{B}$ *(Br.)*. vertii s^2. vertit (*sup.* vertitur) P^4. vertitur $Tp^3p^5p^6m$ *(e conr.)* $m^1gg^1g^2g^3g^4g^6g^7s^1rh\sigma\mu\gamma$. convertitur g^5. venit M^2Gm^2. — 9. iusisistis (*conr.* iussistis) P. — 10. acerrime h. reputare (*sup.* te) M. — 11. mutare $\mathfrak{B}P^3B$ (*hic uterque* mutare id) $pp^5p^6s^1g$ *(ex conr.)* g^4 (*ma.* I) g^5, *sup. in* P^4. mutari me melius P. sic quam (*conr.* si quem) P^1. aut aliud (*sup.* ad) $PT\sigma$. aut ad aliud $Gp^3h\gamma$. aut ad tale (*sup. ab al. ma.* aliud) m. — 12. ac *om.* $\mathfrak{B}g^2$. aut mult. P^2P^3B. — 13. sti.pendii M. — 14. summat P. sumet $MM^1EFmm^2lh\sigma$. at *in ras.* M^2. — 15. officii sui $P^4MTFp^1p^6g^4g^5\mu$. sui *om.* pg^6. ita (*sup.* que) P^1. uti P^1. imperare $PP^2P^3MM^1M^2GBE$ $Fpp^5p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2rhl\sigma\mu\gamma$.

12 is [sibi] inperatorem alium quaerat. Atque ego scio, Quirites, qui,
postquam consules facti sunt, et acta maiorum et Graecorum mi-
litaria praecepta legere coeperint: praeposteri homines: nam ge-
13 rere quam fieri tempore posterius, re atque usu prius est. Con-
parate nunc, Quirites, cum illorum superbia me hominem novom. 5
Quae illi audire aut legere solent, eorum partem vidi, alia egomet
14 gessi: quae illi litteris, ea ego militando didici. Nunc vos existu-
mate, facta an dicta pluris sint. Contemnunt novitatem meam,
15 ego illorum ignaviam: mihi fortuna, illis probra obiciuntur. Quam-
quam ego naturam unam et communem omnium existumo, set 10
16 fortissumum quemque generosissumum. Ac si iam ex patribus
Albini aut Bestiae quaeri possit, mene an illos ex se gigni ma-
luerint, quid responsuros creditis, nisi sese liberos quam optumos
17 voluisse? Quod si iure me despiciunt, faciant idem maioribus suis,
18 quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas coepit. Invident honori meo: 15
ergo invideant labori innocentiae, periculis etiam meis, quoniam
19 per haec illum cepi. Verum homines conrupti superbia ita aeta-

---

1. sibi *om.* $PP^2P^3Bp^1p^5m^1m^2gg^7s^1h$, *del.* P^1g^4. imperatorem sibi p. at M^1M^2GT (*sup.* qui) $EFp^3mm^1m^2$ *(ex conr.)* $g^1g^3g^4$ *(ex conr.)* $g^5g^7s^2\sigma\mu\gamma$. ac l. scio quirites *om.* p^5. quirites *sup. lin.* P^1, *om.* $P^4pp^6m^1gg^2s^1r\sigma$ *Naz. teste Grutero.* — 2. sunt et acta $𝔅PP^3Bp^1l$. et *om. rel.* malorum 𝔅. grecorum P^1. gregorum P^4. — 3. coeperunt EM^2 *(ex conr.)* $pp^1p^5p^6m^1gg^5r\mu\gamma$. homines praeposteri MM^1TFp^6 (posteri) $m^2g^5\mu$. — 4. conparate P^4r. — 5. me *sup. lin.* m. me hominem novum cum illorum superbia P^4. novum hominem Ep^1r. — 6. audire aut legere $𝔅P^1g^2\sigma$. audire et legere *rel.* solent hoc est ipsam rem belli praesens eorum partem T. talia $MM^1M^2p^3g^3$. et alia g^1. egomet *om.* P^4. ego..met M. — 7. litteris discunt ea Gh. ea *del.* P^3, *om.* $p^1p^6\gamma$. ego ea $p^1p^5p^6\gamma$. Nunc cuius (*conr.* vos) P^1. vos *om.* E. — 8. an vita pluris P^1. contempnunt $PP^2P^3P^4MM^1M^2GTFpp^3p^6gg^1g^2g^6ss^2lr\sigma\mu$. contemnant (*sup.* u) P^1. — 9. obiciuntur 𝔅E. obectantur (*sup.* obiiciuntur) P. obiectantur *rel.* — 10. ego *om.* P^4. unam esse et comm. Gg^1. existumo P^1. estimo M^1g. — 11. fortissumum P^1. fortissimum ē quemque M. generosissime (*sup.* um) P. generosum esse MM^1M^2Fl. generosissimum esse $p^1p^3gg^1g^6g^7h\gamma$. At si T. ex matre Albini 𝔅. — 12. possit 𝔅. possent P^1E. posset *rel.* ex sese 𝔅. gignere (*sup.* gigni *ab al. ma.*) M. — 13. se liberos T. *sup.* se Gg^4. nisi ee liberos (*sup. ab al. ma.* sese) m. — 14. maluisse $𝔅m^1g^6$. Quodsi me iure $m\gamma$. despiciunt me T. faciant $𝔅P^2P^3P^4$ (*sup.* s. hoc idem s. sciunt fecisse, *a po. ma.* vel faciunt) $MM^1M^2GBTFp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^3g^4g^5g^6g^7s^2lrh\sigma\mu\gamma$. facient s^1. faciunt *rel., set in* P^1 a *sup., in* s *in ras.* u. item $𝔅P^1$ (*conr.* idem) mg^2g^3h *itaque Naz. exhibere Gruterus narravit.* hidem p^6. id M^2. maribus (*sup.* io) M^1. — 15. coeperit G. ceperit s^1. invident.........honori m. — 16. ergo invident M (*sup.* a *ab al. ma.*) g^3g^5. invideant et labori $P^1p^5g^2s^1\sigma$. labori (*sup.* meo) T. invideant et innocentiae (*sup. ab al. ma.* labori) m. labori et innocentiae $P^4Ep^3p^6g^3g^5g^6srh\gamma$. labori meo et inn. g^1. labori meo inn. m^1. — 17. haec per illum cepi 𝔅. per hoc illum g^5. illum honorem cepi G.

tem agunt quasi vostros honores contemnant, ita hos petunt quasi
honeste vixerint. Ne illi falsi sunt, qui divorsissumas res pariter 20
expectant, ignaviae voluptatem et praemia virtutis. Atque etiam, 21
cum apud vos aut in senatu verba faciunt, pleraque oratione ma-
5 iores suos extollunt: eorum fortia facta memorando clariores sese
putant. Quod contra est. Nam quanto vita illorum praeclarior, 22
tanto horum socordia flagitiosior. Et profecto ita se res habent: 23
maiorum gloria posteris quasi lumen est, neque bona neque mala
eorum in occulto patitur. Cuius rei ego inopiam fateor, Quirites: 24
10 verum, id quod multo praeclarius est, meamet facta mihi dicere
licet. Nunc videte quam iniqui sint. Quod ex aliena virtute sibi 25
adrogant, id mihi ex mea non concedunt, scilicet quia imagines
non habeo, et quia mihi nova nobilitas est, quam certe peperisse
melius est quam acceptam conrupisse.

15 Equidem ego non ignoro, si iam mihi respondere velint, ab- 26
unde illis facundiam et conpositam orationem fore. Set in maxumo

8. Schol. ad Iuv. Sat. 8, 138.

---

1. nostros p. contempnant $PP^1P^2P^3P^4GBTEFp^1p^6g^1g^2g^3ss^2lr\sigma\mu\gamma$. condemnunt (*sup.* t *et* a) M. — 2. *Plerique libri* ne *vel* nae. *Sup.* nonne *vel* non GFs. nonne $p^1p^3p^6$ (*ma.* I) mg^3g^4 (*ma.* I) $g^5\sigma\gamma$ (nū ne). ne nomine illi T. — 3. expetunt *sup. scr.* m, *in textu* p^3g *(ex conr.)*. affectant M^2. — 4. apud vos o quirites aut G. aut *om.* m. senato (*sup.* u) P^1. faci||ciunt 𝔙. faciant (*sup.* u) P^1G. — 5. maioris (*sup.* e) P^1. mores suos m. eorum *om.* P^4. se P^1 (*conr.* sese) $m^1\gamma$. sese clariores h. sese (*sup.* esse) T. esse se G (es) σ. se esse r. putant sese g^2. — 6. quantum $MM^1M^2TFp^1mm^2g^1g^2sl$. illorum vita Pp^5g^5. vita eorum $MM^1M^2GEmm^2g^1g^2g^6s^2l\gamma$. prae *a po. ma.* P^1. clarior $p^1p^3p^5g^5g^7$. — 7. tantum M^2. tanta l. honorum (*conr.* horum) P^1. eorum p^1g^6. res sese $Tp^3p^6g^6r\gamma$. sese res M^2. re se mm^2g^4 (*sup.* se) $g^5s^1\mu$. habent $𝔙Tp^3p^6g^6s^1r\gamma$. habet *rel.* — 8. quasi *om.* $MM^1M^2GTEFmm^2g^3g^6s$. quasi posteris $g^1s^1\gamma$. quasi lumen posteris m^1. neque mala neque bona 𝔙. bona eorum neque mala P^4g^5. — 9. eorum *om.* g^1, *sup. lin.* m^2, *ad mg.* g. cuiusce (*sup.* h) P^1. huius rei m. huiusce modi rei $p^3g^6M^2$ (*ma.* I *ut vid.*). huiusce rei *rel.* *Vid. Conm. p.* 126. inopiam ego m. inopiam rei ego l. ego *om.* s^1, *sup. lin.* g^6. fateor $𝔙p^1s$, *inc. de* T. patior *rel.* — 10. clârius Mgg^7. meamet (*sup.* meimet) P^1P^4. meimet m^1rg^1. me|me.t g. mea me facta MM^1M^2TEF (t *ab rec. ma. add.*) mg^3. mea $p^3p^5p^6m^2s$ (*eras.* met) s^1s^2 (*sup.* met) $g^5l\mu\gamma$ (benefacta). mea memet facta p. mihi facta P^4. mihi *om.* $Eg^3g^6r\sigma$. dicere mihi M^2. — 11. liceat P^4. sint iniqui MM^1TFs^2. sunt $Gpg^1l\gamma$. ex aliena sibi virtute m. — 12. adrogant P (*conr.* arr.) $P^1P^2P^3Bs^1$. agregant p. quod — quod $GM^2\gamma$. — 13. peperisse quam acc. corr. melius est P^4. — 14. corruisse *Naz. set conr.* corrup. *testante Grutero.* corripuisse E (*conr.* corrup.) m^2. corrupuisse p^1. — 15. non ego P^4. equidem non ignoro ego $m\gamma$. Et quidem ego g^1. Ego quidem σ. ego *om.* $p^5gg^5g^{61}sr$. si nam (*sup.* i) M. — 16. abeunde P. abundae P^1. abinde g^2. habunde $M^1M^2p^1p^3p^6mm^1m^2s^1s^2g^6lr\sigma$. facundiam 𝔙 *(Br.)* $GTEpp^1p^5m^2gg^1g^2g^6ss^1r\sigma\mu\gamma$, *ex conr.* M^1m. facundam *rel.* fac..undam MM^2. *Conm. p.* 127. maxumo P^3.

vostro benificio cum omnibus locis meque vosque male dictis lacerent, non placuit reticere, ne quis modestiam in conscientiam du-
27 ceret. Nam me quidem ex animi sententia nulla oratio laedere potest: quippe vera necesse est bene praedicent, falsa vita mores-
28 que mei superant. Set quoniam vostra consilia accusantur, qui 5 mihi summum honorem et maxumum negotium inposuistis, etiam
29 atque etiam reputate, num eorum paenitendum sit. Non possum fidei caussa imagines neque triumphos aut consulatus maiorum meorum ostentare, at, si res postulet, hastas vexillum phaleras,
30 alia militaria dona, praeterea cicatrices advorso pectore. Hae sunt 10 meae imagines, haec nobilitas, non hereditate relicta, ut illa illis, set quae egomet [meis] plurumis laboribus et periculis quaesivi.
31 Non sunt conposita verba mea: parvi id facio: ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, ut turpia facta oratione tegant.
32 Neque litteras Graecas didici: parum placebat eas discere, quippe 15

9. Non. p. 381: *Falerae sunt bello ornamenta. Sallustius in Iugurthae bello:* ac, si res postulet, hastas, vexillum faleras, alia militaria dona.
13. Non. p. 177: *Componere exsimulare vel fingere. — — Sallustius in Iugurtha:* non sunt composita verba mea; parvi id facio; ipse se virtus satis ostendit.

---

2. vestro beneficio (*sup.* maximo) P^1. nostro pγ. cum *om.* M^1. meque vosque 𝔅. vosque meque lg^7. vos meque m. me et vos p^1. me vosque *rel.* lacerarent P^1 (ra) Fmg^2 (*ma.* I) g^4 (*ma.* I). lacerant p$g^1g^5g^6s^1r\mu$. lacesirent g^7. — 2. placuit tangere (*sup.* vel reticere) P^1. placuit tremere vel reticere m. molestiam F. — 3. ex animi sententia P^1 (*sup.* s. mei) MM^1M^2G (*sup.* mei) TEFpp^3p^6gg^1 *(ex conr.)* $g^5g^6s^1s^2r\gamma$. ex animi mei sent. *rel.* conscientia p$m^1\mu$. scientia T. laedere nulla oratio potest P^4. — 4. necesse est vera P^4h. bene *om.* P^4. praedicent 𝔅PMM^1M^2 *(ex conr.)* Fm^1m^2 *(e conr.)* s (*ma.* I) σ. praedicet *rel.* falsa 𝔅PMM^1M^2GTEFm^2 (*conr.* falsam) $g^2g^3g^5s^1r\mu$. falsam *rel.* *Vid. Conm. p.* 127 *sq.* — 5. superent (*conr.* ant) P. accusant MFl. — 6. mihi *om.* T, *sup. lin.* s. laborem (*sup.* honorem *a ma. po.*) P^4. maxumum P^3. inposuistis $P^1P^3g^1$s. etiam *prius om.* F. — 7. numerorum 𝔅. paenitendum 𝔅M^2. poe- *vel* penitendum M^1GBmm^1m^2g$g^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7$ss^1s^2lr$\sigma\mu\gamma$. poenitundum *rel.* est P^3B (*sup.* sit). — 8. triumphos (*sup.* vel triumphales sine fixo) P^1P^2. triumphales pg^1. aut consulatus *om.* MM^1M^2Fm^2. — 9. ostare (*sup.* ten) M. res *om* P^2. astas P^1p^1r. hastam MM^1M^2TF$g^3g^4s^2\sigma\gamma$. pharas (*sup.* le) M. phalleras M^1. faleras $g^1g^2g^7$r. falleras g^5. phaleros p^1. — 10. advorso P^3. pectore 𝔅B (*sup.* corpore). corpore *rel., set in* P *sup.* △ pectore, *in* P^1 vel pectore. *Conm. p.* 128. eae P^1. hae *vel* he *vel* hec *rel.* hec gg^1s^2r. — 11. ne hereditate P. illis sunt T. — 12. egomet meis $P^3g^2g^7$ (mei pluribus). ego meis P (*sup.* egomet △) $P^1P^2P^4MM^1$GBTEFp^3p^5mm^2g$g^3g^4g^5s^2$rh$\sigma\mu\gamma$. ego plurimis meis p$p^1g^1g^6m^1$. ego plurimis laboribus meis s^1. egomet plurimis *rel.* adquaesivi P^4p^1. acquisivi p^6g^6h. — 13. psita (*sup.* co) M. mea verba P^3GB$p^3p^6m^2$ (mea verba composita) g^1rh. mea *om.* p. verba *om.* σ. parvi 𝔅g^2 (*sup. ab al. ma.* precii). parum *rel.*, *set in* P *sup.* parvi △. satis *om.* Tγ. — 14. facta per sua oratione P^3. — 16. dicere Fg^2 (*sup.* s). quippe *om.* Fg^2. *sup. lin.* P^1 (*is ut vid.* quippi) m.

quae ad virtutem doctoribus nihil profuerant. At illa multo optuma 33
rei publicae doctus sum, hostem ferire, praesidium agitare, nihil
metuere nisi turpem famam, hiemem et aestatem iuxta pati, humi
requiescere, eodem tempore inopiam et laborem tolerare. Eis 34
5 ego praeceptis milites hortabor: nec illos arte colam, me opulen-
ter, neque gloriam meam, laborem illorum faciam. Hoc est utile, 35
hoc civile inperium. Namque cum tute per mollitiam agas, exer-
citum subplicio cogere, id est dominum, non inperatorem esse.
Haec atque talia maiores vostri faciundo seque remque publicam 36
10 celebravere. Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illo- 37
rum aemulos contemnit et omnis honores non ex merito, set quasi
debitos a vobis repetit. Ceterum homines superbissumi procul 38
errant. Maiores eorum omnia, quae licebat, illis reliquere, divitias
imagines, memoriam sui praeclaram: virtutem non reliquere, ne-
15 que poterant: ea sola neque datur dono neque accipitur. Sordi- 39
dum me et incultum moribus aiunt, quia parum scite convivium
exorno, neque histrionem ullum, neque pluris preci cocum quam

3. Non. p. 220: *Iuxta rursum similiter. Sallustius in Iugurthae bello:* hiemem atque aestatem iuxta pati.

---

1. profuerant $P^1P^4GBpp^1p^5p^6m^1m^2gg^1g^2g^3g^4$ *(ex conr.)* $ss^1lh\sigma$. profuere r. profuerunt *rel., set* P *ad mg.* profuerant. *Conm. p.* 128. ad illa $\mathfrak{B}$. at alia $P^4m^1s^2g^7$. multa P^1 (*conr.* o) P^3 (*sup.* vel multo) $Gmm^1m^2s^2g^3g^7$. optuma $PP^1P^3P^4$. — 2. rei *sup. lin.* Gm^2. rei p. optuma P^4. hostes $MM^1Fmm^2gg^3sh\gamma$. praesidium $\mathfrak{B}g^2$. praesidia *rel.* ni MFs^2. — 3. turpam (*conr.* e) P^1P^3. gemem (*sup.* i) P^1. *Libri Sallusti omnes* et aestatem. et *om.* $p^6sg^6\gamma$. iuxta iuxta pati M^1. humum P^3B (i *sup. ead. ma.*). umi g^6. — 4. et laborem *om.* M^1. his ergo PP^1 (is ergo) MM^1GBTFm (*sup.* ego *al. ma.*) m^2 (*sup.* ego) $g^2g^3g^6lh\sigma\gamma$. ergo his (ergo *ab al. ma.*) g. his igitur praec. M^2. ego *om.* $p^5g^5s^1\mu$. — 5. nec illos P^2 (*sup.* que) m. neque *rel.* arcte $P^4p^5g^4$ *(ex conr.)* γ, *ad marg. pro var. scr.* s^2. arce g^1. colamẹ opulenter m. — 6. labore $P^4\mu$. faciam (am *e conr.*) M. utile çivile P^4r. — 7. Nam cum $\mathfrak{B}ps^1g^5g^7$. ·que *del.* p^6. mollitiam (*vel* ciam) $\mathfrak{B}P^3P^4GTp^3m^1g^6r\gamma$. mollitiem *al.* mollicitẹ g^1. suplicio $\mathfrak{B}$. — 8. hoc est $GTFp^1p^3mm^1m^2s^2g^5g^6g^7\gamma$. — 9. atque alia $\mathfrak{B}PP^2Gpp^1p^5p^6m^1gg^2g^4$ *(ex conr.)* $g^5g^6ss^2rh\sigma\mu\gamma$. atque alia talia p^3m^2. haec et alia g^1g^7. haec et talia l. nostri $pp^5g^1g^6s^1$. vestri *ex conr.* gg^4s^2. faciundo g^2g^7. seque et rem. p. P^4p. se remque p. g^1. seque rem publicamque g^6. seque rem publicam $g^5\sigma\gamma$. seque populumque romanum l. p. *sup. lin.* m. — 10. celaebravere P^1. celebrare M^2ms^1. celebraverunt p^3. Quibus M. dissimis (*sup.* li) M. maioribus s. — 11. contempnit $PP^1P^2P^3P^4MGTp^1p^3p^6mm^1m^2ss^2gg^1lr\sigma\mu$. contepnit g^7. cumtempnit g^2. contempnunt p. contemnunt et g^5. si quasi M. — 12. debitos *ex conr.* P. debito g^1g^6. — 13. erant PM^2 (*sup.* r) $p^1g^2g^5\sigma\mu$. haberant p^6. qui (*sup.* quae) M. quae *ab rec. ma.* F. licebant T. illis *om.* P^2m^1, *sup. ut vid. ab ead. ma.* B. — 14. suam $P^4pg^5g^6r\sigma\mu$. relinquere $PTM^2pg^1rg^6$. reliquaere s. — 15. dono datur Tm^1g^7. — 16. incultum $\mathfrak{B}P^3Bp^3$. incultis *cet.* maioribus P^2. — 17. exoma M. neque .... histrionem P^1. istrionem $P^3GBpp^1p^3p^6$ (yst.) $gg^1g^5r\mu$. quocum (*conr.*

40 vilicum habeo. Quae mihi lubet confiteri, Quirites. Nam ex parente meo et ex aliis sanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem convenire, omnibusque bonis oportere plus gloriae 41 quam divitiarum esse: arma, non supellectilem decori esse. Quin ergo quod iuvat, quod carum aestumant, id semper faciant: ament 5 potent: ubi adulescentiam habuere, ibi senectutem agant, [in conviviis], dediti ventri et turpissumae parti corporis: [sudorem] pulverem et alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis iocundiora 42 sunt. Verum non ita est. Nam ubi se omnibus flagitiis dedeco-43 ravere, turpissumi viri bonorum praemia ereptum eunt. Ita in- 10 iustissume luxuria et ignavia, pessumae artes, illis, qui coluere eas, nihil obficiunt, rei publicae innoxiae cladi sunt.

44 Nunc quoniam illis, quantum mei mores, non illorum flagitia 45 poscebant, respondi, pauca de re publica loquar. Primum omnium de Numidia bonum habetote animum, Quirites. Nam quae ad hoc 15 tempus Iugurtham tutata sunt, omnia removistis, avaritiam, inpe-

---

cuocum) P^1. cocum $PP^2P^3P^4GM^2p^1p^3p^6m^1gg^3g^5g^6g^7ss^1s^2r\sigma\mu$. coc.um g^4. — 1. vilicum PP^1P^2B (*sup.* l) TFp^3p^5m (*sup.* l) $g^2g^5\gamma$. lubet PP^1 (*conr.* libet) P^2 (*sup.* i) $P^3g^2g^3s$. licet $mm^2s^2\sigma$. quae libet mihi $\mathfrak{B}p^3$. nam et ex $P^3P^4p^1g^7l\sigma\mu$. namque ex r. — 2. meo ex al. P^1 (*sup. al. ma.* et) γ. et aliis $MM^1M^2GTFpp^1p^3p^6s^2g^4$ (ex *del.*) $g^5r\mu$ *Comm. Grutero testante.* sancti $\mathfrak{B}$ (*sup.* s *ab al. ma.*). mundicias (*sup.* vel medicis) P^1. mulieribus munditias ml. — 3. laborem viris $PP^2P^3pp^1p^6m^1gg^1g^4g^5ss^1rh\mu$. que bonis *om.* P. bonis *om.* P^3B, *sup. lin.* P^2. — 4. esse *post* divitiarum *om.* $MM^1M^2TFp^3mm^1m^2g^2g^3g^7ss^2lh\sigma\gamma$, *sup. lin.* P^1G. subpellectilem proprium dicitur ornamenta domo decora (*sup.* i) P^1. superlectilem pg^6. decorum (*conr.* i) *Naz. exhibere Gruterus memoriae prodidit.* decora (*sup.* i) g^2. esse *om.* M. — 5. care (*conr.* rum) P^1. aestumant $PP^1P^3mm^1m^2sg^3$ (*sup.* i). faciunt (*sup.* a) P^1s. faciant *ex conr.* r. facient p. — 6. adulescentiam $\mathfrak{B}Ps^2$. adolosc. Mp^3. habent (*conr.* agant) P. convivis $\mathfrak{B}$ *(Fchh.)* P^1 (*conr.* viis). — 7. et *om.* $p^6r\gamma$. *Vid. Comm. p.* 86. pulverem *om.* $\mathfrak{B}T$, *sup. lin.* m. pulverem sudorem p^6. pulvorem (*conr.* e) g. — 8. relinqant P. relinqunt m^2. illaepulis P. iocundiora $P^1P^2P^3P^4M^1M^2Bpp^3p^5p^6m^1m^2gg^1g^2g^4g^5g^6g^7s^1s^2lr\sigma\mu\gamma$. — 9. non ita est $\mathfrak{B}PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTFpp^3p^5p^6mm^1gg^1g^2g^3g^4g^5g^7ss^1s^2lrh\sigma\mu\gamma$. ita non est (*conr.* non ita est) p^1m^2. est ita *rel.* ubi *in ras.* m. flagitiis se Fms^2h. omnibus flagitiis $\mathfrak{B}$. flagitiis omnibus g^2l. omnibus *rel. om.* — 10. viri *om.* $\mathfrak{B}g^2$. viri turpissimi h. horum praem. (*sup.* i. prudentiam) P^4. praemia per ereptum M^1. — 11. artis (*conr.* es) P^1. — 12. clade (*sup.* i) M. — 13. illis *sup. lin. ab al. ma.* B. mei mores $\mathfrak{B}PP^1$ (ei *sup.* m) $P^2P^3P^4Bpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7s^2lrh\sigma\mu\gamma$. mei memores Ts^1. mores mei *cet.* — 14. de *sup. lin. ab al. ma.* m. — 15. bonum animum habete $\mathfrak{B}p^1m^1g^1g^2g^3g^4g^7g^6s^1lr\mu$. habete bonum animum M^2. bonum habete de numidia animum P^4. habetote MFg^5g^6. — 16. tuta sunt P^4G (*sup.* ta) Fp^1 (*conr.* tutata) p^3 (*conr.* tutata) m^2gg^1 (*sup.* ta) $g^2s^1s^2\mu$. tutata *rel. quibuscum consentire Comm. adnotavit Gr.* inperitiam g^1r.

ritiam, [atque] superbiam. Deinde exercitus ibi est, locorum sciens, 46
set mehercules magis strenuus quam felix. Nam magna pars eius
avaritia aut temeritate ducum adtrita est. Quam ob rem vos, qui- 47
bus militaris aetas est, adnitimini mecum et capessite rem publi-
5 cam: neque quemquam ex calamitate aliorum aut inperatorum
superbia metus ceperit. Egomet in agmine aut in proelio con-
sultor idem et socius periculis vobiscum adero, meque vosque in
omnibus rebus iuxta geram. Et profecto deis iuvantibus omnia 48
matura sunt, victoria praeda laus: quae si dubia aut procul essent,
10 tamen omnis bonos rei publicae subvenire decebat. Etenim nemo 49
ignavia inmortalis factus est, neque quisquam parens liberis, uti
aeterni forent, optavit, magis uti boni honestique vitam exigerent.
Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam 50
strenuis abunde dictum puto.'

15 Huiusce modi oratione habita Marius, postquam plebei ani- 86
mos adrectos videt, propere conmeatu, stipendio, armis, aliis uti-
libus navis onerat: cum his A. Manlium legatum proficisci iubet.

1. Arus. p. 262: *Sciens huius rei. Salust.* sciens horum *[em.* locorum *cum Ruhnk.]*.

---

1. atque *om.* MM^1Tg^6, *sup. lin.* M^2F. est ibi $MM^1M^2GTp^3p^6mm^2s^2r$. ibi est exercitus l. ibi *om.* $F\sigma$. — 2. et meh. 𝔅 *(Fchh.)*. mehercules 𝔅T $g^1\gamma$ *(ex conr.)*. mehercle $P^4p^3p^5lg^2g^7\sigma$. mehercule *rel.* — 3. est *sup. lin.* P^1m, *om.* M^2g^3. — 4. ae.tas 𝔅. est aetas $P^4MM^1M^2GT$ (*sup.* inest) $Fp^3p^6mm^2s^2g^5$. est militaris aestas m^1g^6r. adnitimini 𝔅P (*conr.* ann.) $P^1P^2P^3P^4MGBpp^3p^6s^1g^6\sigma\mu$. adnitemini g^2 (*sup.* i). mecum *om.* P^3B. mecum annitimini r. — 5. nec quemquam (c *in ras.*) m. ne M^2sg^3. quamquam (*conr.* quemq.) P^1p^6. quemque P^4. — 6. imagine (*sup.* in agmine) T. aut in proelio $𝔅PP^4Gp^1p^5p^6m^1gg^1g^4g^5g^6g^7ss^1lrh\mu\gamma$. *sup.* aut P^1T, *om. rel.* — 7. periculis 𝔅. periculi *cet.* me vosque P^1 (*sup. ab al. ma.* que) P^4M $M^1M^2TFpp^3p^6m^2gg^3g^6ss^1s^2r\gamma$. meque et vos $p^1g^1g^5\mu$. me vos p^5. — 8. iusta P^1 (*conr.* iuxta) $g^6g^7\mu$. — 9. victoria *a ma. po.* P^1. — 10. omnis P P^2 (*sup.* vel es) P^3. omnibus bonis P^1 (*conr.* omnes bonos) mg^3. subvenire rei publicae 𝔅. debat (*conr.* decebat) P. decet P^1 (*conr.* cebat) $MM^1M^2GTFp^1p^3mm^1m^2gg^1g^3g^4$ *(ex conr.)* $g^5g^6g^7ss^1l\gamma$. decebat *ex conr.* s^2. deceret $p^5\sigma$ *et sic Naz. ex* decet *conr.* debent (*conr.* deceret) p^6. — 11. ignavia nemo $P^2P^3MM^1M^2BTFp^3mm^1m^2g^3g^7s\sigma$. inmortalis $P^1P^2P^3P^4Gg^1g^5g^6ss^2\mu$. est *om.* $MM^1M^2TFp^3p^5mm^1g^3s^2l$, *sup. lin.* m^2. est factus p^6. uti aet. $PP^1P^4MM^1M^2Gpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7s^1s^2r\sigma\gamma$. — 12. obtavit $P^4g^2s^1$. ut boni $𝔅MM^1M^2TFp^3s^2r$. — 13. adderant P^3. — 14. habunde $M^1M^2Tpp^3p^6mm^1m^2g^2g^6s^1s^2lr\sigma\mu\gamma$.

15. plebes σ. plebis *cet.* — 16. arrectus (*sup.* o) P^1. comeatu P^3p^6. *Plerique libri:* armis aliisque utilibus, *set* que *om.* MFm^1s^1, *sup. lin.* M^1T. aliisque *om.* g^1. armis atque aliis utilibus m. armis atque aliis talibus l. stipendio aliisque armis utilibus G. armis utilibus aliis p^1. — 17. navis PP^1 (*conr.* es) P^2 (*sup.* vel es) P^3Bp^3. onerant F (*ma.* I). ornat g^5. L. h̄. A. *vel* aulum *cet.* aman...lium (*sup.* aulum) G. aulum M. MM^1p^3. mallium $p^1p^6s^1g^5g^6g^7rh\mu$. maulium p. malium $p^5g^1\gamma$. manllium g^2. ligatum (*sup.* e) P^1.

2 Ipse interea milites scribere, non more maiorum neque ex classibus,
3 set uti cuiusque lubido erat, capite censos plerosque. Id factum
alii inopia bonorum, alii per ambitionem consulis memorabant,
quod ab eo genere celebratus auctusque erat, et homini potentiam
quaerenti egentissumus quisque oportunissumus, cui neque sua 5
cara, quippe quae nulla sunt, et omnia cum precio honesta videntur.
4 Igitur Marius cum aliquanto maiore numero quam decretum
5 erat in Africam profectus paucis diebus Uticam advehitur. Exer-
citus ei traditur a P. Rutilio legato: nam Metellus conspectum
Mari fugerat, ne videret ea, quae audita animus tolerare nequiverat. 10

87 Set consul expletis legionibus cohortibusque auxiliariis in agrum
fertilem et praeda onustum proficiscitur, omnia ibi capta militibus
donat, dein castella et oppida natura et viris parum munita ad-
2 greditur, proelia multa, ceterum levia, alia aliis locis facere. In-
terim novi milites sine metu pugnae adesse: videre fugientis capi 15
aut occidi, fortissumum quemque tutissumum: armis libertatem,
patriam parentisque et alia omnia tegi, gloriam atque divitias quaeri.
3 Sic brevi spatio novi veteresque coaluere et virtus omnium aequa-
lis facta.

1. Gell. N. A. XVI 10, 6: *Verba autem Sallustii in historia Iugurthina de C. Mario consule et capite censis haec sunt:* Ipse interea milites scribere, non more maiorum nec ex classibus, sed ut libido cuiusque erat, capite censos plerosque. Id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem consulis memorabant, quod ab eo genere celebratus auctusque erat et homini potentiam quaerenti egentissimus quisque oportunissimus.

---

1. scribere nomine romanorum (*ad marg. al. ma.* non more maiorum) m. ex *om.* P^3B *(in fine versus)* p^5. — 2. lubido P^1P^3. capite — bonorum *ad mg. ab al. ma.* M^1. . ad (*conr.* id) factum P^1. — 4. actusque P^1 (*conr.* auct.) F (*ma.* I) p^5p^6. et *ab al. ma.* m. — 5. oportunissimus (*sup.* erat *ab al. ma.*) m. op. erat cui GMFlg^5g^7h. o. est cui g^5 (esset *ma.* I) g^6. — 6. cara P$P^2P^3P^4$MM^1M^2GBT (*ma.* I) Fp$p^3p^5p^6$m *(in ras. ab al. ma.)* m^1m^2 g *(in ras. ab alia ma.)* $g^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7$ss^2h$\sigma\mu\gamma$. cura $P^1p^1s^2$lr (*conr.* cara) *et sic Comm. add.* cara. curae *rel.* omnia *sup. lin.* M. cum pretio omnia F. — 7. aliquanta (*sup.* o) P^4. maiore aliquanto MM^1TFm^2 (aliquantulo) s^2. numero maiore $p^3g^1g^5\mu$. — 8. diebus paucis MM^1TFm^2s^2. — 10. Mari P. ea *om.* M^1. quae audatia animus P^4. animis T *Comm. si Grutero fides.*

11. legationibus m. quae P^1. — 12. honostum (*sup.* u) P. honestum P^1 (*sup.* u) gs^1. ibi *sup. lin.* P^4, *om.* σ. — 13. deinde p^3p^5mm^1 m^2g$g^1g^4g^5g^6g^7$. dehinc p^6sγ. adgreditur P (*conr.* aggr.) P^1s. — 14. *Libri omnes:* ceterum alia levia aliis locis (s^1 alia omnia levia). *Transposuit Ciacconius.* — 15. videre (*sup.* bant) B. fugientis PP^1P^2 (*sup.* vel es) B (*ma.* I *ut vid.*). — 16. aut *om.* s^2. atque g^4. — 17. que *om.* s^1g^6. et *om.* $g^1\gamma$. omnia alia P^2pp^3p^6. alia *Comm. omittere Grut. memoriae prodidit.* tegere (*sup.* vel tegi) P^4. tegi amatque (*sup.* gloriam *al. ma.*) P^1. querere (*sup.* vel queri) P^4. — 18. eaqualis M.

At reges, uti de adventu Mari cognovere, divorsi in locos difficilis abeunt. Ita Igurthae placuerat, speranti mox effusos hostis invadi posse: Romanos, sicuti plerosque, remoto metu laxius licentiusque futuros. 4

5 Metellus interea Romam profectus contra spem suam laetissumis animis accipitur, plebi patribusque, postquam invidia decesserat, iuxta carus. 88

Set Marius inpigre prudenterque suorum et hostium res pariter adtendere, cognoscere quid boni utrisque aut contra esset, 10 explorare itinera regum, consilia et insidias eorum antevenire, nihil apud se remissum neque apud illos tutum pati. Itaque et Gaetulos et Iugurtham ex sociis nostris praedas agentis saepe adgressus in itinere fuderat, ipsumque regem haut procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quae postquam gloriosa modo neque belli 15 patrandi cognovit, statuit urbis, quae viris aut loco pro hostibus 2 3 4

3. Prisc. XVIII p. 1185: *Molliores fiunt quam ut melius illis. Huic simile est Sallustianum in Iugurthino* Romanos sint plerosque remoto metu laxius licentiusque futuros.

14. Prisc. XVIII p. 1181: *Populi servandi laborat, rei publicae defendendae periclitatur: deest causa. Sallustius in Iugurthino:* quae postquam gloriosa modo neque belli patrandi cognovit.

---

1. ad reges P. cognovere P[4]MFg[2]s[2]. cognoverunt *rel.* locos difficiles (*sup.* —a —ia) T. difficilis PP[1]P[2] (*sup.* vel es). — 2. mox fessos M (*sup.* vel effusos) p. hostis PP[1]P[2] (*sup.* vel es). hostes (*sup.* vel is) B. — 3. metu sperabat laxius T. — 4. li..centius P. lacentius (*sup.* i) M. que *a po. ma adi.* P[1].

5. contra spem suam *sup. lin.* M *(al. ma.)* F *(ead. ma.)*. — 6. accipitur PP[1] (*sup.* vel exc.) P[2] (*sup.* vel exc.) P[4]p[1]p[3]p[5]m[1]gg[1]g[2]g[7]s[1]lhμ. excipitur *rel.*, *sup.* vel accipitur B. — 7. carus est sed m. carus fuit sed g. — 8. inpigre PP[1]P[3]p[1]gg[1]srμ. impiger g[5]. pariter res P[2]p[6]. — 9. adtendere PP[3]MM[1]pgg[1]sr. attendebat P[4]. boni utrisque *in ras.* m. utrimque MM[1]Fr. utrique T. utriusque P[3]BG (*set* u) p[6]g[3]g[5]g[7]ss[1]. — 10. consilium F. antevenire .... apud (*sup.* nihil) m. — 11. renissimum (*conr.* remissum) P[1]. apud eos Ts[1]g[6]γ. — 12. praedam MM[1]M[2]GTFp[3]mm[2]ss[1]s[2]g[6]lh$\sigma\mu$. praeda m[1]. agentis PP[1] (*conr.* tes). adgressus P (*conr.* aggr.) P[1]P[2]sg[6]. aggres...s m. — 13. in *om.* MM[1]M[2]Fp[1]g[3]g[6]s, *del.* p[6]. itinerae P. itinera g[2]. oppido *om.* MF. — 14. modo *sup. lin.* T, *ad mg.* m[2], *om.* M[2]. gloriosa neque (*sup.* erant *al. ma*) M[1]. gloriosa modo (*sup.* facta sunt) p[1]. modo neque (*sup.* facta sunt) g[1]. gloriosa facta sunt neque MGFp[3] (gloriose) m[1] (facta sunt). gloriosa facta sunt modo σ. modo facta sunt neque p[6] (facta sunt *a po. ma.*) g[5]g[6]g[7]lh. modo esse neque r. belli patrandi (*sup.* deest causa) P. — 15. cognovit (*sup.* s. copiam) P[1]P[2]T, neque copiam patrandi belli cogn. Mp[3]h. patrandi belli copiam cogn. P[4]. belli patrandi copiam cogn. M[1]M[2]GFpp[5]p[6]m[2]gg[1]g[2]g[4]g[5]g[6]ss[2]lr$\mu\gamma$. cognovit copiam p[1]m[1]g[3]. urbis (*sup.* es) P[2]. loca (*sup.* o) P[1]s[1].

et advorsum se oportunissumae erant, singulas circumvenire: ita
Iugurtham aut praesidiis nudatum si ea pateretur, aut proelio
5 certaturum. Nam Bocchus nuntios ad eum saepe miserat, velle
6 populi Romani amicitiam: ne quid ab se hostile timeret. Id simula-
veritne quo inprovisus gravior accideret, an mobilitate ingeni pacem 5
89 atque bellum mutare solitus, parum exploratum est. Set consul,
uti statuerat, oppida castellaque munita adire, partim vi, alia metu
2 aut praemia ostentando avortere ab hostibus. Ac primo mediocria
gerebat, existumans Iugurtham ob suos tutandos in manus ventu-
3 rum. Set ubi illum procul abesse et aliis negotiis intentum ac- 10
cepit, maiora et magis aspera adgredi tempus visum est.
4 Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum atque valens,
nomine Capsa, cuius conditor Hercules Libus memorabatur. Eius
cives apud Iugurtham inmunes, levi inperio, et ob ea fidelissumi
habebantur, muniti advorsum hostis non moenibus modo et armis 15
5 atque viris, verum etiam multo magis locorum asperitate. Nam
praeter oppido propinqua alia omnia vasta, inculta, egentia aquae,
infesta serpentibus, quarum vis, sicuti omnium ferarum inopia cibi

---

1. advorsum P^3B. singulis P. ita *om.* M. — 2. ratus, *quod in* T *sup. lin. est, inrepsit in* $p^1p^5p^6g^5r\gamma$. — 3. certaretur P^3B. ad eum nuntios P^3Bh. nuntios saepe ad eum M^2m^2. ad eum saepe nuntios s^2. miserat saepe pg^2. saepe *om.* m^1. ad eum *om.* s^1. velli m. — 4. de se T. a se $p^1p^6m^2g^4g^5g^6g^7l$. timeret hostile T. simulaveratne (*sup.* i) T. — 5. inprovisus $PP^1P^3p^6s\mu$. improvisos s^1. inproviso (*sup.* vel improvisus) P^4. improvisus *sup. lin. ab al. ma.* g^2. acciderat (*conr.* ret) P. accideret P^1 (*conr.* accederet) γ *(ex conr.) itaque Naz. et Comm. exhibere Gruterus testatur.* accederet *rel.* ingeniis s^1. — 6. pacem aut bellum M $M^1TFp^1m^2g^1g^5s\mu$. bellū utare (*sup.* m *ab ma.* III) B. solitus exploratum (*sup.* esset parum) T. solitus esset parum $Gp^5lh\gamma$. solitus sit p^1.
7. ubi T. constituerat $M^1GTFg^3sl\gamma$. statuerat uti M^2. castella oppidaque M^1. oppida et castella $p^1\gamma$. que *om.* gg^1g^4. inmunita P^2. metu alia praemia T. — 8. avortere $PP^3Bg^3g^7$. abvertere g^5. — 9. existumans P^3. ab (*sup.* ob) M. ad g^6. ob tutandos suos M^1. — 11. adgredi P^2s *idque ex* aggr. *conr. in* P *et* P^1. — 12. inter gentes (*sup.* in) $mm^2\mu$. magnum *sup. lin. a po. ma.* P^4. ac (*sup. ab al. ma.* que) m. — 13. ercules gs^1. hercule (*sup.* o) μ. libis P (*conr.* bys) $P^4MM^1p^1p^3p^6mm^1m^2gg^1g^2g^4g^5g^7ss^1lr\mu\gamma$. lybies (*sup.* vel libis i. e. de libia) P^1. lybis P^2Fpg^3. libris P^3B. lib.is G. libi.s M^2. libiis g^6. lubis σ. — 14. cuus g^5. inmunes P (*conr.* imm.) $P^1P^2P^3Gss^1s^2g^7r$. munes levi *in ras. ab al. ma.* m. leves M^1. leni g^5g^7. inperio s. ob ea (*sup.* vel ab eo) P^4. — 15. advorsum P^3Bg^3. adversus $M^2p^1p^3l\mu\gamma$. hostis PP^1. — 17. loca *quod sup.* praeter *scr. in* MTg^4, *in deteriores multos inrepsit.* oppidum (*conr.* oppido) P^1. oppido (o *in ras.*) m. oppida g^5s^1h. oppidi l. oppido *rel.* oppidum *scripsit Link.* vasta et inculta P^4. egentia atque inf. P (*conr.* aquae) s^2. acque g^2. aquae atque inf. $p^5g^5g^7\gamma$. — 18. infesta a serpentibus M^1. a *ad mg. al. ma.* M. quarum $PP^4M^1M^2GTFmm^2sg^6$. quarum (*sup.* o) P^1. quorum *rel., set* P^3 *et* B *conr.* quarum. sicuti $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GTEFpp^1p^3p^5mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^7ss^1s^2lrh\sigma\gamma$.

acrior, ad hoc [natura serpentium, ipsa pernitiosa] siti magis quam
alia re adcenditur. 6 Eius potiundi Marium maxuma cupido inva-
serat, cum propter usum belli, tum quia res aspera videbatur et
Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haut dissimiliter
5 situm munitumque, nisi quod apud Thalam non longe a moenibus
aliquot fontes erant, Capsenses una modo atque ea intra oppidum
iugi aqua, cetera pluvia utebantur. 7 Id ibique et in omni Africa,
qua procul a mari incultius agebatur, eo facilius tolerabatur, quia
Numidae plerumque lacte et ferina carne vescebantur et neque
10 salem neque alia inritamenta gulae quaerebant: 8 cibus [illis] ad-
vorsus famem atque sitim, non lubidini neque luxuriae erat. 90 Igi-
tur consul omnibus exploratis, credo deis fretus, — nam contra
tantas difficultates consilio satis providere non poterat: quippe
etiam frumenti inopia temptabatur, quia Numidae pabulo pecoris
15 magis quam arvo student et quodcumque natum fuerat iussu regis
in loca munita contulerant, ager autem aridus et frugum vacuos

1. Serv. ad Verg. Ge. III 434: *asperque siti.* *Sallustius:* quod genus siti magis quam alia re accenditur.

10. Charis. p. 106: *Sal masculini generis est nec habet pluralem. Nam et Sallustius ita usus est* neque salem neque alia inritamenta gulae quaerebant. Prisc. V p. 147: *hic sal salis.* — *Sallustius in Iugurthino* neque salem neque alia gulae irritamenta. Hieron. adv. Iov. II 10 T. II p. 339: *nec avide devoratur quod irritamenta gulae non habet.*

16. Arus. p. 265: *Vacuus illius rei. Sal. Iug.:* uter frugum vacuos. Non. p. 340 *(Genetivus pro ablativo). Idem in eodem* ager autem aridus et frugum vacuus.

---

1. ipsa *sup. lin.* m, *om.* $MM^1M^2TFm^2$. per se satis (*sup.* ipsa) p^1. per se ipsa g^1. satis per se pern. γ. satis per se ipsa g^7. ferarum [inopia cibi acrior ad hoc natura serpentium ipsa perniciosa] siti *ed. Link. Vid. Conm. p.* 88. — 2. eius opidi pot. P^4g^2. oppidi *sup.* g. potiundi $PP^1P^3P^4M^1Gpp^3p^5p^6gg^1g^2g^3g^7ss^1s^2r\sigma\mu$. maxuma P^3. libido h. — 3. cum propter (*sup.* tum) P^4. tum — tum $M^2GFpp^1p^3p^6m^1g^1g^2g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lrh\sigma\gamma$. — 4. Thala MM^1F. acceperat Ps^1. ...ceperat M. — 6. erant et capsenses G. — 8. aqua cetera (*sup.* per) M. aqua per cetera M^1M^2Tr. per cetera loca m^1. id ubique et PP^1 (*conr.* ib—) $MM^1TFg^3g^6g^7s$. id ibi et (*sup.* ubique) m^2. id .ibique M^2. — 8. quae *libri; em. Link.* agebat *plerique libri.* agebant Tgg^6 *Link.* agebatur $p^3p^5m^1s^2g^1g^5r\sigma\gamma$ (bantur). — 9. ferine (*sup.* a) P^1. et *om.* P^4. — 10. inritamenta P (*conr.* irr.) P^1. gulae irritamenta P^1. illis *sup. lin. praemisso* s P^1, *om.* P^4. — 11. adversus P (*conr.* sum) $P^3p^6m^1gs^2l\gamma$. adversum *rel.* famen P^2. famem et sitim TFm. famem atque sit. m^1. libidine (*sup.* i) PP^1. lubidini P^3B. erat (*sup.* s. illis) P^4.

12. *Libri* dis *aut* diis. — 13. difficultas (*sup.* te) M. nequiverat Tg^6. — 14. frumento (*conr.* —ti) P. agitabatur M (*sup.* vel temptabatur) F. artabatur p^1. quia $PP^1P^2P^3P^4pp^1p^3p^5p^6m^1m^2gg^2g^6ss^1l\sigma\mu$. quod *rel.* — 15. quocumque M (*sup.* d) l. quecunque μ. — 16. vacuus *libri.*

ea tempestate: nam aestatis extremum erat — tamen pro rei copia
2 satis providenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus
praedae fuerat, equitibus auxiliariis agendum adtribuit, A. Manlium
legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipen-
dium et conmeatum locaverat, ire iubet, dicitque se praedabundum 5
post paucos dies eodem venturum. Sic incepto suo occultato per-
91 git ad flumen Tanaim. Ceterum in itinere cotidie pecus exercitui
per centurias, item turmas aequaliter distribuerat, et ex coriis
utres uti fierent curabat: simul inopiam frumenti lenire et ignaris
omnibus parare, quae mox usu forent: denique sexto die, cum ad 10
2 flumen ventum est, maxuma vis utrium effecta. Ibi castris levi
munimento positis milites cibum capere atque uti simul cum occasu
solis egrederentur paratos esse iubet: omnibus sarcinis abiectis
3 aqua modo seque et iumenta onerare. Dein postquam tempus
visum, castris egreditur noctemque totam itinere facto consedit: 15
idem proxuma facit: dein tertia multo ante lucis adventum per-
venit in locum tumulosum, ab Capsa non amplius duum milium
intervallo, ibique quam occultissume potest cum omnibus copiis
4 operitur. Set ubi dies coepit et Numidae nihil hostile metuen-

---

1. nam ad aestatis P^4. copia (*sup.* vel inopia) P^4. per rei inopiam g^4 *ma.* I. — 2. evidenter Fs. quod in sup. T. quod de sup. s^1. — 3. aequitibus P. agendum (*sup.* minandum) P. adtribuit P (*conr.* att.) $P^1P^2Gp^3sr$. L. h. alium g^6. man.lium P. manilium (*sup.* l) P^1. manilium $P^3\gamma$. manlium (*sup.* i) B (*ma.* III) s. mallium $p^1p^3p^6g^1g^5g^6g^7s^1lrh\mu$. malium p^5. maulium p. — 4. cum eo coortibus T. lares (*sup.* i) P^4. — 5. que *om.* P^2. se *om.* $s^1g^7\gamma$. dicitque *del. Cort. uncis circumcl. Link.*

7. Tanain PP^1MGFgg^7s. tanaim $P^2P^3P^4M^1BTpp^6m^1m^2g^1s^1h\mu$. tanaym p^1s^2. thanaym p^3. thanain g^2. thanai γ. thanaim g^6p^5. thanam g^4 (*sup.* i) r. dianaim g^5. *Nomen om.* $M^2mg^3\sigma$. Tanam *cet.* cotidie P $P^2P^3P^4GBpp^1p^3gg^1g^2g^3ss^1s^2l\mu\gamma$. codie P^1E. cottidie $MM^1M^2Fp^6mm^1m^2r\sigma$. cothidie g^6. — 8. item turmas (*sup. al. ma.* per) m. item per turmas $P^2p^6m^1g^7r$. item per turmas XXXII aeq. g. aequaliter *om.* P^3B. ex *sup. lin.* M. — 9. uti utres P^4m^1. simul et inopiam *plerique libri*, *set* et *om.* $PP^2P^3P^4GBpp^1p^5m^1gg^2g^3s$. statim inopiam $P^1\sigma$. — 10. parabat m. usu T (*sup.* i). usui *rel.* quinto die M^1T. diae P. — 11. maxuma PP^1P^3. vis effecta utrium P^3B. effecta (*sup.* est) T. effecta est $p^1p^3p^5p^6gg^1g^6g^7s^1r\mu\gamma$. *Verba* maxuma — effecta *uncis circumclusit Link.* — 13. egredirentur γ. — 14. deinde $p^3p^5mgg^1$ *(ex conr.)* $g^5s^1r\gamma$. dehinc p^1p^6. denique g^4g^6. — 15. visum (*sup.* est) GTm. visum est $p^3p^5p^6gg^1g^4g^5m^1s^1lr$. visum est tempus p^1. per, *in* T *sup. scr.*, *in deteriores libros inlatum.* totum P^1. itenere (*conr.* itin.) P. — 16. item P^1 (*sup. al. ma.* idem) p^1g^2 (*sup.* d) μ. idemque $MM^1TFm^1s^2$. proxuma PP^1P^3B. proxima nocte facit $MM^1p^1p^5m^1m^2g^1g^5s^2\gamma$. dein etiam tertia P^1. — 17. casa P^3Bp^6 (*conr.* tapsa). — 18. ubique P^1. que *sup. al. ma.* m, *om.* M^2g^1. occultissume PP^1. — 19. operitur P^1P^4G (*sup.* p) $pp^1p^3p^5m^1gg^1g^2g^6sr\sigma\mu$. numidiae (*conr.* —dae) P. hostile *om.* M^1g^2.

tes multi oppido egressi, repente omnem equitatum et cum eis velocissumos pedites cursu tendere ad Capsam et portas obsidere iubet: deinde ipse intentus propere sequi neque milites praedari sinere. Quae postquam oppidani cognovere, res trepidae, metus 5 ingens, malum inprovisum, ad hoc pars civium extra moenia in 5 hostium potestate coegere uti deditionem facerent. Ceterum op- 6 pidum incensum, Numidae puberes interfecti, alii omnes vaenum dati: praeda militibus divisa. Id facinus contra ius belli non 7 avaritia neque scelere consulis admissum, set quia locus Iugurthae 10 oportunus, nobis aditu difficilis, genus hominum mobile infidum, neque benificio neque metu coërcitum.

Postquam tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo 92 effecit, magnus et clarus antea, maior atque clarior haberi coepit. Omnia non bene consulta in virtutem trahebantur: milites, mo- 2 15 desto inperio habiti simul et locupletes, ad caelum ferre, Numidae magis quam mortalem timere, postremo omnes, socii atque hostes, credere illi aut mentem divinam esse aut deorum nutu cuncta portendi.

Set consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit, 3

---

2. portis M (*sup.* a) M^1 (*ma.* I) F. portas tendere iubet F. — 3. intentos (*sup.* u) M. sequi (*conr.* sequitur) P^1. preda (*sup.* ri *ab al. ma.*) m. 5. inprovisum $PP^1P^3P^4gg^1sr\mu$. — 6. cogere $P^4p^1p^5p^6m^1m^2gg^1g^4g^5g^6$ $srh\gamma$ *Comm.* coegere illos uti P^2. cog. alios uti g. cogere suos uti g^6. — 7. numidiae (*conr.* —dae) Pg^6. pubures M. venundati $PP^1P^3P^4$ $M^2g^1g^3ss^2$. — 8. milit......ibus (*fuit* militaribus) G. — 10. opportunis (*sup.* u) M. *Plerique libri:* infidum ante neque, *set* ante *sup. lin.* P^1, *om.* M $M^1M^2TFm^2g^1s^2$. infid á metu m. inf. neque ante g^6. — 11. atque metu M^1. cohercetur P^1 (*conr.* cohercitum) G (*sup.* vel cohercitum) $g^3\sigma$. cohercebatur $g^2g^7s^1$. coercere (*conr.* citum) g.

12. Post..... tantam rem M. Post tantam M^1. Postquam tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo magnus $PMM^1M^2Fg^3s\sigma$ *Comm. Naz. Grutero teste.* Postquam tantam rem peregit marius P^1 (*set* peregit *a po. ma. adi.*) $P^2P^3P^4G$ (peragit) $Bp^1p^3p^5p^6m^1$ (rem tantam) $m^2gg^1g^1g^5g^6s^1r\gamma$. rem tantam marius peregit h. Postq. tant. r. Mar. s. u. s. incommodo effecit $mg^2g^7l\mu$. fecit *in* T *sup. lin. scr.* incommodo peregit ps^2. *Vid. Conm. p.* 26. — 13. magnus ac clarus m. atque *sup. lin.* P^1, *om.* pp^1, *del.* g^4. maior et clarior $Gm^1gg^1g^2g^3s^2\gamma$. clarior maiorque g^6. — 14. omnia etiam non p^5g. omnia vero non γ. omnia non bene modo consulto h. *Post* consulta *adiciunt* verum etiam casu data $p^3p^6g^5$. modo verum etiam casu data g^2lr. traebantur p^1. tradebantur s^1. trahuntur *Comm. exhibere Grut. testatus est. Conm. p.* 89. — 15. inperio g. abiti P^4. acti M^2. habituri s^2. caelum $PP^1P^3GBg^3s\gamma$. — 15. ullum *ad mg.* m. quam.....mortalem M^2. quam ullum mortalem $m^2g^1\sigma$. quam alium mortalem r. socii atque cohortes s (*conr.* hostes) *itaque Naz. habere adfirmavit Grut.* — 17. nuti (*sup.* u) P^1. — 19. bene ea res ubi P^3B. bene *ad mg.* g^5, *Comm. omittere Grut. adnotavit.*

pauca repugnantibus Numidis capit, plura, deserta propter Capsensium miserias, igni conrumpit: luctu atque caede omnia conplen-
4 tur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem adgreditur, non eadem asperitate qua Capsensium, ceterum haut secus difficilem. 5

5 Namque haut longe a flumine Muluchae, quod Iugurthae Bocchique regnum disiungebat, erat inter ceteram planitiem mons saxeus, mediocri castello satis patens, in inmensum editus, uno perangusto aditu relicto: nam omnis a natura velut opere atque
6 consulto praeceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thensauri 10 erant, summa vi capere intendit. Set ea res forte quam consilio
7 melius gesta. Nam castello virorum atque armorum satis, magna vis frumenti et fons aquae, aggeribus turribusque [et aliis machinationibus] locus inportunus, iter castellanorum angustum admo-
8 dum, utrimque praecisum. Vineae cum ingenti periculo frustra 15

7. Hieron. vit. S. Hilar. c. 31 T. II p. 31.

1. pugnantibus (*sup.* re) M. deserta *om.* $PP^1P^2P^4MM^1M^2GBTFpp^1p^6m m^1m^2gg^3g^5g^6g^7ss^1s^2r\gamma$. deserta propter *om.* p^5. — 2. comburit (*ad mg.* vel corrumpit) B. corrumpit (*sup. al. ma.* unt) M. corrumpunt M^1. corrumpuntur M^2. corrupit $P^4m^1s^2$. corruppit m. — 3. incroento (*sup.* u) P. incruento exercitu G. — 4. egreditur (*conr.* aggr.) P. adgreditur $P^1P^2ss^1$. agreditur p^1g. — 5. aut secus P^1 (*conr.* haud) Tp^1g^7. haut $m^1m^2g^3r$. — 6. aut longe Tg^7. haut g^2. Muluchae $MM^1M^2Fmm^2g^3$ *itaque Naz. teste Grutero.* maluchae T. mulchae *Comm.* mulucca P^1P^4. muluccha $P^2Gs^2\sigma\mu$. malucha P^3B. muluca $pp^5p^6g^1g^5g^6s^1$. mulcca p^1. mulchas g^7. mulucha *rel. nom. om.* g^2. Iugurtham (*conr. al. ma.* ae) M. — 7 diiungebat PP^2 (*conr.* disi.). diungebat μ. disugebat (*sup.* n) M. disungerat g. dividebat P^4s^1. diviserat s^2 (*ma.* I). distinguabat p^6. inter planitiem ceteram m. in cetera planicie s^1. inter cetera planicies γ. inter cetera planicie g^5. ceteram *sup. lin. ab al. ma.* g. — 8. castella (*sup.* o) M. inmensum $PP^1P^2P^3P^4sr\mu$. meditus P. — 9. recto (*conr.* relicto) P^2. nam — praeceps *om.* g^2 omnia natura $PP^1P^2P^3Bg^3s$ (*sup.* s. per loca) l *Naz. Comm.* (*ma.* I). nam per omnia $p^1p^3p^5p^6gg^1g^1s^1r\sigma\gamma$. relicto alia omnia natura μ. nam per alia omnia natura g^7. omni. Gm^1 (*fuit* omnis). omni natura MM^1M^2FT (*sup.* a) m (*fuit aut* omnis *aut* omnia) m^2 (*conr.* per omnia) s^2. omnis natura *rel.* omnis *om.* p. *Vid. Conm. p.* 129. velud $P^2P^4pp^1g^1s^1l$. operae P^1. opera P^4. — 10. consultu (*sup.* o) P^1. reges P (*conr.* is) B (*sup.* i). — 12. gesta (*sup.* est) T. gesta est $P^4pp^5p^6gg^1g^5g^6s^1r\mu$. castella (*sup.* o) P^1. satis virorum atque armorum P^4. satis vis magna virorum atque armorum m^2. — 13. vis et frumenti $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTEFpp^1p^3p^5mm^1g^1g^3g^4g^6ss^2r\sigma\gamma$. vis erat frumenti p^6 (*conr.* et) g. vis erat et frumenti s^1g^5. et *om.* P^4, *sup. lin.* g^2. et altis machinationibus $PP^2P^3P^4Bps^1g^5l$. talis mach. (*conr.* et altis) P^1. et alis mach. μ. et alteris mach. g^6. aliisque mach. p^3. atque aliis (*ad mg.* al. alteris) γ. ac talibus mach. m. et aliis mach. *rel. Vid. Conm. p.* 90. — 14. machinationibus erat locus P^4. inportunus $P^1P^3Gm^1gg^1sl\mu$. oportunus m (*sup. al. ma.* in) $p^1\sigma$. angustum *sup. lin. al. ma.* m. — 15. praecisae *omnes libri.* praeces eo vineae g^2.

agebantur: nam cum eae paulo processerant, igni aut lapidibus conrumpebantur: milites neque pro opere consistere propter iniquitatem loci, neque inter vineas sine periculo administrare: optumus quisque cadere aut sauciari, ceteris metus augeri. At Marius 93
5 multis diebus et laboribus consumptis anxius trahere cum animo suo, omitteretne inceptum, quoniam frustra erat, an fortunam operiretur, qua saepe prospere usus fuerat. Quae cum multos 2 dies noctisque aestuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus haut pro-
10 cul ab latere castelli, quod avorsum proeliantibus erat, animum advortit inter saxa repentis cocleas: quarum cum unam atque

c. 93. Front. strat. III 9, 3: *C. Marius bello Iugurthino apud [ad Mon. Vratisl. Par.* 7240 *Bern.] Mulucham [Muluccham Par.* 7240. *Mulcam Par.* 7242. *St. Gall.] cum obpugnaret castellum in monte saxeo situm, quod una et angusta semita adibatur, cetera parte velut consulto [cum saltu St. Gall.] praecipiti [ceterum natura et arte praecipiti Dederich], nuntiato sibi per Ligurem quemdam ex auxiliis gregalem militem, qui forte aquatum progressus, dum per saxa montis cochleas [Sic Mon. Vrat. cochletis Par.* 7240. *Bern. cocletos Par.* 7242. *cocleas St. Gall.] legit, ad summum [summa Mon. Par.* 7240. *Vrat. Bern. summam St. Gall.] pervenerat, erepi [eripi Mon.] posse in castellum, paucos centuriones quibus perfectissimos cum velocissimis militibus aeneatores [quibus perfectissimos velocissimis pares aeneatores Ded.] immiscuerat, misit, capite pedibusque nudis, ut prospectus nisusque [visusque Mon. Par.* 7242. *Vrat.] per saxa facilior foret, scutis gladiisque [armisque St. Gall.] a [om. Mon. Par. duo. Vrat. Bern.] tergo aptatis. Hi Ligure duce et loris [telis Mon. Vrat. telonis Par. uterq. St. Gall.] et clavis, quibus in adscensu nitebantur, adiuti, cum ad posteriora et ob id [sic codd.] vacua defensoribus castelli pervenissent, et concinere et tumultuari ut praeceptum erat coeperunt: ad quod constitutum Marius constantius adhortatus suos acrius instare castellanis [castellanos St. Gall.] coepit, quos ab imbelli multitudine suorum revocatos, tamquam ab [a Mon. Par. utq. Vrat. Bern.] tergo capti essent, insecutus castellum cepit.*

---

1. ea P^1 (*conr.* eae) P^4 (*sup.* heae) $MM^1M^2Fs\sigma$. eô g^3. haec m^1g^7, *om.* TFp. hae *vel* heae *vel* he *rel.* paulo ex plano Bg^6. ex plano paulum g^2. — 2. pro *om.* P^3Bs^1r. prope cons. m^2 (*conr.* pro opere) g^4g^5l. pro ope g^7. — 3. sine pernicie g^2g^7l. optumus P^3s. — 4. sociari (*conr.* sauc.) P. saciari g^2. sauciare (*conr.* i) g^1.

6. inceptum suum quoniam P^2. — 7. operiretur $P^3P^4Gpp^1p^3p^5gg^1g^2g^3slh\mu$. quia sepe M. usus erat $Tp^1m^1s^1$. usus est $MF\gamma$. — 8. noctisque *om.* P^4. extuans P^4 (*sup.* s) γ. Ligur Gs^2lg^6. quohortibus (*conr.* coh.) P^1. ex hortibus auxiliris M (*conr. al. ma.* coh. —liariis). — 9. aequatum P^1. equatum M (*sup.* a). ad aquatum $g^1r\gamma$. ad *sup. lin.* g. aliquantum σ, *om.* p^6. aegressus (*conr.* egr.) P. egressus est haud Tp^6 — 10. *Libri omnes (etiam Naz. et Comm.)* adversum *praeter* p^5s, *qui* aversum *exhibent.* versum l. *In* F d *eras.* animum advertit *plerique libri, quibuscum consentire Naz. et Comm. Grut. testatus est.* animadvertit $P^4p^1p^3p^5p^6m^1m^2gg^1g^3g^5g^6g^7lrh\sigma$. animadverterat F. animavertit p. advertit animum g^2. — 11. repente mg^3. reppentes g^2. reptantes g. serpentes g^5. cocleas $PP^1P^3MM^1M^2Bpp^1p^3p^5p^6mg^1g^3g^4g^5ss^2l\sigma\mu\gamma$. clocleas

alteram, dein plures peteret, studio legundi paulatim prope ad
3 summum montis egressus est. Ubi postquam solitudinem intellexit,
4 more ingeni humani cupido difficilia faciundi animum vortit. Et
forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paulum modo
prona, deinde flexa atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignen- 5
tium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus saxis nisus
Ligus castelli planitiem perscrutatur, quod cuncti Numidae intenti
5 proeliantibus aderant. Exploratis omnibus, quae mox usu fore
ducebat, eadem regreditur, non temere uti escenderat, set temptans
6 omnia et circumspiciens. Itaque Marium propere adit, acta edocet, 10
hortatur, ab ea parte, qua ipse escenderat, castellum temptet:
7 pollicetur sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure

3. De loco Non. p. 88 *ad Fr. H i* 94 *dicetur itemque de* Gell. N. A. IX 12, 20.

$gg^2g^7s^1r$. codeas g^6. cochleas *al.* — 1. legundi $PP^1P^2P^3MM^1M^2Gmg^2g^3g^7s$. — 3. ingenii humani $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTFpp^3p^5p^6mm^2gg^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^2$ (*is* ingeni, *sup.* i) $lh\mu\gamma$. hum. ing. *rel.* faciendi (*conr.* faciundi) P. faciundi $P^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBp^1p^5p^6mm^1m^2g^1g^2g^3g^4g^7ss^1s^2r\mu\gamma$. animum vortit P^3GB. animum vertit *al.* animum advertit P^1. animum advortit $P\mu$. animum avertit s^1. animadvertit $P^4p^3p^5p^6g^3g^6l$. animavertit pp^1. animum accendit g^2g^4rh. animum invadit g^1. animum cepit g^7. — 4. silex P. ylex p^6. ...lex s^2. quoaluerat P^1 (*conr.* coal.) coluerat P^3. paululum $Gp^1p^3p^6m^2g^1g^3g^5g^6s^1s^2r\gamma$. — 5. deinde flexa $PP^1P^2M^1GT$ (*sup.* in *vel* re) $pp^3p^5mm^1gg^1g^2g^5g^6g^7ss^2r\gamma$. deinde inflexa $P^3Bg^3g^4s^1\sigma\mu$. dein inflexa P^4. deinc flexa p^6. dein flexa *rel.* modo inflexa m^2. augta P^1P^2. gignentia (*sup.* vel um) M. — 6. modo modo eminentibus (*conr.* deinde emin.) P^1. modo deinde eminentibus P^2P^3B. *Deteriores libri multum variant.* saxis nisi P^2. nixus $P^3pgg^6\gamma$. enisus T. iussus (*conr.* nisus) p^1, *om.* g^5. enitentibus M^1. — 7. Lingus P^1. Ligur $Gp^1s^2g^6l$ *et sic postea.* in castelli planitiem pervenit (in *a po. ma. subpl.*) $PP^1P^2P^3Bg^2h$. castelli planitiem pervenit P^4 (*sup.* vel perscripsit vel investigavit) F (pervenit *ab al. ma.*) l. castelli planitiem perscribit $MM^1M^2Gp^1p^3p^5$ (*ad mg. a po. ma.* perrepsit) $m^1g^1g^3$ (*supr.* in mente) $g^4g^6ss^1s^2\sigma\mu\gamma$. c. pl. scribit p. c. pl. perscribere g. c. pl. praescribit g^5g^7. c. pl. perscripsit *rel.* perrepsit *Orelli.* perscrutatur *ego. Vid. Conm. p.* 14 *not. et p.* 129 intentior P^1 (*set* or *del. videtur*). — 8. intenti haud proeliantibus P. intenti prelio aut praeliantibus g^2g^6. usu.. (*sup.* i) M. — 9. dicebat P^3 (*conr.* ducebat) p^5. eodem $P^2P^3P^4MM^1M^2GBTFpp^1p^3p^5p^6m$ (*set* o *ab al. ma.*) $m^1m^2gg^1$ (*add.* loco) $g^5g^6g^7ss^2lr\mu\gamma$. edem s^1. eadem *rel.*, *set in* P^1 *conr.* eodem. uti $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTFpp^1p^3p^5mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^2lrh\sigma\mu\gamma$, *om.* p^6. ascenderat $PP^2P^3P^4MM^1M^2GBTFpp^3p^5mm^1m^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2l$ (adsc. ?) $rh\sigma\mu\gamma$. ascendit p. escenderat *rel. Naz. et* P^1 *ma.* I. — 10. adiit $MM^1M^2GTFm^1m^2$ *(ex conr.)* $g^3g^4ss^2lh\gamma$. ad id g^5. accedit g. acta (*sup.* vel cuncta) P^4. cuncta g^1rh. cunctaque p^3. cuncta acta γ. docet $MM^1M^2GTFpp^1ss^2$. — 11. ascenderat $PP^1P^2P^3P^4$ (*sup.* de) $Bp^5g^2g^4$ (*fuit* desc.) g^7s^2l. descenderat $MM^1M^2GTFpp^1p^3p^6mm^2gg^1g^3g^5g^6ss^1rh\sigma\mu\gamma$ *Naz. set cum litura ut ait Grut.* descensus erat m^1. *Scripsitne Sall.* ascenderat atque descenderat? — 13. ducem itineris periculique nihil esse docet *(in singulis non nihil variantes)* $P^4pp^1p^3p^5p^6gg^1g^4g^5g^6g^7s^1s^2m^2rl$ *Commel.*

promissa eius cognitum ex praesentibus misit: quorum uti cuius-
que ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem nuntiavere: con-
sulis animus tamen paulum adrectus. Itaque ex copia tubicinum 8
et cornicinum numero quinque quam velocissumos delegit, et cum
5 eis, praesidio qui forent, *milites paucos et* quattuor centuriones,
omnisque Liguri parere iubet, et [ei] negotio proxumum diem
constituit. Set ubi ex praecepto tempus visum, paratis conposi- 94
tisque omnibus ad locum pergit. Ceterum illi, qui escensuri erant,
praedocti ab duce, arma ornatumque mutaverant, capite atque
10 pedibus nudis, uti prospectus nisusque per saxa facilius foret:
super terga gladii et scuta, verum ea Numidica ex coriis, pon-
deris gratia simul et obfensa quo levius streperent. Igitur praegre- 2
diens Ligus saxa et si quae vetustae radices eminebant, laqueis
vinciebat, quibus adlevati milites facilius escenderent, interdum
15 timidos ipsolentia itineris levare manu: ubi paulo asperior ascen-

---

aeque ut relicuos libros illo adsumento carere Grut. adfirmavit. ducere P^3. ducet (*conr.* —cem) M. — 2. aut facilem *a po. ma. add.* P^1. — 3. arectus P (*conr.* arr.) g^6. erectus s^1. arrectus est $P^3Bp^5m^1gg^1rh$. erectus est γ. tibicinum Tpm^2srg^7. tybicinum g^6. ubicinum M. — 4. quinque numero $MM^1M^2TFpp^1p^3p^6mm^1m^2ss^1s^2g^3g^4g^5g^6r\gamma$ *Comm.* quinque numero (milium *sup.*) G. numero quinque milium l. quinque milia h. quinque pedites numero g^1. pedites *ad marg.* s^2. numero quinque (*sup.* duū multi) g^2. *Cur et quo modo ego hunc locum subplendum censeam vid. Conm. p.* 27. velissimus (*sup.* oc) M. delegit P^4p^6. delegi P^1. elegit g^6. — 5. iis PP^1. is p^1. his *sup. lin.* m. his *vel* hiis *rel.* — 6. paraere G. ei *om.* $MM^1M^2Fpgg^1s$ (*sup.* huic) $\mu\gamma$. ei *a ma.* II *in Naz. esse Grut. testis.* proxumum P^3B.

7. temptus P. visum (*sup.* est) m. visum est $p^1p^5m^1gg^1g^4g^5g^6r\sigma$. visum tempus p^3. 'visum' tempus est p^6. paratus MM^1. — 8. conpositis P^1. que *a po. ma.* P^1, *om.* $MM^1M^2Gm^2$ (is *ex* us *conr. et sup.* et) μ. paratis et compositis g^2. qui ascensuri erant P^1 (*set conr.* qui centuriis praeerant). qui .... (*sup.* es)cē|uri (*sup.* is) erant g^2. qui e centuriis erant Pg^5 (ex). qui centuriis praeerant $P^2P^3P^4$ (*sup.* ex) $GBpp^6m^2gg^4s^1s^2r\gamma$. qui proerant centuriis p^1. qui centurionibus praeerant m *(in ras.)* m^1. qui et centuriis praeerant lh. qui ex centuriis praeerant p^3. illi exequi ex centuriis praeerant g^6. qui et centuriae praeerant MM^1M^2T (*sup.* vel ascensuri) F (*ma.* II: ascensuri) $g^3s\mu$ *itaque teste Grut. Naz. Comm.* — 9. a duce $p^6mm^2g^1g^3g^4g^5g^6s^1s^2r\mu\gamma$. mutaverat (*sup.* n) M. mutaverunt γ. capite aut pedibus MM^1F. — 10. nudis ascendunt ut γ. profectus M (*conr.* prosp.) M^1M^2T (*sup.* prosp.) h. facilior *sup. lin. pro var. scriptura* T. facilior lg^7h. facilis $p^1p^6g^2g^5\gamma$. facili..s g^4. — 11. scuta (*sup.* erant) m. scuta erant $p^1p^3m^2$. — 12. ponderisque gratia p^1. gratia ponderis $P^4p^3g^1g^5s^1\gamma$. offensae p^6 (*conr.* offensa) *idque primitus in* m *videtur fuisse, id quod de Comm. Grut. testatur.* perstreperent F. — 13. vetustae T p^1m *(ex conr.)* $m^1l\sigma$. vetustate *rel.* eminebat (*sup. al. ma.* n) M. — 14. vincebat (*sup.* i) Gg. adlevati P (*conr.* all.) P^1P^2. ascenderent $P^2P^3P^4MM^1M^2GFpp^1p^5p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lrh\sigma\mu\gamma$. adscenderent p^3. escenderent *rel. quibus adcedere Naz. Grut. adfirmavit.*

sus erat, singulos prae se inermos mittere, deinde ipse cum illorum armis sequi: quae dubia nisu videbantur, potissumus temptare, ac saepius eadem adscendens descendensque, dein statim digrediens, ceteris audaciam addere. 3 Igitur diu multumque fatigati tandem in castellum perveniunt, desertum ab ea parte, quod omnes, sicut aliis diebus, advorsum hostis aderant. Marius ubi ex nuntiis quae Ligus egerat cognovit, quamquam toto die intentos proelio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites et ipse extra vineas est egressus: testudine acta succedere et simul hostem tormentis sagittariisque et funditoribus eminus terrere. 4 At Numidae saepe antea vineis Romanorum subvorsis, item incensis non castelli moenibus sese tutabantur, set pro muro dies noctisque agitare, male dicere Romanis ac Mario vecordiam obiectare, militibus nostris Iugurthae servitium minari, secundis rebus feroces esse. 5 Interim omnibus, Romanis hostibusque, proelio intentis, magna utrimque vi pro gloria atque inperio his, illis pro salute certantibus, repente a tergo signa canere: ac primo mulieres et pueri, qui visum processerant, fugere, deinde uti quisque muro proxumus erat, postremo cuncti, armati inermesque. 6 Quod ubi accidit, eo acrius Ro-

---

1. per se $P^2P^3Fps^2g^5l$. pro se p^3s^1. prae se *om.* P^4. inhermos P. inermos P^1P^4 (*sup.* vel es) M^1 (*sup.* vel es) Tm. inermes (*sup.* os *ma.* III) B. inermes *ex* inermos *conr.* M. inermes *rel.* inermis M^2. cum aliorum armis P. — 2. sequi (*sup.* tur) P^1. nisui $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBFmm^1m^2g^3g^4g^7sr\sigma\gamma$. visui $p^1lg^5g^6$. visu p. nisu (*conr.* visu) p^3. nisu (*sup.* i) g^2. nisu *cet.* — 3. adscendens p^3. asc. et descendens $MM^1GTFpmm^1g^2g^4g^5ss^1s^2$. descendens et ascendens g^1r. ascendens descendensque gg^7. degrediens P^1 (*sup.* i) $ss^2l\mu$. egrediens F. — 4. adere (*conr.* add.) P. fagati (*sup.* ti) M. — 5. veniunt P^4. omnis P^2. — 6. advorsum P^3B. adversus $s^1g^7\gamma$. hostis $PP^1P^2P^3$. adherant P. ierant m^1. erant p^3g. — 7. tota P *(ex conr.)* $pm^1m^2g^1g^6g^7lh\mu$. intentus MM^1M^2GF (*ma.* I) g^3s. praelio intentos lh. proelio *om.* g^2. — 8. proelio invidias habuerat M M^1M^2G (*sup.* numidias) F (*ma.* I) mm^1g^3s. praelio insidias habuerat *in Comm. scriptum esse notavit Grut.* vineam M^1. — 9. vineas est regressus PP^1MM^1TF (r *eras.*) g^3s. est egressus M^2G. vineas regressus P^2P^3Bl. egressus est g^5. egressus est *cet.* acta et succedere G. facta $g^2\mu$. — 10. sagittariis funditoribusque P^4. tormentisque sagittariisque et M. que *om.* gs^1. tormentis et sagitt. et r. tormentis et sag. funditoribusque m^1g^5. ad numidae P^1. ac num. P^3h. — 11. vineis *sup. lin. al. ma.* m. — 12. utebantur (*conr.* tutabantur) P^1. tuebantur P^4. — 14. servitio (*conr.* —um) P^1. feroces secundis rebus esse m. feroces erant P^4. — 15. Romanis omnibus P^3Bs^2l. que *om.* MM^2. romanis et hostibus g. Romanis hostibusque *uncis incl. Link.* in proelio MF. — 16. inperio P^1g. hiis P (*conr.* iis) p^3g^5l. repente *sup. lin. ab al. ma.* G. — 17. repente. a tergo m. a tergo m^1m^2l. signo (*sup.* a) M. et parvuli P^2 (*sup.* vel pueri). ac pueri g^2. visu P^1. — 18. proxumus PP^1P^3. — 19. inarmati M.

mani instare, fundere ac plerosque tantum modo sauciare, dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriae certantes murum petere, neque quemquam omnium praeda morari. Sic forte con- 7 recta Mari temeritas gloriam ex culpa invenit.

5 Ceterum dum ea res geritur, L. Sulla quaestor cum magno 95 equitatu in castra venit, quos uti ex Latio et a sociis cogeret Romae relictus erat. Set quoniam nos tanti viri res admonuit, ido- 2 neum visum est de natūra cultuque eius paucis dicere: neque enim alio loco de Sullae rebus dicturi sumus, et L. Sisenna, optume et 10 diligentissume omnium qui ea res dixere persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur.

Igitur Sulla gentis patriciae nobilis fuit familia prope iam ex- 3 tincta maiorum ignavia, litteris Graecis atque Latinis iuxta atque doctissume eruditus, animo ingenti: cupidus voluptatum, set glo- 15 riae cupidior, otio luxurioso esse, tamen ab negotiis numquam voluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli: facundus callidus et amicitia facilis, ad simulanda *ac dissimulanda* negotia altitudo ingeni incredibilis: multarum rerum ac maxume

7. Prisc. XVIII p. 1190: *Admoneo te illius et illum. Sallustius in Catilinario:* Sed quoniam tanti viri nos tempus admonuit.

12. Serv. ad Verg. Aen. VII 601: *Tale aliquid dicit de genere Sullano Sallustius. Nam volens ostendere antiquos maiores eius consulares fuisse, vicinos vero ignavissimos, Sullam autem florentissimum, ait* igitur Sulla patriciae gentis fuit, familia iam extincta maiorum ignavia.

---

1. deinde super $P^4Gp^3p^5m^2g^1g^4g^5g^6g^7s^1s^2r\gamma$. dehinc sup. p^6. dein per M^2. — 2. oboeuntium (*sup.* vel occisorum) P^1P^4. occisorum (*ad mg.* capsensium) P. corpora occisorum P^2. — 3. petere (*sup.* vel ascendere) P^1. mur. ascendere $P^4pp^1p^3p^5p^6m^1gg^1g^4g^5g^6g^7s^1r$. murum rumpere g^3. hominum P^3B. correpta P^2 (*sup.* ·ι· arrepta) $P^3Bp^1p^3p^5m^2gg^1g^4g^7l\gamma$. marii correpta P^4. marii correcta *Comm. Grutero teste.* — 4. pulpa (*sup.* c) P^4.

5. Sulla PP^1g^3. Syulla G. quester (*sup.* o) M. — 6. quod PP^4 MM^1GBm^2 (*ras. post* quod) $g^3sh\sigma$. qui $P^1Fp^3p^5p^6m^1gg^1g^4g^5g^6g^7s^1s^2lr\mu\gamma$ (*multi tum* exercitum *vel* milites *adiciunt*). q̄u̅m̄ M^2. quos *rel.* uti PP^1 $P^2P^3P^4MM^1M^2GBTFpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^3g^4g^5g^6g^7ss^2lr\sigma\mu\gamma$. et ex sociis P^4. colligeret M (*sup.* cogeret) F. — 7. ammonuit P (*conr.* adm.) $P^4M^2g^1$. amonuit g^2g^6r. monuit p^6. admonebat m (*sup. al. ma.* vit). — 9. Sullae Gg^3. dicturi sunt (*sup.* mus) M. dictaturi sumus P^2. dicturi sumus rebus T. scripturi sumus $g^2\mu$. ad sisenna P^1 (*conr.* et l. sis.). at l. sisenna P^4. optume $PP^1P^3P^4s$. — 10. dixerat (*sup.* e) M. dixerunt g^3. dicere P^3. persecutus historia parum P^4g. persecutus historias romanorum parum p^3. — 11. videtur *ex conr.* P. — 12. Sulla Gg^3. nobilis fuit *ad mg. ead. ma.* F. iam prope $P^3M^2Bp^3g^4$. — 13. extincta PP^1P^3 $P^4pp^3p^5p^6gg^2g^3slr\mu$. ignaviam P^1. et latinis $P^3Bgg^1g^2g^5$. — 15. luxurioso otio P^4. luxuriose $Tgh\mu$. numquam eum voluptas P^4. voluntas $P^1P^2g^6$. — 17. ad simulanda negotia *plerique libri.* ad dissimulanda s^2g^5r. *Selling. lect. p.* 32. *Vid. Conm. p.* 28. — 18. negotio P^1 (*conr.* tia).

4 pecuniae largitor. Atque illi, felicissumo omnium ante civilem victoriam, numquam super industriam fortuna fuit, multique dubitavere fortior an felicior esset: nam postea quae fecerit, incertum habeo, pudeat an pigeat magis disserere.

96 Igitur Sulla, uti supra dictum est, postquam in Africam atque 5 in castra Mari cum equitatu venit, rudis antea et ignarus belli, 2 sollertissumus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benigne adpellare: multis rogantibus, aliis per se ipse dare beneficia, invitus accipere, set ea properantius quam aes mutuum reddere, ipse ab nullo repetere, magis id laborare, ut illi quam 10 3 plurumi deberent: ioca atque seria cum humillumis agere: in agmine atque ad vigilias multus adesse, neque interim, quod prava ambitio solet, consulis aut cuiusquam boni famam laedere: tantum modo neque consilio neque manu priorem alium pati, pleros4 que antevenire. Quibus rebus et artibus brevi Mario militibusque 15 carissumus factus.

97 At Iugurtha, postquam oppidum Capsam aliosque locos mu-

3. Non. p. 287: *Pudet verecundiae est, pigere poenitentiae. — — Sallustius in Iugurthae bello:* nam postea quae te *[quam te W. te om. edd. prior.]* incertum habeo pudeat an pigeat magis disserere.

11. Non. p. 142: *Iocus — neutro — Sallustius in Iugurthae bello* ioca atque seria. Serv. ad Verg. Aen. I 306: — *iocus — et ioca facit et ioci. Ut* ioca atque seria cum humillimis exercere. Schol. Gronov. ad Cic. pr. Rosc. Am. 32, 90: *Scimus Sullam in pueritia turpissimum fuisse, unde Salustius dixit* mox tanta flagitia in tali viro pudet dicere (Fragm. I 28).

---

1. peniae M (*sup.* cu). largior P. — 2. fortuna fortuna (*sup.* fuit) M. fuit *sup. lin.* F. — 3. ante fel. P^1. incertum habeo *sup. lin.* P. — 4. pudet $PP^3P^4MM^1M^2$ (*sup.* a) $GBFpp^1p^6m$ (*sup.* a) m^2g^4 (*ma.* I) $g^5s^1s^2r\gamma$. pudat (*sup.* e) P^1. piget P^4MM^2 (*sup.* a) Fpp^1p^6m (*sup.* a) m^2g^4 (*ma.* I) $g^5 s^1s^2r\gamma$. an pig. magis $PP^1P^2p^5g^2g^7l\sigma$ (ac) μ. magis *om.* P^3, *sup. lin. ma.* III B. pud. magis an pig. *rel.*

5. supra praedictum PP^2B. — 6. venit cum equitatu $P^4m^1s^1$. — 7. solertissimus Pg^1. — 8. apellare G. moltis (*sup.* u) P^1. ipse *sup. lin.* Pg^4. — 9. accidere (*conr.* accip.) P^1. properantius *sup. lin.* MF. ea quam aes properantius mutuum M^1T. — 10. a nullo $P^2P^3MM^1GBT$ $pp^1p^3p^6mm^1m^2gg^1g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lr\gamma$. repetere (*sup.* vel rapere) P^2. rapere MM^1M^2T (*sup.* repet.) F (*conr.* repet.) pp^3p^6 (*conr.* repet.) $m^2s^1g^5g^6$. petere P^4h. capere l. repente σ. id *om.* P^4p^3. ut sibi quam $g^2g^6g^7l$. — 11. humill.nus M. umillimis (*sup.* ⊦) g. — 12. multos adesse P. multas p^3. multus esse *Comm. Grutero teste.* esse multus g^6. — 14. alium priorem P^4h. — 15. quibus $PP^1P^2MM^1M^2GBTFpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2$ $lr\sigma\mu\gamma$. quis *rel.* — 16. factus (*sup.* est) T. factus est $P^4p^1p^3p^5p^6m^1m^2$ $gg^1g^4g^5g^6h\gamma$. factus fuit $g^3\sigma$.

17. ad iugurtha P^1.

nitos et sibi utilis simul et magnam pecuniam amiserat, ad Bocchum nuntios mittit, quam primum in Numidiam copias adduceret: proeli faciundi tempus adesse. 2 Quem ubi cunctari accepit et dubium belli atque pacis rationes trahere, rursus, uti antea, proxumos 5 [eius] donis conrupit, ipsique Mauro pollicetur Numidiae partem tertiam, si aut Romani Africa expulsi, aut integris suis finibus bellum conpositum foret. Eo praemio inlectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham adcedit.

3 Ita amborum exercitu coniuncto Marium, iam in hiberna pro- 10 ficiscentem, vix decuma parte die relicua invadunt, rati noctem quae iam aderat et victis sibi munimento fore et si vicissent nullo inpedimento, quia locorum scientes erant, contra Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore. 4 Igitur simul consul ex multis de hostium adventu cognovit et ipsi hostes aderant, 15 et prius quam exercitus aut instrui aut sarcinas conligere, denique ante quam signum aut inperium ullum accipere quivit, equites Mauri atque Gaetuli, non acie neque ullo more proeli, set cater-

10. Gell. N. A. IX 14, 26: *Ego quoque in Iugurtha Sallusti summae fidei et reverendae vetustatis libro* d i e *casu patrio scriptum inveni. Verba haec ita erant:* vix decima parte die reliqua. *Non enim puto argutiolam istam recipiendam, ut* d i e *dictum quasi* e x d i e *existimemus.*

---

1. peniam (*sup.* cu) m. admeserat (*conr.* admiserat) P^1. admiserat p^6g^7 (d). — 2. mittit (*sup.* sit) T. qui primum (*sup.* quod) M. quod primum M^1. adducere P^1 (*sup.* et) g^3 *Naz. Grut. testante.* adduceret et pr. T. duceret *Comm.* deduceret s^1. faciundi $PP^1P^2P^3P^4M^1M^2GBp^1p^3mm^1m^2gg^1g^2g^4g^5$(?)$g^7ss^1s^2r\mu\gamma$. — 3. uti cunctari P. cepit pm. et *om.* $MM^1GTpp^1p^3p^6mm^2gg^3g^5g^6ss^1s^2r$. dubium esse belli p^6. — 4. orationes Ts (o *eras.*). uti $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTFpp^3p^5p^6mm^2gg^1g^3g^4g^5g^6g^7ss^2lr\sigma\mu\gamma$. — 5. eius proximos P^2. eius *om.* $MM^1Tpm^1g^1\gamma$. *sup. lin.* Fm^2. proxumos P^3B. corrupit $PP^1P^4M^2mss^1s^2lh\sigma\mu$. corrumpit *rel.* que *om.* P^4MM^1T (*ma.* I ipse) Fp^3mg^1. ipsique *om.* m^2. auro (*sup.* M) P^1. mauro (*conr.* boccho) G. boccho pp^1 (*sup.* al. mauro) $p^3p^5p^6m^1m^2gg^1g^6g^7s^1s^2rh\gamma$. num. tertiam partem $MM^1GTFpp^1p^3p^5m^1m^2s^1s^2g^3$ (partem *sup. lin.*) $g^5g^6hr\gamma$. tertiam partem num. p^6gg^1. tertiam num. partem g^4. — 6. sicut romani (*conr.* si aut rom.) P. — 7. conpositum P (*conr.* comp.) P^1. inlectus $PP^1P^2P^3Bs$. ilectus γ. electus p^5. — 9. in hibernis B (*ma.* II *conr.* hiberna) p^1. — 10. proficissentem M^1. iuxta decima (*conr.* vix decima) P. decima *libri.* decima relicta parte diei reliqua G. dic PP^1 (*conr.* diei) g^1 (*ma.* II) g^7. diei *rel.* diei parte MF. — 11. aderat victis $MM^1M^2GTFpp^1m^1m^2g^3sh$. — 12. inpedimento P^3P^4s. quod locorum $MM^1M^2TFpp^1p^3m^1m^2gg^1s^1h$. qui locorum r. scientes locorum P^4. romanos mg^7. — 14. ex *sup. lin. al. ma.* M^1. de adventu hostium P^4g^4. hostium de adventu g^6. et si (*sup.* ip) M^1. — 15. colligere posset denique G. collegere (*sup.* i) G. — 16. quivisset $P^3Bp^1p^3p^5p^6g^1\gamma$. quivissent m^1. quiret gr. quiverit g^4g^5. quierit g^6. equitates M. — 17. aciae P.

5 vatim, uti quosque fors conglobaverat, in nostros incurrunt: qui omnes trepidi inproviso metu ac tamen virtutis memores aut arma capiebant aut capientis alios ab hostibus defensabant: pars equos escendere, obviam ire hostibus: pugna latrocinio magis quam proelio similis fieri: sine signis sine ordinibus equites pedites per- 5 mixti cedere alii, alii obtruncare, multi contra advorsos acerrume pugnantes ab tergo circumveniri: neque virtus neque arma satis tegere, quia hostes numero plures et undique circumfusi erant: denique Romani veteres novique [et ob ea scientes belli], si quos locus aut casus coniunxerat, orbis fecere atque ita ab omnibus 10

98 partibus simul tecti et instructi hostium vim sustentabant. Neque in eo tam aspero negotio Marius territus aut magis quam antea demisso animo fuit, set cum turma sua, quam ex fortissumis magis quam familiarissumis paraverat, vagari passim ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostis, ubi confertissumi obsteterant, 15 invadere: manu consulere militibus, quoniam inperare conturbatis

2 omnibus non poterat. Iamque dies consumptus erat, cum tamen barbari nihil remittere atque, uti reges praeceperant, noctem pro

3. Arus. p. 229: *Escendo equum. Salust. Iug.:* pars equos escendere, obviam ire hostibus.

---

1. fros P^1 (*conr.* fors) μ. sors Mg^2s^2r. incurrunt (*sup.* vel con) P^2. concurrunt B (*sup.* vel in) $pp^3p^6m^1gg^5s^1s^2r$. conticerunt g^6. — 2. omnes (*sup.* vel omnis) P^2. inproviso $PP^1P^3P^4g^1s$. at tamen M (?) M^1M^2T (*sup.* c) $Fpp^1p^3mm^1m^2g^5g^6s^1l\gamma$ (at). attamen p^6gs^2rh. atamen (*sup.* t) g^4. — 3. ab hostibus $P^3Bm^1g^1$. aequos P. — 4. *Libri* ascendere. adscendere p^3. scandere (*sup.* ascendere) P^1. ire obviam P^4. hostibus ire M^1p^5. latronio P. — 5. peditesque $P^2MM^1M^2GBTFpp^3p^5mm^1m^2g^3g^4$ *(ex conr.)* $g^5g^6ss^2lh\sigma\mu\gamma$. pedites equitesque g^7. — 6. permixtos B (*ma.* II —ti). cedere *plerique libri.* alios alios *omnes libri* (*sem. om.* p^3ss^1). multa P^1 (*sup.* os) P^4 (*sup.* pro tum vel multos, *hoc ab po. ma.*) advorsos P^3B. contra hostes mm^2. contra adversos hostes g^1. acerrume PP^1 (*conr.* rime) P^3B, *om.* M, *sup. lin. ead. ma.* M^1. — 7. circumveniri PP^1 (*conr.* ire) p^6 (*conr.* ire) g^3. circumvenirem p. circumvenere g^6. *Vid. Conm. p.* 130. — 8. quia hostes $PP^2P^3P^4Bp^5g^1g^7lr\sigma\mu$. quod *rel.* pluresque et MM^1m^2. circumfusi (*sup.* clusi) T. — 9. deinde m. romani veteres novique et ob ea scientes belli *paucissumis variatis omnes libri.* belli *om.* m. veteres romani novique γ. *Vid. Conm. p.* 90. cos (*conr.* quos) m^1. — 10. auc casus P^4. fecere PP^1 (*sup.* a) $FM^2m\mu$. faecere g^1. facere *rel.* (*sup.* e) T. — 11. vim stinebant (*sup.* su) G. sustinebant $p^6m^2g^1s$. sustinẽ s^1. — 12. aspero .... negotio G. — 13. dimisso P (*conr.* dem.) $M^2p^3p^5p^6m^2g^1g^4g^5s^1r\sigma$. demisso (*sup.* vel sus) P^4. — 14. quod (*sup.* quam) fam. M. quam ex fam. $P^4pp^3p^5p^6mm^1m^2g^2g^5s^2$ (magisque f.) $r\mu\gamma$. quam cum fam. M^1. — 15. suis *del.* P^1, *sup. lin.* m^2. hostis g^2. obsteterant Mm. abstiterant PP^1. astiterant $P^4g^2\mu$. ostiterant p^1. extiterant p^6g^4. obstiterant *rel.* — 16. manu significare militibus m. consulere *rel.* militibus consulere P^4g^4 (*ma.* II). *Vid. Conm. p.* 130. — 17. quamsumptus P^1 (*conr.* cons.).

se rati acrius instare. Tum Marius ex copia rerum consilium 3
trahit atque, uti suis receptui locus esset, collis duos propinquos
inter se occupat, quorum in uno, castris parum amplo, fons aquae
magnus erat, alter usu oportunus, quia magna parte editus et
5 praeceps pauca munimenta quaerebat. Ceterum apud aquam Sul- 4
lam cum equitibus noctem agitare iubet: ipse paulatim dispersos
milites neque minus hostibus conturbatis in unum contrahit, dein
cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficul- 5
tate coacti, proelio deterrentur, neque tamen suos longius abire
10 sinunt, set utroque colle multitudine circumdato effusi consedere.
Dein crebris ignibus factis plerumque noctis barbari more suo 6
laetari exultare, strepere vocibus, et ipsi duces feroces, quia non
fugerant, pro victoribus agere. Set ea cuncta Romanis ex tene- 7
bris et editioribus locis facilia visu magnoque hortamento erant.
15 Plurumum vero Marius inperitia hostium confirmatus, quam maxu- 99
mum silentium haberi iubet, ne signa quidem, uti per vigilias
solebant, canere: deinde, ubi lux adventabat, defessis iam hosti-
bus et paulo ante somno captis de inproviso vigiles, item cohortium

5. Non. p. 358: *Apud — — Sallustius in Iugurthino bello:* ceterum apud aquam Syllam cum equitibus noctem agitare iubet.

9. Non. p. 271: *Subducere etiam sursum ducere, levare. Sallustius in Iugurthae bello:* dein cunctos pleno gradu in collem subducit.

---

1. consilium capit m. — 2. collis P^1 (*conr.* —es). propincos gg^2. — 3. quorum ut uno .... castris m (un *in ras.*). — 4. usui (*conr.* visui, *ad mg.* aliter usui) P. visui M^2. usui castrorum opportunus m. parte edita $PP^1P^2P^4Bs^1$. edita et praecipiti gs^1. — 5. gerebant PP^1 *(ex conr.)* P^2B. gerebant P^3. gerebat $MM^1GTp^1p^6mm^1gg^5g^6g^7ss^2lrh$. munimento gerebat F. pauca munimenta egebat $p^5\mu$. pauco munimento egebat $pg^1g^2g^4$ (*ma.* I, *conr.* —a —a gerebat) γ. pauca munimenta regebant (*sup.* gerebat *po. ma.*) P^4. —a —a regebat M^2. —a —a rogabat σ. pauca munimento regebant g^3. pauca munimento regebat *Naz. exhibere Grut. notavit.* Sullam P^1 (*conr.* sill.) g^3. — 7. milites *om.* m. dispersos milites paulatim $MM^1M^2GFpp^1p^3p^6m^1m^2gg^5g^6s^2r\gamma$. dispersos paulatim milites s^1. conturbatos PP^1 (*sup.* i) g^5. conturbatis hostibus MM^1TFg^4. conturbatis *om.* p. — 8. itaque reges P^4. difficultate loci ms^1. — 11. more suo P $P^1MM^1M^2Gp^3p^6mgg^1g^2g^3g^3g^5g^7ss^1s^2lr\gamma$. — 12. exultare $PP^1P^3P^4Gpp^3p^5p^6g g^1g^2g^3g^4slr\mu$. quod $MM^1M^2GTFp^3p^5m^1m^2g^4s^1\gamma$. qui r. — 13. fugere aut pro PP^1 (*sup.* rant) $P^3BMM^1M^2$ (aut) $GFpp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^3g^4g^5g^7ss^1r\sigma\mu\gamma$. fugere pro P^2 (*sup.* ant) g^2l. fugere atque pro T (*sup.* erant) g^5h. — 14. editionibus mg^5.

15. Primum (*sup.* lu) T. Plurimum marius vero M^1. marius vero plurimum p^3. inperia (*sup.* ci) P^4. maxumum P^1P^3. — 16. habere P (*conr.* ri) s^1. fieri T. — 17. solet m. solent g^2. — 18. ac paulo $MM^1M^2GTFpp^5p^6mm^1m^2gg^3g^7ss^1l\mu\gamma$. aut paulo g^4. antea M. ante iam Bl. sompno $P^3p^3p^5p^6l\sigma$. inproviso $PP^1P^2P^3P^4Gm^2gg^1g^3s$. vectigales *omnes libri.* vectigalis (*sup.* les) P^2P^3. vectales (*sup.* ig.) M. vegales (*sup.*

turmarum legionum tubicines simul omnis signa canere, milites
2 clamorem tollere atque portis erumpere [iubet]. Mauri atque Gaetuli, ignoto et horribili sonitu repente exciti, neque fugere neque arma capere, neque omnino facere aut providere quicquam pote-
3 rant: ita cunctos strepitu clamore, nullo subveniente nostris in- 5 stantibus, tumultu formidine quasi vecordia ceperat. Denique omnes fusi fugatique: arma et signa militaria pleraque capta, pluresque eo proelio quam omnibus superioribus interempti. Nam somno et metu insolito inpedita fuga.

100 Dein Marius uti coeperat, in hiberna ******** propter con- 10 meatum in oppidis maritumis agere decreverat. Neque tamen victoria socors aut insolens factus, set pariter atque in conspectu

---

cti) m^2. vigiles *Cort. (si Bojeseni silentio aliquid tribuendum, id in* h *legi putandum).* — 1. turmas $Fm^1\gamma$. tubecenes s^2. signa (*sup.* vel tuba) P^2. tuba can. $P^4p^3p^5p^6m^1gg^1g^4s^1s^2r\gamma$. tubas canere p^1g^5. cani (*conr.* canere) P^1. — 2. aut portis $PP^1P^3GBM^2TFp^5m^2g^1g^3g^5$ (portas) g^6 (*om.* portis) ss^2 (*ad marg.* al. haud) $rh\gamma$. et aut portis g. ac portis p^3m^1l. a portis p. autem portis p^1. et portis $p^6m\sigma$. erumpere iubet $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2$ (irr.) $BFpp^1p^5p^6mm^1m^2g$ (erumperent) g^1g^2 (erepere) $g^4g^5g^6g^7s^1s^2lrh\sigma\mu\gamma$. iubet *om. rel. Vid. Conm. p.* 91. — 3. atque horribili $MM^1M^2GTFp^1p^3p^6mm^1m^2s^1g^4g^5lr$. ignoto sonitu atque horribili g. sonito (*sup.* u) P^1. repente *om.* mm^1. — 4. atque omnino MM^1T. quitquam p. quidquam p^3m. — 5. cunctis *in Naz. esse testatus Grut.* strepitu atque clamore MFm. et clam. g^7h. ac clam. g^3. — 6. tumultu terrore formido M^2. tumultu formidine terrore PP^1 (e *in* terrore *del.*) $P^2P^3Bpp^5m$ (tui) $gg^1g^3g^7slh\mu$ *itaque in Naz. scriptum esse Grut. memoriae prodidit.* tumultu terrore quasi (*om.* formidine) σ. tumultu terrore formidine $P^4MM^1GTFp^1p^6m^2g^4g^5g^6s^1s^2h$. tumultu terrente formidine quasi p^2. tumultu atque formidine terror quasi g^2. *Vid. Conm. p.* 92. acceperat $PP^2P^3MM^1BGpp^3p^5p^6m^1gg^3g^4g^5g^6g^7lrh\gamma$. — 7. que *post* fugati *a po. ma.* P^1, *sup.* μ, *om.* M^2. Plures eo P^3B. — 8. interemti sunt $p^5mgg^1g^6\gamma$. interfecti sunt p^6. intenti sunt p^1s^1. — 9. insolita inpedita P^1m. inpedita P^3s. fuga impedita MM^1Fm^2g. impedita est fuga p^1p^6mg. imp. fuga est $m^1g^1g^6h$. fuga fuit g^5. fugaerat s^1.

10. Dein Marius uti propter commeatum (*sup.* ceperat hyberna) P. uti coeperat in hiberna propter commeatum P^1P^3 (*sup.* id) $P^4TFMM^1M^2m^1$ (*uterq. om.* in *ante* hiberna) $p^6g^3g^7$. uti caeperat propter commeatum s. in hiberna quod propter G. in hiberna ... it propter B. in hiberna it propter $P^2p^1p^3p^5gg^1$ (propter commeatu quem) $s^1r\sigma$. in hiberna it quia propter m. in hyberna it propter commeatum quam (*sup.* quae) in opidis s^2. in hiberna proficiscitur propter h. in hiberna proficiscitur quae propter g^2l. in hiberna .... it .. quae propter g^4 (*fuit* proficiscitur). in hiberna proficiscitur et propter g^5. in hiberna proficiscitur propter commeatum quae g^6. in hiberna proficiscitur atque (*sup.* quae) propter μ. in hiberna uti voluit (*ad mg.* ceperat) propter comm. m^2. uti ceperat profectus in hiberna propter γ. *Vid. Conm. p.* 29. — 11. neque victoria tamen m. tamen *om.* s^1g^7. — 12. socros (*conr.* socors) P. pariter ac in $MM^1M^2GTp^1p^3p^5p^6m^1m^2gg^5g^6s^2\sigma\gamma$. pariter ac si esset in consp. s^1r. pariter velut in g^1. in hostium conspectu P^2.

hostium quadrato agmine incedere: Sulla cum equitatu apud dex- 2
tumos, in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus et sagittariis,
praeterea cohortis Ligurum curabat: primos et extremos cum ex-
peditis manipulis tribunos locaverat: perfugae, minume cari et 3
5 regionum scientissumi, hostium iter explorabant. Simul consul
quasi nullo inposito omnia providere, apud omnis adesse, laudare
et increpare merentis. Ipse armatus intentusque item milites co- 4
gebat: neque secus atque iter facere, castra munire, excubitum
in portas cohortis ex legionibus, pro castris equites ex auxiliariis
10 mittere, praeterea alios super vallum [in munimentis] locare, vi-
gilias ipse circumire, non tam diffidentia futura quae inperavisset,
quam uti militibus exaequatus cum inperatore labos volentibus esset.
Et sane Marius illoque aliisque temporibus [Iugurthini belli] pudore 5
magis quam malo exercitum coërcebat: quod multi per ambitio-
15 nem fieri aiebant, pars a pueritia consuetam duritiam et alia, quae

1. Prisc. III p. 95: *Excipitur dextimus et sinistimus pro dexterrimus et sinisterrimus. Sallustius in Iugurthino:* Sulla cum equitatu apud dextimos, in sinistra parte Mallius cum funditoribus. *Eadem repetuntur p.* 98.

---

1. aminę (*conr.* agm.) P. Sulla P^1 (*conr.* silla) M (*ex conr.*) g^3. apud extremos P (*ad mg.* vel dextimos) $MM^2Fp^3m^2g^2g^3s$. aput extremos *sup. lin. ab al. ma.* M^1. apud extimos p^1mm^1. deximos g^6. dextros g^7. destmos p. destimos $P^4p^6s^1g^7\gamma$. dextimos $P^1P^2Ggg^1s^2lr\sigma$. dextumos *cet.*, g^4 *ex conr.*, *in* T *sup.* extimos. — 2. sinixtra P. sagitariis P (*conr.* gitt—) gs^1. — 3. ligurum cohortes (*cum signis transpositionis*) m. — 4. manipule (*conr.* —lis) P^1. locaverat tribunos P^4. — 5. regionem (*conr.* regionum) P. — 6. inposito P (*conr.* imp.) $P^1P^3g^1s$. omnis (*sup.* vel es) P^2. apud omnes esse (*sup. ead. ma.* ad) m. apud omnes esse omnes laudare F. adesse omnes laudare Mm^1. — 7. merentis PP^1P^2 (*sup.* vel es) p. — 8. atque *sup. lin.* P^3. faceret $MM^1M^2TFp^1p^3p^6g$ (ṭ) $g^2g^6g^7s^1$ (atque quasi iter) s^2lr. facerent g^7. munire et excubitum P. — 9. in portas g^1s^2 (*coni. Lipsius de mil. rom. p.* 292). in portis g^1s^2. in portam p^3s^1. in porta *rel. Vid. Conm. p.* 130. equites ex auxiliarios P^1. equites et auxiliarios PP^2P^3Bpl. equites auxiliarios *rel.* — 10. in munimentis super vallum $MM^1M^2GTFp^1p^3p^6m^2gg^1g^2g^4g^7s^1s^2r\gamma$. in munimentis *om.* g^2. *Vid. Conm. p.* 92. — 11. circuire $P^4MM^2Gmm^1m^2lg^7\sigma$. çircumvenire $pp^1gg^1g^5$. tam *om.* PP^1Gg^3h, *del.* m^2. pro diffidentia P^2P^3B. futuri quae $PP^1P^2P^3P^4MM^1GBTFpp^1p^3p^5mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4$ (*fuit* futurorum) $g^6g^7ss^1h\mu$. futurorum quae $p^6h\sigma$. fierii (*sup.* futuri) M^2. futurum *rel.*, *om.* l. *Vid. Conm. p.* 130. quod imp. $mm^1h\sigma$. quod (*sup.* quae) T. inperavisset g^1s. — 12. inperatore gg^1. labor $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTFpp^1p^3p^5m^1m^2gg^1g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2r\sigma\mu\gamma$. labos *rel.* — 13. illo aliisque $mm^1g^2g^5g^6s^1l$. illoque et aliis m. illo et aliis Th *Naz. Grut. testante. De uncis vid. Praefat.* — 13. magis pudore P^4. cohercebat $PP^2P^3MGpp^1p^3p^5p^6m^2g$ (*ma.* I) $g^1g^2g^5g^7s^2l\mu$. coercitum habebant m^1. cogebat g^6. — 14. pars *om.* $PP^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBFpp^1p^3p^5p^6m^1m^2gg^1g^3g^6ss^1s^2r\sigma\mu\gamma$, *del.* g^4. quod quod P^1. quod *om.* g^2lh. agebant quam a pueritia g^5.

ceteri miserias vocant, voluptati habuisse: nisi tamen res publica pariter ac saevissumo imperio bene atque decore gesta.

101 Igitur quarto denique die haut longe ab oppido Cirta undique simul speculatores citi sese ostendunt, qua re hostis adesse intellegitur. 2 Set quia divorsi redeuntes alius ab alia parte atque omnes idem significabant, consul incertus quonam modo aciem instrueret, nullo ordine conmutato advorsum omnia paratus ibidem operitur. 3 Ita Iugurtham spes frustrata, qui copias in quattuor partis distribuerat, ratus ex omnibus aeque aliquos ab tergo hostibus venturos. 4 Interim Sulla, quem primum hostes adtigerant, cohortatus suos turmatim et quam maxume confertis equis ipse aliique Mauros invadunt, ceteri in loco manentes ab iaculis eminus emissis corpora tegere et si qui in manus venerant obtruncare. 5 Dum eo modo equites proeliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius eius adduxerat neque in priore pugna, in itinere morati, 6 adfuerant, postremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Iugurtha cum plurumis erat. Dein Numida cognito Bocchi adventu clam cum paucis ad pedites con-

---

1. voluptatibus ms^1. habuisse PP^1 (*a po. ma.* et *adi.*) $g^2s^1h\sigma$. rei p. $PP^3BMM^1Fs^1g^4g^6l\gamma$. remp. (*sup.* i) P^1. *Vid. Conm. p.* 92. — 2. gesta (*sup.* vel visa) P^2. *Fuitne ergo in archetypo* rei publicae — provisum? et, *quod in* m *sup., in* $gs\sigma$ *in text.* gesta sunt $p^1p^5\gamma$. sunt gesta m^1.

3. die denique G *(cum signis transp.).* ab *om.* MM^1F. — 4. cito P^1 (*conr.* citi) T (*sup.* citi) p^3. siti P^3. nisi p^5, *om.* g^1g^7h. ostendebant m. ostenderunt g^7. hostis $PP^1P^3M^1GBpp^5mm^1m^2gg^1g^7ss^1lr\sigma\mu$. — 5. intellegitur $MM^1M^2g^2g^3$. quam (*sup.* quia) T. qui M^1M^2. abeuntes M M^1M^2GT (*sup.* redeuntes) Fm^2. — 7. conmutato P^1. advorsum P^4. adversa M (*conr.* sum) m^2. adversus $p^6m^1g^6$. — 8. ita (*conr.* item) P^1. item $P^2MM^1M^2BTm^2g^1g^3s^2$. Iugurthae $P^3p^1m^1g^5g^6\gamma$. frustrata (*sup.* est) M^2m. frustrata est $P^4Tp^5p^6m^1gg^4s^1s^2\sigma$. est frustrata γ. est frustra g^1. — 9. ex suis omnibus P^3. aeque alios P^3BM (*sup.* qu) s^2. — 10. Sula P (*conr.* sulla). Sulla P^1 (*conr.* silla) g^3. hostes *sup. lin. ab al. ma.* M^2F. adtigerant m. attingerant $p^1g^1g^2s^1r$. — 11. catervatim P^3B (*ad mg.* turmatim). ipsi aliique *in Naz. ma.* I *scriptum fuisse Gruterus testis est.* — 13. missis MM^1FG *(ex conr.)* l. si qua P^3B (*sup.* corpora). venera.t (*sup.* n) P. obtruncare (*sup.* bant) P^1. — 14. Dum in eo modo P^1. dum vero eo modo g^2. preliantur equites T. proeliarentur PP^1 (*fuit* proeliantur) $P^2P^3Bpsg^4g^7lh$. praeliabantur γ. — 15. volox (*sup.* u) PP^4. velux M^1g^6. im priore P^3g^7. priori $pmm^1g^1g^6$. morati (*conr.* remorati) P^2. — 16. adfuerant P (*conr.* aff.) $P^1P^2P^3pp^3m^1s$. fuerant P^4F (*rec. ma.* ad *praef.*) M^2g^5. moratus fuerat g^6. fuerant morati p^6. aciem romanorum P^4g. invadit $Gp^1p^3p^5p^6m^1m^2ss^1lr\sigma\mu\gamma$. — 17. primus erat (*conr.* primos agitabat) P^1. apud primos erat P^4 (*sup.* vel agebat) MM^1M^2GF $mm^2gg^3sl\mu\gamma$. iugurtha ibi MF. erat (*sup.* instabat) T. cum plurimis instabat $g^2l\mu$. dehinc P^3Bp^6. deinde $p^3p^5gg^1g^4g^5g^6g^7s^1s^2r\gamma$. — 18. numidia P (*conr.* —da) pl. cognita P^1. peditis T.

vortit: ibi Latine, nam apud Numantiam loqui didicerat, exclamat
nostros frustra pugnare: paulo ante Marium sua manu interfectum:
simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna satis
inpigre occiso pedite nostro cruentaverat. Quod ubi milites ac- 7
5 cepere, magis atrocitate rei quam fide nunti terrentur, simulque
barbari animos tollere et in perculsos Romanos acrius incedere.
Iamque paulum a fuga aberant, cum Sulla profligatis eis, quos 8
advorsum ierat, rediens ab latere Mauris incurrit. Bocchus sta-
tim avortitur. At Iugurtha, dum sustentare suos et prope iam 9
10 adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus dextra
sinistra omnibus occisis solus inter tela hostium vitabundus erum-
pit. Atque interim Marius fugatis equitibus adcurrit auxilio suis, 10
quos pelli iam acceperat. Denique hostes iam undique fusi. Tum 11
spectaculum horribile in campis patentibus: sequi fugere, occidi
15 capi: equi atque viri adflicti, ac multi volneribus acceptis neque
fugere posse neque quietem pati, niti modo ac statim concidere:
postremo omnia, qua visus erat, constrata telis armis cadaveribus,
et inter ea humus infecta sanguine.

Post ea loci consul haut dubie iam victor pervenit in oppi- 102

1. Arus. p. 211: *Ad et apud confuse ponuntur.* — — *Sal. Iug.:* Ibi latine, nam ad Numantiam loqui didicerat, exclamat. Frontin. strat. II 4, 10: *Iugurtha in Numidia adversus C. Marium, cum latinae quoque linguae usum ei conversatio pristina castrorum dedisset, in primam aciem procucurrit et occisum ab se Marium latine clamare coepit et ita multos nostrorum avertit.*
3. Prisc. X p. 530: *Ergo livi quoque vel lini litum — Sallustius in Iugurthino:* simul gladium sanguine oblitum ostentans.

---

2. nostrum PP^1 (*conr.* nostros). interemptum P^4g^2. — 3. im pugna P^2. — 4. inpigre $PP^1P^3g^1g^3s\mu$. nostrum (*conr.* nostro) P^1. oneraverat m. ibi (*conr.* ubi) P^1. — 6. in *sup. lin.* P^1. — 7. que *sup. lin.* G. a fuga $PP^1P^3P^4MM^1M^2GBTFp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^3g^5g^6g^7ss^1s^2l\sigma\mu\gamma$. ab *rel. set praep. in Naz. expunctam esse Gruterus narrat, sup. lin.* g^4. abierant m. Sulla P^1 (*conr.* Silla) g^3. ulla g^1. profugatis $Gp^6g^5g^6l$. iis g^4. his *vel* hiis *rel.* quod (*conr.* quos) P. — 8. advorsum P^3B. gerat (*conr.* ierat) P^1. mauris (*sup.* o) m. mauros $Gm^1g^2g^3g^6l\mu$. maur. ab latere $MM^1M^2GTF p^1p^3p^5p^6m^1gg^1g^4g^5g^6r\gamma$. — 9. advertitur P^1M (d) M^2 (d *exp.*) $Gpp^1p^5m^2$ (*conr.* av.) $g^1g^3g^4g^6g^7s^1$. — 10. adeptam *sup. lin.* P^1. dextro (*sup.* a) P^1. — 11. dextra et sinistra $P^4p^5gs^1$. dextra sinistraque $p^6mm^1g^1g^4g^6g^7lr\mu$. omnibusque omnibus P^3. erupit $P^3BM^2p^5mm^1gg^4s^1\sigma\mu\gamma$. — 12. auxilio suis accurrit P^2. occurrit P^3 (o *ex conr.*) $p^3p^5mgg^1g^4g^5s^1$. — 13. ceperat M (*sup.* ac) Fs^2. deceperat σ. hostes — fusi (*sup.* vel hostibus — fusis) P^4. fusi undique M^1T. — 14. in *om.* MM^1M^2TF *(ab rec. ma. add.)*, *sup. lin.* m^2. sequi effugere MM^1TFg *(ex conr.)* s^2r. — 15. multis P^2P^4 (*sup.* vel multi) $p^3p^6g^3g^5g^6s^2r$. nullis g^7. — 16. posse fugere P^4. — 17. constrateris (*conr.* constrata telis) P^1. — 18. umus g. humus *sup. lin.* G. infectus P. confecta MM^1T (*sup.* in) Fg^3g^5.
19. aut (*conr.* haud) P^1. haut mm^1m^2. dubiae P. iam *om.* $MFm^1\sigma$.

2 dum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo post diem quintum quam iterum barbari male pugnaverant legati a Boccho veniunt, qui regis verbis ab Mario petivere, duos quam fidissumos ad eum mitteret: velle de se et de populi Romani commodo cum eis dis-
3 serere. Ille statim L. Sullam et A. Manlium ire iubet. Qui quam- 5
quam acciti ibant, tamen placuit verba apud regem facere, uti ingenium aut avorsum flecterent, aut cupidum pacis vehementius
4 adcenderent. Itaque Sulla, cuius facundiae, non aetati a Manlio concessum, pauca verba huiusce modi locutus:

5 'Rex Bocche, magna laetitia nobis est, quod te talem virum 10
dei monuere uti aliquando pacem quam bellum malles neu te optumum cum pessumo omnium Iugurtha miscendo conmmaculares, simul nobis dempsere acerbam necessitudinem, pariter te
6 errantem et illum sceleratissumum persequi. Ad hoc populo Romano iam a principio inperi melius visum amicos quam servos 15
7 quaerere: tutiusque rati volentibus quam coactis inperi[illegible]re. Tibi

---

1. protectus (*conr.* profectus) P^1. — 2. barbabari M^1. a *om.* Pp, *sup. lin.* P^3B (*ma.* IV). — 3. petivero (*sup.* e) P^1. duos (s *ab rec. ma. adi.*) F. fidissimus (*sup.* o) P^1. — 4. mitterat (*conr.* ret) P. de se et de P^1 (*ex conr. fuit* suo) $P^2P^3Bpm^1$. de suo *rel.* *Vid. Comm. p.* 130 *sq.* vellet de suo σ (*ma.* I). velle et de suo et populi MF. velle de suo et po. $Ts^2g^4g^5g^7$. suo ac populi p^6. de suo et de po. *rel.* cummodo P^1. quomodo s. eis g^2. is g^1s^1. his *vel* hiis *rel.* — 5. L. *sup. lin.* P^1, *om.* $P^4MM^1M^2Gmm^2s\mu$. Sullam P^1. — 6. acciti veniebant $g^2\mu$. uti *om.* $PP^1P^2P^3MM^1M^2GTFpp^1p^3p^5m^2g^1g^3ss^1s^2r$. *Naz.* (*set ita ut prima ma. fuisse videatur* facerent ingenium). facere ingenium aut ut aversum m. facère ingenium .. ut aversum gσ (*sine conr.*). facere ut eius ingenium m^1. facere quo ingenium $g^2g^4g^7lh\mu$. facere ut aut ingenium γ (*ad mg.* quo). *Nonne igitur Sall. scripserat:* ingenium uti aut? — 7. paucis P. — 8. Sulla tutus fac. P. Sulla catus (*conr.* cuius) P^1. cuius Sulla facundiae P^2P^3p. silla tutus cuius l. facundia PP^1 (*conr.* ae) T (*sup.* ae). — 10. laetitia nobis $\mathfrak{B}PP^2P^3Bpg^4g^6\gamma$. nobis laetitia *rel.* est laetitia $p^1mgg^1g^5s^1h$. est *om.* MM^1Tm^2. quod te $\mathfrak{B}$. cum te *rel.* — 11. monuerunt $M\gamma$ (*ma.* I). uti aliquando $PP^2P^3P^4MM^1M^2BTFpp^3p^5p^6mm^2gg^1g^2g^3g^4g^6g^7ss^1s^2lrh\sigma\mu\gamma$. ut *rel.* — 12. primum P^1 (*sup.* vel obtimum) g^3. optumum P^3B. cum pessime P. conmaculares P^1s^2. — 13. dempsere P^1 (*conr.* demeres). dempseris s. dempserat (*conr.* dempseras) *Naz. exhibere Grut. testatus est.* demeres *rel.* — 14. et illum $P^1P^4MM^1M^2GTFp^3p^6mm^2gg^1g^2g^5g^6ss^1s^2r\sigma\mu\gamma$. atque *cet.* At hoc P^2m^1. ad hoc utinam a principio tibi melius visum amicos *in Naz. scriptum esse Grut. memoriae prodidit.* ad hoc a principio nobis melius visum mσ. hoc — inopi *des. in* P *propter mutilationem chartae.* ad hoc .... a principio tibi melius (*sup.* populo romano iam *et* inopi) P^1. iam a principio populo romano p^5. iam a principio inopi melius *plerique libri, set* inopi *om.* $MM^1M^2TFm^1g^7$, *eras.* gg^3, *sup. lin.* g^2. inperi *em. Selling. lect. p.* 33 *sq.* — 15. visum (*sup.* est) T. visum est melius $Gg^6\mu$. melius visum est $p^3p^5p^6mm^1gg^1g^4g^5g^7ss^2\gamma$. melius est visum s^1. — 16. tutiusque — quam *desunt in* P *pr. mut. chart.* tutiusque *in ras. al. ma.* g^2. tucius esse rati P^3B. tutiusque esse rati p^5. tuti usque rati Tg^7. tucius rati rγ. que *sup. al. ma.* M^1. niti (*conr.* rati) g^2. coactibus Ps^1. inperitare gg^1.

vero nulla oportunior nostra amicitia, primum quia procul absumus, in quo obfensae minumum, gratia par ac si prope adessemus, dein quia parentis abunde habemus, amicorum neque nobis neque cuiquam omnium satis fuit. Atque hoc utinam a principio 8
5 tibi placuisset! profecto ex populo Romano ad hoc tempus multo plura bona accepisses, quam mala perpessus es. Set quoniam 9 humanarum rerum Fortuna pleraque regit, cui scilicet placuit et vim et gratiam nostram te experiri, nunc, quando per illam licet, festina atque uti coepisti perge. Multa [atque] oportuna habes, 10
10 quo facilius errata officiis superes. Postremo hoc in pectus tuum 11 demitte, numquam populum Romanum benificiis victum esse: nam bello quid valeat tute scis.'

Ad ea Bocchus placide et benigne, simul pauca pro delicto 12 suo verba facit: se non hostili animo, set regnum tutantem arma
15 cepisse: nam Numidiae partem, unde vi Iugurtham expulerit, iure 13 belli suam factam: eam vastari a Mario pati nequivisse: praeterea 14

---

1. nullo (*conr.* nulla) P^1. amicitia nostra $M^1M^2Gp^1p^3mg^3g^5s$. amicicia est prim. P^4. est (*sup.* in) T. tia pri *des. in* P *propter mut. chart.* quia procul $\mathfrak{B}PP^1P^3P^4Bpm^1m^2g^2g^5g^7lh\mu$. primum quod quia σ. quod proc. *rel. in* T *sup.* pro quia. — 2. gratiae parvum (*conr.* gratia par) P^1. gratiae parum ac g^5. ac *sup. lin.* P^1. quam si G. essemus (*sup.* ad) P^2. — 3. quia parentes $\mathfrak{B}PP^1P^2P^3P^4Bpp^5mm^1g^2g^4g^7slh\sigma\mu$. quod *rel.* quia .... parentes G. habemus abunde $MFm^1g^2g^4$. habunde $\mathfrak{B}M^1M^2Gpp^3p^6mg^1g^5g^6g^7s^1s^2lr\sigma$. habundae s. — 4. cuiquam hominum $P^1P^4p^1$. hoc *sup. lin.* m, *om.* s^1g^5. a *om.* $\mathfrak{B}$. tibi a principio $MM^1TFp^1p^3m^2gg^1g^5s^2r\gamma$. — 5. multa (*sup.* o) P^1. multa $M^2p^1p^3p^6m^2gg^1g^6s^1s^2$. multo plurima bona P^4 (*sup.* vel premia). multa plurima bona p^6. multa plurimaque bona s^2. multa | pulchra *(al. ma.)* | bona M^2. — 6. cepisses $\mathfrak{B}$. quam mala perpessus esses *ad mg. subpl.* P. perpessus esse set $\mathfrak{B}$. perpessus es (*sup.* ses) μ. perpessus esses $P^1P^2P^3P^4MM^1M^2GBTFp^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lrh\sigma\gamma$. esset p. — 7. humarum (*sup.* na) M^1. plera egit m. scilicet *sup. lin.* m. placuit $\mathfrak{B}PP^2P^3MGFpp^5mm^1g^2g^4g^6g^7s^2lrh\sigma\mu$. placuit *sup. lin.* M^2. conplacuit $P^4M^1Tp^1p^3p^6m^2gg^1g^5$ (cum plac.) $r\gamma$. placuisset g^3s (*ex conr.*). placuisse *rel. in* P^1 placuit *conr.* et *sup. lin.* P^1, *om.* $P^4M^1TFp^5mm^2sg^6$. — 8. te *sup. lin.* P^1m^2s, *om.* Fpg^3. experiri te g^4. quoniam P^1 (*sup.* quando) P^4 (*sup.* quando) $MM^1M^2TFp^1p^3p^5gg^5g^6ss^2h\sigma\gamma$. — 9. ut coepisti $\mathfrak{B}PP^1P^3P^4BM^2pg^2l\sigma\mu$. uti *rel.* multa opportuna P^1 (*sup.* atque) $P^4MM^1M^2TFp^1p^3p^5p^6mm^1m^2g^1g^2g^5ss^2\gamma$. atque *eras.* g^4. — 10. officiis *sup. lin.* P^1M^2, *om.* $MFr\sigma$ *Naz. Grut. testante.* superes officiis $p^5m^1m^2g^4$. haec $MM^1M^2p^3mm^2gg^1$. im pectus P^2. impetus g^5g^6. — 11. dimitte P $P^1P^2P^3P^4M^2Bp^1p^3p^5p^6mm^1m^2g$ (*conr.* dem.) $g^1g^2g^3g^4g^5g^6ss^1s^2lr$. dimite μ. populum Romanum *sup. lin.* P^1, *om.* m. populum romanum numquam MF. — 12. bellum (*conr.* bello) P. bella (*sup.* o) P^1. — 13. ad hoc (*sup.* ea) MF. placide ac benigne P^4m^1. pro *om.* B. — 14. set ob regnum tutandum *multi libri;* at ob *om.* $PMM^1M^2TFmm^2g^1g^2g^3sl$ *Naz. Gruteri fide,* *sup. lin.* P^1. tutantem l. ad regnum tutandum μ. tutandum a mario arma P^4. *Vid. Comm. p.* 131. — 15. accepisse P^4g^1r. vi *om.* $P^4pp^1p^6m^1gg^6s^2rh\mu\gamma$. — 16. factam suam MM^1T (*sup.* esse) F.

missis antea Romam legatis repulsum ab amicitia: ceterum vetera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad senatum mis-
15 surum. Dein copia facta animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha cognita legatione Sullae et Manli, metuens id quod parabatur, donis conruperat. 5

103 Marius interea exercitu in hibernaculis conposito cum expeditis cohortibus et parte equitatus proficiscitur in loca sola obsessum turrim regiam, quo Iugurtha perfugas omnis praesidium inposuerat.

2 Tum rursus Bocchus flectitur, seu reputando quae sibi duo- 10 bus proeliis venerant, seu admonitus ab aliis amicis, quos inconruptos Iugurtha reliquerat. *Igitur* ex omni copia necessariorum quinque delegit, quorum et fides cognita et ingenia validissuma
3 erant: eos ad Marium ac deinde, si placeat, Romam legatos ire iubet: agendarum rerum et quocumque modo belli conponendi 15
4 licentiam [illis] permittit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur, deinde [in itinere] a Gaetulis latronibus circumventi spoliatique pavidi sine decore ad Sullam perfugiunt, quem consul
5 in expeditionem proficiscens pro praetore reliquerat. Eos ille non

---

1. ante $Mpp^6m^1ss^1g^6$. — 2. et tum P^4. at tamen h. legatis (*conr.* os) M. — 3. animis (*sup.* u) P^1. amamicis (*conr.* ab am.) M.

6. conposite P^1. — 7. quohortibus (*conr.* coh.) P^1. proficiscitur *sup. lin.* G. sola loca $MM^1M^2TFm^1$. — 8. obsessim P. omnes perfugas MM^1F. per omnes perfugas T. — 9. inposuerat $P^1P^3g^1sr$. — 10. Bocchus flectitur seu p^3. Bocchus feliciter seu $PP^1P^3P^4MM^1M^2GBTFp$ $p^1p^5p^6mm^1gg^3\sigma$. bo. f.eliciter .... seu *(ex conr.)* g^4. bo. feliciter secum reputando l. bo. feliciter erga romanos seu γ. bo. feliciter egit erga romanos seu m^2g^6 (*om.* seu) t (*sup.* flectitur). bo. egit erga romanos feliciter seu r. bo. feliciter agit erga romanos seu s^2 (se) g^7 (ait). feliciter *om. rel. Vid. Comm. p.* 131. — 11. evenerant $P^4pp^3p^6mm^1gg^1g^2g^4g^5g^6$ $g^7s^1s^2lr\sigma\mu\gamma$. evenerat t. advenerunt m^2. venerant *rel. quibus Naz. adcedere adnotavit Grut.* ammonitus $P^4MM^1Gpp^6g^1g^2g^1$ (*ma.* I) lr. amonitus gg^6s^1. admotus (*conr.* admonit.) s^2. ab illius amicis G. ab illis am. $p^6g^1g^5$. ab aulii amicis p. — 12. relinquerat pg *(ex conr.)*. Igitur *ego equidem inserui.* — 13. quia et fides p^4. quorum fides $p^1gg^1g^5g^6t$. — 14. deinde $M^2pp^2p^3p^4p^5p^6mm^1m^2gg^1g^2g^4g^5g^6g^7ss^2lrtf\sigma\mu\gamma$. deinceps g^3. romam si placeat legatos $p^5p^6s^2\gamma$. placet gg^1 (*sup.* a) $g^5g^6s^1lr\sigma$. placeret p^6g^7. — 15. et *om.* p^3rt. compotiendi m. — 16. illis $p^1p^6mm^2g^4$ (*conr.* ipsis) $t\gamma$. permittit illis g^2. ipsis *rel.*, *om.* g^3. ipsis licentiam p^4. — 17. deinde $M^2pp^1p^2p^4p^5p^6mm^1m^2gg^2g^3g^4g^5g^6s^1s^2lrf\sigma\mu\gamma$. dein *rel.*, *ex conr.* g^1. in itinere suo a g^2. a latronibus gaetulis in itinere pp^1p^2. a „plerisque in itinere" getulis latronibus p^4. a gätulis latronibus in itinere m^2s. a gaetulis in itinere latronibus g^7. — 18. sine decore *om.* p^4mg^3. ad syllam sine decore M^2. sine decore pavidi p^2m^2. perfugiunt $mm^1m^2g^4$. pergunt g. perveniunt h. profugiunt *cet.* — 19. proficiscens in castris pro praetore p^4. pro praetore in castris reliq. $mg^4\sigma$. relinquerat gg^1.

pro vanis hostibus, uti meriti erant, set accurate ac liberaliter habuit: qua re barbari et famam Romanorum avaritiae falsam et Sullam ob munificentiam in sese amicum rati. Nam etiamtum 6 largitio multis ignorata erat: nemo munificus putabatur, nisi pari-
5 ter volens, dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quaestori 7 mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, uti fautor consultorque sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui et alia, quae aut utilia aut benivolentiae esse credebant, oratione extollunt: dein Sulla omnia pollicito docti, quo modo apud Marium, item
10 apud senatum verba facerent, circiter dies quadraginta ibidem operiuntur.

Marius ubi infecto quod intenderat negotio Cirtam redit et de 104 adventu legatorum certior factus est, eosque et Sullam ad Uticam venire iubet, item L. Belienum praetorem, praeterea omnis undi-

4. Nôn. p. 15: *** tum largitio multis ignota erat; munificus nemo putabatur nisi pariter volens.

---

1. vanis *om.* p. variis s^2. — 2. avaritiae romanorum $M^2p^3p^4p^5p^6gg^3g^5g^6s^1rt$. romanorum famam falsam avaritiae g^2. falsam avaritiae g^7. romanorum esse falsam av. s^2. esse falsam s^1g^6. falsam esse $p^1p^5p^6$. — 3. rati sunt $p^3p^4p^5p^6s^1s^2g^4g^5g^6tf$. amicum rati (*sup.* abiturum *et* sunt) g. — 4. ignorata $p^4mg^3t\sigma$. ignota *rel.* nemo munificus $p^4mr\sigma$. munificus nemo *rel.* ni $M^2mm^1g^3g^5g^7s^1$. — 5. habebant liguri questori p^4. — 6. poscunt g^2. — 7. sibi *subpl.* m. assit .. sibi .. g. sui regis m^1. sui *om.* g. — 8. benivolentiae $mg^1g^4s^2$ (*ex conr. fuit* —tiam). benevolentiam p^2st. ad benevolentiam g^5. benevolentia $h\mu$. benivolentia $pp^5m^1m^2gg^2g^6g^7lr\gamma$. — 9. deinde $p^3p^5gg^1g^4g^5g^6g^7s^2r\sigma\gamma$. dehinc p^4p^6. deiñ a p. dein *rel.* pollicito *om.* p. pollicitato g^2. pollicito omnia s^1g^6. pollicita (*sup.* o) M^2. pollicitus p^1s^2 (*ex conr.*) t (*sup.* o) f. pollicitus omnia p^3. docti legati quo p^1. docti que legati p^3. docti que quomo. $M^2p^5p^6gg^3g^5g^6g^7rt\gamma$ (quoquo). doctī ... quo g^4. edocti g^2. edoctique s^2. aput $mg^1r\sigma$.

12. *Vid. Conm. p.* 92 *sqq.* ubi $mt\sigma$. postquam *rel.* infecto $M^2p^1p^3p^5p^6mm^1m^2gg^3g^4$ (*ma.* I) $g^5g^6s^1s^2rt\sigma\gamma$. confecto *rel.* quod intenderat negotio mt. quo intenderat negot. $p^1p^2m^2gg^1g^2g^4g^7slf$ (intenderant) h (tenderat). negotio quod intenderat s^1. quo intenderat confecto negotio p. negotio quo int. *rel.* quo int. *om.* m^1. rediit $p^2s^2g^4g^5$. et de $pp^1p^2p^4p^5mm^1m^2g^1g^3g^4g^6g^7ss^2lrtfh\sigma\mu$. — 13. factus est $pp^1p^2p^3p^4p^5mm^1m^2gg^2g^3g^4g^6g^7ss^1s^2lrh\sigma\mu\gamma$. eosque et $p^4m\sigma$. eos et t. illos et fm^1. illosque et *cet.* ad uticam $m\sigma$. ad se uticam p^4. ab tucca f. ab tuca (*sup.* utica) s. ab Itrica g^6. ab utica $M^2pp^2p^3p^5p^6$ (*set* ......) $m^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6s^1s^2lrt$ (*sup.* ad uticam) $h\mu\gamma$. sillam utica p^1. — 14. venirent iubet g^2. Belienum $g^2g^4g^7$. bellienum s. belligenum $mm^2gg^3g^6r$. bellignum (*sup.* e) γ. belliginum p^4. belligerum $s^1s^2g^5t$. belligerium σ. bellierum m^2. bellicum p^6. bebium h. bebionem m^1. plebis tribunum s. p. r. g. praetorem romanum f. R. p. praetorem g^2. praetorem ab utica praeterea p^6. praetorem de utica praeterea t. praetorem uticae praeterea μ. praetorem utica praeterea *multi libri*, *set* utica *om.* $M^2pp^2p^4p^5mm^1gg^3g^6g^7rs$, *eras.* m^2. uticam s. praetorem tum praeterea p^1p^2. omnis p^2.

2 que senatorii ordinis, quibuscum mandata Bocchi cognoscit. Legatis potestas eundi Romam fit ab consule, interea induciae postulabantur. Ea Sullae et plerisque placuere: pauci ferocius decernunt, scilicet ignari rerum humanarum, quae fluxae et mobiles
3 in advorsa semper mutantur. Ceterum Mauri inpetratis omnibus 5
tres Romam profecti sunt cum Gn. Octavio Rusone, qui quaestor stipendium in Africam portaverat, duo ad regem redeunt. Ex eis Bocchus cum cetera, tum maxume benignitatem et studium Sullae
4 lubens accepit. Romaeque legatis eius, postquam errasse regem et Iugurthae scelere lapsum deprecati sunt, amicitiam et foedus 10
petentibus hoc modo respondetur: 'Senatus et populus Romanus benifici et iniuriae memor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam paenitet, delicti gratiam facit: foedus et amicitia dabuntur, cum meruerit.'

105 Quibus rebus cognitis Bocchus per litteras a Mario petiverat, uti ad se mitteret Sullam, cuius arbitratu de communibus negotiis 15
2 consuleretur. Is missus cum praesidio equitum atque [peditum, item] funditorum Balearium: praeterea iere sagittarii et cohors

13. Arus. p. 233: *gratiae facio crimen meum. Sal. Iug.* Bocchum optimum poenitet delicta gratiae facit.

---

1. cum quibus $pp^1p^2m^2srg^7\gamma$. quibus omnibus cum p^3. cognovit (*sup.* scit) t. cognoscunt s^1. cognoscis g^6. *Inter* cognoscit *et* legatis *omnes libri praeter* gtf *inserunt* in quibus *vel* in quis *vel* quibus *vel* a quibus (M^2). — 2. potestas romam eundi $M^2pp^1m^2g^1g^2g^4g^7tfh\gamma$. romam potestas eundi $p^3p^4p^6mgg^5g^6s^2r$. romam eundi potestas m^1s^1. potestas eundi romam p^5l. potestas legatis romam eundi p^2. fit et a cons. (*vel* ab) $M^2pp^2p^3mm^1m^2g^1g^3g^4g^5ss^2ltfh\sigma\gamma$. — 4. ignari scilicet M^2. rerum humanarum $M^2p^3p^4p^6mm^1g^1g^3g^4g^6s^2rtfh\sigma\mu$. rerum humanarum ignari g^2. humanarum ignari rerum g^5. rerum multitudine humanarum g^7. rerum humanarum inmemores (*sup.* ignari) t. humanarum rerum *rel.* — 5. in adversa semper mm^1. saepe in adv. $M^2p^1p^3p^6g^4g^5\gamma$. semper in adv. *rel.* in adv. mutantur semper p^4. semper *om.* σ. inperatis g^1. omnibus rebus tres $pp^1p^2p^3p^5p^6p^7m^1m^2g^1g^3g^4g^5g^6ss^2lrtfh\mu$. omnibus impetratis rebus g^2. — 6. profecti sunt $pp^4p^5mgg^4g^5g^6r\sigma\gamma$. tres sunt romam p^1. sunt *rel.* *om.* G. g^6g^7. octavo $pp^4g^6s^2r\sigma$. ottavo g^7. ottavio g^4. rusone l. rufo g (*sup.* ne) r. ruffo γ. rufone $M^2p^1p^3p^6mm^1m^2g^2g^3g^6s^2tf$. ruffone $p^5g^4g^5g^7\sigma$. rufimo s^1. rustano (*sup.* e) p^5. *Vid. Conm. p.* 132. — 7. is p^1. his *vel* hiis *cet.* — 9. lubens M^2pp^2 (*sup.* i) s. Romaeque legatis $M^2pp^1p^2p^4p^5mm^1m^2g^1g^2g^3g^4g^6ss^1s^2lrth\sigma\mu\gamma$. que *om.* *rel.* — 10. deplorati sunt $p^4mt\sigma$. depredati (*conr.* deplorati) p^6. — 12. benefici m^1. — 13. cum promeruerit p^4. cum meruit s^1.
14. quibus $M^2p^3p^5p^6mm^1gg^3g^4g^6ss^2rtf\sigma\mu\gamma$. quis *rel.* petiverat $p^3p^4mm^1gg^3g^5s^1s^2rt\sigma$. petivit *rel.* — 15. ut ad se mitteret sillam m. sillam ad se mitteret *cet.* mitteret ad se γ. de *om.* $M^2p^1p^2p^3p^4p^5mm^1g^3g^4g^5g^6ss^1s^2rthl\sigma\mu\gamma$. omnibus $p^6s^2lm^2f$. — 17. item *om.* $M^2pp^1p^2p^3p^5p^6m^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6s^1s^2lt\mu$. atque peditum item *om.* g^7. *Vid. Conm. p.* 94. peditum et fund. $r\gamma$. funditorum et Bal. $p^3p^5gg^6s^1s^2$. fund. ac bal. M^2p^6. balearium *om.* $m\sigma$. balearum $p^2l\mu$. baleatorum $M^2pp^4p^5p^6m^1m^2g^3g^4g^6rth\gamma$. bellatorum s^1s^2. praeterea vero sag. p^2. iere *om.* $M^2p^4g^6$. sag. iere p^6t.

Paeligna cum velitaribus armis, itineris properandi caussa, neque
eis secus atque aliis armis advorsus tela hostium [quod ea levia
sunt] muniti. Set in itinere quinto denique die Volux, filius Bocchi, 3
repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus
5 sese ostendit, qui temere et effuse euntes Sullae aliisque omnibus
et numerum vero ampliorem et hostilem metum efficiebant. Igitur 4
se quisque expedire, arma atque tela temptare, intendere: timor
aliquantus, set spes amplior, quippe victoribus et advorsus eos
quos saepe vicerant. Interim equites exploratum praemissi rem, 5
10 uti erat, quietam nuntiant. Volux adveniens quaestorem adpellat 106
dicitque se a patre Boccho obviam illis simul et praesidio missum.
Deinde eum et proxumum diem sine metu coniuncti eunt. Post 2
ubi castra locata et diei vesper erat, repente Maurus incerto voltu
pavens ad Sullam adcurrit dicitque sibi ex speculatoribus cogni-
15 tum, Iugurtham haut procul abesse: simul uti noctu clam secum
profugeret, rogat atque hortatur. Ille animo feroci negat se to- 3

10. Serv. ad Verg. Aen. V 540: *Appellat vel dicit vel salutat. Sallustius:* adveniens velox quaestorem appellat.
16. Non. p. 288: *Ferus est saevus, ferox fortis — — Sallustius in Iugurthae bello:* ille animo feroci negat se totiens fusam Numidiam pertimescere *[fusum Numidam AIM.]*.

---

1. pelligna g^5. pellingna g^1. praeligna g^3. preligna l. itineris causa properandis g^6. — 2. is $s^1\sigma\mu$ (*sup.* h). his *vel* hiis *rel.* neque aliis p^6 (*conr.* atque) m. advorsum p^2s. adversus $p^4mm^1gg^3tf\sigma\gamma$. adversa l. adversum *rel.* quamquam sunt levia p^3. quamquam sint levis s^1. quod levia ea sunt m^2. quoniam levia sunt M^2. hostium ea levia muniti g^5. quod tela illa levia sunt g^6. causa quod ea levia sunt neque — hostium muniti p^2. levia sunt erant muniti γ. — 3. denique *om.* $p^1p^3p^6gg^5s^1$. quinto decimo die g^4. quinto die denique p^5. die quinto denique t. — 5. syllae et omnibus aliis p^5. syllae et aliis omnibus $m^1g^6\gamma$. — 6. omnibus numerum p^3g^1r. et numerum *om.* f. omnibus ob numerum — — hostilem g^4. vero ampliorem m. ampliorem vero *rel.* vero *om.* $p^4m^2gg^3g^7tf\sigma\gamma$. — 7. sese quisque $p^5m^1g^2g^6$. omnibus expedire r. expedire armis s^2. expedire ad arma σ. tela alia g^2p^5r. temptare temperare intendere g^2. temptare vendere p^4. incendere f. — 8. et *om.* $p^1p^6s^2$. adversus M^2p^3mg (*conr.* sum) g^1s^2. adversum *rel.* — 10. uti erat $M^2p^1p^2p^3p^5mm^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^2lrt\sigma\mu\gamma$. ut pugnatim erat p (*id ex* pugnaturi *natum quod praegressis nonnulli libri adiciunt*). rem quietam uti erat t. ut erat quietam rem p^4. uti quieta erat s^1.
veniens $p^6s^2g^5$. — 11. dixitque γ. *uncis inclusit Link.* eis simul m^1. praesidium $M^2pp^3p^4g^3g^6s^2t\sigma$. — 12. et deinde g^6. indeque eum M^2. deinde per eum $p^4gg^4g^6$. et inde in proximum s^1. inde in proximum γ. eum *om.* p^1. eum et *om.* g^5. eo et proximo die l. et primum et proximum p^3. — 13. vespera p^1. vesper aderat g^6. voltu $s\sigma$. incerto pavens vultu M^2. — 14. pavens *uncis circumd. Link.* occurrit $p^3p^5g^4g^5g^6s^1$. currit $\sigma\gamma$ (*sup.* ob). cucurrit g^7. dicitque *rursus uncis inclusit Link.* a speculatoribus $M^2pp^3p^4p^6m^1gg^3g^5g^6s^1s^2rth\sigma\gamma$. expeculatoribus g^1g^2. to-

tiens fusum Numidam pertimescere: virtuti suorum satis credere:
etiam si certa pestis adesset, mansurum potius quam proditis,
quos ducebat, turpi fuga incertae ac forsitan post paulo morbo
4 interiturae vitae parceret. Ceterum ab eodem monitus uti noctu
proficiscerentur, consilium adprobat, ac statim milites coenatos 5
esse in castris ignisque quam creberrumos fieri, dein prima vigilia
5 silentio egredi iubet. Iamque nocturno itinere fessis omnibus Sulla
pariter cum ortu solis castra metabatur, cum equites Mauri nuntiant
Iugurtham circiter duum milium intervallo ante eos consedisse.
6 Quod postquam auditum est, tum vero ingens metus nostros inva- 10
dit: credere se proditos a Voluce et insidiis circumventos, ac fuere,
qui dicerent manu vindicandum neque apud illum tantum scelus
107 inultum relinquendum. At Sulla, quamquam eadem existumabat,
tamen ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur uti fortem ani-
mum gererent: saepe ante paucis strenuis advorsum multitudi- 15
nem bene pugnatum: quanto sibi in proelio minus pepercissent,
tanto tutiores fore: nec quemquam decere, qui manus armaverit,
ab inermis pedibus auxilium petere, in maxumo metu nudum et
2 caecum corpus ad hostis vortere. Deinde Volucem, quoniam ho-

6. Cledonius p. 1929: *Sed participia quae a verbis neutralibus veniunt et tamen praeteriti temporis et nec non et futuri, quod non in dus syllabam exit, sonum sustinere reperiuntur, ut apud Sallustium* caenatos esse in castris.
17. Non. p. 335: *Inermis pro inermibus. Sallustius in Iugurthae bello:* neque quemquam decere, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere.

---

tiens $pp^2p^4p^5m^2ss^2g^4g^7lr\sigma\mu\gamma$. — 1. expavescere M^2. parti mescere g^5. — 2. mansurum se potius $g\gamma$. perditis $M^2p^5s^2g^5$. proditis his quos $p^3s^1g^6$. proditis illis quos p^6s^2r. — 3. turpi fuga *om.* $p^4g^3\sigma$. fuga incutere ac g^6. paulo post $p^6m^1g^3g^5l$. post paululum p^2. ac forte post paullo mittere vitae σ. incertae aut paulo post forsitan l. incertae vitae ac forsitan paulo post morbo interiturae g^5. — 4. proficisceretur $M^2p^2p^3m^1m^2g^3g^5s$ (*conr.* rentur) s^1r. adprobat g^1. — 5. ignisque creb. s. ignesque creberrimos M^2g^3tfh. *Incertum utrum* ignesque *an* ignes quam σ. ignesque quam $pp^1p^2p^3p^5p^6m^2gg^1g^2g^4s^1s^2\mu\gamma$. in castrisque ignes r. deinde $p^3p^5gg^1g^4g^5g^6s^2r$. dehinc p^4p^6. — 9. eos *om.* l, *uncis certatim vv. dd. notaverunt. Vid. Conm. p.* 95.
13. estumabat s. estimabat $p^2m^1t\sigma$. extimabat $p^4p^6gg^5\gamma$. — 14. manum prohibet t. — 15. antea $p^1p^3p^4p^5p^6m^2g^1g^2g^4g^5g^6g^7sltfh\sigma\gamma$. paucis antea p^2. ante a paucis r. adversus $M^2p^4m^1g^3g^5lr\sigma$. — 16. minus in prelio sibi $pm^2s^2g^4$. minus sibi in prelio p^5m^2. in proelio minus sibi $p^4\sigma$. toto sibi praelio minus g^2. minus sibi in prelio g^7. in prelio sibi minus t. — 17. quem manus $p^1p^7g^4$ (*sup.* al. qui) t. armaverint p^1t. armaverat $s^2rg^4m^1m^2s^2$. — 18. inhermis g^4 (*ma.* I) $g^5g^7\mu$. inermibus $p^3p^5m^1gg^1g^3r\gamma$. inhermibus $p^1p^6s^2g^6$. ab improbis et ab inermibus t. peditibus $pm^1s^2rg^5$. petibus γ. auxilium querere s^2. — 19. hostis μ. dein $M^2pp^3m^2$ *(ex conr.)* $g^2g^3ss^1l\sigma\mu$. dehinc p^1p^6.

stilia faceret, Iovem maxumum obtestatus ut sceleris atque per-
fidiae Bocchi testis adesset, ex castris abire iubet. Ille lacrumans 3
orare ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Iu-
gurthae, cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset: ceterum 4
5 quoniam neque ingentem multitudinem haberet et spes opesque
eius ex patre suo penderent, credere illum nihil palam ausurum,
cum ipse filius testis adesset: qua re optumum factu videri, per 5
media eius castra palam transire: sese vel praemissis vel ibidem
relictis Mauris solum cum Sulla iturum. Ea res, uti in tali ne- 6
10 gotio, probata, ac statim profecti, quia de inproviso acciderant,
dubio atque haesitante Iugurtha incolumes transeunt. Deinde paucis 7
diebus quo ire intenderant perventum est.

Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum et 108
familiariter agebat, praemissus ab Iugurtha, postquam Sullam ac-
15 citum audierat, orator et subdole speculatum Bocchi consilia:
praeterea Dabar, Massugradae filius, ex gente Masinissae, ceterum
materno genere inpar [nam pater eius ex concubina ortus erat],
Mauro ob ingeni multa bona carus acceptusque. Quem Bocchus 2
fidum esse Romanis multis ante tempestatibus expertus, ilico ad

---

1. fecerat p^2gg^6r. ferant p^3. facere s^2. — 3. nihil doli $m^2\sigma$. — 4. speculati pm^2. — 6. crederet M^2p^2gr. crederent p^1 (*conr.* credere). ut crederet $p^5p^6s^1s^2g^5t$. ut crederent p^3. credere *uncis incl. Link*. — 7. factum $M^2pp^3g^1s^1f\sigma$. factu *om.* $t\gamma$. — 9. uti in tali $M^2p^2p^3p^4p^5p^6m^1m^2gg^1g^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1lr\mu\gamma$. uti *om.* $t\sigma$. — 10. probata est $p^1p^5p^6m^1g^1g^4g^5g^6g^7s^2rf\gamma$. inproviso $M^2p^4gg^1g^3l\mu$. — 11. incolomes $M^2p^1p^2m^1g^3rtf\mu$. dein $m^2g^2g^3s^1t\sigma$. dehinc p^3p^6. denique p^2.

13. nomine aspar $M^2p^3p^4p^5p^6gg^4$ (*ma.* II) $g^5g^6s^1s^2r\sigma$. nomine *om.* g^3. et *om.* $M^2g^1g^3g^5s^1s^2$, *a po ma. adi.* p^1. multum ac fam. $g^4\mu$. — 14. a iugurtha $pm^1g^3g^4g^5g^6s^1rt\sigma$. — 15. audiverat g^2. oratum $g^3g^4g^6g^7\gamma$, *om.* M^2. et *om.* $g^2\mu$. spectatum m^2s^1. spectaculum gg^1. consilia bocchi $m^1lt\sigma$. *Tum* ierat *adiciunt* $M^2pp^1p^3p^5p^6m^1m^2g^1g^2g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lrht$ (iverat) $\sigma\mu\gamma$. consilia erat praet. p^4g^3. consiliaverat g. — 16. filius massugradae s^2h. mas. dabar filius γ. massugrande p. mansugrade g^6. massigrade p^4. massucrade μ. massuradae g^4 (*sup.* g). masugrade $p^3s^1\sigma\gamma$. masii p^6 (*ad marg. al. ma.* masugrade). maffrugadae g^5. ex genere $p^2s^1s^2t$ (*sup.* te). — 17. inpar p^4g^1r. impari $M^2pp^2m^2s$ *(conr.)* h. nam *om.* $p^4\sigma$. mater $M^2p^3p^5m^2gg^1g^3g^4$ *(ex conr.)* $g^5s^1s^2rt\sigma$. eius *om.* m^1. natus erat p^5. orta $g^1\gamma$. nata $M^2p^3p^5gg^3g^5s^1s^2rt\sigma$, *om.* g^4. orta fuit γ. concubina erat .... mauro (erat *sup.* nata) m^2. pater — ortalis erat g^6. *Vid. Conm. p.* 95. — 18. erat ob mauro carus p^3. mauro ob ingenia multa carus p. mauro ob ingenia multa bona carus p^1p^6 (mauro *post* bona) m^2 (multa bona *del.*) r. ob ingenia multaque bona s^2. ob multa ingenii bona g^4 (*ma.* I). ob ingenia carus M^2. ob ingenii mul carus g^1. mauro ob ingenia mauro carus p^5. ob ingenii multa bona mauro carus m^1. ob ingenia mauro carus pg *(ex conr.)* g^3 (mauris) $g^5s^1\sigma$ (maris). acceptusque fuit $p^4m^1t\sigma$. acceptus erat g^5. quem ille fidum g. — 19. ilico $p^2p^4p^6m^1m^2$ (*sup.* l) g^3s. illi eo g^1.

Sullam nuntiatum mittit, paratum sese facere quae populus Romanus vellet: conloquio diem locum tempus ipse delegeret: consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Iugurthae legatum pertimesceret, ****** quo res communis licentius gereretur: nam
3 ab insidiis eius aliter caveri nequivisse. Set ego conperior Boc- 5
chum magis Punica fide quam ob ea quae praedicabat simul Romanum et Numidam spe pacis adtinuisse, multumque cum animo suo volvere solitum, Iugurtham Romanis, an illi Sullam traderet:
109 lubidinem advorsum nos, metum pro nobis suasisse. Igitur Sulla respondit pauca coram Aspare locuturum, cetera occulte, aut nullo 10
aut quam paucissumis praesentibus: simul edocet quae sibi respon-
2 derentur. Postquam, sicuti voluerat, congressi, dicit se missum a consule venisse quaesitum ab eo, pacem an bellum agitaturus
3 foret. Tum rex, uti praeceptum fuerat, post diem decumum redire iubet: nihil etiamtum decrevisse, set illo die responsurum. 15
4 Deinde ambo in sua castra digressi. Set ubi plerumque noctis processit, Sulla a Boccho occulte accersitur: ab utroque tantum

5. Prisc. VIII p. 393: *Similiter comperior pro comperio. — Sallustius in Iugurthino:* Sed ego conperior Bocchum magis Punica fide.

---

1. sese paratum p^1g^6. paratum se s^1g^4lr. — 2. delegeret g^2. delig. *vel* dilig. *rel.* et cons. $p^3s^1\gamma$. consulto $pp^1p^2m^1gg^2g^7$slrfhσ. — 3. se g^1. omnia sese m^1m^2. omnia *om.* p^6s^1. cum illo omnia p^2. omnia integra cum illo $pp^4t\sigma$. omnia de integra sese cum illo M^2. habere cum illo integra p^6. habere integra p^2m^1. habiturum g^3. integre p^1. ne iug. p^2p^3. nec iug. $p^4g^3\sigma$. neque iug. $p^6\gamma$. — 4. pertimesceret quo *pleriq. libri.* pertimesceret quod eo advocatus esset quo p^6. illum accitum quo *Pal.* 7. quo (*ad. mg.* praesente) γ. quin *Gronov. Vid. Conm. p.* 30. gereretur illum acciverat nam s^2r. — 5. aliter se caveri p^1. aliter se cavere s^2r. cavere $M^2p^3p^4p^5p^6gg^4g^5s^1h\mu\gamma$. nequivisset p^5s^1. comperio $g^1g^2g^4$ (*ma.* I) s^2. — 6. fide dixisse quam g^2. praedicet M^2g^4r. — 7. romanum t (*sup.* os) σ. romanos *cet.* numidas p^1. adtinuisse r. attenuisse $p^3p^5g^5\mu$. attinuisse *ex conr.* g^4. atenuisse s^1. atinuisse g^2. detinuisse $p^6s^2h\gamma$. obtinuisse g^6. tenuisse M^2. que *om.* p^4g^2, *sup. lin.* m^2. in animo suo g^2. — 8. iugurthamne p^4. an iug. romanis an s^1. — 9. lubidinem s.

10. respondit *om.* $p^4g^3\sigma$. pauca *om.* g^5l. pauca respondit r. pauca resp. silla se coram $M^2p^6gg^3s^2$. pauca resp. se coram $p^2p^5g^2$l. pauca resp. se coram p^3s^1. pauca se coram $p^1m^1m^2g^1g^7$tfh. occulto g^2, *om.* p^4g^3f. occulte aut *om.* p^2. aut *prius om.* $pp^1m^1g^1g^6g^7$slthγ. — 12. sicut $M^2p^1p^3p^4s^1s^2g^5g^6$r$\sigma\gamma$. sicut bocch. voluerat p^1r. voluerant $M^2g^3s^1$ltγ. congressi sunt $p^1p^5s^2g^5$rt. sunt congressi g^3. — 14. tunc $M^2p^3p^5p^6m^1gg^3g^4g^5s^1s^2lt\sigma\mu$. — 15. ac nihil *libri, set* ac *delevit Link. (vid. praef. eius p.* XII*).* etiamtum $m^1m^2\gamma$. tum etiam nihil t. etiamtunc g^6. etiam nunc *rel. set al.* nunc *al.* etiam *om.* — 16. deinde $M^2pp^3p^4p^5m^2gg^1g^2g^4g^5g^6g^7ss^2lr\sigma\mu\gamma$. dehinc p^6. dein *rel.* digressi sunt $p^1p^4p^5m^1gg^3g^4g^6s^1s^2$rt. sunt digressi p^6. — 17. accersitur et ab $p^3p^4p^6g^2g^4g^5s^1s^2t\sigma$. accersitur ut ab p^5.

modo fidi interpretes adhibentur, praeterea Dabar internuntius, sanctus vir et ex sententia ambobus. Ac statim sic rex incipit:

110 'Numquam ego ratus sum fore, uti rex maxumus in hac terra et omnium quos novi privato homini gratiam deberem. Et 2 mehercule, Sulla, ante te cognitum multis orantibus, aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigus. Id inminutum, quod ceteri do- 3 lere solent, ego laetor: fuerit mihi eguisse aliquando tuae amicitiae, qua apud meum animum nihil carius est. Id adeo experiri 4 licet: arma viros, pecuniam, postremo quicquid animo lubet, sume utere, et quoad vives, numquam [tibi] redditam gratiam putaveris: semper apud me integra erit: denique nihil me sciente frustra voles. Nam, ut ego aestumo, regem armis quam munificentia 5 vinci minus flagitiosum est. Ceterum de re publica vostra, cuius 6 curator huc missus es, paucis accipe. Bellum ego populo Romano

5. Prisc. XVIII p. 1188: *Sallustius in Iugurthino:* Et hercule, Sylla, ante te cognitum multis orantibus aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigui *pro antequam te cognoscerem.*

10. Donat. ad Ter. Eur. IV 6, 12: *Multum ergo hic dixit: et habetur gratia et refertur. Quem sensum transtulit Sallustius in bellum Iugurthinum* arma pecuniam sume utere: et quoad vixeris numquam tibi redditam gratiam putaris: semper apud me integra erit.

---

1. internuntius dabar l. internuntius fuit dabar f. — 2. sanctus vir ex sententia frμ. sanctus et vir ex sententia g^{1}. sanctus vir at ex sententia g. sanctus vir et ex sentencia, ambobus (*sup.* iurat) s. sanctus iuratus ex sententia g^{3}. sancte iurat ex sententia $p^{3}s^{1}t$. sanctus vir iurat ex sententia $\sigma\gamma$. internuntius iurat ex sententia M^{2}. sanctus vir ex sententia iurat amborum p^{5}. sanctus vir ex sententia ambobus iurat h. internuntiis assiscitus (*conr.* internuntius sanctus vir acersitus) p^{1}. dabar sanctus vir internuncius iurat ex sent. p^{4}. internuntius fidus sanctus vir iuraverat ex utriusque sententia ambobus p^{6}. dabar sanctus nuntius iurat .... ex sententia amborum s^{2}. sanctus vir .... iurat ex sententia ambobus g^{4}. praeterea dabatur internuntius ex sententia amborum g^{5}. dabar sanctus vir internuntius intrat ex sent. g^{6}. rex sic $p^{6}m^{1}m^{2}gs^{2}t\gamma$. sic *om.* rh. incepit $p^{3}ls^{1}r\mu$.

3. *Vid. Conm. p.* 96. eore (*conr.* fore *ma. rec.*) 𝔅. maxumus P^{3}. — 4. deberem hercule rg^{5}. deberem hercle $p^{3}s^{1}s^{2}$. et hercule $M^{2}p^{1}p^{5}m^{1}g^{1}g^{4}sfh\sigma\mu\gamma$ (*sup.* s). et hercle $p^{6}gg^{3}l$. et ercle g^{6}. et herecle g^{7}. — 5. svlla 𝔅. — 6. indigus $𝔅P^{2}P^{3}B$.. indigui *rel.* egui g. inminutum $P^{2}P^{3}s^{2}g^{5}r$. inmunitum $g\sigma$ (imm.). — 7. aliquando pretium tuae amicitiae $𝔅P^{2}P^{3}Bpp^{1}p^{5}m^{2}g^{1}rfhl\mu$. fuit mihi pretii aliquantum egisse tua amicicia s^{2}. fuerit mihi praecii aliquando tuae eguisse amicitiae M^{2}, eguisse tuae $g^{3}g^{5}$. f. m. pretium aliquando eguisse tuae amicitiae $p^{3}p^{4}gs^{1}t\sigma$. f. m. pretium tuae aliquando eguisse amicitiae p^{6}. f. m. eg. aliq. "tuae ......" pretium amicitiae g^{4}. tuae amicitiae *etiam* $g^{6}g^{7}\gamma$. — 8. meum animum $𝔅P^{2}P^{3}p^{5}$. animum meum *rel.* meum *om.* $m^{2}l$. carius est 𝔅 $P^{2}P^{3}B$. carius habeo *rel.* est *uncis incl. Link.* — 9. quidquam animo 𝔅 *(Fchh.)*. — 10. vivis P^{2} (*sup.* pro vives) $P^{3}s^{1}$. quod vives $f\sigma$. quo adiuves g^{5}. quo me adiuves t. tibi *om.* $P^{3}Bg^{3}\gamma$. redditam gratiam tibi s^{2}. — 12. ut *sup. lin.* P^{2}. aestumo $P^{3}Bs$. — 13. est *om.* $p^{4}p^{5}m^{2}gg^{1}g^{3}g^{4}g^{7}sltfh\mu$.

neque feci, neque factum umquam volui: at finis meos advorsum
7 armatos armis tutatus sum. Id omitto, quando vobis ita placet:
gerite, quoad voltis, cum Iugurtha bellum. Ego flumen Mulucham,
quod inter me et Micipsam fuit, non egrediar, neque [id] intrare
8 Iugurtham sinam. Praeterea si quid meque vobisque dignum pe- 5
tiveris, haut repulsus abibis.'

111 Ad ea Sulla pro se breviter et modice, de pace et commu-
nibus rebus multis disseruit: denique regi patefecit: quod polli-
ceretur, senatum et populum Romanum, quoniam armis amplius
valuissent, non in gratiam habituros: faciundum esse aliquid, quod 10
illorum magis quam sua retulisse videretur: id adeo in promptu
esse, quoniam copiam Iugurthae haberet: quem si Romanis tradi-
disset, fore uti illi plurumum deberetur: amicitiam, foedus, Nu-
2 midiae partem, quam nunc peteret, tunc ultro adventuram. Rex
primo negitare: cognationem, adfinitatem, praeterea foedus inter- 15
venisse: ad hoc metuere, ne fluxa fide usus popularium animos
3 avorteret, quis et Iugurtha carus, et Romani invisi erant. Denique
4 saepius fatigatus lenitur et ex voluntate Sullae omnia se facturum
promittit. Ceterum ad simulandam pacem, cuius Numida defessus
bello avidissumus erat, quae utilia visa constituunt. Ita conposito 20
dolo digrediuntur.

112 At rex postero die Asparem, Iugurthae legatum, adpellat dicit-

---

1. volui. adfinis meos 𝔅. at fin. P^2P^3Bpt. sed fin. p^5. volui. finis *rel.* finis P^3Bst. advorsum P^3. adversus $p^4g^3\mu$. — 2. quoniam vobis $p^1p^3p^5p^6g^4$ (*ma.* I) $g^5g^6r\gamma$. — 3. quod vultis *optumi libri.* quodultis 𝔅. uti vultis $M^2pp^1p^3p^4p^5p^6m^2gg^1g^4$ (ut) $g^5g^7s^1s^2lrth\sigma\gamma$. ubi vultis g^6. uti vobis lubet m^1. voltis s. muluccham. 𝔅$P^2P^3s^2\mu$. mulucam $pp^1p^5p^6g^3g^6g^7s^1$. macham (*sup.* lu) m^2. mulcham M^2. mulcam g^5. — 4. id *om.* $M^2p^1p^3p^4p^5m^2gg^3g^4g^7rt\sigma\gamma$. id intrare *om.* s^1. — 5. vosque P^3. nosque 𝔅 (*Br.* vosque *Fchh.*).

7. et *om.* p. et comm. $M^2p^2p^5m^1gg^1g^3g^4g^5g^6g^7slrt\mu\gamma$. et de comm. *rel.* — 8. multum $M^2p^1p^3p^5p^6m^1s^1s^2rg^4g^5g^6\gamma$, *om.* g^7th. — 9. polliceatur *libri.* armis amplius $M^2pp^2p^5m^1m^2g^1lrfh\mu$. armis quoniam amplius gg^4. armis plus $p^5g^3g^7\sigma$. armis valuissent amplius γ. armis in preliis plus s^2. amplius armis *rel.* amplius *om.* p^6. — 10. in gratia $p^1ss^2lrg^6g^7t\mu$. faciundum $p^3g^1g^3g^4ss^1s^2r\mu$. fac. esse $M^2pp^1p^3p^4p^5p^6m^1m^2s^2g^4g^5g^6g^7r\gamma$. fac. et aliq. p^2g^3lfs (*conr.* esse). fac. esse et aliquid g^1. — 12. copiam Iugurthae $pp^1p^3p^4p^5p^6m^1m^2ss^1s^2g^3g^4g^5g^6g^7lrtfh\sigma\mu\gamma$. copiam *sup. lin.* g. Iugurthae copiam *cet.* — 13. uti illi $M^2s^2g^4g^5g^6r\mu$. uti plurimum illi g. — 14. tum $p^5m^1m^2slf\mu$, *om.* g^4g^5. — 15. denegare p. negare $p^1p^4p^5m^2g^5f\sigma\mu\gamma$. neglectare M^2g^3. agitare $p^3g^1g^7s^1s^2$. negare agitare $p^6g^4g^6$. negat agitare r. cognationem affinitatem $pp^1p^2p^3p^4p^6m^1m^2g^1g^3g^4g^6ss^1s^2lrtfh\sigma\mu\gamma$. cognationem et affinitatem p^5. aff. cogn. *cet.* adfinitatem gg^1. — 20. avidissimus erat $pp^1p^2p^3p^5m^1m^2ss^1s^2gg^1g^3lrfh\sigma\mu$. avidus erat p^6. erat avidissimus M^2. erat *om rel.* visa sunt $p^3p^4p^5p^6m^1m^2s^2g^4g^5rt\sigma\gamma$. sunt visa p^1. visa erant g^7.

22. dicitque *uncis circumd. Linker.*

que: sibi per Dabarem ex Sulla cognitum, posse conditionibus bellum poni: quam ob rem regis sui sententiam exquireret. Ille 2 laetus in castra Iugurthae proficiscitur, deinde ab illo cuncta edoctus properato itinere post diem octavum redit ad Bocchum et ei de-
5 nuntiat: Iugurtham cupere omnia, quae inperarentur, facere, set Mario parum fidere: saepe antea cum inperatoribus Romanis pacem conventam frustra fuisse: ceterum Bocchus si ambobus con- 3 sultum et ratam pacem vellet, daret operam ut una ab omnibus quasi de pace in conloquium veniretur, ibique sibi Sullam traderet:
10 cum talem virum in potestatem habuisset, tum fore uti iussu [senatus aut] populi [Romani] foedus fieret: neque hominem nobilem, non sua ignavia set ob rem publicam in hostium potestate, relictum iri.

Haec Maurus secum ipse diu volvens tandem promisit: ceterum 113
15 dolo an vere cunctatus, parum conperimus. Set plerumque regiae voluntates, ut vehementes, sic mobiles, saepe ipsae sibi advorsae. Postea tempore et loco constituto, in conloquium uti de pace ve- 2 niretur, Bocchus Sullam modo, modo Iugurthae legatum adpellare, benigne habere, idem ambobus polliceri. Illi pariter laeti ac spei
20 bonae pleni esse. Set nocte ea, quae proxuma fuit ante diem 3

---

2. componi $p^4p^6m^1g^4\gamma$. deponi s^1r, *om.* g^7. — 3. proficiscitur $pp^1p^2p^3p^4p^5p^6m^1m^2g^3g^4g^6ss^1s^2lrtfh\mu\gamma$. venit *cet.* deinde $M^2p^3p^3p^5m^1m^2g^3g^4g^5g^6g^7ss^1s^2lrt\sigma\mu\gamma$. denique p. dehinc p^4p^6. dein *rel.* cuncta ab Iugurtha edoctus g. ab illo *om.* $M^2p^4m^1g^3g^5\sigma$. — 4. et ei nuntiat $p^2p^3p^5p^6m^1m^2$ (*sup.* de) $gg^1g^4g^6ss^1l\mu$. et nuntiat $g^7fh\gamma$. — 5. inperarentur g^1r. — 6. fidere m^1m^2g *(ex conr.)* $g^5l\sigma$. confidere *rel.* inperatoribus g^1r. — 8. si pacem P^1. uti una $p^3p^5p^6m^1g^4ss^1l\sigma\mu$. unam ab P^3. — 9. conloquium P^4. coloquium p^5g^1. sillam sibi $P^2p^1p^5p^6m^2s^2g^3g^4g^6rt\gamma$. sullam (*conr.* sillam) P^1. tradidit (*conr.* deret) P^1. — 10. in potestate $MM^2pp^1p^6m^1m^2g^1g^3g^4g^6g^7ss^1s^2ltf\sigma\mu\gamma$. cum fore P^3. tunc γ. — 11. aut populi $PP^1P^2P^3P^4MM^1BTpp^1p^3p^5p^6m^1m^2gg^1g^4g^5g^6g^7ss^1s^2rthf\sigma\mu\gamma$ *Naz.* senatus populi l. et populi M^2g^3f. atque *plerique editores.* romani *om.* $PP^1P^2P^3P^4MM^1pm^1m^2ss^2r\sigma$. *Vid. Conm. p.* 97. neque sua P^3B. — 12. hostium in potestatem (*conr.* in hostium potestate) P. in hostium potestatem $M^1p^5p^6g^1$. — 13. ire Pg^5g^6r.

14. Rex maurus (*conr.* haec maurus) P^1. secum *om.* M^1. promissit (*conr.* promisit) P^1. promissit pp^6. permisit s^2. promittit g^7 (*ma.* I) lf. promitit g^4. — 15. conperimus p^3. — 16. vehementer (*conr.* tes) P^1. advorsae PP^1P^3. — 17. temporae P. tempore loco $M^2Tp^1p^6g^6$ *Naz.* temporis loco M. tempore constituto loco M^1. loco const. et tempore μ. loco constituto tempore s^1. loci constituto tempore lf. conloquium P^1P^4. coloquium p^5. — 18. veniretur, *sup.* conveniretur, *Naz. praebere Grut. testatur.* conveniretur $g^5g^6\gamma$. sullam P^1 (*conr.* sillam) s. apellare P. abpellare P^1. — 19. idem *sup. lin.* P. pollicere PP^1. — 20. ac *del. Link.* spei plene (*conr.* pleni *et sup.* bonae) P. bonae spei P^4m^1t. esset P^3. proxuma P^3.

conloquio decretum, Maurus adhibitis amicis ac statim inmutata voluntate remotis [ceteris] dicitur secum ipse multum agitavisse, corpore pariter atque animo varius [quae scilicet tacente ipso oc-
4 culta pectoris patefecisse]. Tamen postremo Sullam accersi iubet
5 et ex illius sententia Numidae insidias tendit. Deinde, ubi dies 5 advenit et ei nuntiatum est Iugurtham haut procul abesse, cum paucis amicis et quaestore nostro quasi obvius honoris caussa pro-
6 cedit in tumulum facillumum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis inermis, uti dictum erat, adcedit ac statim signo dato undique simul ex insidiis invaditur. Ceteri ob- 10
7 truncati: Iugurtha Sullae vinctus traditur et ab eo ad Marium deductus est.

114 Per idem tempus advorsum Gallos ab ducibus nostris Q. Caepione et Gn. Manlio male pugnatum: quo metu Italia omnis con-

3. Serv. ad Verg. Aen. VII 251: *Intentos volvens oculos: cogitantis est gestus: sic de Boccho Sallustius* vultu et oculis pariter atque animo variis *[varus V].* Hieron. Comm. in Ezech. lib. III T. V p. 85: *vultuque et oculis dissimulari non potest conscientia, dum luxuriosa et lasciva mens lucet in facie et secreta cordis motu corporis et gestibus indicantur.* Comm. in Matt. 15, 19 T. VII p. 115: *sed ex corporis habitu et gestibus aestimare quid versemus intrinsecus.*

---

1. conloquio P^1P^2. amisso *pro* amicis *in Naz. scriptum esse Gruterus notavit.* amicis amisso σ. inmutata $P^1P^2g^1g^3g^7ss^2r$. — 2. remotis ceteris P^1 (*ma.* I celeris) $P^2P^3P^4MM^1M^2Bpp^1p^5p^6m^1m^2gg^1g^4g^5g^6ss^2r$. ceteris remotis $p^3s^1\gamma$. remotis omnibus g^3. ceteris *om. rel.* remotis dicitur σ. ipse *sup. lin.* P^1, *om.* $p^1p^3p^5lr$. multum $P^1P^2MM^1M^2pp^3p^5m^1g^1g^3g^4g^5g^6ss^1\sigma\mu$. — 3. vultu corporis *plerique libri* (voltu MBm^2). vultu colore motu corporis $p^1p^3p^5m^1m^2s^1s^2lrg^4g^6g^7fh\gamma$ (*set* motu). vultu colore corporis motu p^6. vultu motu corporis g^1. vultu corpe g^4. scilicet ita tacente $P^1P^2P^3P^4MM^1M^2Tpp^1m^2gg^3g^6g^7sth\sigma$. qua silicet ita tacente p^3. quae scilicet tacente *rel.* quae *eras.* g^4. — 4. occultare (*sup.* bat) et oris (*sup.* ·ι· immutationem) patefecissent P^1. occultare et oris immutatione patef. P^2P^3 (nem) Bp (occultata et oris). occulta specie oris patef. $MM^1M^2Tg^3t$. occulta et oris pat. p^1. occulta cordis spem oris pat. m^1. occultare pectoris imitatione patefecisse dicitur s^2. occulta pectoris oris immutatione patefecisse dicitur rγ. occulta cordis imutatione oris pat. g^6. ipsa occulta facie oris pat. g^6. occulta corporis patef. g^7. occulta specie et oris patef. h. *Vid. Conm. p.* 98. patefecissent $p^3m^2g^3g^7slh\mu$. patefecisset s^1. postremo *sup. lin. ab al. ma.* M^1. accersi *plerique libri* (ri *sup.* M). arcessi P^2 *Naz.* accersiri $P^4p^3p^5m^1m^2g^1g^3g^4g^6s^1s^2lrth$. accersire σ. arcessiri g^5. — 5. ex illius $P^2P^3MM^2BTpp^1p^3p^5p^6m^2g^3g^7ss^1lrtfh\sigma\mu\gamma$. ex illis gg^5. ex eius *cet.* tetendit P^4. — 7. nostris (*conr.* nostro) P^1. — 11. sullae P^1 (*conr.* sillae) M. victus P^1 (*sup.* n) g^5p^3. vinctus sillae $MM^1M^2m^1p^3$. sillae traditur vinctus pg^3. vivus sillae trad. p^1.

13. advorsum P^3. adversus $p^1g^4g^7$. galı.s M^1. Q. *om.* M^1. cipione P^1 *(ex conr.)* s. scipione $P^2P^3M^2Bpp^1p^3p^5p^6m^1s^1s^2gg^1g^4g^5g^7rt\sigma$. — 14. men (*conr.* gnio) manlium P^1. M. $P^2P^3M^1M^2Bpp^3p^5p^6m^1m^2g^1g^5g^6ss^1s^2rth\gamma\mu$. C. g^4, *om.* fσ. Gn. *rel.* contremuit P^1 (*ex* contremuerat *conr.*)

tremuit. Illimque usque ad nostram memoriam Romani sic habuere, alia omnia virtuti suae prona esse, cum Gallis pro salute, non pro gloria certari. Set postquam bellum in Numidia confectum et Iugurtham Romam vinctum adduci nuntiatum est, Marius consul absens factus est et ei decreta provincia Gallia: isque Kalendis Ianuariis magna gloria consul triumphavit. Et ea tempestate spes atque opes civitatis in illo sitae.

2. Diom. p. 399: *dum illud tamen sciamus etiam (in) infinitivis omnibus cadere utique passivam significationem, ut apud Ciceronem nihil mihi ab istis noceri potest, et apud Sallustium in Iugurtha* cum Gallis de salute, non de gloria certari.

$P^2P^3Bpm^1g^3$. contremuerat *rel.* *Libri plerique:* illique et inde usque. illincque s. illisque (*ma.* I) p^6. illoque g^5. inde *om.* $M^1p^1m^1sg^5\mu$, *ad mg.* g. et inde *om.* s^2. illique deinde g^6. et deinde $p^3s^1lg^7\gamma$. ibique et inde *Kritz.* scilicet inde *Link.* *Vid. Comm. p.* 99. — 2. virtutis $P^1p^5gg^7$. — 3. certari P^1 (*conr.* —re) lfhσ. certare *rel.* — 5. factus esset et (*conr.* est et ei) P^1. factus est et ei $P^3P^4M^1pp^1p^5m^1m^2g^1g^3g^5g^6ss^1s^2\sigma\mu\gamma$. est *om. rel.* gallica provintia P^4. — 6. Et ea $P^1ps^1h\sigma$. Ex ea $P^2P^3M^2Bp^1p^3p^5m^1m^2gg^3g^5ss^2\mu$. Et *vel* ex *om. rel.* — 7. sura atque (*sup.* spes) P^1. sitae sunt $P^2p^1p^5p^6m^1m^2g^4g^5g^6s^1s^2\mu$. sitae fuere lγ. sitae erant h.

Conrigendum.

P. 175 l. 16 leg. subplices pro subplicis.